

καρλ μαρξ
φρ.εγκελς

GUTENBERG

η
γερμανικη
ιδεολογια

τομος δευτερος

η γερμανικη ιδεολογια

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΓΚΕΛΣ

η γερμανική
ιδεολογία

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

Μετάφραση

Γ. ΚΡΗΤΙΚΟΣ - Κ. ΦΙΛΙΝΗΣ

Επιμέλεια

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΡΗΤΙΚΟΣ

ΤΡΙΤΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΗ

GUTENBERG - ΑΘΗΝΑ 1989

Τά γνήσια αντίτυπα έχουν τή σφραγίδα τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου

© GUTENBERG 1979

Φωτοστοιχειοθεσία : ΦΩΤΟΚΕΙΜΕΝΑ - Σπ. Τούντας
Τεχνική ἐπιμέλεια - Σελιδοποίηση - Μοντάζ:
Γραφικές Τέχνες Σπ. Τούντα
Μεσολογγίου 16, τηλ. 36 31 560
Ἐκτύπωση - Βιβλιοδεσία: Γραφικές Τέχνες "GUTENBERG"
Ἐπιμέλεια βιβλιοδεσίας: Χ. Καρακατσάνης
Θεώρηση δοκιμίων: Δ. Ρέτσας
Ἐξώφυλλο: Χ. Παπαγεωργίου

**ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ
ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ**

	Σελ.
4. Ἡ ἰδιαιτερότητα	9
5. Ὁ ἰδιοκτητής	28
Α. Ἡ δύναμή μου	28
I. Τό Δίκαιο	28
Α. Ἡ ἁγιοποίηση γενικά	28
Β. Ἰδιοποίηση μέσω ἀπλῆς ἀντίθεσης	34
Γ. Ἰδιοποίηση μέσω σύνθετης ἀντίθεσης	37
II. Ὁ Νόμος	45
III. Τό ἔγκλημα	57
Α. Ἀπλή ἁγιοποίηση τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας ..	58
α. ἔγκλημα	58
β. Τιμωρία	60
Β. Ἰδιοποίηση τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας διαμέσου τῆς ἀντίθεσης	62
Γ. Τό ἐγκλημα μέ τή συνηθισμένη καί τήν ἀσυνήθιστη ἐν- νοια	67
5. Ἡ κοινωνία σάν κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν	74
II. Ἡ ἀνταρσία	110
III. Ὁ συνεταιρισμός	126
1. Γαιοκτησία	126
2. Ὁργάνωση τῆς ἐργασίας	129
3. Χρῆμα	135
4. Κράτος	140
5. Ἀνταρσία	144
6. Ὁρησκεία καί φιλοσοφία τοῦ Συνεταιρισμοῦ	145
Α. Ἰδιοκτησία	146
Β. Περιουσία	150
Γ. Ἠθική, συναλλαγές, θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης	151
Δ. Ὁρησκεία	159
Ε. Συμπληρωματικά στοιχεῖα γιά τό Συνεταιρισμό	160

Γ. Ἡ αὐτοπόλευσή μου	163
6. Ἔσμα ἀσμάτων τοῦ Σολομώντα ἢ ὁ Μοναδικός	176
2. ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ	196
ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΛΕΙΨΙΑΣ	204

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΡΟΦΗΤΩΝ ΤΟΥ

Ο ΑΛΗΘΙΝΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ	209
I. ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΡΗΜΑΝΙΑΣ ἢ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙ- ΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ	213
Α. «Κομμουνισμός, σοσιαλισμός, οδμανισμός»	213
Β. «Ἐγκωνάρια τοῦ σοσιαλισμοῦ»	230
Πρῶτο ἄγκωνάρι	234
Δεύτερο ἄγκωνάρι	238
Τρίτο ἄγκωνάρι	243
IV. ΚΑΡΛ ΓΚΡΥΝ: ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΒΕΛΓΙΟ (ΝΤΑΡΜΕΤΑΤ 1845) ἢ Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΉ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ	247
Σαιν-σιμονισμός	257
1. <i>Lettres d' un habitant de Genève à ses contemporaines</i>	264
2. <i>Cathésisme politique des industriels</i>	267
3. <i>Nouveau christianisme</i>	271
4. Ἡ σαιν-σιμονιστικὴ σχολή	273
Φουριερισμός	280
Ἐστενοκέφαλος μπάριμα-Καμπέ» καὶ ὁ κ. Γκρύν	292
Προυντόν	305
V. «Ο ΔΟΚΤΩΡ ΓΚΕΟΡΓΚ ΚΟΥΛΜΑΝ ΑΠΟ ΤΟ ΧΟΛΣΤΑΪΝ» ἢ Η ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ	307

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ: Ἡ χειρῶν κατασκευὴ τῆς φαινομενολογίας	323
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ: Ἡ κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν καὶ ἡ κομμουνιστικὴ ἐπανά- σταση	324
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ: Σχετικὰ μὲ τὸν Φώυερμαχ	325
ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ: Ἀπὸ τὸ χειρόγραφο «I. Φώυερμαχ»	326
ΦΡ. ΕΓΚΕΛΣ: Φώυερμαχ	328

4. Ἡ ἰδιαιτερότητα (die Eigenheit)

«Δημιουργῶ γιά τόν ἑαυτό μου τό *δικό μου κόσμο*, σημαίνει οἰκοδομῶ ἕναν οὐρανό γιά τόν ἑαυτό μου.» (σ. 89 τοῦ «Βιβλίου»)*

Ἔχουμε κιάλας «διδασκεῖ» στό ἐσώτατο ἱερό αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ. Τώρα θά προσπαθήσουμε νά μάθουμε «περισσότερα πράγματα» γι' αὐτόν. Στήν Καινή Διαθήκη, πάντως, θά ξαναβροῦμε τήν ἴδια ὑποκρισία πού διαπότιζε τήν Παλαιά Διαθήκη. Ὅπως ἀκριβῶς στήν τελευταία τά ἱστορικά δεδομένα ἦταν ἀπλῶς ὀνομασίες λίγων ἀπλῶν κατηγοριῶν, ἔτσι καί ἐδῶ, στήν Καινή Διαθήκη, ὅλες οἱ πραγματικές σχέσεις αὐτοῦ τοῦ κόσμου εἶναι ἀπλῶς μεταμφιέσεις, ἄλλες ὀνομασίες, τοῦ ἀναιμικοῦ περιεχόμενου πού συγκεντρώσαμε στή «Φαινομενολογία» καί τή «Λογική». Ἐνῶ ἐπιφανειακά μοιάζει νά μιλάει γιά τόν πραγματικό κόσμο, ὁ Ἅγιος Σάντσο μιλάει πάντοτε μονάχα γι' αὐτές τίς ἀναιμικές κατηγορίες.

Ἐσύ δέ θέλεις τήν *ἐλευθερία* νά ἔχεις ὅλα αὐτά τά ὄραϊα πράγματα ... Ἐσύ θέλεις νά τά ἔχεις στήν πραγματικότητα ... νά τά κατέχεις

* [Ἐπίσπασμα διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Μέχρι τώρα, οἱ φιλόσοφοι ἔχουν ὀρίσει τήν ἐλευθερία κατά δύο τρόπους. Ἐπί τή μιά μεριά, σάν ἐξουσία, σάν κυριαρχία πάνω στίς περιστάσεις καί τίς συνθήκες πού μέσα τους ζεῖ ἕνα ἄτομο — πρόκειται γιά τόν ὀρισμό ὄλων τῶν ὕλιστων. Ἐπί τήν ἄλλη μεριά, σάν αὐτοπροσδιορισμό, σάν ἀπόσπαση ἀπό τόν πραγματικό κόσμο, σάν ἀπλῶς φανταστική ἐλευθερία τοῦ πνεύματος — αὐτό τόν ὀρισμό ἔχουν δώσει ὄλοι οἱ ἰδαιτεροί, ἰδαιτέρως οἱ Γερμανοί ἰδαιτεροί. Ἐπί εἶδαμε στή «Φαινομενολογία» πῶς ὁ ἀληθινός ἐγωιστής τοῦ Ἁγίου Μάξ ἀναζητεῖ τόν ἐγωισμό του στή διάλυση, στήν ἐπίτευξη τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς ἰδαιτεροῦς ἐλευθερίας, φαίνεται κωμικό τό πῶς τό κεφάλαιο γιά τήν «ἰδιαιτερότητα» προβάλλει ἐναντίον τῆς «ἀπαλλαγῆς» τόν ἀντίθετο ὀρισμό, δηλαδή τήν ἐξουσία πάνω στίς περιστάσεις πού τόν προσδιορίζουν, τήν ὕλιστική ἐλευθερία.

σάν ιδιοκτησία σου ... Θά σοῦ χρειαζόταν ὄχι μονάχα νά εἶσαι ἐλεύθερος ἄνθρωπος, ἀλλά καί ιδιοκτήτης.» (σ. 205)

Μιά ἀπό τίς πιό παλιές διατυπώσεις, ὅπου κατέληξε τό κοινωνικό κίνημα στά πρῶτα του βήματα —ή ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν πιό πρωτόγονο σοσιαλισμό καί στό φιλελευθερισμό—, ἀναγορεύεται ἐδῶ σέ ἀπόφθεγμα τοῦ «σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ». Πόσο παλιά εἶναι αὐτή ἡ ἀντίθεση ἀκόμα καί γιά τό Βερολίνο, ὁ ἅγιός μας ἄνθρωπος θά μπορούσε νά τό δεῖ, ἔστω καί μόνο ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀναφέρεται ἤδη μέ τρόπο στήν *Ἱστορικο-πολιτική Ἐπιθεώρηση* τοῦ Ράνκε, Βερολίνο, 1831.

«Τό πῶς τή χρησιμοποιῶ» (τήν ἐλευθερία) «ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἰδιαιτερότητά μου.» (σ. 205)

Ὁ μέγας διαλεκτικός μπορεῖ καί νά τό ἀντιστρέψει αὐτό καί νά πεῖ: «Τό πῶς χρησιμοποιῶ τήν ἰδιαιτερότητά μου ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἐλευθερία μου». — Ὑστερα συνεχίζει:

«Ἐλεύθερος — ἀπό τί;»

Ἐδῶ, ἐπομένως, μέ τή βοήθεια μιᾶς παύλας, ἡ ἐλευθερία ἔχει κιόλας μετατραπεῖ σέ *ἐλευθερία ἀπό κάτι* καί, *κατά παράθεση*, ἀπό «κάθε τι». Αὐτή τή φορά, ὡστόσο, ἡ παράθεση δίνεται μέ τή μορφή μιᾶς θέσης πού ἐπιφανειακά παρέχει ἕναν πιό ἀκριβολογημένο ὄρισμό. Ἄφοῦ πέτυχε αὐτό τό μεγάλο ἀποτέλεσμα, ὁ Σάντσο γίνεται συναισθηματικός.

«ὦ, ἀπό πόσα μπορούμε νά ἀπαλλαγούμε!». Πρῶτο, ἀπό τό «ζυγὸ τῆς δουλοπαροικίας», ὕστερα ἀπό μίαν ὀλόκληρη σειρά ἄλλων ζυγῶν, πού ὀδηγοῦν ἀδιόρατα σέ μιά κατάσταση ὅπου «ἡ πιό τέλεια αὐτοάρνηση δέν εἶναι ἄλλο παρά ἐλευθερία, ἐλευθερία ... ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας, καί πόθος γιά ἐλευθερία σάν κάτι τό ἀπόλυτο ... Μᾶς ἔχει στερήσει ἀπό τήν *ἰδιαιτερότητά* μας.»

Μέ μίαν ἐξαιρετικά ἀπλή σειρά ἀπό ζυγούς, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τή δουλοπαροικία, πού ἦταν ἡ ἐκδήλωση τῆς ἀτομικότητας τῶν δουλοπάροικων καί ταυτόχρονα ἡ κατάργηση ἑνός καθορισμένου ἐμπειρικοῦ φραγμοῦ, ταυτίζεται ἐδῶ μέ τήν πολύ παλιότερη χριστιανική - ἰδεαλιστική ἐλευθερία τῶν Ἐπιστολῶν πρὸς Ρωμαίους καί Κορινθίους, καί χάρις σ' αὐτό ἡ ἐλευθερία γενικά μετατρέπεται σέ αὐτοάρνηση. Στό σημεῖο αὐτό ἔχουμε τελειώσει μέ τήν ἐλευθερία, γιατί αὐτή τώρα εἶναι ἀναμφισβήτητη τό «Ἱερό». Ὁ Ἅγιος Μάξ μετατρέπει μιά συγκεκριμένη ἱστορική πράξη

ἀπελευθέρωσης στην ἀφηρημένη κατηγορία τῆς «Ἐλευθερίας», καί αὐτή ἡ κατηγορία ὀρίζεται μέ τή σειρά της πιά ἀκριβολογημένα διαμέσου ἐνός τελείως διαφορετικοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου, πού μπορεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο νά ὑπαχθεῖ στην «Ἐλευθερία». Αὐτό εἶναι ὄλο τό τέχνασμα, πού μέ τή βοήθειά του ἡ ἀποτίναξη τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλοπαροικίας μετατρέπεται σέ αὐτοἀρνηση.

Γιά νά κάνει τή θεωρία του γιά τήν ἔλευθερία φωτεινή σάν τό μεσημεριάτικο ἥλιο, στό Γερμανό ἀστό, ὁ Σάντσο ἀρχίζει τώρα νά διακηρύσσει στην ἴδια τή γλώσσα τοῦ ἀστοῦ, εἰδικά τοῦ Βερολινέζου ἀστοῦ:

«Ἄλλά, ὄσο πιά ἐλεύθερος γίνομαι, τόσο περισσότερο ὁ καταναγκασμός συσσωρεύεται μπροστά στά μάτια μου, τόσο πιά ἀνίσχυρος νιώθω. Ὁ μή ἐλεύθερος γιός τῆς ἐρήμου δέν ξέρει ἀκόμα κανένα ἀπ' ὄλους τούς φραγμούς πού βασανίζουν ἕνα “μορφωμένο” ἄνθρωπο: νομίζει τόν ἑαυτό του πιά ἐλεύθερο ἀπό τόν τελευταῖο. Στό μέτρο πού κατακτῶ τήν ἔλευθερία μου, δημιουργῶ καινούργια σύνορα καί καινούργια καθήκοντα γιά τόν ἑαυτό μου. Ἐφευρίσκω τό σιδηρόδρομο κι ἀμέσως νιώθω καί πάλι ἀδύναμος, γιατί δέν μπορῶ ἀκόμα νά πετῶ στούς αἰθέρες σάν τά πουλιά καί, ἂν ἔχω λύσει ἕνα πρόβλημα πού μπέρδευε τό μυαλό μου, ἀμέτρητα ἄλλα μέ περιμένουν» κτλ. (σ. 205, 206)

Ἦ, «ἀδέξιε» μυθιστοριογράφε γιά ἀστούς καί χωρικούς!

Αὐτός πού «νομίζει» πῶς ὁ ἄγριος εἶναι πιά ἐλεύθερος ἀπό τό μορφωμένο δέν εἶναι ὁ «μή ἐλεύθερος γιός τῆς ἐρήμου», ἀλλά ὁ «μορφωμένος». Τό ὅτι ὁ «γιός τῆς ἐρήμου» (πού ὁ Φ. Χάλμ ἀνέβασε στή σκηνή)¹ ἀγνοεῖ τούς φραγμούς τοῦ μορφωμένου, γιατί δέν μπορεῖ νά τούς δοκιμάσει μέ τήν ἐμπειρία του, εἶναι τόσο καθαρό ὄσο καί τό ὅτι ὁ «μορφωμένος» Βερολινέζος ἀστός, πού ξέρει τό «γιό τῆς ἐρήμου» μονάχα ἀπό τό θέατρο, δέν ξέρει τίποτε γιά τούς φραγμούς τοῦ ἀγρίου. Τό ἀπλό γεγονός εἶναι τοῦτο: οἱ φραγμοί τοῦ ἀγρίου δέν εἶναι οἱ ἴδιοι μέ τούς φραγμούς τοῦ μορφωμένου ἀνθρώπου. Ἡ σύγκριση πού κάνει ὁ ἄγιός μας ἀνάμεσά τους εἶναι μιά φανταστική σύγκριση ἐνός «μορφωμένου» Βερολινέζου, πού ἡ μόρφωσή του συνίσταται στό νά μήν ξέρει τίποτε, οὔτε γιά τούς πρῶτους, οὔτε γιά τούς δευτέρους. Τό ὅτι δέν ξέρει τίποτε γιά τούς φραγμούς τοῦ ἀγρίου εἶναι πράγμα πού ἐξηγεῖται, ἂν καί ὕστερα ἀπό τό μεγάλο ἀριθμό καινούρ-

1. «Ὁ γιός τῆς ἐρήμου» («Der Sohn der Wildniss») — δράμα τοῦ Φρήντριχ Χάλμ πού πρωτοπαίχτηκε τό 1842 καί κυκλοφόρησε σέ βιβλίό τό 1843.

γιων ταξιδιωτικῶν ἀφηγήσεων δέ χρειάζεται καί μεγάλη ἱκανότητα γιά νά ξέρεις κάτι γι' αὐτούς. Ἄλλά τό ὅτι ἀγνοεῖ καί τούς φραγμούς τοῦ μορφωμένου ἀνθρώπου ἀποδείχεται ἀπό τό παράδειγμα πού δίνει γιά τούς σιδηρόδρομους καί τίς πτήσεις. Ὁ ἀδρανῆς μικροαστός, πού γι' αὐτόν οἱ σιδηρόδρομοι ἔπασαν ἀπό τόν οὐρανό καί πού γιά τοῦτον ἀκριβῶς τό λόγο φαντάζεται ὅτι τούς ἐφεῦρε ὁ ἴδιος, ὄνειρεύεται κιόλας νά πετάξει στόν ἀέρα μόλις ταξιδέψει μιά φορά μέ σιδηρόδρομο. Στήν πραγματικότητα, τό ἀερόστατο *προηγήθηκε* ἀπό τό σιδηρόδρομο. Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔπρεπε ὅμως νά ἀντιστρέψει τό πράγμα, γιατί ἀλλιῶς ὁ καθένας θά ἔβλεπε ὅτι, ὅταν ἐφευρέθηκε τό ἀερόστατο, δέν ἐπιβαλόταν καθόλου ἀκόμα ἡ ἀνάγκη γιά σιδηρόδρομους, ἐνῶ τό ἀντίστροφο εἶναι εὐκόλο νά τό φανταστεῖ κανεῖς. Γενικά, ὁ Σάντσο ἀναποδογυρίζει τίς ἐμπειρικές σχέσεις. Ὅταν τά κοινά ἀμάξια καί τά κάρα δέν ἐπαρκοῦσαν πιά γιά τίς ἀυξανόμενες μεταφορικές ἀνάγκες, ὅταν, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἡ συγκεντροποίηση τῆς παραγωγῆς —συνέπεια τῆς μεγάλης βιομηχανίας— ἀπαιτοῦσε καινούργια μέσα γιά νά ἐπιταχυνθεῖ καί νά ἐπεκταθεῖ ἡ μεταφορά τῆς μάζας τῶν προϊόντων τῆς, τότε ἐφευρέθηκε ἡ ἀτμομηχανή τοῦ σιδηρόδρομου, καί μαζί μ' αὐτήν ἡ χρήση τοῦ σιδηρόδρομου σέ μεγάλη κλίμακα. Ὁ ἐφευρέτης καί οἱ μέτοχοι ἐνδιαφέρονταν γιά τά κέρδη τους, καί τό ἐμπόριο γενικά γιά τή μείωση τοῦ κόστους παραγωγῆς. Ἡ δυνατότητα, καί μάλιστα ἡ ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα τῆς ἐφεύρεσης βρισκόταν μέσα στίς ἐμπειρικές συνθήκες. Ἡ ἐφαρμογή τῆς νέας ἐφεύρεσης σέ διάφορες χῶρες ἐξαρτήθηκε ἀπό τίς ποικίλες ἐμπειρικές συνθήκες: στήν Ἀμερική, λογουχάρη, ἀπό τήν ἀνάγκη νά ἐνωθοῦν οἱ ξεχωριστές Πολιτεῖες τῆς ἀπέραντης αὐτῆς περιοχῆς καί νά συνδεθοῦν οἱ μισοπολιτισμένες περιφέρειες τοῦ ἐσωτερικοῦ μέ τή θάλασσα καί μέ τά κέντρα ἀποθήκευσης τῶν προϊόντων τους. (πρβλ., ἀνάμεσα στ' ἄλλα, M. Chevalier: *Lettres sur l' Amerique du Nord*). Σέ ἄλλες χῶρες, λογουχάρη στή Γερμανία, ὅπου κάθε καινούργια ἐφεύρεση προκαλεῖ μονάχα λύπη γιατί δέν κλείνει τήν ἐποχή τῶν ἐφευρέσεων, — σέ τέτοιες χῶρες, ὕστερα ἀπό μεγάλη ἀντίσταση ἐνάντια στούς καταραμένους σιδηρόδρομους, πού δέν μποροῦν νά τούς δώσουν καί φτερά, οἱ ἀνθρώποι εἶναι ἀναγκασμένοι τελικά ἀπό τό συναγωνισμό νά τούς δεχτοῦν καί νά ἐγκαταλείψουν τά κοινά ἀμάξια καί τά κάρα καθώς καί τό σεβάσιμο καί κόσμιο ροδάκι. Ἡ ἔλλειψη ἄλλης ἐπικερδοῦς ἐπένδυσης κεφαλαίου εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά γίνεῖ ἡ κατασκευή τῶν σιδηροδρόμων ὁ ἐπικρατέστερος βιομηχανικός κλάδος στή Γερμανία. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν σιδηροδρόμων τῆς καί οἱ ἀποτυχίες τῆς χώρας αὐτῆς στήν παγκόσμια ἀγορά συμβαδίζανε. Ἄλλά πούθενά οἱ σιδηρόδρομοι δέν κατασκευάζονται γιά τό χατίρι

τῆς κατηγορίας «*Ἐλευθερία ἀπό*» κάτι, δπως θά μπορούσε νά τό ἀντιληφθεῖ ἤδη ὁ Ἅγιος Μάξ ἀπό τό γεγονός δι κανένας δέν κατασκευάζει σιδηρόδρομους γιά νά *ἀπελευθερωθεῖ* ἀπό τό πορτοφόλι του. Ὁ θετικός πυρήνας τῆς ἰδεολογικῆς περιφρόνησης τοῦ ἀστοῦ γιά τούς σιδηρόδρομους δέν εἶναι ἡ ἐπιθυμία του νά πετάξει σάν πουλί, ἀλλά ἡ προτίμησή του γιά τά κοινά ἀμάξια, τά κάρα καί τούς χωματόδρομους. Ὁ Σάντο λαχατᾶ τό «δικό» του «κόσμο», πού δπως εἶδαμε πῶς πάνω εἶναι ὁ οὐρανός. Θέλει γι' αὐτό νά ἀντικαταστήσει τήν ἀτμομηχανή μέ τό πύρινο ἄρμα τοῦ Προφήτη Ἡλία πού θά τόν ἀνεβάσει στόν οὐρανό.

Ἐποῦ τό πραγματικό γκρέμισμα τῶν φραγμῶν — πού εἶναι ταυτόχρονα μιά ἐξαιρετικά θετική ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, μιά πραγματική ἐνέργεια καί μιά ἱκανοποίηση τῶν ἐπιτακτικῶν ἀναγκῶν, μιά ἐπέκταση τῆς δυνάμεως τῶν ἀτόμων — μετατράπηκε γιά τόν παθητικό καί ἀνίδεο τοῦτο θεατή σέ ἀπλή λύτρωση *ἀπό* ἓνα φραγμό, πράγμα πού μπορεῖ καί πάλι νά τό μετατρέψει λογικά σέ αἴτημα τῆς λύτρωσης ἀπό τό Φραγμό, βρίσκουμε τώρα, σά συμπέρασμα τοῦ δλου συλλογισμοῦ, ἐκεῖνο πού ἤδη εἶχαμε προϋποθέσει στήν ἀρχή:

«Εἶμαι ἐλεύθερος ἀπό κάτι σημαίνει ἀπλῶς εἶμαι *ἀποδεσμευμένος ἢ ἀπαλλαγμένος*.» (σ. 206)

Δίνει ἀμέσως ἓνα ἀτυχέστατο παράδειγμα: «Εἶναι ἐλεύθερος ἀπό πονοκέφαλο ἰσοδυναμεῖ μέ τό: ἔχει *ἀπαλλαγεῖ* ἀπ' αὐτόν». Σάμπως αὕτη ἡ «ἀπαλλαγή» (Lossein) ἀπό τόν πονοκέφαλο νά μήν ἰσοδυναμοῦσε μέ μιάν ἐντελῶς θετική ἱκανότητα νά διαθέτω τό κεφάλι μου, μέ ἓνα δικαίωμα ἰδιοκτησίας πάνω στό κεφάλι μου, ἐνῶ, ὅσο εἶχα πονοκέφαλο, ἐγώ ἤμουν ἰδιοκτησία τοῦ ἄρρωστου κεφαλιοῦ μου.

«Μέ τήν “ἀπαλλαγή” (Los) —μέ τήν ἀπαλλαγή ἀπό τήν ἁμαρτία (Im Sündlos), ἀπό τό Θεό (Gottlos), ἀπό τήν ἠθική (Sittenlos), κτλ.— ὀλοκληρώνουμε τήν ἐλευθερία πού μᾶς συνιστᾶ ὁ Χριστιανισμός.» (σ. 206)

Ἐτσι, ὁ «τέλειος χριστιανός» μας βρίσκει τήν ἰδιαιτερότητά του μονάχα στήν «ἀπαλλαγή» ἀπό τή «σκέψη» (Gedankenlos), ἀπό τόν «προσδιορισμό» (Bestimmunglos), ἀπό τόν «προορισμό» (Beruflos), ἀπό τό «νόμο» (Gesetzlos), ἀπό τό «Σύνταγμα» (Nerfassunglos) κτλ., καί καλεῖ τούς ἀδελφούς του ἐν Χριστῶ νά «αἰσθάνονται εὐτυχισμένοι μονάχα στή διάλυση» (im Auflösen), δηλαδή στήν πραγμάτωση τῆς «ἀπαλλαγῆς» καί τῆς «τέλειας» «χριστιανικῆς ἐλευθερίας».

Συνεχίζει:

«Πρέπει μήπως νά ἀπαρνηθοῦμε τήν ἐλευθερία ἐπειδή φανερόνεται σάν ἓνα χριστιανικό ἰδανικό; Ὁχι, τίποτε δέν πρέπει νά χαθεῖ» (voilà notre conservateur tout trouvé)¹ «οὔτε ἡ ἐλευθερία· ἀλλά θά πρέπει νά γίνει δική μας, καί αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά γίνει μέ τή μορφή τῆς ἐλευθερίας.» (σ. 207)

Ἐδῶ ὁ «σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής» μας (toujours et partout)² ξεχνάει ὅτι ἤδη στήν Παλαιά Διαθήκη, χάριε στό χριστιανικό ἰδανικό τῆς ἐλευθερίας, δηλαδή χάριε στήν ψευδαἰσθηση τῆς ἐλευθερίας, γίνουμε «ἰδιοκτῆτες» τοῦ «κόσμου τῶν πραγμάτων». Ξεχνάει ἀκόμα ὅτι μᾶς ἦταν ἀρκετό κατόπι νά ἀπαλλαγοῦμε ἀπό τόν «κόσμο τῶν σκέψεων» γιά νά γίνουμε «ἰδιοκτῆτες» κι αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ὅτι ἐδῶ ἡ «ἰδιαιτερότητα» προέκυψε γι' αὐτόν σά συνέπεια τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀπαλλαγῆς.

Ἄφοῦ τακτοποίησε τήν ἐλευθερία σάν ἐλευθερία ἀπό κάτι, καί αὐτή μέ τή σειρά της σάν ἀπαλλαγή, κι αὐτή πάλι σά χριστιανικό ἰδανικό τῆς ἐλευθερίας, καί ἐπομένως τῆς ἐλευθερίας τοῦ «Ἀνθρώπου», ὁ ἅγιός μας μπορεῖ, μέ τό ὕλικο πού ἔχει ἔτσι προετοιμάσει, νά μᾶς κάνει ἓνα πρακτικό μάθημα γιά τή Λογική του. Ἡ πρώτη καί πιό ἀπλή ἀντίθεση εἶναι τούτη:

Ἐλευθερία τοῦ Ἀνθρώπου — Ἐλευθερία δική Μου,

δπου, στήν ἀντίθεση, ἡ ἐλευθερία παύει νά ὑπάρχει «μέ τή μορφή τῆς ἐλευθερίας». Ἡ:

$$\left. \begin{array}{l} \text{Ἀπαλλαγή πρὸς τό συμφέρον} \\ \text{τοῦ Ἀνθρώπου} \end{array} \right\} - \left\{ \begin{array}{l} \text{Ἀπαλλαγή πρὸς τό δικό Μου} \\ \text{συμφέρον.} \end{array} \right.$$

Καί οἱ δύο αὐτές ἀντιθέσεις, συνοδευόμενες ἀπό πλῆθος ρητορεῖες, διατρέχουν ὀλόκληρο τό κεφάλαιο γιά τήν ἰδιαιτερότητα, ἀλλά μ' αὐτές μονάχα ὁ κοσμοκατακτητής μας Σάντσο δέ θά πῆγαινε πολύ μακριά, οὔτε κἀν ὡς τό νησί Μπαρταριά. Προηγούμενα, ὅταν ἐρευνοῦσε τή συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων ἀπό τό «δικό του κόσμο», ἀπό τό δικό του «οὐρανό», ἔθεσε κατά μέρος, φτιάχοντας τή δική του ἀφηρημένη ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, δύο παράγοντες τῆς πραγματικῆς ἀπελευθέρωσης. Ὁ πρῶτος ἦταν ὅτι τά ἄτομα μέ τήν αὐτοαπελευθέρωσή τους ἱκανοποιοῦν μιά συγκεκρι-

1. Ἐδῶ τόν τσακώσαμε τό συντηρητικό μας.

2. Πάντα καί παντοῦ.

μένη ανάγκη, πού τή δοκίμασαν πραγματικά. Μέ τόν παραμερισμό αὐτοῦ τοῦ στοιχείου, τή θέση τῶν πραγματικῶν ἀτόμων τήν πῆρε ὁ «Ἄνθρωπος» καί τή θέση τῆς ἱκανοποίησης τῆς πραγματικῆς ἀνάγκης τήν πῆρε ἡ ἐπιδίωξη ἑνός φανταστικοῦ ἰδανικοῦ, τῆς ἐλευθερίας καθεαυτήν, τῆς «ἐλευθερίας τοῦ Ἄνθρώπου».

Τό δεύτερο ἦταν ὅτι μιὰ δύναμη, πού ὑπῆρχε ὡς τότε ἀπλῶς δυνητικά στά ἄτομα πού αὐτοαπελευθερώνονται, ἀρχίζει νά λειτουργεῖ σά μιὰ πραγματική δύναμη, ἢ ὅτι μιὰ ἤδη ὑπάρχουσα δύναμη γίνεται μεγαλύτερη μέ τόν παραμερισμό ἑνός φραγμοῦ. Βέβαια, ὁ παραμερισμός τοῦ φραγμοῦ, πού εἶναι ἀπλῶς μιὰ *συνέπεια* τῆς νεοδημιουργημένης δύναμης, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν τό οὐσιῶδες. Ἄλλά αὐτή ἡ ψευδαίσθηση προκύπτει μονάχα ἂν θεωρήσουμε τήν πολιτική σάν τή βάση τῆς ἐμπειρικῆς ἱστορίας, ἢ ἂν —ὄπως ὁ Χέγκελ— προσπαθοῦμε παντοῦ νά ἀποδείξουμε τήν ἄρνηση τῆς ἄρνησης ἢ, τέλος, ἂν —ἀφοῦ πιά ἔχει δημιουργηθεῖ ἡ καινούργια δύναμη— ἀρχίζουμε, σάν ἕνας ἀνίδεος Βερολινέζος ἀστός, νά στοχαζόμαστε πάνω σ' αὐτό τό νέο δημιούργημα. Θέτοντας κατά μέρος αὐτό τό δεύτερο στοιχεῖο, γιά δική του χρήση, ὁ Ἅγιος Σάντσο διαθέτει τώρα ἕναν προσδιορισμό πού μπορεῖ νά τόν ἀντιπαραθέσει στό ἀφηρημένο *caput mortuum*¹ τῆς «ἐλευθερίας». Ἔτσι φτάνει στίς ἀκόλουθες καινούργιες ἀντιθέσεις:

Ἐλευθερία, ἢ χωρίς περιεχόμενο ἀπομάκρυνση τῆς ξένης δύναμης } — { Ἰδιαιτερότητα, ἢ πραγματική κατοχή τῆς δικῆς μου δύναμης.

Ἡ ἀκόμα:

Ἐλευθερία, ἀπόκρουση ξένης δύναμης } — { Ἰδιαιτερότητα, κατοχή τῆς δικῆς μου δύναμης.

Γιά νά πείσουμε τόν Ἅγιο Σάντσο πῶς παρήγαγε τή *δική του* αὐτή δύναμη —πού τήν ἀντιπαραθέτει ἐδῶ στήν ἐλευθερία— ἀπό τήν ἴδια αὐτή ἐλευθερία καί κατόπι τήν ἔμπασε λαθραῖα στόν ἑαυτό του, δέ χρειάζεται νά τόν παραπέμψουμε στούς ὑλιστές ἢ τούς κομμουνιστές, ἀλλά ἀπλῶς στό *Dictionnaire de l' Académie*, ὅπου θά βρεῖ ὅτι ἡ λέξη *liberté* (ἐλευθερία) χρησιμοποιεῖται τίς πιο πολλές φορές μέ τήν ἔννοια τῆς *puissance* (δύναμης). Ἄν, ὡστόσο, ὁ Ἅγιος Σάντσο θέλει νά ὑποστηρίξει ὅτι δέν τά

1. Κατά λέξη: πεθαμένο κεφάλι· ἐδῶ: κατάλοιπο.

βάζει με τή «liberté», αλλά με τήν «ἐλευθερία», τότε δέν ἔχει παρά νά συμβουλευτεῖ τόν Χέγκελ σχετικά με τήν ἀρνητική καί τή θετική ἐλευθερία. Σά Γερμανός μικροαστός, θά μπορέσει ν' ἀπολαύσει τήν τελική παρατήρηση αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

Ἡ ἀντίθεση μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ καί με τόν ἀκόλουθο τρόπο:

Ἐλευθερία, ἰδεαλιστική ἐπιδίωξη τῆς ἀπαλλαγῆς καί ἀγώνας ἐναντίον τοῦ νά εἶσαι ἀλλιῶς (Anderssein).	} — {	Ἰδιαιτερότητα, πραγματική ἀπαλλαγή καί ἀπόλαυση τῆς δικῆς μου ὑπαρξης.
---	-------	--

Ἐχοντας ἔτσι ξεχωρίσει, μέσω μιᾶς φτηνῆς ἀφαίρεσης, τήν ἰδιαιτερότητα ἀπό τήν ἐλευθερία, ὁ Σάντσο καμώνεται πῶς μόλις τώρα ἀρχίζει νά ἀναλύει αὐτή τή διαφορά καί ἀναφωνεῖ:

«Τί διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία καί τήν ἰδιαιτερότητα!» (σ. 207)

Θά δοῦμε δι, πέρα ἀπό τίς γενικές ἀντιθέσεις, δέν κατάφερε νά βγάλει τίποτε, καί δι, πλάι σέ τοῦτο τόν προσδιορισμό τῆς ἰδιαιτερότητας, ἐξακολουθεῖ νά ξανάρχεται πολύ διασκεδαστικά καί ἡ ἰδιαιτερότητα «μέ τήν ἀγοραία σημασία» τῆς λέξης.

«Μποροῦμε νά εἶμαστε ἐσωτερικά ἐλεύθεροι, παρά τήν κατάσταση δουλείας, ἀλλά καί πάλι μόνον ἀπό *διάφορα πράγματα*, ὄχι ἀπ' ὄλα. Ὁ δοῦλος δέν μπορεῖ νά εἶναι ἐλεύθερος ἀπό τό μαστίγιο, ἀπό τό δεσποτικό καπρίτσιο τοῦ κυρίου του κτλ.»

«Ἀπεναντίας, ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι *ὀλόκληρη* ἡ οὐσία (wesen) καί ὑπαρξή Μου, ἡ ἰδιαιτερότητα εἶμαι Ἐγώ ὁ ἴδιος. Εἶμαι ἐλεύθερος ἀπ' αὐτό πού *ἀπαλλάσσομαι*. Εἶμαι ὁ ἰδιοκτήτης αὐτοῦ πού ἔχω στήν *ἐξουσία* μου ἢ πού τό διαθέτω. Εἶμαι *δικός Μου*, πάντα καί σέ κάθε περίσταση, ἂν *ξέρω* πῶς νά κατέχω τόν ἑαυτό Μου καί νά μὴν τόν ρίχνω στά χέρια ἄλλων. Δέν μπορῶ ἀληθινά νά *θέλω* τήν κατάσταση ἐλευθερίας (Freisein), διότι δέν μπορῶ... νά τήν πραγματοποιήσω. Μπορῶ μονάχα νά τήν ἐπιθυμῶ καί νά ἀγωνίζομαι γι' αὐτήν, *διότι* παραμένει ἕνα ἰδεῶδες, ἕνα φάντασμα. Οἱ ἄλυσίδες τῆς πραγματικότητας χαράζουν κάθε στιγμή βαθειές ἀύλακιές στή σάρκα Μου, ἀλλά ἐγώ παραμένω *δικός Μου*. Ἀνήκοντας σά δουλοπάροικος σέ κάποιον ἀφέντη, *σκέφτομαι* μονάχα τόν ἑαυτό Μου καί τό ὄφελός Μου. Τά χτυπήματά του βέβαια Μέ πληγώνουν: δέν εἶμαι

ἐλεύθερος ἀπ' αὐτά. Ἄλλά τὰ ὑπομένω μονάχα γιά τό καλό Μου, λογουχάρη γιά νά τόν ξεαπατήσω μέ τή φαινομενική ὑπομονή Μου καί γιά νά τόν βαυκαλίσω μέ τήν ψευδαίσθηση τῆς ἀσφάλειας ἢ καί γιά νά μήν προκαλέσω μέ τήν ἀντίστασή Μου χειρότερη μεταχείριση. Ἄλλά, καθώς ἔχω συνεχῶς στό μυαλό μου τόν ἑαυτό Μου καί τό προσωπικό Μου ὄφελος» (ἐνῶ δμως τά χτυπήματα τόν ἔχουν στήν ἐξουσία τους αὐτόν καί τήν πλάτη του), «θ' ἀρπάξω τήν πρώτη κατάλληλη εὐκαιρία» (δηλ. «ἐπιθυμεῖ, «ἀγωνίζεται» νά πετύχει τήν πρώτη κατάλληλη εὐκαιρία, πού, ὡστόσο, «παραμένει ἕνα ιδεῶδες, ἕνα φάντασμα») «γιά νά τσαλαπατήσω τό δουλοκτήτη. Τό ὅτι γίνομαι τότε ἐλεύθερος ἀπ' αὐτόν καί ἀπό τό μαστιγίό του, εἶναι ἀπλῶς συνέπεια τοῦ προηγούμενου ἐγωισμοῦ Μου. Θά πεί ἴσως κανεῖς ὅτι ἀκόμα καί στήν κατάσταση τῆς δουλείας ἡμουν ἐλεύθερος, δηλαδή “καθεαυτόν” (an sich) ἢ “ἐσωτερικά”. Ὡστόσο, “ἐλεύθερος καθεαυτόν” δέ σημαίνει “πραγματικά ἐλεύθερος”, οὔτε “ἐσωτερικά” σημαίνει “ἐξωτερικά”. Ὡστόσο δικός, δικός Μου, ἡμουν πέρα γιά πέρα, τόσο ἐσωτερικά ὅσο καί ἐξωτερικά. Κάτω ἀπό τήν κυριαρχία ἐνός ἀπάνθρωπου ἀφέντη, τό σῶμα Μου δέν εἶναι “ἐλεύθερο” ἀπό τόν πόνο τῶν βασανιστηρίων καί τά χτυπήματα τοῦ μαστιγίου. Ἄλλά τά κόκκαλά Μου εἶναι αὐτά πού στενάζουν κάτω ἀπό τά βασανιστήρια, οἱ μῦς Μου πού σπαράζουν κάτω ἀπό τά χτυπήματα, κι Ἐγώ εἶμαι πού γογγύζω ἐπειδή γογγύζει τό σῶμα Μου. Τό γεγονός ὅτι ἀναστενάζω καί τρέμω ἀποδείχνει ὅτι ἀνήκω ἀκόμα στόν ἑαυτό Μου, ὅτι εἶμαι δικός Μου.» (σ. 207, 208).

Ἄλλο Σάντσο μας, πού παίζει πάλι τό ρόλο τοῦ μυθιστοριογράφου γιά μικροαστοῦς καί χωρικούς, ἀποδείχνει ἐδῶ ὅτι, παρόλο τό ξυλοκόπημα πού δέχτηκε στό βιβλίο τοῦ Θερβάντες, ἔχει παραμείνει πάντοτε ὁ «ιδιοκτήτης» τοῦ ἑαυτοῦ του καί ὅτι αὐτά τά χτυπήματα ἀνήκαν μᾶλλον στήν «ιδιαιτερότητά» του. Ὁ ἑαυτός του εἶναι «δικός του», «ὅποτεδήποτε καί σέ ὅποιεςδήποτε περιστάσεις», ὅταν ξέρει πῶς νά εἶναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐδῶ, ἐπομένως, ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι ὑποθετική καί ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἐξυπνάδα του, πού μ' αὐτήν ἐννοεῖ μιά καζοῦστική δούλου. Αὐτή ἡ ἐξυπνάδα γίνεται ἀργότερα σκέψη, ὅταν αὐτός ἀρχίζει «νά σκέφτεται» γιά τόν ἑαυτό του καί τό «ὄφελός» του — σκέψη καί φανταστικό «ὄφελος», πού ἀποτελοῦν ἀπό δῶ καί μπρός τή φανταστική του «ιδιοκτησία». Πιο πέρα, μᾶς ἐξηγεῖ ὅτι ὁ δούλος ὑπομένει τά χτυπήματα «γιά τό συμφέρον του» —κι ἐδῶ, γιά ἄλλη μιά φορά, ἡ ἰδιαιτερότητα στηρίζεται στήν *ιδέα*

τοῦ «συμφέροντος» — καί ὑπομένει τό κακό γιά νά μή γίνει «ἰδιοκτητής τοῦ χειρότερου». Ἐργότερα, ἡ ἐξυπνάδα φανερώνεται ἐπίσης σάν «ἰδιοκτητής» τῆς ἐπιφύλαξης νά χρησιμοποιήσει «τήν πρώτη καλή εὐκαιρία», ἄρα μιᾶς ἀπλῆς *reservatio mentalis* (ἐπιφύλαξης τοῦ νοῦ)¹ καί, τελικά, σάν «τσαλαπάτημα» τοῦ «δουλοκτήτη», μέσω μιᾶς ἰδεατῆς προεικασίας: ὁ δούλος εἶναι τότε ὁ «ἰδιοκτητής» αὐτῆς τῆς προεικασίας, ἐνῶ στήν παρούσα στιγμή ὁ δουλοκτήτης εἶναι κείνος πού τόν ποδοπατάει πραγματικά. Ἐνῶ λοιπόν ταυτίζει ἐδῶ τόν ἑαυτό του μέ τή *συνείδησή* του, πού προσπαθεῖ νά παρηγορηθεῖ μέ κάθε λογῆς σοφά ἀποφθέγματα, στό τέλος ταυτίζει τόν ἑαυτό του μέ τό *σῶμα* του, ἔτσι πού γίνεται ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά τελείως «δικός του», ὅσο μένει μέσα του μιά σπιθα ζωῆς, ἔστω κι ἀσύνειδης ζωῆς. Φαινόμενα σάν τό στέναγμα τῶν «κοκκάλων», τό σπάραγμα τῶν μυῶν κτλ. εἶναι φαινόμενα πού, ὅταν μεταφραστοῦν ἀπό τή γλώσσα τῆς *μοναδικῆς* φυσικῆς ἐπιστήμης στή γλώσσα τῆς παθολογίας, μποροῦν νά προκληθοῦν μέ ἠλεκτρικές ἐκκενώσεις πάνω στό πτώμα του, ἂν τό ξεκρεμάσουν ἀμέσως ἀπό τήν ἀγχόνη ὅπου ὁ ἴδιος εἶχε κρεμαστεῖ, ὅπως προκαλοῦνται καί σ' ἕνα νεκρό βάρδαχο — τά φαινόμενα αὐτά τοῦ χρησιμεύουν ἐδῶ σάν ἀπόδειξη ὅτι αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι ἀκόμα «πέρα γιά πέρα», «τόσο ἐσωτερικά ὅσο καί ἐξωτερικά», «δικός του», κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Τό ἴδιο τό γεγονός πού ἀποδεικνύει τή δύναμη καί τήν ἰδιαιτερότητα τοῦ δουλοκτήτη, δηλαδή, ὅτι εἶναι ἀκριβῶς *Αὐτός* πού μαστιγώνεται καί ὄχι κάποιος ἄλλος, ὅτι εἶναι ἀκριβῶς *τά δικά του* κόκκαλα πού «στενάζουν», οἱ *δικοί του* μῦς πού σπαράζουν χωρίς νά μπορεῖ νά κάνει κάτι γιά ν' ἀλλάξει τήν κατάσταση — ὅλα τοῦτα εἶναι γιά τόν ἅγιό μας μιά ἀπόδειξη τῆς ἰδιαιτεροτήτάς του καί τῆς δυνάμειός του. Ἐτσι, ὅταν σφιχτά δεμένος ὑφίσταται τό βασανιστήριον Σπάνσο Μπότσο² τοῦ Σούριναμ, μή μπορώντας

1. Ἐκφραση πού ἐπινόησαν οἱ Ἰησουῖτες γιά νά πετύχουν — ὅπως λέει ὁ Μολιέρος στόν «Ταρτούφο» του— «ἕνα βόλεμα μέ τόν Οὐρανό». Σημαίνει νά μήν ἐκφράζεις ὅλη σου τή σκέψη, δηλαδή νά λές μόνο ἕνα μέρος τῆς ἀλήθειας, κυρίως ὅμως νά ὀρκίζεσαι γιά ἕνα πράγμα καί νά δίνεις ἄλλο νόημα στόν ὄρκο, μέ τήν ἐλπίδα νά περάσεις συμφιλωμένος μέ τή συνείδησή σου. (Σ.τ.μ.)

2. *Sranso-bocho* — ἕνα ἀπό τά πιό ἀπάνθρωπα σωματικά βασανιστήρια πού ἐφάρμοζαν οἱ ἀποικιοκράτες στό Σούριναμ (Νότια Ἀμερική). Ὁ Charles Comte στό ἔργο του «*Traité de Législation*» («Πραγματεία γιά τή νομοθεσία»), σ. 392, περιγράφει αὐτό τό βασανιστήριον μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: «Δένουν τά χέρια τοῦ κατάδικου καί τόν ἀναγκάζουν νά χώσει τά γόνατα ἀνάμεσα στά μπράτσα. Ὑστερα τόν ξαπλώνουν στό ἕνα πλευρό καί τόν ἀκίνητοποιοῦν ἔτσι, σφιχτά τυλιγμένο μέ σκοινί, σάν κοτόπουλο γιά ψήσιμο, δεσμευόντάς τον σ' ἕνα παλούκι μπηγμένο στή γῆ. Σ' αὐτή τή στάση δέν μπορεῖ πιά νά

νά κουνήσει ούτε χέρι ούτε πόδι, ή οποιαδήποτε άρθρωση του, και είναι υποχρεωμένος νά υπομένει τό κάθε τι πού τοῦ κάνουν, ή δύναμή του καί ή ιδιαιτερότητά του δέ βρίσκονται στό δι μπορεῖ νά διαθέτει τά μέλη του, ἀλλά στό γεγονός δι αὐτά εἶναι τά *δικά του* μέλη. Ἐδῶ ἔσωσε πάλι τήν ιδιαιτερότητά του, θεωρώντας πάντοτε τόν ἑαυτό του σάν ἀλλιῶς προσδιορισμένο (Anders-Bestimmt) — ἄλλοτε σά σκέτη συνείδηση, ἄλλοτε σά σῶμα χωρίς συνείδηση (βλέπε «Φαινομενολογία»).

Εἶναι ἀλήθεια δι ὁ Ἅγιος Σάντσο «υπομένει» τό ξυλοφόρτωμά του μέ περισσότερη ἀξιοπρέπεια ἀπ' ὅ,τι οἱ πραγματικοί δοῦλοι. Ὅσο κι ἂν οἱ ἱεραπόστολοι πασκίζουν —πρός τό συμφέρον τῶν δουλοκτητῶν— νά ἐξηγήσουν στούς δούλους δι οφείλουν νά «υπομένουν» τά χτυπήματα «γιά τό καλό τους», αὐτοί δέν ξεγελοῦνται ἀπό τίς τέτοιες φλυαρίες. Δέ σκέφτονται ψυχρά καί ἀνανδρα δι ἀλλιῶς θά μπορούσαν νά «πάθουν χειρότερα», κι οὔτε φαντάζονται δι «ἐξαπατοῦν τό δουλοκτήτη προσποιούμενοι τόν ὑπομονετικό». Ἀντίθετα, χλευάζουν τούς βασανιστές τους, πού δέν μποροῦν οὔτε νά τούς ἀναγκάσουν νά αὐτοταπεινωθοῦν, καί καταπνίγουν κάθε «γογγυσμό», κάθε παράπονο, ὅσο τούς τό ἐπιτρέπει ἀκόμα ὁ φυσικός πόνος. (Βλ. Charles Comte: *Traité de Législation*). Ἐπομένως, δέν εἶναι οὔτε «ἐσωτερικά» οὔτε «ἐξωτερικά» οἱ «ἰδιοκτήτες» τοῦ ἑαυτοῦ τους, ἀλλά ἀπλῶς οἱ «ἰδιοκτήτες» τῆς πρόκλησής τους. Αὐτό μπορούμε ἐξίσου καλά νά τό ἐκφράσουμε, λέγοντας δι οἱ δοῦλοι δέν εἶναι οὔτε «ἐσωτερικά» οὔτε «ἐξωτερικά» ἐλεύθεροι, παρά μονάχα ἀπό μιάν ἄποψη: δι εἶναι ἐλεύθεροι «ἐσωτερικά» ἀπό κάθε αὐτοταπείνωση, ὅπως τό ἐκδηλώνουν καί «ἐξωτερικά». Ὅσο ὁ «Στίρνερ» δέχεται χτυπήματα, εἶναι ὁ «ἰδιοκτήτης» τῶν χτυπημάτων καί ἔτσι εἶναι ἐλεύθερος ἀπό τό νά μήν τόν χτυποῦν. Καί αὐτή ή ἐλευθερία, αὐτή ή ἀπαλλαγή, ἀνήκει στήν ιδιαιτερότητά του.

Ἀπό τό γεγονός δι ὁ Ἅγιος Σάντσο βλέπει ἕνα εἰδικό χαρακτηριστικό τῆς ιδιαιτερότητας στήν ἐπιφύλαξη νά δραπετεύσει «μέ τήν πρώτη κατάλληλη εὐκαιρία», καί θεωρεῖ τήν «ἀπελευθέρωση», πού πραγματοποιήθηκε μ' αὐτό τόν τρόπο, «ἀπλῶς σά συνέπεια τοῦ προηγούμενου

κινεῖται, μοιάζει νεκρός. Κατόπι ἕνας νέγρος, ὀπλισμένος μέ μιά χούφτα ροζιάρικους κλάδους ταμάρινδου, τόν χτυπάει ὅσο νά τοῦ ξεκολλήσει τό δέρμα. Τόν γυρνάει τότε ἀπό τό ἄλλο πλευρό καί ξαναρχίζει νά τόν χτυπᾷ. Τό αἷμα ποτίζει τό χῶμα στόν τόπο τοῦ βασανιστηρίου. Στό τέλος πλένουν τό δυστυχή, μέ χυμό λεμονιοῦ ὅπου διέλυσαν μπαρουτόσκονη, γιά νά ἐμποδίσουν τή γαγγραίνωση τῆς πληγῆς. Ἀφοῦ τελειώσει κι αὐτή ή διαδικασία, τόν στέλνουν πίσω στήν καλύβα του νά γιάνει, ἂν αὐτό τοῦ εἶναι ἀκόμα μπορετό».

έγωισμού του» (τοῦ δικοῦ του, δηλαδή τοῦ συμφωνοῦ μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ), ἐπεται ὅτι φαντάζεται πῶς οἱ ἐξεγερμένοι Νέγροι τῆς Ἀϊτῆς¹ καί οἱ φυγάδες Νέγροι ἀπό τίς διάφορες ἀποικίες δέ θέλησαν νά ἐλευθερώσουν τοὺς ἑαυτοὺς τους ἀλλά τόν «Ἄνθρωπο». Ὁ δοῦλος πού παίρνει τήν ἀπόφαση νά ἀπελευθερωθεῖ πρέπει ἤδη νά ἔχει ξεπεράσει τήν ἰδέα ὅτι ἡ δουλεία εἶναι ἡ «ἰδιαιτερότητά» του. Ὅφείλει νά εἶναι «ἐλεύθερος» ἀπό αὐτήν τήν «ἰδιαιτερότητα». Ἡ ἰδιαιτερότητα ἑνός ἀτόμου μπορεῖ, ὡστόσο, νά συνίσταται στό «νά μήν παραδίνεται στά χέρια ἄλλων». Γιατί, τό νά ἰσχυρίζεται «κανείς» τό ἀντίθετο σημαίνει νά ἐφαρμόζει ἕνα «ξένο κριτήριο» σ' αὐτή τήν ἰδιαιτερότητα.

Τελικά, ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐκδικεῖται γιά τό ζυλοκόπημά του μέ τήν παρακάτω προσφώνηση πρὸς τόν «ἰδιοκτήτη» τῆς «ἰδιαιτεροτήτάς» του, τό δουλοκτητή:

«Τό πόδι μου δέν εἶναι “ἐλεύθερο” ἀπό τά χτυπήματα τοῦ ἀφέντη, ἀλλά εἶναι τό πόδι Μου καί δέν εἶναι δυνατό νά μοῦ ἀποσπαστεῖ (unentreissbar). Ἄς μοῦ τό κόψει (ausreissen) καί θά δεῖ ἂν ἔχει πιά τό πόδι μου: Θά μείνει στά χέρια του μόνο τό πτώμα τοῦ ποδιοῦ μου, πού εἶναι τόσο λίγο τό πόδι μου ὅσο ἕνας ψόφιος σκύλος εἶναι ἀκόμα σκύλος.» (σ. 208)

Ἄλλά ὁ Σάντσο, πού φαντάζεται ἐδῶ ὅτι ὁ δουλοκτητῆς θέλει νά ἔχει τό ζωντανό του πόδι, ἴσως γιά δική του χρήση, ἄς «δεῖ» τί ἔχει ὁ ἴδιος ἀκόμα ἀπό τό πόδι του πού «δέν μποροῦν νά τό ἀποσπάσουν». Τό μόνο πού διατηρεῖ εἶναι ἡ ἀπώλεια τοῦ ποδιοῦ του καί ἔχει γίνει ὁ μονοπόδαρος «ἰδιοκτητῆς» τοῦ ἀποκομμένου του ποδιοῦ. Ἄν θά εἶναι ὑποχρεωμένος νά πατάει τήν ποδοκίνητη μυλόπετρα 8 ὥρες τῆ μέρα, τότε αὐτός εἶναι πού θά γίνει μέ τόν καιρό ἠλίθιος καί ἡ ἠλιθιότητα θά εἶναι τότε ἡ «ἰδιαιτεροτήτά» του. Ὁ δικαστής, πού τόν ἔχει καταδικάσει, «ἄς δεῖ» ἂν ἔχει ἀκόμα «στό χέρι» τό μυαλό τοῦ Σάντσο. Αὐτό ὁμως ἐλάχιστα θά βοηθήσει τό φουκαρά τόν Σάντσο.

«Ἡ πρώτη ἰδιοκτησία, ἡ πρώτη μεγαλοπρέπεια ἔχει πιά κατακτηθεῖ.»

1. Τό 1791 ξέσπασε στή νῆσο Ἀϊτή μιά ἐξέγερση τῶν Νέγρων δούλων πού κράτησε ὡς τό 1793. Οἱ ἐξεγερμένοι, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τους τόν Τουσαίν-Λουβερτύρ, ἀγωνίστηκαν ἐναντίον τῶν ἰδιοκτητῶν φυτειῶν καί τῶν ἀποικιστῶν, γιά λευτεριά, γῆ καί ἀνεξαρτησία, καί μέ τόν ἀγῶνα τους πέτυχαν τήν κατάργηση τῆς δουλείας.

Ἐφοῦ ὁ Ἅγιός μας, μέ τή βοήθεια παραδειγμάτων ἀντάξιων ἐνός ἀσκητή, καί μέ σημαντική προσπάθεια καλλιπέπειας, ἀποκάλυψε ἔτσι τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία καί τήν ἰδιαιτερότητα, δηλώνει ἐντελῶς ἀπροσδόκητα (σ. 209) ὅτι:

«ἀνάμεσα στήν ἰδιαιτερότητα καί τήν ἐλευθερία ὑπάρχει ἕνα χάσμα ἀκόμα βαθύτερο ἀπό μίαν ἀπλή λεκτική διαφορά.»

Αὐτό τό «βαθύτερο χάσμα» συνίσταται στό ὅτι ὁ πῶς πάνω ὀρισμός τῆς ἐλευθερίας ἐπαναλαμβάνεται μέ «πολλαπλές ἀλλαγές» καί «διαθλάσεις» καί μέ πολλές «παρεμβολές ἐπεισοδίων». Ἐπί τόν ὀρισμό τῆς «ἐλευθερίας» σάν «ἀπαλλαγῆς» προκύπτει τό ἐρώτημα: ἀπό τί θά πρέπει οἱ ἄνθρωποι νά εἶναι ἐλεύθεροι (σ. 209)· κτλ. Προκύπτουν καί οἱ λογομαχίες γύρω ἀπό τοῦτο τό «ἀπό τί» (στό ἴδιο) (κι ἐδῶ, ἐπίσης, σά Γερμανός μικροαστός, δέ βλέπει στόν ἀγῶνα γιά τά πραγματικά συμφέροντα παρά τή διαμάχη γύρω ἀπό τόν ὀρισμό αὐτοῦ τοῦ «ἀπό τί», πράγμα πού κάνει φυσικά νά τοῦ φαίνεται πολύ παράξενο τό ὅτι ὁ «πολίτης» δέ θέλει νά εἶναι ἐλεύθερος «ἀπό τήν ἰδιότητα τοῦ πολίτη», σ. 210). Ἐστερα ἐπαναλαμβάνεται ἡ πρόταση ὅτι ἡ ἀφαίρεση ἐνός φραγμοῦ εἶναι ταυτόχρονα ἡ τοποθέτηση ἐνός καινούργιου φραγμοῦ, μέ τή μορφή τοῦ ὅτι «ὁ ἀγῶνας γιά μίαν ὀρισμένη ἐλευθερία περικλείνει πάντοτε τήν τάση πρὸς μιά νέα κυριαρχία» (σ. 210) (μέ τήν εὐκαιρία αὐτή μαθαίνουμε ὅτι στήν ἐπανάσταση οἱ ἄστοι δέν ἀγωνίστηκαν γιά τή δική τους κυριαρχία, ἀλλά γιά τήν «κυριαρχία τοῦ νόμου» — βλέπε πῶς πάνω, ἀναφορικά μέ τό φιλελευθερισμό). Καί ἀκολουθεῖ τό συμπέρασμα ὅτι κανεῖς δέ θέλει νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό Αὐτό πού «τοῦ ἀρέσει ἰδιαίτερα, λχ. ἀπό τήν ἀκαταμάχητη ματιά τῆς ἀγαπημένης» (σ. 211), ἕνα «ὄνειρο» (σ. 212). Κατόπι μαθαίνουμε, ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ «φωνή τῆς φύσης» γίνεται κι αὐτή κάποτε «ἰδιαιτερότητα» (σ. 213), ἐνῶ ἀντίθετα ἡ «φωνή τοῦ Θεοῦ καί τῆς συνείδησης» πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν «ἔργο τοῦ διαβόλου», καί λίγο πῶς κάτω ὁ συγγραφέας κομπάζει: «Τέτοιοι ἀσεβεῖς ἄνθρωποι ὑπάρχουν» (αὐτοῖς πού τό θεωροῦν ἔργο τοῦ διαβόλου), «πῶς θά τά βγάλεις πέρα μαζί τους;» (σ. 213, 214). Ἐλλά δέν εἶναι ἡ φύση πού πρέπει νά μέ προσδιορίζει Ἐμένα· Ἐγώ πρέπει νά προσδιορίζω τή φύση Μου, λέει ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής. Καί ἡ συνείδησή μου εἶναι κι αὐτή μιά «φωνή τῆς φύσης».

Μέ τήν εὐκαιρία, μαθαίνουμε ἀκόμα ὅτι τό ζῶο «ἐνεργεῖ μέ πολύ σωστό τρόπο» (σ. 214). Καί παρακάτω, ἀκούμε ὅτι «ἡ ἐλευθερία μένει βουβή στό τί πρόκειται νά συμβεῖ ὅταν θά ἔχω γίνει ἐλεύθερος» (σ. 215). (Βλέπε τό «Ἄσμα Ἄσμάτων τοῦ Σολομώντα»). Καί ὁ Ἅγιος Σάντσο κλεί-

νει τήν έκθεσή του γιά τό «βαθύτερο χάσμα», πού ἀναφέραμε πιά πάνω, ἐπαναλαμβάνοντας τή σκηνή τοῦ ξυλοκοπήματος καί ἐκφραζόμενος κάπως σαφέστερα αὐτή τή φορά γιά τήν ἰδιαιτερότητα:

«Ἀκόμα καί μή ἐλεύθερος, ἀκόμα καί δεμένος μέ χίλια δεσμά, Ἐγώ ὥστόσο ὑπάρχω, καί ὑπάρχω ὄχι μόνο στό μέλλον, ἤ μόνο σάν ἐλπίδα, ὅπως ἡ ἐλευθερία, ἀλλά στό παρόν, ἔστω καί σάν ὁ πιά ἄθλιος δοῦλος.» (σ. 215)

Ἐδῶ, ἐπομένως, ἀντιπαραθέτει τόν *ἑαυτό του* καί τήν «ἐλευθερία» σά δύο πρόσωπα καί ἡ ἰδιαιτερότητα γίνεται ἀπλή ὑπαρξη, τό παρόν· καί μάλιστα, τό πιά «ἄθλιο» παρόν. Ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι ἐδῶ ἀπλῶς ἡ διαπίστωση τῆς προσωπικῆς ταυτότητας. Ὁ Στίρνερ, πού ἤδη πιά πάνω εἶχε ἀνακηρύξει τόν ἑαυτό του «μυστικό ἀστυνομικό κράτος», παρουσιάζεται αὐτή τή φορά σά γραφεῖο ἐκδοσης διαβατηρίων. «Προπαντός νά μή χαθεῖ τίποτε» ἀπό τόν «κόσμο τῶν ἀνθρώπων ὄντων!» (Βλέπε τό «Ἄσμα Ἄσμάτων τοῦ Σολομώντα»).

Σύμφωνα μέ τή σελίδα 218, μπορεῖς νά «ἀπαρνηθεῖς» τήν ἰδιαιτεροτήτά σου μέσω τῆς «ἀφοσίωσης», τῆς «ὑποταγῆς», ἂν καί, σύμφωνα μέ τά προηγούμενα, ἡ ἰδιαιτερότητα δέν μπορεῖ νά πάψει νά ὑπάρχει ὅσο κανεῖς *ὑπάρχει*, ἀκόμα καί μέ μιά τόσο «ἄθλια» ἢ «ὑποταγμένη» μορφή. Μήπως ὁ «πιά ἄθλιος» δοῦλος δέν εἶναι καί ὁ «πιά ὑποταγμένος»; Σύμφωνα μέ μιά ἀπό τίς προηγούμενες περιγραφές τῆς ἰδιαιτερότητας, ὁ μόνος τρόπος νά «παραιτηθεῖ» κανεῖς ἀπ' αὐτήν εἶναι νά παραιτηθεῖ ἀπό τή *ζωή* του.

Στή σελίδα 218, ἡ ἰδιαιτερότητα παρουσιάζεται γιά ἄλλη μιά φορά σάν ἡ μιά πλευρά τῆς ἐλευθερίας, σά δύναμη ἐνάντια στήν ἐλευθερία-ἀπαλλαγῆ. Καί ἀνάμεσα σ'τά μέσα, πού μ' αὐτά ὁ Σάντσο ἰσχυρίζεται ὅτι ἐξασφαλίζει τήν ἰδιαιτεροτήτά του, ἀναφέρονται ἡ «ὑποκρισία», ἡ «ἐξαπάτηση» (μέσα πού χρησιμοποιεῖ ἡ ἰδιαιτεροτήτά Μου, γιατί ἔπρεπε νά «ὑποταγεῖ» στίς συνθήκες τοῦ κόσμου), κτλ., «γιατί τά μέσα πού χρησιμοποιῶ προσδιορίζονται ἀπό αὐτό πού εἶμαι Ἐγώ». Ἔχουμε κιόλας δεῖ ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτά τά μέσα βασικό ρόλο παίξει ἡ *ἀπουσία* μέσων, ὅπως τό ἔδειξε ἡ ἀντιδικία του μέ τό φεγγάρι (βλέπε πιά πάνω «Λογική»). Ὑστερα, χάριν ποικιλίας, ἡ ἐλευθερία νοεῖται σάν «*αὐτοαπελευθέρωση*», «δηλαδή, ὅτι μπορῶ νά ἔχω τόση μονάχα ἐλευθερία, ὅσην ἐξασφαλίζω μέ τήν ἰδιαιτεροτήτά Μου», ὅπου ὁ ὀρισμός τῆς ἐλευθερίας σάν *αὐτοπροσδιορισμός*, πού ἀπαντιεῖται σ' ὄλους τούς ἰδεολόγους καί κυρίως τούς Γερμανούς, ἐμφανίζεται σάν ἰδιαιτερότητα. Αὐτό μᾶς γίνεται σαφές μέ τόν ἰσχυρισμό ὅτι τά «πρόβατα» δέν «κερδίζουν» τίποτε «ἂν τούς δοθεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου»

(σ. 220). Τό πόσο κοινότητα εἶναι ἐδῶ ἡ ἀντίληψή του γιά τήν ἰδιαιτερότητα σάν αὐτοαπελευθέρωση, φαίνεται κίόλας ἀπό τό ὅτι ἐπαναλαμβάνει τίς πιό γνωστές φράσεις γιά παραχωρημένη ἐλευθερία, χειραφέτηση, αὐτοαπελευθέρωση, κτλ. (σ. 220, 221). Ἡ ἀντίθεση, ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία σάν ἀπαλλαγή καί τήν ἰδιαιτερότητα σάν ἄρνηση αὐτῆς τῆς ἀπαλλαγῆς, περιγράφεται τώρα καί ποιητικά:

«Ἡ ἐλευθερία ξεσηκώνει τήν ὀργή Σας ἐνάντια σέ κάθε τι πού δέν εἶναι Ἐσεῖς» (εἶναι, ἐπομένως, ἡ *ὀργισμένη* ἰδιαιτερότητα ἢ, μήπως, κατά τόν Ἅγιο Σάντσο, οἱ χολώδεις φύσεις, λχ. ὁ Γκυζῶ, δέν ἔχουν «ἰδιαιτερότητα»; Καί μήπως δέν ἀπολαμβάνω τόν ἑαυτό Μου δταν ὀργίζομαι ἐναντίον ἄλλων;), «ὁ ἐγωισμός σᾶς καλεῖ νά *χαίρεστε* γιά τόν ἑαυτό Σας, νά αὐτοαπολαμβάνεστε» (ἄρα ὁ ἐγωισμός εἶναι ἡ ἐλευθερία πού χαίρεται γιά τόν ἑαυτό της· ἄλλωστε, ἔχουμε ἤδη δοκιμάσει τή χαρά καί τήν αὐτοαπόλαυση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή). «Ἡ ἐλευθερία εἶναι καί παραμένει μιά *λαχτάρα*» (σάμπως ἡ λαχτάρα νά μήν ἦταν κι αὐτή μιά ἰδιαιτερότητα, αὐτοαπόλαυση ἀτόμων μέ ξεχωριστή διάπλαση, εἰδικά τῶν χριστιανῶν—Γερμανῶν— καί θά ἔπρεπε μήπως νά «*χαθεῖ*» αὐτή ἡ λαχτάρα;). «Ἡ ἰδιαιτερότητα εἶναι μιά πραγματικότητα πού *ἀπό μόνη της* καταργεῖ κάθε ἀνελευθερία πού μπαίνει ἐμπόδιο στό δρόμο Σας» (σέ μιά τέτοια περίπτωση, μέχρι πού νά καταργηθεῖ ἡ ἀνελευθερία, ἡ ἰδιαιτερότητά μου εἶναι μιά *ἀποκλεισμένη* ἰδιαιτερότητα. Γιά τό Γερμανό μικροαστό εἶναι καί πάλι χαρακτηριστικό τό ὅτι γι' αὐτόν ὄλοι οἱ φραγμοί καί τά ἐμπόδια πέφτουν «ἀπό μόνα τους», γιατί ὁ ἴδιος ποτέ δέν κουνάει οὔτε τό δαχτυλάκι του γιά τοῦτο τό σκοπό καί ἀπό συνήθεια μετατρέπει τά ἐμπόδια ἐκεῖνα πού δέν πέφτουν «ἀπό μόνα τους» σέ ἰδιαιτερότητά του. Μποροῦμε ἐν παρόδῳ νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἰδιαιτερότητα ἐμφανίζεται ἐδῶ σάν ἓνα δρῶν *πρόσωπο*, ἄν καί ἀργότερα ὑποβιβάζεται σέ σκέτη *περιγραφή* τοῦ ἰδιοκτήτη της). (σ. 215)

Ἡ ἴδια ἀντίθεση μᾶς ἐμφανίζεται ξανά μέ τήν ἀκόλουθη μορφή:

«*Σάν ἀνήκοντες στόν ἑαυτό Σας, εἶστε στήν πραγματικότητα ἀπαλλαγμένοι ἀπό κάθε τι, καί ὅ,τι ὑπάρχει μέσα Σας τό ἔχετε δεχθεῖ μόνοι σας, Ἐσεῖς διαλέξατε ὅπως Σᾶς ἄρεσε. Ὁ ἀνήκων στόν ἑαυτό του εἶναι γεννημένος ἐλεύθερος. Ἀπεναντίας, ὁ ἐλεύθερος δέν εἶναι παρά ὁ ἄνθρωπος πού λαχταρᾷ τήν ἐλευθερία.*»

Στή σελίδα 252, ωστόσο, ὁ Ἅγιος Σάντσο «παραδέχεται», «ὅτι ὁ καθένας γεννιέται σάν ἄνθρωπος κι ἐπομένως, ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, ὅλα τά νεογέννητα εἶναι ἴσα μεταξύ τους».

Αὐτό ἀπό τό ὁποῖο Ἑσεῖς, σάν ἀνήκοντες στόν ἑαυτό Σας, «δέν ἔχετε ἀπαλλαγῆ», εἶναι «τῆς δικῆς Σας ἐκλογῆς καί ἀρεσκείας», ὅπως συμβαίνει στήν πιό πάνω περίπτωση τοῦ ξυλοκοπήματος τοῦ δούλου. Ἀνόητη παράφραση! — Ἔτσι ἡ ἰδιαιτερότητα ἀνάγεται ἐδῶ στή φανταστική ἰδέα, ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀποδέχτηκε καί διατήρησε μέ τή θέλησή του κάθε τι ἀπό τό ὁποῖο δέν «ἀπαλλάχτηκε», λχ. ἀπό τήν πείνα ὅταν δέν ἔχει χρήματα. Ἐκτός ἀπό τά πολλά πράγματα, λχ. τή διάλεκτο, τή χοιράδωση, τίς αἰμορροΐδες, τή φτώχεια, τή μονοποδία, τόν καταναγκασμό νά φιλοσοφεῖ, πού τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, κτλ., κτλ., — ἄσχετα ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν ἐξαρτιέται καθόλου ἀπ' αὐτόν τό ἄν «ἀποδέχεται» ἢ ὄχι αὐτά τά πράγματα — εἶναι ἀναγκασμένος, ἔστω κι ἄν γιά μιά στιγμή υἱοθετήσουμε τίς ὑποθέσεις του, νά διαλέγει πάντοτε μονάχα ἀνάμεσα σέ καθορισμένα πράγματα πού βρίσκονται μέσα στή σφαῖρα τῆς ζωῆς του καί πού μέ κανένα τρόπο δέν τά ἔχει δημιουργήσει ἡ ἰδιαιτερότητά του. Σάν Ἴρλανδός ἀγρότης, λογουχάρη, μπορεῖ μονάχα νά ἐπιλέξει ἀνάμεσα στό νά τρώει πατάτες ἢ νά πεθάνει ἀπό τήν πείνα καί δέν εἶναι κἀν πάντοτε ἐλεύθερος νά κάνει αὐτή τήν ἐπιλογή. Στήν πιό πάνω πρόταση πρέπει ἀκόμα νά παρατηρήσουμε τήν ὁμορφιά παράθεση πού, μέ τή βοήθειά της, ἀκριβῶς ὅπως στή νομική ἐπιστήμη, ἡ «ἀποδοχή» ταυτίζεται ἀπόλυτα μέ τήν «ἐπιλογή» καί μέ τήν «ἀρέσκεια». Ἄλλωστε, οὔτε μέσα στά συμφραζόμενα οὔτε ἔξω ἀπ' αὐτά μπορεῖ νά πεῖ κανεῖς τί ἐννοεῖ ὁ Ἅγιος Σάντσο μέ τόν ὄρο «γεννημένος ἐλεύθερος».

Καί μήπως τό αἶσθημα πού ἀποδέχτηκε δέν εἶναι συνάμα ἕνα αἶσθημα πού τοῦ ἔχει ὑποβληθεῖ; Καί μήπως δέ μάθαμε, στίς σελίδες 84 καί 85, ὅτι τά «ὑποβληθέντα» αἰσθήματα δέν εἶναι καθόλου «δικά του» αἰσθήματα; Κατά τά ἄλλα, φανερώνεται ἐδῶ —ὅπως εἶδαμε καί στόν Κλόπστοκ (πού ἀναφέρεται ἐδῶ σάν παράδειγμα)— ὅτι ἡ «ἰδιαιτερή» (eigne) συμπεριφορά δέ συμπίπτει μέ κανένα τρόπο μέ τήν ἀτομική συμπεριφορά, ἄν καί γιά τόν Κλόπστοκ ὁ χριστιανισμός φαίνεται νά ἦταν «ἐντελῶς τῆς ἀρεσκείας του» καί μέ κανένα τρόπο δέ στάθηκε «ἐμπόδιο στό δρόμο του».

«Ὁ ἀνήκων στόν ἑαυτό του δέν ἔχει ἀνάγκη νά ἀπελευθερώσει τόν ἑαυτό του, γιατί ἐξαρχῆς ἀπορρίπτει τό κάθε τι ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό του ... Ἄν καί βρίσκεται κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια τοῦ σεβασμοῦ του πρὸς τοὺς γονεῖς, ἐργάζεται γιά νά “ἀπελευθερωθεῖ” ἀπό αὐτή τήν ἐπήρεια.»

Μιά και ό άνήκων στόν έαυτό του δέν έχει ανάγκη νά άπελευθερώσει τόν έαυτό του, *εργάζεται* από παιδί άκόμα γιά τήν άπελευθέρωσή του, και δλα αυτά έπειδή, όπως είδαμε, είναι ό «γεννημένος έλεύθερος». «Άν και, κάτω από τήν έπήρεια τοῦ σεβασμοῦ του πρός τούς γονείς», στοχάζεται ήδη έλεύθερα, δηλαδή μέ τό δικό του τρόπο, γιά τήν έπήρεια πού άσκεΐται πάνω του. Άλλά αυτό δέν πρέπει νά μάς έκπλήσει, γιατί έχουμε κιόλας δεΐ, στην άρχή τής Παλαιάς Διαθήκης, τί «παιδί-θαῦμα» ήταν εκείνος ό σύμφωνος μέ τόν έαυτό του έγωιστής.

«Η ιδιαιτερότητα εργάζεται μέσα στό μικρό έγωιστή και τοῦ δημιουργεί τήν ποθητή “έλευθερία”.»

Δέν είναι ό «Στίρνερ» πού ζεί, αλλά ή «ιδιαιτερότητα» ζεί, «εργάζεται» και «δημιουργεί» μέσα του. Έδώ μαθαίνουμε ότι ή ιδιαιτερότητα δέν είναι ή περιγραφή τοῦ ιδιοκτήτη, αλλά ό ιδιοκτήτης είναι άπλως μία παράφραση τής ιδιαιτερότητας.

Όπως είδαμε, ή «άπαλλαγή» ήταν στό άποκορύφωμά της άπαλλαγή από τό ίδιο Έγώ, μία αυτοάρνηση. Εΐδαμε άκόμα ότι, σέ αντίθεση μέ τά παραπάνω, ό Στίρνερ θεώρησε τήν ιδιαιτερότητα σάν αυτοβεβαίωση, σάν ιδιοτέλεια. Άλλά είδαμε έπίσης ότι, μέ τή σειρά της, και ή ιδιοτέλεια αυτή ήταν αυτοάρνηση.

Γιά κάμποσο καιρό νιώσαμε όδυνηρά τήν άπουσία τοῦ «Έροῦ». Άλλά τό ξαναβρίσκουμε ξαφνικά, έντελῶς ντροπαλό, στη σελίδα 224, στό τέλος τοῦ κεφαλαίου γιά τήν ιδιαιτερότητα, όπου δικαιολογείται μέ τήν άκόλουθη καινούργια διατύπωση:

«Μπροστά σέ κάτι πού επιδιώκω ιδιοτελῶς» (ή και δέν τό επιδιώκω καθόλου) «έχω μία στάση διαφορετική από εκείνη πού έχω μπροστά σέ κάτι πού ύπηρετῶ» (ή και πού τό επιδιώκω) «μέ άνιδιοτέλεια.»

Άλλά ό Άγιος Μάξ δέν είναι ίκανοποιημένος μ' αυτή τή σπουδαία ταυτολογία, πού τήν «άποδέχτηκε» σύμφωνα μέ «τή δική του έκλογή και θέληση». Ξαναεμφανίζεται μονομιᾶς στη σκηνή ό από καιρό ξεχασμένος «κάποιος», μέ τή μορφή τοῦ νυχτοφύλακα πού διαπιστώνει τήν ταυτότητα τοῦ Έροῦ, και έχει τή γνώμη ότι

«θά μπορούσε νά αναφέρει τό άκόλουθο διακριτικό σημεῖο: άπέναντι στό πρώτο κάτι μπορῶ νά άμαρτήσω ή νά διαπράξω άμαρτία» (άξιοπρόσεχτη ταυτολογία!), «τό άλλο κάτι όμως μπορῶ μονάχα νά τό χάσω από κουταμάρα, νά τό άποκρούσω, νά τό στερηθῶ, δηλαδή

νά κάνω μιά βλακεία» (ἐπεται ὅτι ἀπό τήν κουταμάρα μπορεῖ νά χάσει τόν ἑαυτό του, νά στερηθεῖ τόν ἑαυτό του — νά στερηθεῖ τή ζωή). «Καί οἱ δύο αὐτές ἀπόψεις μποροῦν νά εφαρμοστοῦν στήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου, διότι αὐτή» θεωρεῖται ἐν μέρει Ἱερό καί ἐν μέρει ὄχι, ἢ —ὅπως τό ἐκφράζει ὁ ἴδιος ὁ Σάντσο πιο περίπλοκα— «θεωρεῖται ἐν μέρει σά μιά ἐλευθερία πού μπορεῖ νά παραχωρηθεῖ ἢ νά ἀφαιρεθεῖ κατά τίς περιστάσεις, καί ἐν μέρει σά μιά ἐλευθερία πού πρέπει νά θεωρεῖται *ιερή σ' ὄλες τίς περιστάσεις.*» (σ. 224, 225)

Ἐδῶ πάλι ὁ Σάντσο δείχνει μιά «δική» του «ἐμβάθυνση» στό πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐμπορίου καί τῶν προστατευτικῶν δασμῶν. Τοῦ δίνεται, ἔτσι, ἡ «ἀποστολή» νά ἐπιδείξει ἔστω καί μιά μόνη περίπτωση ὅπου ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου νά θεωρήθηκε «ιερή» 1) *ἐπειδή* εἶναι μιά «ἐλευθερία», καί 2) *σ' ὄλες τίς περιστάσεις.* — Τό ἱερό εἶναι καλό γιά ὄλα.

Ἄφοῦ, ὅπως εἶδαμε, ἡ ἰδιαιτερότητα, διαμέσου τῶν λογικῶν ἀντιθέσεων καί τοῦ φαινομενολογικοῦ «καί - ἀλλιῶς - προσδιορισμένου - εἶναι», *κατασκευάστηκε* ἀπό μιά «ἐλευθερία» ἀπό πρὶν τακτοποιημένη, ὅπου ὁ Ἅγιος Σάντσο «ἔριξε» τό κάθε τι πού τοῦ ταίριαζε (λχ. τό ξυλοφόρτωμα) στήν ἰδιαιτερότητα καί τό κάθε τι πού δέν τοῦ ταίριαζε στήν ἐλευθερία, μαθαίνουμε τελικά πῶς ὄλα αὐτά δέν εἶναι ἀκόμα ἡ ἀληθινὴ ἰδιαιτερότητα.

«Ἡ ἰδιαιτερότητα», ἀναφέρεται στή σελίδα 225, «δέν εἶναι μιά *ιδέα*, ὅπως εἶναι ἡ ἐλευθερία, κτλ., εἶναι ἀπλῶς μιά περιγραφή — τοῦ *ιδιοκτήτη.*»

Θά δοῦμε ὅτι αὐτή ἡ «περιγραφή τοῦ ἰδιοκτήτη» συνίσταται στό νά ἀρνιέσαι τήν ἐλευθερία, στίς τρεῖς διαθλάσεις πού τῆς ἀποδίδει ὁ Ἅγιος Σάντσο —φιλελευθερισμός, κομμουνισμός καί ἀνθρωπισμός— στό νά τῆ νοεῖς στήν *ἀλήθεια* τῆς καί, σύμφωνα μέ τήν πιο ἀνω λογική, νά ἀποκαλεῖς αὐτή τήν ἐξαιρετικά ἀπλή διαδικασία τῆς σκέψης — περιγραφή ἐνός πραγματικοῦ Ἑγώ.

Ἐολόκληρο τό κεφάλαιο γιά τήν ἰδιαιτερότητα δέν εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, παρά οἱ πιο τετριμμένοι αὐτοεξωραϊσμοί, πού μ' αὐτούς ὁ Γερμανός μικροαστός παρηγοριέται γιά τήν ἀνημπορία του. Ἀκριβῶς σάν τόν Σάντσο, νομίζει ὅτι στόν ἀγῶνα τῶν ἀστικῶν συμφερόντων ἐναντίον τῶν κατάλοιπων τοῦ φεουδαρχισμοῦ καί ἐναντίον τῆς ἀπόλυτης μοναρχ-

χίας στίς άλλες χώρες δέν πρόκειται παρά μόνο γιά ζήτημα ἀρχῶν, γιά τό ἐρώτημα *ἀπό τί* θά ἔπρεπε νά ἀπλευθερωθεῖ ὁ «Ἄνθρωπος». (Βλέπε πύ πάνω τά ὄσα εἰπώθηκαν γιά τόν πολιτικό φιλελευθερισμό). Ἐτσι, στήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου βλέπει μονάχα μίαν ἐλευθερία καί, ἀκριβῶς σάν τόν Σάντσο, ρητορεύει μέ πολλή σπουδαιοφάνεια γιά τό ἄν θά ἔπρεπε ὁ «Ἄνθρωπος» νά χαίρεται ἢ ὄχι τήν ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου «σ' ὄλες τίς περιστάσεις». Καί ὄταν, ὄπως εἶναι ἀναπόφευκτο σ' αὐτές τίς περιστάσεις, οἱ πόθοι του γιά ἐλευθερία καταλήγουν σέ ἀξιοδάκρυτο τέλος, τότε, πάλι σάν τόν Σάντσο, παρηγοριέται μέ τή σκέψη ὄτι ὁ «Ἄνθρωπος», ἢ ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του, δέν μπορεῖ «νά ἐλευθερωθεῖ ἀπό τό κάθε τι», ὄτι ἡ ἐλευθερία εἶναι μιά πολύ ἀόριστη ἔννοια, ὄτι ἀκόμα κι ὁ Μέττερνιχ κι ὁ Κάρολος ὁ 10ος θά μποροῦσαν νά ἐπικαλοῦνται τήν «πραγματική ἐλευθερία» (σ. 210 τοῦ «Βιβλίου», ὄπου χρειάζεται ὄμως νά παρατηρήσουμε ὄτι ἀκριβῶς οἱ ἀντιδραστικοί καί εἰδικά ἡ Ἱστορική Σχολή καί οἱ Ρομαντικοί¹ —πάλι σάν τόν Σάντσο— βλέπουν τήν ἀληθινή ἐλευθερία στήν ἰδιαιτερότητα, λογουχάρη στήν ἰδιαιτερότητα τῶν Τυρολέζων ἀγροτῶν καί, γενικά, στήν ἰδιάζουσα ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων, καί ἐπίσης τῶν περιφερειῶν, τῶν ἐπαρχιῶν καί τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων. Ὁ μικροαστός παρηγοριέται ἐπίσης μέ τή σκέψη ὄτι σά Γερμανός, ἀκόμα κι ἄν δέν εἶναι ἐλεύθερος, ἀποζημιώνεται γιά ὄλα του τά βάσανα ἀπό τήν ἀναμφισβήτητη ἰδιαιτερότητά του. Πάλι σάν τόν Σάντσο, δέν βλέπει τήν ἐλευθερία σά μιά δύναμη, πού εἶναι ἱκανός νά ἀποκτήσει, καί γι' αὐτό δηλώνει ὄτι ἡ ἀδυναμία του εἶναι μιά δύναμη.

Αὐτά πού ὁ μέσος Γερμανός μικροαστός ψιθυρίζει ἐνδόμυχα στόν ἑαυτό του γιά παρηγοριά, ὁ Βερολινέζος τά διαλαλεῖ σάν εὐρήματα βαθειᾶς σκέψης. Εἶναι περήφανος γιά τήν ἄθλια ἰδιαιτερότητά του καί γιά τή δική του ἀθλιότητα.

1. *Ἱστορική Σχολή (τοῦ Δικαίου)* —ἀντιδραστική τάση τῆς ἱστορικής καί νομικῆς ἐπιστήμης, πού ἐκδηλώθηκε στή Γερμανία στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. *Ρομαντικοί* (ἀντιδραστικός ρομαντισμός)— ἰδεολογική τάση, συγγενική μέ τήν Ἱστορική Σχολή τοῦ Δικαίου, πού ἐκδηλώθηκε στό πρῶτο μισό τοῦ 19ου αἰώνα. Ὁ Μάρξ στό *Φιλοσοφικό Μανιφέστο τῆς Ἱστορικής Σχολῆς τοῦ Δικαίου* καί στή *Συμβολή στήν κριτική τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Χέγκελ* ἀναλύει λεπτομερειακά τό χαρακτήρα τῶν τάσεων αὐτῶν.

5. Ὁ ἰδιοκτήτης

Γιά τόν τρόπο πού ὁ «ἰδιοκτήτης» κομματιάζεται στίς τρεῖς «διαθλάσεις» – «ἡ δύναμή Μου» (Macht), «οἱ δοσοληψίες Μου» (Verkehr) καί «ἡ αὐτο-ἀπόλαυσή Μου» (Selbstgenuss) – βλέπε στήν «Οἰκονομία τῆς Καινῆς Διαθήκης». Θά περάσουμε ἀμέσως στήν πρώτη ἀπ' αὐτές τίς διαθλάσεις.

A. Ἡ δύναμή μου

Τό κεφάλαιο γιά τή δύναμη ἔχει κι αὐτό μιά τριχοτομική δομή ἐπειδή πραγματεῦεται: 1) τό δίκαιο, 2) τό νόμο, καί 3) τό ἔγκλημα. Γιά νά κρύψει αὐτή τήν τριχοτομία, ὁ Σάντσο καταφεύγει ἐπιμελῶς καί ὄλο καί πιά συχνά στό «ἐπεισόδιο». Θά ἐξετάσουμε ἐδῶ ὀλόκληρο τό περιεχόμενο σέ μορφή πινάκων, μέ τίς ἀναγκαῖες ἐπεισοδιακές παρεμβολές.

I. Τό Δίκαιο

A) Ἡ Ἁγιοποίηση γενικά

Ἐνα ἄλλο παράδειγμα τοῦ Ἱεροῦ εἶναι τό Δίκαιο.

Τό Δίκαιο δέν εἶναι Ἐγώ	= ὄχι τό Δίκαιό μου	}	Τό Ἱερό
	= τό ξένο Δίκαιο		
	= τό ὑπάρχον Δίκαιο		
Τό κάθε ὑπάρχον δίκαιο	= ξένο Δίκαιο		
	= Δίκαιο ἀπό ξένους (ὄχι ἀπό Μένα)		
	= Δίκαιο δοσμένο ἀπό ξένους		
	= (δίκιο, πού Μοῦ δίνεται, πού μοῦ ἀποδίδεται) (σ. 244, 245)		

Σημείωση ἀριθ. 1

Ὁ ἀναγνώστης θά ἀπορήσει, γιατί τό δεύτερο μέλος τῆς ἐξίσωσης ἀρ. 4 ἐμφανίζεται ξαφνικά στήν ἐξίσωση ἀρ. 5 σάν τό πρῶτο μέλος μιᾶς ἐξίσωσης πού τό δεύτερο μέλος τῆς εἶναι τό δεύτερο μέλος τῆς ἐξίσωσης ἀρ. 3, ἔτσι πού στή θέση τοῦ «Δικαίου» νά μπαίνει ξαφνικά τό «κάθε ὑπάρχον Δίκαιο» σάν πρῶτο μέλος. Αὐτό γίνεται γιά νά δημιουργηθεῖ ἡ ἐπίφα-

ση ότι ο Άγιος Σάντσο μιλάει για το *πραγματικό*, υπάρχον Δίκαιο, ενώ δεν έχει καμιά πρόθεση για κάτι τέτοιο. Μιλάει για Δίκαιο μονάχα στο βαθμό που αυτό παριστάνεται σαν ένα ιερό «κατηγορημα».

Σημείωση αριθ. 2

Άφου πιά το Δίκαιο προσδιορίστηκε σαν «ξένο Δίκαιο», μπορεί να πάρει όποιες όνομασίες επιθυμείτε, όπως «σουλτανικό Δίκαιο», «λαϊκό Δίκαιο», κτλ., ανάλογα με το πώς θέλει να όρίσει ο Άγιος Σάντσο το Ξένο, που του δίνει το αντίστοιχο Δίκαιο. Αυτό επιτρέπει στον Σάντσο να συνεχίσει λέγοντας ότι «τό ξένο Δίκαιο τό δίνει ή φύση, ή Θεός, ή λαϊκή ψήφος, κτλ.» (σ. 250), ήρα «όχι εγώ». Άπλοϊκός έδω είναι μονάχα ή τρόπος που ή Άγιός μας, χρησιμοποιώντας τή συνωνυμία, προσπαθεί να δώσει κάποια επίφαση μιās ανάπτυξης στίς παραπάνω άπλές έξισώσεις.

«Άν κάποιος βλάκας μου δίνει δικίο» (Mir Recht gibt) (κι αν αυτός ή βλάκας που του δίνει δικίο δεν είναι άλλος από τον ίδιο τον έαυτό του;), «άρχίζω να γίνομαι δύσπιστος για τό δικίο μου» (μακάρι να ήταν έτσι για τό καλό του «Στίρνερ»). «Άλλά ακόμα κι αν ένας σοφός μου δίνει δικίο, αυτό δέ σημαίνει ότι έχω δικίο. Τό αν έχω δικίο ή όχι είναι τελείως ανεξάρτητο από τό αν μου αναγνωρίζουν τό δικίο μου άνθρωποι άνόητοι ή σοφοί. Μέχρι τώρα, ώστόσο, έχουμε κατατείνει προς αυτό τό Δίκαιο (Recht). Θέλουμε τό δικίο μας και για αυτό άπευθυνόμαστε στο δικαστήριο... Άλλά τί ζητώ απ' αυτό τό δικαστήριο; Ζητώ τό Δίκαιο του Σουλτάνου, όχι τό δικό μου δικίο, ζητώ τό ξένο Δίκαιο ... μπροστά σ' ένα άνώτατο δικαστήριο τής λογοκρισίας, ζητώ έπομένως τό Δίκαιο τής λογοκρισίας.» (σ. 244, 245)

Είναι να θαυμάζει κανείς σ' αυτή τήν άριστοτεχνική φράση τήν πονηρή χρήση τής συνωνυμίας. Τό δίνω δικίο σε κάποιον με τήν τρέχουσα σημασία τής λέξης (Recht geben) ταυτίζεται με τό δίνω δικίο, με τή νομική σημασία του δρου. Άκόμα πιο άξιοθαύμαστη είναι ή πίστη —που μετακινεί βουνά— ότι οι άνθρωποι «άπευθύνονται στο δικαστήριο» μόνο και μόνο για τήν ευχαρίστηση να τους αναγνωριστεί τό δικίο τους —μιά πίστη που έξηγεί τήν ύπαρξη των δικαστηρίων με τή μανία να θέλεις να έχεις πάντα δικίο* (Rechthaberei).

* [Διαγραμμένο στο χειρόγραφο:] Ποιά ιδέα έχει γενικά ή Άγιος Ιάκωβος ή αγαθούλης (Jacques le bonhomme) για ένα δικαστήριο, φαίνεται ήδη από τό ότι αναφέρει σαν παρά-

Τέλος, αξιοσημείωτη είναι επίσης η πονηριά με την οποία ο Σάντσο – δπως και στην πιο πάνω εξίσωση 5– παρεισάγει λαθραία *από πριν*, τις πιο συγκεκριμένες ονομασίες – στην περίπτωση μας το «σουλτανικό Δίκαιο»– για να μπορέσει ύστερα να εφαρμόσει πιο αποφασιστικά τη γενική του κατηγορία «ξένο Δίκαιο».

Ξένο Δίκαιο	= όχι τό Δικαίό Μου
Ἔχω τό ξένο Δικαίό Μου	= δέν ἔχω Δίκαιο = δέν ἔχω κανένα Δίκαιο = ἔχω τήν ἔλλειψη δικαιωμάτων (σ. 247)
Τό δικίο Μου	= Ὅχι τό δικίο Σου
Τό δικίο Σου	= τό ἄδικο Σου = τό ἄδικο Μου

Σημείωση

«Θέλετε νά ἔχετε δικίο ἀπέναντι στούς ἄλλους» (ἔπρεπε νά πεί: νά ἔχετε τό δικίο Σας). «Αὐτό δέν τό μπορεῖτε: ἀπέναντί τους θά ἔχετε αἰώνιο “ἄδικο”, διότι δέ θά ἦταν ἀντίπαλοί σας ἂν δέν εἶχαν κι αὐτοί τό δικίο “τούς”. Αὐτοί θά “θεωροῦν” πάντοτε ὅτι ἔχετε “ἄδικο”... Ὅσο θά παραμένετε στό ἔδαφος τοῦ Δικαίου, τόσο θά ἐξακολουθεῖτε νά ἔχετε τή μανία νά θέλετε νά ἔχετε πάντα δικίο.» (σ. 248, 253).

Ἔως πιάσουμε, ὁμως, τό θέμα κι ἀπό ἄλλη πλευρά. Ἔχοντας ἔτσι δώσει ἄρκετά τεκμήρια γιά τίς γνώσεις του στόν τομέα τοῦ Δικαίου, ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ τώρα νά περιοριστεῖ νά ὀρίσει γι’ ἄλλη μιά φορά τό

δειγμα τό ἀνώτατο δικαστήριο τῆς λογοκρισίας, τό ὁποῖο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ τό πολὺ-πολύ σάν ἡ πρωσική ἀντίληψη γιά τό δικαστήριο, πού περιορίζεται στό νά ἀποφασίζει διοικητικά μέτρα, ἀλλά δέν ὑπαγορεύει ποινές καί δέν ἐκδικάζει ἀστικές ὑποθέσεις. Τό ὅτι δυό ἐντελῶς διαφορετικά καθεστῶτα παραγωγῆς ἀποτελοῦν τή βάση τῶν ἀτόμων, ὅπου δικαστήριο καί διοίκηση εἶτε εἶναι χωρισμένα εἶτε καί τὰ δυό συμπίπτουν μέ πατριαρχικό τρόπο, δέν πολυσκοτίζει ἕναν ἄγιο πού πάντα ἔχει νά κάνει μέ τὰ *πραγματικά* ἄτομα.

Οἱ πιο πάνω ἐξιώσεις μετατρέπονται ἐδῶ σέ «ἀποστολή», «πεπρωμένο», «καθήκον», σέ ἠθικές ἐντολές, πού ὁ Ἅγιος Μάξ μεταβιβάζει μέ βροντερή φωνή στήν παραγμένη συνείδηση τοῦ πιστοῦ ὑπηρέτη του Σέλιγκα, στόν ὁποῖο ἐδῶ, σάν Πρῶσος ὑπαξιωματικός (ὁ ἴδιος ὁ «χωροφύλακός» του μιλάει μέ τό στόμα του), ἀπευθύνεται στό τρίτο πρόσωπο. «Αὐτός» νά φροντίσει νά μήν παραβλάπτεται τό δικαίωμά του νά τρώει κτλ. Τό *δικαίωμα* τῶν προλετάρων νά τρῶνε δέν «παραβλάφθηκε» ποτέ, συμβαίνει ὁμως, «ἐντελῶς φυσικά», αὐτοί νά μήν μποροῦν συχνά νά τό «ἀσκήσουν».

Δίκαιο σάν τό Ἱερό, ἐπαναλαμβάνοντας, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, μερικά ἀπό τά ἐπίθετα πού εἶχαν δοθεῖ προηγουμένα στό Ἱερό, μέ τήν προσθήκη, τώρα, τῆς λέξης «τό Δίκαιο».

«Δέν εἶναι μήπως τό Δίκαιο μιά *θρησκευτική ἔννοια*, δηλαδή κάτι Ἱερό;» (σ. 247)

«Ποιός μπορεῖ νά θέτει τό πρόβλημα τοῦ “Δικαίου” δίχως νά υιοθετεῖ μιά *θρησκευτική ἀποψη*;» (στό ἴδιο)

«Τό Δίκαιο “*καθεαυτό καί γιά τόν εαυτό του*”. ἼΑρα χωρίς ἀναφορά σ’ Ἑμένα; “*Ἀπόλυτο Δίκαιο*”! ἼΑρα ἀποχωρισμένο ἀπό Μένα. —Ἐνα “*καθεαυτό καί γιά τόν εαυτό του!*”— Ἐνα Ἀπόλυτο! Ἐνα αἰώνιο Δίκαιο, σά μιά αἰώνια ἀλήθεια» — τό Ἱερό. (σ. 270) «Κωλώνετε μπροστά στούς ἄλλους γιατί νομίζετε ὅτι βλέπετε πλάι τους τό *φάντασμα τοῦ Δικαίου*.» (σ. 253)

«Γυροφέρνετε γιά νά κερδίσετε τήν *ὄπτασία* μέ τό μέρος Σας.» (στό ἴδιο)

«Τό Δίκαιο εἶναι μιά *λόξα* πού τή δίνει μιά *ὄπτασία*» (σύνθεση τῶν δύο πιά πάνω θέσεων). (σ. 276)

«Τό Δίκαιο εἶναι μιά *ἔμμομη ἰδέα*.» (σ. 270)

«*Τό Δίκαιο εἶναι τό πνεῦμα ...*» (σ. 244)

«*Γιατί τό Δίκαιο μπορεῖ νά δοθεῖ μονάχα ἀπό ἕνα πνεῦμα.*» (σ. 275)

ἽΟ ἹΑγιος Σάντσο ἐξηγεῖ τώρα γιά ἄλλη μιά φορά αὐτό πού ἔχει ἤδη ἐξηγήσει στήν Παλαιά Διαθήκη, δηλαδή, τί εἶναι μιά «ἔμμομη ἰδέα», μέ τή μόνη διαφορά ὅτι ἐδῶ τό «Δίκαιο» ἐμφανίζεται παντοῦ σάν «ἕνα ἄλλο παράδειγμα» τῆς «ἔμμονης ἰδέας».

«Τό Δίκαιο εἶναι ἀρχικά (*ursprünglich*) ἡ σκέψη Μου, ἦ»(!) «ἔχει τήν προέλευσή (*Ursprung*) του σέ Μένα. ἹΑλλά, ἀπό τή στιγμή πού *ξέφυγε ἀπό Μένα*» (ἦ, κατά τή λαϊκή ἔκφραση, μου *τῶσκασε*), «ἀπό τή στιγμή πού ἡ “*λέξη*” προφέρθηκε, ἔγινε *σάρκα*» (καί ὁ ἹΑγιος Σάντσο μπορεῖ νά τήν τρώγει μέχρι νά χορτάσει), «ἔχει γίνει μιά “*ἔμμομη ἰδέα*”» —καί γι’ αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο ὀλόκληρο τό βιβλίο τοῦ Στίρνερ ἀποτελεῖται ἀπό «ἔμμονες ἰδέες», πού «τοῦ ἔχουν *ξεφύγει*», ἀλλά *ξαναπιάστηκαν* ἀπό μᾶς καί *φυλακίστηκαν* στό περίφημο «Ἱδρυμα ἐπανορθωτικό τῶν ἠθῶν». «Δέν μπορῶ πιά *τώρα* νά ἀπαλλαγῶ ἀπό τήν ἰδέα» (ἀφοῦ ἡ ἰδέα ἔχει ἀπαλλαγεῖ *ἀπ’ αὐτόν!*). «ἽΟπου καί νά στραφῶ ὀρθώνεται μπροστά Μου». (ἹΗ οὐρά πού τοῦ κρέμε-

ται πίσω)¹. «Έτσι, οί άνθρωποι, αφού δημιούργησαν τήν ιδέα του “Δικαίου”, στάθηκαν άνίκανοι νά τήν κρατήσουν πάλι κάτω από τόν έλεγχο τους. Τό δημιούργημα τούς ξεφυγε από τά χέρια. Αυτό είναι τό άπόλυτο Δίκαιο, πού άπο-λύθηκε από Μένα» (ώ συνωνυμία!) «καί άποχωρίστηκε από Μένα. Άφου τό λατρεύουμε σάν άπόλυτο, δέν μπορούμε πάλι νά τό καταβροχθίσουμε, κι έτσι μās άποστερεί από τή δημιουργική μας δύναμη. Τό δημιούργημα ξεπέρασε τό δημιουργό, ύπάρχει καθεαυτό καί γιά τόν έαυτό του. Μήν αφήνεις πιά τό Δίκαιο νά τρέχει έδω καί κεί έλεύθερο...»

(Θά άκολουθήσουμε άμέσως αυτή τή συμβουλή καί θά τήν κρατάμε δεμένη μέχρι νεωτέρας διαταγής). (σ. 270)

Έχοντας έτσι σύρει τό Δίκαιο μέσα από κάθε είδους δοκιμασίες έξαγιασμού, μέσα άπ’ τό νερό καί τή φωτιά, κι έχοντάς το έτσι καθαγιάσει, ό Άγιος Σάντσο τό έχει ταυτόχρονα έκμηδενίσει.

«Μέ τό άπόλυτο Δίκαιο εξαφανίζεται τό ίδιο τό Δίκαιο, καί ταυτόχρονα καταργείται ή κυριαρχία τής έννοιας του Δικαίου» (ή ιεραρχία). «Γιατί δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι έννοιες, ιδέες καί άρχές μās έξουσίαζαν ως τώρα καί ότι ανάμεσα σ’ αυτούς τούς έξουσιαστές ή έννοια του Δικαίου ή ή έννοια τής δικαιοσύνης έπαιζε έναν από τούς πιό σημαντικούς ρόλους.» (σ. 276)

Τό ότι οί νομικές σχέσεις έμφανίζονται πάλι έδω σάν κυριαρχία τής έννοιας του Δικαίου καί τό ότι ό Στίρνερ σκοτώνει τό Δίκαιο άνακηρύσσοντάς το άπλως έννοια, καί έπομένως Ίερό, είναι κάτι πού τό έχουμε πιά συνηθίσει — βλέπε σχετικά μ’ αυτό τήν «Ίεραρχία». Για τόν Στίρνερ τό Δίκαιο δέ γεννιέται από τίς ύλικές σχέσεις των ανθρώπων ούτε από τή σύγκρουση πού προκύπτει άπ’ αυτές τίς σχέσεις, αλλά από τή σύγκρουση μέ τήν ίδια τήν ιδέα τους, πού οί άνθρωποι πρέπει νά τή «βγάλουν από τό κεφάλι τους». Βλέπε «Λογική».

Μέ τήν τελευταία μορφή τής καθαγίασης του Δικαίου συνδέονται καί οί τρεΐς άκόλουθες σημειώσεις:

Σημείωση 1.

«Όσο αυτό τό ζένο Δίκαιο συμπίπτει μέ τό δικό Μου, θά βρίσκω, άσφαλώς, καί τό δεύτερο μέσα σ’ αυτό.» (α. 245)

1. Στίχοι από τό ποίημα του Chamisso «Τραγική Ιστορία». Ή φράση μπορεί νά σημαίνει επίσης: άκολουθεί πάντα ή ίδια άνιαρή ιστορία.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μπορούσε νά μελετήσει γιά λίγο αὐτή τή θέση.
Σημείωση 2.

«Ἀπό τή στιγμή πού ἔχει παρεισφύσει ἕνα *ἐγωιστικό συμφέρον*, ἡ κοινωνία εἶναι διεφθαρμένη ... ὅπως τό δείχνει λογουχάρη ὁ ρωμαϊκός κόσμος μέ τό ἀναπτυγμένο του ἰδιωτικό Δίκαιο.» (σ. 278)

Σύμφωνα μ' αὐτή τήν ἀποψη, ἡ ρωμαϊκή κοινωνία πρέπει νά ὑπῆρξε ἀπό τήν ἀρχή κιόλας μιά *διεφθαρμένη* κοινωνία, μιά καί τό ἐγωιστικό συμφέρον ἐκδηλώνεται μέσα στή «Δωδεκάδελτο»¹ ἀκόμα πιό χοντρά ἀπό ὅ,τι στό «ἀναπτυγμένο ἰδιωτικό Δίκαιο» τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς. Σ' αὐτή τήν ἄτυχη μνημόνευση τοῦ Χέγκελ, τό ἰδιωτικό Δίκαιο θεωρεῖται ἔτσι σά σύμπτωμα τοῦ *ἐγωισμοῦ*, καί ὄχι τοῦ Ἱεροῦ. Κι ἐδῶ ἐπίσης ὁ Ἅγιος Σάντσο θά πρέπει νά στοχαστεῖ καλά σέ ποιό βαθμό τό ἰδιωτικό Δίκαιο (*Privatrecht*) συνδέεται μέ τήν ἀτομική *ιδιοκτησία* (*Privateigentum*) καί σέ ποιό βαθμό τό ἰδιωτικό Δίκαιο καθορίζει τήν ὑπαρξη ἑνός πλήθους ἄλλων νομικῶν σχέσεων (πρβλ. «Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία, τό κράτος καί τό Δίκαιο»), πού γι' αὐτές ὁ Ἅγιος Μάξ δέν ξέρει νά πεί παρά ὅτι εἶναι τό Ἱερό.

Σημείωση 3.

«Ἀκόμα κι ἂν τό Δίκαιο προέρχεται ἀπό τήν *ἐννοια*, ὥστόσο δέν ἀποκτᾷ τήν *ὑπαρξή* του, παρά ἐπειδή εἶναι *χρήσιμο* γιά τίς ἀνάγκες μας.»

Ἔτσι λέει ὁ Χέγκελ («Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου», §209, Προσθήκη) ἀπ' ὅπου ὁ ἀγιός μας ἔχει παραλάβει τήν ἱεραρχία τῶν ἐννοιῶν στό σύγχρονο κόσμο. Ὁ Χέγκελ ἐξηγεῖ δηλαδή τήν *ὑπαρξη* τοῦ Δικαίου ἀπό τίς ἐμπειρικές ἀνάγκες τῶν ἀτόμων, καί διασώζει τήν ἐννοια μονάχα μέ μιά ἀπλή βεβαίωση. Ὅπως βλέπουμε, ὁ Χέγκελ χειρίζεται τό θέμα πολύ πιό ὕλιστικά ἀπό τόν Ἅγιο Σάντσο μας, αὐτό τό «ἐνσώματο Ἑγώ».

1. *Δωδεκάδελτος* — ἀρχική μορφή τῆς «Δωδεκαδέλτου», τοῦ ἀρχαιότερου νομοθετικοῦ μνημείου τοῦ ρωμαϊκοῦ δουλοκτητικοῦ κράτους. Ὁ νόμος αὐτός θεσπίστηκε, σάν ἀποτελεσμα τοῦ ἀγῶνα τῶν Πληβείων ἐναντίον τῶν Πατρικίων στήν περίοδο τῆς Δημοκρατίας, στά μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα πρὶν τή χρονολογία μας. Χρησίμεψε σάν ἀφετηρία γιά τήν κατοπινή ἀνάπτυξη τοῦ ρωμαϊκοῦ ἰδιωτικοῦ Δικαίου.

Β) Ίδιοποίηση (Aneignung) μέσω άπλης αντίθεσης

α) Τό δικαίωμα του ανθρώπου		Τό δικαίωμά Μου
β) Τό ανθρώπινο δικαίωμα		Τό έγωιστικό δικαίωμα
γ) Τό ξένο δικαίωμα = νά δικαιοδοτούμαι από ξένους	} — {	Τό δικαίωμά Μου = νά δικαιοδοτούμαι από Μένα
δ) Δίκιο είναι αυτό που ταιριάζει στον άνθρωπο (was dem Menschen recht ist)	} — {	Δίκιο είναι αυτό που Μου ταιριάζει (was Mir recht ist)

«Αυτό είναι τό έγωιστικό δικαίωμα, δηλαδή έτσι μου ταιριάζει έμένα και γι' αυτό είναι δίκιο» (ή τελευταία φράση συναντιέται σε πολλά μέρη, στή σελίδα 251).

Σημείωση 1.

«Είμαι δικαιοδοτημένος από τον έαυτό μου νά σκοτώνω άν Έγώ ό ίδιος δέν απαγορεύω στον έαυτό μου αυτό τό πράγμα, άν έγώ ό ίδιος δέ φοβάμαι τό φόνο σάν κάποια άδικία.» (σ. 249)

Θά έπρεπε νά πεί: *Σκοτώνω άν δέν απαγορεύω στον έαυτό μου νά κάνει κάτι τέτοιο, άν Έγώ δέ φοβάμαι τό φόνο.* Όλη αυτή ή φράση είναι μιá καυχησιάρικη συμπλήρωση τής δεύτερης έξίσωσης στην αντίθεση γ, όπου ή λέξη «δικαιοδοτημένος» έχει χάσει τή σημασία της.

Σημείωση 2.

«Αποφασίζω Έγώ άν αυτό που υπάρχει μέσα Μου είναι δίκιο. Έξω από Μένα, δέν υπάρχει δίκιο» (σ. 249) — «Είμαστε άραγε αυτό που είναι μέσα μας; Όχι, είμαστε τόσο λίγο αυτό που είναι μέσα μας όσο κι αυτό που είναι έξω μας ... Άκριβώς επειδή δέν είμαστε τό πνεύμα που κατοικεί μέσα μας, γι' αυτό άκριβώς χρειάστηκε νά τό μεταθέσουμε έξω από μάς ... στον άλλο κόσμο.» (σ. 43)

Έτσι, σύμφωνα μέ τίς ίδιες του τίς φράσεις τής σελίδας 43, ό Άγιος Σάντσο πρέπει νά ξαναμεταθέσει «έξω από τον έαυτό του», και μάλιστα «στον άλλο κόσμο», τό δίκιο που υπάρχει «μέσα του». Άλλά, άν κάποτε θελήσει νά ιδιοποιηθεί κάτι μ' αυτό τον τρόπο, θά μπορεί νά μεταθέσει «μέσα του» τήν ήθική, τή θρησκεία, όλόκληρο τό «Έρό», και νά αποφασίσει άν «μέσα του» όλα ταυτα αποτελούν τήν Ήθικότητα, τή Θρησκευτικότητα, τό Έρό — «έξω απ' αυτόν δέν υπάρχει» ήθική, θρησκεία, ιερότητα — έτσι που, ύστερα απ' αυτό, σύμφωνα μέ τή σελίδα 43, νά τά μεταθέσει και

πάλι έξω απ' αυτόν, στον άλλο κόσμο. Μέ τον τρόπο αυτό πραγματοποιείται ή «ἀποκατάσταση όλων τῶν πραγμάτων» σύμφωνα μέ τό χριστιανικό πρότυπο.

Σημείωση 3.

«Έξω από μένα δέν υπάρχει δικίο. Ἐάν κάτι Μέ βολεύει (ist es mir Recht), τότε εἶναι δικίο (recht). Μπορεῖ, γι' αυτό τό λόγο, νά μή βολεύει καί τούς ἄλλους.» (σ. 249)

Ἐπρεπε νά πεῖ: Ἐάν αυτό Μέ βολεύει Ἐμένα, Μέ βολεύει Ἐμένα ἀλλά ὄχι ἀπαραίτητα καί τούς ἄλλους. Εἶχαμε ὡς τώρα ἄρκετά παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῶν συνωνυμικῶν «ψυλλοπηδημάτων» πού ἐπιχειρεῖ ὁ Ἅγιος Σάντσο μέ τή λέξη Recht. Δίκαιο (Recht) καί δίκαιος (recht), τό νομικό «δίκαιο», τό ἠθικό «δικίο» (das Rechte), αὐτό πού τόν βολεύει (was ihm «recht» ist) κτλ., ὄλα αὐτά τά χρησιμοποιεῖ φύρδην - μίγδην, ὅπως τοῦ συμφέρεαι κάθε φορά. Ἐς δοκιμάσει ὁ Ἅγιος Μάξ νά ἀποδώσει τίς φράσεις του γιά τό δικίο σέ ὁποιαδήποτε ἄλλη γλώσσα. Ὁ παραλογισμός τους θά γινόταν τότε ὀλοφάνερος. Μιά καί τή συνωνυμία αὐτή τήν ἐξετάσαμε διεξοδικά στό κεφάλαιο γιά τή Λογική, δέ χρειάζεται ἐδῶ παρά νά παραπέμψουμε στά ὄσα εἶπαμε ἐκεῖ.

Ἐ πρόταση πού ἀναφέραμε πῶ πάνω παρουσιάζεται καί μέ τίς παρακάτω τρεῖς «μεταμορφώσεις»:

A) «Γιά τό ἄν ἔχω δικίο ἢ ὄχι δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἄλλος κριτής ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό μου. Ἐλλοι μποροῦν νά κρίνουν καί νά ἀποφανθοῦν μονάχα ἄν συμφωνοῦν μέ τό δικίο μου κι ἄν εἶναι δικίο ἐπίσης καί γι' αὐτούς.» (σ. 246)

B) «Ἐ κοινωνία θέλει, βέβαια, ὁ καθένας νά πετύχει τό δικίο του, ἀλλά μονάχα τό δικίο τό ἐπικυρωμένο ἀπό τήν κοινωνία, τό κοινωνικό δικίο, καί ὄχι πραγματικά τό δικό του δικίο» (θά ἔπρεπε νά πεῖ: «αὐτό πού εἶναι δικό του» — ἡ λέξη «δικίο» δέ λέει ἐδῶ ἀπολύτως τίποτα. Καί ὁ Στίρνερ συνεχίζει καυχησιάρικα:) «Ἐγώ πάντως δίνω στόν ἑαυτό Μου, ἢ παίρνω γιά τόν ἑαυτό Μου, τό δικίο κάνοντας χρήση τῆς ἀπόλυτης ἐξουσίας Μου ... Ἐδιοκτικῆς καί δημιουργός, τοῦ Δικαίου Μου» («δημιουργός» μονάχα στό βαθμό πού μετατρέπει πρῶτα τό Δίκαιο σέ μία ἰδέα του καί ὕστερα βεβαιώνει ὄτι πῆρε πίσω τήν ἰδέα τούτη), «δέν ἀναγνωρίζω ἄλλη πηγή Δικαίου έξω ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μου — οὔτε τό Θεό, οὔτε τό κράτος, οὔτε τή φύ-

ση, ούτε τόν άνθρωπο, ούτε τό θεϊκό ούτε τό ανθρώπινο Δίκαιο.» (σ. 269)

Γ) «*Τό ανθρώπινο Δίκαιο, όντας πάντοτε ένα δεδομένο, είναι στην πραγματικότητα τό δικίο πού οί άνθρωποι δίνου», δηλαδή παραχωροῦν, ό ένας στόν άλλο.*» (σ.251)

Τό έγωιστικό Δίκαιο, άπεναντίας, είναι τό δικίο πού *δίνω στόν έαυτό Μου* ή πού *παίρνω για τόν έαυτό Μου*.

Όπως και νάχει τό πράγμα, «για νά τελειώνουμε», «είναι φανερό» ότι στη χιλιετή βασιλεία τοῦ Σάντσο τό έγωιστικό Δίκαιο, πάνω στό όποιο οί άνθρωποι θά έρθουν σέ «συνεννόηση» μεταξύ τους, δέ διαφέρει πολύ από κείνο πού οί άνθρωποι «δίνου» ή «παραχωροῦν» ό ένας στόν άλλο.

Σημείωση 4.

«Γιά νά τελειώνω, όφείλω τώρα νά πάρω πίσω αυτό τό λειψό τρόπο έκφρασης πού θέλησα νά χρησιμοποιήσω μονάχα όσο διάστημα άνασκάλευα τά έντόσθια τοῦ Δικαίου και κράτησα τουλάχιστο τή λέξη. Στην πραγματικότητα, ώστόσο, μαζί μέ τήν έννοια και ή λέξη χάνει τή σημασία της. Αυτό πού όνόμασα δικίο *Μου* δέν είναι πιά καθόλου δικαιο.» (σ. 275)

Ό καθένας άντιλαμβάνεται από πρώτη ματιά γιατί στις παραπάνω άντιθέσεις ό Άγιος Σάντσο κράτησε τή «λέξη» δικαιο. Μιά και δέ μιλάει καθόλου για τό περιεχόμενο τοῦ Δικαίου, κι ούτε —πολύ περισσότερο— τό υποβάλλει σέ κριτική, μπορεί μονάχα διατηρώντας τή λέξη νά δημιουργεί τήν έντύπωση ότι μιλάει για τό Δίκαιο. Άν ή λέξη δικαιο άφεθεί έξω από τήν αντίθεση, τό μόνο πού μένει είναι τό «Εγώ», τό «δικό Μου» και οί άλλοι γραμματικοί τύποι τής άντωνυμίας στό πρώτο πρόσωπο. Τό περιεχόμενο είσαγόταν πάντοτε μέ τή βοήθεια παραδειγμάτων πού, ώστόσο, όπως είδαμε, δέν ήταν παρά ταυτολογίες, όπως: άν σκοτώσω, τότε σκοτώνω, κτλ., και όπου οί λέξεις «δικαιο», «δικαιοδοτημένος» κτλ., παρεμβάλλονταν μονάχα για νά κρύβουν τήν άπλή ταυτολογία και νά τή βάζουν σέ κάποια σύνδεση μέ τίς άντιθέσεις. Η *συνωνυμία* επίσης είχε τήν άποστολή νά δημιουργήσει τήν έπίφαση ότι πρόκειται για ένα κάποιο περιεχόμενο. Άλλωστε, μπορεί κανείς άμέσως νά δει τί πλούσια πηγή *καυχησιολογίας* προσφέρει αυτή ή κούφια φλυαρία γύρω από τό Δίκαιο.

Έτσι, όλη ή «άνασκαφή στα έντόσθια τοῦ Δικαίου» συνοψίστηκε στό γεγονός ότι ό Άγιος Σάντσο «χρησιμοποίησε αυτό τό λειψό τρόπο έκφρασης» και «κράτησε τουλάχιστο τή λέξη», γιατί ήταν άνίκανος νά πει ότιδή-

ποτε για τό ίδιο τό θέμα. Ἐάν ἡ ἀντίθεση ἔχει ὁποσδήποτε κάποια σημασία, ἂν δηλαδή ὁ «Στίρνερ» ἤθελε ἀπλῶς νά ἐκδηλώσει, μ' αὐτή, τήν ἀπέχθειά του πρὸς τό Δίκαιο, τότε θά χρειαστῆ μᾶλλον νά ποῦμε ὅτι δέν ἦταν αὐτός πού «ἀνασκάλευε τά ἐντόσθια τοῦ Δικαίου», ἀλλά ὅτι τό Δίκαιο «ἀνασκάλευε» τά δικά του σπλάχνα, ἐνῶ αὐτός δέν ἔκανε ἄλλο παρά νά καταγράψει τό γεγονός ὅτι τό Δίκαιο δέν τόν βόλευε. «Κράτα ἀδιατάρακτο αὐτό τό δίκαιο», Ἰάκωβε ἀγαθούλη!

Γιά νά ἀποκτήσει κάποιο περιεχόμενο τοῦτο τό κενό, ὁ Ἅγιος Σάντσο ὑποχρεώνεται νά προσφύγει καί σ' ἕναν ἄλλο λογικό ἐλιγμό: συνδέει μέ μεγάλη δεξιότητά τήν ἁγιοποίηση μέ τήν ἀπλή ἀντίθεση, καί ἐπιπλέον τήν καμουφλάει τόσο καλά μέ πολλά ἐπεισόδια, ὥστε τό γερμανικό κοινό καί οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι δέν μπόρεσαν, φυσικά, νά ἀντιληφθοῦν αὐτό τό πράγμα.

Γ) Ἰδιοποίηση μέσω σύνθετης ἀντίθεσης

Ὁ «Στίρνερ» ὀφείλει τώρα νά εἰσαγάγει ἕναν ἐμπειρικό ὄρισμό τοῦ Δικαίου, πού νά μπορεῖ νά τόν διεκδικήσει γιά τό ἄτομο, δηλαδή ὀφείλει νά βρεῖ καί κάτι ἄλλο μέσα στό Δίκαιο πέρα ἀπό τήν ἱερότητα. Θά μπορούσε ἐδῶ νά ἀποφύγει ὅλες τίς ἀδέξιες δολοπλοκίες του, μιά πού στούς νεώτερους χρόνους, ἀπό τόν Μακιαβέλη, τόν Χόμπς, τόν Σπινόζα, τόν Μποντέν κλπ., γιά νά μήν ἀναφέρουμε καί παλιότερους, ἡ δύναμη ἔχει παρουσιαστῆ σάν ἡ βάση τοῦ Δικαίου. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἡ θεωρητική ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς χειραφετήθηκε ἀπό τήν ἠθική, πράγμα πού δέν εἶχε ἄλλη συνέπεια ἀπό τό αἶτημα νά μελετᾶται ἡ πολιτική σάν κάτι αὐτοτελές. Ἀργότερα, τό 18ο αἶώνα στή Γαλλία καί τό 19ο αἶώνα στήν Ἀγγλία, ὅλο τό Δίκαιο ἀνάγεται στό ἰδιωτικό Δίκαιο (πού γι' αὐτό ὁ Ἅγιος Μάξ δέ λέει τίποτε) καί τό τελευταῖο σέ μίαν αὐστηρά καθορισμένη δύναμη, τή δύναμη τῶν ἀτομικῶν ἰδιοκτητῶν. Κάνοντάς το αὐτό, οἱ ἄνθρωποι δέν ἀρκέστηκαν καθόλου σέ μιά σκέτη φρασεολογία.

Ἔτσι ὁ Ἅγιος Σάντσο βγάξει τόν ὄρισμό τῆς *δύναμης* (Macht) ἀπό τό Δίκαιο καί τή διασαφηνίζει μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

«Ἔχουμε τή συνήθεια νά ταξινομοῦμε τά κράτη σύμφωνα μέ τοὺς διάφορους τρόπους πού διαιρεῖται ἡ “ὑπέρτατη ἐξουσία” (Gewalt) ... Ὡστε ἡ ὑπέρτατη ἐξουσία! Ἐξουσία πάνω σέ ποιόν; Πάνω στό ἄτομο ... Τό κράτος ἀσκεῖ ἐξουσία ... Ἡ συμπεριφορά τοῦ κράτους εἶναι δραστηριότητα ἐξουσίας (Gewalttätigkeit) καί τήν ἐξουσία του

αυτή τό κράτος τήν ὀνομάζει *Δίκαιο*... Ἡ κοινωνία σά σύνολο ...
ἔχει μιάν ἐξουσία (Gewalt) πού ὀνομάζεται νόμιμη, δηλαδή πού εἶ-
ναι Δίκαιο.» (σ. 259, 260)

Μέ τή «φροντίδα» «Μας»¹ ὁ ἅγιός μας φτάνει στήν ποθητή του
ἐξουσία καί μπορεῖ τώρα νά «φροντίζει» γιά τόν ἑαυτό του.

Δίκαιο, ἡ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου — δύναμη, τό Δίκαιό Μου.

Ἐνδιάμεσες ἐξισώσεις:

Εἶμαι δικαιοδοτημένος = Εἶμαι ἐξουσιοδοτημένος
Δικαιοδοτῶ τόν ἑαυτό μου = Ἐξουσιοδοτῶ τόν ἑαυτό μου

Ἀντίθεση:

Εἶμαι δικαιοδοτημένος ἀπό τόν ἄνθρωπο — Εἶμαι ἐξουσιοδοτημένος ἀπό
τόν ἑαυτό Μου

Ἡ πρώτη ἀντίθεση:

Δίκαιο, δύναμη τοῦ ἀνθρώπου — δύναμη, τό Δίκαιό Μου

μετατρέπεται τώρα σέ:

$\Delta\acute{\iota}\kappa\alpha\iota\omicron\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\pi\omicron\upsilon\ \text{---} \left\{ \begin{array}{l} \text{Ἡ δύναμη πού πηγάζει ἀπό Μένα} \\ \text{Δύναμή Μου,} \end{array} \right.$

ἐφόσον στή θέση τό Δίκαιο καί ἡ δύναμη εἶναι ταυτόσημα, καί στήν ἀντί-
θεση ὁ «λειψός τρόπος ἔκφρασης» πρέπει νά «παρθεῖ πίσω», γιατί τό Δί-
καιο, ὅπως εἶδαμε, ἔχει «χάσει κάθε νόημα».

Σημείωση 1. Παραδείγματα στομφώδους καί καυχησιάρικης παράφρασης
τῶν παραπάνω ἀντιθέσεων καί ἐξισώσεων:

«Ἐχεις τό δικαίωμα νά εἶσαι ἐκεῖνο πού ἔχεις τή δύναμη νά εἶσαι». «Βγάλω
κάθε δίκαιο καί κάθε δικαιόδοτηση ἀπό τόν ἑαυτό Μου, εἶ-
μαι δικαιοδοτημένος νά κάνω τό κάθε τι πού ἔχω τή δύναμη νά κά-
νω» — «Δέ ζητάω κανένα δικαίωμα καί ἐπομένως δέ χρειάζομαι ν'
ἀναγνωρίσω κανένα. Αὐτό πού μπορῶ ν' ἀφαιρέσω γιά τόν ἑαυτό
Μου μέ τή βία, τό ἀποκτῶ μέ τή βία καί αὐτό πού δέ μπορῶ νά τό

1. Στό γερμανικό πρωτότυπο γίνεται λογοπαίγνιο μέ τή λέξη «pflegen», πού σημαίνει «ἔχω
τή συνήθεια» καί ταυτόχρονα «φροντίζω» (Σ.τ.μ.)

ἀποκτήσω μέ τή βία, εἶναι κάτι πού δέν ἔχω τό δικαίωμα πάνω του, κτλ. — Μοῦ εἶναι ἀδιάφορο ἂν εἶμαι δικαιοδοτημένος ἢ ὄχι. Ἐάν ἔχω καί μόνο τή δύναμη, εἶναι αὐτονόητο πώς εἶμαι καί ἐξουσιοδοτημένος καί δέ χρειάζομαι καμμιάν ἄλλη ἐξουσιοδότηση ἢ δικαιοδότηση.» (σ. 248, 275)

Σημείωση 2. Παραδείγματα γιά τόν τρόπο πού ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐξηγεῖ τή δύναμη σάν τήν πραγματική βάση τοῦ Δικαίου:

«Ἔτσι, “οἱ κομμουνιστές” λένε» (ἀπό ποῦ ὁμως ξέρεי ὁ «Στίρνερ» ὅλα ὅσα λένε οἱ κομμουνιστές, ἀφοῦ ποτέ του δέν ἔχει δεῖ τίποτε γι’ αὐτούς πέρα ἀπό τήν ἐκθεση Μπλούντςλι, τή «Φιλοσοφία τοῦ λαοῦ» τοῦ Μπέκερ καί μερικά ἄλλα ψιλοπράγματα); «Ἡ ἴση ἐργασία δίνει τάχα στούς ἀνθρώπους τό δικαίωμα γιά ἴση ἀπόλαυση ... Ὁχι, ἡ ἴση ἐργασία δέ σοῦ δίνει αὐτό τό δικαίωμα, μόνον ἡ ἴση ἀπόλαυση σοῦ δίνει τό δικαίωμα σέ ἴση ἀπόλαυση. Ἀπόλαυε καί ἔχεις τό δικαίωμα νά ἀπολαύεις ... Ἐάν πετυχαίνετε τήν ἀπόλαυσή Σας, τότε αὐτή εἶναι τό δικαίωμά Σας. Ἐάν, ὁμως, ἀπλῶς τή λαχταρᾶτε, χωρίς νά τήν ἀδράχνετε, τότε θά παραμείνει, ὅπως καί πρίν, τό “κεκτημένο δικαίωμα” Ἐκείνων πού ἔχουν προνόμιο γιά τήν ἀπόλαυση. Εἶναι τό δικαίωμά τους, ὅπως γίνεται δικό Σας δικαίωμα, ἂν τήν ἀδράξετε.» (σ. 250)

Κάνετε μιά σύγκριση ἀνάμεσα στό τί ἀποδίδεται ἐδῶ στούς κομμουνιστές καί σέ κείνο πού εἰπώθηκε προηγούμενα γιά τόν «κομμουνισμό». Ὁ Ἅγιος Σάντσο παρουσιάζει καί πάλι ἐδῶ τοῦς προλετᾶριους σάν ἕνα «κλειστό σύλλογο», πού τό μόνο πού ἔχει νά κάνει εἶναι νά πάρει τήν ἀπόφαση νά «ἀδράξει», γιά νά βάλει συνοπτικά τέρμα τήν ἄλλη κιάλας μέρα σ’ ὅλη τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων στόν κόσμο. Στήν πραγματικότητα, ὁμως, οἱ προλετᾶριοι φτάνουν σ’ αὐτή τήν ἐνότητα μονάχα ὅστερα ἀπό μιά μακρά ἐξέλιξη ὅπου ἡ ἐπίκληση τοῦ δικαιώματός τους παίξει κι αὐτή ἕνα ρόλο. Ἄλλωστε, αὐτή ἡ ἐπίκληση τοῦ δικαιώματός τους εἶναι μονάχα ἕνα μέσο νά τοῦς κάνει νά διαμορφωθοῦν σάν «αὐτοί», σά μιά ἐπαναστατική, ἐνωμένη μάζα. — Ὅσο γιά τήν ἴδια τήν πιό πάνω πρόταση, εἶναι, ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος, ἕνα λαμπρό παράδειγμα ταυτολογίας, ὅπως γίνεται ἀμέσως φανερό ἂν παραλείψουμε καί τή δύναμη καί τό δικαίωμα, πράγμα πού μπορεῖ νά γίνει χωρίς νά πάθει τίποτε τό περιεχόμενο. Δεύτερο, ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Σάντσο κάνει διάκριση ἀνάμεσα σέ προσωπική

καί ύλική δύναμη¹ καί έτσι κάνει διάκριση ανάμεσα σέ απόλαυση καί σέ δύναμη γιά απόλαυση. Μπορεῖ νά ἔχω μεγάλη *προσωπική* δύναμη (ικανότητα) γιά απόλαυση χωρίς νά χρειάζομαι νά ἔχω τήν αντίστοιχη *ύλική* δύναμη (χρῆμα κτλ.). Ἐτσι ἡ πραγματική μου απόλαυση παραμένει ὑποθετική.

«Τό ὅτι τό παιδί τοῦ βασιλιᾶ βάζει τόν ἑαυτό του πάνω ἀπό ἄλλα παιδιά», συνεχίζει ὁ δημοδιδάσκαλός μας, χρησιμοποιώντας παραδείγματα κατάλληλα γιά παιδικό ἀναγνωστικό, «εἶναι κιόλας μιά πράξη, ἡ πράξη του πού τοῦ ἐξασφαλίζει τήν ὑπεροχή του, καί τό ὅτι τά ἄλλα παιδιά ἀναγνωρίζουν καί ἐπιδιοκίμαζον αὐτή τήν πράξη εἶναι *δική τους* πράξη, πού τούς κάνει ἄξιους νά εἶναι ὑπήκοοι.» (σ. 250)

Στό παράδειγμα αὐτό, ἡ κοινωνική σχέση πού τό παιδί τοῦ βασιλιᾶ ἔχει μέ τά ἄλλα παιδιά θεωρεῖται σάν ἡ δύναμη καί μάλιστα ἡ *προσωπική* δύναμη τοῦ παιδιοῦ τοῦ βασιλιᾶ καί σάν ἡ ἀδυναμία τῶν ἄλλων παιδιῶν. Ἐάν θέλουμε ὥστόσο νά θεωρήσουμε σάν «*πράξη*» τῶν ἄλλων παιδιῶν ὅτι ἀφήνουν νά διοικῶνται ἀπό τό παιδί τοῦ βασιλιᾶ, τότε τό πράγμα αὐτό ἀποδείχνει τό πολύ-πολύ πῶς εἶναι ἐγωιστές. «Ἡ ἰδιαιτερότητα βρίσκεται σέ ἐνέργεια μέσα στούς μικροῦς ἐγωιστές» καί τούς σπρώχνει νά ἐκμεταλλεῦτον τό παιδί τοῦ βασιλιᾶ, νά τοῦ ἀποσπάσουν κάποιο ὄφελος.

«Λένε» (δηλαδή ὁ Χέγκελ λέει) «ὅτι ἡ τιμωρία εἶναι τό δικαίωμα τοῦ ἐγκληματία. Ἄλλά καί ἡ ἀτιμωρησία εἶναι κι αὐτή δικαίωμά του. Ἐάν πετύχει στήν ἐπιχείρησή του, ἔχει αὐτό πού δικαιούται, ἂν ἀποτύχει, πάλι ἔχει αὐτό πού δικαιούται. Ἐάν κάποιος ρίχνεται παράτολμα σέ κινδύνους καί σκοτώνεται, τότε λέμε: τᾶθελε καί τᾶπαθε. Ἄλλά, ἂν ὑπερνικᾶ τόν κίνδυνο, δηλαδή ἂν ἡ *δύναμή* του βγεῖ νικήτρια, τότε πάλι ἔχει δίκιο. Ἐάν ἓνα παιδί παίξει μ' ἓνα μαχαίρι καί κοπεῖ, τοῦ ἄξιζε. Ἐάν δέν κοπεῖ, τότε πάλι τοῦ ἄξιζε. Ἐπομένως εἶναι δίκαιο ὁ ἐγκληματίας νά ὑποφέρει αὐτό πού διακινδύνεψε. Γιατί νά διακινδυνέψει ἀφοῦ ἤξερε ποιές μπορεῖ νά εἶναι οἱ συνέπειες;» (σ. 255)

Στό τέλος αὐτῆς τῆς περικοπῆς, ὅπου ὁ ἐγκληματίας ρωτιέται γιατί νά διακινδυνέψει, συγκεντρώνεται σέ λανθάνουσα μορφή ἡ δασκαλίστικη

1. Vermögen – ἰκανότητα, ἰδιότητα, δύναμη ἀλλά καί περιουσία, ἰδιοκτησία (Σ.τ.μ.)

άνοησία όλόκληρου τοῦ χωρίου. Τό ἄν εἶναι δίκαιο ὁ ἐγκληματίας, σκαρφαλώνοντας τόν τοῖχο ἑνός σπιτιοῦ, νά πέφτει καί νά σπάζει τό πόδι του ἢ τό παιδί, παίζοντας μ' ἕνα μαχαίρι, νά κόβει τό χέρι του — ἀπ' ὄλα τοῦτα τό σπουδαῖα ζητήματα, πού μονάχα ἕναν Ἅγιο Σάντσο θά μπορούσαν ν' ἀπασχολήσουν, τό μόνο πού βαίνει εἶναι ὅτι ἐδῶ ἡ *τύχη* ἀνακηρύσσεται σέ δύναμή Μου. Ἔτσι, στό πρῶτο παράδειγμα, «δύναμή Μου» ἦταν ἡ πράξη Μου, στό δεύτερο ἦταν οἱ ἀνεξάρτητες ἀπό μένα κοινωνικές σχέσεις, στό τρίτο ἦταν ἡ *τύχη*. Ἄλλά ἔχουμε ἤδη συναντήσει αὐτούς τούς ἀντιφατικούς προσδιορισμούς ὅταν μιλούσαμε γιά τήν ἰδιαιτερότητα.

Ἄνάμεσα στά πῶ πάνω παιδιάστικα παραδείγματα ὁ Σάντσο παρεμβάλλει καί τό παρακάτω φαιδρό μικρό ἰντερμέτζο:

«Γιατί διαφορετικά τό Δίκαιο εἶναι μιά κοροϊδία. Ἡ τίγρη πού Μοῦ ἐπιτίθεται ἔχει δίκιο, καί Ἐγώ πού τή σκοτώνω ἔχω ἐπίσης δίκιο. Ὑπερασπιζομαι ἐναντίά της ὄχι τό δίκιο μου, ἀλλά τόν ἑαυτό Μου.» (σ. 251)

Στό πρῶτο μέλος αὐτῆς τῆς πρότασης ὁ Ἅγιος Σάντσο τοποθετεῖται σέ μιά σχέση νομική μέ τήν τίγρη, ἐνῶ στό δεύτερο ἀντιλαμβάνεται ὅτι οὐσιαστικά δέν ὑπάρχει καμμιά τέτοια σχέση. Γι' αὐτό «τό Δίκαιο εἶναι μιά κοροϊδία». Τό Δίκαιο «τοῦ Ἀνθρώπου» διαλύεται μέσα στό Δίκαιο «τῆς Τίγρης».

Μ' αὐτό τελειώνει ἡ κριτική τοῦ Δικαίου. Ἀφοῦ μάθαμε ἀπό ἑκατοντάδες παλιότερους συγγραφεῖς ὅτι τό Δίκαιο ἐπήγασε ἀπό τή δύναμη, μαθαίνουμε τώρα ἀπό τόν Ἅγιο Σάντσο ὅτι τό «Δίκαιο» εἶναι «ἡ δύναμη τοῦ Ἀνθρώπου». Μέ τόν τρόπο αὐτό ἔλυσε μέ ἐπιτυχία ὄλα τά προβλήματα πού ἀφοροῦν τή σχέση τοῦ Δικαίου μέ τούς *πραγματικούς* ἀνθρώπους καί τίς συνθήκες τους, καί ἔφτιαξε τήν ἀντίθεσή του. Περιορίζεται στό νά καταργήσει τό Δίκαιο στή μορφή πού τοῦ ἀπέδωσε ὁ ἴδιος, δηλαδή σάν Ἱερό, πράγμα πού σημαίνει ὅτι καταργεῖ τό Ἱερό καί ἀφήνει ἄθικτο τό Δίκαιο.

Αὐτή ἡ κριτική τοῦ Δικαίου στολίζεται μέ ἕνα πλῆθος ἐπεισόδια, δηλαδή μέ κάθε λογῆς φλυαρίες γιά κάθε λογῆς πράγματα πού οἱ ἄνθρωποι ἔχουν «συνηθίσει» νά συζητᾶνε στοῦ Στέελυ¹ ἀνάμεσα στίς δύο καί τίς τέσσερις τό ἀπόγευμα.

1. Stehely — Ἰδιοκτήτης ζαχαροπλαστείου. Στό κατάστημά του συνήθιζαν νά συγκεντρώνονται, στή δεκαετία 1840-1850, οἱ ριζοσπαστικῶν τάξεων πολῖτες, καί πρό πάντων συγγραφεῖς.

Ἐπεισόδιο 1. «Δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου» καί «κεκτημένο δικαίωμα»

«Ὅταν ἡ ἐπανάσταση χαρακτηρίσει τήν “ἰσότητα” “δικαίωμα”, κατέφυγε στή *θηρησκευτική* σφαίρα, στή σφαίρα τοῦ *Ἱεροῦ*, τοῦ *Ἰδανικοῦ*. Γι’ αὐτό ἀπό τότε διεξάγεται ἕνας ἀγώνας γιά τά ἱερά, ἀναπαλλοτριώτα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐντελῶς φυσικά καί ἐξίσου δικαιολογημένα, τό “κεκτημένο δικαίωμα αὐτοῦ πού ὑπάρχει” ἔρχεται σέ ἀντιπαράθεση πρός τό αἰώνιο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Δίκιο ἐνάντια σέ δίκιο καί φυσικά τό ἕνα διασύρει τό ἄλλο σάν ἄδικο. Αὐτό εἶναι ἡ διαμάχη γιά τό δίκιο ἀπό τόν καιρό τῆς ἐπανάστασης.» (σ. 248)

Ἐδῶ ὁ Σάντσο ἐπαναλαμβάνει πρὶν ἀπ’ ὅλα ὅτι τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «τό Ἱερό» καί ὅτι *γι’ αὐτό* διεξάγεται ἀπό τότε ὁ ἀγώνας γιά τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἀπλῶς ἀποδείχνει ὅτι ἡ ὕλική βάση αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα παρέμεινε *γι’ αὐτόν* ἱερή, δηλαδή ξένη.

Ἐφόσον τό «δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου» καί τό «κεκτημένο δικαίωμα» εἶναι καί τά δύο «δίκαια», εἶναι ἐπομένως «ἐξίσου δικαιολογημένα» καί ἐδῶ μάλιστα «δικαιολογημένα» μέ τήν *ἱστορική* ἔννοια. Ἐφόσον καί τά δύο εἶναι «Δίκαια» μέ τή *νομική* ἔννοια, εἶναι «ἐξίσου δικαιολογημένα» μέ τήν *ἱστορική* ἔννοια. Μέ τέτοια μέσα *μπορεῖς* νά κανονίζεις ὅλα τά ζητήματα στό συντομότερο χρονικό διάστημα χωρίς νά ξέρεις τίποτε γιά τό θέμα. Ἔτσι, *λογουχάρη*, *μπορεῖς* νά λές γιά τόν ἀγώνα γύρω ἀπό τούς Νόμους γιά τά σιτηρά στήν Ἰγγλία: «ἐντελῶς φυσικά καί ἐξίσου δικαιολογημένα» ἡ γαιοπρόσοδος, πού εἶναι κι αὐτή κέρδος (ὄφελος), ἀντιπαράκειται στό κέρδος (ὄφελος) τῶν ἐργοστασιαρχῶν. Ὅφελος ἐναντίον ὄφελους, καί «φυσικά τό ἕνα διασύρει τό ἄλλο. Αὐτός εἶναι ὁ ἀγώνας» γύρω ἀπό τούς Νόμους τῶν σιτηρῶν στήν Ἰγγλία ἀπό τό 1815.¹ — Ἐξάλλου ὁ Στίνερ θά *μποροῦσε* νά εἶχε πει εὐθύς ἐξαρχῆς: τό Δίκαιο πού ὑπάρχει εἶναι τό Δίκαιο τοῦ ἀνθρώπου, τό ἀνθρώπινο Δίκαιο. Σέ ὀρισμένους κύκλους «*συνηθίζεται*» νά ὀνομάζεται καί «κεκτημένο Δίκαιο». Πού λοιπόν βρίσκεται ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό «Δίκαιο τοῦ ἀνθρώπου» καί στό «κεκτημένο Δίκαιο»;

Ξέρουμε ἤδη ὅτι τό ξένο, ἱερό δίκαιο εἶναι αὐτό πού μοῦ δίνουν ξένοι. Μιά καί τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ὀνομάζονται ἐπίσης φυσικά, ἔμφυτα δικαιώματα, καί ἐφόσον γιά τόν Ἅγιο Σάντσο ἡ ὀνομασία εἶναι τό

1. Βλ. ὑποσημείωση στή σελ. 99 τοῦ πρώτου τόμου.

ίδιο τό πράγμα, έπεται ότι είναι και δικαιώματα πού μου δίνονται από τή φύση, δηλαδή εκ γενετής. Άλλά

«Τά κεκτημένα δικαιώματα ανάγονται στό *ίδιο πράγμα*, δηλαδή στή φύση, πού Μοῦ δίνει ένα δικαίωμα, δηλαδή τή γέννηση, *καί παραπέρα* τήν κληρονομιά» και οὕτω καθεξής. «Έχω γεννηθεῖ ἄνθρωπος είναι ισοδύναμο μέ τό: έχω γεννηθεῖ σά γιός βασιλιά.»

Βλέπε σελ. 249, 250, όπου, μεταξύ άλλων, ὁ Μπαμπέφ κατηγορεῖται ότι δέν κατεῖχε αὐτό τό διαλεκτικό ταλέντο νά λύνει τίς διαφορές. Μιά και «σέ όλες τίς περιστάσεις» τό «Έγώ» είναι «καί» ἄνθρωπος, όπως τό παραδέχεται ἀργότερα ὁ Ἅγιος Σάντσο, και ἐπομένως ἐπωφελεῖται «καί» ἀπό κείνο πού έχει σάν ἄνθρωπος — λογουχάρη σά Βερολινέζος ἐπωφελεῖται ἀπό τό Τίργκάρτεν τοῦ Βερολίνου¹ — ἔτσι «καί» τό Έγώ ἐπωφελεῖται ἀπό τό δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου «σέ όλες τίς περιστάσεις». Άλλά ἐπειδή μέ κανένα τρόπο δέ γεννιέται «γιός βασιλιά» «σέ ὅποιεσδήποτε περιστάσεις», τό «κεκτημένο» δικαίωμα «δέν τόν ὠφελεῖ καθόλου σ' όλες τίς περιστάσεις». Στό νομικό πεδίο ὑπάρχει, ἐπομένως, μία οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στό «δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου» και τό «κεκτημένο δικαίωμα». Ἐν δέ χρειάζοταν στόν Ἅγιο Σάντσο νά κρύβει τή λογική του, «θά ἔπρεπε ἐδῶ νά πεί»: Ἐφοῦ έχω διαλύσει, κατά τή γνώμη Μου, τήν ἔννοια τοῦ δικαιώματος, μέ τόν τρόπο πού γενικά «συνηθίζω», ὁ ἄγώνας γύρω ἀπό αὐτά τά δύο εἰδικά δικαιώματα γίνεται ἕνας ἄγώνας στό πλαίσιο μιᾶς ἔννοιας πού έχει διαλυθεῖ ἀπό Μένα, μέσα στή γνώμη Μου και «ἐπομένως» δέ χρειάζεται νά ἀσχοληθῶ ἄλλο μ' αὐτήν.

Γιά μεγαλύτερη βασιμότητα θά μπορούσε ὁ Ἅγιος Σάντσο νά προσθέσει και τόν παρακάτω καινούργιο τρόπο ἐκφρασης: *Τό δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου* ἐπίσης κερδίζεται, ἄρα ἀποκτιέται καλά, και τό *καλο-αποκτημένο* (δηλαδή τό κεκτημένο) δικαίωμα ἀνήκει στους ἀνθρώπους σάν *ἀνθρώπινο δικαίωμα*, σά *δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου*.

Ἐξάλλου, τό ότι οἱ τέτοιες ἔννοιες, ἂν ἀποσπαστοῦν ἀπό τήν ἐμπειρική πραγματικότητα πού ἀποτελεῖ τή βάση τους, μπορούν νά γυριστοῦν τό μέσα ἔξω σάν ἕνα γάντι, έχει ἤδη ἀποδειχθεῖ ἀρκετά διεξοδικά ἀπό τόν Χέγκελ, πού έχει δικαιωθεῖ στή χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς μεθόδου, σέ ἀντίθεση πρὸς τοὺς ἀφηρημένους ἰδεολόγους. Ὁ Ἅγιος Σάντσο, ἐπομένως, δέν εἶχε κανένα λόγο νά τή γελοιοποιήσει μέ τίς «ἀδέξιες» «δολοπλοκίες» του.

1. Πάρκο στό κέντρο τοῦ Βερολίνου (Σ.τ.μ.)

Ὡς ἔδῳ τὸ κεκτημένο δικαίωμα καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου «ἀνάγονταν στὸ *ἴδιο πράγμα*», ἔτσι πού ὁ Ἅγιος Σάντσο νά μπορεῖ νά ἐξανεμίσει τελείως ἕναν ἀγώνα πού ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὸ κεφάλι του, στὴν ἱστορία. Τώρα ὁ ἅγιός μας ἀποδείχνει ὅτι εἶναι τόσο φίλος στὸ νά κάνει διακρίσεις, ὅσο καὶ παντοδύναμος στὸ νά ρίχνει ὅλα στὸ ἴδιο σακκί, ἔτσι πού νά μπορεῖ νά διεξάγει ἕνα καινούργιο τρομερὸ ἀγώνα μέσα στὸ «δημιουργικὸ Μηδέν» τοῦ κεφαλιοῦ του.

«Εἶμαι ἐπίσης ἔτοιμος νά παραδεχτῶ» (μεγαλόψυχε Σάντσο!) «ὅτι ὁ καθένας γεννιέται ἀνθρώπος» (ἄρα, σύμφωνα μέ τὴν καταλογιζόμενη στὸν Μπαμπέφ ὑπόδειξη, καὶ «γιὸς βασιλιά»), «ἐπομένως ὅλα τὰ νεογέννητα εἶναι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἴσα ... μονάχα ἐπειδὴ γιὰ τὴν ὥρα δὲ φανερώνονται καὶ δὲν ἐνεργοῦν παρά σάν ἀπλά ... παιδιὰ ἀνθρώπων, σὰ γυμνά ἀνθρωπάκια». Ἀπεναντίας, οἱ ἐνήλικοι εἶναι τὰ «παιδιὰ τῆς δικῆς τους δημιουργίας». «Κατέχουν κάτι παραπάνω ἀπὸ ἀπλά ἔμφυτα δικαιώματα, ἔχουν *κεκτημένα* δικαιώματα.»

(Μήπως ὁ Στίρνερ πιστεῦει ὅτι τὸ παιδί βγῆκε ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τῆς μάνας του χωρὶς καμμιά δική του ἐνέργεια, ἐνέργεια πού μόνο χάρις σ' αὐτὴν ἀπόκτησε τὸ «δικαίωμα» νά βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν κοιλιὰ τῆς μάνας του; Καὶ μήπως τὸ κάθε παιδί δὲ φανερώνεται καὶ δὲν ἐνεργεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας σάν ἕνα «μοναδικό» παιδί;)

«Τί ἀντίθεση, τί πεδίο μάχης! Ὁ παλιὸς πόλεμος τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων μέ τὰ κεκτημένα δικαιώματα!» (σ. 252)

Τί μάχη γενεοφόρων ἀντρῶν ἐναντίον βυζανιάρικων!

Ἐξάλλου, ὁ Σάντσο μιλάει ἐνάντια στὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου μονάχα γιὰ τὸ λόγο ὅτι «τὸν τελευταῖο καιρὸ» ἔχει γίνει καὶ πάλι πράγμα «συνηθισμένο» νά μιλάνε ἐναντίον τους. Στὴν πραγματικότητα ἔχει «κερδίσει» καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν ἰδιαιτερότητα εἶχαμε συναντήσει ἤδη τὸ «γεννημένο ἐλεύθερο». Ἐκεῖ ὁ Σάντσο μεταμόρφωσε τὴν ἰδιαιτερότητα σὲ ἔμφυτο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, γιατί ἀπλῶς καὶ μόνο χάρις στὴν ἰδιότητα τοῦ νεογέννητου ἔδειξε ὅτι εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἐκδηλώθηκε σάν τέτοιος. Κἀτι περισσότερο: «Κάθε Ἐγὼ εἶναι ἤδη ἀπὸ *γεννησιμοῦ* του ἕνας ἐγκληματίας ἐναντίον τοῦ κράτους», πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἕνα ἐγκλημα ἐναντίον τοῦ κράτους γίνε-ται ἕνα ἔμφυτο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ παιδί ἐγκληματεῖ κιόλας ἐναντίον κάποιου πράγματος πού γιὰ τὸ ἴδιο δὲν ὑπάρχει ἀκόμα, ἀλλὰ πού αὐτό, τὸ παιδί, ὑπάρχει γιὰ τοῦτο τὸ πράγμα. Τελικὰ «ὁ Στίρνερ»

μιλάει παρακάτω για «γεννημένα περιορισμένα μυαλά», για «γεννημένους ποιητές», «γεννημένους μουσικούς», κτλ. Μιά και ἐδῶ ἡ δύναμη (ἢ μουσική, ποιητική ἢ περιορισμένη *ικανότητα*) εἶναι ἔμφυτη, καὶ δικαίωμα = δύναμη, βλέπει κανεὶς πῶς ὁ «Στίρνερ» διεκδικεῖ γιὰ τὸ «Ἐγώ» τὰ ἔμφυτα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, ἂν καὶ αὐτὴ τῆ φορὰ ἡ ἰσότητα δέ φιγουράρει ἀνάμεσά τους.

Ἐπεισόδιο 2. Προνομιῦχος καὶ ἴσος σέ δικαιώματα

Ὁ Σάντσο μας μετατρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα τὸν ἀγῶνα γιὰ προνόμια καὶ ἴσα δικαιώματα σέ ἀγῶνα γιὰ τίς σκέτες «ἐννοιες» προνομιῦχος καὶ ἴσος σέ δικαιώματα. Ἔτσι ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ ξέρει ὅτιδήποτε γιὰ τὸ μεσαιωνικὸ τρόπο παραγωγῆς, πού πολιτικὴ του ἔκφραση ἦταν τὸ προνόμιο, καὶ γιὰ τὸ σύγχρονο τρόπο παραγωγῆς, πού ἔκφρασή του εἶναι τὸ *δικαίωμα* σάν τέτοιο, τὸ *ἴσο δικαίωμα*, ἢ γιὰ τὴ σχέση αὐτῶν τῶν δύο τρόπων παραγωγῆς πρὸς τίς ἀντίστοιχές τους νομικές σχέσεις. Μπορεῖ μάλιστα νὰ ἀναγάγει καὶ τίς δύο παραπάνω «ἐννοιες» στὴν ἀκόμα ἀπλούστερη ἔκφραση: ἴσο καὶ ἄνισο, καὶ νὰ ἀποδείξει ὅτι ἕνα καὶ τὸ ἴδιο πράγμα (λογουχάρη οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ἕνας σκύλος κτλ.) μπορεῖ νὰ εἶναι, κατὰ τὴν περίστασι, ἀδιάφορο, δηλαδή ἴσο, ἢ μὴ ἐξίσου ἰσχύον¹, δηλαδή ἄνισο, διαφορετικὸ, προτιμώμενο κτλ. κτλ.

«Ἄς καυχᾶται δὲ ὁ ἀδελφός ὁ ταπεινός εἰς τὸ ὕψος αὐτοῦ.» (Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης, α, 9²).

II. Ὁ Νόμος

Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀποκαλύψουμε ἕνα μεγάλο μυστήριον τοῦ ἀγίου μας, ὅτι δηλαδή ἀρχίζει ὅλη του τὴν πραγματεία περὶ Δικαίου μὲ μιὰ γενικὴ ἐξήγησι τοῦ Δικαίου, ἐξήγησι πού τοῦ «διαφεύγει» ὅσον καιρὸ μιλάει περὶ Δικαίου, καὶ πού καταφέρει νὰ τὴ συλλάβει μονάχα ὅταν ἀρχίζει νὰ μιλάει γιὰ κάτι τελείως διαφορετικὸ, δηλαδή γιὰ τὸ νόμο. Τότε τὸ Εὐαγγέλιο φώναξε στὸν ἅγιό μας: μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῆτε, καὶ αὐτὸς ἀνοίξε τὸ στόμα του καὶ ἐδίδαξε λέγοντας:

«*Τὸ Δίκαιο εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας.*» (Ἄλλὰ ἡ κοινωνία εἶναι τὸ Ἱερό). «Ἄν ἡ κοινωνία ἔχει μιὰ θέλησι, τότε αὐτὴ ἡ θέλησι εἶναι

1. Λογοπαίγνιο: gleichgültig = ἀδιάφορος, gleich gültig = ἐξίσου ἰσχύων (Σ.τ.μ.)

2. Ἀπὸ τὴν «Καθολικὴ ἐπιστολή» τοῦ Ἀποστόλου Ἰακώβου (Κεφ. α, 9) (Σ.τ.μ.).

ἀκριβῶς τό Δίκαιο: ἡ κοινωνία ὑπάρχει μονάχα μέσω τοῦ Δικαίου. Ἐπειδή ὁμως ὑπάρχει μονάχα μέσω τοῦ γεγονότος ὅτι» (ὄχι μέσω τοῦ Δικαίου, ἀλλά μονάχα μέσω τοῦ γεγονότος ὅτι) «ἀσκεῖ μιά κυριαρχία πάνω στά ἄτομα, γι' αὐτό τό Δίκαιο εἶναι ἡ κυριαρχική θέλησή της.» (σ. 244)

Δηλαδή: «τό Δίκαιο ... εἶναι ... ἔχει ... τότε ... ἀκριβῶς ... ὑπάρχει μονάχα ... ἐπειδή ... ἀλλά μονάχα μέσω τοῦ γεγονότος ... ὅτι ... γι' αὐτό ... κυριαρχική θέληση. Τό χωρίο αὐτό εἶναι ὁ Σάντσο σέ ὄλη του τήν πληρότητα.

Τό χωρίο αὐτό «διέφυγε» τότε ἀπό τόν ἅγιό μας γιατί δέν ταίριαζε μέ τίς θέσεις του, καί τώρα τό συλλαμβάνει πάλι γιατί τώρα ἐν μέρει τοῦ ταίριαζει πάλι.

«Τά κράτη διαρκοῦν ὅσον καιρό ὑπάρχει μιά κυριαρχούσα θέληση καί ὅσο αὐτή ἡ κυριαρχούσα θέληση θεωρεῖται ἰσοδύναμη μέ τήν ἰδιαίτερη θέληση τῶν ἀτόμων. Ἡ θέληση τοῦ κυρίου εἶναι ὁ νόμος.» (σ. 256)

Ἡ κυριαρχική θέληση τῆς κοινωνίας = Δίκαιο
Ἡ κυριαρχούσα θέληση = νόμος
Δίκαιο = νόμος

«Πότε - πότε», σάν πινακίδα τῆς «πραγματείας» του γιά τό νόμο, παρουσιάζεται καί μιά διάκριση ἀνάμεσα στό Δίκαιο καί τό νόμο, μιά διάκριση πού, κατά περιεργο τρόπο, ἔχει τόσο μικρή σχέση μέ τήν «πραγματεία» του γιά τό νόμο ὅση κι ὁ ὀρισμός τοῦ Δικαίου πού τοῦ «διέφυγε» μέ τήν «πραγματεία» γιά τό «Δίκαιο»:

«Ἀλλά αὐτό πού εἶναι Δίκαιο, αὐτό πού θεωρεῖται σέ μιά κοινωνία σά δικαιότητα, παίρνει ἐπίσης τή λεκτική του ἔκφραση ... στό νόμο.» (σ. 255)

Ἡ πρόταση αὐτή εἶναι μιά «ἀδέξια» ἀντιγραφή τοῦ Χέγκελ:

«Αὐτό πού εἶναι σύμφωνο μέ τό νόμο εἶναι ἡ πηγή τῆς γνώσης ἐκείνου πού ἀποτελεῖ τό Δίκαιο ἢ, ἀκριβέστερα, ἐκείνου πού εἶναι σύμφωνο μέ τή δικαιοσύνη.» (was Rechtens ist)

Αὐτό πού ὁ Ἅγιος Σάντσο ὀνομάζει «παίρνω τή λεκτική μου ἔκφρα-

ση», ὁ Χέγκελ τὸ λέει ἐπίσης: «καθορισμένο», «γνωστό» κτλ. (*Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου*, § 211 καὶ ἐπόμε.)

Εἶναι τόσο εὐκολο νὰ καταλάβουμε γιατί ὁ Ἅγιος Σάντσο ἦταν υποχρεωμένος νὰ ἀποκλείσει τὸ Δίκαιο σὰ «θέληση» ἢ «κυριαρχικὴ θέληση» τῆς κοινωνίας ἀπὸ τὴν «πραγματεία» του γιὰ τὸ Δίκαιο. Μονάχα στὸ βαθμὸ πού τὸ Δίκαιο ὀριζόταν σὰ *δύναμη* τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸς μποροῦσε νὰ τὸ πάρει πίσω στὸν ἑαυτὸ του σὰ *δύναμή του*. Γιὰ χατίρι τῆς ἀντίθεσής του, ἔπρεπε νὰ κρατηθεῖ γερά στὸν ὑλιστικὸ ὀρισμὸ τῆς «δύναμης» καὶ νὰ ἀφήσει νὰ τοῦ «διαφύγει» ὁ ἰδεαλιστικὸς ὀρισμὸς τῆς «θέλησης». Τὸ γιατί, δταν μιλάει γιὰ «νόμο», ξανασυλλαμβάνει τὴ θέληση, θὰ τὸ καταλάβουμε ἐξετάζοντας τίς ἀντιθέσεις πού ἀφοροῦν τὸ νόμο.

Στὴν πραγματικὴ ἱστορία, οἱ θεωρητικοί, πού θεωροῦσαν τὴ *δύναμη* σάν τὸ θεμέλιο τοῦ Δικαίου, βρίσκονταν στὴν πιὸ ριζικὴ ἀντίθεση μ' ἐκείνους πού θεωροῦσαν τὴ *θέληση* σάν τὴ βάση τοῦ Δικαίου — μιὰ ἀντίφαση πού ὁ Ἅγιος Σάντσο θὰ μποροῦσε ἐπίσης νὰ τὴν ἐννοήσει σάν ἀντίφαση ἀνάμεσα στὸ ρεαλισμὸ (παιδί, ἀρχαῖος, νέγρος κτλ.) καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ (νεαρός, σύγχρονος, Μογγόλος, κτλ.). Ἄν δεχτοῦμε τὴ δύναμη σάν τὴ βάση τοῦ Δικαίου, ὅπως κάνει ὁ Χόμπς καὶ ἄλλοι, τότε τὸ Δίκαιο, ὁ νόμος κτλ., εἶναι ἀπλῶς σύμπτωμα, ἔκφραση *ἄλλων* σχέσεων, πού πάνω τους στηρίζεται ἡ κρατικὴ ἐξουσία. Ἡ ὑλικὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων, πού μὲ κανένα τρόπο δὲν ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ σκέτη «θέλησή» τους, ὁ τρόπος τους παραγωγῆς καὶ ἡ μορφή ἀνταλλαγῆς, πού καθορίζονται ἀμοιβαῖα, εἶναι καὶ παραμένει ἡ πραγματικὴ βάση τοῦ κράτους καὶ σέ ὅλα τὰ στάδια ὅπου εἶναι ἀκόμα ἀναγκαῖα ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καὶ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ *θέληση* τῶν ἀτόμων. Αὐτὲς οἱ πραγματικὲς σχέσεις δὲ δημιουργοῦνται μὲ κανένα τρόπο ἀπὸ τὴν κρατικὴ ἐξουσία, εἶναι αὐτὲς μᾶλλον ἢ δύναμη πού τὴ δημιουργοῦν. Τὰ ἄτομα πού κυριαρχοῦν μέσα σ' αὐτὲς τίς συνθήκες, πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι πρέπει νὰ συγκροτήσουν τὴν ἐξουσία τους μὲ τὴ μορφή τοῦ *κράτους*, ὀφείλουν νὰ δώσουν στὴ θέλησή τους, πού ἐξαρτιέται ἀπὸ αὐτὲς τίς καθορισμένες συνθήκες, μιὰ γενικὴ ἔκφραση, μὲ τὴ μορφή τῆς θέλησης τοῦ κράτους, μὲ τὴ μορφή τοῦ νόμου — μιὰν ἔκφραση πού τὸ περιεχόμενό της δίνεται πάντοτε ἀπὸ τίς σχέσεις αὐτῆς τῆς τάξης, ὅπως μᾶς τὸ δείχνουν πολὺ καθαρά τὸ ἰδιωτικὸ καὶ τὸ ποινικὸ Δίκαιο. Ὅσο λίγο ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἰδεαλιστικὴ τους θέληση ἢ ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη ἀπόφασή τους, τὸ ἂν τὰ σώματά τους εἶναι βαρειά, τόσο λίγο ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ θέλησή τους τὸ ἂν ἐπιβάλουν τὴν ἴδια τους θέληση μὲ τὴ μορφή τοῦ νόμου καὶ ἂν ταυτόχρονα τὴν κάνουν ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν προσωπικὴ αὐθαιρεσία τοῦ καθενός τους. Ἡ

προσωπική τους κυριαρχία πρέπει ταυτόχρονα να συγκροτηθεῖ σά μέση κυριαρχία. Ἡ προσωπική τους δύναμη ἔχει τή βάση της στίς συνθήκες ζωῆς πού ἀναπτύσσονται σά συνθήκες κοινές γιά πολλά ἄτομα, καί πού τή συνέχισή της πρέπει, σάν κυριαρχοῦντα ἄτομα, νά τή διαφυλάξουν ἐναντίον ἄλλων ἀτόμων καί, ταυτόχρονα, νά τήν ἐπιβάλλουν σάν ἰσχύουσα γιά ὄλους. Ἡ ἔκφραση αὐτῆς τῆς θέλησης, πού καθορίζεται ἀπό τά κοινά τους συμφέροντα, εἶναι ὁ νόμος. Ἀκριβῶς τό γεγονός ὅτι τά ἀνεξάρτητα τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο ἐπιβάλλονται καί ἐπιβάλλουν τή θέλησή τους, καί ὅτι πάνω σ' αὐτή τή βάση ἡ συμπεριφορά τους εἶναι ἀναπόφευκτα ἐγωιστική στίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους, κάνει ἀναγκαῖα τήν αὐτοἀρνηση στή σφαῖρα τοῦ νόμου καί τοῦ Δικαίου. Ἡ αὐτοἀρνηση ὁμως εἶναι ἐξαίρεση, ἐνῶ ὁ κανόνας εἶναι ἡ αὐτοὑποστήριξη τῶν συμφερόντων τους (πού, ἐπομένως, περνάει γιά αὐτοἀρνηση ὄχι γι' αὐτά ἀλλά γιά τό «σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή»). Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς κυριαρχούμενες τάξεις: δέν ἐξαρτιέται ἀπό τή θέλησή τους τό ἄν ὑπάρχουν νόμος καί κράτος. Λογούχρη, ὅσον καιρό οἱ παραγωγικές δυνάμεις δέν εἶναι ἀκόμα ἀρκετά ἀναπτυγμένες γιά νά κάνουν περιττό τό συναγωνισμό, καί γι' αὐτό προκαλοῦν ξανά καί ξανά τό συναγωνισμό, οἱ κυριαρχούμενες τάξεις θά θέλανε τά ἀδύνατα ἄν εἶχαν τή «θέληση» νά καταργήσουν τό συναγωνισμό καί μαζί μ' αὐτόν τό κράτος καί τό νόμο. Ἄλλωστε ἡ «θέληση» αὐτή δέν ὑπάρχει — προτοῦ ἡ ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν τήν παράγει πραγματικά — παρά μόνο στή φαντασία τῶν ἰδεολόγων. Ἄφοῦ ἀναπτυχθοῦν οἱ συνθήκες σέ βαθμό πού νά κάνουν δυνατή τήν ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς θέλησης, ὁ ἰδεολόγος μπορεῖ νά τή φανταστεῖ σάν κάτι τό καθαρά αὐθαίρετο καί ἐπομένως σά νοητό σέ ὄλους τούς καιρούς καί σέ ὄλες τίς περιστάσεις.

Ὅπως τό Δίκαιο, ἔτσι καί τό ἔγκλημα, δηλαδή ὁ ἀγώνας τοῦ ἀπομωνωμένου ἀτόμου ἐναντίον τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν, δέν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς καθαρῆς αὐθαιρεσίας. Ἐξαρτιέται μᾶλλον ἀπό τίς ἴδιες συνθήκες ὅπως καί ἡ κυριαρχία πού ἀναφέραμε πιό πάνω. Οἱ ἴδιοι δραματιστές, πού ἀνακαλύπτουν στό Δίκαιο καί τό νόμο τήν κυριαρχία κάποιας αὐτοτελοῦς γενικῆς θέλησης, δέν μποροῦν νά δοῦν στό ἔγκλημα ἄλλο ἀπό μιά παραβίαση τοῦ Δικαίου καί τοῦ νόμου. Ἐπομένως τό κράτος δέν ὑπάρχει μέσω τῆς κυρίαρχης θέλησης, ἀλλά τό κράτος — ἀποτέλεσμα τοῦ ὕλικου τρόπου ζωῆς τῶν ἀτόμων — ἔχει καί τή μορφή μιᾶς κυριαρχούσας θέλησης. Ἄν αὐτή ἡ θέληση χάσει τήν κυριαρχία της, τότε σημαίνει πῶς ἔχει ἀλλάξει ὄχι μόνο ἡ θέληση ἀλλά καί ἡ ὕλική ὑπαρξη καί ζωή τῶν ἀτόμων, καί μονάχα γι' αὐτό τό λόγο ἔχει ἀλλάξει καί ἡ θέλησή τους. Εἶ-

να δυνατό τά δικαιώματα καί οί νόμοι νά μεταβιβάζονται «κληρονομικά»¹ αλλά στην περίπτωση αυτή δέν είναι πιά κυριαρχούντα, παρά μόνο έχουν μιάν όνομαστική άξία. Χτυπητά παραδείγματά τους μάς δίνει ή ιστορία τοῦ άρχαίου ρωμαϊκοῦ καί τοῦ άγγλικοῦ Δικαίου. Εἶδαμε πρωτύτερα πώς μιá θεωρία καί μιá ιστορία τῆς καθαρῆς σκέψης θά μπορούσε νά γεννηθεῖ στά μυαλά τῶν φιλόσοφων χάρη στοῦ χωρισμοῦ τῶν ιδεῶν ἀπό κεῖνο πού ἀποτελεῖ τή βάση τους, δηλαδή τά άτομα καί τίς ἐμπειρικές τους σχέσεις. Μέ τόν ἴδιο τρόπο, μπορεῖ κι ἐδῶ νά χωριστεῖ τό Δίκαιο ἀπό τήν πραγματική του βάση, ὅποτε έχουμε μιá «κυρίαρχη θέληση», πού στίς διάφορες ἐποχές ἀλλάζει κατá διάφορους τρόπους κι ἔχει τή δική της ἀνεξάρτητη ιστορία μέσα στίς δημιουργίες της: τούς νόμους. Ἔτσι, ή πολιτική καί ἰδιωτική ιστορία μετατρέπεται ἰδεολογικά σέ μιάν ιστορία τῆς κυριαρχίας τῶν διαδοχικῶν νόμων. Αὐτή εἶναι ή εἰδική ψευδαίσθηση τῶν νομικῶν καί πολιτικῶν πού ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης τήν υἰοθετεῖ χωρίς διατυπώσεις. Ὑποκύπτει στήν ἴδια ψευδαίσθηση, ὅπως, λογουχάρη, ὁ Φρειδερίκος Γουλιέλμος ὁ 4ος, πού κι αὐτός θεωρεῖ τούς νόμους ἀπλές ἰδιοτροπίες τῆς κυριαρχικῆς θέλησης καί γι' αὐτό βρίσκει πάντοτε ὅτι ἀποτυχαίνουν μπροστά στοῦ «ἄκομψο Κάτι» πού εἶναι ὁ κόσμος. Εἶναι ζήτημα ἄν πραγματοποιεῖ ἔστω καί μιá ἀπό τίς τελείως ἄκακες φαντασιοπληξίες του μέ ἄλλο τρόπο παρά στοῦ χαρτί, μέ ἐντολές τοῦ γραφείου. Ἐς δοκιμάσει νά ἐκδώσει διάταγμα γιά ἕνα δάνειο 25 ἑκατομμυρίων, δηλαδή τό ἕνα ἑκατοστό δέκατο μέρος τοῦ άγγλικοῦ δημόσιου χρέους καί τότε θά δεῖ τίνος θέληση εἶναι ή κυριαρχική του θέληση. Ἄλλωστε, θά διαπιστώσουμε καί πιό πέρα ὅτι ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης χρησιμοποιεῖ τά φαντάσματα ἢ τίς ὀπτασίες τοῦ ἡγεμόνα του, Βερολινέζου κι αὐτοῦ, σά στοιχεῖα γιά νά ὑφάνει μ' αὐτά τίς δικές του θεωρητικές λόξεις γιά τό Δίκαιο, τό νόμο, τό ἔγκλημα κτλ. Αὐτό δέ θά ἔπρεπε καθόλου νά μάς ἐκπλήξει, ἐφόσον ἀκόμα καί τό φάντασμα τῆς Vossische Zeitung τοῦ «προσφέρει» συχνά κάτι, λχ. τό κράτος δικαίου. Ἡ πιό ἐπιπόλαιη ἐξέταση τῆς νομοθεσίας, λχ. τῆς νομοθεσίας γιά τούς φτωχοῦς σέ ὄλες τίς χῶρες, θά δείξει τί κατάφεραν οἱ κυριαρχούντες ὅταν φαντάστηκαν ὅτι μπορούσαν νά πετύχουν κάτι μόνο μέ τή βοήθεια τῆς «κυριαρχικῆς θέλησῆς» τους, δηλαδή μόνο ὡς βουλόμενοι. Ἐξάλλου, ὁ Ἄγιος Σάντσο πρέπει νά ἀποδεχτεῖ τήν αὐταπάτη τῶν νομικῶν καί τῶν πολιτικῶν σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τήν κυριαρχική θέληση, γιά νά κάνει νά λάμψει ή δική του θέληση στίς ἐξισώσεις καί ἀντιθέσεις πού πρό-

1. Ἀπό τόν «Φάουστ» τοῦ Γκαίτε, Μέρος Πρῶτο, Σκηνή (δεύτερη) τοῦ Σπουδαστηρίου:
«Ἐς μεταβιβάζονται κληρονομικά νόμοι καί δίκαια σά μιá αἰώνια ἀρρώστια».

κειται τώρα νά απολαύσουμε καί γιά νά καταφέρει νά ξαναδιώξει από τό κεφάλι του οποιαδήποτε ιδέα πού ὁ ἴδιος ἔχει βάλει μέσα σ' αὐτό.

«Πᾶσαν χαράν νομίσατε, ἀδελφοί μου, δταν περιπέσητε εἰς διαφό-
ρους πειρασμούς.» (*Ἅγιος Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης, Κεφ. α', 2)

Νόμος = Κυριαρχική θέληση τοῦ κράτους
= θέληση τοῦ κράτους

Ἀντιθέσεις:

Θέληση τοῦ κράτους, ξένη θέ- — Ἡ θέλησή Μου, ιδιαίτερη θέ-
ληση ληση

Κυριαρχική θέληση τοῦ κρά- — Ἡ ιδιαίτερή Μου θέληση
τους

— Ἡ αὐτοβουλία Μου¹

Ἐπίκοι τοῦ κράτους πού } — { «Ἐπίκοι τῶν ἑαυτῶν τους
εἶναι οἱ φορεῖς τοῦ νόμου τοῦ } (Μοναδικοί), πού εἶναι φορεῖς
κράτους } τοῦ δικοῦ τους νόμου μέσα
τους» (σ. 268)

Ἐξισώσεις:

A) Θέληση τοῦ κράτους = Ὅχι ἢ θέλησή μου
B) Ἡ θέλησή Μου = Ὅχι ἢ θέληση τοῦ κράτους
Γ) Θέληση (Wille) = Βούληση (Wollen)
Δ) Ἡ θέλησή Μου = Ὅχι βούληση τοῦ κράτους
= Θέληση ἐναντίον τοῦ κράτους
= Ἀντιθέληση² ἐναντίον τοῦ
κράτους
E) Θέλω τό μή-κράτος = Αὐτοβουλία
Αὐτοβουλία = Δέ θέλω τό κράτος
Ζ) Ἡ θέληση τοῦ κράτους = Τό Μηδέν τῆς θέλησής Μου
= Ἡ ἀβουλία Μου
Η) Ἡ ἀβουλία Μου = Ὑπαρξη τῆς θέλησης τοῦ
κράτους.

(Ξέρουμε ἀπό τά προηγούμενα ὅτι ἡ ὑπαρξη τῆς θέλησης τοῦ κρά-

1. Ὁ Στίρνερ χρησιμοποιεῖ τή λέξη Eigenwille, πού ἡ τρέχουσα σημασία της εἶναι *ἰσχυρο-
γνωμοσύνη, πείσμα*, ἐνῶ ἡ ἐτυμολογική εἶναι *οἰκεία βούληση, αὐτοβουλία* (Σ.τ.μ.)
2. Ἡ λέξη Widerwille ἔχει μιά τρέχουσα σημασία: *ἀντιπάθεια, ἀπέχθεια*, καί μίαν ἐτυμολο-
γική: *ἀντιθέληση, ἄρνηση θέλησης* (Σ.τ.μ.)

τους ισοῦται μέ τήν ὑπαρξη τοῦ κράτους, ἀπ' οὗ προκύπτει ἡ πιό κάτω νέα ἐξίσωση:)

Θ) Ἡ ἀβουλία Μου	= Ὑπαρξη τοῦ κράτους
Ι) Ἡ ἄρνηση τῆς ἀβουλίας Μου	= Ἄνυπαρξία τοῦ κράτους
Κ) Ἀὐτοβουλία	= Τό Μηδέν τοῦ κράτους
Λ) Ἡ θέλησή Μου	= Ἄνυπαρξία τοῦ κράτους

Σημείωση 1.

Σύμφωνα μέ τήν πρόταση τῆς σ. 256, πού ἀναφέρθηκε πιό πάνω:

«Τά κράτη διακοῦν τόσον καιρό ὅσον ἡ *κυριαρχούσα* θέληση θεωρεῖται σάν ἴσης σημασίας μέ τήν *ἰδιαίτερη* θέληση τῶν ἀτόμων.»

Σημείωση 2.

«Αὐτός πού γιά νά ὑπάρχει» (αὐτό ἀπευθύνεται στή συνείδηση τοῦ κράτους) «πρέπει νά ὑπολογίζει στήν *ἀβουλία* τῶν ἄλλων, εἶναι ἕνα κακοτέχνημα αὐτῶν τῶν ἄλλων, κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού ὁ κύριος εἶναι ἕνα κακοτέχνημα τοῦ ὑπέρτερου.» (σ. 257) (Ἐξισώσεις Z, H, Θ, Ι).

Σημείωση 3.

«Ἡ δική Μου θέληση εἶναι ὁ καταστροφῆς τοῦ κράτους. Γι' αὐτό στιγματίζεται ἀπό τό τελευταῖο σάν ἰσχυρογνωμοσύνη (Eigenwille). Ἡ δική Μου θέληση καί τό κράτος εἶναι θανάσιμες ἐχθρικές δυνάμεις πού ἀνάμεσά τους εἶναι ἀδύνατη ἡ αἰώνια εἰρήνη.» (σ. 257) «Γι' αὐτό τό κράτος ἐπιτηρεῖ πραγματικά τούς πάντες, βλέπει στόν καθένα ἕναν ἐγωιστή» (τήν αὐτοβουλία) «καί φοβᾶται τόν ἐγωιστή.» (σ. 263) «Τό κράτος ἀντιτίθεται στή μονομαχία ... τιμωρεῖ ἀκόμα καί ὁποιοδήποτε *διαπληκτισμό*» (ἀκόμα κι ἂν κανένας δέ φωνάζει τήν ἀστυνομία). (σ. 245)

Σημείωση 4.

«Γιά τό κράτος εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖο νά μήν ἔχει κανένας *ἰδιαίτερη* θέληση. Ἄν κάποιος τήν ἔχει, τότε τό κράτος θά πρέπει νά τόν ἀποκλείσει» (νά τόν φυλακίσει, νά τόν ἐξορίσει). «Ἄν ὄλοι τήν ἔχουν» (ποιό εἶναι τό πρόσωπο πού τό ὀνομάζετε «ὄλοι»); «τότε αὐτοί θά καταργήσουν τό κράτος.» (σ. 257)

Αυτό μπορεί να εκφραστεί και με ρητορικό τρόπο:

«Τί χρειάζονται οι νόμοι Σου όταν Κανένας δεν τούς τηρεί, τί χρειάζονται οι διαταγές Σου όταν Κανένας δε δέχεται να τόν διατάζουν;» (σ. 256)*

Σημείωση 5.

Ἡ ἀπλή ἀντίθεση: «Θέληση τοῦ κράτους - θέλησή Μου» παίρνει στήν παρακάτω παράγραφο μίαν ἐπιφανειακή αἰτιολόγηση: «Ἄκόμα κι ἂν θά φανταζόταν κανείς μιά περίπτωση ὅπου τό κάθε ἄτομο ἑνός ἔθνους θά εἶχε ἐκφράσει τήν ἴδια θέληση καί ἐπομένως θά εἶχε δημιουργηθεῖ μιά τέλεια *ὀλική θέληση*» (!) «τό ζήτημα θά παρέμενε τό ἴδιο. Μήπως δέ θά δεσμεύομεν καί σήμερα καί ἀργότερα ἀπό τή χτεσινή Μου θέληση; ... Τό δημιούργημά Μου, δηλαδή μιά καθορισμένη ἐκφραση θέλησης, θά γινόταν ὁ ἐξουσιαστής Μου. Ἄλλά Ἐγώ ... ὁ δημιουργός, θά ἐμποδιζόμεν στήν πορεία Μου καί στή διάλυσή μου ... Ἐπειδή διέθετα χτές θέληση, σήμερα εἶμαι ἕνας ἄβουλος. Χτές ἤμουν ἐλευθερόβουλος, σήμερα εἶμαι ἀνελευθερόβουλος.» (σ. 258)

Τήν παλιά θέση, πού ἐκφράστηκε συχνά τόσο ἀπό ἐπαναστάτες ὅσο κι ἀπό ἀντιδραστικούς, ὅτι στή δημοκρατία τό ἄτομα ἀσκοῦν τήν κυριαρχία τους γιά μιά μονάχα στιγμή καί ὕστερα μονομιᾶς τήν ἐγκαταλείπουν

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Σημείωση 5. «Οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν νά κάνουν διάκριση ἀνάμεσα στό νόμο καί στήν ἀθαιρέτη *διαταγή*, τό *διάταγμα* ... Ὡστόσο κάθε νόμος πού διέπει τίς ἀνθρώπινες συναλλαγές ... εἶναι μιά *διακήρυξη θέλησης*, ἄρα μιά διαταγή (διάταγμα)». (σ. 256) ... «Κάποιος μπορεί ἀσφαλῶς νά δηλώσει ὅτι εἶναι ἔτοιμος νά βουλευτεῖ μέ κάτι καί ἐπομένως νά ἀπαγορεύσει τό ἀντίθετο μέ νόμο, προειδοποιώντας ὅτι θά ἀντιμετωπίσει τόν παραβάτη σάν ἐχθρό ... Εἶμαι ἀναγκασμένος νά ἀνεχθῶ τό γεγονός ὅτι Μέ ἀντιμετωπίζει σάν ἐχθρό του, ἀλλά ποτέ δέ θά τοῦ ἐπιτρέψω νά Μέ ἀντιμετωπίζει σά νά ἤμουνα δημιούργημά του καί νά κάνει τή δική του λογική ἢ ἴσως τόν παραλογισμό του καθοδηγητική Μου ἀρχή». (σ. 256) Ἐτσι ὁ Σάντσο μας δέν προβάλλει ἐδῶ καμμιά ἀντίρρηση στό νόμο, ὅταν ἀντιμετωπίζει τόν παραβάτη σάν *ἐχθρό*. Ἡ ἐχθρότητά του πρὸς τό νόμο στρέφεται μονάχα ἐναντίον τῆς μορφῆς, ὄχι ἐναντίον τοῦ περιεχομένου. Ὅποιοσδήποτε κατασταλτικός νόμος πού τόν ἀπειλεῖ μέ ἀγχόνη καί μέ τό βασανιστήριο τοῦ τροχοῦ, τόν βολεύει περίφημα ἂν μπορεί νά τόν θεωρήσει σάν κήρυξη πολέμου. Ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶναι ἱκανοποιημένος ἂν τοῦ κάνει κάποιος τήν τιμή νά τόν θεωρήσει σάν *ἐχθρό* καί ὄχι σά *δημιούργημα*. Στήν πραγματικότητα εἶναι τό πολύ-πολύ ὁ *ἐχθρός* «τοῦ Ἀνθρώπου», ἀλλά τό δημιούργημα τῶν συνθηκῶν στό Βερολίνο.

ξανά — τή θέση αυτή ὁ Ἅγιος Σάντσο προσπαθεῖ νά τήν ιδιοποιηθεῖ μέ «ἀδέξιο» τρόπο, ἐφαρμόζοντας σ' αὐτήν τή φαινομενολογική του θεωρία περί δημιουργοῦ καί δημιουργίας. Ἀλλά ἡ θεωρία περί δημιουργοῦ καί δημιουργίας ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτή τή θέση κάθε νόημα. Σύμφωνα μέ τή θεωρία του αὐτή, ὁ Ἅγιος Σάντσο δέν εἶναι σήμερα ἄβουλος, γιατί ἄλλαξε τή χτεσινή του θέληση, δηλαδή ἔχει μιά διαφορετικά καθορισμένη θέληση, ἔτσι πού οἱ ἀνοησίες πού ὁ ἴδιος ἀνύψωσε χτές σέ νόμο, σάν ἐκφραση τῆς θέλησός του, βαραίνουν τώρα σά δεσμά καί ἀλυσίδες πάνω στήν καλύτερα φωτισμένη σημερινή του θέληση. Σύμφωνα μέ τή θεωρία του, ἡ σημερινή του θέληση *πρέπει* μᾶλλον νά εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς χτεσινής του θέλησης, γιατί αὐτός, σά δημιουργός, ἔχει τήν ὑποχρέωση νά φερθεῖ σάν τέτοιος ἀπέναντι στή χτεσινή του θέληση καί νά τή διαλύσει. Εἶναι δημιουργός μονάχα ἐφόσον εἶναι «ἄβουλος», ἐνῶ σά βουλόμενος ἄνθρωπος εἶναι πάντα δημιούργημα (βλ. «Φαινομενολογία»). Στήν περίπτωση αὐτή ὡστόσο, ἀπό τό ὅτι «ἦταν χτές βουλόμενος», δέν ἐπεται καθόλου ὅτι εἶναι σήμερα «ἄβουλος», ἀλλά μᾶλλον ὅτι εἶναι *ἀπρόθυμος* ἀπέναντι στή χτεσινή του θέληση, ἄσχετα ἂν ἡ τελευταία ἔχει πάρει ἢ ὄχι τή μορφή νόμου. Καί στίς δύο περιπτώσεις μπορεῖ νά τήν καταργήσει — ὅπως γενικά συνηθίζει νά τό κάνει — δηλαδή σά *θέλησή του*. Μέ τόν τρόπο αὐτό ἔχει τελείως ἱκανοποιήσει τό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμό. Εἶναι ἐπομένως ἐδῶ τελείως ἀδιάφορο τό ἂν ἡ χτεσινή του θέληση ἔχει πάρει ἢ ὄχι ἔξω ἀπό τό κεφάλι του μιά μορφή ὑπαρξης, σά νόμος, προπάντων ἂν στοχαστοῦμε ὅτι προηγούμενα ἡ «λέξη πού τοῦ διέφυγε» ἐστασίασε κι αὐτή ἐναντίον του. Ἐπιπλέον, ὁ Ἅγιος Σάντσο θέλει, στήν πιό πάνω διατύπωσή του, νά διαφυλάξει ὄχι τήν ἰσχυρογνωμοσύνη του, (*Eigenwilligkeit*) ἀλλά τήν *ἐλευθεροβουλία* του, (*Freiwilligkeit*), τήν *ἐλευθερία* τῆς βούλησης (*Willensfreiheit*), τήν *ἐλευθερία*, πράγμα πού σημαίνει σοβαρή παραβίαση τοῦ ἠθικοῦ κώδικα τοῦ σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή. Στριμωγμένος ἀπ' αὐτή τήν παραβίαση, ὁ Ἅγιος Σάντσο φτάνει μάλιστα ὡς τό σημεῖο νά διακηρύξει σάν ἀληθινή ἰδιαιτερότητα τήν τόσο πολύ δυσφημισμένη ἐσωτερική ἐλευθερία, τήν ἐλευθερία τῆς ἀντιθέλησης (*Widerwille*).

«Πῶς μπορεῖ αὐτό νά ἀλλάξει;» ἀναφωνεῖ ὁ Σάντσο. «Μονάχα μέ ἓνα τρόπο: μέ τό νά μήν ἀναγνωρίζω κανένα χρέος, δηλαδή, μέ τό νά μή δεσμεύω τόν ἑαυτό Μου καί νά μήν ἀφήνω νά Μέ δεσμεύουν ἄλλοι. — Ἀλλά θά Μέ δεσμεύσουν! Κανένας *δμως* δέν μπορεῖ νά δεσμεύσει τή θέλησή Μου, καί ἡ ἀντιθέλησή Μου παραμένει ἐλεύθερη.» (σ. 258)

«Ταμπούρλα και τρομπέτες τιμοῦν
Τή νεανική του μεγαλοπρέπεια!»¹

Ἐδῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ξεχνάει «νά κάνει τήν ἀπλή σκέψη» διὲ ἡ «θέληση» του εἶναι πραγματικά «δεσμευμένη» ἐφόσον, παρὰ τή θέλησή του, εἶναι «ἀντιθέληση».

Στήν πιό πάνω θέση, σχετικά μέ τή δέσμευση τῆς ἀτομικῆς θέλησης ἀπό τήν ἐκφρασμένη σά νόμο γενική θέληση, ὀλοκληρώνεται ἄλλωστε ἡ ἰδεαλιστική ἀντίληψη γιά τό κράτος, σύμφωνα μέ τήν ὁποία δλα ἀνάγονται στή θέληση, ἀντίληψη πού ἔχει ὀδηγήσει τούς Γάλλους καί Γερμανούς συγγραφεῖς στίς πιό λεπτόλογες σοφιστεῖες.*

Ἐξάλλου, ἄν πρόκειται ἀπλῶς γιά τό «βούλομαι» καί ὄχι γιά τό «δύναμαι» καί στή χειρότερη περίπτωση ἀπλῶς γιά τήν «ἀντιθέληση», τότε εἶναι ἀκατανόητο γιὰτί ὁ Ἅγιος Σάντσο θέλει νά ἐξαλείψει ἐντελῶς ἓνα ἀντικείμενο τόσο ἀποδοτικό σέ «θέληση» καί σέ «ἀντιθέληση», ὀπως εἶναι ὁ νόμος τοῦ κράτους.

1. Heine: Berg-Idylle («Ὀρεινό εἰδύλλιο»).

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Τό ἄν αἰριο ἡ αὐτοβουλία ἓνός ἀνθρώπου αἰσθανθεῖ καταπιεσμένη ἀπό τό νόμο πού ἡ ἴδια χτές βοήθησε νά φτιαχτεῖ, ἐξαρτιέται ἀπό τό ἄν ἔχουν ἀνακύψει νέες περιστάσεις καί ἄν τά συμφέροντά του ἔχουν ἀλλάξει τόσο, ὀστε ὁ χτεσινός νόμος νά μήν τούς ἀντιστοιχεῖ πιά. Ἄν οἱ νέες αὐτέες περιστάσεις ἐπηρεάζουν τά συμφέροντα ὀλόκληρης τῆς ἀρχουσας τάξης, τότε ἡ τάξη αὐτή θά ἀλλάξει τό νόμο. Ἄν ἐπηρεάζουν μονάχα ἄτομα, τότε ἀσφαλῶς ἡ πλειοψηφία θά παραβλέψει τήν ἀντιθέλησή τους.

Ἐφοδιασμένος μ' αὐτή τήν ἐλευθερία τῆς ἀντιθέλησης, ὁ Σάντσο μπορεῖ τώρα νά ἀποκαταστήσει τόν περιορισμό τῆς θέλησης τοῦ ἓνός ἀπό τή θέληση τῶν ἄλλων. Αὐτός ἀκριβῶς ὁ περιορισμός ἀποτελεῖ τή βάση τῆς πιό πάνω ἰδεαλιστικῆς ἀντίληψης γιά τό κράτος.

«Τά πάντα θά ἦταν ὀπωσδήποτε ἄνω-κάτω ἄν ὁ καθένας θά μποροῦσε νά κάνει ὀ,τι ἦθελε. — Ἄλλά ποιός λέει πῶς ὁ καθένας μπορεῖ νά κάνει ὀτιδήποτε;» (Τό «ὀ,τι θέλει» τό παραλείπει φρόνιμα ἐδῶ).

«Ὀ καθένας σας ἄς γῖνει ἓνα παντοδύναμο Ἐγῶ» δήλωσε ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής.

«Γιά ποιό λόγο ὑπάρχεις», συνεχίζει, «Ἐσύ πού δέν ἔχεις ἀνάγκη νά τά ἀνέχεσαι δλα; Ἐπεράσπισε τόν ἑαυτό Σου καί τότε κανένας δέ θά Σοῦ κάνει τίποτα». (σ. 259) Καί γιά νά ἐξαλείψει καί τήν τελευταία ἐπίφαση διαφορᾶς ἐπιστρατεύει «μερικά ἔκατομμύρια» «νά προστατεύουν» αὐτό τό ἓνα «Ἐσένα», ἔτσι πού ἡ ὀλη του ἐπεξεργασία τοῦ θέματος νά μπορεῖ κάλλιστα νά χρησιμεῖσει σάν ἓνα «ἀδέξιο» ξεκίνημα γιά μιὰ πολιτική θεωρία στό πνεῦμα τοῦ Ρουσσῶ.

«Ο νόμος γενικά, κτλ... ὡς ἐδῶ ἔχουμε φτάσει σήμερα.» (σ. 256)
Ἐπάρχει καί κάτι πού δέ θά τό πιστέψει ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης;

Οἱ ὡς τώρα ἐξισώσεις ἦταν ἀπόλυτα ἐκμηδενιστικές γιά τό κράτος καί τό νόμο. Ὁ ἀληθινός ἐγωιστής ὄφειλε νά υἱοθετήσει μιὰ καθαρά ἐκμηδενιστική στάση ἀπέναντι καί στά δυό. Μᾶς ἔλειψε ἡ ἰδιοποίηση, ἀλλά σέ ἀντάλλαγμα εἶχαμε τή χαρά νά δοῦμε τόν Ἅγιο Σάντσο νά ἐκτελεῖ τό μεγάλο κόλπο, νά καταστρέφει τό κράτος μέ μιὰ ἀπλή ἀλλαγή θέλησης, πού μέ τή σειρά της, βέβαια, ἐξαρτιέται κι αὐτή ἀπό σκέτη θέληση. Ὡστόσο καί ἡ ἰδιοποίηση δέ λείπει ἀπό δῶ, ἄν καί δέν ἐμφανίζεται παρά ἐντελῶς φευγαλέα καί μόλις ἀργότερα μπορεῖ νά δώσει «πότε-πότε» ἀποτελέσματα. Οἱ δυό πιό πάνω ἀντιθέσεις:

Θέληση τοῦ κράτους, ξένη θέληση — Ἡ θέλησή Μου, ἰδιαίτερη θέληση
Κυριαρχική θέληση τοῦ κράτους — Ἡ ἰδιαίτερή Μου θέληση

μποροῦν νά συνοψιστοῦν καί μέ τοῦτο τόν τρόπο:

Κυριαρχία τῆς ξένης θέλησης — Κυριαρχία τῆς ἰδιαίτερῆς Μου
θέλησης

Σ' αὐτή τήν καινούργια ἀντίθεση — πού ἄλλωστε ἀποτελέσει πάντα τήν κρυφή βάση γιά τήν καταστροφή τοῦ κράτους μέσω τῆς αὐτοβουλίας του— ὁ Σπίνερ ἐξιδιοποιεῖται τήν πολιτική ἀνταπάτη γιά τήν κυριαρχία τῆς αὐθαιρεσίας, τῆς ἰδεολογικῆς θέλησης. Θά μποροῦσε νά τό ἐκφράσει αὐτό κι ἔτσι:

Αὐθαιρεσία τοῦ νόμου — Νόμος τῆς αὐθαιρεσίας.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο πάντως δέν ἔφτασε σέ μιὰ τέτοια ἀπλότητα ἐκφρασης.

Στήν ἀντίθεση III ἔχουμε κιόλας ἕνα «νόμο μέσα του», ἀλλά αὐτός ἐξιδιοποιεῖται τό νόμο, ἀκόμα πιό ἄμεσα, μέ τήν ἀκόλουθη ἀντίθεση:

Νόμος, διακήρυξη τῆς θέλησης τοῦ κράτους } — { Νόμος, διακήρυξη τῆς θέλησής Μου,
Ἡ διακήρυξή Μου θέλησης.

«Μπορεῖ κάποιος ἀσφαλῶς νά διακηρύξει τί εἶναι ἐτοιμος νά ἀνεχθεῖ καί ἐπομένως νά ἀπαγορεύσει τό ἀντίθετο μ' ἕνα νόμο» κτλ. (σ. 256)

Αυτή η απαγόρευση συνοδεύεται αναγκαστικά από τις δέουσες απειλές. Ἡ τελευταία αντίθεση έχει τή σημασία της γιά τό κεφάλαιο περι ἐγκλήματος.

Ἐπεισόδια.

Στή σελίδα 256 μᾶς δίνεται ἡ ἐξήγηση δι τὸ «νόμος» δέ διαφέρει ἀπό τήν «αὐθαίρετη ἐντολή, τὸ διάταγμα», γιὰτί καί τὰ δύο = «διακήρυξη θέλησης», κι ἐπομένως «ἐντολή». — Δίνοντας τήν ἐντύπωση δι μιλάει γιά «τό κράτος», στίς σελίδες 254, 255, 260 καί 263, ὁ Στίρνερ βάζει στή θέση του τὸ *πρωσικό* κράτος καί πραγματεύεται προβλήματα ὑψίστης σημασίας πού ἔθεσε ἡ *Vossische Zeitung*, ὅπως λχ. τὸ κράτος δικαίου, τὸ ἀνακλητὸ τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων, τὴ γραφειοκρατικὴ ἀλαζονεία καί ἄλλες παρόμοιες κουταμάρες. Τὸ μόνο σημαντικό πρᾶγμα ἐδῶ, εἶναι ἡ ἀνακάλυψη δι τὰ παλιὰ γαλλικὰ κοινοβούλια ἐπιμένανε στό δικαίωμά τους νά καταγράφουν τὰ βασιλικὰ διατάγματα *ἐπειδὴ* ἤθελαν «νά κρίνουν σύμφωνα μέ τὸ δικό τους Δίκαιο». Ἡ καταγραφή τῶν νόμων ἀπὸ τὰ γαλλικὰ κοινοβούλια γεννήθηκε ταυτόχρονα μέ τήν ἀστική τάξη καί ἄρα μέ τήν ἀνάγκη στήν ὁποία βρέθηκαν οἱ βασιλιάδες — πού ἔγιναν ἀπόλυτοι μονάρχες χάρι στήν ἀστική τάξη — νά προφασιστοῦν τόσο ἀπέναντι στοὺς φεουδάρχες εὐγενεῖς ὅσο κι ἀπέναντι στά ξένα κράτη μιὰ ξένη θέληση πού ἀπ' αὐτὴν τάχα ἐξαρτιόταν ἡ δικὴ τους θέληση, καί ταυτόχρονα νά δώσουν στοὺς ἀστοὺς κάποια ἐγγύηση. Ὁ Ἅγιος Μάξ μπορεῖ νά μάθει περισσότερα γιά τὸ ζήτημα τοῦτο ἀπὸ τήν ἱστορία τοῦ ἀγαπημένου του Φραγκίσκου τοῦ Ιου. Γιά τὰ ὑπόλοιπα, προτοῦ μιλήσει καί πάλι γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα, θά ἔπρεπε νά συμβουλευτεῖ λιγάκι τοὺς 14 τόμους τοῦ «*Des Etats generaux et autres assemblées nationales*»¹, Παρίσι, 1788, γιά νά πληροφορηθεῖ τί θέλησαν ἢ δέ θέλησαν καί τί σημασία εἶχαν τὰ γαλλικὰ κοινοβούλια. Γενικά θά ἦταν ἐδῶ ἡ κατάλληλη θέση νά παρενθέσουμε ἕνα σύντομο ἐπεισόδιο γιά τὰ *διαβάσματα* τοῦ ἁγίου μας, πού ψοφάει γιά κατακτήσεις. Ἐξω ἀπὸ τὰ θεωρητικὰ βιβλία, ὅπως τὰ συγγράμματα τοῦ Φώυερμαπα καί τοῦ Μπ. Μπάουερ, καθὼς καί ἀπὸ τὴ *χεγκελιανὴ* παράδοση, πού ἀποτελεῖ τὴν κύρια πηγὴ του — ἔξω ἀπ' αὐτὲς τίς πενιχρότατες θεωρητικὲς πηγές, ὁ Σάντσο μας χρησιμοποιοῖ καί παραθέτει τίς παρακάτω ἱστορικὲς πηγές: Γιά τὴ Γαλλικὴ ἐπανάσταση: τοὺς «*Πολιτικούς λόγους*» τοῦ Ρούτεμπεργκ καί τὰ «*Ἀπομνημονεύματα*» τοῦ Μπάουερ. Γιά τὸν κομμουνισμό: τὸν

1. «Σχετικὰ μέ τὴ συνέλευση τῶν τριῶν τάξεων καί σχετικὰ μέ ἄλλες ἐθνικὲς συνελεύσεις».

Προυντόν, τή «Φιλοσοφία τοῦ Λαοῦ» τοῦ Μπέκερ, τά «Εἰκοσιένα φύλλα» καί τήν ἔκθεση Μπλούντσλι. Γιά τό φιλελευθερισμό: τή «Vossische Zeitung», τά σαξωνικά «Φύλλα τῆς Πατρίδας», τά πρακτικά τῆς Βουλῆς τῆς Βάδης καί πάλι τά «Εἰκοσιένα φύλλα» καί τό ἔργο τοῦ Ε. Μπάουερ πού ἄφησε ἐποχή. Ἐπιπλέον ἀναφέρει ἐδῶ καί κεῖ σάν ἱστορικές μαρτυρίες: τή Βίβλο, τό «18ο Αἰώνα» τοῦ Σλόσσερ, τήν «Ἱστορία τῶν δέκα χρόνων» τοῦ Λουί Μπλάν, τά «Πολιτικά μαθήματα» τοῦ Χίνριχ, τό «Αὐτό τό βιβλίον ἀνήκει στό βασιλιά» τῆς Μπεττίνα, τήν «Τριαρχία» τοῦ Χές, τά «Γερμανο-γαλλικά Χρονικά», τά «Ἀνέκδοτα» τῆς Ζυρίχης, τόν Μόριτς Καρριέρ γιά τόν καθεδρικό ναό τῆς Κολωνίας, τή συνεδρίαση τῆς Ἄνω Βουλῆς στό Παρίσι στίς 25 τοῦ Ἀπρίλη 1844, τόν Κάρλ Νάουμπερκ, τήν «Αἰμιλία Γκαλόττι»¹, τή Βίβλο —μέ δύο λόγια ὄλο τό ἀναγνωστήριον τοῦ Βερολίνου μαζί μέ τόν ἰδιοκτήτη του, τόν Βίλλιμπάλντ Ἀλέξις Καμπανίς. Ὑστερα ἀπ' αὐτό τό δεῖγμα τῶν βαθειῶν μελετῶν τοῦ Σάντσο, εὐκόλα καταλαβαίνει κανεῖς γιατί βρίσκει σ' αὐτό τόν κόσμον τόσο πολλά πράγματα ὅτι εἶναι ξένα, δηλ. Ἱερά.

III. Τό ἔγκλημα

Σημείωση 1.

«Ἄν ἐπιτρέπεις σέ ἕναν ἄλλον νά Σοῦ δώσει δίκιο, τότε πρέπει ἐξίσου νά τοῦ ἐπιτρέπεις νά Σοῦ δώσει ἄδικο. Ἄν Σοῦ δώσει δικαίωση καί ἀνταμοιβή, τότε πρέπει νά περιμένεις ἐπίσης ἀπ' αὐτόν νά Σέ κατηγορήσει καί νά Σέ τιμωρήσει. Τό δίκιο συνοδεύεται ἀπό τό ἄδικο. ἡ νομιμότητα ἀπό τό ἔγκλημα. Ποιός-εἶσαι-Ἐσύ; - Εἶσαι - ἕνας - ἔγκληματίας!!» (σ. 262)

Ἐὐ ἀστικός κώδικας συνοδεύεται ἀπό τόν ποινικό κώδικα, κι ὁ ποινικός κώδικας ἀπό τόν ἐμπορικό κώδικα. Ποιός εἶσαι Ἐσύ; Εἶσαι ἕνας ... ἔμπορος!

1. Στά ἔργα πού ἀναφέρθηκαν πρόκειται γιά τοὺς ἀκόλουθους τίτλους: Edgar Bauer, «Die liberalen Bestrebungen in Deutschland». Schlosser, «Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts und des neunzehnten bis zum Sturz des französischen Kaiserreichs». Moses Hess, «Die europäische Triarchie». Ὁ λόγος τοῦ Γκιζώ στή γαλλική Βουλή. Nauwerck, «Über die Theilnahme am Staate». Ὁ συγγραφέας τῆς «Emilia Galotti» εἶναι ὁ Λέσσιγκ.

Ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μπορούσε νά μᾶς εἶχε ἀπαλλάξει ἀπ' αὐτή τή συνταρακτική ἐκπληξη. Στήν περίπτωσή του ἡ φράση «Ἄν ἐπιτρέπεις σέ κάποιον νά σοῦ δώσει δίκιο, τότε πρέπει ἐξίσου νά τοῦ ἐπιτρέπεις νά σοῦ δώσει ἄδικο», ἔχει χάσει κάθε νόημα ἂν πρόκειται νά προσθέσει ἕναν καινούργιο ὄρισμό. Γιατί, σύμφωνα μέ μιᾶ προηγούμενη ἐξίσωσή του, λέγεται ἤδη: Ἄν ἐπιτρέπεις σ' ἕναν ἄλλο νά Σοῦ δώσει δίκιο, τότε δέχεσαι ἕνα ξένο Δίκαιο, ἄρα δέχεσαι τό *ἄδικο Σου*.¹

Α) Ἀπλή ἀγιοποίηση τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας

α) Ἐγκλημα

Ὅσον ἀφορᾷ τό ἐγκλημα, πρόκειται, ὅπως εἶδαμε, γιά τήν ὀνομασία μιᾶς γενικῆς κατηγορίας τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ, γιά ἀρνηση τοῦ Ἱεροῦ, γιά *ἀμάρτημα*. Στίς προηγούμενες ἀντιθέσεις καί ἐξισώσεις πού ἀφοροῦν παραδείγματα τοῦ Ἱεροῦ: κράτος, Δίκαιο, νόμος, θά μπορούσε ἡ ἀρνητική σχέση τοῦ Ἐγὼ πρὸς αὐτά τά ἱερά, ἢ τό συνδυακτικὸ ρῆμα, νά ὀνομαστεῖ ἐπίσης ἐγκλημα, ὅπως καί γιά τή χεικελιανή Λογική—πού εἶναι κι αὐτὴ ἕνα παράδειγμα Ἱεροῦ— ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μπορούσε νά πεί: δέν εἶμαι ἡ χεικελιανή Λογική, εἶμαι ἕνας ἀμαρτωλὸς κατὰ τῆς χεικελιανῆς Λογικῆς. Ἐφόσον μιλοῦσε γιά Δίκαιο, κράτος κτλ., θά ἔπρεπε τώρα νά συνεχίσει: ἕνα ἄλλο παράδειγμα ἀμαρτίας ἢ ἐγκλήματος εἶναι τά λεγόμενα *νομικά* ἢ *πολιτικά* ἐγκλήματα. Ἀντί γι' αὐτό, μᾶς ἐξηγεῖ καί πάλι λεπτομερειακά ὅτι αὐτά τά ἐγκλήματα εἶναι

τό	ἀμάρτημα	κατὰ	τοῦ Ἱεροῦ,
»	»	»	τῆς ἔμμονης ιδέας,
»	»	»	τοῦ φαντάσματος,
»	»	»	«τοῦ Ἀνθρώπου».

«Ἐγκληματίας ὑπάρχει μονάχα ἐναντίον ἐνός *ἱεροῦ*.» (σ. 268) «Ὁ *ποινικός κώδικας* ὑπῆρξε μονάχα *χάρη* στό *Ἱερό*.» (σ. 318) «Τά ἐγκλήματα γεννιοῦνται ἀπό τήν *ἔμμονη* *ιδέα*.» (σ. 269) «Βλέπει κανεῖς ἐδῶ, πὼς πάλι ὁ «Ἀνθρωπος» εἶναι ἐκεῖνος πού δημιουργεῖ καί τήν ἔννοια τοῦ ἐγκλήματος, τῆς ἀμαρτίας, καί *ἐπομένως* καί τοῦ

1. Ἐδῶ γίνεται χρήση τῶν λέξεων μέ διάφορες σημασίες: Recht-Δίκαιο καί δίκιο, Unrecht - ἄδικο καί, μέ τήν ἐτυμολογική του σημασία, «μὴ - δίκαιο».

Δικαίου» (προηγούμενα συνέβαινε τό αντίστροφο). «Ένας άνθρωπος στόν όποιο δέν αναγνωρίζω τόν Άνθρωπο εΐναι άμαρτωλός.» (σ. 268)

Σημείωση 1.

«Μπορώ νά δεχτώ ότι κάποιος διαπράττει ένα έγκλημα έναντίον Μου» (αυτό υποστηρίζεται σέ αντίθεση πρός τή στάση του γαλλικού λαού κατά τήν Έπανάσταση), «χωρίς νά δεχτώ ότι όφείλει νά ένεργεί έτσι όπως Έγώ τό βρίσκω σωστό; Καί αυτό τόν τρόπο ένεργειας τόν *ονομάζω* δίκαιο, καλό, κτλ., ενώ εκείνο πού άποκλίνει άπ' αυτό τόν τρόπο τό *ονομάζω* έγκλημα. Έπομένως *νομίζω* ότι οι άλλοι πρέπει νά τείνουν *στόν ίδιο* μέ Μένα σκοπό ... σάν όντα πού θά έπρεπε νά ύπακούουν σέ κάποιον “όρθολογικό” νόμο.» (Προορισμός! Πεπρωμένο! Χρέος! τό Έρό!!!) «Έγώ *προσδιορίζω* τί εΐναι ό Άνθρωπος καί τί σημαίνει νά ένεργείς *άληθινά* σάν άνθρωπος καί αξιώνω άπό τόν καθένα νά κάνει τό νόμο τουτο κανόνα καί ιδανικό του. Σέ αντίθετη περίπτωση θ' *αποδειχτεί* ότι εΐναι άμαρτωλός καί έγκληματίας...» (σ. 267, 268)

Έδω χύνει ένα δάκρυ γεμάτο κακά προαισθήματα στόν τάφο εκείνων τών «ιδιαιτέρων ανθρώπων» (eigene Menschen) πού κατά τήν εποχή τής τρομοκρατίας σφάχτηκαν άπό τόν κυρίαρχο λαό στό όνομα του Έροϋ. Σέ συνέχεια δείχνει, μ' ένα παράδειγμα, πώς οι όνομασίες τών πραγματικών έγκλημάτων μπορούν νά κατασκευαστούν άπό αυτή τήν Ιερή άποψη.

«Άν, όπως στόν καιρό τής επανάστασης, αυτό τό *φάντασμα*, ό Άνθρωπος, νοείται ως ό “καλός πολίτης”, τότε *άπ'* αυτή τήν έννοια του Άνθρώπου *θά προκύψουν* τά γνωστά “πολιτικά άδικήματα καί έγκλήματα”» (θέλει νά πεί: αυτή ή έννοια κτλ. κάνει τά γνωστά έγκλήματα). (σ. 268)

Έχουμε έδω ένα λαμπρό παράδειγμα του πόσο ή εύπιστία εΐναι ή κυρίαρχη ιδιότητα του Σάντσο μας στό κεφάλαιο για τό έγκλημα, γιατί μία συνωνυμική κακοποίηση τής λέξης citizen¹ μετατρέπει τούς άβράκωτους τής επανάστασης σέ Βερολινέζους «καλούς πολίτες». Κατά τόν Άγιο Μάξ, «καλοί πολίτες καί πιστοί δημόσιοι υπάλληλοι» εΐναι άξεχώριστα όμοιοί εΐναι. «Ό Ροβεσπιέρος, λουγούχαρη, ό Σαίν-Ζύστ, κτλ.» φαί-

1. Πολίτης.

νεται νά ἦταν «πιστοί δημόσιοι ὑπάλληλοι», ἐνῶ ὁ Δαντόν ἐνοχοποιήθηκε γιά ἕνα χρηματικό ἔλλειμμα στό ταμεῖο καί γιά διασπάθιση τοῦ δημόσιου χρήματος. Ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔκανε μιά καλή ἀρχή πρὸς μιά ἱστορία τῆς ἐπανάστασης γιά τόν Πρῶσο πολίτη καί χωρικό.

Σημείωση 2.

Ἄφοῦ ἔτσι μᾶς περιέγραψε τό πολιτικό καί νομικό ἔγκλημα σάν παράδειγμα ἐγκλήματος γενικά —δηλαδή τῆς δικῆς του γενικῆς ἔννοιας τοῦ ἐγκλήματος, τοῦ ἁμαρτήματος, τῆς ἐχθρότητας, τῆς προσβολῆς, τῆς περιφρόνησης τοῦ Ἱεροῦ, τῆς ἄπρεπης συμπεριφορᾶς ἀπέναντι στό Ἱερό— ὁ Ἅγιος Σάντσο μπορεῖ τώρα νά δηλώσει θαρραλέα:

«Μέ τό ἔγκλημα ἔχει ὡς τώρα ὁ ἐγωιστής ἐπιβληθεῖ καί περιγελάσει τό Ἱερό.» (σ. 319)

Στήν περικοπή αὐτή, ὅλα τὰ ἐγκλήματα πού ἔχουν διαπραχθεῖ ὡς τώρα ἐγγράφονται στήν πίστωση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή, ἂν καί ἀργότερα θά ὑποχρεωθοῦμε νά περάσουμε πάλι μερικά στή χρέωση. Ὁ Σάντσο φαντάζεται ὅτι ὡς τώρα οἱ ἄνθρωποι διέπραξαν ἐγκλήματα μονάχα γιά νά περιγελάσουν τό «Ἱερό» καί γιά νά ἐπιβληθοῦν ὄχι ἐνάντια στά πράγματα, ἀλλά ἐνάντια στό Ἱερό πού ὑπάρχει μέσα στά πράγματα. Ἐπειδὴ ἡ κλεψιά πού ἔκανε ἕνας φτωχός ἀνθρωπάκος ἰδιοποιούμενος ἕνα ξένο τάληρο μπορεῖ νά ὑπαχθεῖ στήν κατηγορία τῆς παράβασης τοῦ νόμου, γιά τό λόγο αὐτό ὁ φτωχός ἀνθρωπάκος ἔκανε τήν κλεψιά ἀπό καθαρὴ ἐπιθυμία νά παραβιάσει τό νόμο. Ἀκριβῶς ὅπως πῶ πάνω ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθοῦλης φαντάστηκε ὅτι οἱ νόμοι γίνονται μονάχα γιά χατίρι τοῦ Ἱεροῦ, καί ὅτι οἱ κλέφτες φυλακίζονται μονάχα γιά χατίρι τοῦ Ἱεροῦ.

β) Τιμωρία

Ἐπειδὴ ἔχουμε νά κάνουμε ἀκριβῶς μέ νομικά καί πολιτικά ἐγκλήματα, διαπιστώνουμε, μέ τούτη τὴν εὐκαιρία, ὅτι παρόμοια ἐγκλήματα «μέ τὴ συνηθισμένη ἔννοια» συνεπάγονται συνήθως μιά τιμωρία ἢ, ὅπως εἶναι γραμμένο, «ἢ ἀμοιβή τοῦ ἁμαρτήματος εἶναι ὁ θάνατος». Ὑστερα ἀπὸ ὅλα ὅσα ἔχουμε ἤδη μάθει γιά τό ἔγκλημα, εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ἡ τιμωρία εἶναι αὐτο-ὑπεράσπιση καί ἄμυνα τοῦ Ἱεροῦ ἐναντίον τῶν βεβηλωτῶν.

Σημείωση 1.

«Ἡ τιμωρία ἔχει νόημα μονάχα όταν εἶναι ἐξιλέωση γιὰ τὴν προσβολὴ ἑνὸς πράγματος ἱεροῦ.» (σ. 316) Ὅταν τιμωροῦμε, «πέφτουμε στὴν κουταμάρα νὰ θέλουμε νὰ ἱκανοποιήσουμε τὸ Δίκαιο, τὸ φάντασμα» (τὸ Ἱερό). «Τὸ Ἱερό θὰ ἔπρεπε» ἐδῶ «νὰ ὑπερασπίσει τὸν ἑαυτό του ἐναντίον τοῦ Ἄνθρώπου» (ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐδῶ «πέφτει στὴν κουταμάρα» νὰ συγχέει «τὸν Ἄνθρωπο» μὲ «τοὺς Μοναδικούς», τὰ «ἰδιαίτερα Ἐγώ» κτλ.). (σ. 318)

Σημείωση 2.

«Ὁ ποινικὸς κώδικας ὑπῆρξε μονάχα χάρις στὸ Ἱερό καὶ ἀφανίζεται ἀπὸ μόνος του όταν ἐγκαταλείπεται ἢ τιμωρία.» (σ. 318)

Ὁ Ἅγιος Σάντσο θέλει στὴν πραγματικότητα νὰ πεῖ: Ἡ τιμωρία ἀφανίζεται ἀπὸ μόνη της όταν ἐγκαταλείπεται ὁ ποινικὸς κώδικας, δηλαδή ἢ τιμωρία ὑπάρχει μονάχα χάρις στὸν ποινικὸ κώδικα. «Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἄραγε παραλογισμὸς» τὸ ὅτι «ἕνας» ποινικὸς κώδικας ὑπάρχει μονάχα χάρις στὴν τιμωρία; Καὶ «δὲν εἶναι ἐπίσης παραλογισμὸς» τὸ ὅτι «μιά» τιμωρία ὑπάρχει μονάχα χάρις στὸν ποινικὸ κώδικα; (Σάντσο ἐναντίον Χές, Βίγκαντ, σ. 186). Ὁ Σάντσο συγχέει ἐδῶ τὸν ποινικὸ κώδικα μ' ἕνα ἐγχειρίδιο θεολογικῆς ἠθικῆς.

Σημείωση 3.

Σὰν παράδειγμα τοῦ πῶς γεννιέται τὸ ἐγκλημα ἀπὸ τὴν ἔμμομη ἰδέα, παραθέτουμε τὸ ἀκόλουθο:

«Ἡ *ἱερότητα* τοῦ γάμου εἶναι μιά *ἔμμομη ἰδέα*. Ἀπὸ τὴν *ἱερότητα* ἔπεται ὅτι ἡ ἀπιστία εἶναι ἕνα *ἐγκλημα*, καὶ γι' αὐτὸ ἕνας *ὀρισμένος νόμος γιὰ τὸ γάμο*» (πρὸς μεγάλη ἀγανάκτηση τῶν «Γ. . .¹ Βουλῶν» καὶ τοῦ «αὐτοκράτορα πασῶν τῶν Ρ. . .²» κι ὄχι λιγότερο τοῦ «αὐτοκράτορα τῆς Ἰαπωνίας» καὶ τοῦ «αὐτοκράτορα τῆς Κίνας», καὶ εἰδικὰ τοῦ «σουλτάνου») «ἐπιβάλλει μιά μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ποινὴ γι' αὐτὴν.» (σ. 269)

Ὁ Φρειδερίκος Γουλιέλμος ὁ 4ος, πού πιστεύει ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκδίδει νόμους σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ Ἱεροῦ καὶ πού ἔρχεται γι'

1. Γερμανικῶν.

2. Ρωσιῶν.

αυτό τό λόγο πάντα σέ διάσταση μέ δλο τόν κόσμο, μπορεί νά παρηγοριέται μέ τή σκέψη διτι στό πρόσωπο τοῦ Σάντσο μας ἔχει βρεῖ τουλάχιστο ἕναν ἄνθρωπο πού πιστεύει στό κράτος. Δέν ἔχει ὁ Ἅγιος Σάντσο παρά νά συγκρίνει τόν πρωσικό νόμο γιά τό γάμο, νόμο πού ὑπάρχει μονάχα στό κεφάλι τοῦ συντάκτη του, μέ τίς ἰσχύουσες πρακτικά διατάξεις τοῦ ἀστικού κώδικα, καί τότε θά βρεῖ τή διαφορά ἀνάμεσα στούς ἱερούς καί τούς κοσμικούς νόμους γιά τό γάμο. Στήν πρωσική φαντασμαγορία, ἡ ἱερότητα τοῦ γάμου πρέπει νά ἐπιβάλεται, ἀπό τό κράτος, τόσο στούς ἄντρες ὡς καί στίς γυναῖκες. Στή γαλλική πρακτική, ὅπου ἡ γυναῖκα θεωρεῖται ἀτομική ἰδιοκτησία τοῦ συζύγου της, μόνο αὐτή μπορεί νά τιμωρηθεῖ γιά μοιχεία, καί τοῦτο μονάχα ὕστερα ἀπό αἴτηση τοῦ συζύγου πού ἀσκεῖ τό δικαίωμά του ἰδιοκτησίας.

Β) Ἰδιοποίηση τοῦ ἐγκλήματος καί τῆς τιμωρίας διαμέσου τῆς ἀντίθεσης

Ἐγκλημα σύμφωνα μέ τήν κρίση τοῦ Ἀνθρώπου	}	=	{	Παραβίαση τοῦ νόμου τοῦ Ἀνθρώπου (τῆς διακήρυξης τῆς θέλησης τοῦ κράτους, τῆς ἐξουσίας τοῦ κράτους), (σ. 259 κ.έ.)
Ἐγκλημα σύμφωνα μέ τή δική Μου κρίση	}	=	{	Παραβίαση τοῦ δικοῦ Μου νόμου (τῆς διακήρυξης τῆς θέλησής Μου, τῆς ἐξουσίας Μου), (σ. 256 κ. ἄ.)

Αὐτές οἱ δύο ἐξισώσεις εἶναι ἀντίθετες ἢ μιά πρὸς τήν ἄλλη καί προκύπτουν ἀπλῶς ἀπό τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν «Ἀνθρωπο» καί τό «Ἐγώ». Δέν εἶναι παρά μιά συνόψιση τῶν ὁσων ἔχουμε κιόλας δεῖ.

Τό Ἱερό τιμωρεῖ τό «Ἐγώ» — «Ἐγώ τιμωρῶ τό “Ἐγώ”».

Ἐγκλημα = ἐχθρότητα στό νόμο τοῦ Ἀνθρώπου (τό Ἱερό).	}	-	{	Ἐχθρότητα = ἐγκλημα ἐναντίον τοῦ νόμου Μου.
--	---	---	---	---

Ἐγκληματίας = ὁ ἐχθρὸς ἢ ἀντίπαλος τοῦ Ἱεροῦ (τὸ Ἱερόν σάν ἠθικό πρόσωπο).	} — {	Ἐχθρὸς ἢ ἀντίπαλος = ὁ ἐγκληματίας τοῦ «Ἐγώ» τοῦ ἐνσώματου
Τιμωρία = αὐτοάμυνα τοῦ Ἱεροῦ ἐναντίον τοῦ «Ἐγώ».	} — {	Αὐτοάμυνά Μου = Τιμωρία τοῦ «Ἐγώ» ἀπό Μένα.
Τιμωρία = ἐπανόρθωση (ἐκδίκηση) τοῦ Ἀνθρώπου ἐναντίον τοῦ «Ἐγώ».	} — {	Ἐπανόρθωση (ἐκδίκηση) = Τιμωρία τοῦ «Ἐγώ» ἀπό Μένα.

Στήν τελευταία ἀντίθεση, ἡ ἐπανόρθωση μπορεῖ ἐπίσης νά ὀνομαστεῖ αὐτο-ἐπανόρθωση, μιά καί εἶναι ἡ ἐπανόρθωσή Μου, σέ ἀντίθεση πρὸς τήν ἐπανόρθωση τοῦ Ἀνθρώπου.

Ἄν στίς πιό πάνω ἀντιθετικές ἐξισώσεις πάρουμε ὑπόψη μονάχα τὸ πρῶτο μέλος, τότε ἔχουμε τήν παρακάτω σειρά ἀπλῶν ἀντιθέσεων, ὅπου ἡ θέση πάντοτε περιέχει τὸ ἱερό, γενικό, ξένο ὄνομα, ἐνῶ ἡ ἀντίθεση πάντοτε περιέχει τὸ βέβηλο, προσωπικό, ἰδιοποιημένο ὄνομα.

Ἐγκλημα	—	Ἐχθρότητα.
Ἐγκληματίας	—	Ἐχθρὸς ἢ ἀντίπαλος.
Τιμωρῶ	—	Αὐτοαμόνομαι.
Τιμωρία	—	Ἐπανόρθωση, ἐκδίκηση, αὐτοἐπανόρθωση.

Θά ποῦμε ἀμέσως δύο λογάκια γι' αὐτές τίς ἐξισώσεις καί ἀντιθέσεις πού εἶναι τόσο ἀπλές, ὥστε ἀκόμα κι ἓνας «ἐκ γενετῆς ἠλίθιος» (σ. 434) μπορεῖ σέ πέντε λεφτά νά ἀφομοιώσει αὐτή τή «μοναδική» μέθοδο σκέψης. Ἄλλὰ προηγούμενα θά παραθέσουμε λίγα ἀκόμη τεκμηριωτικά ἀποσπάσματα, πέρα ἀπ' αὐτά πού εἶδαμε ἤδη.

Σημείωση 1.

«Ἀπέναντί μου Ἐσύ δέν μπορεῖς ποτέ νά εἶσαι ἐγκληματίας παρά μονάχα ἀντίπαλος» (σ. 268), καί ἡ λέξη «ἐχθρὸς» ἀναφέρεται μέ τήν ἴδια ἔννοια (σ. 256). — Τὸ ἐγκλημα σάν ἐχθρότητα τοῦ ἀνθρώπου — σάν παράδειγμα γι' αὐτό δίνονται στή σελ. 268 οἱ «ἐχθροὶ τῆς πατρίδας». — «Ἡ τιμωρία πρέπει» (ἓνα ἠθικό αἴτημα) «νά ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν ἐπανόρθωση, πού πάλι δέν μπορεῖ νά ἀποβλέπει στό

νά επανορθώνει τό δίκαιο ἢ τή δικαιοσύνη, ἀλλά στό νά Μᾶς παρέχει ἱκανοποίηση.» (σ. 318)

Σημείωση 2.

Ἐνῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ φωτοστέφανου (τοῦ ἀνεμόμυλου) τῆς ὑπάρχουσας ἐξουσίας, δέ γνωρίζει κἀν αὐτή τήν ἐξουσία, κι ἀκόμα λιγότερο τῆς ἐπιτίθεται. Διατυπώνει μονάχα τό ἠθικό αἴτημα, νά ἀλλάξει τυπικά ἢ σχέση τοῦ «Ἐγώ» πρός αὐτήν (βλέπε «Λογική»).

«Εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ἀνεχθῶ» (πομπώδης διαβεβαίωση), «αὐτός» (δηλ. ὁ ἐχθρός μου, πού ἔχει πίσω του μερικά ἑκατομμύρια ἀνθρώπους) «νά Μοῦ συμπεριφέρεται σά νά εἶμαι ἐχθρός του, ἀλλά ποτέ νά μοῦ συμπεριφέρεται σάν παίγνιό του ἢ νά κάνει τό δικό του λογικό ἢ τή δική του ἔλλειψη λογικοῦ γνώμονα δικό Μου», (σ. 256, ὅπου ἐπιτρέπει στόν P.P.¹ Σάντσο μιά πολύ περιορισμένη ἐλευθερία, δηλαδή τήν ἐκλογή ἀνάμεσα στό νά ἀφήσει νά τόν μεταχειρίζονται σάν παίγνιο ἢ νά ὑποστῆ στά ὀπίσθιά του τά 3300 χτυπήματα πού ἐπέβαλε ὁ Μέρλιν. Ἡ ἐλευθερία αὐτή τοῦ παραχωρεῖται ἀπό ὅποιονδήποτε ποινικό κώδικα πού, βέβαια, δέ ρωτάει προηγούμενα τόν P.P. Σάντσο μέ ποιόν τρόπο θά πρέπει νά τοῦ ἐκφράσει τήν ἐχθρότητά του). — «Ἀλλά ἀκόμα κι ἂν ἐπιβληθεῖτε πάνω στόν ἀντίπαλό Σας σά δύναμη» (ἂν εἶστε γι' αὐτόν μιά «ἐπιβλητική δύναμη») «δέν εἶστε γι' αὐτό τό λόγο μιά καθαγιασμένη ἐξουσία, ἐκτός ἂν αὐτός εἶναι ἓνας κλέφτης. Δέ Σᾶς χρωστᾶει σεβασμό κι ἐκτίμηση (Achtung), ἔστω κι ἂν φυλάγεται (sich in Acht nimmt) κι ἀπό Σᾶς καί ἀπό τή δύναμή Σας.» (σ. 258)

Ἐδῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος σάν ἓνας «κλέφτης» (Schächer), ἀφοῦ μέ πολλή σοβαρότητα καπηλεύεται (schachert) τή διαφορά ἀνάμεσα στό «ἐπιβάλλομαι» καί στό «εἶμαι σεβαστός», ἀνάμεσα στό «προσέχω» καί στό «ὑπολήπτομαι» — μιά διαφορά τό πολύ-πολύ ἐνός δέκατου ἔκτου. Ὅταν ὁ Ἅγιος Σάντσο «φυλάγεται» ἀπό κάποιον, «ζεῖ μέσα στό στοχασμό, καί ἔχει ἓνα ἀντικείμενο πού πάνω σ' αὐτό στοχάζεται, πού τό σέβεται καί πού μπροστά του αἰσθάνεται σεβασμό καί φόβο». (σ. 115) — Στίς πιό πάνω ἐξισώσεις, ἢ τιμωρία, ἢ ἐκδίκηση, ἢ ἐπανόρθωση, κτλ., παρουσιάζονται σά νά προέρχονται ἀπλῶς ἀπό Μένα. Στό βαθμό πού ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς ἐπανόρθωσης, οἱ ἀντιθέσεις μπο-

1. P.P. praemissis praemittendis: παραλείποντας τούς τίτλους του.

ροῦν νά ἀντιστραφοῦν: ἔτσι ἡ αὐτο-επανόρθωση μετατρέπεται σέ ἱκανοποίηση - ἐνός - ἄλλου - μέ δικά - Μου - ἔξοδα ἢ σέ βλάβη - τῆς - ἱκανοποίησής - Μου.

Σημείωση 3.

Οἱ ἴδιοι ἰδεολόγοι πού μπόρεσαν νά φανταστοῦν δι τὸ Δίκαιο, ὁ νόμος, τὸ κράτος κτλ., πηγάζουν ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἔννοια, σέ τελευταία ἀνάλυση λογουχάρη ἀπὸ τὴν ἔννοια ἄνθρωπος, καί δι δημιουργήθηκαν γιὰ χάρι αὐτῆς τῆς ἔννοιας — οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἰδεολόγοι μποροῦν φυσικά νά φανταστοῦν δι καί τὰ ἐγκλήματα διαπράττονται ἀπὸ καθαρὴ ἀγερωχία πρὸς μιαν ἔννοια, δι τὰ ἐγκλήματα γενικά δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ χλευασμός τῶν ἔννοιῶν καί τιμωροῦνται μονάχα γιὰ νά δοθεῖ ἱκανοποίηση στίς προσβλημένες ἔννοιες. Σχετικά μ' αὐτὸ ἔχουμε ἤδη πεῖ πιὸ πάνω δι, δι ἦταν ἀναγκαῖο, διαν ἀναφερθῆκαμε στὸ Δίκαιο καί, ἀκόμα πρωτότερα, διαν μιλήσαμε γιὰ τὴν ἱεραρχία καί παραπέμπουμε τώρα τὸν ἀναγνώστη σ' αὐτά. — Στίς πιὸ πάνω ἀντιθέσεις ἀντιπαρατίθεται στοὺς καθαρῶς ὀρισμένους ὀρισμούς — ἐγκλημα, τιμωρία κτλ. — ἡ ὀνομασία ἐνός ἄλλου ὀρισμοῦ, πού ὁ Ἅγιος Σάντσο τὸν *βγάζει* — καί τὸν *ἰδιοποιεῖται* κατὰ τὸν προσφιλή του τρόπο — ἀπ' αὐτοὺς τοὺς *πρώτους* ὀρισμούς. Αὐτὸς ὁ καινούργιος ὀρισμός, πού, ὅπως εἶπαμε, ἐμφανίζεται ἐδῶ μονάχα σάν ἀπλή ὀνομασία, ἐπειδὴ εἶναι βέβηλος, ὑποτίθεται δι περιέχει τὴν ἄμεση *ἀτομικὴ* σχέση καί ἐκφράζει τίς *πραγματικὲς* συνθήκες (Βλέπε «Λογικὴ»). Ἡ ἱστορία τοῦ Δικαίου δείχνει δι στίς πιὸ μακρινές καί πιὸ πρωτόγονες ἐποχές οἱ ἀτομικὲς αὐτὲς πραγματικὲς συνθήκες στήν πιὸ ἀκατέργαστη μορφή τους ὅποτελοῦσαν μόνες τους τὸ Δίκαιο. Μέ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν, ἄρα μέ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἰδιωτικῶν συμφερόντων σέ ταξικά συμφέροντα, οἱ νομικὲς σχέσεις ἄλλαξαν καί πῆραν πολιτισμένη ἐκφραση. Δέ θεωροῦνται πιά ἀτομικὲς, ἀλλὰ *γενικὲς*. Ταυτόχρονα, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας μεταβίβασε τὴν ὑπεράσπιση τῶν συγκρουόμενων συμφερόντων τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων στὰ χέρια ἐνός μικροῦ ἀριθμοῦ προσώπων καί μέ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξαφανίστηκε καί ὁ βαρβαρικός τρόπος ἐπιβολῆς τοῦ Δικαίου. Ὁλόκληρη ἡ κριτικὴ τοῦ Δικαίου πού κάνει ὁ Σάντσο, στίς πιὸ πάνω ἀντιθέσεις, περιορίζεται στὸ νά δηλώνει δι ἡ *πολιτισμένη* ἐκφραση τῶν νομικῶν σχέσεων καί ὁ πολιτισμένος καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι καρπὸς τῆς «ἔμμονης ἰδέας», τοῦ Ἱεροῦ, καί στὸ νά διεκδικεῖ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, *γιὰ τὸν ἑαυτὸ του* τὴν βαρβαρικὴ ἐκφραση καί τὸ βαρβαρικό τρόπο διευθέτησής τους. Γι' αὐτὸν σημασία ἔχουν μονάχα οἱ *ὀνομασίες*. Τὸ ἴδιο τὸ θέμα δέν τὸ θίγει γιὰτί δέ γνωρίζει τίς πραγματικὲς σχέσεις πού

πάνω τους βασίζονται αυτές οι διάφορες μορφές του Δικαίου, και δέ βλέπει στη νομική έκφραση των ταξικών σχέσεων παρά τις εξιδανικευμένες ονομασίες των παλιότερων βαρβαρικών σχέσεων. Έτσι, στη διακήρυξη θέλησης του Στίρνερ ξαναβρίσκουμε τη μονομαχία (*das Befehden*). Στην έχθρότητα, την αυτοάμυνα, κτλ., βρίσκουμε ένα έκτυπο του Δικαίου της πυγμής και την πρακτική του παλιότερου φεουδαρχικού συστήματος. Στην επανόρθωση, την εκδίκηση, κτλ., συναντάμε το *jus talionis*, τα παλαιογερμανικά *Gewere*, την *compensatio*, την *satisfactio* — μέ δυό λόγια τα κύρια στοιχεία των *leges barbarorum* και των *consuetudines feudorum*¹, πού ο Σάντσο έχει οικειοποιηθεί και έγκλωπώσει όχι από τις βιβλιοθήκες, αλλά από τις άφηγήσεις του παλιού του άφέντη για τον Άμαντίς της Γαλατίας. Τελικά, έπομένως, ο Άγιος Σάντσο φτάνει άπλωώς και πάλι σε μία άνίσχυρη ήθική παραίνηση, ότι ο καθένας όφείλει ο ίδιος να έξασφαλίζει την επανόρθωση και να εκτελεί την τιμωρία. Πιστεύει τον ίσχυρισμό του Δόν Κιχώτη, ότι με μία άπλή ήθική παραίνηση και χωρίς τίποτε άλλο, μπορεί να μετατρέψει τις ύλικές δυνάμεις πού πηγάζουν από τον καταμερισμό της εργασίας σε προσωπικές δυνάμεις. Τό πόσο στενά οι νομικές σχέσεις συνδέονται με την ανάπτυξη αυτών των ύλικών δυνάμεων πού προκύπτουν από τον καταμερισμό της εργασίας, φαίνεται ήδη καθαρά από την ιστορική εξέλιξη της δικαστικής έξουσίας και από τό θρήνο των φεουδαρχών άρχόντων για την ανάπτυξη του Δικαίου. (Βλέπε λχ., Monteil, έ.ά., 14ος και 15ος αιώνας). Άκριβώς στην εποχή πού βρίσκεται ανάμεσα στην κυριαρχία της άριστοκρατίας και την κυριαρχία της άστικής τάξης, όταν τά συμφέροντα των δύο τάξεων συγκρούονταν, όταν τό

1. *Leges barbarorum* (νόμοι των Βαρβάρων) — θεσπίστηκαν τον 5ο ως τον 9ο αιώνα και ήταν στην ουσία μία άναγραφή του έθιμικού Δικαίου των διαφόρων γερμανικών φυλών (Φράγκων, Φρίσιων κτλ.).

Consuetudines feudorum — μία συνόψιση του φεουδαρχικού Δικαίου πού έγινε κατά τό τελευταίο τρίτο του 12ου αιώνα στην Μπολόνια.

Jus talionis — τό δικαίωμα της ανταπόδοσης των ίσων (όφθαλμόν αντί όφθαλμού, δόντα αντί δόντος)· επίσης ή τιμώρηση του έγκληματία στο μέλος του σώματός του, πού μ' αυτό άνοσιούργησε (λχ. άποκοπή του χεριού με τό όποιο είχε όρκιστεί ο έπίορκος).

Παλαιογερμανικά Gewere (*Gewehr*= όπλο, ντουφέκι) — ή νόμιμη κυριαρχία ενός ελεύθερου ανθρώπου πάνω σ' ένα τεμάχιο γής, πού τό έξουσίαζε κυριαρχικά και υπεράσπιζε όλα τά πράγματα και τούς ανθρώπους πού βρίσκονταν στο κτήμα του.

Compensatio — ο άμοιβαίος συμψηφισμός μιās άπαίτησης και μιās ανταπαίτησης.

Satisfactio — Ίκανοποίηση ή επανόρθωση για ένα έγκλημα· επίσης ή άποζημίωση του πιστωτή με μία παροχή διαφορετική από τή χρεωστούμενη.

ἐμπόριο ανάμεσα στά εὐρωπαϊκά ἔθνη ἄρχισε νά γίνεται σημαντικό, καί ἐπομένως οἱ διεθνεῖς σχέσεις πῆραν *ἀστικό* χαρακτήρα, ἀκριβῶς τήν ἐποχή αὐτή ἄρχισε νά γίνεται σημαντική ἡ δύναμη τῶν δικαστηρίων, καί στήν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῆς ἀστικῆς τάξης, ὅταν ὁ ἀναπτυγμένος αὐτός καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖος, ἡ δύναμη τῶν δικαστηρίων φτάνει στό κορύφωμά της. Τό τί σκέφτονται πάνω σ' αὐτό οἱ ὑπηρέτες τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, οἱ δικαστές ἤ ἀκόμα καί οἱ *professores juris*¹, εἶναι ἀπολύτως ἀδιάφορο.

Γ) Τό ἔγκλημα μέ τή συνηθισμένη καί τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια

Εἶδαμε πῶς πάνω ὅτι τό ἔγκλημα μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, ἐπειδή ἔχει παραποιηθεῖ, περάστηκε στήν πίστωση τοῦ ἐγωιστῆ, ἀλλά μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια. Τώρα, αὐτή ἡ παραποίηση ἐρχεται στό φῶς. Ὁ ἀσυνήθης ἐγωιστής βρίσκει τώρα ὅτι διαπράττει μονάχα ἀσυνήθη ἐγκλήματα, πού πρέπει νά ἀντιπαρατεθοῦν στά συνήθη ἐγκλήματα. Χρεώνουμε λοιπόν τόν ἐγωιστή μας μέ τά συνηθισμένα ἐγκλήματα, πού προηγούμενα τά εἶχαμε ἐγγράψει στή στήλη τῆς πίστωσης.

Ὁ ἀγώνας τῶν συνηθισμένων ἐγκληματιῶν ἐναντίον τῆς ξένης ιδιοκτησίας μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ καί μέ τοῦτο τόν τρόπο (ἄν καί αὐτό ἰσχύει γιά ὅποιονδήποτε ἀνταγωνιστή):

ὅτι αὐτοί — «ἐπιζητοῦν *ξένο ἀγαθό*» (σ. 265),
ἐπιζητοῦν ἱερό ἀγαθό,
ἐπιζητοῦν τό *Ἱερό*, καί χάρη σ' αὐτό ὁ συνηθισμένος
ἐγκληματίας μεταβάλλεται σέ ἕναν «πιστό». (σ. 265)

Ὡστόσο, ἡ μορφή αὐτή, πού ὁ ἐγωιστής μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια προσάπτει στόν ἐγκληματία μέ τή συνηθισμένη ἔννοια, εἶναι μονάχα φαινομενική, γιατί ἀκριβῶς εἶναι αὐτός ὁ ἴδιος πού ἀγωνίζεται γιά τήν ἀγιοφάνεια (*Heiligenschein*)² ὀλόκληρου τοῦ κόσμου. Ἡ μορφή πού κυρίως προσάπτει στόν ἐγκληματία δέν εἶναι ὅτι αὐτός ἐπιζητεῖ τό «*Ἱερό*», ἀλλά ὅτι ἐπιζητεῖ τό «*ἀγαθό*» (*das Gut*)³.

Ἐφοῦ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔχτισε γιά τό ἴδιο τό κεφάλι του ἕνα «δικό του κόσμο, ἕναν οὐρανό» — δηλαδή αὐτή τή φορά ἕνα κόσμο μέ μονομα-

1. Οἱ καθηγητές τοῦ Δικαίου.

2. *Heiligenschein* — φωτοστέφανο. Ἡ λέξη, χωρισμένη στά συνθετικά της, σημαίνει «ἐπίφαση ἀγιότητας».

3. Μέ τήν ὕλική σημασία τῆς λέξης.

χίες και περιπλανώμενους ιππότες, μέσα στο σύγχρονο κόσμο, αφού απόδειξε ταυτόχρονα με στοιχεία τή διαφορά του σάν ιπποτικού έγκληματία από τόν κοινό έγκληματία, αναλαμβάνει και πάλι μιά σταυροφορία εναντίον τῶν «δράκων και ὄρνιων, τῶν διαβόλων», τῶν «φαντασμάτων, τῶν στοιχειῶν και τῶν ἔμμονων ιδεῶν». Ὁ πιστός του ὑπηρέτης, ὁ Σέλιγκα, τόν ἀκολουθεῖ καβάλα μέ σεβασμό. Ἐνῶ δμως αὐτοί τραβᾶνε τό δρόμο τους, συμβαίνει ἡ ἐκπληκτική τούτη περιπέτεια τῶν δυστυχισμένων πού παρασύρθηκαν ἐκεῖ ὅπου δέν ἤθελαν νά πᾶνε, ὅπως διηγίεται ὁ Θεοβάντες στό Κεφάλαιο 22. Γιατί, ἐνῶ ὁ περιπλανώμενος ιππότης μας και ὁ ὑπηρέτης του Δόν Κιχώτης πορεύονταν μέ τήν ἡσυχία τους, ὁ Σάντσο σηκώνει τά μάτια του και βλέπει νά ἔρχονται πρός τό μέρος τους μιά δωδεκάδα ἀνθρωποὶ δεμένοι μέ χειροπέδες και μέ μιά μακριά ἀλυσίδα και συνοδευόμενοι ἀπό ἕναν ἀστυνόμο και τέσσερις χωροφύλακες πού ἀνήκαν στήν Ἱερή Ἑρμανδάδ¹, στήν Ἑρμανδάδ τοῦ ἱεροῦ, στό Ἱερό. Ὅταν ἤρθαν κοντά, ὁ Ἅγιος Σάντσο ζήτησε πολύ εὐγενικά ἀπό τοὺς φρουροὺς νά τοῦ ποῦν, ἂν εἶχαν τήν καλωσύνη, γιατί ὀδηγοῦσαν αὐτούς τοὺς ἀνθρώπους ἔτσι δεμένους. — Κατάδικοι τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος, κατεύθυνση Σπαντάου, περισσότερα δέν ἔχετε ἀνάγκη νά ξέρετε. — «Πῶς», φώναξε ὁ Ἅγιος Σάντσο, ἀνθρωποὶ νά σέρνονται μέ τό στανιό; Εἶναι ποτέ δυνατό νά ἀσκεῖ ὁ βασιλιάς βία σ' ἕνα ἰδιαιτερο «Ἐγώ»; Τότε λοιπόν δίνω στόν ἑαυτό μου τήν ἀποστολή νά σταματήσω αὐτή τή βία. «Ἡ συμπεριφορά τοῦ κράτους εἶναι βιαιοπραγία και αὐτό τό ὀνομάζει Δίκαιο. Τή βία ἡ δράση δμως τοῦ ἀτόμου τήν ὀνομάζει ἔγκλημα». Ὑστερ' ἀπ' αὐτό ὁ Ἅγιος Σάντσο βάλθηκε νά νοθετεῖ τοὺς ἔγκληματίες, λέγοντάς τους ὅτι δέν πρέπει νά χολοσκᾶνε, ὅτι ἂν και «δέν εἶναι ἐλεύθεροι» ἀνήκουν ὡστόσο «στόν ἑαυτό τους», ὅτι κι ἂν ἴσως τά «κόκκαλά» τους «στενάζουν» ἀπό τίς ξυλιές, κι ἂν ἀκόμα τοὺς «ἀποσποῦν και τό ἕνα πόδι», πάλι — εἶπε — ἐσεῖς θά βγῆτε στό τέλος νικητές, γιατί «τή θέλησή Σας κανένας δέν μπορεῖ νά τήν ἀλυσοδοῦσει!» «Και ξέρω στά σίγουρα πῶς δέν ὑπάρχει στόν κόσμο μαγεία πού μπορεῖ νά κατευθύνει και νά καταναγκάσει τή θέληση, ὅπως φαντάζονται μερικοὶ ἡλίθιοι. Γιατί εἶναι ἡ δική μας ἐλεύθερη θέληση και δέν ὑπάρχει

1. Ἱερή Ἑρμανδάδ (ἀδελφότητα) — ὁμοσπονδία ἰσπανικῶν πόλεων πού ἰδρύθηκε στά τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα μέ τή σύμπραξη τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία προσπάθησε νά ἐκμεταλλευθεῖ τόν ἀγῶνα τῆς ἀστικῆς τάξης ἐναντίον τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, πρός τό συμφέρον τῆς Ἀπολυταρχίας. Ἀπό τά μέσα τοῦ 16ου αἰῶνα οἱ ἑνοπλες δυνάμεις τῆς «Ἱερῆς Ἀδελφότητος» ἀσκοῦσαν ρόλο ἀστυνομικό. Ἀργότερα ἡ ἐκφραση πῆρε μεταφορική και εἰρωνική σημασία και δήλωνε τήν Ἀστυνομία.

θαυματοουργό βοτάνι ή ξόρκι πού νά μπορεί νά τήν πειθαναγκάσει». Ναι, «τή θέλησή Σας κανείς δέν μπορεί νά τή δέσει καί ή αντίθέλησή Σας παραμένει ἐλεύθερη»!

Ἐπειδή ὁμως οἱ κατάδικοι δέ θέλησαν νά καθησυχάσουν ὄστερα ἀπό τοῦτο τό κήρυγμα, ἀλλά ἄρχισαν νά διηγοῦνται μέ τή σειρά πόσο ἄδικα τοὺς καταδίκασαν, ὁ Σάντσο τοὺς εἶπε: «Ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, ἀπ' ὅσα Μοῦ εἶπατε κατάλαβα ὅτι παρ' ὄλο πού ἔχετε τιμωρηθεῖ γιά τὰ ἐγκλήματά Σας, ὥστόσο ἡ ποινὴ πού θά ὑποστεῖτε δέ Σᾶς κάνει πολλή εὐχαρίστηση καί τήν ἀντικρῦζετε μέ ἀποστροφή καί δίχως καθόλου κέφι. Καί εἶναι πολύ πιθανό ἡ αἰτία τοῦ χαμοῦ Σας νά εἶναι γιά τόν ἕνα ἢ λιποψυχία μπροστά στοὺς ραβδισμούς, γιά τόν ἄλλο ἢ φτώχεια του, γιά τόν τρίτο ἢ ἔλλειψη προστασίας καί, τέλος, ἡ μεροληπτική κρίση τοῦ δικαστῆ καί τό ὅτι δέ Σᾶς ἔδωσαν τή δικαιοσύνη πού Σᾶς ὀφείλονταν, «τό δίκιο σας». Ὅλα αὐτά Μέ ἀναγκάζουν νά Σᾶς ἀποκαλύψω τό γιατί ὁ οὐρανός μ' ἔστειλε στόν κόσμο. Καθώς ὁμως ἡ σοφία τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ ὀρίζει νά μή γίνεται μέ τή βία τίποτε, πού μπορεί νά ἐπιτευχθεῖ μέ συνεννόηση, γι' αὐτό παρακαλῶ τόν κύριο ἀστυνόμο καί τοὺς κύριους χωροφύλακες νά Σᾶς λύσουν καί νά Σᾶς ἀφήσουν νά συνεχίσετε τό δρόμο σας. Ἄλλωστε, κύριοι χωροφύλακες, αὐτοὶ οἱ δύστυχοι δέ Σᾶς ἔκαναν κανένα κακό. Δέν ταιριάζει σέ σύμφωνους μέ τόν ἑαυτό τους ἐγωιστές νά γίνονται οἱ δῆμιοι ἄλλων Μοναδικῶν, πού δέν τοὺς ἔχουν κάνει τίποτε. Γιά σᾶς ἡ «κατηγορία τοῦ ἀδικηθέντος φαίνεται νά περνάει σέ πρῶτο πλάνο». Γιατί «ἐξαγριωθήκατε» «ἐναντίον τοῦ ἐγκλήματος»; «Ἀληθῶς, ἀληθῶς λέγω Ὑμῖν, ὅτι εἶστε ἐνθουσιασμένοι γιά τήν ἠθική, ὅτι εἶστε ἐμποτισμένοι μέ τήν ἰδέα τῆς ἠθικῆς», «καταδιώκετε ὅ,τι τῆς εἶναι ἐχθρικό». — «Δυνάμει τοῦ ὄρκου σας σά δημόσιοι ὑπάλληλοι», «χώνετε στό φρέσκο» αὐτοὺς τοὺς δύστυχους καταδίκους. Ἐσεῖς, εἶστε τό Ἱερό! Ἐπομένως, ἀπολύστε πρόθυμα αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους. Διαφορετικά, θά ἔχετε νά κάνετε μέ Μένα, πού «ἀνατρέπω ἔθνη μ' ἕνα φύσημα τοῦ ζωντανοῦ Ἐγώ», «διαπράττω τήν πιό φοβερή ἱεροσυλία» καί «δέ φοβᾶμαι οὔτε τό φεγγάρι».

«Γιά κοίτα ξετσιπωσιά!», φώναξε ὁ ἀστυνόμος. «Τό καλύτερο πού ἔχεις νά κάνεις σιάξε αὐτή τή λεκάνη τοῦ ξυρίσματος πάνω στό κεφάλι σου καί στρίβε το!»

Ὁ Ἅγιος Σάντσο ὁμως, ἐξοργισμένος ἀπ' αὐτή τήν πρωσική χοντροκοπιά, ὕψωσε τό κοντάρι καί ρίχτηκε στόν ἀστυνόμο μέ ὄση βιάση ἤθελε νά τρέξει ἢ «παράθεση», ἔτσι πού τόν ἔριξε μεμιᾶς στό χῶμα. Ἀκολούθησε μιὰ γενική συμπλοκή καί στή διάρκειά της οἱ κατάδικοι ἀπελευθερώθηκαν, ἕνας χωροφύλακας ἔριξε τόν Σέλιγκα-Δόν Κιχῶτη στό κανά-

λι του Λάντβερ¹ ή στην τάφρο των προβάτων, ενώ ο Άγιος Σάντσο εκτέλεσε τον πιο ήρωικό του άθλο έναντι του Ίεροϋ. Σε λίγα λεπτά οι χωροφύλακες είχαν σκορπίσει, ο Σέλιγκα βγήκε σερνάμενος από την τάφρο και το Ίερό για την ώρα εξαλείφθηκε.

Τότε ο Άγιος Σάντσο μάζεψε γύρω του τους απελευθερωμένους κατάδικους και τους μίλησε έτσι (σ. 265, 266 του «Βιβλίου»):

«Τί άλλο είναι ο *συνηθισμένος εγκληματίας*» (ό εγκληματίας με τη συνηθισμένη έννοια) «παρεκτός ένας που έχει διαπράξει το *μοιραίο λάθος* (μοιραΐε μουτζουροχάρτη για άστους και χωρικούς!) «νά αγωνίζεται γι' αυτό που ανήκει στο λαό, αντί να αναζητεί αυτό που είναι *δικό Του*; Αυτός λιμπίστηκε το *άξιοκαταφρόνητο*» (γενικό μουρμούρισμα των καταδίκων στο άκουσμα αυτής της ήθικης κρίσης) «ξένο αγαθό, έκανε ό,τι κάνουν οί *πιστοί*, όταν έπιζητούν αυτό που ανήκει στο Θεό» (ό εγκληματίας σαν εκλεκτή ψυχή). «Τί κάνει ο παπάς που νουθετεί τον εγκληματία; Του δείχνει το μεγάλο ανοσιούργημα που διέπραξε βεβηλώνοντας με την πράξη του αυτό που τό κράτος καθαγίασε, την ιδιοκτησία του, που περιλαμβάνει και τη ζωή των υπηκόων του κράτους. 'Αντί γι' αυτό, ο παπάς θά έκανε *καλύτερα* νά δείξει στον εγκληματία ότι έχει μianθει» (χάχανα των καταδίκων για τούτη την έγωιστική ιδιοποίηση της τετριμμένης παπαδίστικης φρασεολογίας), «έπειδή *δέν περιφρόνησε τό ξένο*, παρά τό θεώρησε σαν *άξιο νά ληστευτεί*» (μουρμούρισμα των καταδίκων): «θά μπορούσε νά είχε κάνει κάτι τέτοιο αν *δέν ήταν παπάς*» (ένας κατάδικος: «μέ τη συνηθισμένη έννοια!»). «'Εγώ ώστόσο μιλω μέ τον εγκληματία *σά μέ ένα "έγωιστή"*, κι αυτός *θά ντρέπεται*» (ξεδιάντροπες, ήχηρές ζητωκραυγές των εγκληματιών, που δέ νιώθουν μέσα τους νά τους κεντάει τό αίσθημα της ντροπής) «*όχι έπειδή άμάρτησε κατά των νόμων Σας και των αγαθών Σας, αλλά έπειδή θεώρησε τους νόμους Σας άξιους νά παρακαμφθούν*» (έδω πρόκειται μονάχα για «παρακάμψη» μέ τη «συνηθισμένη έννοια», γιατί σέ άλλες περιπτώσεις, «παρακάμπτω ένα βράχο όσο είμαι άνίκανος νά τον τινάξω στον άέρα» και «παρακάμπτω», λογουχάρη, *άκόμα και* τη «λογοκρισία»), «*και τά αγαθά Σας άξια νά τά λιμπίζεται*» (νέες ζητωκραυγές), «*Θά ντρέπεται. . .*»

Ό Χίνες ντέ Πασσαμόντε, ό αρχικλέφτης, που γενικά *δέν ήταν και*

1. Κανάλι του ζωολογικού κήπου του Βερολίνου.

πολύ υπομονητικός, φώναξε: «Δέν πρόκειται λοιπόν νά κάνουμε τίποτε άλλο από τό νά τό ρίξουμε στή ντροπή, νά σκύβουμε τό κεφάλι, μόλις μᾶς “νουθετεῖ” ἕνας παπάς μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια;»

«Θά ντρέπεται», συνεχίζει ὁ Σάντσο, «πού δέ Σᾶς περιφρόνησε, Ἐσᾶς μαζί μέ τούς δικούς Σας, γιατί στάθηκε πολύ λίγο ἐγωιστής.» (Ἐδῶ ὁ Σάντσο ἐφαρμόζει ἕνα ξένο κριτήριο γιά τόν ἐγωισμό τοῦ ἐγκληματία. Γι' αὐτό οἱ κατάδικοι ξέσπασαν σ' ἕνα γενικό οὐρλιαχτό. Ὁ Σάντσο, πού τᾶχε λίγο χάσει, ἀλλάζει τόνο καί στρέφεται μέ μιὰ ρητορική χειρονομία πρὸς τούς ἀπόντες «καλούς πολίτες»): «Ἀλλά Ἐσεῖς δέν μπορείτε νά τοῦ μιλάτε ἐγωιστικά, γιατί δέν ἔχετε τό ἀνάστημα τοῦ ἐγκληματία. Ἐσεῖς. . . δέν κάνετε κανενός εἶδους ἐγκλήματα.»

Ὁ Χίνες πάλι διακόπτει: «Τί εὐπιστία καλέ μου ἄνθρωπε! Οἱ δεσμοφύλακές μας παρανομοῦν δίχως ἄλλο, κάνουν καταχρήσεις καί ὑπεξαίρεσεις καί διαπράττουν βιασμούς [. . .]»¹

[. . .] δείχνει καί πάλι ἀπλῶς τήν εὐπιστία του. Οἱ ἀντιδραστικοί ἤξεραν κιόλας ὅτι μέ τό Σύνταγμα οἱ ἄστοί καταργοῦν τό αὐτοφυές κράτος καί ἰδρύουν καί *φτιαχνουν* ἕνα δικό τους κράτος, ὅτι «le pouvoir constituant, qui était dans le temps (αὐτοφυής), passa dans la volonté humaine»², «ὅτι αὐτό τό *φτιαχτό* κράτος ἦταν σάν ἕνα φτιαχτό ζωγραφιστό δέντρο», κτλ. Βλέπε Fiénee, «Correspondance politique et administrative», Paris, 1815 καί τό «Appel à la France contre la division des opinions»³, ἐπίσης βλέπε Le drapeau blanc τοῦ Sarrans τοῦ πρεσβύτερου καί τήν Gazette de France τῆς περιόδου τῆς Παλινόρθωσης, καθώς καί τά παλιότερα ἔργα τῶν Bonald, de Maistre, κτλ. Οἱ ἄστοί φιλελεύθεροι, μέ τή σειρά τους, κατηγοροῦν τούς παλιούς ρεπουμπλικάνους — γιά τούς ὁποίους ἤξεραν, φυσικά, τόσο λίγα ὅσο κι ὁ Ἅγιος Μάξ γιά τό ἀστικό κράτος — ὅτι ὁ πατριωτισμός τους δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό «Une passion factice envers un être abstrait, une idée générale»⁴ (Benj. Constant, «de l' esprit des con-

1. Ἐδῶ λείπουν δώδεκα σελίδες τοῦ χειρόγραφου.

2. «Ἡ συντακτική ἐξουσία πού ἦταν κάποτε (αὐτοφυής) πέρασε στήν ἀνθρώπινη θέληση».

3. Συγγραφέας τοῦ βιβλίου αὐτοῦ («Ἐκκλήση πρὸς τή Γαλλία ἐναντίον τοῦ διχασμοῦ τῶν γνωμῶν») εἶναι ὁ Lourdoueix.

4. «Ἐνα πλαστό πάθος πού στρέφεται ἐναντίον ἑνός ὄντος ἀφηρημένου, μιᾶς γενικῆς ιδέας».

quêtes», Paris, 1814, σ. 93), ενώ οι αντιδραστικοί κατηγορούσαν τούς άστούς ότι ή πολιτική τους ιδεολογία δέν είναι τίποτε άλλο παρά «une mystification que la classe aisée fait subir à celles qui ne le sont pas»¹ (Gazette de France, 1831, Φεβρουάριος). — Στή σελίδα 295, ό Άγιος Σάντσο δηλώνει ότι τό κράτος είναι «ένας θεσμός πού άποβλέπει νά έκχριστιανίσει τό έθνος» και τό μόνο πού ξέρει νά πεί για τή βάση του κράτους είναι ότι ή συνοχή του όφείλεται στό «τσιμέντο» του «σεβασμού προς τό νόμο», ή ότι ή «συνοχή» του Ίερού όφείλεται στό σεβασμό προς τό Ίερό (δπου τό Ίερό παίζει τό ρόλο συνδετικού). (σ. 314)

Σημείωση 4.

«Άν τό κράτος είναι ιερό, τότε πρέπει νά υπάρχει λογοκρισία.» (σ. 316) — «Ή γαλλική κυβέρνηση δέν άμφισβητεί τήν έλευθερία του Τύπου σά δικαίωμα του άνθρώπου, αλλά ζητάει άπό τόν καθένα μιάν έγγύηση ότι είναι πραγματικά άνθρωπος» (quel bonhomme!² Ό Ίάκωβος ό άγαθούλης «καλείται» νά μελετήσει τούς νόμους του Σεπτέμβρη³). (σ. 380)

Σημείωση 5, δπου μās δίνονται οι πιο βαθιές διευκρινίσεις για τις διάφορες μορφές του κράτους, πού ό Ίάκωβος ό άγαθούλης τις άυτονομεί και πού σ' αυτές βλέπει άπλως διάφορες προσπάθειες για τήν πραγμάτωση του άληθινού κράτους.

«Ή δημοκρατία δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή άπόλυτη μοναρχία, γιατί δέν έχει καμμιά σημασία άν ό μονάρχης όνομάζεται *πρίγκηπας* ή *λαός*, άφού και οι δυό είναι μιá μεγαλειότης» (τό Ίερό). . . «Ό συνταγματισμός είναι πιο προχωρημένος άπό τή δημοκρατία, γιατί είναι τό κράτος πού βρίσκεται σέ *άποδιοργάνωση*.» Αυτή ή άποδιορ-

1. «Μιά πλάνη πού επιβάλλει ή εϋπορη τάξη στις τάξεις πού δέν είναι εϋπορες».
2. Τί άγαθούλης!
3. *Νόμοι του Σεπτέμβρη*: Άντιδραστικοί νόμοι πού έκδόθηκαν άπό τήν γαλλική κυβέρνηση τό Σεπτέμβρη του 1835 με πρόσχημα τήν άπόπειρα δολοφονίας κατά του βασιλιά Λουδοβίκου-Φιλίππου. Περιορίζαν τή δραστηριότητα των όρκωτων δικαστηρίων και επέβαλαν άυστηρά μέτρα έναντίον του Τύπου. Για τόν Τύπο προβλέπανε άξηση της χρηματικής έγγύησης για τήν έκδοση των περιοδικών έντύπων και τιμωρούσαν με φυλάκιση και ύψηλά πρόστιμα για δημοσιεύματα έναντίον της άτομικής ιδιοκτησίας και του ύφιστάμενου πολιτικού καθεστώτος.

γάνωση εξηγείται ως εξής: «Στό συνταγματικό κράτος. . . ή κυβέρνηση θέλει νά είναι απόλυτη και ό λαός θέλει νά είναι απόλυτος. Αὐτά τά δυό απόλυτα» (δηλ., ιερά) «θά ἀλληλοαφανιστοῦν.» (σ. 302) — «'Εγώ δέν εἶμαι τό κράτος, εἶμαι τό δημιουργικό τίποτε τοῦ κράτους»· «ἔτσι δλα τά προβλήματα» (τά σχετικά μέ τό Σύνταγμα κτλ.) «βυθίζονται στό ἀληθινό τους τίποτε.» (σ. 310)

Θά ἔπρεπε ἐπίσης νά προσθέσει διτι οἱ πῖό πάνω προτάσεις γιά τίς μορφές τοῦ κράτους ἀποτελοῦν ἀπλῶς μιά παράφραση αὐτοῦ τοῦ «τίποτε», πού μοναδική του δημιουργία εἶναι ἡ πῖό πάνω πρόταση: 'Εγώ δέν εἶμαι τό κράτος. 'Ο Ἅγιος Σάντσο μιλάει ἐδῶ ἐντελῶς μέ τόν τρόπο ἐνός Γερμανοῦ δημοδιδάσκαλου γιά «τή» Δημοκρατία, πού εἶναι βέβαια πολύ πῖό παλιά ἀπό τή συνταγματική μοναρχία, λχ. οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικές δημοκρατίες.

Γιά τό διτι σ' ἓνα δημοκρατικό, ἀντιπροσωπευτικό κράτος, ὅπως στή Βόρειο Ἀμερική, οἱ ταξικές συγκρούσεις ἔχουν ἤδη πάρει μιά μορφή πρὸς τήν ὁποία οἱ συνταγματικές μοναρχίες μόνις τώρα σπρώχνονται — γι' αὐτό, φυσικά, δέν ξέρει τίποτε. Οἱ φράσεις του γιά τή συνταγματική μοναρχία ἀποδείχνουν διτι ἀπό τό 1842, σύμφωνα μέ τό βερολινέζικο ἡμερολόγιο, δέν ἔμαθε τίποτε καί δέν ξέχασε τίποτε.

Σημείωση 6.

«Τό κράτος ὀφείλει τήν ὑπαρξή του μονάχα στήν περιφρόνηση πού ἔχω γιά τόν ἑαυτό Μου», καί «μέ τήν ἐξαφάνιση αὐτῆς τῆς περιφρόνησης θά ἐξαφανιστεῖ ὀλότελα» (ὥστε δέν ἐξαρτιέται παρά μόνο ἀπό τόν Σάντσο τό πόσο γρήγορα θά «ἐξαφανιστοῦν» δλα τά κράτη τοῦ κόσμου. Ἐπανάληψη τῆς σημείωσης 3 στήν ἀντίστροφη ἐξίσωση — βλέπε «Λογική»): «Ἐπάρχει μονάχα διταν βρίσκεται πάνω ἀπό μένα, μονάχα σά δύναμη (Macht) καί σάν τό δυνατό (Mächtiger). Ἦ» (ἓνα ἄξιοσημείωτο «ἦ» πού ἀποδείχνει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο αὐτοῦ πού πρέπει ν' ἀποδείξει) «μπορεῖτε νά φανταστεῖτε ἓνα κράτος, πού οἱ κάτοικοί του στήν ὀλότητά τους» (ἓνα πῆδημα ἀπό τό «'Εγώ» στό «'Εμεῖς») «μποροῦν νά μῆν τοῦ δίνουν καμμία σημασία (nichts aus ihm machen);» (σ. 377)

Δέ χρειάζεται νά σταθοῦμε περισσότερο στή συνωνυμία τῶν λέξεων «Macht» (δύναμη), «ächtig» (δυνατός), καί «machen»¹.

1. Πού χρησιμοποιεῖται στή γερμανική γλώσσα γιά ν' ἀποδοθεῖ ἡ ἔκφραση «δέ δίνω σημασία σ' αὐτό» (sich nicht daraus machen) (Σ.τ.μ.)

Ἐκ τούτου τὸ γεγονός ὅτι σὲ κάθε κράτος ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού τοῦ δί-
νουν σημασία (die sich ihm etwas machen), δηλ., πού, μέσα στό κράτος
καί χάρις στό κράτος, ἀποκτοῦν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι σημασία (aus sich etwas
machen), ὁ Σάντσο συμπεραίνει ὅτι τὸ κράτος εἶναι μιὰ δύναμη πού στέ-
κει πάνω ἀπ' αὐτούς τοὺς ἀνθρώπους. Κι ἐδῶ πάλι, τὸ μόνο ζήτημα πού
ὑπάρχει εἶναι νὰ βγάλει κανεὶς ἔξω ἀπὸ τὸ κεφάλι του τὴν ἔμμομη ἰδέα γιὰ
τὸ κράτος. Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης συνεχίζει νὰ ὄνειρεύεται ὅτι τὸ κρά-
τος εἶναι μιὰ ἀπλή ἰδέα καί πιστεύει στὴν αὐτοτελὴ δύναμη αὐτῆς τῆς
ἰδέας γιὰ τὸ κράτος. Εἶναι ὁ ἀληθινὸς πολιτικὸς «πού πιστεύει στό κράτος,
πού παθιάζεται γιὰ τὸ κράτος». (σ. 309)

Ὁ Χέγκελ ἐξιδανίκευε τὴν ἀντίληψη πού ἔχουν γιὰ τὸ κράτος οἱ πολιτι-
κοὶ ἰδεολόγοι, πού ὥστόσο ἐπαιρναν σάν ἀφετηρία τὰ ξεχωριστὰ ἄτομα,
ἔστω κι ἂν ἐπρόκειτο μονάχα γιὰ τὴ θέληση αὐτῶν τῶν ἀτόμων. Ὁ Χέ-
γκελ μετατρέπει τὴν κοινὴ θέληση αὐτῶν τῶν ἀτόμων σὲ ἀπόλυτη θέλη-
ση, καί ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης «καλῆ τῆ πίστει» παίρνει αὐτὴ τὴν ἐξιδανί-
κευση τῆς ἰδεολογίας γιὰ τὴ σωστὴ ἄποψη γιὰ τὸ κράτος καί ἐπικρίνει
αὐτὴ τὴν πίστη, δηλώνοντας ὅτι τὸ Ἀπόλυτο εἶναι τὸ Ἀπόλυτο.

5. Ἡ Κοινωνία σάν Κοινωνία τῶν Ἰδιωτῶν¹

Θὰ σταθοῦμε λίγο περισσότερο σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο γιατί, ὄχι δίχως
πρόθεση, εἶναι τὸ πιὸ συγκεχυμένο ἀπὸ ὅλα τὰ συγκεχυμένα κεφάλαια
«μέσα στό Βιβλίον», καί γιατί ταυτόχρονα ἀποδείχνει μὲ τὸν πιὸ λαμπρὸ
τρόπο πόσο λίγο καταφέρνει ὁ ἅγιός μας νὰ γνωρίσει τὰ πράγματα στὴν
ἐγκόσμια μορφή τους. Ἐντὶ νὰ τὰ κάνει ἐγκόσμια, τὰ κάνει ἱερά, ἐπιτρέ-
ποντας στὸν ἀναγνώστη νὰ «ἐπωφεληθεῖ» μονάχα ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη ἱερὴ
του ἀντίληψη. Προτοῦ ἐρθοῦμε στὴν καθαρὴ κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν, θὰ
ἀκούσουμε μερικὲς καινούργιες ἐξηγήσεις γιὰ τὴν ἰδιοκτησία γενικά καί
γιὰ τὴ σχέση της μὲ τὸ κράτος. Αὐτὲς οἱ ἐξηγήσεις παρουσιάζονται ἀκόμα
πιὸ καινούργιες, γιστὶ δίνουν στὸν Ἅγιο Σάντσο τὴν εὐκαιρία νὰ πλασά-
ρει καί πάλι τίς προσφιλεῖς του ἐξισώσεις γιὰ τὸ Δίκαιο καί τὸ κράτος καί
ἔτσι νὰ δώσει στὴν «πραγματεία» του «πιὸ πολὺπτυχες μεταλλαγές» καί

1. *Bürgerliche Gesellschaft* (κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν) — Ὁ Μάρξ ξεχωρίζει τὸν *bourgeois*
(ἀστό, μὲ τὴν ταξικὴ σημασία τοῦ δρου) ἀπὸ τὸν *bürger* (ιδιώτη ἀστό — γαλλικὰ *civil* —
μὲ τὴ νομικὴ σημασία τοῦ δρου). (Σ.τ.μ.)

«τομές». Δεν χρειάζεται βέβαια παρά να παραθέσουμε τά δεύτερα μέλη αὐτῶν τῶν γνωστῶν ἤδη ἐξισώσεων, μιά καί ὁ ἀναγνώστης θά θυμᾶται ἀκόμα τή συνάφειά τους ἀπό τό κεφάλαιο «Ἡ δύναμή μου».

Ἴατομική ἰδιοκτησία = Ὅχι ἡ ἰδιοκτησία Μου
 = Ἱερή ἰδιοκτησία
 = Ξένη ἰδιοκτησία
 = Σεβαστή ἰδιοκτησία ἢ σεβασμός γιά τήν ξένη ἰδιοκτησία
 = Ἱδιοκτησία τοῦ Ἀνθρώπου (σ. 327, 369)

Ἄπ' αὐτές τίς ἐξισώσεις προκύπτουν ταυτόχρονα οἱ ἀκόλουθες ἀντιθέσεις:

Ἱδιοκτησία μέ τήν ἰδιωτική ἔννοια } Ἱδιοκτησία μέ τήν ἐγωιστική ἔννοια (σ. 327)
 «Ἱδιοκτησία τοῦ Ἀνθρώπου» – «Ἡ ἰδιοκτησία Μου»
 («Ἀνθρώπινα ἀγαθά» – Τά δικά Μου ἀγαθά) (σ. 324)
 Ἱξισώσεις: Ὁ ἄνθρωπος = Δίκαιο
 = Κρατική ἐξουσία
 Ἴατομική ἰδιοκτησία ἢ ἰδιωτική ἰδιοκτησία } = { Νομική ἰδιοκτησία (rechtliches) (σ. 324)
 = Δική Μου χάρη στό Δίκαιο (σ. 332),
 = Ἱγγυημένη ἰδιοκτησία
 = Ἱδιοκτησία τῶν ξένων,
 = Ἱδιοκτησία πού ἀνήκει στόν ξένο,
 = Ἱδιοκτησία πού ἀνήκει στό Δίκαιο,
 = Ἱδιοκτησία νομική (σ. 367, 332),
 = Μιά νομική ἔννοια,
 = Κάτι πνευματικό,
 = Γενικό,
 = Πλάσμα,
 = Καθαρή ἰδέα,
 = Ἱμμομη ἰδέα,
 = Φάντασμα,

	= Ἴδιοκτησία τοῦ φαντάσματος (σ. 368, 324, 332, 367, 369)
Ἄτομικὴ ἰδιοκτησία	= Ἴδιοκτησία τοῦ Δικαίου
Δίκαιο	= Ἐξουσία τοῦ κράτους
Ἄτομικὴ ἰδιοκτησία	= Ἴδιοκτησία στήν ἐξουσία τοῦ κράτους, = Κρατικὴ ἰδιοκτησία, ἢ ἐπίσης
Ἴδιοκτησία	= Κρατικὴ ἰδιοκτησία
Κρατικὴ ἰδιοκτησία	= Μὴ ἰδιοκτησία Μου
Κράτος	= Ὁ μοναδικὸς ἰδιοκτῆτης (σ. 339, 334)

Ἐρχόμαστε τώρα στίς ἀντιθέσεις:

Ἄτομικὴ ἰδιοκτησία — *Ἐγλωσσικὴ ἰδιοκτησία*

Ἴδιοκτησία παρεχόμενὴ ἀπὸ τὸ Δίκαιο (τὸ κράτος, στὸν Ἄνθρωπο)	}	—	{	Ἴδιοκτησία χάρις στὴ δική Μου ἐξουσιοδότηση. (σ. 339)
Δικὴ Μου χάρις στὸ Δίκαιο				Δικὴ μου χάρις στήν ἐξουσία Μου ἢ στὴ βία Μου. (σ. 332)
Ἴδιοκτησία δοσμένη ἀπὸ ξέ- νους	—	—	—	Ἴδιοκτησία παρμένη ἀπὸ Μέ- να. (339)
Νόμιμη ἰδιοκτησία ἄλλων	—	—	—	Νόμιμη ἰδιοκτησία τοῦ ἄλλου εἶναι αὐτὸ πού Μέ βολεῦει Ἐ- μένα (σ. 339)

πράγμα πού μπορεῖ νά ἐπαναληφθεῖ μέ ἑκατὸ ἄλλους τύπους ἄν, λογουχάρη, ἀντικατασταθεῖ ἡ ἐξουσία μέ τὴν πληρεξουσιότητα, ἢ χρησι-μοποιηθοῦν τύποι πού ἔχουμε ἤδη δεῖξει.

Ἄτομικὴ ἰδιοκτησία = ἄλλο- τριότητα πρὸς τὴν ἰδιοκτησία ἄλλων τῶν ἄλλων.	}	—	{	Ἡ ἰδιοκτησία μου = Ἡ ἰδιο- κτησία τῆς ἰδιοκτησίας ἄλλων τῶν ἄλλων.
--	---	---	---	--

Ἡ ἐπίσης

Ἴδιοκτησία κάποιου πράγματος — Ἴδιοκτησία τῶν πάντων. (σ. 343)

Ἡ ἀλλοτριώση, σὰ σχέση ἢ συνδετικὸ στίς παραπάνω ἐξισώσεις, μπορεῖ ἐπίσης νά ἐκφραστεῖ μέ τίς παρακάτω ἀντιθέσεις:

Ἀτομική ιδιοκτησία — Ἐγώιστική ιδιοκτησία

<p>«Νά σχετίζεσαι μέ τήν ιδιοκτησία δπως μέ τό Ἱερό, τό φάντασμα», «νά τή σέβεσαι», «νά ἔχεις σεβασμό πρός τήν ιδιο- κτησία». (σ. 324)</p>	}	<p>«Νά παραιτεῖσαι ἀπό τήν ἱερή σχέση πρός τήν ιδιοκτησία», νά μήν τή βλέπεις πιά σάν ξένη, νά μή φοβᾶσαι πιά τό φάντασμα, νά μήν ἔχεις σεβασμό γιά τήν ιδιοκτησία, νά ἔχεις τήν ιδιοκτησία τῆς ἔλλει- ψης σεβασμοῦ. (σ. 368, 340, 343)</p>
--	---	---

Οἱ τρόποι ιδιοποίησης πού περιέχονται στίς παραπάνω ἐξισώσεις καί ἀντιθέσεις θά ὀλοκληρωθοῦν δταν θά μιλήσουμε γιά τό «Συνεταιρισμό», ἀλλά μιά καί βρισκόμαστε ἀκόμα στήν «ἱερή κοινωνία», μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ μονάχα ἡ ἀγιοποίηση.

Σημείωση. Στό κεφάλαιο γιά τήν «Ἱεραρχία» ἀσχοληθήκαμε ἤδη μέ τό γιατί οἱ ἰδεολόγοι μποροῦν νά ἀντιλαμβάνονται τή σχέση ιδιοκτησίας σά μιά σχέση «τοῦ Ἀνθρώπου», πού οἱ διάφορες μορφές της σέ διάφορες ἐποχές καθορίζονται ἀπό τό ποιάν ἰδέα ἔχουν τά ἄτομα γιά τόν «Ἀνθρωπο». Ἄρκει ἐδῶ νά παραπέμψουμε τόν ἀναγνώστη σ' αὐτή τήν ἀνάλυση.

Πραγματεία 1. Σχετικά μέ τόν τεμαχισμό τῆς γαιοκτησίας, τήν ἐξαγορά τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν καί τήν ἀπορρόφηση τῆς μικρῆς γαιοκτησίας ἀπό τή μεγάλη.

Ὅλα αὐτά τά ζητήματα ἀναπτύσσονται μέ ἀφετηρία τήν ἱερή ιδιοκτησία καί τήν ἐξίσωση: ἀστική ιδιοκτησία = σεβασμός πρός τό Ἱερό.

1. «Ἱδιοκτησία μέ τήν ἀστική σημασία σημαίνει *ἱερή* ιδιοκτησία, ἔτσι πού Ἐγώ ὀφείλω νά *σέβομαι* τήν ιδιοκτησία Σου. «Σεβασμός πρός τήν ιδιοκτησία!» Γι' αὐτό οἱ πολιτικοί ἐπιδιώξαν ὁ καθένας νά κατέχει τό κομματάκι του ιδιοκτησίας καί μέ τήν προσπάθειά τους αὐτή κατάφεραν ἐν μέρει ἕναν ἀπίστευτο τεμαχισμό.» (σ. 327, 328) — 2. «Οἱ πολιτικοί φιλελεύθεροι φροντίζουν νά ἐξαγοραστοῦν ὅσο τό δυνατό ὅλες οἱ δουλικές ἐργασίες καί νά εἶναι ὁ καθένας ἐλεύθερος ἀφέντης πάνω στή γῆ του, ἀκόμα κι ἂν ἡ γῆ του περιέχει μονάχα τόση ποσότητα ἐδάφους» (ἡ γῆ περιέχει ἔδαφος!) «πού νά μπορεῖ νά λιπαίνεται ἱκανοποιητικά ἀπό τήν κοπριά ἑνός μονάχα ἀνθρώπου... Δέν ἔχει σημασία πόσο μικρή εἶναι, ἀρκεῖ νά ἔχει ὁ καθένας τή δική του, δηλ. μιά *σεβαστή ιδιοκτησία!* Ὅσο περισσότεροι τέτοιοι ιδιοκτῆτες ὑπάρχουν, τόσο περισσότερους ἐλεύθερους

άνθρώπους και καλούς πατριώτες έχει τό κράτος.» (σ. 328) — «Ό πολιτικός φιλελευθερισμός, όπως και κάθε τι θρησκευτικό, υπολογίζει στό *σεβασμό*, τή φιλανθρωπία, τίς ἀρετές τῆς ἀγάπης. Γι' αυτό και ζεῖ σέ μιᾶ διαρκή ἀγανάκτηση. *Γιατί στήν πράξη οἱ ἄνθρωποι δέ σέβονται τίποτε*, και κάθε μέρα τά μικρά κτήματα ἀγοράζονται ἀπό τούς μεγαλύτερους ἰδιοκτῆτες, και οἱ “ἐλεύθεροι ἄνθρωποι” μετατρέπονται σέ μεροκαματιάρηδες. Ἐν, ἀπεναντίας, οἱ “μικροἰδιοκτῆτες” εἶχαν *σκεφτεῖ* ὅτι και ἡ μεγάλη ἰδιοκτησία εἶναι δική τους, δέ θά εἶχαν ἀυτοαποκλειστεῖ εὐσεβάστως ἀπ' αὐτήν κι οὔτε θά εἶχαν ἐκδιωχθεῖ ἀπ' αὐτή.» (σ. 328)

1. Ἐδῶ ἐπομένως, πρὶν ἀπ' ὅλα, ἡ ὄλη κίνηση τοῦ τεμαχισμοῦ, γιά τὴν ὁποία ὁ Ἅγιος Σάντσο ξέρει μονάχα πῶς εἶναι τό Ἱερό, ἐξηγιέται ἀπό μιᾶ ἀπλή ἰδέα πού οἱ «πολιτικοί» «ἔχουν βάλει στά κεφάλια τους». Ἐπειδὴ οἱ «πολιτικοί» ἀπαιτοῦν «σεβασμό γιά τὴν ἰδιοκτησία», γι' αὐτό «ἐπιθυμοῦν» τόν τεμαχισμό, πού ἐπιπλέον ἐπιβλήθηκε παντοῦ χάρη στό *μη σεβασμό* τῆς ξένης ἰδιοκτησίας! «Οἱ πολιτικοί» πραγματικά «κατάφεραν ἐν μέρει ἕναν ἀπίστευτο τεμαχισμό». Ἐπομένως ἦταν ἔργο τῶν «πολιτικῶν» τό γεγονός ὅτι στήν προεπαναστατική Γαλλία, όπως σήμερα στήν Ἰρλανδία και ἐν μέρει στήν Οὐαλλία, ὁ τεμαχισμός ὄσον ἀφορᾶ τὴν *καλλιέργεια* τοῦ ἐδάφους ὑπῆρχε ἀπό καιρό και ὅτι γιά τὴν εἰσαγωγή τῆς μεγάλης καλλιέργειας ἔλειπαν τά κεφάλαια κι ὄλοι οἱ ὑπόλοιποι ὄροι. Ἐξάλλου, τό πόσο πολύ «ἐπιδιώκουν» οἱ «πολιτικοί» νά πραγματοποιήσουν σήμερα τόν τεμαχισμό, ὁ Ἅγιος Σάντσο θά μπορεῖ νά τό δεῖ στό γεγονός ὅτι ὄλοι οἱ Γάλλοι ἄστοι εἶναι δυσαρεστημένοι ἀπό τόν τεμαχισμό, τόσο ἐπειδὴ ἔξαιτίας του ἀδυνατίζει ὁ συναγωνισμός ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες, ὄσο και γιά πολιτικούς λόγους. Ἄκόμα μπορεῖ νά τό διαπιστώσει αὐτό και στό γεγονός ὅτι ὄλοι οἱ ἀντιδραστικοί (ὄπως μποροῦσε ἤδη νά τό ἀντιληφθεῖ ὁ Σάντσο και μόνο ἀπό τίς *Ἀναμνήσεις* τοῦ γέρο-Ἄρντ) θεωροῦσαν ὅτι ὁ τεμαχισμός δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴ μετατροπὴ τῆς γαιοκτησίας σέ σύγχρονη βιομηχανική ἐκπονήσιμη, ἀπο-αγιοποιημένη ἰδιοκτησία. Δέ θά ἀναλύσουμε ἐδῶ ἄλλο, στὸν ἀγίό μας, γιά ποιούς *οἰκονομικούς* λόγους οἱ ἄστοι εἶναι ὑποχρεωμένοι, μόλις κατακτήσουν τὴν ἐξουσία, νά πραγματοποιήσουν αὐτὴ τὴ μετατροπὴ, πού μπορεῖ ἐξίσου καλά νά γίνει μέ τὴν κατάργηση τῆς πέρα ἀπὸ τό κέρδος γαιοπροσόδου, ὄσο και μέ τόν τεμαχισμό. Οὔτε χρειάζεται νά τοῦ ἐξηγήσουμε τό πῶς ἡ μορφή μέ τὴν ὁποία γίνεται αὐτὴ ἡ μετατροπὴ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τῆς ναυτιλίας, κτλ. μιᾶς δοσμένης χώρας. Οἱ πῶ πάνω φράσεις γιά τόν τεμαχισμό δέν εἶναι παρά μιᾶ πομπώδικη μεταγρα-

φή τοῦ ἀπλοῦ γεγονότος διὰ τὴν διάφορα μέρη, «ἐδῶ καὶ κεῖ», ὑπάρχει ἓνας σημαντικός τεμαχισμός — γὰρ νὰ ἐκφραστοῦμε στήν ἐξαγιαστική φρασεολογία τοῦ Σάντσο μας, πού ταιριάζει σέ ὅλα τὰ πράγματα καὶ σέ τίποτε. Κατὰ τὰ ἄλλα, οἱ πῶς πάνω φράσεις τοῦ Σάντσο περιέχουν ἀπλῶς τίς φαντασιώσεις τοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ γιὰ τόν τεμαχισμό, πού εἶναι βέβαια, γι' αὐτόν τόν Ξένο, «τό Ἱερό». Πρβλ. «Πολιτικός φιλελευθερισμός».

2. Ἡ ἐξαγορά τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν — ἓνα ἄθλιο μέτρο πού τό συναντᾶμε μονάχα στή Γερμανία, ὅπου οἱ κυβερνήσεις ἦταν ἀναγκασμένες νὰ τό παίρνουν μόνον ἐξαιτίας τῶν πῶς προχωρημένων συνθηκῶν στίς γειτονικές χῶρες καὶ ἐξαιτίας τῶν δημοσιονομικῶν δυσκολιῶν — θεωρεῖται ἀπό τόν ἅγιό μας σάν κάτι πού οἱ «πολιτικοὶ φιλελεύθεροι» τό ἐπιθυμοῦν γὰρ νὰ δημιουργήσουν «ἐλεύθερους ἀνθρώπους καὶ καλοὺς πολίτες». Ὁ ὀρίζοντας τοῦ Σάντσο καὶ πάλι δέν ξεπερνᾷ τή Δίαίτα τῆς Πομερανίας καὶ τή Βουλή τῆς Σαξονίας. Αὐτός ὁ γερμανικός τρόπος ἐξαγορᾶς τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν ποτέ δέν ὀδήγησε σέ κάποιο πολιτικό ἢ ὀικονομικό ἀποτέλεσμα καί, ἐπειδή εἶναι ἓνα ἡμίμετρο, ἔμεινε ἐντελῶς ἀτελέσφορο. Ὁ Σάντσο, βέβαια, δέν ξέρει τίποτε γιὰ τήν ἱστορικά σημαντική ἐξαγορά τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν στό 14ο καὶ 15ο αἶώνα, ἐξαγορά πού ὀφειλόταν στήν ἀρχόμενη ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ στίς χρηματικές ἀνάγκες τῶν γαιοκτημόνων. — Οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι πού, σάν τόν Στάν καὶ τόν Βίνκε, ἠθέλαν τήν ἐξαγορά τῶν δουλικῶν ἐργασιῶν στή Γερμανία γὰρ νὰ φτιάξουν, ὅπως πιστεῦει ὁ Σάντσο, καλοὺς πολίτες καὶ ἐλεύθερους ἀνθρώπους, ἀνακάλυψαν ἀργότερα διὰ γὰρ νὰ δημιουργηθοῦν «καλοὶ πολίτες καὶ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι» ἔπρεπε νὰ ἀποκατασταθοῦν οἱ δουλικές ἐργασίες, ὅπως ἐπιχειρεῖται ἀκριβῶς τώρα στή Βεστφαλία. Ἄπ' ὅπου ἔπεται διὰ τὸ «σεβασμός», ὅπως κι ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ, εἶναι χρήσιμοι γιὰ ὅλα τὰ πράγματα.

3. Ἡ «μαζική ἀγορά» τῆς μικρῆς γαιοκτησίας ἀπό τοὺς «μεγάλους ἰδιοκτῆτες» γίνεται, κατὰ τόν Σάντσο, γιὰ τὴν πράξη δέν ὑπάρχει «σεβασμός πρὸς τήν ἰδιοκτησία». Δύο ἀπό τίς πῶς συνηθισμένες συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ, ἢ συγκέντρωση καὶ ἢ μαζική ἀγορά — καὶ ὁ συναγωνισμός γενικά, πού δέν ὑπάρχει χωρίς συγκέντρωση — φαίνονται ἐδῶ στόν Σάντσο μας σάν *παραβιάσεις* τῆς ἰδιωτικῆς *ἰδιοκτησίας*, πού κινιέται μέσα στή σφαῖρα τοῦ συναγωνισμοῦ. Ἡ ἰδιωτική ἰδιοκτησία ἔχει ἤδη παραβιαστεῖ ἀπό τό ἴδιο τό γεγονός διὰ ὑπάρχει. Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Σάντσο, τίποτε δέν μπορεῖς ν' ἀγοράσεις χωρίς νὰ ἐπιτεθεῖς στήν ἰδιοκτησία*. Τό

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ὁ Ἅγιος Σάντσο καταλήγει σ' αὐτό τόν παραλογισμό

πόσο βαθειά έχει αναλύσει ο Άγιος Σάντσο τη συγκέντρωση της γαιοκτησίας φαίνεται από το γεγονός ότι βλέπει σ' αυτή μονάχα την πιο φανερή πράξη της συγκέντρωσης, την άπλη «μαζική αγορά». Άλλωστε, απ' αυτά που λέει ο Σάντσο δεν είναι δυνατό να διακρίνουμε ως ποιο βαθμό οι μικροϊδιοκτήτες παύουν να είναι ιδιοκτήτες με το να γίνονται μεροκαματιάρηδες. Ο Σάντσο, στην επόμενη κιάλας σελίδα (σ. 329), εξηγεί ο ίδιος με τη μεγαλύτερη έπισημότητα, ενάντια στον Προυντόν, ότι παραμένουν «ιδιοκτήτες του μερίδιου που τους απομένει από το κέρδος του χωραφίου», δηλαδή ιδιοκτήτες του μισθού της εργασίας. «Θά βρούμε κάποτε στην ιστορία» ότι, εναλλασσόμενα, πότε ή μεγάλη γαιοκτησία καταβροχθίζει τη μικρή, και πότε ή μικρή καταβροχθίζει τη μεγάλη, δύο φαινόμενα που, για τον Άγιο Σάντσο, καταλήγουν ειρηνικά στον αποχρώντα λόγο ότι «στην πράξη οι άνθρωποι δέ σέβονται τίποτε». Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες πολλαπλές μορφές γαιοκτησίας. Και ακολουθεί το σοφό: «αν οι μικροϊδιοκτήτες είχαν» κτλ. Έχουμε δει στην Παλαιά Διαθήκη πώς ο Άγιος Σάντσο, χρησιμοποιώντας την άφηρημένη θεωρία, έβαλε τις παλιότερες γενιές να στοχάζονται πάνω στις εμπειρίες των κατοπιτών γενιών. Τώρα τον βλέπουμε να παραπονιέται κατά τον τρόπο των πολιτικώνάντηδων, για το ότι οι προηγούμενες γενιές δέ στοχάστηκαν όχι μόνο πάνω στις ιδέες των κατοπιτών γενιών για τις ίδιες αλλά ούτε και για τη δική τους άνοησία. Τί δασκαλίστικη «σοφία»! Άν οι άνθρωποι της Τρομοκρατίας είχαν σκεφτεί ότι θά φέρνανε τον Ναπολέοντα στο θρόνο, αν οι Άγγλοι βαρώνοι της έποχής του Ράννυμίντ και της Μάγκνα Κάρτα¹ είχαν σκεφτεί ότι οι Νόμοι για τή Σιτηρά θά άκυρώνονταν, αν ο Κροϊσος είχε σκεφτεί ότι ο Ρότσιλντ θά τον ξεπερνούσε στή πλούτη, αν ο Μέγας Άλέξανδρος είχε σκεφτεί ότι θά τον έκρινε ο Ρόττεκ και ότι ή αυτοκρατορία του θά έπεφτε στή χέρια των Τούρκων, αν ο Θεμιστοκλής είχε σκεφτεί

γιατί παίρνει τή νομική, ιδεολογική έκφραση της άστικής ιδιοκτησίας για τήν πραγματική άστική ιδιοκτησία, και δέν μπορεί τώρα να καταλάβει γιατί ή πραγματικότητα δέν αντιστοιχεί σ' αυτή του τήν άταπάτη.

1. Magna Charta (Magna Charta Libertatum) –Μεγάλος Χάρτης (των Έλευθεριών)– Έπίσημο έγγραφο, που παρουσίασαν στον Άγγλο βασιλιά Ιωάννη τον Άκτήμονα οι μεγάλοι φεουδάρχες (οι βαρώνοι), με τήν ύποστήριξη των ίπποτων και των πόλεων. Ο Χάρτης, που ύπογράφηκε στις 15 Ιουνίου 1215 στο λειβάδι του Ράννυμιντ επί του Τάμεση, περιόριζε τή προνόμια του βασιλιά, πριν απ' όλα προς όφελος των μεγάλων γαιοκτημόνων, και περιείχε μερικές παραχωρήσεις προς τους ίππότες και τις πόλεις. Στην κύρια μάζα του πληθυσμού, στους δουλοπάροικους άγρότες, ο Χάρτης δέν έδινε κανενός είδους δικαιώματα.

δτι θά νικοῦσε τούς Πέρσες γιά τά συμφέροντα τοῦ ἀνήλικου Ὀθωνα, ἄν ὁ Χέγκελ εἶχε σκεφεῖ δτι θά τόν ἐκμεταλλευόταν μέ τέτοιο «χυδαῖο» τρόπο ὁ Ἅγιος Σάντσο... ἄν, ἄν, ἄν! Γιά ποιούς «μικροϊδιοκτῆτες» φαντάζεται δτι μιλάει ὁ Ἅγιος Σάντσο; Γιά τούς ἀκτήμονες ἀγρότες πού ἐγιναν «μικροϊδιοκτῆτες» μόνο μέ τή διάσπαση τῆς μεγάλης γαιοκτησίας, ἢ γιά ἐκείνους πού καταστρέφονται σήμερα ἀπό τή συγκέντρωση; Γιά τόν Ἅγιο Σάντσο αὐτές οἱ δύο περιπτώσεις μοιάζουν μεταξύ τους δπως ἓνα αὐτό μ' ἓνα ἄλλο. Στήν πρώτη περίπτωση, οἱ μικροί ἰδιοκτῆτες δέν αὐτοαποκλείονταν καθόλου καί μέ κανένα τρόπο ἀπό τή «μεγάλη ἰδιοκτησία», ἀλλά ὁ καθένας τήν ἔπαιρνε στήν κατοχή του, στό βαθμό πού δέν ἀποκλειόταν ἀπό τούς ἄλλους καί εἶχε τή δύναμη νά τό πράξει. Ἡ δύναμη ὡστόσο αὐτή δέν ἦταν ἡ περίφημη δύναμη τοῦ Στίρνερ, ἀλλά καθοριζόταν ἀπό ἐντελῶς ἐμπειρικές συνθήκες, λχ. ἀπό τήν ἀνάπτυξή τους καί δλη τήν προηγούμενη ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν, ἀπό τόν τόπο καί τή μεγαλύτερη ἢ μικρότερη σύνδεσή του μέ τή γειτονική του περιοχή, ἀπό τήν ἔκταση τοῦ ἀποκτημένου τεμαχίου γῆς, καί ἀπό τόν ἀριθμό ἐκείνων πού τό ἰδιοποιήθηκαν, ἀπό τίς συνθήκες τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐπικοινωνίας, τά μέσα συγκοινωνίας, τά ἐργαλεῖα παραγωγῆς κτλ., κτλ. Τό πόσο λίγο αὐτοαποκλείστηκαν ἀπό τή μεγάλη γαιοκτησία καταφαίνεται κιόλας ἀπό τό γεγονός δτι πολλοί ἀπ' αὐτούς ἐγιναν οἱ ἴδιοι μεγάλοι γαιοκτῆτες. Ὁ Σάντσο γίνεται γελοῖος ἀκόμα καί στή Γερμανία μέ τήν παράλογη ἀξίωσή του, νά εἶχαν ὑπερπηδήσει αὐτοί οἱ ἀγρότες τότε τό στάδιο τοῦ τεμαχισμοῦ —πού οὔτε κἀν ὑπῆρχε ἀκόμα καί πού ἀποτελοῦσε τότε γι' αὐτούς τή μόνη ἐπαναστατική μορφή— καί νά ρίχνονταν μ' ἓνα ἄλλα μέσα στό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμό του. Ἀφήνοντας κατά μέρος τόν παραλογισμό του, θά ποῦμε μόνο δτι δέν ἦταν δυνατό γι' αὐτούς τούς ἀγρότες νά ὀργανωθοῦν κομμουνιστικά, ἐφόσον τούς ἔλειπαν ὄλα τά μέσα γιά νά πραγματοποιήσουν τόν πρῶτο ὄρο μιᾶς κομμουνιστικῆς ἔνωσης, δηλαδή τή συλλογική διαχείριση, καί μιὰ πού, ἀντίθετα, ὁ τεμαχισμός ἦταν ἀπλῶς ἓνας ἀπό τούς ὄρους πού προκάλεσαν ἀργότερα τήν ἀνάγκη γιά μιὰ τέτοια ἔνωση. Γενικά, ἓνα κομμουνιστικό κίνημα ποτέ δέν μπορεῖ νά ξεκινήσει ἀπό τήν ὑπαιθρο, ἀλλά πάντοτε μονάχα ἀπό τίς πόλεις.

Στή δεύτερη περίπτωση, δταν ὁ Ἅγιος Σάντσο μιλάει γιά τούς καταστραμμένους μικροϊδιοκτῆτες, αὐτοί ἐξακολουθοῦν νά ἔχουν ἓνα κοινό συμφέρον μέ τούς μεγάλους γαιοκτῆτες τόσο ἐναντίον τῆς ἐντελῶς ἀκτήμονης τάξης, ὅσο καί ἐναντίον τῆς βιομηχανικῆς ἀστικῆς τάξης. Καί στήν περίπτωση πού τό κοινό αὐτό συμφέρον δέν ὑπάρχει, τότε τούς λείπει ἡ δύναμη νά ἰδιοποιηθοῦν τή μεγάλη γαιοκτησία, γιατί ζοῦν σκορπι-

σμένοι και ή δλη τους δραστηριότητα και οί βιοτικές τους συνθηκές κά-
νουν αδύνατη μιάν ένωση —πρώτο δρο για μιά τέτοια ιδιοποίηση— και
γιατί ένα τέτοιο κίνημα προϋποθέτει ένα άκόμα γενικότερο κίνημα, έντε-
λώς άνεξάρτητο άπ' αυτούς. — Τελικά, δλόκληρος δ μονόλογος του Σάν-
τσο καταλήγει στό δτι οφείλουν άπλώς νά βγάλουν άπό τό κεφάλι τους τό
σεβασμό για τήν ιδιοκτησία τών άλλων. Σχετικά μ' αυτό θά άκούσουμε
παρακάτω άκόμα δυό λογάκια.

Τελειώνοντας, άς βάλουμε άκόμα μιά φράση στό φάκελλο: «*Στήν
πράξη οί άνθρωποι δέ σέβονται ίσα-ίσα τίποτε*», έτσι πού, τελικά, δέ φαίνε-
ται νά πρόκειται «ίσα-ίσα» για ένα θέμα «σεβασμού».

Πραγματεία άρ. 2. Άτομική ιδιοκτησία, κράτος και Δίκαιο.

«Άν, άν, άν!»

«Άν» δ Άγιος Σάντσο είχε για μιά στιγμή αφήσει κατά μέρος τίς τρέ-
χουσες ιδέες τών δικηγόρων και πολιτικών για τήν άτομική ιδιοκτησία,
καθώς και τήν πολεμική έναντίον της, άν είχε για μιά φορά κοιτάξει αυτή
τήν άτομική ιδιοκτησία στην έμπειρική της ύπαρξη, στή σύνδεσή της με
τίς παραγωγικές δυνάμεις τών ατόμων, τότε δλη ή σολομώντια σοφία του,
πού μ' αυτή θά μάς διασκεδάσει τώρα, θά διαλυόταν στό τίποτε. Τότε θά
«του ήταν» δύσκολο νά του ξεφύγει (άν και σάν τόν Άβακούμ¹ είναι capa-
ble de tout²) δτι ή άτομική ιδιοκτησία είναι μιά μορφή σχέσεων αναγκαία
για όρισμένα στάδια ανάπτυξης τών παραγωγικών δυνάμεων, μιά μορφή
σχέσεων πού δέν μπορεί νά καταργηθεί, και πού είναι έντελώς άπαραίτητη
στήν παραγωγή τής άμεσης ύλικής ζωής, ώσότου δημιουργηθούν παρα-
γωγικές δυνάμεις πού γι' αυτές ή άτομική ιδιοκτησία γίνεται ένας περιορι-
στικός φραγμός. Στην περίπτωση αυτή «δέ θά» μπορούσε νά διαφύγει κι
άπό τόν αναγνώστη δτι δ Σάντσο θά έπρεπε νά άσχοληθεί με τίς ύλικές
σχέσεις, αντί νά διαλύει δλόκληρο τόν κόσμο σ' ένα σύστημα θεολογικής
ήθικης με σκοπό νά του άντιπαρατάξει ένα καινούργιο σύστημα ήθικης
δηθεν έγωιστικής. «Δέ θά» ήταν δυνατό νά του διαφύγει δτι έπρόκειτο για
πράγματα τελείως διαφορετικά άπό τό «σεβασμό» και τήν έλλειψη σεβα-
σμού. «Άν, άν, άν!».

1. Άβακούμ — βιβλικός προφήτης. Τό βιβλίο του προφήτη Άβακούμ παρουσιάζει ένα
κράμα άπό τίς πιό διαφορετικές άντιλήψεις και άποτελεί τήν έκφραση μιάς πλήρους
πνευματικής άνισχυρίας και τής άνικανότητας του συγγραφέα νά συλλάβει τή γύρω
του πραγματικότητα.

2. Ίκανός για όλα.

Αυτό τό «άν» εἶναι, ἄλλωστε, μονάχα μιά ἡχώ τῆς πιο πάνω πρότασης τοῦ Σάντσο. Γιατί ἄν ὁ Σάντσο εἶχε κάνει δλα αὐτά, εἶναι φανερό δι δέ θά μποροῦσε νά γράψει τό βιβλίο του.

Ἐφόσον ὁ Ἅγιος Σάντσο δέχεται καλόπιστα τήν αὐταπάτη τῶν πολιτικῶν, τῶν νομικῶν καί ἄλλων ἰδεολόγων, αὐταπάτη πού τοποθετεῖ ἀνάποδα δλες τίς ἐμπειρικές σχέσεις, καί προσθέτει ὕστερα, κατά τό γερμανικό τρόπο, κάτι δικό του, ἡ *ἀτομική ἰδιοκτησία μετατρέπεται γι' αὐτόν σέ κρατική ἰδιοκτησία*, δηλαδή *νομική ἰδιοκτησία*, πού πάνω της μπορεῖ τώρα νά κάνει ἓνα πείραμα γιά νά δικαιώσει τίς πιο πάνω ἐξισώσεις του. Ἄς κοιτάξουμε πρὶν ἀπ' δλα τή μετατροπή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σέ κρατική ἰδιοκτησία.

«Μονάχα ἡ δύναμη ἀποφασίζει γιά τήν ἰδιοκτησία» (γιά τήν ὄρα, μᾶλλον ἡ ἰδιοκτησία ἀποφασίζει πάντα γιά τή δύναμη), «καί μιά πού τό κράτος εἶναι ὁ μοναδικός κάτοχος τῆς δύναμης — ἄσχετο ἄν εἶναι κράτος τῶν ἀστῶν ἢ κράτος τῶν κουρελήδων» (ὁ «συνεταιρισμός» τοῦ Στίρνερ) «ἢ ἀπλῶς ἓνα κράτος ἀνθρώπων — αὐτό εἶναι κι ὁ μόνος ἰδιοκτήτης.» (σ. 333)

Πλάι στό πραγματικό γεγονός τοῦ γερμανικοῦ «κράτους τῶν ἀστῶν» ἐμφανίζονται καί πάλι ἐδῶ στήν ἴδια σειρά οἱ χίμαιρες τῶν Σάντσο καί Μπάουερ, ἐνῶ δέν μπορεῖς νά βρεῖς πουθενά τοὺς ἱστορικά σημαντικούς κρατικούς σχηματισμούς. Πρὶν ἀπ' δλα, ὁ Σάντσο, μετατρέπει τό κράτος σ' ἓνα πρόσωπο, «*στόν* κάτοχο τῆς δύναμης». Τό γεγονός δι ἡ κυρίαρχη τάξη συγκροτεῖ τήν κοινή κυριαρχία της σέ δημόσια ἐξουσία, σέ κράτος, ὁ Σάντσο τό ἐρμηνεύει καί τό διαστρεβλώνει κατά τό γερμανικό μικροαστικό τρόπο, λέγοντας δι «τό κράτος» συγκροτεῖται σά μιά τρίτη δύναμη ἐναντίον αὐτῆς τῆς κυρίαρχης τάξης καί ἀπέναντι σ' αὐτήν συγκεντρώνει μέσα της δλη τήν ἐξουσία. Θά ἐπαληθεύσει τώρα τήν πεποίθησή του μέ μιά σειρά παραδείγματα.

Ἐπειδή ἡ ἰδιοκτησία, κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης ὅπως καί σ' δλες τίς ἐποχές, συνδέεται μέ καθορισμένες συνθήκες, πρὶν ἀπ' δλα οἰκονομικές, πού ἐξαρτιοῦνται ἀπό τό βαθμό ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῶν συναλλαγῶν —συνθήκες πού ἀποκτοῦν ἀναπόφευκτα μιά νομική καί πολιτική ἔκφραση— ὁ Ἅγιος Σάντσο, μέσα στήν ἀπλοϊκότητά του, πιστεύει δι

«τό κράτος συνδέει τήν κατοχή τῆς ἰδιοκτησίας» (*car tel est son bon*)

plaisir¹) «μέδρισμένους δρους, ακριβῶς δπως κάνει καί μέ δλα, λχ. τό γάμο». (σ. 335)

Ἐπειδή οἱ ἀστοί δέν ἐπιτρέπουν στό κράτος νά ἐπεμβαίνει στά ἰδιωτικά τους συμφέροντα καί τοῦ δίνουν τόση μονάχα ἐξουσία ὅση εἶναι ἀναγκαία γιά τή δική τους ἀσφάλεια καί τή διατήρηση τοῦ συναγωνισμοῦ καί ἐπειδή, γενικότερα, οἱ ἀστοί ἐνεργοῦν σάν πολῖτες μονάχα στό βαθμό πού τό ὑπαγορεύουν οἱ ἰδιωτικές τους σχέσεις, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης πιστεύει ὅτι δέν εἶναι «τίποτε» μπροστά στό κράτος.

«Τό κράτος δέν ἐνδιαφέρεται παρά νά εἶναι τό ἴδιο πλούσιο. Τοῦ εἶναι τελείως ἀδιάφορο ἂν ὁ Μιχάλης εἶναι πλούσιος κι ὁ Πέτρος φτωχός ... μπροστά του κι οἱ δύο τους εἶναι τίποτε.» (σ. 334)

Τήν ἴδια σοφία ἀντλεῖ στή σελ. 345 ἀπό τήν ἀνοχή τοῦ συναγωνισμοῦ μέσα στό κράτος.

Ἐπειδή ἡ διεύθυνση μιᾶς ἐταιρίας σιδηροδρόμων φροντίζει γιά τοῦς μετόχους της μονάχα στό βαθμό πού κάνουν τίς πληρωμές τους καί εἰσπράττουν τά μερίσματά τους, ὁ Βερολινέζος δημοδιδάσκαλος, μέσα στήν ἀθωότητά του, συμπεραίνει ὅτι οἱ μέτοχοι δέν εἶναι «τίποτε ἀπέναντι στή διεύθυνση, κατά τόν ἴδιο τρόπο πού εἴμαστε ὅλοι μας ἁμαρτωλοί μπροστά στό Θεό». Γιά τόν Σάντσο ἡ ἀδυναμία τοῦ κράτους μπρός στίς δραστηριότητες τῶν ἀτομικῶν ἰδιοκτητῶν εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀδυναμίας τῶν ἀτομικῶν ἰδιοκτητῶν μπρός στό κράτος καί τῆς δικῆς του ἀδυναμίας μπροστά καί στοῦς δύο.

Παρακάτω. Ἐπειδή οἱ ἀστοί ἔχουν ὀργανώσει τήν ἄμυνα τῆς ἰδιοκτησίας τους μέσα στό κράτος, κι «Ἐγώ», ἐπομένως, δέν μπορῶ νά ἀφαιρέσω ἀπό «ἕναν ἐργοστασιάρχη» τό ἐργοστάσιό του, παρά μονάχα μέσα στά πλαίσια τῶν δρων τῆς ἀστικής τάξης, δηλαδή τοῦ συναγωνισμοῦ, ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης πιστεύει ὅτι:

«τό κράτος ἔχει τό ἐργοστάσιο σάν ἰδιοκτησία του, ἐνῶ ὁ ἐργοστασιάρχης τό ἔχει μονάχα σάν τιμάριο, σάν κατοχή.» (σ. 347)

Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο ὁ σκύλος πού φυλάει τό σπίτι μου «ἔχει» τό σπίτι «σάν ἰδιοκτησία», καί ἐγώ τό ἔχω μονάχα «σάν τιμάριο, σάν κατοχή» ἀπό τό σκύλο.

Μιά καί οἱ σκεπασμένοι ὀλικοί δροι τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ἔρχον-

1. Γιατί ἔτσι τοῦ ἀρέσει.

ται κατ' ανάγκη συχνά σέ αντίφαση μέ τή νομική ψευδαίσθηση γιά τήν ατομική ιδιοκτησία — όπως φαίνεται λογουχάρη στίς απαλλοτριώσεις— ό Ίάκωβος ό άγαθούλης συμπεραίνει ότι

«έδω γίνεται όλοφάνερη ή κατά τά άλλα σκεπασμένη άρχή ότι μονάχα τό κράτος είναι ιδιοκτήτης, ένω τό άτομο είναι τιμαριούχος.» (σ.335)

Τό μόνο «όλοφάνερο έδω» είναι τό γεγονός ότι οί έγκόσμιες σχέσεις ιδιοκτησίας είναι κρυμμένες από τά μάτια τοῦ γενναίου άστοῦ μας πίσω από τό κάλυμμα τοῦ «Ίεροῦ», καί ότι όφείλει άκόμα νά δανειστεί μιά «ούράνια σκάλα» από τήν Κίνα, γιά νά μπορέσει νά «σκαρφαλώσει» ένα «σκαλοπάτι τοῦ πολιτισμοῦ», πού στίς πολιτισμένες χώρες τό έχουν φτάσει άκόμα καί δημοδιδάσκαλοι. Ό Σάντσο, όπως ακριβώς έδω μετατρέπει τίς αντιφάσεις πού άνήκουν στήν ύπαρξη τής ατομικής ιδιοκτησίας σέ άρνηση τής ατομικής ιδιοκτησίας, έτσι είχε φερθεϊ, όπως είδαμε πιό πάνω, καί μέ τίς αντιφάσεις μέσα στήν άστική οίκογένεια.

Έπειδή οί άστοί, καί γενικά όλα τά μέλη τής κοινωνίας τῶν ιδιωτῶν, είναι άναγκασμένοι νά συγκροτοῦνται σάν «Έμεϊς», σά νομικό πρόσωπο, σάν κράτος, γιά νά προστατεύσουν τά κοινά τους συμφέροντα καί θέλουν νά άναθέσουν σέ λιγοστά πρόσωπα τή συλλογική τους δύναμη πού γεννήθηκε μ' αυτό τόν τρόπο —έστω καί μόνο εξαιτίας τοῦ καταμερισμοῦ τής εργασίας—, ό Ίάκωβος ό άγαθούλης φαντάζεται ότι

«καθένας έχει τή νομή τής ιδιοκτησίας μονάχα δσον καιρό φέρνει μέσα του τό Έγώ τοῦ κράτους ή είναι ένα άφοσιωμένο μέλος τής κοινωνίας... Όποιος είναι ένα Έγώ— τοῦ κράτους, δηλ., ένας καλός πολίτης ή δπήκοος, κρατάει τό τιμάριο άδιατάρακτα, μέ τήν ιδιότητα τοῦ τέτοιου Έγώ καί όχι τοῦ ιδιαίτερου Έγώ.» (σ. 334, 335)

Άπό τήν άποψη αυτή, καθένας διαθέτει μιά μετοχή τής εταιρίας σιδηροδρόμων μονάχα ένόσω «φέρνει μέσα του» τό «Έγώ» τής διεύθυνσης τής Έταιρίας. Έπομένως μονάχα σάν άγιος μπορεί νά διαθέτει μιά μετοχή τῶν σιδηροδρόμων.

Έχοντας πείσει μ' αυτό τόν τρόπο τόν έαυτό του γιά τήν ταυτότητα τής ατομικής καί τής κρατικής ιδιοκτησίας, ό άγιος Σάντσο μπορεί νά συνεχίσει:

«Τό ότι τό κράτος δέν άφαιρεί από τό άτομο αδθαίρετα αυτό πού έχει από τό κράτος, είναι τό ίδιο μέ τό νά λέμε άπλως ότι τό κράτος δέ ληστεύει τόν έαυτό του.» (σ. 334, 335)

Τό ὅτι ὁ ἅγιος Σάντσο δέ ληστεύει αὐθαίρετα τήν ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων, εἶναι τό ἴδιο μέ τό νά λέμε ἀπλῶς ὅτι ὁ ἅγιος Σάντσο δέ ληστεύει τόν ἑαυτό του, γιατί πραγματικά «θεωρεῖ» κάθε ἰδιοκτησία σά δική του.

Δέν μπορεῖ κανεῖς νά ἀξιῶνει ἀπό μᾶς νά ἀσχοληθοῦμε περισσότερο μέ τίς ὑπόλοιπες φαντασιοπληξίες τοῦ ἁγίου Σάντσο γιά τό κράτος καί τήν ἰδιοκτησία, ὅπως λχ., ὅτι τό κράτος «ἐξημερώνει» καί «ἀνταμείβει» τά ἄτομα μέσω τῆς ἰδιοκτησίας, ὅτι ἀπό καθαρή κακεντρέχεια ἔχει ἐπινοήσει τούς ὑψηλούς φόρους γιά νά καταστρέφει τούς πολίτες ὅταν δέν εἶναι νομοταγεῖς, κτλ. κτλ. Γενικά δέ θά σταθοῦμε περισσότερο στή *μικροαστική-γερμανική* ἰδέα τῆς *παντοδυναμίας* τοῦ κράτους, μίαν ἰδέα πού συναντᾶμε ἤδη καί στούς παλιούς Γερμανούς νομικούς καί πού ἐδῶ ἀναπηδάει μέ στομφώδικες διαβεβαιώσεις.

Τελικά, ὁ ἅγιος Σάντσο γυρεύει ἀκόμα νά ἐξηγήσει τήν ἱκανοποιητικά ἀποδειγμένη ταυτότητα τοῦ κράτους καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας μέσω τῆς ἐτυμολογικῆς συνωνυμίας. Τό μόνο πού καταφέρνει εἶναι νά ξυλίσει τήν πολυμάθειά του *en ambas posaderas*.¹

«Ἡ ἀτομική μου ἰδιοκτησία εἶναι ἀπλῶς ἐκείνη πού μοῦ παραχωρεῖ τό κράτος ἀπό αὐτό πού εἶναι *δικό του*, *στερώνοντας* τήν (*priviern*) ἀπό ἄλλα μέλη τοῦ κράτους: εἶναι κρατική ἰδιοκτησία.» (σ. 339)

Τυχαίνει νά γίνεται ἀκριβῶς τό ἀντίστροφο. Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή *Ρώμη* —τή μόνη μέ τήν ὁποία μπορεῖ νά ἔχει σχέση αὐτό τό ἐτυμολογικό καλαμπουρί— βρισκόταν στήν πιό ριζική ἀντίθεση μέ τήν κρατική ἰδιοκτησία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό κράτος ἔδινε στούς πληβείους ἀτομική ἰδιοκτησία, δίχως ὥστόσο νά ἀποστερεῖ «ἄλλους» ἀπό τήν ἀτομική τους ἰδιοκτησία, ἀλλά ἀποστεροῦσε αὐτούς τούς ἴδιους τούς πληβείους ἀπό τήν κρατική τους ἰδιοκτησία (*ager publicus*²) καί τά πολιτικά τους δικαιώματα, καί ἀκριβῶς γιά τό λόγο αὐτό ὀνομάστηκαν *privati*, ἀποστερημένοι, *αὐτοί οἱ ἴδιοι* καί ὄχι ἐκεῖνα τά φανταστικά «ἄλλα μέλη τοῦ κράτους» πού ὀνειρεύεται ὁ ἅγιος Σάντσο. Ὁ Ἰάκωβος ὁ ἀγαθούλης ἐξευτελίζεται σ' ὄλες τίς χῶρες, σ' ὄλες τίς γλῶσσες καί σ' ὄλες τίς ἐποχές, μόλις πάει νά μιλήσει γιά θετικά γεγονότα, πού γι' αὐτά τό «Ἱερό» δέν μπορεῖ νά ἔχει καμμιά γνώση ἐκ τῶν προτέρων.

Ἡ ἀπελπισία του, πού βλέπει τό κράτος νά ἀπορροφᾶει κάθε ἰδιοκτη-

1. Καί στούς δύο γλουτούς.

2. Δημόσιος ἀγρός.

σία, τόν σπρώχνει πίσω στην πιο εσωτερή του «έξευερμένη» αυτοσυνείδηση, όπου με κατάπληξη του ανακαλύπτει ότι είναι ένας *άνθρωπος τῶν γραμμάτων*. Ἐκφράζει τὴν ἀπορία του με τὰ παρακάτω ἀξιοσημείωτα λόγια:

«Σε ἀντίθεση με τὸ κράτος, ἐγὼ νιώθω δλο καὶ καθαρότερα διὰ τοῦ μένει ἀκόμα μιὰ μεγάλη ἐξουσία, ἡ ἐξουσία πάνω στὸν ἑαυτό Μου»,

πού τὸ ἐπεξηγεῖ παραπέρα με τ' ἀκόλουθα:

«Πάνω στὶς σκέψεις μου ἔχω μιὰ πραγματικὴ ἰδιοκτησία πού μπορῶ ἔτσι νὰ τὴν ἐμπορευτῶ.» (σ. 339)

Ἔτσι, ὁ Στίρνερ ὁ «κουρελῆς», «ὁ ἄνθρωπος με τὸν ἰδεατὸ μόνο πλοῦτο», φτάνει στὴν ἀπεγνωσμένη ἀπόφαση νὰ ἐμπορευθεῖ τὸ πηγμένο καὶ ξυνισμένο γάλα τῶν σκέψεών του¹. Ἀλλὰ με τί πονηριά προετοιμάζεται γιὰ τὴν περίπτωση πού τὸ κράτος θὰ χαρακτήριζε τίς σκέψεις του σὰ λαθρεμπόριο; Ἀκοῦστε:

«Τίς ἐγκαταλείπω» (ἀναμφισβήτητα πολὺ σοφὸ) «καὶ τίς ἀνταλλάσσω με ἄλλες» (δηλαδή ἂν θὰ βρεθεῖ κάποιος πού νὰ εἶναι τόσο κακὸς ἐπιχειρηματίας ὥστε νὰ δεχτεῖ αὐτὴ τὴν ἀνταλλαγὴ ἰδεῶν) «πού τότε γίνονται ἡ καινούργια μου ἀγορασμένη ἰδιοκτησία.» (σ. 339)

Ὁ ἐντιμὸς ἀστὸς μας δὲ θὰ ἠσυχάσει παρά μόνο όταν θὰ ἔχει στὸ χέρι τὸ χαρτί, πού θὰ πιστοποιεῖ ὅτι ἀγόρασε τίμια τὴν ἰδιοκτησία του. Νὰ πῶς παρηγοριέται ὁ Βερολινέζος ἀστὸς γιὰ ὅλα του τὰ πολιτικὰ δεινοπαθήματα καὶ μπλεξίματα με τὴν ἀστυνομία: «Οἱ σκέψεις ἀπαλλάσσονται παντὸς φόρου!»

Ἡ μετατροπὴ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σὲ κρατικὴ ἰδιοκτησία ἀνάγεται τελικὰ στὴν ἰδέα ὅτι ὁ ἀστὸς εἶναι κάτοχος μονάχα με τὴν ἰδιότητα ἑνὸς ἔκτυπου τοῦ γένους τῶν ἀστῶν πού στὸ σύνολό του ὀνομάζεται κράτος καὶ πού παραχωρεῖ στὰ ἄτομα τὴν ἰδιοκτησία με τὴ μορφή τιμάρου. Ἐδῶ γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ ζήτημα τοποθετεῖται με τὸ κεφάλι κάτω. Στὴν

1. Ὑπαινιγμὸς στὸ ὅτι ὁ Στίρνερ, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1845, προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ὑπαρξή του, ἀνοίγοντας ἕνα γαλακτοπωλεῖο, μιὰ καὶ ἡ συγγραφικὴ του δραστηριότητα ὑπῆρξε ἀποτυχία ἀπὸ οἰκονομικὴ ἀποψη. Ὅσο γιὰ τὸ γάλα, βρέθηκαν μὲν προμηθευτές, ἀλλὰ καθόλου ἀγοραστὲς. Ἔτσι, τὰ ἀποθέματα πού ξύνισαν κατέληξαν στὸ νεροχύτη.

άστική τάξη, όπως και σε κάθε άλλη τάξη, μονάχα οι προσωπικές σχέσεις έχουν εξελιχθεί σε κοινές και γενικές σχέσεις, που μέσα στα πλαίσιά τους τά ξεχωριστά άτομα της τάξης κατέχουν και ζούν. Κι αν ακόμα παρόμοιες φιλοσοφικές αυταπάτες μπορούσαν παλιότερα να έχουν πέραση στη Γερμανία, κατάντησαν τώρα τελείως γελοίες, γιατί το παγκόσμιο εμπόριο έχει αποδείξει αρκετά ότι τα κέρδη των άστων είναι έντελως ανεξάρτητα από την πολιτική, ενώ αντίθετα η πολιτική είναι τελείως εξαρτημένη από τα κέρδη των άστων. Από το 18ο αιώνα ακόμα η πολιτική εξαρτιόταν τόσο πολύ από το εμπόριο, ώστε λχ., όταν το γαλλικό κράτος ήθελε να κάνει ένα δάνειο, ένας ιδιώτης έπρεπε να έγγυθη για το κράτος απέναντι των Όλλανδών.

Τό ότι η «άναξιοτήτά Μου» ή «ή εξαθλίωση» αποτελεί την «άξιοποίηση» ή την «ύπαρξη» του «κράτους» (σ. 336) είναι μία από τις χίλιες και μία στιρνερικές εξισώσεις, που τις μνημονεύουμε εδώ μονάχα επειδή μ' αυτή την ευκαιρία μαθαίνουμε κάτι καινούργιο για την εξαθλίωση.

«Η εξαθλίωση είναι ή *άναξιοτήτά Μου*, τό φαινόμενο ότι Έγώ δέν μπορώ να άξιοποιηθώ. Γι' αυτό, κράτος και εξαθλίωση είναι ένα και τό ίδιο πράγμα... Τό κράτος τείνει πάντοτε να βγάξει όφελος από μένα, δηλαδή να μέ εκμεταλλεύεται, να μέ ξεζουμίζει, να μέ χρησιμοποιεί, έστω κι αν αυτή ή χρησιμοποίηση συνίσταται άπλως στό να εξασφαλίζει μία *proles*¹ (προλεταριάτο). Θέλει να είμαι τό δημιουργήμα του.» (σ. 336)

Άσχετα από τό γεγονός ότι φαίνεται εδώ πόσο λίγο εξαρτιέται από τον ίδιο να άξιοποιηθεί, παρόλο που παντού και πάντα μπορεί να επιβάλει την ιδιαιτερότητά του, και ότι, σε αντίθεση με προηγούμενους ισχυρισμούς, ουσία και φαινόμενο είναι εδώ ξανά τελείως αποχωρισμένα τό ένα από τό άλλο, ή πιο πάνω μικροαστική αντίληψη του άγαθούλη μας, ότι τό κράτος θέλει να τον εκμεταλλευτεί, ξαναβγαίνει εδώ στην επιφάνεια. Έμās δέ μās ενδιαφέρει πιά άλλο παρά ή παλιά λατινική έτυμολογική προέλευση της λέξης «προλεταριάτο», που άπλοϊκά εισάγεται εδώ μέ λαθραίο τρόπο στό σύγχρονο κράτος. Άραγε να μήν ξέρει πραγματικά ό Άγιος Σάντσο ότι, παντού όπου έχει αναπτυχθεί τό σύγχρονο κράτος, «ή εξασφάλιση μιας *proles*» είναι για τό κράτος, δηλαδή για τους έπίσημους άστούς, ακριβώς ή πιο δυσάρεστη δραστηριότητα του προλεταριάτου; Δέ

1. Μέλλουσα γενιά, απογόνους.

θά ἔπρεπε ἴσως γιά τό καλό του νά μεταφράσει τόν Μάλθους καί τόν ὑπουργό Ντυσατέλ στά γερμανικά; Μόλις πρὶν λίγο ὁ Ἅγιος Σάντσο, σά Γερμανός μικροαστός, «ἐνιωθε» «δλο καί πιό καθαρά» διτι «σέ ἀντίθεση πρὸς τό κράτος τοῦ ἔμενε ἀκόμα μιά μεγάλη ἐξουσία», συγκεκριμένα ἡ ἐξουσία νά φτιάχνει ἰδέες στό πείσμα τοῦ κράτους. Ἄν ἦταν Ἄγγλος προλετάριος θά εἶχε νιώσει διτι «τοῦ ἔμενε ἡ ἐξουσία» νά κάνει παιδιά, στό πείσμα τοῦ κράτους.

Ἄλλη μιά ἱερεμιάδα ἐναντίον τοῦ κράτους! Ἄλλη μιά θεωρία γιά τήν ἐξαθλίωση! Ἀρχίζει σάν «Ἐγώ» νά «δημιουργεῖ» «ἀλεύρι, λινάρι ἢ σίδηρο καί κάρβουνο», καταργώντας ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ὑστερα ἀρχίζει νά «παραπονιέται» «ἐν ἐκτάσει» διτι ἡ ἐργασία του δέν πληρώνεται στήν ἀξία της, καί πρὶν ἀπ' ὅλα ἔρχεται σέ σύγκρουση μ' ἐκείνους πού πληρώνουν. Τότε τό κράτος παρεμβαίνει «σάν κατευναστής».

«Ἄν δέν εἶμαι ἱκανοποιημένος μέ τήν τιμή πού αὐτό» (δηλαδή τό κράτος) «καθορίζει γιά τό ἐμπόρευμά μου καί τήν ἐργασία μου, καί προσπαθῶ, ἀντίθετα, ἐγώ ὁ ἴδιος νά καθορίσω τήν τιμή τοῦ ἐμπορεύματός μου, δηλαδή νά κάνω νά μοῦ πληρώσουν τόν κόπο μου, ἔρχομαι σέ σύγκρουση πρὶν ἀπ' ὅλα» (ἕνα μεγάλο «πρὶν ἀπ' ὅλα»! — ὄχι μέ τό κράτος, ἀλλά) «μέ τούς ἀγοραστῆς τοῦ ἐμπορεύματος.» (σ. 337)

Ἄν τώρα θέλει νά ἔρθει σέ «ἄμεση σχέση» μ' αὐτούς τούς ἀγοραστῆς, δηλαδή «νά τούς ἀρπάξει ἀπό τά μαλλιά», τότε τό κράτος «ἐπεμβαίνει», χωρίζει τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν ἄνθρωπο (ἄν καί δέν ἐπρόκειτο γιά τόν «ἄνθρωπο» ἀλλά γιά τόν ἐργάτη καί τόν ὑπάλληλο, ἢ —πράγμα πού ὁ Σάντσο μπερδεύει πάντα— γιά τόν πωλητή καί τόν ἀγοραστή ἐμπορευμάτων). Καί μάλιστα τό κράτος τό κάνει αὐτό μέ τήν κακόβουλη πρόθεση «νά παρεμβληθεῖ σάν πνεῦμα» (πάντως σάν Ἅγιο Πνεῦμα).

«Τούς ἐργάτες πού ἀπαιτοῦν ὑψηλότερο μισθό, τούς μεταχειρίζονται σάν ἐγκληματίες, μόλις θελήσουν νά τόν ἀποσπάσουν.» (σ. 337)

Ἔχουμε πάλι μπροστά μας ἕνα μπουκέτο ἀπό παραλογισμούς. Ὁ κ. Σήνιορ θά μπορούσε νά μὴν εἶχε γράψει ποτέ τίς ἐπιστολές του γιά τό μισθό, ἂν προηγούμενα εἶχε ἔρθει σέ «ἄμεση σχέση» μέ τόν Στίρνερ, μιά πού εἰδικά σ' αὐτή τήν περίπτωση τό κράτος δέ θά εἶχε «χωρίσει τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν ἄνθρωπο». Ὁ Σάντσο βάζει ἐδῶ τό κράτος νά ἐπέμβει τρεῖς φορές. Πρῶτα σάν «κατευναστής», ὕστερα σάν καθοριστής τῶν

τιμῶν καί τελικά σάν «πνεῦμα», σάν τό Ἱερό. Τό ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο, μετά τήν ἐνδοξη συνταύτιση τῆς ἀτομικῆς μέ τήν κρατική ἰδιοκτησία, βάζει τό κράτος νά καθορίζει καί τό ἐπίπεδο τῶν μισθῶν, μαρτυράει μιάν ἐξίσου μεγάλη συνέπεια σκέψης καί ἀγνοία τῶν πραγμάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Τό γεγονός ὅτι στήν Ἀγγλία, τήν Ἀμερική καί τό Βέλγιο «τούς ἐργάτες πού θέλουν νά ἀποσπᾶσουν ὑψηλότερο μισθό» μέ κανένα τρόπο δέν τούς μεταχειρίζονται ἀμέσως σάν «ἐγκληματίες», ἀλλά, ἀντίθετα, ἀρκετά συχνά ἀποσποῦν αὐτοί πραγματικά τόν ὑψηλότερο μισθό, εἶναι ἐπίσης κάτι ἀγνωστο γιά τόν ἅγιό μας, καί ἀνατρέπει ὅλο του τό μῦθο γιά τό μισθό. Τό ὅτι οἱ ἐργάτες, κι ἂν ἀκόμα τό κράτος δέν «μπαίνει στή μέση» κι ἂν ἀκόμα «ἀρπάζανε τούς ἐργοδότες τους ἀπό τά μαλλιά», πάλι δέ θά κέρδιζαν τίποτε — ἢ πάντως πολύ λιγότερα ἀπ' ὅσα θά κέρδιζαν διαμέσου τῶν συνδικάτων καί τῶν ἀπεργιῶν, δηλαδή ἐνόσω αὐτοί παραμένουν ἐργάτες καί οἱ ἀντίπαλοί τους καπιταλιστές — αὐτό εἶναι ἐπίσης ἕνα γεγονός πού θά ἔπρεπε νά κατανοεῖται ἀκόμα καί στό Βερολίνο. Τό ὅτι, ἐξαιτίας ὀλοκληρῆς τῆς ὑλικῆς τῆς βάσης, ἡ ἀστική κοινωνία, πού στηρίζεται στό συναγωνισμό, καί τό ἀστικό τῆς κράτος δέν μποροῦν νά ἐπιτρέψουν ὅποιονδήποτε ἀγῶνα ἀνάμεσα στούς πολίτες ἐκτός ἀπό τό συναγωνισμό καί εἶναι ἀναγκασμένα νά ἐπεμβαίνουν ὄχι σάν «πνεῦμα», ἀλλά μέ τίς ξιφολόγχες, ὅταν οἱ ἄνθρωποι «ἀρπάζουν ὁ ἕνας τόν ἄλλο ἀπό τά μαλλιά», αὐτό ἐπίσης δέ χρειάζεται ἀνάλυση.

Ἄλλωστε ἡ ἰδέα τοῦ Στίρνερ ὅτι τό κράτος γίνεται πλουσιότερο μονάχα ὅταν, πάνω στή βάση τῆς ἀστικῆς ἰδιοκτησίας, τά ἄτομα γίνονται πλουσιότερα ἢ ὅτι μέχρι τώρα ὅλη ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ἦταν κρατική ἰδιοκτησία, εἶναι μιᾶ ἰδέα πού καί πάλι τοποθετεῖ τίς ἱστορικές συνθήκες μέ τό κεφάλι κάτω. Μέ τήν ἀνάπτυξη καί συσσώρευση τῆς ἀστικῆς ἰδιοκτησίας, δηλαδή μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας, τά ἄτομα γίνονταν ὅλο καί πλουσιότερα, ἐνῶ τό κράτος γινόταν ὅλο πιο χρεωμένο. Τό γεγονός αὐτό παρατηρήθηκε ἤδη στίς πρῶτες ἰταλικές ἐμπορικές δημοκρατίες, καί ἀργότερα —ἀπό τόν προηγούμενο αἰῶνα— ἐκδηλώθηκε μέ ὀξύτητα στήν Ὀλλανδία, ὅπου ὁ κερδοσκόπος τοῦ Χρηματιστηρίου Πίντο τό ἐπισήμανε ἤδη ἀπό τό 1750, καί τώρα ἐπαναλαμβάνεται στήν Ἀγγλία. Γιά τό λόγο αὐτό καί διαπιστώνεται ὅτι μόλις ἡ ἀστική τάξη ἔχει συσσωρεύσει χρῆμα, τό κράτος πρέπει νά πάει νά ζητιανέψει ἀπ' αὐτήν καί τελικά ἀγοράζεται κατευθείαν ἀπό τήν τελευταία. Αὐτό συμβαίνει σέ μιᾶ περίοδο ὅπου ἡ ἀστική τάξη ἔχει ἀκόμα ν' ἀντιμετωπίσει καί μιάν ἄλλη τάξη, καί ὅπου ἀνάμεσα στίς δύο τό κράτος μπορεῖ ἔτσι νά διατηρεῖ τήν ἐπίφαση ὀρισμένης ἀνεξαρτησίας. Ἄκόμα κι ὅταν ἔχει πιά ἀγο-

ρασει, τό κράτος εξακολουθεῖ νά χρειάζεται χρήματα καί επομένως νά μένει εξαρτημένο ἀπό τούς ἀστούς. Μπορεῖ, ὅμως, ὅταν τά συμφέροντα τῆς ἀστικής τάξης τό ἀπαιτοῦν, νά διαθέσει περισσότερους πόρους ἀπό ὅ,τι κράτη λιγότερο ἀναπτυγμένα καί επομένως λιγότερο φορτωμένα μέ χρέη. Ὡστόσο, ἀκόμα καί τά λιγότερο ἀναπτυγμένα κράτη τῆς Εὐρώπης, τά κράτη τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας¹, τά περιμένει ἀναπόδραστα ἡ ἴδια μοίρα: θά ἀγοραστοῦν σέ δημοπρασία ἀπό τούς ἀστούς. Τότε ὁ Στίρνερ θά εἶναι σέ θέση νά τά παρηγορήσει, μέ τήν ταυτότητα μεταξύ ἀτομικῆς καί κρατικῆς ιδιοκτησίας, εἰδικά τό δικό του μονάρχη, πού μάταια προσπαθεῖ νά ἀναβάλλει τήν ὥρα τοῦ ξεπουλήματος τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στούς «θυμωμένους ἀστούς».

Ἐρχόμαστε τώρα στή σχέση ἀτομικῆς ιδιοκτησίας καί δικαίου, ὅπου ξαναβρίσκουμε τήν ἴδια παλιατσαρία μέ ἄλλη μορφή. Ἡ ταυτότητα κράτους καί ἀτομικῆς ιδιοκτησίας παίρνει φαινομενικά μιᾶ νέα διατύπωση. Ἡ πολιτική ἀναγνώριση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας στό δίκαιο καθορίζεται σάν *βάση* τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας.

«Ἡ ἀτομική ιδιοκτησία ζεῖ μέ τή χάρη τοῦ δικαίου. Μόνο τό Δίκαιο τήν ἐγγυᾶται — γιατί ἡ κατοχή δέν εἶναι ἀκόμη ιδιοκτησία— γίνεται δική Μου μονάχα μέ τή συγκατάθεση τοῦ Δικαίου· δέν εἶναι ἕνα γεγονός, ἀλλά ἕνα πλάσμα, μιᾶ ἰδέα. Εἶναι ἡ νομική ιδιοκτησία, νόμιμη ιδιοκτησία, *ἐγγυημένη* ιδιοκτησία. Εἶναι δική Μου ὄχι χάρη σέ Μένα, ἀλλά χάρη στό Δίκαιο.» (σ. 332)

Ἡ φράση αὐτή ἀνεβάζει τόν προηγούμενο παραλογισμό γιά τήν κρατική ιδιοκτησία σέ ἀκόμα πιά κωμικό ὕψος. Γι' αὐτό περνᾶμε ἀμέσως στήν ἐκμετάλλευση πού κάνει ὁ Σάντσο τοῦ πλασματικοῦ *jus utendi et abutendi*².

1. Ἡ Ἱερή Συμμαχία ἦταν μιᾶ συμμαχία τῶν ἀντεπαναστατικῶν δυνάμεων ἐναντίον ὅλων τῶν προοδευτικῶν κινημάτων στήν Εὐρώπη. Ἰδρύθηκε στίς 26 Σεπτεμβρίου τοῦ 1815 στό Παρίσι —μέ πρωτοβουλία τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ 1ου— ἀπό τή Ρωσία, τήν Αὐστρία καί τήν Πρωσία. Προσχώρησαν σ' αὐτήν τά περισσότερα εὐρωπαϊκά κράτη. Ἡ Ἀγγλία τυπικά ἔμεινε ἔξω. Τό βασικό κείμενο, οἱ «Πράξεις τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας», συντάχθηκε σ' ἕνα τόνο θρησκευτικό, μυστικιστικό. Τά κράτη-μέλη τῆς Συμμαχίας ἀναλάβαιναν τήν ὑποχρέωση νά παρέχουν ἀμοιβαῖα τήν ὑποστήριξή τους γιά τήν κατάπνιξη ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν λαϊκῶν κινημάτων, ὅπου ξεσποῦσαν. Ἡ Ἱερή Συμμαχία διαλύθηκε στά τέλη τῆς 3ης μέ ἀρχές τῆς 4ης δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰώνα.
2. Τό δικαίωμα νά κάνω χρήση καί κατανάλωση τοῦ δικοῦ μου πράγματος (*καθώς* καί: *κατάχρησή* του).

Στή σελίδα 332 μαθαίνουμε, εκτός από τό πίο πάνω ὁμορφο ἀπόφθεγμα, ὅτι ἡ ἰδιοκτησία

«εἶναι ἀπεριόριστη ἐξουσία πάνω σέ κάτι πού μπορῶ νά τό διαθέτω ὅπως μοῦ ἀρέσει.» Ἄλλά «ἡ ἐξουσία δέν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά ὑπάρχει μονάχα μέσα στό ἰσχυρό Ἐγώ, μέσα σέ Μένα, τόν ἰσχυρό.» (σ. 366) Ἴσως ἡ ἰδιοκτησία δέν εἶναι ἓνα «πράγμα», «δέν εἶναι αὐτό τό δέντρο, ἀλλά ἡ ἐξουσία Μου, ἡ δύναμή Μου νά τό διαθέτω εἶναι δική Μου.» (σ. 366) Δέ γνωρίζει παρά «πράγματα» διάφορα ἢ «Ἐγώ». «Ἡ ἐξουσία» ἢ «ἀποχωρισμένη ἀπό τό Ἐγώ», ἡ αὐτονομημένη ἀπέναντί του, ἡ μεταμορφωμένη σέ «φάντασμα», εἶναι τό «Δίκαιο». «Αὐτή ἡ διαιωνιζόμενη ἐξουσία» (πραγματεία πάνω στό κληρονομικό δίκαιο) «δέ σβήνει μέ τό θάνατό Μου, ἀλλά μεταβιβάζεται ἢ κληρονομιέται. Τά πράγματα τώρα ἀνήκουν πραγματικά ὄχι σέ μένα ἀλλά στό Δίκαιο. Ἐξάλλου αὐτό δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό μιᾶ ψευδαίσθηση, γιατί ἡ ἐξουσία τοῦ ἀτόμου γίνεται μόνιμη, γίνεται Δίκαιο, μονάχα ἐπειδή ἄλλοι συνενώνουν τήν ἐξουσία τους μέ τή δική του. Ἡ ψευδαίσθηση βρίσκεται στό ὅτι πιστεύουν πώς δέν μποροῦν νά ἀποσύρουν τήν ἐξουσία τους.» (σ. 366, 367) «Ἐνας σκύλος βλέπει ἓνα κόκκαλο στήν ἐξουσία ἑνός ἄλλου σκύλου καί κάθετα σέ ἀπόσταση, μονάχα ὅταν νιώθει πάρα πολύ ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος ὡστόσο σέβεται τό *δικαίωμα* τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου πάνω στό κόκκαλό του ... Καί, ὅπως ἐδῶ, ἔτσι καί γενικά, λέμε πώς εἶναι “*ἀνθρώπινο*”, ὅταν μέσα σέ κάθε τι βλέπουμε κάτι *πνευματικό*, στήν περίπτωση αὐτή τό Δίκαιο, δηλαδή ὅταν μετατρέπουμε τό κάθε τι σέ φάντασμα καί φερνόμαστε ἀπέναντί του σάν ἀπέναντι σ’ ἓνα φάντασμα ... Ἀνθρώπινο εἶναι νά κοιτάζουμε τό ἀτομικό ὄχι σάν ἀτομικό, ἀλλά σάν καθολικό.» (σ. 368, 369)

Ἴσως ὅλο τό κακό πηγάζει καί πάλι ἀπό τήν πίστη τῶν ἀτόμων στήν ἔννοια τοῦ Δικαίου, πού *σφείλουν* νά τή βγάλουν ἔξω ἀπό τό κεφάλι τους. Ὁ Ἅγιος Σάντσο γνωρίζει μονάχα «πράγματα» καί «Ἐγώ», καί ἀπ’ ὅλα ὅσα δέν μπαίνουν κάτω ἀπ’ αὐτές τίς ἐπικεφαλίδες, ἀπ’ ὅλες τίς σχέσεις, δέ γνωρίζει παρά μόνο τίς ἀφηρημένες ἔννοιές τους, πού ἔτσι μετατρέπονται γι’ αὐτόν ἐπίσης σέ «φαντάσματα». «Ἀπό τήν ἄλλη μεριά», ἔχει σ’ ὀρισμένες στιγμές τή σκοτεινή προαίσθηση πώς ὅλα τοῦτα «δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό μιάν αὐταπάτη» καί ὅτι ἡ «ἐξουσία τοῦ ἀτόμου» ἐξαρτιέται πολύ ἀπό τό ἄν ἄλλοι συνενώνουν τήν ἐξουσία τους μέ τή δική του. Ὡστόσο,

σέ τελευταία ἀνάλυση, ὅλα ἀνάγονται στήν «ψευδαίσθηση» ὅτι τά ἄτομα «πιστεύουν» πῶς δέν μποροῦν νά ἀποσύρουν τήν ἐξουσία τους». Γιά ἄλλη μιᾶ φορά, οἱ σιδηρόδρομοι δέν ἀνήκουν «πραγματικά» στούς μετόχους, ἀλλά στό καταστατικό. Ὁ Σάντσο δίνει ἀμέσως ἓνα χτυπητό παράδειγμα ἀπό τό κληρονομικό δίκαιο. Τό ἐξηγεῖ αὐτό τό Δίκαιο, ὄχι ἀπό τήν ἀνάγκη γιά συσσωρευση καί ἀπό τήν ὑπάρχουσα, πρὶν ἀπ' αὐτό τό δίκαιο, οἰκογένεια, ἀλλά ἀπό τό νομικό πλάσμα τῆς παράτασης τῆς ἐξουσίας πέρα ἀπό τό θάνατο. Ὡστόσο, στό βαθμό πού συντελεῖται ἡ μετάβαση τῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας στήν ἀστική, τό νομικό αὐτό πλάσμα ἐγκαταλείπεται ἀπ' ὅλες τίς νομοθεσίες (πρβλ. λχ. τό Ναπολεόντειο Κώδικα). Δέ χρειάζεται νά ἀναλυθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ ἀπόλυτη πατρική ἐξουσία καί τά πρωτόκια —τόσο τά ἀναλλοίωτα φεουδαρχικά ὅσο καί τά κατοπινά— βασιζόνταν πάνω σέ πολύ καθορισμένες ὑλικές σχέσεις. Τό ἴδιο γίνεται καί στούς ἀρχαίους λαούς τήν ἐποχή τῆς διάλυσης τῆς κοινότητος, ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῆς *ιδιωτικῆς* ζωῆς (ἡ καλύτερη ἀπόδειξη εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ρωμαϊκοῦ κληρονομικοῦ δικαίου). Γενικά ὁ Σάντσο δέν μποροῦσε νά ἐπιλέξει ἓνα πιο ἄτυχο παράδειγμα ἀπό τό κληρονομικό δίκαιο, πού δείχνει μέ τόν πιο καθαρό τρόπο τήν ἐξάρτηση τοῦ Δικαίου ἀπό τίς παραγωγικές σχέσεις. Παράβαλε λχ. τό ρωμαϊκό μέ τό γερμανικό κληρονομικό δίκαιο. Φυσικά, κανένας σκύλος δέν ἐφτιαξε ποτέ φωσφόρο, κοκκαλάλευρο ἢ ἀσβέστιο ἀπό ἓνα κόκκαλο, ὅπως καί ποτέ δέν ἔβαλε μέσ στό κεφάλι του κάτι σχετικά μέ τό «δικαίωμά» του πάνω σ' ἓνα κόκκαλο. Οὔτε ὁ Σάντσο «ἔβαλε μέσα στό κεφάλι του» ποτέ ν' ἀναρωτηθεῖ μήπως τό δικαίωμα πάνω σ' ἓνα κόκκαλο, πού οἱ ἄνθρωποι διεκδικοῦν γιά τόν ἑαυτό τους, ἐνῶ οἱ σκύλοι ὄχι, δέ συνδέεται μέ τόν τρόπο πού οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν αὐτό τό κόκκαλο παραγωγικά, ἐνῶ οἱ σκύλοι ὄχι. Γενικά, ἔχουμε ἐδῶ, σ' ἓνα μόνο παράδειγμα, ὅλη τήν κριτική μέθοδο τοῦ Σάντσο καί τήν ἀκλόνητη πίστη του στίς τρέχουσες ἀταπάτες. Οἱ μέχρι τώρα σχέσεις παραγωγῆς τῶν ἀτόμων πρέπει νά ἐκφράζονται καί σάν πολιτικές καί νομικές σχέσεις (βλέπε πιο πάνω). Μέσα στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας οἱ σχέσεις αὐτές αὐτονομοῦνται κατ' ἀνάγκη ἀπέναντι στά ἄτομα. Στήν ὁμιλία, ὅλες οἱ σχέσεις μποροῦν νά ἐκφραστοῦν μονάχα σάν ἔννοιες. Τό ὅτι αὐτές οἱ γενικότητες καί ἔννοιες περνᾶνε γιά μυστηριώδεις δυνάμεις, εἶναι τό ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο τῆς αὐτονόμησης τῶν πραγματικῶν σχέσεων τῶν ὁποίων εἶναι ἐκφραση. Πέρα ἀπ' αὐτή τή σημασία πού ἔχουν στήν καθημερινή συνείδηση, οἱ γενικότητες αὐτές παίρνουν ἀκόμα μιάν εἰδική σημασία καί ἀνάπτυξη ἀπό τούς πολιτικούς καί τούς νομικούς πού, χάρη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, ἐξαρτιοῦνται ἀπό τή λατρεία αὐτῶν τῶν

έννοιων και βλέπουν σ' αυτές —και όχι στις σχέσεις παραγωγής— την αληθινή βάση όλων των πραγματικών σχέσεων ιδιοκτησίας. 'Ο Άγιος Σάντσο υιοθετεί τυφλά αυτή την αυταπάτη και καταφέρνει έτσι να χαρακτηρίσει τη νομική ιδιοκτησία σαν τη βάση της ατομικής ιδιοκτησίας και την έννοια του δικαίου σαν τη βάση της νομικής ιδιοκτησίας. Τώρα μπορεί πιά να περιορίσει δηλ του την κριτική στη δήλωση ότι η έννοια του δικαίου είναι μία έννοια, ένα φάντασμα. Και μ' αυτό, ο Σάντσο τέλειωσε. Για να τον καθησυχάσουμε μπορούμε να του πούμε ακόμα ότι σέ όλους τους παλιότερους κώδικες ή συμπεριφορά των σκύλων, όταν δυο απ' αυτούς έχουν βρει ένα κόκκαλο, αναγνωρίζεται σά Δίκαιο: *vim vi repellere licere*¹, λένε οι Πανδέκτες²: *idque jus natura comparatur*³, πού σημαίνει ότι *jus quod natura omnia animalia* —άνθρωποι και σκύλοι— *docuit*⁴. 'Αλλά αργότερα τό Δίκαιο είναι «ακριβώς» ή οργανωμένη απόκρουση της βίας με τη βία.

'Ο Άγιος Σάντσο, πού τώρα έχει πάρει δρόμο, αποδείχνει την πολυμάθειά του στον τομέα της ιστορίας του Δικαίου αμφισβητώντας από τον Προυντόν τό «κόκκαλό» του. 'Ο Προυντόν, λέει,

«θέλει να μάς κάνει να πιστέψουμε (*schwindelt uns*) ότι η κοινωνία (*Sozietät*) είναι ο αρχικός κάτοχος και ο μοναδικός ιδιοκτήτης κατά απαράγραπτο δικαίωμα, και ότι ο λεγόμενος ιδιοκτήτης έχει γίνει κλέφτης απέναντί της. Όταν συνεπώς αυτή αφαιρεί από τον τωρινό ιδιοκτήτη την ιδιοκτησία του, δέν του κλέβει τίποτε, εφόσον άσκει άπλώς τό απαράγραπτο δικαίωμά της. Νά πού μπορεί να φτάσει όταν εμφανίζεις τό φάντασμα της κοινωνίας σά νομικό πρόσωπο.» (σ. 330, 331)

'Αντίθετα, ο Στίρνερ προσπαθεί «να μάς κάνει να πιστέψουμε» (σ. 340, 367, 420 και άλλου) ότι έμεις, δηλαδή οί άκτήμονες, έδωρήσαμε στους ιδιοκτήτες την ιδιοκτησία τους από άγνοια, δειλία ή καλοψυχία, κτλ., και μάς καλεϊ να πάρουμε πίσω τό δώρο μας. 'Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτές τις

1. 'Η βία μπορεί ν' αποκρουστεί με τη βία.

2. Πανδέκτες - έλληνική όνομασία (λατ. *Digesta*-Περίληψη) του σπουδαιότερου τμήματος του ρωμαϊκού δικαίου. Ήταν μία συμπάρθεση αποσπασμάτων από τά έργα των Ρωμαίων νομομαθών και άντανακλούσαν τά συμφέροντα των δουλοκτητών. Δημοσιεύτηκαν στά χρόνια του αυτοκράτορα 'Ιουστινιανού.

3. Κι αυτό τό δικαιο όρίζεται από τη φύση.

4. 'Ενα δικαιο πού η φύση έχει διδάξει σ' όλα τά ζωντανά.

δυό «ἀγυρτεῖες» (Schwindeleien) εἶναι ὅτι ὁ Προυντόν βασιζέται σ' ἓνα ἱστορικό γεγονός, ἐνῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἔχει ἀπλῶς «βάλει κάτι μέσα στό κεφάλι του» μέ σκοπό νά δώσει στό ζήτημα μιᾶ «νέα στροφή». Οἱ πρόσφατες ἐρευνες στόν τομέα τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου ἔχουν πράγματι ἀποδείξει ὅτι τόσο στή Ρώμη ὅσο καί στούς γερμανικούς, κελτικούς καί σλαβικούς λαούς ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἰδιοκτησίας εἶχε σάν ἀφετηρία τήν κοινοτική ἢ φυλετική ἰδιοκτησία καί ὅτι ἡ καθαυτό ἀτομική ἰδιοκτησία γεννήθηκε παντοῦ μέσω τοῦ σφετερισμοῦ, πράγμα πού ὁ Ἅγιος Σάντσο δέν μπόρεσε, φυσικά, νά τό συναγάγει ἀπό τή βαθεῖα του παρατήρηση ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ Δικαίου εἶναι μιᾶ ἔννοια. Ἀπέναντι στούς δογματικούς νομικούς, ὁ Προυντόν εἶχε ἀπόλυτα δίκαιο νά τονίζει αὐτό τό γεγονός καί γενικά νά τοῦς καταπολεμᾷ μέ τή βοήθεια τῶν ἰδίων τους τῶν ὑποθέσεων. «Νά πού μπορεῖ κανεῖς νά φτάσει μέ τό φάντασμα» τῆς ἔννοιας τοῦ Δικαίου σάν ἔννοιας. Θά μπορούσε κανεῖς νά ἐπιτεθεῖ στόν Προυντόν γιά τήν πιό πάνω πρότασή του, μονάχα ἂν αὐτός εἶχε ὑποστηρίξει τήν παλιότερη, πιό ἀκατέργαστη, μορφή ἰδιοκτησίας ἐναντία στήν ἀτομική ἰδιοκτησία πού εἶχε ξεπεράσει τό πρωτόγονο τοῦτο κοινοτικό σύστημα. Ὁ Σάντσο συνοψίζει τήν κριτική του γιά τόν Προυντόν στήν ἀλαζονική ἐρώτηση:

«Γιατί μιᾶ τόσο συναισθηματική ἐκκλιση γιά συμπόνοια, σά νά ἦσσαν ἓνα φτωχό θύμα ληστείας;» (σ. 420)

Ὁ συναισθηματισμός, πού ἄλλωστε πούθενά δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ στόν Προυντόν, εἶναι ἐπιτρεπτός μονάχα ἀπέναντι στή Μαριτόρνες. Ὁ Σάντσο φαντάζεται πραγματικά πώς εἶναι «σωστό παληκάρι» μπροστά σ' ἓνα φαντασμοπῖστο σάν τόν Προυντόν. Θεωρεῖ σάν ἐπαναστατικό τό φουσκωμένο γραφειοκρατικό του ὕφος, πού γι' αὐτό θά ντρεπόταν ἀκόμα κι ὁ Γουλιέλμος ὁ 4ος. «Μακάριοι οἱ πιστεύσαντες!» Στή σ. 340 μαθαίνουμε:

«Ὅλες οἱ προσπάθειες νά θεσπιστοῦν ὀρθολογικοί νόμοι γιά τήν ἰδιοκτησία ξεκίνησαν ἀπό τήν ἀγάπη καί χάθηκαν μέσα σ' ἓνα ἔρημο ὠκεανό ἀπό ὀρισμούς.»

Ἐδῶ ταιριάζει ἡ ἐξίσου ῥισκοκίνδυνη φράση:

«Ἡ ἐπικοινωνία ὡς τώρα βασιζόταν στήν ἀγάπη, στήν ἀβρή συμπεριφορά τοῦ ἑνός γιά τόν ἄλλον, στόν ἀλτροϊσμό.» (σ. 385)

Ὁ Ἅγιος Σάντσο αἰφνιδιάζει ἐδῶ τόν ἑαυτό του μέ ἓνα καταπληκτικό παράδοξο γιά τό Δίκαιο καί τήν ἐπικοινωνία. Ἄν, ὡστόσο, θυμηθοῦμε

δτι μέ «ἀγάπη» ἐννοεῖ τὴν ἀγάπη γιὰ τὸν «Ἄνθρωπο», γενικά γιὰ κάτι τὸ ὑπάρχον καθεαυτὸ, κάτι γενικό, δτι κατανοεῖ τὴ σχέση πρὸς ἓνα ἄτομο ἢ πράγμα σὰ μιὰ σχέση πρὸς τὴν οὐσία, πρὸς τὸ Ἱερό, τότε δλη αὐτὴ ἢ ἀστραφτερὴ φαινομενικὴ καταρρέει. Οἱ πιὸ πάνω χρησιμοὶ ἀνάγονται τότε στὶς παλιές κοινοτοπίες πού μᾶς βασάνισαν μέσα σ' ὀλόκληρο τὸ «Βιβλίο», στὸ δτι δύο πράγματα πού γι' αὐτὰ ὁ Σάντσο δέν ξέρει τίποτε — δηλαδή, στὴν περίπτωση αὐτῆ, τὸ μέχρι τώρα Δίκαιο καὶ ἡ μέχρι τώρα ἐπικοινωνία — εἶναι τὸ «Ἱερό», καὶ δτι γενικά, ὡς τώρα, μονάχα «ἐννοιες ἔχουν κυβερνήσει τὸν κόσμο». Ἡ σχέση πρὸς τὸ Ἱερό, πού ὀνομάζεται κι ἄλλιῶς «σεβασμός», μπορεῖ εὐκαιριακά νά τιτλοφορηθεῖ καὶ «ἀγάπη». (Βλέπε «Λογική»).

Νά ἓνα μονάχα παράδειγμα γιὰ τὸ πῶς ὁ Ἅγιος Σάντσο μετατρέπει τὴ νομοθεσία σέ μιὰ σχέση ἀγάπης, καὶ τὸ ἐμπόριο (Handel) σέ μιὰ ἐρωτοδουλειά (Liebeshandel):

«Σ' ἓνα νομοσχέδιο γιὰ τὴν κατάρτιση τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων στὴν Ἱρλανδία, ἡ κυβέρνηση πρότεινε νά δοθεῖ τὸ δικαίωμα ψήφου σ' ὄσους πληρώνουν φόρο πέντε λίρες στερλίνες γιὰ τοὺς φτωχοὺς. Ἔτσι, ἐκεῖνος πού κάνει ἐλεημοσύνες ἀποκτᾶ πολιτικά δικαιώματα ἢ, ἀλλοῦ, γίνεται ἓνας Ἱπὸτης τοῦ τάγματος τοῦ Κύκνου.» (σ. 344)

Πρὶν ἀπ' ὄλα πρέπει νά παρατηρήσουμε δτι αὐτὸ τὸ «Νομοσχέδιο γιὰ τὴν κατάρτιση τῶν ἐκλογικῶν καταλόγων», πού παραχωρεῖ «πολιτικά δικαιώματα», ἦταν ἓνα νομοσχέδιο γιὰ δήμους ἢ γιὰ σωματεῖα ἢ —γιὰ νά μιλήσουμε σέ γλώσσα κατανοητῆ στὸν Σάντσο— ἓνας «κανονισμὸς δήμων καὶ κοινοτήτων» πού ἔπρεπε νά παραχωρεῖ ὄχι «πολιτικά δικαιώματα», ἀλλὰ δημοτικά δικαιώματα, τὸ δικαίωμα ψήφου γιὰ τὴν ἀνάδειξη τῶν τοπικῶν ἀρχόντων. Δεύτερο, ὁ Σάντσο, πού μεταφράζει τὸν Μάκ Κάλλοκ, ἀσφαλῶς ἔπρεπε νά ξέρει πολὺ καλά τί σημαίνει «to be assessed to the poor-rates at five pounds». Αὐτὸ δέ σημαίνει «νά πληρώνεις φόρο πέντε λίρες στερλίνες γιὰ τοὺς φτωχοὺς», ἀλλὰ σημαίνει νά ἐγγραφεῖς στὸν κατάλογο ἐκείνων πού πληρώνουν αὐτὸ τὸ φόρο σάν ἔνοικος ἓνος σπιτιοῦ, πού τὸ χρονιάτικὸ του νοίκι ἀνέρχεται σέ πέντε λίρες στερλίνες. Ὁ Βερολινέζος μας ἀγαθούλης δέν ξέρει δτι ὁ φόρος γιὰ τοὺς φτωχοὺς στὴν Ἄγγλια καὶ τὴν Ἱρλανδία εἶναι ἓνας τοπικὸς φόρος πού εἶναι διαφορετικὸς σέ κάθε πόλη καὶ κάθε χρόνο, ἔτσι πού θά ἦταν σαφῶς ἀδύνατο νά συνδέσουμε ἓνα ὀποιοδήποτε δικαίωμα μέ τὴν πληρωμὴ ἓνος καθορισμένου ποσοῦ φόρου. Τέλος, ὁ Σάντσο νομίζει δτι ὁ ἀγγλικὸς καὶ ἱρλανδικὸς φόρος γιὰ βοήθεια στοὺς φτωχοὺς εἶναι μιὰ «ἐλεημοσύνη», ἐνῶ ἀπλῶς ἔξα-

σφαλίζει χρηματικά μέσα για έναν ανοιχτό και άμεσο επιθετικό πόλεμο της κυρίαρχης αστικής τάξης έναντι του προλεταριάτου. Καλύπτει τό κόστος τῶν ἀναμορφωτηρίων πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποτελοῦν ἕνα μαλθουσιανικό δπλο γιά ἐκφοβισμό τῆς φτωχολογιάς. Βλέπουμε πῶς ὁ Σάντσο «ξεκινᾷ ἀπό τόν ὄρμιο τῆς ἀγάπης καί χάνεται σ' ἕναν ἔρημο ὠκεανό ἀπό ὀρισμούς».

Ἄς σημειώσουμε παρενθετικά ὅτι ἡ γερμανική φιλοσοφία, ἐπειδή ξεκίνησε μόνο ἀπό τή συνείδηση, ἔπρεπε νά καταλήξει σάν ἠθική φιλοσοφία, ὅπου οἱ διάφοροι ἥρωες ἐρίζουν γύρω ἀπό τήν ἀληθινή ἠθική. Ὁ Φώουερπαχ ἀγαπᾷ τόν ἄνθρωπο γιά χάρη τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Ἅγιος Μπρούνο τόν ἀγαπᾷ ἐπειδή τό «ἀξίζει» (Βίγκαντ, σ. 137), ἐνῶ ὁ Ἅγιος Σάντσο ἀγαπᾷ τόν «καθένα», γιατί αὐτό τοῦ ἀρέσει, μέ τή συνείδηση τοῦ ἐγωισμοῦ (Τό «Βιβλίο», σ. 387).

Εἶδαμε πῶς πάνω —στήν πρώτη πραγματεία— πῶς οἱ μικροί γαιοκτήμονες αὐτοαποκλείστηκαν εὐσεβάστως ἀπό τή μεγάλη γαιοκτησία. Αὐτός ὁ λόγος σεβασμοῦ αὐτοαποκλεισμός ἀπό τήν ξένη ἰδιοκτησία παριστάνεται γενικά σάν τό χαρακτηριστικό τῆς αστικής ἰδιοκτησίας. Ἐπ' αὐτό τό χαρακτηριστικό ὁ Στίρνερ καταφέρνει νά ἐξηγήσει στόν ἑαυτό του, γιατί

«μέσα στό ἀστικό σύστημα, παρά τό πνεῦμα πού ἐπικρατεῖ ὅτι ὁ καθένας θά ἔπρεπε νά εἶναι ἰδιοκτήτης, οἱ περισσότεροι δέν ἔχουν οὐσιαστικά τίποτε.» (σ. 348) Αὐτό «ὀφείλεται στό ὅτι οἱ περισσότεροι εἶναι εὐχαριστημένοι νά εἶναι γενικά κάτοχοι ἔστω καί λίγων κουρελιῶν.» (σ. 349)

Τό ὅτι «οἱ περισσότεροι» κατέχουν μονάχα «λίγα κουρέλια», ὁ Σέλιγκα τό ἐξηγεῖ, ἐντελῶς φυσικά, μέ τή χαρά τους νά ἔχουν κουρέλια. (σ. 343):

«Νά εἶμαι λοιπόν μόνο κάτοχος; Ὁχι, ὡς τώρα ἕνας ἦταν κάτοχος —μέ ἐξασφαλισμένη τήν κατοχή ἑνός κομματιοῦ γῆς— μόνο ἐπειδή ἄφηνε καί ἄλλους νά κατέχουν ἕνα κομμάτι γῆς. Τώρα, ὅμως, τό καθετί ἀνήκει σέ Μένα. Ἐγώ εἶμαι ὁ ἰδιοκτήτης ὅλων ὅσων Μοῦ χρειάζονται καί πού μποροῦν νά ἀποκτηθοῦν.»

Ὅπως πῶς μπροστά ὁ Σάντσο ἔβαλε τούς μικροῦς γαιοκτήμονες νά αὐτοαποκλείονται εὐσεβάστως ἀπό τή μεγάλη ἰδιοκτησία, καί, ὅπως τώρα βάζει τούς μικροῖδιοκτῆτες νά ἀποκλείουν ὁ ἕνας τόν ἄλλον, ἔτσι θά μπορούσε νά προχωρήσει σέ λεπτομέρειες καί νά πραγματοποιήσει, μέσω τοῦ σεβασμοῦ, τόν ἀποκλεισμό τῆς ἐμπορικής ἰδιοκτησίας ἀπό τή γαιοκτησία,

τῆς ἐργοστασιακῆς ἰδιοκτησίας ἀπὸ τὴν καθαρὸ ἐμπορικὴ ἰδιοκτησία, κτλ., καὶ ἔτσι νὰ φτάσει σὲ μίαν ἐντελῶς νέα οἰκονομία πάνω στὴ βάση τοῦ Ἱεροῦ. Τὸ μόνο πού θὰ εἶχε τότε νὰ κάνει εἶναι νὰ διώξει τὸ σεβασμὸ ἀπὸ τὸ κεφάλι του, γιὰ νὰ καταργήσει μονομιᾶς τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τὴ μορφή ἰδιοκτησίας πού προκύπτει ἀπ' αὐτόν. Ὁ Σάντσο δίνει ἓνα παράδειγμα αὐτῆς τῆς νέας οἰκονομίας στὴ σελίδα 128 τοῦ «Βιβλίου», ὅπου ἀγοράζει τὴ βελόνα ὄχι ἀπὸ τὸν ψιλικατζή, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ σεβασμὸ, καὶ δὲν τὴν ἀγοράζει μὲ χρῆμα ἀπὸ τὸν ψιλικατζή, ἀλλὰ μὲ σεβασμὸ ἀπὸ τὴ βελόνα. Ἐξάλλου, ὁ *δογματικὸς* αὐτοαποκλεισμὸς τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὴν ξένη ἰδιοκτησία, πού τόσο ἐχθρεύεται ὁ Σάντσο, εἶναι μιά καθαρὰ νομικὴ ἀταπότη. Στὸ σημερινὸ τρόπο παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς, ὁ καθένας παραβιάζει αὐτὴ τὴν ἀταπότη καὶ τείνει, ἀντίθετα, ν' ἀποκλείσει ὄλους τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία, πού γιὰ τὴν ὥρα εἶναι δική τους. Τὸ πῶς παρουσιάζεται στὸν Σάντσο ἡ «ἰδιοκτησία ὄλων» καταφαίνεται ἀπὸ τὸ συμπληρωματικὸ δεύτερο μέλος τῆς φράσης: «πού Μοῦ χρειάζονται καὶ πού μποροῦν νὰ ἀποκτηθοῦν». Τὸ ἐξηγεῖ αὐτὸ πῶς λεπτομερειακὰ στὴ σ. 353: «Ὅταν Ἐγὼ λέω: ὁ κόσμος Μοῦ ἀνήκει, τότε εἶναι κι αὐτὸ κυριολεκτικὰ μιά κενολογία, πού ἔχει νόημα μονάχα στὸ βαθμὸ πού Ἐγὼ δὲ σέβομαι καμμιά ξένη ἰδιοκτησία», ἄρα στὸ βαθμὸ πού ὁ *μὴ σεβασμὸς* τῆς ξένης ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ *ἰδιοκτησία του*.

Αὐτὸ πού δυσαρεστεῖ τὸν Σάντσο στὴν ἀγαπημένη του ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀποκλειστικότητα, δίχως τὴν ὁποία θὰ ἦταν παραλογισμὸς τὸ γεγονὸς ὅτι ἔξω ἀπὸ τὸν ἴδιο ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι ἀτομικοὶ ἰδιοκτῆτες. Γιατί ἡ ξένη ἀτομικὴ ἰδιοκτησία εἶναι πράγματι ἱερή. Θὰ δοῦμε πῶς στὸ «Συνεταιρισμὸ» του διορθώνει αὐτὴ τὴν ἀναποδιά. Θὰ διαπιστώσουμε πράγματι ὅτι ἡ ἐγωιστικὴ του ἰδιοκτησία, ἡ ἰδιοκτησία μὲ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ συνηθισμένη ἢ ἀστικὴ ἰδιοκτησία μεταμορφωμένη ἀπὸ τὴν ἐξαγιαστικὴ του φαντασία.

Ἄς τελειώσουμε μ' αὐτὴ τὴν παροιμία τοῦ Σολομώντα:

«Ὅταν οἱ ἄνθρωποι φτάνουν νὰ χάνουν τὸ σεβασμὸ τους πρὸς τὴν ἰδιοκτησία, τότε ὁ καθένας θὰ ἔχει ἰδιοκτησία ... τότε [καὶ οἱ *συνεταιρισμοί* θὰ πολλαπλασιάσουν τὰ μέσα τοῦ ἀτόμου καὶ θὰ ἐξασφαλίσουν τὴ διαφιλονικουμένη ἰδιοκτησία του]. σ. 342]¹

(Πραγματεία 3: Σχετικὰ μὲ τὸ συναγωνισμὸ μὲ τὴ συνηθισμένη καὶ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια).

1. Λεῖπουν ἐδῶ τέσσερις σελίδες τοῦ χειρογράφου.

Ὁ συγγραφέας τῆς πραγματείας πῆγε ἕνα πρωί, φορώντας τὸ κατάλληλο κοστούμι, στὸν ὑπουργὸ κύριο Ἰαχουρν:

«Μιά καὶ δὲν μπορῶ νὰ γίνω ἐργοστασιάρχης» (γιατὶ ὁ κύριος ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν δὲν τοῦ εἶχε δώσει οὔτε χῶρο οὔτε κεφάλαια γιὰ νὰ χτίσει ἕνα δικό του ἐργοστάσιο, καὶ ὁ ὑπουργὸς Δικαιοσύνης δὲν τοῦ εἶχε δώσει τὴν ἄδεια νὰ πάρει τὸ ἐργοστάσιο ἀπὸ τὸν ἐργοστασιάρχη — βλέπε πῶς πάνω γιὰ τὴν ἀστική ἰδιοκτησία), «θέλω νὰ συναγωνιστῶ αὐτὸν τὸν καθηγητὴ τοῦ Δικαίου. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι ἕνας ἀνόητος, καὶ Ἐγώ, Ἐγὼ πού ξέρω ἕκατὸ φορές περισσότερα ἀπ’ αὐτόν, θὰ τὸν ἀφήσω δίχως ἀκροατήριον.» — «Ἀλλά, φίλε μου, ἔχεις σπουδάσει, ἔχεις πάρει τὸ δίπλωμά Σου;» — «Ὅχι, ἀλλά τί μ’ αὐτό; Ξέρω μὲ τὸ παραπάνω ὅτι χρειάζεται νὰ ξέρει ἕνας καθηγητής.» — «Λυποῦμαι, ἀλλά ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ἐλεύθερος συναγωνισμός. Δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ τίποτε ἐναντίον Σου προσωπικά, ἀλλά λείπει τὸ βασικό: τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορα, καὶ αὐτὸ σοῦ τὸ ζητῶ Ἐγώ, τὸ κράτος.» — «Αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἡ ἐλευθερία τοῦ συναγωνισμοῦ», ἀναστέναξε ὁ συγγραφέας· «μόνο τὸ κράτος, ὁ κύριός Μου, Μοῦ ἐπιτρέπει νὰ συναγωνιστῶ.» Ἰστερα ἀπὸ αὐτὸ γύρισε στὸ σπίτι του ἀποκαρδιωμένος. (σ. 347)

Σὲ χῶρες πῶς ἀναπτυγμένες δὲ θὰ τοῦ περνοῦσε ἀπ’ τὸ μυαλό ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸ κράτος τὴν ἄδεια νὰ συναγωνιστεῖ μὲ ἕνα καθηγητὴ τοῦ Δικαίου. Ἄν ὅμως ἀπευθύνεται στὸ κράτος σὰ σ’ ἕνα ἐργοδότη καὶ ζητᾷ ἀμοιβή, δηλαδή μισθό, μπαίνουντας ἔτσι στὴ σφαῖρα τοῦ συναγωνισμοῦ, τότε ἀσφαλῶς — ἕστερα ἀπὸ τίς προηγούμενες πραγματείες του γιὰ τὴν ἀτομική ἰδιοκτησία καὶ τοὺς *privati*¹, τὴν κοινοτική ἰδιοκτησία, τὸ προλεταριάτο, τίς *lettres patentes*², τὸ κράτος καὶ τὴ νομική θέση τοῦ ἀτόμου κτλ. — δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ υποθέσει ὅτι «τὸ διάβημά του θὰ ἔχει ἐπιτυχία». Κρίνοντας ἀπὸ τίς ὡς τώρα ἐπιδόσεις του, τὸ κράτος μπορεῖ τὸ πολὺ νὰ τὸν διορίσει σὰν καντηλανάφτη (*custos*) τοῦ «Ἱεροῦ» σὲ κάποιο κτῆμα, στὸ βᾶθος τῆς Πομερανίας.

Γιὰ νὰ γελάσουμε καὶ λίγο μποροῦμε νὰ «ἐπισυνάψουμε» ἐδῶ «ἐπισοδιακά» τὴ μεγάλη ἀνακάλυψη τοῦ Σάντσο, ὅτι δὲν ὑπάρχει «ἄλλη δια-

1. Ἀποστερημένους.

2. Ἀνοιχτές ἐπιστολές: διατάγματα τῶν βασιλιάδων τῆς Γαλλίας πού ἀφοροῦσαν τὴν ἐρμηνεία, τὴν ἐπιψήφιση καὶ τὴν ἐφαρμογή τῶν νόμων.

φορά» ανάμεσα σέ «φτωχούς» καί «πλούσιους» «ἔξω ἀπό ἐκείνη πού ὑπάρχει ανάμεσα στους *εὐπορους* καί τούς *ἄπορους*». (σ. 354)

Ἦς ξαναριχτοῦμε τώρα στόν «ἔρημο ὠκεανό» τῶν «ὀρισμῶν» τοῦ Στίρνερ γιά τό συναγωνισμό:

«Ὁ συναγωνισμός συνδέεται *λιγότερο*» (ᾧ, αὐτό τό «λιγότερο») «μέ τήν πρόθεση νά κάνεις τή δουλειά ὄσο τό δυνατό καλύτερα, παρά νά τήν κάνεις ὄσο τό δυνατό πιο *ἐπικερδή*, πιο ἀποδοτική. Γι' αὐτό, γιά νά πετύχεις μιά θέση, σπουδάζεις (σπουδές γιά ἓνα κομμάτι ψωμί) τή χαμέρπεια καί τήν κολακεία, τή ρουτίνα καί τήν τέχνη τοῦ ἐμπορίου, ἐργάζεσαι γιά τά μάτια. Ἔτσι, φαινομενικά πρόκειται γιά μιά *καλή ἐπίδοση*, ἐνῶ στήν πραγματικότητα δέν ἐπιδιώκεται παρά μιά καλή συναλλαγή καί ἓνα χρηματικό κέρδος. Κανένας βέβαια δέν ἐπιθυμεῖ νά εἶναι ἐπιτιμητής τῶν ἄλλων, καθένας θέλει ὅμως νά προαχθεῖ ... φοβᾶται τή μετάθεση κι ἀκόμα πιο πολύ τήν ἀπόλυση.» (σ. 354, 355)

Ἦς ἀνακαλύψει, ἂν μπορεῖ, ὁ ἀγαθούλης μας ἓνα ἐγχειρίδιο πολιτικῆς οἰκονομίας, ὅπου οἱ ἴδιοι οἱ θεωρητικοί νά βεβαιώνουν ὅτι στό συναγωνισμό τό ζήτημα πού μπαίνει εἶναι ἢ «καλή ἐπίδοση» ἢ «νά κάνεις μιά δουλειά ὄσο τό δυνατό καλύτερα» καί ὄχι νά τήν κάνεις «ὄσο τό δυνατό πιο ἐπικερδή». Ἐξάλλου, μπορεῖ νά βρεῖ σέ ὅποιοδήποτε τέτοιο βιβλίο ὅτι στά πλαίσια τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ὁ πιο ἀναπτυγμένος συναγωνισμός, ὅπως λχ. στήν Ἀγγλία, «κάνει» ἀσφαλῶς «τή δουλειά ὄσο τό δυνατό καλύτερα». Ἡ μικρή ἐμπορική καί βιομηχανική ἀπατεωνία εὐδοκίμεῖ μονάχα ἐκεῖ πού ὑπάρχουν περιορισμένες σχέσεις συναγωνισμοῦ, στους Κινέζους, στους Γερμανούς καί στους Ἑβραίους, καί γενικά στους γυρολόγους καί μικρομαγαζάτορες. Ἀλλά οὔτε κἀν γιά τό μικρεμπόριο μιλάει ὁ ἅγιός μας. Τό μόνο πού γνωρίζει, εἶναι ὁ συναγωνισμός τῶν ὑπεράριθμων δημόσιων ὑπαλλήλων καί τῶν ἀπόφοιτων τῆς Νομικῆς, καί δείχνει ἐδῶ πῶς εἶναι ἓνας τέλειος τύπος κατώτερου βασιλικοῦ Πρώσου δημόσιου ὑπάλληλου. Θά μπορούσε ἐξίσου καλά νά δώσει σάν παράδειγμα συναγωνισμοῦ τήν ἄμιλλα τῶν αὐλικῶν ὄλων τῶν ἐποχῶν γιά νά κερδίσουν τήν εὐνοια τοῦ ἡγεμόνα τους, ἀλλά αὐτό ξεπερνοῦσε πολύ τό μικροαστικό του ὀρίζοντα.

Ἦστερα ἀπ' αὐτές τίς τρομερές περιπέτειες μέ τούς ὑπεράριθμους ταμίες, λογιστές καί ἀρχειοφύλακες, ὁ Ἅγιος Σάντσο δοκιμάζει τή μεγάλη του περιπέτεια μέ τό περίφημο ἄλογο Κλαβιλένιο, ὅπως τήν ἔχει διηγηθεῖ παλιότερα ὁ προφήτης Θεορβάντες στήν Καινή Διαθήκη, στό κεφάλαιο 41.

Ὁ Σάντσο καβαλικεύει τό περήφανο φαρί τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί καθορίζει τό ἐλάχιστο μεροκάματο μέ τή βοήθεια τοῦ «Ἱεροῦ». Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κι ἐδῶ πάλι δείχνει τήν ἔμφυτη δειλία του. Ἄρνιεται στήν ἀρχή νά καβαλικεύει τό φτερωτό ἄτι πού τόν φέρνει στήν περιοχὴ «δπου γεννιοῦνται τό χαλάζι, τό χιόνι, ἡ βροντὴ, ἡ ἀστραπή κι ὁ κεραυνός». Ἀλλά ὁ «δούκας», δηλαδή τό «κράτος», τόν ἐνθαρρύνει καί μόλις ὁ τολμηρότερος καί ἐμπειρότερος Σέλιγκα - Δόν Κιχώτης πήδηξε στή σέλλα, ὁ γενναῖος μας Σάντσο σκαρφαλώνει πίσω του στά καπούλια. Καί ὅταν τό χέρι τοῦ Σέλιγκα ἔστριψε τή βίδα στό κεφάλι τοῦ ἀλόγου, αὐτό ἀνυψώθηκε στούς αἰθέρες καί ὄλες οἱ κυρίες —ιδιαίτερα ἡ Μαριτόρνες— τοῦ φώναξαν ἀπό πίσω: «Ἄς σέ συνοδεύει ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμός, γενναῖε ἱππότη, καί σένα, ἀκόμα γενναϊότερε ἱπποκόμει· εἶθε νά πετύχετε νά μᾶς ἀπελευθερώσετε ἀπό τό φάντασμα τοῦ Μαλαμπροῦνο¹, ἀπό τό “Ἱερό”. Μονάχα κράτα καλά τήν ἰσορροπία σου, γενναῖε Σάντσο, γιά νά μὴν πέσεις κι ἔχεις τήν ἴδια τύχη μέ τόν Φαέθωνα, ὅταν θέλησε νά ὀδηγήσει τό ἄρμα τοῦ ἡλίου!»

«Ἄν δεχτοῦμε» (ταλαντεύεται κιόλας στήν ὑπόθεση) «ὅτι, ὅπως ἡ τάξι ἀνήκει στήν οὐσία τοῦ κράτους, ἔτσι καί ἡ ὑποταγή θεμελιώνεται στή φύση του» (εὐχάριστη μετατροπία ἀνάμεσα σέ «οὐσία» καί «φύση» — πρόκειται γιά τίς «κατσίκες» πού διέκρινε ὁ Σάντσο κατά τήν πτήση του), «τότε βλέπουμε ὅτι οἱ παραγκωνισμένοι ἐπιβαρύνονται δυσανάλογα καί ἀδικοῦνται ἀπό τοὺς ὑφισταμένους» (θέλει προφανῶς νά πεῖ τοὺς προϊσταμένους) «ἢ προνομιούχους.» (σ. 357)

«Ἄν δεχτοῦμε... τότε βλέπουμε». Θέλει νά πεῖ: τότε δεχόμαστε. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι στό κράτος ὑπάρχουν «προϊστάμενοι» καί «ὑφιστάμενοι», τότε «δεχόμαστε» ἐπίσης ὅτι οἱ πρῶτοι εἶναι «προνομιούχοι» ἀπέναντι στοὺς τελευταίους. Ὡστόσο, τήν ὁμορφιά τοῦ ὅφους αὐτῆς τῆς φράσης καθῶς καί τήν ξαφνικὴ ἀναγνώριση τῆς «οὐσίας» καί τῆς «φύσης» ἑνός πράγματος, ἐμεῖς τίς ἀποδίδουμε στή δειλία καί τὴ σύγχυση τοῦ Σάντσο μας, πού προσπαθεῖ μέ ἀγωνία νά κρατήσῃ τήν ἰσορροπία του, στή διάρκεια τῆς ἀεροδρομίας του, καί στίς ρουκέτες πού ἐκτοξεύονται κάτω ἀπὸ τὴ μύτη του. Καί οὔτε κἀν μᾶς ἐκπλήσσει τό γεγονός ὅτι ὁ Ἅγιος Σάντσο ἐξηγεῖ τίς συνέπειες τοῦ συναγωνισμοῦ ὄχι μέ τό συναγωνισμό ἀλλά μέ τὴ γραφειοκρατία, καί βάζει πάλι ἐδῶ τό κράτος νά καθορίζει τοὺς μισθοὺς.*

1. Πρόσωπο ἀπὸ τὸν «Δόν Κιχώτη» τοῦ Θερβάντες.

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ἐδῶ πάλι δὲν ἀναλογίζεται ὅτι ἡ «ἐκμετάλλευση» καί ἡ

Δέ στοχάζεται ότι οι συνεχείς διακυμάνσεις στους μισθούς διαφεύδουν ολόκληρη τήν ὁμορφὴ θεωρία του. Μία προσεκτικότερη διερεύνηση τῶν βιομηχανικῶν συνθηκῶν θά τοῦ ἔδειχνε ὥστόσο παραδείγματα ἐργοστασιάρχη πού «ἐπιβαρύνεται δυσανάλογα» καί «ἀδικιέται» ἀπό τοὺς ἐργάτες του, σύμφωνα μέ τοὺς γενικούς νόμους τοῦ συναγωνισμοῦ — ἂν αὐτές οἱ νομικές καί ἠθικές ἐκφράσεις δέν εἶχαν χάσει κάθε σημασία μέσα στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ.

Πόσο ἀπλοϊκά καί μικροαστικά ἀντικαθρεφτίζονται οἱ παγκόσμιες σχέσεις μέσα στό μοναδικό κρανίο τοῦ Σάντσο, καί πόσο πολύ εἶναι δεσμευμένος, σά δάσκαλος, νά συναγάγει ἠθικά χρήσιμα συμπεράσματα ἀπ' ὄλες αὐτές τίς σχέσεις καί νά τά ἀνασκευάσει μέ ἠθικά αἰτήματα, μᾶς τό δείχνει πάλι καθαρά τό γεγονός ὅτι γι' αὐτόν ὁ συναγωνισμός ἔχει περιοριστεῖ σέ διαστάσεις νάνου. Πρέπει νά δώσουμε ἐν ἐκτάσει αὐτό τό πολύτιμο χωρίο «ἔτσι πού νά μήν πάει τίποτε χαμένο».

«Ὅσον ἀφορᾷ πάλι τό συναγωνισμό, αὐτός ὑπάρχει ἀκριβῶς ἐπειδή δέν κοιτᾶνε ὄλοι οἱ ἄνθρωποι τή δουλειά τους καί δέν ἐρχονται σέ συνενόηση μεταξύ τους σχετικά μ' αὐτή. Τό ψωμί, λογουχάρη, εἶναι μιά ἀνάγκη γιά ὄλους τοὺς κατοίκους μιᾶς πόλης. Θά μπορούσαν, ἐπομένως, αὐτοί νά συμφωνήσουν εὐκόλα γιά νά ἰδρῦσουν ἕνα δημόσιο ἀρτοποιεῖο. Ἄντί γι' αὐτό, ἀφήνουν τήν ἱκανοποίηση αὐτῆς τῆς ἀνάγκης στά χέρια τῶν συναγωνιζόμενων μεταξύ τους ἀρτοποιῶν. Κατά παρόμοιο τρόπο ἀφήνουν τό κρέας στά χέρια τῶν χασάπηδων, τό κρασί στά χέρια τῶν κρασεμπόρων, κτλ.... Ἄν Ἐγώ δέ φροντίζω γιά τή δουλειά Μου, τότε πρέπει νά ἀρκεστῶ μ' αὐτό πού ἀρέσει στοὺς ἄλλους νά Μοῦ δίνουν... Τό νά ἔχω ψωμί εἶναι δουλειά δική Μου, πόθος καί ἐπιθυμία Μου, κι ὅμως αὐτό τό πράγμα τό ἀφήνουμε στοὺς ἀρτοποιούς, μέ τήν ἐλπίδα, στήν καλύτερη περίπτωση, ὅτι χάρη στή φιλονικία τους, τήν ἀντιζηλία τους, καί τήν ἀμιλλά τους, μέ μιά λέξη, χάρη στό συναγωνισμό τους, θά πετύχουμε κάποιο ὄφελος, στό ὅποιο δέ θά μπορούσαμε νά ὑπολογίζουμε μέ τά μέλη τῶν συντεχνιῶν, πού εἶχαν τό ὀλοκληρωτικό καί ἀποκλειστικό προνόμιο νά ψήνουν ψωμί.» (σ. 365)

«ἐπιβάρυνση τῶν ἐργατῶν στό σύγχρονο κόσμο» στηρίζεται στό γεγονός ὅτι εἶναι ἀκτήμονες καί ὅτι αὐτή ἡ ἀκτημοσύνη βρίσκεται σέ ἄμεση ἀντίφαση μέ τή διαβεβαίωση πού ἀποδίδει ὁ Σάντσο στοὺς φιλελεύθερους ἀστούς [...] τοὺς φιλελεύθερους ἀστούς πού ἰσχυρίζονται ὅτι δίνουν ἰδιοκτησία στόν καθένα μέσω τοῦ τεμαχισμοῦ τῆς γαιοκτησίας.

Γιά τό μικροαστό μας εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι συσταίνει ἐδῶ στούς φιλισταίους συμπατριῶτες του νά ἀντικαταστήσουν τό συναγωνισμό μ' ἕνα θεσμό σάν τό δημόσιο ἀρτοποιεῖο, πού ἦταν πολύ διαδομένο στό συντεχνιακό σύστημα, ἀλλά ἀνατράπηκε ἀπό τό φτηνότερο συναγωνιστικό τρόπο παραγωγῆς. Δηλαδή συσταίνει ἕνα τοπικό θεσμό, πού θά μπορούσε νά διατηρηθεῖ μονάχα σέ περιορισμένες συνθῆκες καί πού θά βούλιαζε ὀπωσδήποτε μέ τήν ἐμφάνιση τοῦ συναγωνισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατάργησε τήν τοπική στενότητα. Δέν ἔχει μάθει ἀπό τό συναγωνισμό οὔτε κἀν ὅτι ἡ «ζήτησις» τοῦ ψωμοῦ, λογουχάρη, διαφέρει μέρα μέ τή μέρα, ὅτι δέν ἐξαρτιέται καθόλου ἀπ' αὐτόν τό ἄν θά ἐξακολουθήσει καί αὔριο τό ψωμί νά εἶναι «δουλειά του» ἢ ἄν ἡ δική του ἀνάγκη θά θεωρεῖται ἀκόμα ἀπό τοὺς ἄλλους «μιά δουλειά», καί ὅτι στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ ἡ τιμὴ τοῦ ψωμοῦ καθορίζεται ἀπό τὰ ἐξοδα τῆς παραγωγῆς καί ὄχι ἀπό τό γοῦστο τῶν ἀρτοποιῶν. Ἄγνοεῖ ὅλες τίς συνθῆκες πού δημιουργεῖ μόνο ὁ συναγωνισμός: τήν κατάργησι τῆς τοπικῆς στενότητος, τήν ἀποκατάστασι τῶν συγκοινωνιῶν, ἕναν προηγμένο καταμερισμό τῆς ἐργασίας, συναλλαγές σέ παγκόσμια κλίμακα, προλεταριάτο, μηχανές, κτλ., καί ρίχνει πίσω του ἕνα νοσταλγικό βλέμμα στό μεσαιωνικό μικροαστισμό. Γιά τό συναγωνισμό ξέρεῖ μόνο ὅτι εἶναι «φιλονικία, ἀντιζηλία καί ἄμιλλα». Δέ σκοτίζεται γιά τή σύνδεσι πού ἔχει ὁ συναγωνισμός μέ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, γιά τή σχέση ἀνάμεσα σέ προσφορά καί ζήτησι, κτλ.* Τό ὅτι οἱ ἄστοι, παντοῦ ὅπου τό ἀπαιτοῦσαν τὰ συμφέροντά τους (καί στό σημεῖο αὐτό κρίνουν πολύ καλύτερα ἀπό τόν Ἅγιο Σάντσο), κάθε φορά «συνεννοοῦνταν» πράγματι, στό βαθμό πού τό μπορούσαν μέσα στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, μᾶς τό δείχνουν οἱ μετοχικῆς ἐταιρίαι πού γεννήθηκαν μαζί μέ τήν ἐμφάνισι τοῦ θαλάσσιου ἐμπορίου καί τῆς μανιφακτούρας καί μονοπώλησαν ὄλους τοὺς κλάδους τῆς βιομηχανίας καί τοῦ ἐμπορίου πού τοὺς ἦταν προσιτοί. Τέτοιαι «συνεν-

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Θά μπορούσαν νά ἔχουν ἀπό πρὶν «συνεννοηθεῖ». Τό ὅτι μιά «συνεννόησι» (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τή λέξι αὐτή τῆς Ἡθικῆς) εἶναι γενικά δυνατή μονάχα μέ τό συναγωνισμό καί ὅτι μιά «συνεννόησι» ἀλά Σάντσο, ἐξαιτίας τῶν ἀνταγωνιστικῶν ταξικῶν συμφερόντων, εἶναι ἐξω ἀπό κάθε συζήτησι, ἐλάχιστα ἀνησυχεῖ τό σοφὸ μας. Αὐτοί οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι θεωροῦν γενικά τή δική τους μικρὴ τοπικὴ ἀθλιότητα σάν κοσμοϊστορικὴ καί ταυτόχρονα φαντάζονται πὼς μονάχα ἐπειδὴ ἔλειψε ἡ σοφία τους δέν ἔχουν ρυθμιστεῖ, μέ «συνεννόησι», τὰ ἐδύρατα ἱστορικά προβλήματα καί δέν ἔχουν ξεκαθαριστεῖ ὄλα τὰ ζητήματα. Ὡς πού μπορεί κανεὶς νά φτάσει μέ τέτοιαι φαντασίες, τό βλέπουμε στὸν Σάντσο μας.

νοήσεις» πού δδήγησαν, ανάμεσα στ' άλλα, στην κατάκτηση μιᾶς αυτοκρατορίας στίς Ἀνατολικές Ἰνδίες, εἶναι βέβαια ψιλοπράγματα μπροστά στην καλοπροαίρετη φαντασιοπληξία γιά ἓνα δημόσιο ἀρτοποιεῖο, πού θά ἄξιζε νά συζητηθεῖ στην «Vossische Zeitung». — Ὅσο γιά τούς προλετάριους, αὐτοί, τουλάχιστο, στή σύγχρονή τους μορφή, γεννήθηκαν ἀπό τό συναγωνισμό καί ἔχουν ἰδρῦσει συχνά ὡς τώρα συλλογικές ἐπιχειρήσεις, πού ὁμως πάντοτε καταστράφηκαν γιατί δέν μπόρεσαν νά συναγωνιστοῦν τούς «φιλονικοῦντες» ἰδιωτικούς φουρνάρηδες, χασάπηδες, κτλ., καί ἐπειδή γιά τούς προλετάριους —ἐξαιτίας τῆς συχνῆς ἀντιπαράθεσης τῶν συμφερόντων τους, πού ὀφείλεται στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας—, ἄλλη «συνεννόηση» ἀπό μιᾶ πολιτική συνεννόηση, στρεφόμενη ἐναντίον ὀλόκληρης τῆς σημερινῆς κατάστασης, εἶναι ἀδύνατη. Ὅπου ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ δίνει τή δυνατότητα στούς προλετάριους «νά συνεννοοῦνται», αὐτοί «συνεννοοῦνται», γιά ἐντελῶς ἄλλα πράγματα κι ὄχι γιά δημόσια ἀρτοποιεῖα.* Ἡ ἔλλειψη «συνεννόησης» πού παρατηρεῖ ἐδῶ ὁ Σάντσο ἀνάμεσα στά ἀνταγωνιζόμενα ἄτομα, ἀνταποκρίνεται, ἀλλά συνάμα καί ἀντιφάσκει πέρα γιά πέρα, πρὸς τά ὅσα παραπέρα ἀναπτύσσει γιά τό συναγωνισμό, καί πού μπορούμε νά τὰ ἀπολαύσουμε στό «Σχόλιο» (Βίγκαντ, σ. 173)

«Ὁ συναγωνισμός καθιερώθηκε γιατί οἱ ἄνθρωποι τόν εἶδαν σά μιᾶ εὐλογία γιά ὄλους, συμβιβάστηκαν γι' αὐτόν, δοκίμασαν νά τόν ἀσκήσουν ἀπό κοινῶν ... συμφώνησαν γι' αὐτόν κάπως μέ τόν ἴδιο τρόπο πού, σ' ἓνα κυνήγι, ὄλοι οἱ κυνηγοί βρίσκουν πῶς εἶναι συμφέρον γιά ... τούς σκοπούς τους νά σκορπίσουν στό δάσος καί νά κυνηγοῦν «ὁ καθένας ὁ ἴδιος του». Τώρα, βέβαια, γίνεται φανερό ... πῶς στό συναγωνισμό δέ βρίσκει ὁ καθένας... τό ὄφελός του.»

«Γίνεται τώρα φανερό» διότι ὁ Σάντσο ξέρεي γιά τό κυνήγι ἀκριβῶς τόσα, ὅσα καί γιά τό συναγωνισμό. Δέ μιλάει γιά κυνήγι-παγάνια, οὔτε γιά κυνήγι μέ σκυλιά, ἀλλά γιά κυνήγι μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια. Τό μόνο

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] «Αὐτοί» ὀφείλουν νά «συνεννοηθοῦν» γιά ἓνα δημόσιο ἀρτοποιεῖο. Τό διότι τοῦτοι οἱ «αὐτοί» καί τοῦτοι οἱ «ὄλοι» εἶναι οἱ ἴδιοι σέ κάθε ἐποχή καί σέ διαφορετικές συνθηκες διαφορετικά ἄτομα μέ διαφορετικά συμφέροντα, αὐτό βέβαια δέν ἀπασχολεῖ καθόλου τόν Σάντσο μας. Μέσα σ' ὅλη τήν πορεία τῆς ἱστορίας, μέχρι τώρα τά ἄτομα ἔκαναν πάντοτε τό λάθος νά μήν ἀκολουθήσουν ἀπό τήν ἀρχή τήν ὑπερέξυπνη αὐτή «σοφία», πού μ' αὐτήν οἱ Γερμανοί μας φιλόσοφοι κατοπινά πολιτικολογοῦσαν.

πού τοῦ μένει εἶναι νά γράψει, σύμφωνα μέ τίς πιό πάνω ἀρχές, μιά καινούργια ἱστορία τῆς βιομηχανίας καί τοῦ ἐμπορίου καί νά φτιάξει ἕνα «Σύλλογο» γι' αὐτό τό εἶδος τοῦ ἀσυνήθιστου κυνηγιοῦ.

Μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς ἤρεμο, καλόκαρδο τόνο ἐφημερίδας τοῦ χωριοῦ, ἀποφαίνεται πάνω στή θέση τοῦ συναγωνισμοῦ ἀπέναντι στίς ἠθικές σχέσεις.

«Ὅ,τι ἀπό τά ὑλικά ἀγαθά πού ὁ ἄνθρωπος σάν τέτοιος» (!) «δέν μπορεῖ νά διαφυλάξει, ἔχουμε τό δικαίωμα νά τοῦ τό πάρουμε: αὐτό εἶναι τό νόημα τοῦ συναγωνισμοῦ, τῆς ἐλευθερίας τῆς βιομηχανίας. Κατά τόν ἴδιο τρόπο περιέρχονται σέ μᾶς ὅσα ἀπό τά πνευματικά ἀγαθά δέν μπορεῖ αὐτός νά τά διαφυλάξει. Ἄλλά τά *ἐξαγιασμένα* ἀγαθά εἶναι ἀπαραβίαστα. Ἐξαγιασμένα καί ἐγγυημένα ἀπό ποιόν;... Ἀπό τόν ἄνθρωπο ἢ τήν ἔννοια, τήν ἔννοια τοῦ πράγματος.» Σάν τέτοια ἐξαγιασμένα ἀγαθά ἀναφέρει τή «ζωή», τήν «ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου», τή «θρησκεία», τήν «τιμή», τό «αἶσθημα τῆς κοσμιότητας καί τῆς ντροπῆς», κτλ. (σ. 325)

Στίς πολύ ἀναπτυγμένες χῶρες, ὁ Στίρνερ «ἔχει τό δικαίωμα» νά παίρνει ὅλα αὐτά τά «ἐξαγιασμένα ἀγαθά» — ἂν καί ὄχι ἀπό τόν «ἄνθρωπο σάν τέτοιο», ἀλλά ἀπό πραγματικούς ἀνθρώπους—, βέβαια, διαμέσου καί στά πλαίσια τῶν συνθηκῶν τοῦ συναγωνισμοῦ. Ἡ μεγάλη καί ριζική μεταβολή τῆς κοινωνίας ἀπό τό συναγωνισμό, ἀνήγαγε τίς σχέσεις τῶν ἀστῶν ἀνάμεσά τους καί μέ τούς προλετάριους σέ καθαρά χρηματικές σχέσεις, πού μετάτρεψαν ὅλα τά πιό πάνω «ἐξαγιασμένα ἀγαθά» σέ εἶδη ἐμπορίου καί πού κατάστρεψαν γιά τούς προλετάριους ὅλες τίς αὐτοφρεῖς καί παραδοσιακές σχέσεις, λχ. τίς οἰκογενειακές καί τίς πολιτικές σχέσεις, μαζί μέ ὀλόκληρο τό ἰδεολογικό τους ἐποικοδόμημα— αὐτή ἡ γιγάντια ἐπανάσταση δέν ξεκίνησε πράγματι ἀπό τή Γερμανία. Ἡ Γερμανία δέν ἔπαιξε παρά ἕνα παθητικό ρόλο σ' αὐτήν. Ἐπέτρεψε νά τῆς πάρουν τά ἐξαγιασμένα τῆς ἀγαθά χωρίς κἂν νά πάρει ἀντάλλαγμα τήν τρέχουσα τιμή γι' αὐτά. Ἔτσι, ὁ Γερμανός μικροαστός μας ξέρει μονάχα τίς ὑποκριτικές διακηρύξεις τῶν ἀστῶν γιά τά ἠθικά ὄρια τοῦ συναγωνισμοῦ τους, τῶν ἰδίων ἀστῶν πού καθημερινά ποδοπατοῦν τά «ἐξαγιασμένα ἀγαθά» τῶν προλετάρων — «τιμή», «αἶσθημα ντροπῆς», «ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου»— καί πού τούς στεροῦν ἀκόμα καί τή θρησκευτική ἐκπαίδευση. Αὐτά τά προβαλλόμενα σάν πρόσχημα «ἠθικά ὄρια» εἶναι γι' αὐτόν τό ἀληθινό «νόημα» τοῦ συναγωνισμοῦ, ἐνῶ ἡ πραγματικότητα τοῦ συναγωνισμοῦ δέν ὑπάρχει γιά τό νόημά του.

Ὁ Σάντσο συνοψίζει τὰ πορίσματα τῆς ἔρευνάς του γιὰ τὸ συναγωνισμό στὴν ἀκόλουθη φράση:

«Εἶναι ἐλεύθερος ἓνας συναγωνισμὸς ποὺ τὸ κράτος —αὐτὸς ὁ κυρίαρχος, σύμφωνα μὲ τὴν ἀστική ἀρχή— τὸν περιορίζει μὲ χιλιάδες φραγμούς;» (σ. 347)

Ἡ «ἀστική ἀρχή» τοῦ Σάντσο νὰ κάνει παντοῦ τὸ «κράτος» ἓναν «κυρίαρχο» καὶ νὰ θεωρεῖ τοὺς φραγμοὺς τοῦ συναγωνισμοῦ ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς τῶν φραγμῶν ποὺ μ' αὐτοὺς τὸ «κράτος» «περιορίζει» τὸ συναγωνισμό, διακηρύσσεται ἐδῶ γιὰ ἄλλη μιὰ φορά μὲ τὸν ὀφειλόμενο «ἀναβρασμό».

«Τὸν τελευταῖο καιρὸ» ἔχουν φτάσει στ' αὐτιά τοῦ Ἁγίου Σάντσο λογιῆς-λογιῆς νεωτερισμοὶ «ἀπὸ τὴ Γαλλία» (πρβλ. Βίγκαντ, σ. 190), ἀνάμεσα στ' ἄλλα, γιὰ τὴ μετατροπὴ τῶν ἀτόμων σὲ πράγματα (Versächlichung) μὲ τὸ συναγωνισμό καὶ γιὰ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ συναγωνισμό καὶ ἄμιλλα. Ἄλλὰ ὁ «φτωχὸς Βερολινέζος» ἀπὸ βλακεία του χάλασε αὐτὰ τὰ ὠραῖα πράγματα» (Βίγκαντ, στὸ ἴδιο, ὅπου ἡ βεβαρυμένη συνειδησὴ του μιλάει ἢ ἴδια). «Ἔτσι, λογουχάρη, λέει» στὴ σ. 346 τοῦ «Βιβλίου»:

«Εἶναι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμὸς πραγματικὰ ἐλεύθερος; Εἶναι κἀν πραγματικὰ συναγωνισμὸς, δηλαδὴ συναγωνισμὸς προσώπων, ὅπως ὁ ἴδιος λέει ὅτι εἶναι, ἐπειδὴ βασίζει τὸ δίκαιό του σ' αὐτὸ τὸν τίτλο;»

Ὁ ἀξιότιμος κύριος συναγωνισμὸς περνάει τὸν ἑαυτὸ του γιὰ κάτι, ἐπειδὴ ὁ ἴδιος (δηλαδὴ μερικοὶ νομικοὶ, πολιτικοὶ καὶ ἐνθουσιώδεις μικροαστοὶ, οἱ τελευταῖοι βραδυποροῦντες τῆς ἀκολουθίας του) βασίζει τὸ δίκαιό του σ' αὐτὸ τὸν τίτλο. Μὲ τὴν ἀλληγορία αὐτὴ ὁ Σάντσο ἀρχίζει νὰ προσαρμόζει τὰ «ὠραῖα πράγματα» ἀπὸ τὴ Γαλλία στὸ μεσημβρινὸ τοῦ Βερολίνου. Ἄς προσπεράσουμε τὴν παράλογη ἰδέα —ποῦ τὴ συγυρίσαμε ἤδη πῶς πάνω— ὅτι τὸ «κράτος δὲν ἔχει τίποτε ν' ἀντιτείνει γιὰ τὸ πρόσωπό Μου» καὶ ἔτσι μοῦ ἐπιτρέπει νὰ συναγωνίζομαι, ἀλλὰ δὲ Μοῦ δίνει «τὸ πρᾶγμα» (σ. 347), καὶ ἄς ἔρθουμε κατευθείαν στὴν ἀπόδειξή του ὅτι ὁ συναγωνισμὸς δὲν εἶναι συναγωνισμὸς προσώπων.

«Συναγωνίζομαι ὅμως πραγματικὰ τὰ πρόσωπα; Ὁχι, πάλι μόνον τὰ πρᾶγματα! Τὰ χρήματα στὴν πρώτη σειρὰ κτλ. Στὴν ἄμιλλα πάντα ἓνας θὰ μένει πίσω ἀπὸ κάποιον ἄλλο. Ὑπάρχει ὅμως διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ ἂν τὰ μέσα ποὺ λείπουν μποροῦν νὰ κερδηθοῦν μὲ προσ-

ωπική δύναμη καί στό ἄν θ' ἀποκτηθοῦν μόνο μέ ρουσφέτι, μόνο σά δῶρο, καί μάλιστα μέ τό νά ὑποχρεωθεῖ λχ. ὁ φτωχότερος ν' ἀφήσει, δηλαδή νά χαρίσει, τόν πλοῦτο του στόν πλουσιότερο.» (σ. 348)

Τή θεωρία τοῦ δώρου «τοῦ τήν κάνουμε δῶρο» (Βίγκαντ, σ. 190). Ἄς κοιτάξει τό κεφάλαιο γιά τό «συμβόλαιο» στό πρῶτο τυχόν νομικό ἐγχειρίδιο καί θά μάθει ἄν ἓνα «δῶρο» πού «ὑποχρεώνεται νά τό χαρίσει» ἐξακολουθεῖ νά εἶναι δῶρο. Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Στίρνερ «μας κάνει δῶρο» τήν κριτική μας γιά τό βιβλίο του, γιατί «ὑποχρεώνεται νά τήν ἀφήσει, δηλαδή νά τή δωρίσει» σέ μας.

Τό γεγονός ὅτι ἀπό δύο ἀνταγωνιστές, πού τά «πράγματα» τους εἶναι ἴσα, ὁ ἓνας καταστρέφει τόν ἄλλο, δέν ὑπάρχει γιά τόν Σάντσο. Τό ὅτι ἐργάτες ἀνταγωνίζονται μεταξύ τους, ἄν καί δέν κατέχουν «πράγματα» (μέ τήν ἔννοια τοῦ Στίρνερ), εἶναι ἐπίσης ἓνα γεγονός πού δέν ὑπάρχει γι' αὐτόν. Καταργώντας τόν ἀνταγωνισμό τῶν ἐργατῶν μεταξύ τους, ἐκπληρώνει ἓναν ἀπό τούς πύ εὐσεβεῖς πόθους τῶν «ἀληθινῶν» μας σοσιαλιστῶν, καί μπορεῖ νά εἶναι σίγουρος γιά τίς πύ βαθειές τους εὐχαριστίες. «Μόνο πράγματα» ἀνταγωνίζονται, ὄχι «πρόσωπα». Μόνον ὄπλα πολεμᾶνε, ὄχι οἱ ἄνθρωποι πού τά χειρίζονται καί ἔχουν μάθει νά τά χειρίζονται. Αὐτοί ὑπάρχουν μόνο γιά νά τουφεκίζονται. Ἔτσι ἀντανακλᾶται ὁ συναγωνισμός στά μυαλά τῶν μικροαστῶν δημοδιδασκάλων, πού ἀπέναντι στούς σύγχρονους βαρῶνους τοῦ Χρηματιστηρίου καί τούς λόρδους τοῦ μπαμπακιοῦ, παρηγοριοῦνται μέ τή σκέψη ὅτι τό μόνο πού τούς λείπει εἶναι τό «πράγμα» γιά νά ἐπιβάλουν τήν «προσωπική τους δύναμη» ἐναντίά τους. Αὐτή ἡ στενοκέφαλη ἰδέα γίνεται ἀκόμα πύ κωμική ἄν κοιτάξουμε ἀπό λίγο πύ κοντά τά «πράγματα», ἀντί νά περιοριζόμαστε σ' αὐτό πού εἶναι τό πύ κοινό καί τό πύ λαϊκό, λχ. τό «χρῆμα» (πού πάντως δέν εἶναι τόσο λαϊκό ὅσο φαίνεται). Ἄνάμεσα σ' αὐτά τά «πράγματα» εἶναι καί τό γεγονός ὅτι ὁ ἀνταγωνιστής ζεῖ σέ μιά χώρα καί σέ μιά πόλη, ὄπου ἔχει τά ἴδια πλεονεκτήματα μέ τόν ἀνταγωνιστή πού βρίσκει ἐκεῖ: ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σέ πόλη καί ὕπαιθρο ἔχουν φτάσει σ' ἓνα προχωρημένο στάδιο ἀνάπτυξης· ὅτι αὐτός συναγωνίζεται σέ εὐνοϊκές γεωγραφικές, γεωλογικές καί ὕδρογραφικές συνθήκες· ὅτι σάν ἐργοστασιάρχης μεταξωτῶν ἔχει τήν ἐπιχείρησή του στή Λυών, σάν ἐργοστασιάρχης βαμβακερῶν στό Μάντσεστερ ἢ, σέ μιά προηγούμενη περίοδο, σάν ἐφοπλιστής στήν Ὀλλανδία· ὅτι ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας στό βιομηχανικό του κλάδο—ὄπως καί σέ ἄλλους κλάδους ἐντελῶς ἀνεξάρτητους ἀπ' αὐτόν— ἔχει φτάσει σέ ὕψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης· ὅτι τά μέσα ἐπικοινωνίας τοῦ

ἐξασφαλίζουν τήν ἴδια φτηνή μεταφορά δπως καί στούς ἀνταγωνιστές του· ὅτι βρίσκει ἱκανούς ἐργάτες καί ἐμπειρους ἐπόπτες. Ὅλα τοῦτα τά «πράγματα», πού εἶναι ἀναγκαῖα γιά νά κάνεις συναγωνισμό καί, γενικά, ἡ συναγωνιστικότητα στήν *παγκόσμια ἀγορά* (πού αὐτός δέν τή γνωρίζει καί δέν μπορεῖ νά τή γνωρίζει ἐξαιτίας τῆς θεωρίας του γιά τό κράτος καί τό δημόσιο ἀρτοποιεῖο, ἀλλά πού, ἀτυχῶς, αὐτή καθορίζει τό συναγωνισμό καί τή συναγωνιστικότητα), δέν μπορεῖ οὔτε νά τά ἀποκτήσει μέ «προσωπική δύναμη» οὔτε νά «κάνει» νά τοῦ «δωριθοῦν», μέ «ρουσφέτι» ἀπό τό «κράτος» (Πρβλ. σ. 348). Τό πρωσικό κράτος, πού ἐπιχείρησε νά «δωρίσει» ὅλα αὐτά στήν Πρωσική Ναυτεμπορική Ἑταιρία¹, μπορεῖ νά τοῦ δώσει τό καλύτερο δίδαγμα πάνω σ' αὐτό τό θέμα. Ὁ Σάντσο ἀποκαλύπτεται ἐδῶ σάν ὁ βασιλικός Πρῶσος φιλόσοφος τῆς Ναυτεμπορικῆς Ἑταιρίας, καθώς σχολιάζει εὐρύτατα τήν ἀταπάτη τοῦ πρωσικοῦ κράτους γιά τήν παντοδυναμία του καί τήν ἀταπάτη τῆς Ναυτεμπορικῆς Ἑταιρίας γιά τή συναγωνιστικότητά της. Ἐξάλλου, ὁ συναγωνισμός ἄρχισε ἀσφαλῶς σάν ἓνας «συναγωνισμός τῶν προσώπων» πού διαθέτουν «προσωπικά μέσα». Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν δουλοπάροικων, ὁ πρῶτος δρος τοῦ συναγωνισμού, καί ἡ πρώτη συσσώρευση «πραγμάτων» ἦταν καθαρά «προσωπικές» πράξεις. Ἄν, ἐπομένως, ὁ Σάντσο ἐπιθυμεῖ νά βάλει τό συναγωνισμό τῶν προσώπων στή θέση τοῦ συναγωνισμού τῶν πραγμάτων, σημαίνει ὅτι θέλει νά ἐπιστρέψει στίς ἀρχές τοῦ συναγωνισμού, καί μάλιστα φανταζόμενος ὅτι μέ τήν καλή του θέληση καί τήν ἀσυνήθιστα ἐγωιστική του συνείδηση μπορεῖ νά δώσει μιά διαφορετική κατεύθυνση στήν ἐξέλιξη τοῦ συναγωνισμού.

Αὐτός ὁ μέγας ἀνδρας, πού γι' αὐτόν τίποτε δέν εἶναι ἱερό καί πού δέ ζητᾷ νά μάθει τίποτε γιά τή «φύση τῶν πραγμάτων» καί τήν «ἐννοια τῆς σχέσης», θά δηλώσει ὡστόσο, τελικά, ὅτι ἡ «φύση» τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα σέ προσωπικό καί ὕλικό (*sachlich*) εἶναι ἱερή, ὅπως ἐπίσης καί ἡ «ἐννοια τῆς σχέσης» ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς δύο ιδιότητες, καί ἔτσι θά παραιτηθεῖ ἀπό τό νά συμπεριφέρεται σά «δημιουργός» ἀπέναντί τους. Ἄλλά αὐτή ἡ

1. Seehandlung - «Preussische Seehandlungsgesellschaft» («Πρωσική Ναυτεμπορική Ἑταιρία») – Ἰδρύθηκε τό 1772 σάν ἑταιρία ἐμπορικῆς πίστεως καί τῆς χορηγήθηκαν σημαντικά προνόμια ἀπό τό κράτος. Διάθεσε στή κυβέρνηση μεγάλα δάνεια κι ἔπαιξε οὐσιαστικά ἀπέναντί της τό ρόλο τοῦ τραπεζίτη καί μεσίτη της. Μέ διάταγμα τῆς 27 Ὀκτωβρίου 1810 οἱ μετοχές καί ὁμολογίες τῆς ἑταιρίας μετατράπηκαν σέ κρατικά χρεώγραφα κι ἔτσι καταργήθηκε ἡ ἑταιρική μορφή. Ἡ Πρωσική Ναυτεμπορική Ἑταιρία ἔγινε ἡ Πρωσική Κρατική Τράπεζα.

Ιερή γι' αὐτόν διάκριση, πού κάνει στό πιό πάνω ἀπόσπασμα, μπορεῖ νά καταργηθεῖ χωρίς νά διαπραχτεῖ «ἡ πιό ἀπροσμέτρητη βεβήλωση». Πρῶτα-πρῶτα τήν καταργεῖ αὐτός ὁ ἴδιος, κάνοντας τά ὑλικά μέσα νά ἀποκτιοῦνται μέ προσωπική δύναμη καί ἔτσι μετατρέποντας τήν προσωπική δύναμη σέ ὑλική (sachliche) δύναμη. Μπορεῖ ὅστερα ἤρεμα νά ἀπευθύνει στούς ἄλλους τό ἠθικό αἴτημα νά ἔχουν μιά προσωπική στάση πρὸς τόν ἴδιο. Ἀκριβῶς ἔτσι οἱ Μεξικανοί θά μποροῦσαν νά ζητήσουν ἀπό τοὺς Ἰσπανοὺς νά μὴν τοὺς πυροβολοῦν μέ ντουφέκια ἀλλά νά τοὺς χτυπᾶνε μέ τίς γροθιές τους ἢ —ὅπως ὁ Ἅγιος Σάντσο— «νά τοὺς πιάνουν ἀπό τά μαλλιά», γιὰ νά ἔχουν μιά προσωπική στάση ἀπέναντί τους. Ἄν κάποιος, χάρη στήν καλή τροφή, τήν προσεγμένη ἐκπαίδευση καί τή σωματική ἀσκηση, ἔχει ἀποκτήσει ἀναπτυγμένη σωματική δύναμη καί δεξιότητα, ἐνῶ ἓνας ἄλλος, ἐξαιτίας τῆς ἀκατάλληλης καί ἀνθυγιεινῆς τροφῆς καί συνεπῶς τῆς κακῆς χώνεψης, ἐξαιτίας τῆς παραμέλησής του στήν παιδική ἡλικία καί τῆς ὑπερέντασης, δέν μπόρεσε ποτέ νά κερδίσει «πράγματα» γιὰ νά ἀναπτύξει μὺς —γιὰ νά μὴν ποῦμε νά ἀποκτήσει κυριαρχία ἐπάνω τους— τότε ἡ «προσωπική δύναμη» τοῦ πρώτου ἀπέναντι στό δεύτερο εἶναι καθαρά ὑλική. Αὐτός δέν κέρδισε τά «μέσα πού τοῦ ἔλειπαν μέσω τῆς προσωπικῆς δύναμης», ἀλλά ἀντίθετα ὀφείλει τήν «προσωπική του δύναμη» στά ὑπάρχοντα ὑλικά μέσα. Ἐξάλλου, ἡ μετατροπὴ τῶν προσωπικῶν μέσων σέ ὑλικά μέσα καί τῶν ὑλικῶν μέσων σέ προσωπικά μέσα εἶναι μονάχα μιά πλευρὰ τοῦ συναγωνισμοῦ, πού δέν μπορεῖ νά χωριστεῖ ἀπ' αὐτόν. Ἡ ἀπαίτηση νά διεξάγεται ὁ συναγωνισμός ὄχι μέ ὑλικά μέσα ἀλλά μέ προσωπικά, καταλήγει στό ἠθικό αἴτημα, ὁ συναγωνισμός καί οἱ σχέσεις πού τὸν καθορίζουν νά ἔχουν ἐπιδράσεις διαφορετικῆς ἀπὸ τίς ἀναπόφευκτες δικῆς του.

Νά καί μιά ἄλλη —καί τούτη τῆ φορά ἡ τελικὴ— συνόψιση τῆς φιλοσοφίας τοῦ συναγωνισμοῦ.

«Ὁ συναγωνισμός πάσχει ἀπὸ τό μειονέκτημα ὅτι δέ διαθέτει ὁ καθένας τά μέσα γιὰ νά συναγωνίζεται, γιατί αὐτά τά μέσα δέν παίρνονται ἀπὸ τήν *προσωπικότητα*, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ σύμπτωση. Οἱ περισσότεροι εἶναι *δίχως* μέσα (unbemittelt) καί γι' αὐτό» («γι' αὐτό!») «χωρὶς περιουσία» (unbegütert). (σ. 349)

Τοῦ παρατηρήθηκε ἤδη πιό πάνω ὅτι στό συναγωνισμό ἡ ἴδια ἡ προσωπικότητα εἶναι μιά σύμπτωση καί ἡ σύμπτωση εἶναι μιά προσωπικότητα. Τά ἀνεξάρτητα ἀπὸ τήν προσωπικότητα «μέσα» γιὰ τό συναγωνισμό εἶναι οἱ ὁροι τῆς παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς τῶν ἰδίων τῶν προσώ-

πων, ὅροι πού στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ ἐμφανίζονται σά μιά ἀνεξάρτητη δύναμη ἀπέναντι σ' αὐτά τά πρόσωπα, σά μέσα συμπτωματικά γιά τά πρόσωπα. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀνθρώπων ἀπ' αὐτές τίς δυνάμεις πραγματοποιεῖται, κατά τόν Σάντσο, μέ τό ὅτι οἱ ἄνθρωποι διώχνουν ἀπό τό κεφάλι τους τίς *ιδέες* πού ἔχουν γι' αὐτές τίς δυνάμεις, ἢ μᾶλλον τίς φιλοσοφικές καί θρησκευτικές διαστρεβλώσεις αὐτῶν τῶν ἰδεῶν —εἶτε μέ τήν ἐτυμολογική συνωνυμία («Vermögen», περιουσία καί «Vermögen», εἶμαι σέ θέση, μπορῶ) εἶτε μέ ἠθικά αἰτήματα (λχ., νά εἶναι ὁ καθένας ἕνα παντοδύναμο Ἐγώ), εἶτε μέ πιθηκίστους μορφασμούς καί μέ ἀπλοϊκοῦς καί εὐτράπελους κομπασμούς ἐναντίον τοῦ «Ἱεροῦ».

Ἄκουσαμε καί πρωτύτερα τά παράπονά του, ὅτι στή σημερινή κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν τό «Ἐγώ», εἰδικά ἐξαιτίας τοῦ κράτους, δέν μπορεῖ νά ἀξιοποιηθεῖ, δηλαδή δέν μπορεῖ νά βάλει σ' ἐνέργεια τήν «ικανότητά» του (Vermögen). Τώρα μαθαίνουμε ἐπιπρόσθετα ὅτι ἡ «ιδιαιτερότητα» δέ δίνει στό Ἐγώ τά μέσα γιά τό συναγωνισμό, ὅτι ἡ «δύναμή» του δέν εἶναι δύναμη καί ὅτι αὐτό παραμένει «χωρίς περιουσία», ἔστω κι ἂν κάθε ἀντικείμενο, «ἐπειδή εἶναι *δικό* του ἀντικείμενο, εἶναι καί *ιδιοκτησία* του».* Ἡ διάψευση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ εἶναι πλήρης. Ἀλλά ὅλα αὐτά τά «μειονεκτήματα» τοῦ συναγωνισμοῦ θά ἐξαφανιστοῦν, μόλις τό «Βιβλίο» θά περάσει στή γενική συνείδηση. Ὡς τότε, ὁ Σάντσο θά ἐμμένει στό ἐμπόριό του τῶν ἰδεῶν, χωρίς ὥστόσο νά πετύχει μιά «καλή ἐπίδοση» ἢ «νά κάνει τή δουλειά ὅσο τό δυνατόν καλύτερα».

II. Ἡ ἀνταρσία

Μέ τήν κριτική τῆς κοινωνίας ἔκλεισε ἡ κριτική τοῦ παλιοῦ, ἱεροῦ κόσμου. Διαμέσου τῆς *ἀνταρσίας* κάνουμε ἕνα πήδημα μέσα στό νέο, ἐγωιστικό κόσμο.

Ἔχουμε ἤδη δεῖ στή «Λογική» τί εἶναι γενικά ἡ ἐξέγερση: ἡ ἄρνηση σεβασμοῦ πρὸς τό Ἱερό. Ἐδῶ, ὥστόσο, ἡ ἀνταρσία παίρνει ἐπιπρόσθετα ἕναν ἰδιαίτερο πρακτικό χαρακτήρα.

Ἐπανάσταση = ἱερή ἀνταρσία.

Ἐνταρσία = ἐγωιστική ἢ βέβηλη ἐπανάσταση.

Ἐπανάσταση = ριζική μεταβολή (Umwälzung) τῆς κατάστασης.

* [Διαγραμμαμένο στό χειρόγραφο:] Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν οὐσία καί τό φαινόμενο ἐπιβάλλεται ἐδῶ στό πείσμα τοῦ Σάντσο.

- Ἐνταρσία = Ριζική μεταβολή Μου.
- Ἐπανάσταση = πολιτική ἢ κοινωνική πράξη.
- Ἐνταρσία = ἐγωιστική Μου πράξη.
- Ἐπανάσταση = ἀνατροπή (Umsturz) αὐτοῦ πού ὑπάρχει.
- Ἐνταρσία = ὑπαρξη τῆς ἀνατροπῆς.

κτλ. κτλ. σ. 422 κ.ἑ. Ὁ τρόπος πού ὡς τώρα χρησιμοποίησαν οἱ ἄνθρωποι γιά νά ἀνατρέψουν τόν κόσμο πού βρῆκαν μπροστά τους ἔπρεπε, βέβαια, νά κηρυχτεῖ κι' αὐτός ἱερός, καί νά τοῦ ἀντιπαρατεθεῖ ἕνας «ἰδιαίτερος» τρόπος γιά τή συντριβή τοῦ ὑπάρχοντος κόσμου.

«Ἡ ἐπανάσταση συνίσταται σέ μιά ριζική μεταβολή τῆς παρούσας κατάστασης (Zustand) ἢ τοῦ καθεστώτος (Status), τοῦ κράτους ἢ τῆς κοινωνίας, εἶναι ἐπομένως μιά *πολιτική ἢ κοινωνική* πράξη. Ἡ ἐνταρσία «ἔχει πράγματι σάν ἀναπόφευκτη συνέπειά της μιά μετατροπή τῆς κατάστασης, δέν εἶναι ὅμως ἀπόρροια αὐτῆς τῆς μετατροπῆς, ἀλλά τῆς *δυσαρέσκειας τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους*». «Εἶναι μιά ἀνάταση τῶν ἀτόμων, ἕνα *ξεσήκωμα* ἄσχετα ἀπό τοῦς θεσμούς πού θά προκύψουν ἀπ' αὐτό. Ἡ ἐπανάσταση ἀποσκοποῦσε σέ καινούργιους *θεσμούς*, ἐνῶ ἡ ἐνταρσία ὀδηγεῖ στό νά μὴν *ἀφήνουμε* πιά νά Μᾶς ὀργανώνουν ἄλλοι, ἀλλά νά ὀργανωνόμαστε Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Ἡ ἐνταρσία δέν εἶναι ἀγώνας ἐναντίον τοῦ κατεστημένου, ἀφοῦ, ἂν πετύχει, τό κατεστημένο θά καταρρεύσει ἀπό μόνο του. Εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀπελευθέρωσή Μου ἀπ' αὐτό πού ὑπάρχει. Ἐάν Ἐγώ ἐγκαταλείψω τό κατεστημένο, τότε αὐτό πεθαίνει καί ἀρχίζει ν' ἀποσυντίθεται. Ἀλλά μιά καί ὁ σκοπός Μου δέν εἶναι νά ἀνατρέψω ἕνα κατεστημένο, ἀλλά νά ὑψωθῶ ἐγώ πάνω ἀπ' αὐτό, ὁ σκοπός Μου καί ἡ δράση Μου δέν εἶναι πολιτικοί ἢ κοινωνικοί, ἀλλά ἐγωιστικοί, ἐπειδή εἶναι προσανατολισμένοι μονάχα πρὸς Ἐμένα καί πρὸς τήν ἰδιαιτερότητά Μου.» (σ. 421, 422)

Les Beaux Esprits se rencontrent.¹

Αὐτό πού ἡ φωνή τοῦ ἱεροκήρυκα διάγγελνε στήν ἔρημο, τώρα ἐκπληρώνεται. Ὁ ἄσεβῆς (heillos) Ἰωάννης Βαπτιστής «Στίρνερ» ἔχει βρεῖ τό ἱερό (heiligen) τοῦ Μεσσία στό πρόσωπο τοῦ «*Δρα Κούλμαν* ἀπό τό Χόλσταϊν». Ἀκοῦστε:

«Δέν πρέπει νά γκρεμίζετε ἢ νά καταστρέφετε αὐτό πού ὀρθώνεται

1. Τά ὄραϊα πνεύματα συναντιοῦνται.

στό δρόμο σας, αλλά νά τό παρακάμπετε καί νά τό εγκαταλείπετε. Καί όταν θά τό έχετε παρακάμψει καί εγκαταλείψει, θά εξαφανιστεί από μόνο του, γιατί δέ θά βρίσκει πιά τροφή.» («Τό βασίλειο τοῦ πνεύματος κτλ.», Γενεύη, 1845, σ. 116)

Ἡ διαφορά ανάμεσα στήν επανάσταση καί τή σιρνερική άνταρσία δέ συνίσταται, ὅπως νομίζει ὁ Στίρνερ, στό ὅτι ἡ μιά εἶναι πολιτική καί κοινωνική πράξη ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι ἐγωιστική πράξη, ἀλλά στό ὅτι ἡ μιά εἶναι μιά πράξη ἐνῶ ἡ δεύτερη δέν εἶναι. Ὁ παραλογισμός τῆς ὄλης ἀντίθεσής του φαίνεται μονομιᾶς στό γεγονός ὅτι μιλάει γιά «τήν Ἐπανάσταση» σά νά πρόκειται γιά ἕνα νομικό πρόσωπο πού ἔχει νά ἀγωνιστεῖ ἐναντίον «τοῦ κατεστημένου», ἐνός δεύτερου νομικοῦ προσώπου. Ἐν ὁ Ἅγιος Σάντσο εἶχε μελετήσει τίς διάφορες *πραγματικές* ἐπαναστάσεις καί ἐπαναστατικές ἀπόπειρες — λογουχάρη στούς Κορσικανούς καί τούς Ἴρλανδούς καί στούς Ρώσους δουλοπάροικους, καί γενικά στούς μή πολιτισμένους λαούς — θά εἶχε ἴσως βρεῖ σ' αὐτές τίς μορφές ἐκεῖνες πού διαισθάνθηκε ἀόριστα ὅταν δημιούργησε τήν ἰδεολογική του «άνταρσία». Ἐν, σέ συνέχεια, εἶχε ἀσχοληθεῖ μέ τά «ὑφιστάμενα» σέ κάθε επανάσταση ἄτομα καί τίς σχέσεις τους, ἀντί νά ἱκανοποιεῖται μέ τό καθαρό Ἐγώ καί μέ «τό κατεστημένο», δηλαδή μέ τήν οὐσία (μιά φράση πού ἡ ἀνατροπή τῆς δέ χρειάζεται επανάσταση, ἀλλά ἀπλῶς ἕναν περιπλανώμενο ἱππότη σάν τόν Ἅγιο Μπροῦνο), τότε ἴσως θά εἶχε καταφέρει νά καταλάβει ὅτι κάθε επανάσταση καί τά ἀποτελέσματά της, καθορίστηκαν ἀπ' αὐτές τίς σχέσεις, ἀπό ἀνάγκες, καί ὅτι ἡ «πολιτική ἢ κοινωνική πράξη» δέ βρισκόταν μέ κανένα τρόπο σέ ἀντίθεση μέ τήν «ἐγωιστική πράξη».

Πόσο βαθειά εἶναι ἡ κρίση τοῦ Ἅγιου Σάντσο στό θέμα τῆς «επανάστασης» φαίνεται ἀπό τοῦτο τό ἀπόφθεγμα: «Ἡ άνταρσία ἔχει πράγματι σάν ἐπακόλουθο μιά μετατροπή τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν, ἀλλά δέν ξεκινάει ἀπ' αὐτήν». Αὐτό, διατυπωμένο ἀντίστροφα, συνεπάγεται ὅτι ἡ επανάσταση ξεκινάει «ἀπό μιά μετατροπή τῶν συνθηκῶν πού ὑπάρχουν», δηλαδή ὅτι ἡ επανάσταση ξεκινάει ἀπό τήν επανάσταση. Ἡ άνταρσία, ἀπεναντίας, «ξεκινάει ἀπό τή δυσαρέσκεια τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἑαυτό τους». Αὐτή ἡ «δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό μας» ταιριάζει ἔξοχα μέ τίς προηγούμενες κενές φράσεις γιά ἰδιαιτερότητα καί γιά τό «σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή», πού μπορεῖ πάντοτε νά πορεύεται «τό δικό του δρόμο», πού νιώθει πάντοτε χαρά μέ τόν ἑαυτό του καί πού σέ κάθε στιγμή εἶναι αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι. Ἡ δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου εἶναι, εἴτε ἡ δυσαρέσκεια μέ τόν ἑαυτό σου στά πλαίσια μιᾶς συγκεκριμένης κατά-

στασης πού καθορίζει ολόκληρη τήν προσωπικότητα — λογουχάρη τό νά είσαι δυσαρεστημένος μέ τόν έαυτό σου σάν εργάτης— είτε ή ήθική δυσαρέσκεια. Στήν πρώτη περίπτωση είναι έπομένως, ταυτόχρονα καί κυρίως, δυσαρέσκεια μέ τίς υπάρχουσες συνθήκες. Στή δεύτερη περίπτωση, μιά ιδεολογική έκφραση αυτών τών ίδιων τών συνθηκών, πού δέν προχωρεῖ καθόλου πέρα άπ' αυτές, αλλά άνήκει ολότελα σ' αυτές. Ή πρώτη περίπτωση οδηγεί, κατά τόν Σάντσο, στήν επανάσταση. Για τήν άνταρσία, συνεπώς, μένει μονάχα ή δεύτερη περίπτωση, ή *ήθική* δυσαρέσκεια μέ τόν έαυτό σου. «Τό κατεστημένο», όπως ξέρουμε, είναι τό «Ίερό». Ήρα ή «δυσαρέσκεια μέ τόν έαυτό σου» άνάγεται στήν ήθική δυσαρέσκεια μέ τόν έαυτό σου, τόν έαυτό σου σάν άγιο δηλαδή πού πιστεύει στό Ίερό, στό κατεστημένο. Μονάχα σ' ένα δυσαρεστημένο δημοδιδάσκαλο θά μπορούσε νά περάσει από τό μυαλό νά θεμελιώσει τό συλλογισμό του για τήν επανάσταση καί τήν άνταρσία πάνω στήν ίκανοποίηση καί τή δυσαρέσκεια, ψυχικές διαθέσεις πού άνήκουν ολόκληρωτικά στό μικροαστικό κύκλο, άπ' όπου ό Άγιος Σάντσο άντλεί τήν εμπνευσή του, όπως τό βλέπουμε συνεχώς.

Ξέρουμε ήδη τί σημαίνει «έξοδος από τό κατεστημένο». Είναι ή παλιά ιδέα δι τó κράτος καταρρέει μόνο του, από τή στιγμή πού όλα του τά μέλη βγαίνουν έξω άπ' αυτό καί δι τó χρήμα χάνει τήν αξία του άν δλοι οί εργάτες άρνιοῦνται νά τό δεχτοῦν. Άκόμα καί στήν ύποθετική μορφή αυτής τής πρότασης εκδηλώνεται ή φαντασιοκοπία καί ή άνημποριά του εὔσεβοῦς πόθου. Πρόκειται για τήν παλιά αὐταπάτη δι ή αλλαγή τών ύφισταμένων συνθηκών εξαρτιέται μονάχα από τήν καλή θέληση τών ανθρώπων, καί δι οί ύφιστάμενες συνθήκες είναι ιδέες. Ή αλλαγή τής συνείδησης, άποχωρισμένη από τίς πραγματικές συνθήκες —όπως τήν καλλιεργοῦν οί φιλόσοφοι σάν έπάγγελμα, δηλαδή σάν *ένασχόληση*— είναι ή ίδια προϊόν τών ύφιστάμενων συνθηκών καί συστατικό στοιχείο τους. Αὐτή ή ιδεατή άνύψωση πάνω από τόν κόσμο είναι ή ιδεολογική έκφραση τής άδυναμίας τών φιλοσόφων άπέναντι στον κόσμο. Οί ιδεολογικές τους καυχησιολογίες διαψεύδονται καθημερινά από τήν πράξη.

Πάντως, ό Σάντσο δέν «έξεγέρθηκε» ενάντια στή δική του κατάσταση σύγχυσης, όταν έγραφε αυτές τίς γραμμές. Άπό τή μιά μεριά έχει μπρός του τή «μεταβολή τών συνθηκών», από τήν άλλη έχει τούς «άνθρώπους», καί οί δύο πλευρές είναι έντελώς χωρισμένες ή μιά από τήν άλλη. Δέν περνάει ούτε από μακριά από τό μυαλό του Σάντσο ή ιδέα δι οί «συνθήκες» ήταν πάντοτε οί συνθήκες αυτών τών ανθρώπων καί ποτέ δε θά μπορούσαν νά μεταβληθοῦν χωρίς οί άνθρωποι νά μεταβάλουν τόν έαυτό

τους και —αν συνέβαινε κάποτε κάτι τέτοιο— χωρίς να είναι «δυσσαρεστημένοι με τον εαυτό τους» μέσα στις παλιές συνθήκες. Νομίζει ότι καταφέρνει θανάσιμο πλήγμα κατά της επανάστασης όταν την παρουσιάζει να επιδιώκει νέους θεσμούς, ενώ η αντίρρηση οδηγεί στο να μην αφήνουμε πια να μας οργανώνουν άλλοι αλλά να οργανωνόμαστε οι ίδιοι. Τό ίδιο όμως το γεγονός ότι «Εμείς» οργανωνόμαστε, ότι οι αντίρρες είμαστε «Εμείς», δείχνει πώς, παρά την «αντιθέληση» του Σάντσο, το άτομο οφείλει να αφήσει να οργανωθεί από το «Εμείς». Έτσι, η μόνη διαφορά ανάμεσα σε επανάσταση και αντίρρηση είναι ότι στην πρώτη αυτό είναι γνωστό, ενώ στη δεύτερη οι άνθρωποι τρέφουν αταξίες. Ο Σάντσο αφήνει ύστερα ανοιχτό το ζήτημα αν η αντίρρηση «πετυχαίνει» ή όχι. Δεν μπορεί να μάθει κανείς πώς δέ θα «πετύχαινε», και ακόμη λιγότερο πώς θα πετύχαινε, αφού ο κάθε αντίρτης ακολουθεί μόνο το δικό του δρόμο. Θα έπρεπε συνεπώς να παρέμβουν βέβηλες συνθήκες που να δείξουν στους αντίρτες την αναγκαιότητα μιας κοινής δράσης, μιας δράσης που θα ήταν «πολιτική ή κοινωνική», άσχετα αν θα ξεκινούσε από έγωιστικά κίνητρα ή όχι. Ο Σάντσο κάνει μιά άλλη «άθλια διάκριση» —που βασίζεται κι αυτή σε μιά σύγχυση— ανάμεσα στην «ανάτροπή» αυτού του κατεστημένου και στην «άνυψωση» πάνω απ' αυτό, σάμπως με την ανάτροπή να μην ύψώνεται πάνω απ' αυτό, και με την άνυψωση, να μην τό ανατρέπει, έστω και μονάχα στο βαθμό που αυτό υπάρχει μέσα σ' αυτόν τον ίδιο. Άλλωστε, ούτε με τη σκέτη «ανάτροπή» ούτε με τη σκέτη «άνυψωση» λέμε κάτι. Άνυψωση παρουσιάζεται και στην επανάσταση, κι αυτό ο Σάντσο μπορεί να τό συμπεράνει από τό γεγονός ότι τό «Levons-nous»¹ ήταν ένα πολύ γνωστό σύνθημα στη Γαλλική επανάσταση.

«Η επανάσταση διατάζει»(!): «δημιουργείστε θεσμούς, ή αντίρρηση απαιτεί: *σηκωθείτε ή έγερθείτε*². Τά επαναστατικά μυαλά ασχολούνταν με την έκλογή ενός *Συντάγματος*, και ολόκληρη ή πολιτική περίοδος κοχλάζει από συνταγματικούς αγώνες και από συνταγμα-

1. «Άς σηκωθούμε!» — από την επικεφαλίδα του «RÉvolutions de Paris» («Επαναστάσεις του Παρισιού»), ενός επαναστατικού δημοκρατικού εβδομαδιαίου φύλλου που εκδιδόταν στο Παρίσι από τον Ιούλιο του 1789 μέχρι τό Φλεβάρη του 1794, Τό πλήρες κείμενο του συνθήματος ήταν: «Οί μεγάλοι μάς φαίνονται μεγάλοι μονάχα επειδή έμεις είμαστε γονατισμένοι. Άς σηκωθούμε!».
2. Ο Στίρνερ χρησιμοποιεί τρείς λέξεις με κοινή ρίζα: «Einrichtung» —ρύθμιση, θεσμός— και τά συνώνυμα «sich aufrichten» και «emporrichten» σηκώνομαι όρθιος, ύψώνομαι.

τικά προβλήματα, όπως εξάλλου και τα ταλέντα της κοινωνικής σκέψης έδειξαν εξαιρετική έφευρετικότητα όσον αφορά τους κοινωνικούς θεσμούς (φαλανστήρια ¹ και τά παρόμοια). 'Επιδίωξη του έξεγερμένου είναι *νά ζει έλεύθερος από θεσμούς.*» (σ. 422)

Τό ότι ή Γαλλική επανάσταση κατέληξε σέ θεσμούς, είναι γεγονός. Τό ότι ή λέξη *Empörung* (άνταρσία) προέρχεται από τό *empro* (πρός τά πάνω) είναι επίσης γεγονός. Τό ότι στή διάρκεια τής επανάστασης και άργότερα έγιναν άγώνες για Συντάγματα είναι και πάλι γεγονός, όπως επίσης και τό ότι καταρτίστηκαν σχέδια διαφόρων κοινωνικών συστημάτων, όπως είναι εξίσου γεγονός ότι ό Προυντόν μίλησε για άναρχία. 'Απ' αυτά τά πέντε γεγονότα ό Σάντσο μαγείρεψε τή φράση πού παραθέσαμε παραπάνω.

'Από τό γεγονός ότι ή Γαλλική επανάσταση όδήγησε σέ «θεσμούς», ό Σάντσο συμπεραίνει ότι ή 'Επανάσταση «διέταξε» τούτο τό πράγμα. 'Από τό γεγονός ότι ή πολιτική επανάσταση ήταν μιά πολιτική επανάσταση, όπου ή κοινωνική μεταβολή πήρε και μιά επίσημη έκφραση σά συνταγματικός άγώνας, ό Σάντσο —πιστός στόν ιστοριομεσίτη του— συμπεραίνει ότι σ' αυτήν οί άνθρωποι παλαίψανε για τό καλύτερο Σύνταγμα. Σ' αυτή τήν ανακάλυψη συνάπτει, μέ ένα «όπως και», μιάν άπαρίθμηση των κοινωνικών συστημάτων. Στήν εποχή τής άστικής τάξης οί άνθρωποι άσχολούνταν μέ συνταγματικά προβλήματα, «όπως και» τελευταία έχουν σκαρωθεί διάφορα κοινωνικά συστήματα. Αυτός είναι ό συνειρμός τής πío πάνω φράσης.

'Απ' όσα είπαμε προηγούμενα έναντίον του Φώυερμαχ, βγαίνει ότι οί ός τώρα επαναστάσεις μέσα στά πλαίσια του καταμερισμού τής εργασίας έπρεπε νά όδηγήσουν σέ νέους πολιτικούς θεσμούς. Βγαίνει επίσης ότι ή κομμουνιστική επανάσταση, πού καταργεί τόν καταμερισμό τής εργασίας, καταργεί τελικά τους πολιτικούς θεσμούς. Και, τελικά, βγαίνει επίσης ότι ή κομμουνιστική επανάσταση δε θά προσανατολιστεί σύμφωνα μέ τους «κοινωνικούς θεσμούς των έφευρετικών ταλέντων τής κοινωνικής σκέψης», παρά σύμφωνα μέ τίσ παραγωγικές δυνάμεις.

'Αλλά «ό άντάρτης επιδιώκει νά ζήσει δίχως Σύνταγμα». Αυτός, ό «γεννημένος έλεύθερος», πού είναι έξαρχής άποδεσμευμένος από κάθε τι, προσπαθεί τελικά νά άποδεσμευτεί από τό Σύνταγμα.

1. «Φαλανστήρια» ήταν ή όνομασία πού έδωσε ό Σάρλ Φουριέ στίς σοσιαλιστικές άποικίες πού έσχεδιάζε (Έγκελς).

Πρέπει ακόμα νά παρατηρήσουμε διττή γένεση τῆς «άνταρσίας» τοῦ Σάντσο συνέβαλαν οἱ κάθε λογῆς προηγούμενες ψευδαισθήσεις τοῦ ἀγαθούλη μας. Ἐνάμεσα στίς ἄλλες, ἡ πίστη διττά ἄτομα πού κάνουν μιάν ἐπανάσταση εἶναι ἐνωμένα μ' ἕναν ἰδεϊκό δεσμό καί πώς «ὕψώνουν τό λάβαρο τῆς ἐξέγερσης» μόνο καί μόνο γιά νά σηκώσουν πάνω σ' αὐτό μιὰ καινούργια ἔννοια, μιάν ἔμμονη ἰδέα, ἕνα φάντασμα ἢ μιάν ὄπτασία— τό Ἱερό. Ὁ Σάντσο βάζει τοῦτα τά ἄτομα νά διώξουν ἀπ' τό κεφάλι τους αὐτό τόν ἰδεϊκό δεσμό, ὁπότε, ὅπως φαντάζεται, γίνονται μιὰ ἄτακτη συμμορία πού δέν μπορεῖ τώρα νά κάνει τίποτα ἄλλο παρά «νά ἐξεγερθεῖ». Ἐπιπλέον, ἔχει ἀκούσει διττό ὁ συναγωνισμός εἶναι ἕνας πόλεμος ὄλων ἐναντίον ὄλων καί αὐτή ἡ πρόταση, ἀναμειγμένη μέ τή βεβηλωμένη ἐπανάστασή του, ἀποτελεῖ τόν κύριο παράγοντα τῆς «άνταρσίας» του.

«Ὅταν, γιά μεγαλύτερη σαφήνεια, γυρεύω μιὰ σύγκριση, μοῦ ἔρχεται στό μυαλό —ἀντίθετα ἀπ' διττό, πρόσμενα— ἡ ἴδρυση τοῦ Χριστιανισμοῦ.» (σ. 423) «Ὁ Χριστός», μαθαίνουμε ἐδῶ, «δέν ἦταν ἕνας ἐπαναστάτης ἀλλά ἕνας ἀντάρτης πού ξεσηκώθηκε. Γι' αὐτό, σ' ἕνα μόνο πράγμα ἔδινε σημασία: “Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις”.» (στό ἴδιο)

Γιά νά ἀνταποκρίνεται στίς «προσδοκίες» καί στό «μόνο» τοῦ Σάντσο, ἔπρεπε νά μήν ὑπάρχει τό δεύτερο μισό τοῦ βιβλικοῦ ἐδαφίου πού παρατέθηκε: «καί ἀπλοῖ ὡς αἱ περιστεραί» (Κατά Ματθαῖον, 10, 16). Ὁ Χριστός ὀφείλει ἐδῶ νά παρουσιαστεῖ γιά δεύτερη φορά σάν ἱστορικό πρόσωπο, γιά νά παίξει τόν ἴδιο ρόλο πού ἔπαιζαν πιο πάνω οἱ Μογγόλοι καί οἱ Νέγροι. Δέν εἶναι καί πάλι γνωστό ἄν πρέπει ὁ Χριστός νά ἀποσαφηνίσει τήν ἀνταρσία ἢ ἡ ἀνταρσία τόν Χριστό. Ἡ Χριστιανογερμανική εὐπιστία τοῦ ἁγίου μας συγκεντρώνεται στήν πρόταση διττό ὁ Χριστός «ἀποστράγγισε τίς πηγές τῆς ζωῆς ὀλόκληρου τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου, κι ἔτσι τό ὑπάρχον κράτος ἦταν ἐπόμενο καί δίχως αὐτό» (θά ἔπρεπε νά πεῖ *δίχως αὐτόν*) «νά μαραθεῖ» (σ. 424). Μαραμένο λουλούδι μιᾶς ἀπό ἄμβωνος εὐγλωττίας! Βλέπε πιο πάνω «Οἱ Ἄρχαῖοι». Κατά τά ἄλλα, *credo ut intelligam*¹, ἢ γιά νά βρῶ μιὰ «σύγκριση γιά μεγαλύτερη σαφήνεια».

Ἐναριθμητά παραδείγματα μᾶς ἔχουν κιόλας δείξει πώς παντοῦ στό μυαλό τοῦ ἁγίου μας δέν ἔρχεται τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό *ἱερή* ἱστορία καί μάλιστα σέ τέτοια μόνο χωρία ὅπου αὐτή ἐμφανίζεται «ἀντίθετα ἀπό τίς

1. Πιστεύω γιά νά καταλάβω.

προσδοκίες» μόνο του ἀναγνώστη. «Ἀντίθετα ἀπό τίς προσδοκίες», αὐτή του ἔρχεται καί πάλι στό μυαλό ἀκόμα καί στό «Σχόλιο», δπου, στή σ. 154, ὁ Σάντσο βάζει τούς «Ἑβραίους Κριτές» νά ἀναφωνοῦν, στήν παλιά Ἱερουσαλήμ, ἀντίθετα πρὸς τὸ χριστιανικὸ ὄρισμό «ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη»: «Βλέπετε λοιπὸν ὅτι οἱ Χριστιανοὶ κηρύσσουν ἓνα εἰδωλολατρικὸ Θεό. Γιατί ἂν ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, τότε εἶναι ὁ Θεὸς Ἄμογ, ὁ Θεὸς τοῦ ἔρωτα!» — «Ἀντίθετα ἀπό τίς προσδοκίες», ὅμως, ἡ Καινὴ Διαθήκη εἶναι γραμμένη στὰ ἑλληνικά, καί ὁ χριστιανικὸς «ὄρισμός» λέει ὅτι «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν» (Κατὰ Ἰωάννην, 4,16), ἐνῶ «ὁ Θεὸς Ἄμογ, ὁ Θεὸς τοῦ ἔρωτα» ὀνομάζεται «Ἐρως». Ὁ Σάντσο, ἐπομένως, πρέπει ἀκόμα νά μᾶς δώσει μίαν ἐξήγηση γιὰ τὸ πῶς κατάφεραν οἱ «Ἑβραῖοι Κριτές» νά μετατρέψουν τὸ «ἀγάπη» σὲ «ἔρως». Στὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ «Σχολίου», ὁ Χριστὸς — πάλι «γιὰ μεγαλύτερη σαφήνεια» — συγκρίνεται μὲ τὸν Σάντσο. Καί πρέπει πράγματι νά παραδεχτοῦμε ὅτι οἱ δύο τοὺς ἔχουν μίαν καταπληκτικὴ ὁμοιότητα μεταξύ τους, καί οἱ δύο τοὺς εἶναι «ὄντα μὲ σάρκα» καί τουλάχιστο ὁ εὐθυμὸς κληρονόμος πιστεύει στήν ὑπαρξή, δηλαδή στή μοναδικότητα καί τῶν δύο. Τὸ ὅτι ὁ Σάντσο εἶναι ὁ σύγχρονος Χριστὸς, εἶναι ἡ «ἔμμονη ιδέα» του, πού σ' αὐτὴν κατατείνει ἤδη ὀλόκληρη ἡ ἱστορικὴ δημιουργία.

Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνταρσίας, πού μᾶς παρουσιάστηκε πρὶν λίγο σὲ κακὲς ἀντιθέσεις καί μαραμμένα ρητορικὰ ἄνθη, δὲν εἶναι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, παρά μίαν καυχησιάρικη ἀπολογία τῆς νεόπλουτης οἰκονομίας (parvenu, Emporkömmling, Emporgekommener, Empörer¹). Κάθε ἀντάρτης, στήν «ἐγωιστικὴ δρᾶση» του, ἔχει μπροστά του ἓνα εἰδικὸ κατεστημένο, καί προσπαθεῖ νά ὑψωθεῖ πάνω ἀπ' αὐτό, χωρὶς νά τὸν νοιάζει γιὰ τίς γενικὲς συνθήκες. Γυρεῦει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ κατεστημένο μονάχα σὸ βαθμὸ πού αὐτὸ εἶναι ἓνα ἐμπόδιο, κατὰ τὰ ἄλλα γυρεῦει μᾶλλον νά τὸ ἰδιοποιηθεῖ. Ὁ ὑφαντουργὸς πού «ἀνεβαίνει» στή σειρά τοῦ ἐργοστασιαρχῆ ἀπαλλάσσεται ἔτσι ἀπὸ τὸν ἀργαλειὸ του καί τὸν ἐγκαταλείπει. Κατὰ τὰ ἄλλα, ὁ κόσμος συνεχίζει τὴν πορεία του καί ὁ ἀντάρτης μας πού «πρόκουψε» παρουσιάζει στοὺς ἄλλους μονάχα τὸ ὑποκριτικὸ ἠθικὸ αἶτημα νά γίνουν νεόπλουτοι σάν κι αὐτόν*. Ἔτσι, ὅλες οἱ πολεμόχαρες καυχησιολογίες τοῦ Στίρνερ καταλήγουν σὲ ἠθικὰ συμπεράσματα ἀπὸ τοὺς μύθους τοῦ Γκέλλερτ καί σὲ ἀφηρημένες ἐρμηνεῖες τῆς ἀστικῆς ἀθλιότητος.

1. Νεόπλουτος (σὴν γαλλικὴ καί σὴν γερμανικὴ), ὁ ἄνθρωπος πού ἀνέβηκε, ἀντάρτης.

* [Διαγραμμένο σὸ χειρόγραφο:] Πρόκειται γιὰ τὴν παλιὰ ἠθικὴ τοῦ μικροαστοῦ: ὁ κόσμος εἶναι τακτοποιημένος μὲ τὸν καλύτερο τρόπο, ἂν ὁ καθένας ἐπιδιώκει νά πάει ὅσο μπορεῖ πιὸ μακριά καί, κατὰ τὰ ἄλλα, νά μὴ σκοτίζεται γιὰ τὴν πορεία τοῦ κόσμου.

Μέχρι τώρα έχουμε δεῖ ότι ἡ ἀνταρσία εἶναι ὀτιδήποτε, ἐκτός ἀπὸ δράση. Στὴ σ. 342 μαθαίνουμε ὅτι «ἡ μέθοδος τοῦ γραπώματος δὲν εἶναι ἀξιοκαταφρόνητη, ἀλλὰ δηλώνει μόνο τὴν *καθαρή δράση τοῦ σύμφωνου μετὸν ἑαυτοῦ τοῦ ἐγωιστῆ*». Θὰ θέλει ἀσφαλῶς νὰ πεῖ: τῶν σύμφωνων *μεταξὺ τούτων ἐγωιστῶν*, ἀφοῦ ἀλλιῶς τὸ γράπωμα καταλήγει στὴν ἀπολίτιστη «μέθοδο» τῶν κλεφτῶν ἢ στὴν πολιτισμένη τῶν ἀστῶν, πράγμα πού στὴν πρώτη περίπτωση δὲν προκόβει, ἐνῶ στὴ δευτέρῃ περίπτωση δὲν εἶναι «ἀνταρσία». Θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὸ σύμφωνο μετὸν ἑαυτοῦ τοῦ ἐγωιστῆ πού δὲν κάνει τίποτε, ἀντιστοιχεῖ ἐδῶ ἡ «*καθαρή*» δράση, μιὰ δράση πού, βέβαια, εἶναι ἡ μόνη πού μπορούμε νὰ περιμένουμε ἀπὸ ἕνα τέτοιο ἀδρανὲς ἄτομο.

Μαθαίνουμε μετὰ τὴν εὐκαιρία τί δημιούργησε τὸν ὄχλο, καὶ μπορούμε νὰ προβλέψουμε ὅτι εἶναι πάλι ἕνα «δόγμα», καὶ ἡ πίστη σ' αὐτὸ τὸ δόγμα, στὸ Ἱερό, εἶναι ἐκείνη πού, γιὰ ποικιλία, παρουσιάζεται ἐδῶ σὰ συνείδηση τοῦ ἁμαρτήματος:

«Μόνον τὸ γεγονός ὅτι τὸ γράπωμα εἶναι *ἁμάρτημα*, ἔγκλημα, μόνο τὸ δόγμα αὐτὸ δημιουργεῖ ἕναν ὄχλο... Τὸ φταίξιμο ἀνήκει *μονάχα* στὴν παλιά συνείδηση τοῦ ἁμαρτήματος.» (σ. 342)

Ἡ πίστη ὅτι ἡ συνείδηση φταίει γιὰ ὅλα εἶναι τὸ δόγμα του, πού κάνει αὐτὸν ἀντάρτη καὶ τὸν ὄχλο ἁμαρτωλό.

Σὲ ἀντίθεση πρὸς αὐτὴ τὴ συνείδηση τοῦ ἁμαρτήματος, ὁ ἐγωιστὴς παρακινεῖ τὸν ἑαυτοῦ καὶ τὸν ὄχλο νὰ προχωρήσουν στὸ γράπωμα μετὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

«Λέγω στὸν ἑαυτοῦ Μου: ἡ ἰδιοκτησία Μου εἶναι ἡ περιοχὴ ὅπου ἐκτείνεται ἡ ἐξουσία Μου, καὶ διεκδικῶ σὰν ἰδιοκτησία κάθε τι πού νιώθω ἀρκετὰ ἰσχυρὸς γιὰ νὰ τὸ πετύχω κτλ.» (σ. 340)

Ἔτσι, ὁ Ἅγιος Σάντσο λέει στὸν ἑαυτοῦ ὅτι θέλει νὰ πεῖ στὸν ἑαυτοῦ κάτι, καλεῖ τὸν ἑαυτοῦ νὰ ἔχει αὐτὸ πού ἔχει καὶ διατυπώνει τὴν πραγματικὴ του σχέση σὰ μιὰ σχέση ἐξουσίας — μιὰ παράφραση πού εἶναι γενικά τὸ μυστικὸ ὄλων τῶν καυχησιολογιῶν του (βλέπε «Λογική»). Ὑστερα, αὐτὸς πού σὲ κάθε στιγμή εἶναι αὐτὸ πού μπορεί νὰ εἶναι, καὶ ἐπομένως ἔχει αὐτὸ πού μπορεί νὰ ἔχει, ξεχωρίζει τὴν πραγματοποιημένη, ἐνεργεῖα ἰδιοκτησίας του, πού τὴν ἔχει καταχωρήσει στὴ χρέωση τοῦ λογαριασμοῦ Κεφάλαιο, ἀπὸ τὴ δυνάμει ἰδιοκτησίας του — τὸ μὴ πραγματοποιημένο του «αἴσθημα δυνάμει» — πού τὴν καταγράφει στὴν πίστωση τοῦ λογαριασμοῦ Κέρδη καὶ ζημίες. Συμβολὴ στὴ λογιστικὴ τῆς ἰδιοκτησίας μετὰ τὴν ἀσυνήθιστη ἔννοια.

Τή σημασία τοῦ ἐπιβλητικοῦ του «λέγω», τήν ἀποκάλυψε ὁ Σάντσο σ' ἓνα χωρίο πού ἤδη ἀναφέραμε:

«*Λέγω στόν ἑαυτό Μου...* αὐτό εἶναι κυριολεκτικά λόγια τοῦ ἀέρα.»

ἽΟ Σάντσο συνεχίζει:

«ἽΟ ἐγωισμός», λέει, «στόν ἀκτῆμονα ὄχλο» γιά νά τόν «ἐξοντώσει»: «Γραπῶστε καί πάρετε ὅ,τι σᾶς χρειάζεται!» (σ. 341)

Τό πόσο «τοῦ ἀέρα» εἶναι αὐτά τά «λόγια», μποροῦμε ἀμέσως νά τό δοῦμε ἀπό τό ἀκόλουθο παράδειγμα:

«Τόν πλοῦτο τοῦ τραπεζίτη τόν βλέπω ἽΕγώ σάν κάτι τόσο λίγο ξένο, ὅσο καί τόν Ναπολέοντα στίς χῶρες τῶν βασιλιάδων.» «ἽΕμεῖς» (τό «ἽΕγώ» μετατρέπεται ξαφνικά σέ «ἽΕμεῖς») «*δέ φοβόμαστε νά κατακτήσουμε αὐτόν τόν πλοῦτο καί ἀναζητοῦμε τά μέσα γιά νά τό κάνουμε.* ἽΕτσι τόν ἀπογυμνώνουμε ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητος (Geist der Fremdheit) πού προηγούμενα Μᾶς φόβιζε.» (σ. 369)

Τό πόσο λίγο ὁ Σάντσο ἔχει ἀπογυμνώσει ἀπό τό πνεῦμα τῆς ἀλλοτριότητος τόν πλοῦτο τοῦ τραπεζίτη, τό ἀποδείχνει ἀμέσως μέ τήν καλοπροαίρετη συμβουλή του πρὸς τόν ὄχλο νά τόν «κατακτήσει» μέ τό γράψωμα. «ἽΑς τόν γραπῶσει κι ἄς δεῖ τί μένει στά χέρια του». ἽΟχι ὁ πλοῦτος τοῦ τραπεζίτη ἀλλά ἄχρηστο χαρτί, τό «πτῶμα» τοῦ πλούτου αὐτοῦ, πού δέν εἶναι περισσότερο πλοῦτος ἀπ' ὅ,τι «ἓνας ψόφιος σκύλος εἶναι ἀκόμα σκύλος». ἽΟ πλοῦτος τοῦ τραπεζίτη εἶναι πλοῦτος μονάχα στά πλαίσια τῶν ὑφισταμένων σχέσεων παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς καί μπορεῖ νά «κατακτηθεῖ» μονάχα μέσα στίς συνθῆκες αὐτῶν τῶν σχέσεων καί μέ τά ἀντίστοιχα μέσα. Καί ἄν τυχόν ὁ Σάντσο στρεφόταν πρὸς κάποιον ἄλλο πλοῦτο, θά ἔβρισκε ἀσφαλῶς πῶς οὔτε ἐκεῖ τά πράγματα πᾶνε καλύτερα. ἽΕτσι, ἡ «καθαρή δράση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ» καταλήγει τελικά σέ μιάν ἐξαιρετικά βρώμικη παρανόηση. «Νά πού φτάνει κανεῖς μέ τό φάντασμα» τοῦ ἽΙεροῦ.

ἽΕχοντας πεῖ στόν ἑαυτό του ἐκεῖνο πού ἤθελε νά πεῖ στόν ἑαυτό του, ὁ Σάντσο βάζει τόν ἐξεγερμένο ὄχλο νά λέει αὐτό πού ὁ ἴδιος τοῦ εἶχε πεῖ πρωτύτερα. Προετοίμασε, δηλαδή, γιά τήν περίπτωση ἀνταρσίας, μιᾶ προκήρυξη, μαζί μέ τίς σχετικές ὁδηγίες πρὸς χρῆσιν, πού θά ἔπρεπε νά τοιχοκολληθεῖ σέ ὄλες τίς ταβέρνες τῶν χωριῶν καί νά μοιραστεῖ σέ ὄλη τήν ὕπαιθρο. ἽΗ προκήρυξη νά διεκδικεῖ μιᾶ θέση στοῦς «Κουτσούς ἀγγελιο-

φόρους»¹ και στο 'Ημερολόγιο του Δουκάτου του Νασσάου. Γιά τήν ώρα, οί *tendances incendiaires*² του Σάντσο περιορίζονται στην ύπαιθρο, στην προπαγάνδα ανάμεσα στους ύπηρέτες των άγροκτημάτων και στίς άγελαδάρισες, μέ άποκλεισμό των πόλεων, πράγμα που άποτελεϊ μίαν άκόμα άπόδειξη γιά τό βαθμό που έχει «άπογυμνώσει άπό τό πνεύμα τής άλλοτριότητας» τή μεγάλη βιομηχανία. 'Ωστόσο, θά θέλαμε έδω νά δώσουμε αυτό τό πολύτιμο κείμενο —πού δέ θά έπρεπε νά χαθεϊ— όσο τό δυνατό διεξοδικότερα, μέ σκοπό «νά συμβάλουμε όσο μπορούμε στή διάδοση μιās έπάξιας φήμης». (Βίγκαντ, σ. 191)

'Η προκήρυξη είναι τυπωμένη στή σ. 358 κ.έ. και άρχίζει ώς έξης:

«Σέ τί λοιπόν ή ιδιοκτησία Σας είναι άσφαλής, ώ προνομιούχοι;... Στο γεγονός δι' έμεις άπέχουμε άπό τήν καταπάτησή της, έπομένως στήν προστασία Μας... Στο γεγονός δι' Έσεϊς άσκεϊται βία έναντίον Μας.»

Πρώτα, στο γεγονός δι' έμεις άπέχουμε άπό τήν καταπάτηση, δηλαδή, στο δι' έμεις άσκοϋμε βία *στόν έαντό μας*, ύστερα στο δι' έσεϊς άσκεϊται βία *σε μάς*. *Cela va à merveille!*³ "Άς συνεχίσουμε.

«'Αν θέλετε τό σεβασμό Μας, *άγοράστε* τον στήν τιμή πού Μάς συμφέρει... Δέν θέλουμε παρά τήν *άνάλογη μέ τήν άξία τιμή*.»

Πρώτα, οί άντάρτες θέλουν νά πουλήσουν τό σεβασμό τους *σε «συμφέρουσα τιμή»* και ύστερα, σάν κριτήριο τής τιμής, όρίζουν τήν «τιμή τήν *άνάλογη μέ τήν άξία*».

Πρώτα, μίαν άύθαιρετη τιμή, κι ύστερα μιά τιμή πού νά όρίζεται, άνεξάρτητα άπό άύθαιρεσία, άπό έμπορικούς νόμους, άπό τό κόστος παραγωγής και τή σχέση προσφορās και ζήτησης.

1. «Hinkende Boten (ή Boten) — χρονιάτικες έκδόσεις όμοιες μέ 'Ημερολόγιο ή Καζαμία, πού ίδρύθηκαν τό 1590 σάν συμπλήρωμα των «Νέων Έφημερίδων». Οί τελευταίες δημοσίευαν πολύ βιαστικές κι έπομένως συχνά ψεύτικες ειδήσεις. 'Απεναντίας οί «Κουτσοί άγγελιοφόροι» έκαναν μίαν ανασκόπηση των γενονότων τής χρονιάς κι έδιναν μεγαλύτερη σημασία στήν άύθεντικότητα παρά στήν επικαιρότητα. 'Η βραδύτητά τους έδωσε συχνά άφορμή *σε χλευασμούς*. Γελοιογραφίες (ξυλογραφίες) έδειχναν έναν άνάπνρο, νά κάθεται άνάστροφα πάνω σ' ένα γέρικο άλογο, ένω ό ταχυδρόμος περνάει μπροστά του στή ράχη ενός άτίθασου πουλαριού πού καλπάζει.

2. Έμπρηστικές τάσεις.

3. Τό πράγμα πάει περίφημα!

«Ἐμεῖς θέλουμε νά Σᾶς ἀφήσουμε τήν ἰδιοκτησία Σας, ἀρκεῖ νά ἀποζημιώσετε ὅπως πρέπει αὐτή τήν παραίτηση... Θά φωνάζετε γιά βία ἂν ἀπλώσουμε χέρι πάνω της... Δίχως βία δέ θά τά ἀποκτήσουμε» (δηλαδή τά στρεΐδια τῶν προνομιούχων)... «Δέν ἔχουμε τήν πρόθεση νά Σᾶς πάρουμε τίποτε, ἀπολύτως τίποτε.»

Πρῶτα σᾶς τήν «ἀφήνουμε». Ὑστερα σᾶς τήν παίρνουμε καί πρέπει νά χρησιμοποιήσουμε «βία». Τελικά ὁμως προτιμᾶμε νά μή Σᾶς πάρουμε τίποτε. Τήν ἀφήνουμε σέ Σᾶς, στήν περίπτωση πού τήν παραχωρεῖτε Ἑσεῖς οἱ ἴδιοι. Σέ μιά στιγμὴ φώτισης, τῆ μοναδικῆ πού ἔχουμε, βλέπουμε, βέβαια, πὼς αὐτὴ ἡ «παραίτηση» εἶναι ἓνα «ἄπλωμα τοῦ χεριοῦ πάνω» καί μιά χρῆση «βίας», τελικά ὥστόσο δέν μπορεῖ κανεὶς νά μᾶς κατηγορήσει ὅτι Σᾶς «παίρνουμε» κάτι. Καί μ' αὐτό, τέρμα!

«Παιδευόμαστε δώδεκα ὄρες ἰδροκοπώντας καί μᾶς προσφέρετε γι' αὐτό μερικὲς πεντάρες. Πάρτε λοιπὸν κι Ἑσεῖς γιά τὴ δουλειά σας ἓνα ἴσο ποσό... Καί μιλιὰ γιά ἰσότητα!»

Οἱ «ἐξεγερμένοι» ὑπηρετές τῶν κτημάτων δείχνουν πὼς εἶναι ἀληθινὰ «δημιουργήματα» τοῦ Στίρνερ.

«Δέ σᾶς ἀρέσει αὐτό; Φαντάζεστε ὅτι ἡ δουλειά Μας πληρώνεται πλουσιοπάροχα μέ τοῦτα τὰ μεροκάματα, καί ὅτι ἡ δική Σας ἀντίθετα ἀξίζει ἓνα μισθὸ πολλῶν χιλιάδων. Ἄλλὰ ἂν δέν ἐκτιμούσατε τόσο ὑψηλά τήν ἐργασία Σας καί Μᾶς ἀφήνατε νά ἀξιοποιήσουμε καλύτερα τὴ δική Μας, θά μπορούσαμε, ἂν χρειαζόταν, νά πραγματοποιήσουμε πιὸ σπουδαῖα πράγματα ἀπὸ κείνα πού κάνετε Ἑσεῖς γιά πολλὰς χιλιάδες τάλληρα, κι ἂν Ἑσεῖς παίρνατε μονάχα ἓνα μισθὸ σὰν τὸ δικό Μας, θά γινόσασταν σύντομα πιὸ φιλόπονοι γιά νά κερδίζετε περισσότερα. Ἄν πρόκειται νά κάνετε κάτι πού νά Μᾶς φαίνεται Ἑμᾶς πὼς ἀξίζει δέκα καί ἑκατὸ φορές περισσότερο ἀπὸ τὴ δική Μας ἐργασία, ἔ λοιπὸν» (ἔ, λοιπὸν, ἐσὺ εὐλαβὴ καί πιστὴ ὑπηρετῆ!), «τότε θά παίρνατε ἑκατὸ φορές περισσότερα γι' αὐτό. Ἐμεῖς, ἀπὸ τὴ μεριά Μας, σκεφτόμαστε νά Σᾶς φτιάξουμε καί πράγματα πού θά μᾶς τὰ πληρώσετε σέ τιμὴ ὑψηλότερη ἀπὸ τὸ συνηθισμένο μεροκάματο.»

Στὴν ἀρχὴ οἱ ἀντάρτες παραπονιοῦνται ὅτι ἡ ἐργασία τους πληρώνεται πολὺ λίγο. Τελικά, ὥστόσο, ὑπόσχονται ὅτι, μόνο μ' ἓνα ὑψηλότερο μεροκάματο, θά ἐκτελέσουν ἐργασία πού θά ἀξίζει νά πληρωθεῖ «περισσό-

τερο από τό συνηθισμένο μεροκάματο». Ύστερα πιστεύουν δι τή θά πραγματοποιοῦσαν ἐξαιρετικές ἐπιδόσεις ἂν ἔπαιρναν ὑψηλότερο μεροκάματο, ἐνῶ τήν ἴδια στιγμή περιμένουν ἐξαιρετικά ἐπιτεύγματα ἀπό τόν κεφαλαιοκράτη μόνον διαν ὁ δικός του «μισθός» συμπιεστῆι στό ἐπίπεδο τοῦ δικού τους. Τέλος ἀφοῦ ἀπόσωσαν τόν οἰκονομικό ἄθλο νά μετατρέψουν τό κέρδος —αὐτή τήν ἀναγκαία μορφή κεφαλαίου, πού δίχως αὐτήν θά χάνονταν κι αὐτοί κι ὁ κεφαλαιοκράτης— σέ μισθό, ἐπιτελοῦν τό θαῦμα νά πληρώνουν «ἑκατό φορές περισσότερα» ἀπό τή «δική τους ἐργασία», δηλαδή ἑκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα κερδίζουν. «Αὐτό εἶναι τό νόημα» τῆς πῖο πάνω φράσης, ἂν ὁ Στίρνερ «ἐννοεῖ αὐτό πού λέει». Ἄλλά ἂν διέπραξε ἀπλῶς ἕνα στυλιστικό λάθος, ἂν ἤθελε νά πῆι δι τὸ οἱ ἀντάρτες σά σύνολο θέλουν νά προσφέρουν στοὺς κεφαλαιοκράτες ἑκατό φορές περισσότερα ἀπ' ὅσα κερδίζει ὁ καθένας τους, τότε τοὺς βάζει νά προσφέρουν στὸν κεφαλαιοκράτη μόνον αὐτό πού ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης ἔχει κιόλας σήμερα. Τό δι τῆ ἐργασία τοῦ κεφαλαιοκράτη, σέ συνδυασμό μέ τό κεφάλαιό του, ἀξίζει δέκα ἢ ἑκατό φορές περισσότερο ἀπό τήν ἐργασία ἑνός ἀπλοῦ ἐργάτη, εἶναι σαφές. Ἐπομένως, ὅπως πάντοτε καί στήν περίπτωση αὐτή, ὁ Σάντσο ἀφήνει ὅλα ὅπως ἦταν καί πρίν.

«Θά καταφέρουμε νά συνεννοηθοῦμε μεταξύ μας μονάχα διαν συμφωνήσουμε δι τὸ κανένας πιά δέ χρειάζεται νά *δωρίζει* κάτι στὸν ἄλλο. Τότε θά προχωρήσουμε κι ὡς τό σημεῖο νά πληρώνουμε μιά λογική τιμή καί στοὺς ἀνάπηρους, τοὺς γέρους καί τοὺς ἄρρωστους, ὥστε νά μὴν πεθαίνουν ἀπό τήν πείνα καί τήν ἀνέχεια, γιατί, ἂν θέλουμε νά ζήσουν, τότε εἶναι σωστό νά *ἐξαγοράσουμε* τήν πραγματοποίηση τῆς ἐπιθυμίας μας. Λέγω νά *ἐξαγοράσουμε*, ἄρα δέν ἐννοῶ κάποια ἄθλια *ἐλεημοσύνη*.»

Αὐτό τό αἰσθηματικό ἐπεισόδιο μέ τοὺς ἀνάπηρους, κτλ., πᾶει νά ἀποδείξει δι τὸ Σάντσο οἱ ἐξεγερμένοι ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων ἔχουν κιόλας «ἀνέβει» ὡς τό ὕψος ἐκεῖνο τῆς ἀστικῆς συνείδησης, ὅπου δέ θέλουν πιά οὔτε νά κάνουν οὔτε νά δέχονται ὅποιαδήποτε δῶρα, καί ὅπου θεωροῦν δι τὸ σέ μιά σχέση ἀνάμεσα σέ δύο μέρη, ἢ ἀξιοπρέπεια καί τὰ συμφέροντα καί τῶν δύο ἐξασφαλίζονται ἀπό τή στιγμή πού αὐτή ἢ σχέση μετατρέπεται σέ ἀγοραπωλησία.

Ύστερα ἀπό τούτη τή βροντερή προκήρυξη τοῦ ἐξεγερμένου —μέσα στή φαντασία τοῦ Σάντσο— λαοῦ, ἀκολουθοῦν ὁδηγίες γιά τή χρήση τῆς, μέ τή μορφή ἑνός διαλόγου ἀνάμεσα σ' ἕνα γαιοκτήμονα καί τοὺς ὑπηρέτες τοῦ ἀγροκτηματός του, ὅπου αὐτή τή φορά ὁ ἀφέντης συμπεριφέρεται

σάν τόν Σέλιγκα καί οἱ ὑπηρέτες σάν τόν Στίρνερ. Σ' αὐτές τίς ὁδηγίες οἱ ἀγγλικές ἀπεργίες καί οἱ συμμαχίες τῶν Γάλλων ἐργατῶν σκαρώνονται προκαταβολικά κατά τό βερολινέζικο πρότυπο.

Ἅ ἔκπρόσωπος τῶν ὑπηρετῶν: «Τί ἔχεις λοιπόν;»

Ἅ γαιοκτήμονας: «Ἐχω ἓνα κτῆμα πού ἡ ἔκτασή του εἶναι χίλια στρέμματα.»

Ἅ ἔκπρόσωπος: «Καί Ἐγώ εἶμαι ὁ ὑπηρέτης Σου, καί θά Σοῦ καλλιεργῶ ἀπό δῶ καί μπρός τή γῆ σου μονάχα μ' ἓνα μεροκάματο ἑνός ταλήρου.»

Ἅ γαιοκτήμονας: «Μά τότε παίρνω ἓναν ἄλλο.»

Ἅ ἔκπρόσωπος: «Δέ θά βρεῖς κανέναν, γιατί Ἐμεῖς οἱ ὑπηρέτες τῶν ἀγροκτημάτων δέ δουλεύουμε πιά διαφορετικά, κι ἂν παρουσιασεῖ κάποιος πού παίρνει λιγότερα, αὐτός νά φυλάγεται ἀπό Μᾶς. Ἀκόμα καί ἡ ὑπηρέτρια τοῦ σπιτιοῦ ζητάει τώρα τά ἴδια μέ Μᾶς, καί δέ βρίσκεις κανένα μέ κάτω ἀπό τούτη τήν τιμή.»

Ἅ γαιοκτήμονας: «Μά τότε σίγουρα θά καταστραφῶ!»

Ἅ ὑπηρέτες ἐν χορῶ: «Μήν εἶσαι τόσο βιαστικός! Ὅσο θά παίρνομε Ἐμεῖς, θά εἰσπράττεις κι Ἐσύ. Κι ἂν δέ γίνεται τοῦτο, τότε Ἐμεῖς θά παραχωροῦμε τόσα, ὥστε νά ἔχεις γιά νά ζεῖς σάν καί Μᾶς. Καί μιλιὰ γιά ἰσότητα!»

Ἅ γαιοκτήμονας: «Μά ἐγώ εἶμαι συνηθισμένος νά ζῶ καλύτερα!»

Οἱ ὑπηρέτες: «Δέν ἔχουμε καμμιάν ἀντίρρηση, ἀλλά αὐτό δέ μᾶς νοιάζει Ἐμᾶς. Μπορεῖς πάντως νά ἀποταμιεύεις περισσότερα. Μήπως ὀφείλομε Ἐμεῖς νά μισθωνόμαστε κάτω ἀπό τήν τιμή γιά νά μπορεῖς Ἐσύ νά ζεῖς καλύτερα;»

Ἅ γαιοκτήμονας: «Ἀλλά Ἐσᾶς, ἀμόρφωτους ἀνθρώπους, δέ σᾶς χρειάζονται τόσα πολλά!»

Οἱ ὑπηρέτες: «Ἐννοῶ, τότε θά παίρνομε κάτι περισσότερο, ὥστε ν' ἀποκτήσουμε τή μόρφωση πού μπορεῖ νά Μᾶς χρειάζεται.»

Ἅ γαιοκτήμονας: «Ἀλλά ὅταν θά ἀφανίσετε τοὺς πλούσιους, τότε ποιός θά ἐνισχύει τίς τέχνες καί τίς ἐπιστῆμες;»

Οἱ ὑπηρέτες: «Ἐ λοιπόν, οἱ πολλοί θά τό πετύχουν. Θά κάνουμε ἔρανο καί θά μαζένομε ἔτσι κάμποσο λεφτουδάκι. Ἐτσι κι ἀλλιῶς, ἐσεῖς οἱ πλούσιοι δέν ἀγοράζετε τώρα παρά τά πιό ἄνοστα βιβλία καί τοὺς δακρύβρεκτους πίνακες μέ θεομήτορες ἢ μ' ἓνα ζευγάρι σβέλλτες γάμπες χορεύτριας.»

Ἅ γαιοκτήμονας: «Ἦ, κακορίζικη ἰσότητα!»

Οἱ ὑπηρέτες: «Ἦχι καλέ παλιέ μας ἀφέντη, ἄς μή μιλάμε γιά ἰσότη-

τα! Θέλουμε μονάχα νά ἐκτιμούμαστε ὅσο ἀξίζουμε, καί ἄν Ἐσεῖς ἀξίζετε περισσότερο, τότε πρέπει ὀπωσδήποτε νά πάρετε καί περισσότερο. Τό μόνο πού ζητᾶμε εἶναι ἡ τιμή πού ἀξίζουμε καί σκοπεύουμε νά φανοῦμε ἄξιοι τῆς τιμῆς πού θά μᾶς πληρώσετε.»

Στό τέλος αὐτοῦ τοῦ δραματικοῦ ἀριστουργήματος ὁ Σάντσο ὁμολογεῖ ὅτι, ἀσφαλῶς, «ἀπαιτεῖται» «ἡ ὁμοφωνία τῶν ὑπηρετῶν». Τό πῶς θά γίνῃ αὐτό, δέν τό μαθαίνουμε. Ἐκεῖνο πού μαθαίνουμε εἶναι ὅτι οἱ ὑπηρετές τῶν ἀγροκτημάτων δέ σκοπεύουν ν' ἀλλάξουν μέ κανένα τρόπο τίς ὑπάρχουσες σχέσεις παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς, ἀλλά ἀπλῶς νά ἀποσπάσουν ἀπό τό γαιοκτήμονα τόσα, ὅσα ὁ ἴδιος ξοδεύει παραπάνω ἀπ' αὐτοῦς. Εἶναι ἀδιάφορο γιά τόν καλοπροαίρετο ἀγαθούλη μας τό ὅτι αὐτό τό πλεόνασμα τῶν ἐξόδων, ἄν μοιραζόταν στή μάζα τῶν προλεταρίων, δέ θά ἔδινε στόν καθένα τους παρά τιποτένια πράγματα καί δέ θά βελτίωνε στό παραμικρό τή θέση τους. Σέ ποῖο στάδιο ἀνάπτυξης τῆς γεωργίας ἀνήκουν αὐτοί οἱ ἥρωικοί ὑπηρετές τῶν ἀγροκτημάτων γίνεται φανερό ἀμέσως μετά τό κλείσιμο τοῦ δράματος, ὅταν πιά ἔχουν μετατραπῆ σέ «οἰκιακούς ὑπηρετές». Ζοῦν, ἔτσι, σέ καθεστῶς πατριαρχικό, ὅπου ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας εἶναι ἀκόμα ἐλάχιστα ἀναπτυγμένος, καί ὅπου, ἄλλωστε, ἡ ὅλη συνωμοσία «θά φτάσει στόν τελικό της στόχο» ὅταν ὁ γαιοκτήμονας ὀδηγήσει τόν ἐκπρόσωπο σ' ἕνα ἀχυρώνα καί τοῦ δώσει κάμποσες ξυλιές, ἐνῶ στίς πιό πολιτισμένες χῶρες ὁ κεφαλαιοκράτης λύνει τό ζήτημα κλείνοντας τήν ἐπιχείρησή του γιά ἕνα διάστημα καί στέλνοντας «περίπατο» τοῦς ἐργάτες του. Τό πόσο πρακτικός εἶναι γενικά ὁ τρόπος πού ὁ Σάντσο σκαρώνει τό καλλιτέχνημά του, τό πόσο πολύ κρατιέται μέσα στά ὄρια τοῦ πιθανοῦ, καταφαίνεται ὅχι μόνο ἀπό τήν παράξενη ἰδέα του νά θέλει νά πραγματοποιήσῃ μιᾶ στάση ἐργασίας τῶν ὑπηρετῶν τῶν ἀγροκτημάτων, ἀλλά ἰδιαίτερα ἀπό τή συμμαχία τῶν «οἰκιακῶν ὑπηρετριῶν». Καί πόσο βολικό εἶναι νά φαντάζεσαι ὅτι ἡ τιμή τοῦ σταριοῦ στήν παγκόσμια ἀγορά θά προσανατολίζεται ἀπό τίς μισθολογικές ἀξιώσεις αὐτῶν τῶν ὑπηρετῶν τῶν ἀγροκτημάτων τῆς ἀνατολικῆς Πομερανίας, καί ὅχι ἀπό τή σχέση προσφορᾶς καί ζήτησης! Πραγματική αἴσθηση δημιουργεῖ ἡ καταπληκτική παρέκβαση πού κάνουν οἱ ὑπηρετές τῶν ἀγροκτημάτων σχετικά μέ τή λογοτεχνία, τήν τελευταία ἔκθεση ζωγραφικῆς καί τή φημισμένη χορεύτρια τῆς ἐποχῆς. Καταπληκτική, ἀκόμα καί ὕστερα ἀπό τήν ἀπρόσμενη ἐρώτηση τοῦ γαιοκτήμονα γιά τήν Τέχνη καί τήν Ἐπιστήμη. Οἱ ἄνθρωποι γίνονται ὀλότελα φιλικοί, μόλις φτάνουν σέ τοῦτο τό φιλολογικό θέμα, καί γιά μιᾶ στιγμή ὁ στριμωγμένος γαιοκτήμονας ξεχνάει ἀκόμα καί τόν ἀπειλούμενο ἀφανισμό του γιά νά ἐκδηλώσῃ τήν ἀφοσίωσή του στήν

Τέχνη και τήν Ἐπιστήμη. Τελικά και οἱ ἀντάρτες τόν διαβεβαιώνουν γιά τήν εὐθύτητά τους και τοῦ κάνουν τήν καθουσιαστική δήλωση διτι δέ διέπονται οὔτε ἀπό ταπεινά συμφέροντα οὔτε ἀπό ἀνατρεπτικές τάσεις, ἀλλά ἀπό τά ἀγνότερα ἠθικά κίνητρα. Τό μόνο πού ζητοῦν εἶναι τιμή σύμφωνη μέ τήν ἀξία και ὑπόσχονται μέ τό λόγο τῆς τιμῆς και τῆς συνειδησῆς τους νά γίνουν ἀντάξιοι τῆς ὑψηλότερης τιμῆς. Ὅλα αὐτά ἔχουν σά μόνο σκοπό νά ἐξασφαλίσουν στόν καθένα αὐτό πού τοῦ ἀνήκει, τήν τίμια και δίκαιη ἀπολαβή του, «τήν ἀπόλαυση πού κερδίζεται τίμια μέ τή δουλειά». Τό διτι αὐτή ἡ τιμή ἐξαρτιέται ἀπό τήν κατάσταση τῆς ἀγορᾶς τῆς ἐργασίας, και ὄχι ἀπό τήν ἠθική ἀνταρσία μερικῶν φιλολογικά μορφωμένων ὑπηρετῶν ἀγροκτημάτων, εἶναι βέβαια κάτι πού δέν πρέπει νά ἀπαιτοῦμε νά τό ξέρουν οἱ καλοί μας ἀνθρωποι.

Αὐτοῖ οἱ ἀντάρτες τῆς ἀνατολικῆς Πομερανίας εἶναι τόσο σεμνοί, ὥστε παρά τήν «ὁμογνωμία» τους, πού τοῦς δίνει τή δύναμη νά κάνουν κάτι ἐντελῶς διαφορετικό, προτιμοῦν νά μείνουν ὀπως και πρίν ὑπηρετές και τό «μεροκάματο τοῦ ἐνός ταλήρου» εἶναι ἡ ὑψηλότερη ἐπιθυμία τῆς καρδιάς τους. Εἶναι λοιπόν πέρα γιά πέρα φυσικό νά μήν κάνουν αὐτοῖ τό δάσκαλο στό γαιοκτήμονα, πού βρίσκεται στήν ἐξουσία τους, ἀλλά αὐτός νά τοῦς δασκαλεύει.

Τό «ἤρεμο θάρρος» και ἡ «ρωμαλέα αὐτοπεποιθήση τοῦ οἰκιακοῦ ὑπηρετή» ἐξωτερικεύονται και στήν «ἤρεμη», «ρωμαλέα» γλώσσα πού μιλάνε αὐτός και οἱ σύντροφοί του. «Ἴσως — ἔ, λοιπόν — οἱ πολλοί θά τό πετύχουν — κάμποσο λεφτουδάκι — καλέ και παλιέ μας ἀφέντη — τελικά». Προηγούμενα διαβάσαμε στήν προκήρυξη: «Ἄν χρειαζόταν — ἔ, λοιπόν — σκεφτόμαστε νά φτιάξουμε — ἀσφαλῶς — ἴσως, κ.ο.κ.». Θά νόμιζε κανείς διτι οἱ ὑπηρετές τῶν ἀγροκτημάτων εἶχαν κι αὐτοῖ καβαλικέψει τό περίφημο φαρί Κλαβιλένιο*.

Ὅλη ἡ θορυβώδης «ἀνταρσία» τοῦ Σάντσο μας περιορίζεται, ἔτσι, σέ τελευταία ἀνάλυση, σέ μιά στάση ἐργασίας, ἀλλά μιά στάση ἐργασίας μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια, δηλαδή μιά στάση ἐργασίας βερολινεζοποιημένη. Ἐνῶ οἱ πραγματικές στάσεις ἐργασίας στίς πολιτισμένες χώρες ἀποτελοῦν ἕνα ὄλο και πιό δευτερεύον μέρος τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἐπειδή

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ἡ Γαλλία παράγει σχετικά περισσότερα ἀπό διτι ἡ ἀνατολική Πομερανία. Κατά τόν Μισέλ Σεβαλιέ, τό συνολικό ἐτήσιο προϊόν τῆς Γαλλίας ἄν μοιρασεῖ ὁμοίμορφα στόν πληθυσμό της θά δώσει 97 φράγκα κατά κεφαλή γιά καθεμιά οἰκογένεια. . .

ή γενικότερη σύνδεση τῶν ἐργατῶν μεταξύ τους ὀδηγεῖ σέ ἄλλες μορφές κινήματος, ὁ Σάντσο προσπαθεῖ νά μᾶς δώσει τή μικροαστική γελοιογραφική στάση ἐργασίας σάν τήν τελευταία καί ἀνώτατη μορφή τοῦ κοσμοϊστορικοῦ ἀγῶνα.

Τά κύματα τῆς ἀνταρσίας μᾶς ρίχνουν τώρα στήν ἀκτὴ τῆς γῆς τῆς Ἐπαγγελίας, ὅπου ρέει γάλα καί μέλι, ὅπου ὁ κάθε ἀληθινός Ἰσραηλίτης κάθεται κάτω ἀπό τή συκιά του καί ὅπου ἔχει χαράξει ἡ αὐγή τῆς χιλιετοῦς βασιλείας τῆς «συνεννόησης».

III. Ὁ συνεταιρισμός

Στό κεφάλαιο γιά τήν ἀνταρσία συγκεντρώσαμε, πρῶτα, τίς καυχησιολογίες τοῦ Σάντσο, καί ὕστερα παρακολουθήσαμε τήν πρακτική ἐξέλιξη τῆς «καθαρῆς δράσης τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστῆ».

Στό κεφάλαιο γιά τό «Συνεταιρισμό» θά κάνουμε τό ἀντίστροφο: Πρῶτα θά ἐξετάσουμε τοὺς θετικούς θεσμούς καί ὕστερα θά τοὺς συγκρίνουμε μέ τίς ἀνταπάτες πού ἔχει ὁ ἅγιός μας γι' αὐτούς.

1. Γαιοκτησία

«Ἄν θέλουμε νά μὴν ἀφήσουμε πιά τή γῆ στοὺς γαιοκτήμονες, ἀλλά νά τήν κάνουμε δική μας, τότε ἐνωνόμαστε γι' αὐτό τό σκοπό, φτιάχνουμε ἕνα Συνεταιρισμό, μιὰ société» (ἐταιρία), «πού κάνει τόν ἑαυτό της ἰδιοκτήτη. Ἄν θά πετύχουμε, οἱ γαιοκτήμονες θά πάψουν νά εἶναι γαιοκτήμονες.» «Ἡ γῆ» γίνεται τότε ἡ «ἰδιοκτησία τῶν κατακτητῶν. . . Καί αὐτά τά ἄτομα σάν ὀλότητα δέ θά μεταχειριστοῦν τή γῆ λιγότερο ἀθάίρετα ἀπ' ὅ,τι ἕνα μεμονωμένο ἄτομο ἢ ὁ λεγόμενος propriétaire¹. Ἄρα, ἡ ἰδιοκτησία ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί μέ τοῦτο τόν τρόπο καί μάλιστα καί σάν «ἀποκλειστική» ἰδιοκτησία, μιὰ καί ἡ ἀνθρωπότητα, αὐτή ἡ μεγάλη κοινωνία, ἀποκλείει τό ἄτομο ἀπό τήν ἰδιοκτησία της, τοῦ μισθώνει, ἴσως, μονάχα ἕνα κομμάτι της, σάν ἀμοιβή. . . Ἔτσι παραμένει τό πράγμα κι ἔτσι θά γίνεται. Ἐκεῖνο τό ἀντικείμενο ἀπό τό ὁποῖο ὅλοι θέλουν νά ἔχουν μερτικό θά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τό ἄτομο πού θέλει νά τό ἔχει μονάχα γιά

1. Ἰδιοκτήτης.

τόν εαυτό του, και θα γίνει κοινό κτήμα. Κι εφόσον είναι κοινό κτήμα, ο καθένας έχει το δικό του μερίδιο απ' αυτό, και αυτό το μερίδιο είναι ή ιδιοκτησία του. Ήξελλου και στίς παλιές μας συνθήκες, ένα σπίτι πού ανήκει σε πέντε κληρονόμους είναι κοινό τους κτήμα. Το ένα πέμπτο όμως του εισοδήματος είναι ή ιδιοκτησία του καθενός απ' αυτούς.» (σ. 329, 330)

Οί γενναίοι μας αντάρτες, αφού συγκροτήθηκαν σ' ένα συνεταιρισμό, σε μιάν εταιρία, και με τή μορφή αυτή κατάκτησαν ένα κομματι γης για τόν εαυτό τους, αυτή ή «société», αυτό το νομικό πρόσωπο, «κάνει τόν εαυτό του ιδιοκτήτη». Για να μην παρανοηθεί αυτό το πράγμα, προστίθεται άμέσως ότι «αυτή ή εταιρία αποκλείει το άτομο από τήν ιδιοκτησία, του μισθώνει ίσως μονάχα ένα κομμάτι της, σαν άμοιβή». Με τόν τρόπο αυτό ο Άγιος Σάντσο προσαρμόζει για λογαριασμό του και για το «Συνεταιρισμό» του τήν αντίληψη του για τόν κομμουνισμό. Ο άναγνώστης θά θυμηθεί ότι ο Σάντσο, μέσα στην άγνοιά του, κατηγορούσε τούς κομμουνιστές ότι θέλανε να μετατρέψουν τήν κοινωνία σε υπέρτατη ιδιοκτήτρια, πού θά έδινε στο κάθε άτομο τήν «περιουσία» της σε χρησικτησία.

Παραπέρα ο Σάντσο ξανοίγει στην ομάδα του τήν προοπτική ενός «μερίδιου στην κοινή ιδιοκτησία». Άργότερα, με άλλην ευκαιρία, ο ίδιος Σάντσο λέει πάλι έναντιόν των κομμουνιστών : «Είτε ή περιουσία ανήκει στο σύνολο, πού μου παραχωρεί ένα κομμάτι της, είτε ανήκει σε ξεχωριστούς κατόχους, για Μένα ο καταναγκασμός είναι ο ίδιος, αφού δέν μπορώ να αποφασίσω για καμμιά από τίς δυό» (για το λόγο αυτό, επίσης, ή «όλότητά» του του «άφαιρεί» αυτό πού αυτή δέ θέλει να ανήκει μόνο στον ίδιο κι έτσι τόν κάνει να νιώθει τή δύναμη τής συλλογικής θέλησης).

Τρίτο, συναντούμε πάλι έδω τήν «αποκλειστικότητα», για τήν όποια τόσο συχνά έχει κατηγορήσει τήν άστική ιδιοκτησία, και πού εξαιτίας της «δέν του ανήκει ούτε το άθλιο σημείο πού πάνω του στριφογυρίζει». Άντίθετα έχει άπλως το δικαίωμα και τήν έξουσία να κάθεται πάνω σ' αυτό σαν ένας άθλιος και καταπιεζόμενος άγγαρεύσιμος χωρικός.

Τέταρτο, ο Σάντσο έδω οικειοποιείται το φεουδαρχικό σύστημα πού, προς μεγάλη του σκασίλα, το έχει άνακαλύψει σε όλες τίς μορφές κοινωνίας πού υπήρξαν και σχεδιάστηκαν μέχρι τώρα. Η «κοινωνία» των κατακτητών συμπεριφέρεται περίπου όπως και οί «συνεταιρισμοί» των ήμιάργιων Γερμανών πού κατάκτησαν τίς ρωμαϊκές έπαρχίες και έγκαθίδρυσαν εκεί ένα άκατέργαστο φεουδαρχικό σύστημα πού ήταν άκόμα έντονα άνακατεμένο με το παλιό σύστημα όργάνωσης των φυλών. Δίνει σε κάθε

ἄτομο ἓνα κομματάκι γῆς «σάν ἀμοιβή». Στή βαθμίδα, πού πάνω της στέκονται ὁ Σάντσο καί οἱ Γερμανοί τοῦ βου αἰώνα, τό φεουδαρχικό σύστημα συμπίπτει, πράγματι, ἀκόμα σέ μεγάλο βαθμό μέ τό «μισθωτικό» σύστημα.

Ἄλλωστε εἶναι εὐνόητο δι τή ἰδιοκτησία τῆς φυλῆς πού ἐδῶ ὁ Σάντσο τῆς ἀποκαθιστᾷ τώρα τήν τιμή, σύντομα θά διαλυόταν καί πάλι στίς σημερινές συνθήκες. Ὁ Σάντσο τό νιώθει αὐτό ὁ ἴδιος, γιατί ἀναφωνεῖ: «Ἔτσι παραμένει τό πράγμα καί» (ῥαῖο «καί!») «ἔτσι θά γίνεταί». Τελικά, μέ τό μεγαλειῶδες του παράδειγμα τοῦ σπιτιοῦ πού ἀνήκει σέ πέντε κληρονόμους, ἀποδείχνει δι δέν ἔχει κάν τήν πρόθεση νά βγεῖ ἔξω ἀπό τά πλαίσια τῶν παλιῶν μας σχέσεων. Ὁλόκληρο τό σχέδιό του γιά τήν ὀργάνωση τῆς γαιοκτησίας ἔχει μονάχα σκοπό νά μᾶς ὀδηγήσει, μέσα ἀπό ἓνα ἱστορικό παράστρατο, πίσω στή μικροαστική κληρονομική γαιοκτησία καί τήν οἰκογενειακή ἰδιοκτησία τῶν γερμανικῶν αὐτοκρατορικῶν πόλεων.

Ἄπό τίς παλιές μας σχέσεις, δηλαδή ἀπό τίς ὑπάρχουσες, ὁ Σάντσο ἔχει οἰκειοποιηθεῖ μονάχα τή νομική ἀνοησία, δι τά ἄτομα, ἢ propriétaires, κάνουν «αὐθαίρετη» χρήση τῆς γαιοκτησίας. Μέσα στό «Συνεταιρισμό» αὐτή ἢ φανταστική «αὐθαιρεσία» πρόκειται νά συνεχιστεῖ ἀπό τήν «κοινωνία». Γιά τό «Συνεταιρισμό» εἶναι τόσο ἀδιάφορο τό τί γίνεται μέ τή γῆ, ὥστε ἢ «κοινωνία» μισθώνει «ἴσως» κομμάτια γῆς στά ἄτομα, ἴσως ὁμως καί ὄχι. Ὅλα τοῦτα εἶναι τελείως ἀδιάφορα. Ὁ Σάντσο δέν μπορεῖ, βέβαια, νά ξέρει δι μιᾶ ὀρισμένη μορφή δραστηριότητας, πού ὑπάγεται σέ ἓνα καθορισμένο στάδιο τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, εἶναι δεμένη μέ μιᾶ καθορισμένη ὀργάνωση τῆς γεωργίας. Ἀλλά ὅποιοσδήποτε ἄλλος ἀντιλαμβάνεται πόσο λίγο οἱ ἀγγαρεύσιμοι μικροί χωρικοί, πού παρουσιάζει ἐδῶ ὁ Σάντσο, εἶναι στήν κατάσταση ὅπου «ὁ καθένας τους μπορεῖ νά γίνει ἓνα παντοδύναμο Ἐγώ», καί πόσο λίγο ἢ ἰδιοκτησία τους πάνω σ' ἓνα ἄθλιο κομμάτι γῆς μοιάζει μέ τήν πολυθρύλητη «ἰδιοκτησία πάνω σέ ὄλα». Στόν πραγματικό κόσμο, οἱ σχέσεις τῶν ἀτόμων ἐξαρτιοῦνται ἀπό τόν τρόπο τους παραγωγῆς, καί γι' αὐτό τό «ἴσως» τοῦ Σάντσο ἀνατρέπει, ἴσως, ὀλόκληρο τό Συνεταιρισμό του. Ἀλλά «ἴσως», ἢ μάλλον ἀναμφισβήτητα, φανερώνεται ἐδῶ ἢ ἀληθινή ἀποψη τοῦ Σάντσο γιά τίς σχέσεις μέσα στό Συνεταιρισμό, δηλαδή ἢ ἀποψη δι οἱ ἐγωιστικές σχέσεις ἔχουν στή βάση τους τό Ἱερό.

Ὁ Σάντσο ἐμφανίζεται ἐδῶ μέ τόν πρῶτο «θεσμό» τοῦ μελλοντικοῦ του Συνεταιρισμοῦ. Οἱ ἀντάρτες πού πάλαιβαν νά «ἐλευθερωθοῦν ἀπό τά Συντάγματα», «ὀργανώνονται οἱ ἴδιοι», «διαλέγοντας» ἓνα «Σύνταγμα» τῆς

γαιοκτησίας. Βλέπουμε ότι ο Σάντσο είχε δίκιο να μην τρέφει λαμπρές ελπίδες για τους νέους «θεσμούς». Ταυτόχρονα, όμως, βλέπουμε ότι κατέχει μιά υψηλή θέση ανάμεσα στα «κοινωνικά προικισμένα άτομα» και είναι «έξαιρετικά έφευρετικός σ' ό,τι αφορά τους κοινωνικούς θεσμούς.»

2. 'Οργάνωση τῆς ἐργασίας

«Η οργάνωση τῆς ἐργασίας ἀφορᾷ μονάχα τίς ἐργασίες πού ἄλλοι μποροῦν νά κάνουν γιά μᾶς, ὅπως λχ. τό σφάξιμο τῶν ζώων, τό ὄργωμα, κτλ. Οἱ ἄλλες παραμένουν ἐγωιστικές γιατί, λογουχάρη, κανένας δέν μπορεῖ νά γράψει στή θέση σου τίς μουσικές συνθέσεις σου, νά ἐκτελεῖ τά σκίτσα τῶν πινάκων σου, κτλ. Κανένας δέν μπορεῖ νά ἀντικαταστήσει τά ἔργα τοῦ Ραφαήλου. Τά τελευταῖα εἶναι ἔργα ἑνός μοναδικοῦ ἀτόμου, πού μόνο αὐτό, τό μοναδικό ἄτομο, μπορεῖ νά ἐπιτελέσει, ἐνῶ οἱ πρῶτες ἀξίζουσιν νά ὀνομαστοῦν *ἀνθρώπινες*» (στή σ. 356, ταυτίζονται μέ τίς «κοινοφελεῖς»), «μιά καί τό *ἰδιαιτέρο* σ' αὐτές ἔχει μικρή βαρύτητα καί σχεδόν ὁ κάθε *ἄνθρωπος* μπορεῖ νά ἀσκηθεῖ νά τίς φτιάχνει.» (σ. 355)

«Εἶναι πάντοτε ὠφέλιμο νά συνεννοοῦμαστε σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς ἀνθρώπινες ἐργασίες, ὥστε νά μήν ἀπαιτοῦν, ὅπως στίς συνθηκῆς τοῦ συναγωνισμοῦ, ὄλο μας τό χρόνο καί ὄλο μας τό μόχθο. . . Γιά ποιόν ὅμως πρέπει νά κερδίζουμε χρόνο; Γιατί νά χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος περισσότερο χρόνο ἀπό τόν ἀναγκαῖο γιά ν' ἀνανεώσει τήν ἐξαντλημένη του ἐργατική δύναμη; Ἐδῶ ὁ κομμουνισμός σωπαίνει. Γιατί; Γιά νά μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά χαρεῖ τόν ἑαυτό του ὡς ὄν μοναδικό, ἀφοῦ θά ἔχει πράξει τό καθήκον του ὡς ἄνθρωπος.» (σ.356, 357)

«Μέ τήν ἐργασία μπορῶ νά ἀσκήσω τά δημόσια λειτουργήματα ἑνός προέδρου, ἑνός ὑπουργοῦ, κτλ. Αὐτά τά λειτουργήματα ἀπαιτοῦν μονάχα μιά γενική μόρφωση, δηλαδή μιά μόρφωση γενικά προσιτή. . . Ὡστόσο, ἂν καί ὁ καθένας μπορεῖ νά κατέχει αὐτές τίς θέσεις, μόνο ἡ μοναδική δύναμη τοῦ ἀτόμου, πού ἰδιάζει μονάχα στό μοναδικό ἄτομο, τοῦς δίνει σά νά λέμε ζωή καί νόημα. Τό ότι κάποιος δέν ἀσκεῖ τά καθήκοντά του σάν ἕνας συνηθισμένος ἄνθρωπος, ἀλλά βάζει σ' αὐτά τήν ἰκανότητα τῆς μοναδικότητάς του, αὐτό δέν τό πληρώνεται ἀκόμα ἀπό κανένα, ὅταν ἀμείβεται, γενικά, μόνο σά δημόσιος ὑπάλληλος ἢ ὑπουργός. Ἄν Σᾶς ἔχει ἰκανοποιή-

σει μέ τή δράση του καί θέλετε νά κρατήσετε γιά Σᾶς αὐτή τήν ἄξια εὐγνωμοσύνης δύναμη τοῦ Μοναδικοῦ, τότε δέν εἶναι σωστό νά τόν πληρώνετε σάν ἕναν ὅποιονδήποτε ἄνθρωπο πού ἐπιτελεῖ ἀπλῶς ἕνα ἀνθρώπινο καθῆκον, ἀλλά σάν κάποιον πού ἐκπληρώνει κάτι μοναδικό.» (σ. 362, 363)

«Ἄν εἶσαι σέ θέση νά δώσεις χαρά σέ χιλιάδες ἀνθρώπους, χιλιάδες θά Σέ ἀνταμείψουν γι' αὐτό, γιατί εἶναι στό χέρι Σου νά μήν τό κάνει καί γι' αὐτό πρέπει νά ἐξαγοράζουν τήν πράξη Σου.» (σ. 351)
«Δέν μπορεῖ νά ὀριστεῖ μιά γενική διατίμηση γιά τή μοναδικότητά Μου, ὅπως μπορεῖ νά γίνει γιά τή δουλειά πού κάνω σάν ἄνθρωπος. Μονάχα γιά τήν τελευταία αὐτή δουλειά μπορεῖ νά καθοριστεῖ μιά διατίμηση. Ἐπομένως, καθορίστε μέν μιά γενική διατίμηση γιά τήν ἀνθρώπινη ἐργασία, ἀλλά μήν ἀποστερεῖτε τή μοναδικότητά Σας ἀπό αὐτό πού τῆς ὀφείλεται.» (σ. 363)

Σάν παράδειγμα γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στό Συνεταιρισμό, ἀναφέρονται στή σ. 365 τά δημόσια ἀρτοποιεῖα γιά τά ὅποια ἔγινε ἤδη λόγος. Στίς συνθήκες τοῦ βανδαλικοῦ κατακερματισμοῦ πού προϋποθέσαμε πιά πάνω, αὐτοί οἱ δημόσιοι θεσμοί ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς πραγματικό θαῦμα.

Πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία πρέπει νά ὀργανωθεῖ καί συνεπῶς νά συντομευτεῖ, ἔτσι πού ὁ ἀδελφός Στράουμπιγκερ¹, ἔχοντας τελειώσει νωρίς τή δουλειά του, νά μπορεῖ «νά χαρεῖ τόν ἑαυτό του σά Μοναδικό» (σ. 357), ἐνῶ στή σ. 363 ἡ «χαρά» τοῦ Μοναδικοῦ περιορίζεται στίς ἔκτακτες ἀποδοχές του. Στή σ. 363 ἡ ζωτική ἐξωτερικέυση τοῦ Μοναδικοῦ δέν ἀκολουθεῖ τήν ἀνθρώπινη ἐργασία, ἀλλά ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία μπορεῖ νά ἐπιτελεστεῖ σά μοναδική ἐργασία, καί τότε ἀπαιτεῖ ἕνα ἐπιμίσθιο. Διαφορετικά, ὁ Μοναδικός, πού δέ νοιάζεται γιά τή μοναδικότητά του ἀλλά γιά μεγαλύτερο μισθό, θά μπορούσε νά κλείσει τή μοναδικότητά του στή ντουλάπα του καί, γιά νά πεισματώσει τήν κοινωνία, νά ἀρκεῖται νά ἐνεργεῖ σά συνηθισμένος ἄνθρωπος, παίζοντας ταυτόχρονα μιά φάρσα στόν ἑαυτό του.

Στή σ. 356, ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία συμπίπτει μέ τήν κοινωφελή ἐργασία, ἀλλά στίς σ. 351 καί 363 ἡ μοναδική ἐργασία ἔχει σάν κριτήριο τό ὅτι εἶναι κοινωφελής ἢ, τουλάχιστο, ὠφέλιμη σέ πολλούς καί σάν τέτοια ἀμβέβεται ἰδιαίτερα.

1. Συνηθισμένη ἔκφραση στή Γερμανία γιά τό νομάτισμα ἑνός ἀλήτη.

Έτσι, η οργάνωση της εργασίας στο Συνεταιρισμό συνίσταται στο χωρισμό της ανθρώπινης εργασίας από τη μοναδική εργασία, στον καθορισμό μιας διατίμησης για την πρώτη και στο παζάρεμα ενός επιμίσθιου για τη δεύτερη. Αυτό το επιμίσθιο είναι με τη σειρά του δυο λογίων, δηλαδή ένα για τη μοναδική εκτέλεση της ανθρώπινης εργασίας κι ένα άλλο για τη μοναδική εκτέλεση της μοναδικής εργασίας. Η σχετική λογιστική περιπλέκεται ακόμα περισσότερο, επειδή αυτό που χτές ήταν μοναδική εργασία (λχ. τό κλώσιμο μπαμπακερής κλωστής 200) γίνεται σήμερα ανθρώπινη εργασία, και επειδή η μοναδική εκτέλεση των ανθρώπινων εργασιών απαιτεί μία συνεχή αυτοκατασκοπεία προς τό συμφέρο του ίδιου του ατόμου και μία γενική κατασκοπεία προς τό δημόσιο συμφέρον. Έτσι, όλο αυτό τό σπουδαίο οργανωτικό σχέδιο ανάγεται σε μίαν έντελως μικροαστική οίκειοποίηση του νόμου της προσφορᾶς και της ζήτησης, πού ισχύει σήμερα και πού τόν έχουν αναλύσει όλοι οι οικονομολόγοι. Ο Σάντσο μπορεί νά βρεῖ κιόλας στον Άνταμ Σμίθ τήν ἐξήγηση του νόμου, σύμφωνα με τόν ὁποῖο καθορίζεται ἡ τιμή των τύπων ἐκείνων της εργασίας πού ὁ ἴδιος τή χαρακτηρίζει μοναδική (λχ. τῆς εργασίας μιᾶς χορεύτριας, ἑνός ἐπιφανοῦς γιατροῦ ἢ δικηγόρου), και στον Ἄμερικανό Κοῦπερ μπορεί νά βρεῖ και τή διατίμησή τους. Οἱ νεώτεροι οικονομολόγοι έχουν ἐξηγήσει με βάση αυτό τό νόμο τόν ὑψηλό μισθό αὐτοῦ πού ὀνομάζουν *travail improductif*¹ και τό χαμηλό του μεροκαματιάρη ἐργάτη γῆς, και γενικά τίς ἀνισότητες στους μισθούς. Έτσι, με τή βοήθεια του Θεοῦ, φτάσαμε και πάλι στο συναγωνισμό, ἀλλά σ' ἕνα συναγωνισμό σέ κατάσταση τέλειου ξεπεσμοῦ, τέτοιου ξεπεσμοῦ, πού ὁ Σάντσο μπορεί νά προτείνει μιά διατίμηση, ἕναν καθορισμό των μισθών με νόμο, ὅπως γινόταν ἄλλοτε, στο 14ο και τό 15ο αἶώνα.

Ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε, ἀκόμα, ὅτι τήν ἰδέα πού παρουσιάζει ἐδῶ ὁ Σάντσο, τή βρίσκουμε και πάλι σάν κάτι τό έντελως καινούργιο στον κύριο μεσσία Δρα Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν.

Αὐτό πού ὁ Σάντσο ὀνομάζει ἐδῶ ἀνθρώπινες ἐργασίες εἶναι — ἂν παραβλέψουμε τίς γραφειοκρατικές φαντασιοπληξίες του — τό ἴδιο με κείνο πού ἐννοοῦμε συνήθως ὡς μηχανική εργασία, κι ἐκεῖνο πού ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας ἀφήνει νά τό κάνουν ὅλο και περισσότερο οἱ μηχανές. Στο «Συνεταιρισμό», με τήν οργάνωση τῆς γαιοκτησίας πού περιγράψαμε πιό πάνω, εἶναι φυσικά ἀδύνατη ἡ ὑπαρξη μηχανῶν, και γι' αὐτό οἱ σύμφωνοι με τόν ἑαυτό τους ἀγγαρεύσιμοι ἀγρότες προτιμοῦν νά συνεννοη-

1. Μή παραγωγική εργασία.

θοῦν μεταξύ τους γι' αὐτές τίς ἐργασίες. Ὅσο γιά τούς «προέδρους» καί «ὕπουργούς», ὁ Σάντσο, *this poor localized being*¹, ὅπως λέει ὁ Ὅουεν, κρίνει μονάχα ἀπό τό ἄμεσο περιβάλλον του.

Ὅπως πάντοτε, ὁ Σάντσο εἶναι κι ἐδῶ πάλι ἄτυχος μέ τά πρακτικά του παραδείγματα. Νομίζει ὅτι «κανένας δέν μπορεῖ νά γράψει στή θέση Σου τίς μουσικές συνθέσεις Σου, νά ἐκτελεῖ τά σκίτσα τῶν πινακῶν Σου. Κανένας δέν μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τά ἔργα τοῦ Ραφαήλου». Ὁ Σάντσο θά μπορούσε ὡστόσο νά ξέρει, ὅτι δέν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Μότσαρτ, ἀλλά ἕνας ἄλλος πού συνέθεσε τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ Ρέκβιεμ τοῦ Μότσαρτ καί τοῦ ἔδωσε τήν τελική μορφή², καί ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ραφαήλος «ἐκτέλεσε» ἕνα ἀσήμαντο μονάχα μέρος τῶν νωπογραφιῶν του.

Φαντάζεται ὅτι οἱ λεγόμενοι ὀργανωτές τῆς ἐργασίας³ θέλανε νά ὀργανώσουν ὀλόκληρη τή δραστηριότητα τοῦ κάθε ἀτόμου, ἐνῶ αὐτοί ἀκριβῶς κάνουν τή διάκριση μεταξύ τῆς ἄμεσα παραγωγικῆς ἐργασίας, πού πρέπει νά ὀργανωθεῖ, καί τῆς μὴ ἄμεσα παραγωγικῆς ἐργασίας. Σέ σχέση ὡστόσο μέ τήν τελευταία, δέν ἔπρεπε, κατά τή γνώμη τους, ὁ καθένας νά κάνει τή δουλειά τοῦ Ραφαήλου, ὅπως φαντάζεται ὁ Σάντσο, ἀλλά, ὁποιοσδήποτε κρύβει μέσα του ἕνα Ραφαήλο, νά μπορεῖ νά ἀναπτυχθεῖ ἀνεμπόδιστα. Ὁ Σάντσο φαντάζεται ὅτι ὁ Ραφαήλος ἔφτιαξε τούς πίνακές του ἀνεξάρτητα ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας πού ὑπῆρχε στή Ρώμη τῆς ἐποχῆς του. Ἄν συγκρίνει τόν Ραφαήλο μέ τόν Λεονάρντο ντά Βίντσι καί τόν Τισιανό, θά μπορέσει νά δεῖ πόσο πολύ τά καλλιτεχνήματα τοῦ πρώτου καθορίστηκαν ἀπό τήν τοινη ἀνθήση τῆς Ρώμης, ἀνθήση πού χρωστίοταν στή φλωρεντινὴ ἐπίδραση, τοῦ δεύτερου ἀπό τήν κατάσταση πραγμάτων στή Φλωρεντία, καί τοῦ τρίτου — σέ μιά κατοπινὴ περίοδο —, ἀπό τήν τελείως διαφορετικὴ ἐξέλιξη τῆς Βενετίας. Ὅπως καί κάθε ἄλλος καλλιτέχνης, ὁ Ραφαήλος ἐξαρτιόταν ἀπό τίς τεχνικὲς προόδους πού εἶχε πραγματοποιήσει ἡ τέχνη πρὶν ἀπ' αὐτόν χάρι στήν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας καί τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας στὸν τόπο του, καί, τελικά, χάρι στὸν καταμερισμό τῆς ἐργασίας σέ ὄλες τίς χῶρες πού μ' αὐτές βρισκόταν σ' ἐπικοινωνία ὁ τόπος του. Ἄν ἕνα ἄτομο σάν τόν Ραφαήλο ἀνα-

1. Αὐτὴ ἡ φτωχὴ δεμένη στὸν τόπο της ὑπαρξή.

2. Τὸ *Ρέκβιεμ* πού ἄρχισε ὁ Μότσαρτ, τό ἀποπεράτωσε ὁ Φράντς Ξαβιέρ Σουσμὰγιερ.

3. Ὀργανωτές τῆς ἐργασίας — οὐτοπικοὶ σοσιαλιστές (ἰδιαίτερα ὁ Φουριέ καί οἱ μαθητές του), ὁπαδοὶ ἐνός οὐτοπικοῦ σχεδίου γιά τὸ μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας διαμέσου μεταρρυθμίσεων, διαμέσου τῆς λεγόμενης «ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας», πού τὴν ἀντιπαράθεταν στήν ἀναρχία τῆς παραγωγῆς τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος.

πτύσει τό ταλέντο του, αυτό εξαρτιέται ολοκληρωτικά από τή ζήτηση, πού μέ τή σειρά της εξαρτιέται από τόν καταμερισμό τής εργασίας καί από τίς μορφωτικές συνθήκες τών ανθρώπων πού προκύπτουν άπ' αυτόν.

Διακηρύσσοντας τή μοναδικότητα τής επιστημονικής καί καλλιτεχνικής εργασίας, ό Στίρνερ στέκει κι έδω πολύ πιο κάτω από τήν αστική τάξη. Άπό τώρα κιόλας έχει θεωρηθεί αναγκαίο νά οργανωθεί αυτή ή «μοναδική» δραστηριότητα. Ό Όράτιος Βερνέ δέ θά είχε χρόνο νά ζωγραφίσει ούτε τό ένα δέκατο τών πινάκων του, άν τούς θεωρούσε σάν έργα πού «μονάχα αυτό τό Μοναδικό πρόσωπο μπορούσε νά εκτελέσει». Στο Παρίσι, ή μεγάλη ζήτηση για κωμειδύλλια καί μυθιστορήματα γέννησε τήν όργάνωση τής εργασίας για τήν παραγωγή αυτών τών ειδών, όργάνωση πού πάντως παράγει ακόμα κάτι καλύτερο άπ' ό,τι οι «μοναδικοί» ανταγωνιστές της στη Γερμανία. Στην αστρονομία, άνθρωποι σάν τόν Άραγκό, τόν Χέρσελ, τόν Ένκε καί τόν Μπέσσελ, θεώρησαν αναγκαίο νά όργανωθούν για από κοινού παρατηρήσεις, καί μόνο από τότε πέτυχαν μερικά ικανοποιητικά αποτελέσματα. Στην ιστοριογραφία είναι απολύτως αδύνατο για τόν «Μοναδικό» νά πραγματοποιήσει οτιδήποτε, καί οι Γάλλοι έχουν κι έδω από καιρό ξεπεράσει όλα τά άλλα έθνη χάρη στην όργάνωση τής εργασίας. Είναι εξάλλου αυτονόητο ότι όλες αυτές οι βασισμένες στο σύγχρονο καταμερισμό τής εργασίας όργανώσεις οδηγούν ακόμα σε εξαιρετικά περιορισμένα αποτελέσματα καί δέν αποτελούν πρόοδο παρά συγκρινόμενα μέ τήν ως τώρα επικρατούσα στενή απομόνωση.

Έπιπλέον, πρέπει νά τονίσουμε ιδιαίτερα ότι ό Σάντσο συγχέει τήν όργάνωση τής εργασίας μέ τόν κομμουνισμό καί μάλιστα εκπλήσσεται πού ό «κομμουνισμός» δέν του δίνει απάντηση στις άμβιβολίες του για αυτή τήν όργάνωση. Έτσι εκπλήσσεται κι ένα χωριατόπουλο τής Γασκονίας πού ό Άραγκό δέν μπορεί νά του πεί πάνω σε ποιο άστέρι έχει έγκαταστήσει ό καλός Θεός τήν αύλή του.

Η αποκλειστική συγκέντρωση του καλλιτεχνικού ταλέντου σε όρισμένα άτομα, καί ή συνδεόμενη μ' αυτήν κατάπιξη του στις πλατειές μάζες, είναι μία συνέπεια του καταμερισμού τής εργασίας. Κι άν ακόμα, σε όρισμένες κοινωνικές συνθήκες, θά ήταν ό καθένας ένας έξοχος ζωγράφος, αυτό δέ θά απέκλειε καθόλου τό νά είναι ό καθένας κι ένας πρωτότυπος ζωγράφος. Έτσι κι έδω, ή διαφορά ανάμεσα σε «άνθρώπινη» καί «μοναδική» εργασία καταλήγει σε άπλό παραλογισμό. Σε μία κομμουνιστική όργάνωση τής κοινωνίας παύει πάντως νά ύπάρχει ή ύποταγή του καλλιτέχνη στην τοπική καί έθνική στενότητα, πού προκύπτει αποκλειστικά από τόν καταμερισμό τής εργασίας, καθώς καί ή ύποταγή του από

μου σέ μιάν όρισμένη Τέχνη, πού τόν κάνει νά εἶναι ἀποκλειστικά ζωγράφος, γλύπτης, κτλ., όπόταν τό ἴδιο τό όνομα εκφράζει ἀρκετά τή στενότητα τῆς επαγγελματικῆς του εξέλιξης καί τήν ἐξάρτησή του ἀπό τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Σέ μιὰ κομμουνιστική κοινωνία δέν υπάρχουν ζωγράφοι ἀλλά τό πολύ-πολύ ἄνθρωποι πού ἀνάμεσα στ' ἄλλα ζωγραφίζουν.

Ἡ όργάνωση τῆς ἐργασίας πού προτείνει ό Σάντσο δείχνει καθαρά πόσο δλοὶ αὐτοὶ οἱ φιλοσοφικοὶ ἱπότες τῆς Ὑπόστασης¹ ἱκανοποιούνται μέ σκέτες φράσεις. Ἡ ὑποταγή τῆς «ὑπόστασης» στό «ὑποκείμενο», πού γι' αὐτή μιλάνε δλοὶ μέ τόση μεγαλορρημοσύνη, ό ὑποβιβασμός τῆς «ὑπόστασης» πού κυβερνᾷ τό «ὑποκείμενο» σ' ἓνα σκέτο «συμβεβηκός» («Akzidens») αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου, ἀποκαλύπτεται ότι εἶναι σκέτη «κενολογία»*. Γι' αὐτό καί φρόνιμα ἀποφεύγουν νά ἐξετάσουν τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, τήν ὕλική παραγωγή καί τίς ὕλικές σχέσεις, πού ὑποτάσσουν ἴσα-ἴσα τά ἄτομα σέ καθορισμένες σχέσεις καί τρόπους δραστηριότητας. Γι' αὐτούς, γενικά, δλο τό ζήτημα εἶναι ν' ἀνακαλύψουν καινούργιες φράσεις γιά νά ἐρμηνεύσουν τόν ὑπάρχοντα κόσμο — φράσεις πού

1. Ὑπόσταση — λατιν. substantia: στήν κλασική φιλοσοφία, ό όρος αὐτός δηλώνει ἐκεῖνο πού μέσα σ' ἓνα δν ἔχει μιὰ μόνιμη ὕπαρξη, ἀνεξάρτητη ἀπό τή φαινομενικότητά του στήν τάδε ἢ τῆ δείνα στιγμή. Παράδειγμα: ἡ χημική δομή ἑνός σώματος μπορεί νά θεωρηθεῖ σάν «ὑπόσταση» ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ὕγρη, στερεή ἢ ἀερίωδη κατάσταση. Τό ἀντίθετο εἶναι τό «συμβεβηκός» (Ἀριστοτέλης), ἡ εὐκαιριακή καί μεταβλητή ὄψη μέ τήν ὁποία ἐκδηλώνεται ἡ ὑπόσταση. Ὁ Μάρξ χλευάζει τούς φιλόσοφους πού μετέτρεψαν αὐτή τή —χρήσιμη σέ ὁρισμένες περιπτώσεις— διάκριση σέ πραγματικότητα καθεαυτήν. (Μελετοῦν τόν ἀφηρημένο ἄνθρωπο κι ὄχι τούς ἄνθρώπους τέτοιους πού εἶναι, τέκνα τῆς ἱστορίας τους καί τοῦ περιβάλλοντός τους). Γι' αὐτό ό Μάρξ τούς δίνει τά ὀνόματα τῶν ἡρώων τοῦ «Δόν Κιχώτης». Κι ό Δόν Κιχώτης ἐπαιρνε γιά πραγματικότητα τό φανταστικό κόσμο τῶν ἱποτικῶν μυθιστορημάτων.

* [Διαγραμμένο στό χειρόγραφο:] Ἐν ό Σάντσο εἶχε πάρει τίς φράσεις του στά σοβαρά, θά ἔπρεπε νά ἐρευνῆσει τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Ἀλλά, φρονίμως ποιῶν, ἀπόφυγε νά τό κάνει καί ἀποδέχτηκε χωρίς δισταγμό τόν ὑπάρχοντα καταμερισμό ἐργασίας μέ σκοπό νά τόν ἐκμεταλλευθεῖ γιά τό «Συνεταιρισμό» του. Μέ μιὰ προσεκτικότερη ἐξέταση τοῦ θέματος, θά εἶχε βρεῖ, βέβαια, ότι ό καταμερισμός τῆς ἐργασίας δέν καταργεῖται μέ τό «νά τόν βγάλει κανεῖς ἔξω ἀπό τό κεφάλι του». Ὁ ἀγώνας τῶν φιλοσόφων ἐναντίον τῆς «ὑπόστασης» καί ἡ ὀλοκληρωτική παραγνώριση ἀπ' αὐτούς τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τῆς ὕλικῆς βάσης ἀπό ὅπου ξεπήδησε τό φάντασμα τῆς ὑπόστασης, ἀποδείχνουν ἀπλῶς ότι γι' αὐτούς τούς ἥρωες τό θέμα εἶναι ἀπλῶς νά καταργήσουν τίς φράσεις καί μέ κανένα τρόπο ν' ἀλλάξουν τίς συνθήκες πού γεννοῦν κατ' ἀνάγκη αὐτές τίς φράσεις.

καταλήγουν τόσο πιά σίγουρα σέ εὐτράπελες καυχησιολογίες, όσο περισσότερο αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι φαντάζονται ὅτι ἔχουν ὑψωθεῖ πάνω ἀπὸ τοῦτο τὸν κόσμο καὶ βρίσκονται σέ ἀντίθεση μ' αὐτόν. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ὁ Σάντσο εἶναι ἓνα ἀξιοθρήνητο παράδειγμα.

3. Χρῆμα

«Τὸ χρῆμα εἶναι ἓνα ἐμπόρευμα, καὶ μάλιστα ἓνα βασικὸ μέσο ἢ ἀγαθὸ, γιατί προστατεύει τὴν περιουσία ἀπὸ τὴν ἀποστέρηση, τὴ διατηρεῖ σέ κίνηση καὶ προκαλεῖ τὴν κυκλοφορία της. Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ξέρετε ἓνα καλύτερο μέσο ἀνταλλαγῆς, κι αὐτὸ πάλι θὰ εἶναι χρῆμα.» (σ. 364)

Στὴ σ. 353 τὸ χρῆμα ὀρίζεται ὡς «ἰδιοκτησία πού ἔχει πέραση ἢ κυκλοφορία».

Στὸ «Συνεταιρισμὸ», ἐπομένως, διατηρεῖται τὸ χρῆμα, αὐτὴ ἢ καθαρὰ κοινωνικὴ ἰδιοκτησία, ἢ ἀπογυμνωμένη ἀπὸ κάθε τι τὸ ἀτομικὸ. Ὡς πού βαθμὸ διακατέχεται ὁ Σάντσο ἀπὸ τὴν ἀστικὴ νοοτροπία, τὸ δείχνει τὸ ζήτημα πού θέτει σχετικὰ μ' ἓνα καλύτερο μέσο ἀνταλλαγῆς. Ἔτσι, προϋποθέτει πρῶτα ὅτι ἓνα μέσο ἀνταλλαγῆς εἶναι γενικὰ ἀναγκαῖο, καὶ ὕστερα δέ γνωρίζει ἄλλο μέσο ἀνταλλαγῆς ἐκτός ἀπὸ τὸ χρῆμα. Δέ σκοτίζεται καθόλου ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἓνα πλοῖο, ἓνας σιδηρόδρομος, πού μεταφέρουν ἐμπορεύματα, εἶναι ἐπίσης μέσα ἀνταλλαγῆς. Γιά νὰ μιλάει, ἐπομένως, ὄχι γιά μέσα ἀνταλλαγῆς γενικὰ, ἀλλὰ γιά τὸ χρῆμα εἰδικὰ, ὑποχρεώνεται νὰ εἰσαγάγει τοὺς ἄλλους προσδιορισμοὺς τοῦ χρήματος, ὅτι δηλαδή εἶναι τὸ καθολικῆς πέρασης καὶ κυκλοφορίας μέσο ἀνταλλαγῆς, ὅτι διατηρεῖ τὴν κάθε ἰδιοκτησία σέ κίνηση, κτλ. Ἔτσι ὁμοῦ εἰσάγονται καὶ οἱ οἰκονομικοὶ προσδιορισμοί, πού ὁ Σάντσο δέν τοὺς γνωρίζει, ἀλλὰ πού συνθέτουν ἀκριβῶς τὸ χρῆμα. Καὶ μαζί μ' αὐτούς, ὅλη ἢ παρούσα κατάσταση, ἢ ταξικὴ οἰκονομία, ἢ κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης κτλ.

Πρὶν ἀπ' ὅλα ὡστόσο λαβαίνουμε μερικὲς ἐξηγήσεις γιά τὴν —πολύ πρωτότυπη— πορεία τῶν νομισματικῶν κρίσεων στὸ Συνεταιρισμὸ.

Γεννιέται τὸ ἐρώτημα:

«Ἀπὸ πού νὰ λάβεις χρῆμα; . . . Οἱ ἄνθρωποι δέν πληρώνουν μέ χρῆμα, πού μπορεῖ νὰ λείπει σέ κάποια στιγμή, ἀλλὰ μέ τὴν περιουσία τους (Vermögen), πού χάρη σ' αὐτὴ μόνο εἴμαστε εὐποροὶ (vermögend). . . Δέν εἶναι τὸ χρῆμα πού Σᾶς βλάπτει, ἀλλὰ ἢ ἀνικανότητά Σας (Unvermögen) νὰ τὸ ἀποκτήσετε.»

Καί τώρα ή ήθική παραίνεση:

«Βάλτε σ' ενέργεια τήν ικανότητά Σας (Vermögen) και δέ θά σᾶς λείψει τό χρῆμα, δικό Σας χρῆμα, χρῆμα δικῆς σας κοπῆς. . . Μάθε λοιπόν ὅτι ἔχεις τόσο χρῆμα ὅσην ἐξουσία ἔχεις. Γιατί Ἐσύ ἀξίζεις τόσο, ὅση εἶναι ή ἀξία πού ἀπόκτησες.» (σ. 353, 364)

Στή δύναμη τοῦ χρήματος, στήν αὐτονόμηση τοῦ γενικοῦ μέσου ἀνταλλαγῆς, τόσο ἀπέναντι στήν κοινωνία ὅσο και ἀπέναντι στά ἄτομα, φανερόνεται μέ τόν καθαρότερο τρόπο ή αὐτονόμηση τῶν σχέσεων παραγωγῆς και ἀνταλλαγῆς. Ἔτσι, ὁ Σάντσο, ὅπως συνηθως, δέν ξέρει τίποτε γιά τό δεσμό τῶν χρηματικῶν σχέσεων μέ τή γενική παραγωγή και τήν ἀνταλλαγή. Σάν καλός ἀστός, διατηρεῖ ἡσυχος τό χρῆμα και —ἀν πάρουμε ὑπόψη τό πῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ ἴδιος τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας και τήν ὀργάνωση τῆς γαιοκτησίας— δέν μποροῦσε νά γίνει ἀλλιῶς. Ἡ ὕλική (sachliche) δύναμη τοῦ χρήματος, πού φανερόνεται ἐντυπωσιακά στίς νομισματικές κρίσεις και πού μέ τή μορφή μιᾶς διαρκοῦς ἔλλειψης χρήματος καταπιέζει τό μικροαστό πού «ποθεῖ νά ψουνίξει», εἶναι ἓνα ἐξαιρετικά δυσάρεστο γεγονός και γιά τό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή. Ἀπαλλάσσεται ἀπό τόν μελά, ἐκφράζοντας ἀντίστροφα τή συνηθισμένη ἰδέα τοῦ μικροαστοῦ, και δημιουργώντας ἔτσι τήν ἐπίφαση ὅτι ή στάση τῶν ἀτόμων ἀπέναντι στή δύναμη τοῦ χρήματος εἶναι κάτι πού ἐξαρτιέται ἀποκλειστικά ἀπό τήν προσωπική τους θέληση ή πρόθεση. Αὐτή ή πετυχημένη στροφή τοῦ δίνει ὕστερα τήν εὐκαιρία νά κάνει ἓνα ἠθικό κήρυγμα, στηριγμένο σέ συνωνυμίες, ἐτυμολογίες και μετατροπές φωνηέντων, στόν κατάπληκτο και πάντως ἀποθαρρυσμένο ἀπό τήν ἔλλειψη χρήματος μικροαστό, και νά κόψει ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων ὄλες τίς ἀκαιρες ἐρωτήσεις γιά τίς αἰτίες τῶν νομισματικῶν δυσχερειῶν.

Ἡ νομισματική κρίση συνίσταται πρὶν ἀπ' ὄλα στό γεγονός ὅτι ὄλες οἱ «περιουσίες» (Vermögen) βρίσκονται μονομιᾶς ὑποτιμημένες σέ σχέση μέ τό μέσο ἀνταλλαγῆς και χάνουν τή «δύναμή» τους (Vermögen) πάνω στό χρῆμα. Ἐπάρχει ἀκριβῶς κρίση ὅταν δέν *μπορεῖς* πιά νά πληρώνεις μέ τήν «περιουσία» σου, ἀλλά *πρέπει* νά πληρώνεις μέ χρῆμα. Κι αὐτό πάλι δέ συμβαίνει γιατί παρεμβαίνει ή ἔλλειψη χρήματος, ὅπως φαντάζεται ὁ μικροαστός, πού κρίνει τήν κρίση ἀπό τήν ἰδιωτική του μιζέρια, ἀλλά ἐπειδὴ προσδιορίζεται ή εἰδοποιός διαφορά τοῦ χρήματος σάν *καθολικοῦ* ἐμπορεύματος, σάν «ἰδιοκτησίας μέ πέραση και κυκλοφορία» ἀπέναντι σέ ὄλα τά ἄλλα *εἰδικά* ἐμπορεύματα, πού παύουν ξαφνικά νά εἶναι ἰδιοκτησία μέ κυκλοφορία. Μήν περιμένετε ὅτι, γιά χάρη τοῦ Σάντσο, θά ἀναλύσουμε

ἐδῶ τίς αἰτίας αὐτοῦ τοῦ φαινομένου. Στούς ἀφραγκούς κι ἀπαρηγόρητους μικρομαγαζάτορες ὁ Σάντσο προσφέρει τώρα, πρὶν ἀπ' ὄλα, τὴν παρηγοριά ὅτι δὲν εἶναι τὸ χρῆμα ἢ αἰτία τῆς ἔλλειψης χρήματος καὶ δόλοκληρης τῆς κρίσης, ἀλλὰ ἡ ἀνικανότητά τους νὰ τὸ πάρουν. Δέ φταίει τὸ ἀρσενικό ὅταν πεθαίνει κάποιος πού τὸ παίρνει, ἀλλὰ ἡ ἀνικανότητα τοῦ ὄργανισμοῦ του νὰ τὸ χωνέψει.

Ἄφοῦ προηγούμενα ὁ Σάντσο ὄρισε τὸ χρῆμα σὰ μιά βασικὴ καὶ μάλιστα *εἰδική* μορφή περιουσίας (Vermögen), σὰν καθολικὸ μέσο ἀνταλλαγῆς, σὰ χρῆμα μὲ τὴ συνηθισμένη ἔννοια, ξαφνικὰ γυρίζει τὸ θέμα μόλις βλέπει σέ τί δυσκολίες θὰ τὸν ὀδηγοῦσε, καὶ διακηρύχνει ὅτι κάθε περιουσία εἶναι χρῆμα, μὲ σκοπὸ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐπίφαση τῆς προσωπικῆς δύναμης. Ἡ δυσκολία, στὴ διάρκεια μιᾶς κρίσης, βρίσκεται ἀκριβῶς στό γεγονός ὅτι «ἡ κάθε περιουσία» ἔπαψε νὰ εἶναι «χρῆμα». Ἄλλωστε αὐτὸ ἀνάγεται στὴν πρακτικὴ τοῦ ἀστοῦ νὰ δέχεται γιὰ πληρωμὴ τὴν «κάθε περιουσία» ὅσο αὐτὴ εἶναι χρῆμα, καὶ νὰ δημιουργεῖ δυσκολίες μόλις γίνεται δύσκολο νὰ μετατραπεῖ αὐτὴ ἢ «περιουσία» σέ χρῆμα, ὅποταν παύει καὶ νὰ τὴ θεωρεῖ «περιουσία». Ἡ δυσκολία, στὴν περίοδο τῆς κρίσης, συνίσταται ἀκόμα καὶ στό ὅτι, Ἐσεῖς, μικροαστοί, πού Σᾶς μιλάει ἐδῶ ὁ Σάντσο, δὲν μπορεῖτε πιά νὰ βάλετε σέ κυκλοφορία τὸ χρῆμα τῆς δικῆς Σας κοπῆς, στίς δικές Σας συναλλαγματικές, ἀλλὰ Σᾶς ζητᾶνε χρῆμα πού δὲν μπορεῖτε πιά νὰ κόψετε Ἐσεῖς καὶ πού σ' αὐτὸ κανεῖς δέ βλέπει πῶς ἔχει περάσει ἀπὸ τὰ χέρια Σας.

Τελικὰ, ὁ Στίρνερ διαστρέφει τὸ ἀστικὸ γνωμικὸ «ἀξίζεις τόσο, ὅσο χρῆμα ἔχεις» καὶ τὸ κάνει «ἔχεις τόσο χρῆμα, ὅσο ἀξίζεις», πράγμα πού δὲν ἀλλάζει τίποτε, ἀλλὰ δημιουργεῖ μονάχα τὴν ἐπίφαση μιᾶς προσωπικῆς δύναμης καὶ ἔτσι ἐκφράζει τὴν ἀγοραία ἀστικὴ αὐταπάτη ὅτι ὁ κάθε ἄνθρωπος φταίει ὁ ἴδιος ἂν δὲν ἔχει χρήματα. Ἔτσι, ὁ Σάντσο, ἀνασκευάζει τὸ κλασικὸ ἀστικὸ ρητό: *L' argent n' a pas de maître*¹, καὶ μπορεῖ τώρα ν' ἀνέβει στὸν ἄμβωνα καὶ νὰ ἀναφωνήσῃ: «Βάλτε σ' ἐνέργεια τὴν ἰκανότητά Σας, βάλτε τὰ δυνατά Σας, καὶ τὸ χρῆμα δέ θὰ Σᾶς λείψει!». *Je ne connais pas de lieu à la bourse où se fasse le transfert des bonnes intentions*².

Ἄλλὰ, γιὰ ν' ἀφήσῃ νὰ φανοῦν καὶ τὰ δύο αὐτιά τοῦ γαϊδάρου, ἀντὶ μόνο

1. Τὸ χρῆμα δὲν ἔχει ἀφέντη.

2. Δέ γνωρίζω κανένα μέρος στό Χρηματιστήριο ὅπου νὰ γίνετα συναλλαγή τῶν καλῶν προθέσεων.

τό ένα, θά έπρεπε νά προσθέσει: εξασφαλίστε πίστωση, ή γνώση εἶναι δύναμη, εἶναι δυσκολότερο νά κερδίσετε τό πρῶτο τάληρο παρά τό τελευταῖο ἑκατομμύριο, νά εἶστε ἐγκρατεῖς καί νά κάνετε οἰκονομίες καί, ἰδιαίτερα, μήν πολλαπλασιάζετε ὑπερβολικά, κτλ. Γενικά, γιά τόν ἄνθρωπό μας, πού θεωρεῖ πῶς ὁ καθένας εἶναι αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι καί κάνει αὐτό πού μπορεῖ νά κάνει, ὅλα τά κεφάλαια τελειώνουν μέ ἠθικά αἰτήματα.

Τό νομισματικό σύστημα στό Συνεταιρισμό τοῦ Στίρνερ εἶναι, ἐπομένως, τό ὑπάρχον, ἐκφρασμένο μέ τόν ἐξωραϊστικό, καλόκαρδα φαντασιώδη τρόπο τοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ.

Ἐφοῦ ὁ Σάντσο παρέλασε ἔτσι μέ τ' αὐτιά τοῦ ψαροῦ του, ὁ Σέλιγκα-Δόν Κιχώτης ὀρθώνεται σέ ὄλο του τό μπόι καί μ' ἕναν πανηγυρικό λόγο γιά τούς σύγχρονους περιπλανώμενους ἰππότες— μεταμορφώνοντας, μέ τούτη τήν εὐκαιρία, τό χρῆμα σέ Δουλτσινέα ντέλ Τομπόσο— ἀναγορεύει τούς ἐργοστασιάρχες καί ἐμπόρους μαζικά σέ ἰππότες, δηλαδή σέ *Industrierittern*¹. Ὁ λόγος ἔχει ἀκόμα τό βοηθητικό σκοπό νά ἀποδείξει ὅτι τό χρῆμα, ἐπειδή εἶναι ἕνα «οὐσιώδες μέσο», εἶναι καί «στήν οὐσία κόρη»*. Καί τέντωσε τό δεξί του χέρι καί εἶπε:

«Ἀπό τό χρῆμα ἐξαρτιέται ἡ εὐτυχία καί ἡ δυστυχία. Στήν ἀστική περίοδο ἀποτελεῖ μιά δύναμη, ἐπειδή ἐρωτοτροποῦν μαζί του, ὅπως μ' ἕνα κορίτσι» (ἀγελαδάρισσα, κατά παράθεση Δουλτσινέα), «ἀλλά κανένας δέν ἐνώνεται μαζί της μέ τόν ἀδιάλυτο δεσμό τοῦ γάμου. Ὅλος ὁ ρομαντισμός καί ὁ ἰπποτισμός τοῦ κορταρίσματος γιά τήν κατάκτηση ἑνός ἀκριβοῦ ἀντικειμένου ξαναζωντανεῖ στό συναγωνισμό. Τό χρῆμα, ἀντικείμενο τῆς λαχτάρας, ἀπάγεται ἀπό τούς τολμηροῦς ἰππότες τῆς βιομηχανίας.» (σ. 364)

Ὁ Σάντσο ἔχει τώρα φωτιστεῖ βαθειά γιά τούς λόγους πού τό χρῆμα στήν ἀστική περίοδο εἶναι μιά δύναμη, καί συγκεκριμένα, πρῶτο, ἐπειδή ἀπ' αὐτό ἐξαρτιοῦνται ἡ εὐτυχία καί ἡ δυστυχία καί, δεύτερο, ἐπειδή εἶναι ἕνα κορίτσι. Σέ συνέχεια ἔμαθε γιά ποιό λόγο μπορεῖ νά χάνει τό χρῆμα του, συγκεκριμένα ἐπειδή κανένας δέν ἐνώνεται μ' ἕνα κορίτσι μέ τόν ἀδιάλυτο δεσμό τοῦ γάμου. Τώρα ὁ φουκαράς ξέρει πού βρίσκεται.

1. Κατά λέξη: «Ἰππότες τῆς βιομηχανίας», στήν τρέχουσα σημασία: *ἐπιχειρηματίες*, ἀλλά καί *ἀγύρτες*, *τυχοδιώκτες*.

* Βλ. «Ἁγία Οἰκογένεια», σ. 266 (Σημ. τῶν Μάρξ - Ἐγκελς).

Ὁ Σέλιγκα, πού μετέτρεψε ἔτσι τόν ἀστό σέ ἱππότη, τώρα μετατρέπει μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο τόν κομμουνιστή σέ ἀστό καί μάλιστα σέ ἀστό σύζυγο:

«Αὐτός πού ἔχει τύχη φέρνει τή νύφη στό σπίτι. Ὁ κουρελῆς εἶναι τυχερός, τή φέρνει στό σπιτικό του —στήν κοινωνία— καί παίρνει τήν παρθενιά τῆς κοπέλλας. Στό σπίτι του αὐτή δέν εἶναι πιά νύφη, ἀλλά γυναίκα, καί μαζί μέ τήν παρθενιά της χάνει καί τό πατρογονικό της ὄνομα. Σάν οἰκοδέσποινα, ἡ παρθένος — χρῆμα ὀνομάζεται τώρα *ἐργασία*, γιατί *ἐργασία* εἶναι τό ὄνομα τοῦ συζύγου. Αὐτή εἶναι κτῆμα τοῦ συζύγου. — Γιά νά ὀλοκληρώσουμε τήν εἰκόνα, τό παιδί τῆς ἐργασίας καί τοῦ χρήματος εἶναι πάλι ἓνα κορίτσι» («στήν οὐσία μιά κόρη»), ἓνα «ἀπάντρευτο κορίτσι» (ἔχει ποτέ του γνωρίσει ὁ Σέλιγκα κανένα κορίτσι πού νά βγαίνει «παντρεμένο» ἀπό τήν κοιλιά τῆς μάνας του;) «καί ἐπομένως χρῆμα» (σύμφωνα μέ τήν πιό πάνω ἀπόδειξη, ὅτι κάθε χρῆμα εἶναι ἓνα «ἀπάντρευτο κορίτσι», εἶναι αὐτονόητο ὅτι «ὄλα τά ἀπάντρευτα κορίτσια» εἶναι «χρῆμα») — «ἐπομένως χρῆμα, ἀλλά χρῆμα μέ *βέβαιη* τήν καταγωγή του ἀπό τήν ἐργασία, τόν πατέρα του» (*toute recherche de la paternité est interdite*¹). «Τό σχῆμα τοῦ προσώπου, ἡ μορφή, εἶναι διαφορετικοῦ τύπου.» (σ. 364. 365)

Αὐτή ἡ ἱστορία τοῦ γάμου, τῆς κηδείας καί τῆς βάφτισης εἶναι βέβαια ἀπό μόνη της μιά ἐπαρκῆς ἀπόδειξη ὅτι τό χρῆμα εἶναι «στήν οὐσία κόρη» τοῦ Σέλιγκα, καί μάλιστα κόρη «βέβαιης καταγωγῆς». Τό τελικό της αἴτιο, ὡστόσο, τό ἔχει στήν ἄγνοια τοῦ πρώην σταυλίτη του, Σάντσο. Αὐτό φανερώνεται καθαρά στό τέλος, ὅπου ὁ ρήτορας εἶναι καί πάλι ἐναγώνια ἀνήσυχος γιά τόν «τύπο» τοῦ χρήματος, καί προδίνει ἔτσι ὅτι ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖ ἀκόμα τό μεταλλικό νόμισμα σάν πιό σημαντικό μέσο κυκλοφορίας. Ἄν εἶχε ἐνδιαφερθεῖ κάπως ἀπό πιό κοντά γιά τίς οικονομικές σχέσεις τοῦ χρήματος, ἀντί νά τοῦ πλέκει ἓνα ὠραῖο πράσινο στεφάνι γιά ἐνάρετη παρθένο², θά ἤξερε ὅτι —χωρίς κἀν νά μιλάμε γιά κρατικά χρεώγραφα, μετοχές, κτλ.— τό μεγαλύτερο μέρος τῶν μέσων κυκλοφορίας ἀποτελεῖται ἀπό συναλλαγματικές, ἐνῶ τό χαρτονόμισμα δέν ἀποτελεῖ

1. Πᾶσα ἀναζήτησις τῆς πατρότητος ἀπαγορεύεται — ἀπό τό ἄρθρο 340 τοῦ Ναπολεόντειου Κώδικα.

2. Ἀπό τό ἐπιθαλάμιο τραγούδι στήν ὄπερα τοῦ Κάρλ Μαρία Βέμπερ «Der Freischütz», πού τό λιμπρέττο του γράφτηκε ἀπό τόν Φράντς Κίντ.

παρά ένα σχετικά πολύ μικρό μέρος τους, και τό μεταλλικό νόμισμα ένα ακόμα μικρότερο. Στήν Ἄγγλία, λογουχάρη, τό χρήμα πού κυκλοφορεῖ μέ τή μορφή συναλλαγματικῶν καί τραπεζογραμματίων εἶναι 15 φορές περισσότερο ἀπ' ὅ,τι μέ τή μεταλλική μορφή. Ἄλλά καί ὅσον ἀφορᾷ τό ἴδιο τό μεταλλικό νόμισμα, αὐτό καθορίζεται ἀπόλυτα ἀπό τά ἐξοδα παραγωγῆς, δηλαδή ἀπό τήν ἐργασία. Ἄρα ὅλη ἡ διεξοδική διαδικασία τεκνοποίησης τοῦ Στίρνερ ἦταν ἐδῶ περιττή. — Οἱ πανηγυρικοί στοχασμοί τοῦ Σέλιγκα γιά ένα μέσο ἀνταλλαγῆς βασισμένο στήν ἐργασία κι ὥστόσο διαφορετικό ἀπό τό σημερινό χρήμα, πού ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει ἀνακαλύψει σέ ὀρισμένους κομμουνιστές, ἀποδείχνουν ἀπλῶς, γιά ἄλλη μιά φορά, μέ τί ἀπλοϊκότητα τό εὐγενικό μας ζευγάρι πιστεῦει ἀνεξέταστα ὅ,τι διαβάζει.

Ὅταν ἐπιστρέφουν καβάλα ἀπό τούτη τήν ἱπποτική καί «ρομαντική» ἐκστρατεία «τοῦ κορταρίσματος», καί οἱ δυο ἥρωες φέρνουν στό σπίτι ὄχι τήν «εὐτυχία», ακόμα λιγότερο τήν «νύφη», καί λιγότερο ἀπ' ὅλα τό «χρήμα», ἀλλά τό πολύ-πολύ ὁ ἕνας «κουρελής» τόν ἄλλο.

4. Κράτος

Ἔχουμε δεῖ, πῶς ὁ Σάντσο διατηρεῖ στό «Συνεταιρισμό» του τή σημερινή μορφή γαιοκτησίας, τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τό χρήμα, μέ τόν τρόπο πού ζοῦν αὐτές οἱ σχέσεις στή φαντασία ἐνός μικροαστοῦ. Εἶναι φανερό ἀπό πρώτη ματιά ὅτι μέ τέτοιες προϋποθέσεις ὁ Σάντσο δέν μπορεῖ νά κάνει χωρίς τό κράτος.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἡ νεοαποκτημένη ἰδιοκτησία του θά πρέπει νά πάρει τή μορφή τῆς ἐγγυημένης, νόμιμης ἰδιοκτησίας. Ἔχουμε ἤδη ἀκούσει:

«Ἐκεῖνο τό ἀντικείμενο ἀπό τό ὁποῖο ὅλοι θέλουν νά ἔχουν ἕνα μερτικό, θά ἀφαιρεθεῖ ἀπό τό ἄτομο πού θέλει νά τό ἔχει μονάχα γιά τόν ἑαυτό του.» (σ. 330)

Ἐδῶ, ἐπομένως, ἡ θέληση τῆς ὀλότητος ἐπιβάλλεται πάνω στή θέληση τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Ἐπειδή ὁ καθένας ἀπό τούς σύμφωνους μέ τόν ἑαυτό τους ἐγωιστές μπορεῖ νά καταλήξει νά διαφωνήσει μέ τούς ἄλλους ἐγωιστές καί ἔτσι νά βρεθεῖ σ' αὐτή τήν ἀντίφαση, γι' αὐτό ἡ συλλογική θέληση πρέπει κι αὐτή κάπως νά ἐκφραστεῖ ἀπέναντι στά μεμονωμένα ἄτομα, «καί ἡ θέληση αὐτή ὀνομάζεται *κρατική θέληση*». (σ. 257) Τά διατάγματα της εἶναι τότε τά *νομικά* διατάγματα. Ἡ ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς

συνολικής θέλησης θά απαιτήσει μέ τή σειρά της κατασταλτικά μέτρα καί μιά δημόσια δύναμη.

«Καί στό θέμα αυτό» (τῆς ιδιοκτησίας) «οἱ συνεταιρισμοί θά πολλαπλασιάσουν τά μέσα τοῦ ἀτόμου καί θά κατοχυρώσουν τή *διαμφισβητούμενη* ιδιοκτησία του» (ἐγγυοῦνται, ἐπομένως, ἐγγυημένη ιδιοκτησία, δηλαδή νόμιμη ιδιοκτησία, δηλαδή ιδιοκτησία πού ὁ Σάντσο τήν κατέχει «ὄχι χωρίς δρους», «ἀλλά σέ χρησικτησία» ἀπό τό «Συνεταιρισμό»). (σ. 342)

Εἶναι αὐτονόητο δι, μαζί μέ τίς σχέσεις ιδιοκτησίας, ἀποκαθίσταται ὁλόκληρο τό ἀστικό δίκαιο, καί ὁ ἴδιος ὁ Σάντσο, λογουχάρη, ἀναπτύσσει τή θεωρία τοῦ συμβολαίου ἐντελῶς στό πνεῦμα τῶν νομικῶν, μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

«Ἐπίσης δέν ἔχει καμμία σημασία, ἂν Ἐγώ ἀποστερῶ τόν ἑαυτό Μου ἀπό τή μιά ἢ τήν ἄλλη ἐλευθερία, λογουχάρη, μέσω ἐνός ὁποιοῦδήποτε *συμβολαίου*.» (σ. 409)

Καί γιά νά «κατοχυρώσει» τά «διαμφισβητούμενα» συμβόλαια, «δέ θά ἔχει», ἐπίσης, «καμμία σημασία» ἂν θά πρέπει πάλι νά ὑποταχτεῖ σ' ἕνα δικαστήριο καί σέ ὄλες τίς τωρινές συνέπειες μιᾶς πολιτικῆς δίκης.

Ἔτσι, «ἀγάλια-ἀγάλια ἀπό τό σούρουπο καί τή νύχτα» πλησιάζουμε καί πάλι πρὸς τίς ὑπάρχουσες σχέσεις, ἀλλά μόνο στίς ὑπάρχουσες μέσα στήν πυγμαία ἀντίληψη τοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ.

Ἄς Σάντσο παραδέχεται δι:

«Σχετικά μέ τήν ἐλευθερία, δέν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορά ἀνάμεσα στό κράτος καί τό Συνεταιρισμό. Ὁ τελευταῖος δέν μπορεῖ νά γεννηθεῖ καί νά ὑπάρξει χωρίς κάθε λογῆς περιορισμούς τῆς ἐλευθερίας, ὅπως ἀκριβῶς καί τό κράτος εἶναι ἀσυμβίβαστο μέ τήν ἀπεριόριστη ἐλευθερία. Ὁ περιορισμός τῆς ἐλευθερίας εἶναι παντοῦ ἀναπόφευκτος, γιατί εἶναι ἀδύνατο στόν ἄνθρωπο νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τά πάντα. Δέν μπορεῖ νά πετᾷ σάν πουλί, ἐπειδή καί μόνο θά ἤθελε νά πετάξει, κτλ... Στό Συνεταιρισμό θά ἐξακολουθήσει νά ὑπάρχει ἀκόμα ἀρκετή ἀνελευθερία καί ἀνελευθεροβουλία, γιατί σκοπός του δέν εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐλευθερία πού, ἀντίθετα, τή θυσιάζει στήν ιδιαιτερότητα, καί μόνο στήν *ιδιαιτερότητα*.» (σ. 410, 411)

Παραβλέποντας γιά μιά στιγμή τήν κωμική διάκριση ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία καί τήν ιδιαιτερότητα, σημειώνουμε δι ὁ Σάντσο, χωρίς νά τό

θέλει, έχει κίόλας θυσιάσει τήν «ιδιαιτερότητά» του στό Συνεταιρισμό του μέσω τῶν *οικονομικῶν* θεσμῶν. Σάν ἀληθινός «πιστός τῆς λατρείας τοῦ κράτους», βλέπει περιορισμό μονάχα ἐκεῖ δπου ἀρχίζουν οἱ πολιτικοί θεσμοί. Ἐφήνει τήν παλιά κοινωνία νά συνεχίσει νά ὑπάρχει καί, μαζί μ' αὐτήν, καί τήν ὑποταγή τῶν ἀτόμων στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας. Συνεπῶς δέν μπορεῖ νά ξεφύγει ἀπό τή μοίρα νά τοῦ προδιαγράψουν, ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας καί ἡ ἀπορρέουσα ἀπ' αὐτόν ἀπασχόλησή του καί θέση του στή ζωή, μιάν εἰδική «ιδιαιτερότητα». Ἐν, λογουχάρη, ἡ τύχη τοῦ δρισε νά ἐργάζεται σά μαθητευόμενος ἐφαρμοστής στό Οὐϊλλενχολ¹, τότε ἡ «ιδιαιτερότητα» πού τοῦ ἐπιβάλλεται θά συνίσταται σέ μιά στρέβλωση τοῦ ἰσχυροῦ ὀστέος πού θά τόν ἔκανε ν' ἀποκτήσει ἕνα «πίσω ποδάρι». Ἐν τό «τιτλοφάντασμα τοῦ βιβλίου του»² πρέπει νά ὑπάρχει σά μιά κλώστρια Throstle³, ἡ «ιδιαιτερότητά» της θά συνίσταται σά ἄκαμπτα γόνατα. Ἐκόμα κι ἂν ὁ Σάντσο μας συνεχίσει τό παλιό του ἐπάγγελμα (Beruf) τοῦ ἀγγαρεύσιμου ἀγρότη, πού τοῦ ἔχει ἤδη ὀρίσει ὁ Θερβάντες, καί πού τώρα δηλώνει ὅτι εἶναι δική του ἀποστολή (Beruf) πού καλεῖται νά ἐκπληρώσει, ἀκόμα καί τότε, ἐξαιτίας τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί τοῦ χωρισμοῦ τῆς πόλης ἀπό τήν ὑπαιθρο, τοῦ λαχαίνει ἡ «ιδιαιτερότητα» νά γίνει ἕνα σκέτο τοπικό ζῶο, ἀποκομμένο ἀπό κάθε ἐπικοινωνία μέ τόν κόσμον καί, συνεπῶς, ἀπό κάθε μόρφωση.

Ἐτσι, μέσα στό Συνεταιρισμό, ἐξαιτίας τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, ὁ Σάντσο χάνει malgré lui⁴ τήν ἰδιαιτερότητά του (Eigenheit) ἂν, κατ' ἐξαιρεση, πάρουμε τήν ἰδιαιτερότητα μέ τήν ἔννοια τῆς ἀτομικότητας (Individualität). Τό ὅτι τώρα, ἐξαιτίας τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης, ἔκαταλείπει καί τήν ἐλευθερία του, εἶναι ὀλότελα συνεπές καί ἀπλῶς ἀποδείχνει ἀκόμα καθαρότερα τόσο πολύ προσπαθεῖ νά ἐφαρμόσει τή σημερινή κατάσταση πραγμάτων στό Συνεταιρισμό του.

Ἐτσι, ἡ οὐσιώδης διαφορά ἀνάμεσα σέ ἐλευθερία καί ἰδιαιτερότητα ἀποτελεῖ τή διάκριση ἀνάμεσα στή σημερινή κατάσταση πραγμάτων καί

1. Willenhall — μικρή πόλη τῆς κομητείας Στάφορντσαίρ στήν Ἀγγλία, ἕνα κέντρο τῆς σιδηρουργικῆς βιομηχανίας.

2. Ἐπαινιγμός γιά τό ὅτι ὁ Μάξ Στίρνερ ἀφιέρωσε τό βιβλίο του στή σύζυγό του Μαρί Νταίνχαρντ. Τό «τιτλοφάντασμα τοῦ βιβλίου του» εἶναι ἡ ἴδια ἡ διατύπωση τοῦ Στίρνερ. Στό ἔργο του «Ὁ Μοναδικός καί ἡ ἰδιοκτησία του» ἐφαρμόζει αὐτή τήν ἔκφραση στή Μπεττίνα φόν Ἄρνιμ ἀναφορικά μέ τό γραφτό της: «Τό βιβλίο τοῦτο ἀνήκει στό Βασιλιά».

3. Throstle — κλωστική μηχανή.

4. Παρά τή θέλησή του.

τό Συνεταιρισμό. Πόσο ουσιώδης είναι αυτή η διάκριση, τό είδαμε κιόλας. Ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τοῦ Συνεταιρισμοῦ μπορεῖ ἐπίσης νά μήν ἐνοχληθεῖ ἀπ' αὐτή τή διάκριση καί νά θεσπίσει τήν «ἀπαλλαγή» τῆς ἀπ' αὐτήν, κι ἂν ὁ Σάντσο δέν ἱκανοποιηθεῖ μ' αὐτό, τότε θά τοῦ ἀποδείξει μέ τό ἴδιο τό «Βιβλίο» του ὅτι, πρῶτο, δέν ὑπάρχουν οὐσίες, ἀλλά ὅτι οὐσίες καί οὐσιώδεις διαφορές εἶναι τό «Ἱερό». Δεύτερο, ὅτι ὁ Συνεταιρισμός δέν πρέπει νά ἐνδιαφέρεται γιά τή «φύση τοῦ πράγματος» καί γιά τήν «ἐννοια τῆς σχέσης». Καί τρίτο, ὅτι αὐτή ἡ πλειοψηφία μέ κανένα τρόπο δέ θίγει τήν ἰδιαιτερότητά του, ἀλλά μονάχα τήν ἐλευθερία του νά τήν ἐξωτερικεύσει. Ἴσως νά τοῦ ἀποδείξει, ἂν αὐτός «προσπαθεῖ νά γίνει ἀσυνταγματίστος», ὅτι ἀπλῶς περιορίζει τήν ἐλευθερία του, ὅταν τόν κλείνει στή φυλακή, ὅταν τόν ξυλοκοπάει, ἢ ὅταν τοῦ ξεριζώνει ἕνα πόδι, ὅτι παντοῦ καί πάντοτε εἶναι «ἰδιαίτερος» ὅσον καιρό εἶναι ἱκανός νά δίνει τά σημάδια ζωῆς ἑνός πολυπόδα, ἑνός στρειδιοῦ ἢ ἀκόμα ἑνός πτώματος βατράχου πού ὑποβάλλεται σέ ἠλεκτρικές ἐκκενώσεις. Θά τοῦ «ὀρίσει μιά διατίμηση» γιά τήν ἐργασία του, ὅπως ἀκούσαμε ἤδη, καί «δέ θά ἐπιτρέψει μιάν ἀληθινά ἐλεύθερη» (!) «ἀξιοποίηση τῆς ἰδιοκτησίας του», ἐφόσον μ' αὐτό τοῦ περιορίζει τήν ἐλευθερία, ἀλλά ὄχι τήν ἰδιαιτερότητα. Αὐτά εἶναι πράγματα πού ὁ Σάντσο, στή σ. 338, καταμαρτυρεῖ στό κράτος. «Τί θά ἔπρεπε λοιπόν νά κάνει» ὁ ἀγγαρευσιμος ἀγρότης Σάντσο; «Νά στηριχτεῖ στόν ἑαυτό του καί νά μήν ἐνδιαφέρεται» γιά τό Συνεταιρισμό (στό ἴδιο). Τελικά, κάθε φορά πού θά βάζει τίς φωνές γιά τούς περιορισμούς πού τοῦ ἐπιβάλλονται, ἡ πλειοψηφία θά τοῦ δίνει νά καταλάβει ὅτι ὅσο θά ἔχει τήν ἰδιαιτερότητα νά δηλώνει ὅτι οἱ ἐλευθερίες εἶναι ἰδιαιτερότητες, αὐτή θά παίρνει τήν ἐλευθερία νά θεωρεῖ τίς ἰδιαιτερότητές του σάν ἐλευθερίες.

Ὅπως πιό πάνω ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπινη καί μοναδική ἐργασία δέν ἦταν παρά μιά θλιβερή ἀφομοίωση τοῦ νόμου τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης, ἔτσι καί τώρα ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ἐλευθερία καί ἰδιαιτερότητα εἶναι μιά θλιβερή ἀφομοίωση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στό κράτος καί τήν ἰδιωτική κοινωνία ἢ, ὅπως λέει ὁ κύριος Γκυζώ, ἀνάμεσα σέ *liberté individuelle* καί *rounoir public*¹. Αὐτό ἀληθεύει τόσο πολύ, ὥστε στά παρακάτω μπορεῖ νά ἀντιγράψει τόν Ρουσσώ σχεδόν λέξη πρὸς λέξη:

«Ἡ συμφωνία ὅτι ὁ καθένας πρέπει νά θυσιάσει ἕνα μέρος τῆς ἐλευθερίας του» δέ γίνεται «καθόλου γιά τό χατίρι ἑνός καθολικοῦ ὄντος ἢ ἔστω ἑνός ἄλλου ἀνθρώπου», ἀλλά, «ἐγὼ συγκατατέθηκα σ' αὐτή

1. Ἀτομική ἐλευθερία καί δημόσια ἐξουσία.

μᾶλλον ἀπό *ιδιοτέλεια*. Σέ δ,τι ἀφορᾶ δμως τή θυσία, Ἐγώ δέ θυσιάζω πράγματι παρά αὐτό πού δέ βρίσκεται στήν ἐξουσία Μου, δηλαδή δέ θυσιάζω τίποτε ἀπολύτως.» (σ. 418)

Ἄς συμφωνοῦν μέ τόν ἑαυτό του ἀγγαρεύσιμος ἀγρότης μας μοιράζεται αὐτή τήν ιδιότητα μέ κάθε ἄλλον ἀγγαρεύσιμο ἀγρότη καί, γενικά, μέ κάθε ἄτομο πού ἔχει ζήσει κάποτε στή γῆ. Παράβαλε ἐπίσης Godwin, «Political Justice»¹. Ἄς τόν Σάντσο —ἄς τό ποῦμε παρεκβατικά— φαίνεται νά κατέχει τήν ιδιαιτερότητα νά πιστεύει ὅτι σύμφωνα μέ τόν Ρουσσώ τά ἄτομα ἔχουν συνάψει τό συμβόλαιο γιά τό χατίρι τοῦ καθολικοῦ ὄντος, πράγμα πού ποτέ δέν εἶχε περάσει ἀπό τό μυαλό τοῦ Ρουσσώ.

Ἄς τόν Σάντσο, τοῦ ἔμεινε μιᾶ παρηγοριά.

«Τό κράτος εἶναι *ιερό*... Ἄλλά ὁ Συνεταιρισμός... δέν εἶναι *ιερός*». Καί σ' αὐτό συνίσταται ἡ «μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στό κράτος καί τό Συνεταιρισμό». (σ. 411)

Ἡ ὅλη διαφορά ἐπομένως συνοψίζεται στό ὅτι ὁ «Συνεταιρισμός» εἶναι τό πραγματικό σύγχρονο κράτος, καί τό «κράτος» εἶναι ἡ ψευδαίσθησις τοῦ Στίρνερ γιά τό πρωσικό κράτος, πού τό παίρνει γιά τό κράτος γενικά.

5. Ἄνταρσία (Empörung)

Ἄς τόν Σάντσο, πολύ ὀρθά, πιστεύει τόσο λίγο στίς λεπτές του διακρίσεις ἀνάμεσα σέ κράτος καί Συνεταιρισμό, σέ *ιερό* καί μή *ιερό*, σέ ἀνθρώπινο καί μοναδικό, σέ ιδιαιτερότητα καί ἐλευθερία, κτλ., ὥστε τελικά καταφεύγει στήν *ultima ratio*² τοῦ συμφώνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή — στήν ἀνταρσία. Αὐτή τή φορά, ὡστόσο, ἐξεγείρεται ὄχι ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅπως προφασίζόταν προηγούμενα, ἀλλά ἐναντίον τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Ὅπως ἀκριβῶς προσπάθησε ἀρχικά νά ξεκαθαρίσει στό μυαλό του ὅλα τά σημεῖα σχετικά μέ τό Συνεταιρισμό, ἔτσι κάνει κι ἐδῶ μέ τήν ἀνταρσία.

«Ἄν ἡ κοινότητα δέ Μέ ἱκανοποιεῖ, Ἐγώ ἐξεγείρομαι ἐναντίον της καί ὑπερασπίζομαι τήν ιδιοκτησία Μου.» (σ. 343) Ἄν ἡ ἀνταρσία

1. Godwin, «Enquiry Concerning Political Justice, and its Influence on Morals and Happiness» (Ἐρευνα σχετικά μέ τήν πολιτική δικαιοσύνη, καί τήν ἐπίδρασή της στήν ἠθική καί τήν εὐτυχία).

2. Ὑστατη προσφυγή.

δέν «πετύχει», τότε ο Συνεταιρισμός «θά τον αποκλείσει (φυλακίσει, εξορίσει, κτλ.)». (σ. 256, 257)

Ὁ Σάντσο ἐδῶ προσπαθεῖ νά οἰκειοποιηθεῖ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ 1793, πού περιλάμβαναν καί τό δικαίωμα τῆς ἐξέγερσης (Insurrektion)¹ – ἓνα δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου, πού βέβαια δίνει πικρούς καρπούς γιά κείνον πού κάνει χρήση του κατά τή «δική του» ἀντίληψη.

Ἐτσι, ὁλόκληρος ὁ Συνεταιρισμός τοῦ Στίρνερ συνοψίζεται στά ἀκόλουθα. Ἐνῶ προηγούμενα, στήν κριτική, ἐξέταζε τίς ὑπάρχουσες σχέσεις μονάχα ἀπό τήν πλευρά τῆς ψευδαίσθησης, ὅταν μιλάει γιά τό Συνεταιρισμό προσπαθεῖ νά γνωρίσει αὐτές τίς σχέσεις ἀπό τήν ἄποψη τοῦ πραγματικοῦ τους περιεχομένου καί νά ἀντιπαραθέσει αὐτό τό περιεχόμενο στίς προηγούμενες ψευδαισθήσεις. Στήν προσπάθεια αὐτή ἦταν φυσικό ὁ ἀγράμματος δάσκαλός μας νά ἀποτύχει παταγωδῶς. Σάν ἐξαιρεση, τούτη τή φορά, προσπαθεῖ νά ἀφομοιώσει τή «φύση τοῦ πράγματος» καί τήν «ἐννοια τῆς σχέσης», ἀλλά δέν κατάφερε νά ἀπογυμνώσει κανένα πράγμα ἤ καμμιά σχέση ἀπό «τό πνεῦμα τῆς “ἀλλοτριότητας” (“Fremdheit”)

Τώρα πού γνωριστήκαμε μέ τό Συνεταιρισμό στήν ἀληθινή του μορφή, δέ μᾶς μένει παρά νά ἐξετάσουμε τίς φαντασιώδεις ιδέες τοῦ Σάντσο γι' αὐτόν, δηλαδή τή θρησκεία καί τή φιλοσοφία τοῦ Συνεταιρισμοῦ.

6. Θρησκεία καί φιλοσοφία τοῦ Συνεταιρισμοῦ

Ἐδῶ ξεκινᾶμε πάλι ἀπό τό σημεῖο πού ἀρχίσαμε πιο πάνω τήν παρουσίαση τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Ὁ Σάντσο χρησιμοποιεῖ δύο κατηγορίες: ἰδιοκτησία καί περιουσία. Οἱ ψευδαισθήσεις του γιά τήν ἰδιοκτησία ἀντιστοιχοῦν κυρίως στά θετικά δεδομένα γιά τή γαιοκτησία, καί οἱ ψευδαισθήσεις του γιά τήν περιουσία στά δεδομένα γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας καί τό νομισματικό σύστημα μέσα στό «Συνεταιρισμό».

1. Πρόκειται γιά μιά ἀπό τίς σπουδαιότερες θέσεις τῆς διακήρυξης τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολίτη τοῦ 1793, πού συντάχθηκε ἀπό τό Ροβεσπιέρο καί ἐγκρίθηκε ἀπό τή Συντακτική στήν περίοδο τῆς ἐπαναστατικῆς-δημοκρατικῆς δικτατορίας τῶν Ἰακωβίνων. Ἐνα ἄρθρο τῆς Διακήρυξης λέει: «Ἄν ἡ κυβέρνηση παραβιάζει τὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ, ἡ ἐξέγερση εἶναι τό ἱερότερο δικαίωμα καί τό ἀπόλυτο καί πιο ἀναπόδραστο καθήκον ὁλόκληρου τοῦ λαοῦ καί τοῦ καθενός ἀπό τά μέλη του».

Α. Ίδιοκτησία

σ. 331: «Ὁ κόσμος ἀνήκει σέ Μένα.»

Ἑρμηνεία τοῦ κληρονομικοῦ του συμβολαίου μίσθωσης πάνω στό τεμάχιο γῆς.

σ. 343: «Ἐγώ εἶμαι ἰδιοκτῆτης δλων δσων ἔχω ἀνάγκη.»

Μιά ἐξωραϊστική παράφραση τῆς ἰδέας διτι οἱ ἀνάγκες του περιορίζονται σ' αὐτά πού ἔχει καί διτι αὐτό πού τοῦ χρειάζεται, σάν ἀγγαρεύσιμου ἀγρότη, καθορίζεται ἀπό τήν κατάστασή του. Κατά τόν ἴδιο τρόπο οἱ οἰκονομολόγοι ὑποστηρίζουν διτι ὁ ἐργάτης εἶναι ἰδιοκτῆτης δλων δσων χρειάζεται σάν ἐργάτης. Βλέπε τήν ἀνάλυση γιά τό ἐλάχιστο μεροκάματο ἀπό τόν Ρικάρντο¹.

σ. 343: «Τώρα δμως δλα ἀνήκουν σέ Μένα.»

Ἀνάκρουσμα τῆς φανφάρας γιά τή διατίμηση τοῦ μισθοῦ του, γιά τό τεμάχιο του γῆς, γιά τή συνεχή του ἔλλειψη χρήματος, καί τόν ἀποκλεισμό του ἀπό κάθε τι πού ἡ «κοινωνία» δέν θέλει νά τό κατέχει αὐτός μονάχος. Ἡ ἴδια θέση συναντιέται καί στή σ. 327, ἐκφρασμένη ἔτσι:

«Τά ἀγαθά Του» (δηλαδή τοῦ ἄλλου) «εἶναι δικά Μου καί Ἐγώ τά διαθέτω σάν ἰδιοκτῆτης ἀνάλογα μέ τήν ἐξουσία Μου.»

Αὐτό τό ἠχηρό εὐθυμο ἐμβατήριο μεταβάλλεται μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο σ' ἕναν ἀπαλό ρυθμό, μέ τόν ὁποῖο σιγά-σιγά πέφτει ἐντελῶς ἀνάσκελα — ἡ συνηθισμένη μοῖρα τοῦ Σάντσο:

σ. 331: «Ὁ κόσμος Μοῦ ἀνήκει. Μήπως λέτε, Ἑσεῖς» (οἱ κομμουνιστές), «τίποτε ἄλλο μέ τήν ἀντίστροφη θέση Σας: ὁ κόσμος ἀνήκει σέ δλους; Ὅλοι εἶναι Ἐγώ, καί πάλι Ἐγώ, κτλ.» (λογουχάρη «ὁ Ροβεσπιέρος, λογουχάρη ὁ Σαίν-Ζύστ, κτλ.»).

σ. 415: «Ἐγώ εἶμαι Ἐγώ καί Ἐσύ εἶσαι Ἐγώ, ἀλλά...αὐτό τό Ἐγώ, πού σ' αὐτό εἶμαστε δλοι ἴσοι, εἶναι μονάχα ἡ σκέψη Μου — μιά γενικότητα» (τό Ἱερό).

Ἡ πρακτική παραλλαγή αὐτοῦ τοῦ θέματος βρίσκεται στή σ. 330,

1. David Ricardo, «On the Principles of Political Economy and Taxation» («Σχετικά μέ τίς ἀρχές τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας καί τῆς Φορολογίας»).

δπου «τά άτομα σάν όλότητα» (δηλαδή δλα) αντιπαρατίθενται σά ρυθμιστική δύναμη στό «άπομονωμένο άτομο» (δηλαδή στό 'Εγώ σέ διάκριση από τό δλοι).

Αυτές οι παραφωνίες διαλύονται τελικά στό ησυχο φινάλε τής συγχορδίας: δ,τι 'Εγώ δέν κατέχω, είναι όπωσδήποτε ή ιδιοκτησία ενός άλλου «'Εγώ». Έτσι, «ή ιδιοκτησία πάνω σ' δλα» δέν είναι παρά ή έρμηνεία τής θέσης δτι ό καθένας κατέχει μιάν άποκλειστική ιδιοκτησία.

σ. 336: «'Η ιδιοκτησία ώστόσο είναι ιδιοκτησία Μου μόνο άν τήν κατέχω άπόλυτα. Σάν άπόλυτο 'Εγώ, έχω ιδιοκτησία, διεξάγω έλεύθερο έμποριο.»

Ξέρουμε ήδη δτι άν ή έλευθερία του έμπορίου και ή χωρίς δρους διεξαγωγή του δέν είναι σεβαστές μέσα στό Συνεταιρισμό, τότε προσβάλλεται μονάχα ή έλευθερία, όχι και ή ιδιαιτερότητα. 'Η «άνευ δρων ιδιοκτησία» είναι ένα κατάλληλο συμπλήρωμα στην «κατοχυρωμένη», έγγυημένη ιδιοκτησία μέσα στό Συνεταιρισμό.

σ.342: «Κατά τή γνώμη τών κομμουνιστών, ή κοινότητα πρέπει νά είναι ιδιοκτήτης. 'Αντίστροφα, 'Εγώ είμαι ιδιοκτήτης και συνεννοούμαι μόνο μέ άλλους για τήν ιδιοκτησία Μου.»

Στή σ. 329 είδαμε πώς «ή *société*¹ κάνει τόν έαυτό της *ιδιοκτήτη*» και στή σ. 330 πώς «άποκλείει τά *άτομα* από τήν ιδιοκτησία της». Γενικά, είδαμε πώς καθιερώθηκε ή θεμελιωμένη στή γενεαλογία χρησικτησία, τό πιό πρωτόγονο ξεκίνημα του φεουδαρχικού συστήματος. Σύμφωνα μέ τή σ. 416, τό «φεουδαρχικό σύστημα=άπουσία ιδιοκτησίας», και έξαιτίας αυτού, σύμφωνα μέ τήν ίδια σελίδα, «ή ιδιοκτησία είναι άναγνωρισμένη μέσα στό Συνεταιρισμό, και μόνο μέσα στό Συνεταιρισμό», και μάλιστα για τόν άποχρώντα λόγο «δτι δέ λαβαίνουμε πιά τό κτήμα μας σά χρησικτησία από κανένα δν». (στό ίδιο) Αυτό σημαίνει, δτι στό μέχρι τώρα φεουδαρχικό σύστημα (*Lehnswesen*) αυτό τό «δν» ήταν ό φεουδάρχης, ένω στό Συνεταιρισμό είναι ή *société*. Προκύπτει τουλάχιστον ένα πράγμα, δτι ό Σάντσο έχει μιάν «άποκλειστική» αλλά καθόλου «κατοχυρωμένη» ιδιοκτησία πάνω στην «ουσία» (*Wesen*) τής μέχρι τώρα ιστορίας.

Σέ σχέση μέ τή σ. 330, δπου τό κάθε άτομο άποκλείεται από κείνο που δέ συμφέρει στην «κοινωνία» νά τό κατέχει μονάχο του και σέ σχέση μέ τό κρατικό και τό νομικό σύστημα του Συνεταιρισμού, αναφέρεται:

1. Κοινωνία.

σ. 369: «Ἡ νόμιμη καὶ θεμιτὴ ἰδιοκτησία ἑνὸς ἄλλου θὰ εἶναι μονάχα ἐκείνη πού Σοῦ συμφέρει νά εἶναι ἰδιοκτησία του. Ἐάν πάψει νά Σοῦ συμφέρει, τότε γιά Σένα ἔχασε τή θεμιτότητά της κι Ἐσύ θὰ περιγελάς τό ἀπόλυτο δικαίωμα πάνω σ' αὐτήν.»

Μέ τά παραπάνω τεκμηριώνει τό καταπληκτικό γεγονός ὅτι αὐτό πού θεωρεῖται νόμιμο στό Συνεταιρισμό δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά τοῦ συμφέρει τοῦ ἴδιου — ἓνα ἀδιαφιλονίκητο δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐάν ὑπάρχει μέσα στό Συνεταιρισμό ὁ θεσμός τῶν παλιῶν γαλλικῶν κοινοβουλιῶν, πού ὁ Σάντσο τά ἀγαπάει τόσο πολύ, τότε μπορεῖ ἀκόμα καί νά καταθέσει τήν καταχωρημένη σέ πρακτικά δυσαρέσκεία του στή γραμματεία τοῦ δικαστηρίου καί νά μείνει μέ τήν παρηγοριά ὅτι «δέν μπορεῖ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό ὅλα».

Ὅλες οἱ παραπάνω θέσεις φαίνονται νά ἀντιφάσκουν ἐσωτερικά ἢ καθεμιά καί ἢ μιά μέ τήν ἄλλη καί μέ τήν πραγματικότητα τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Ἀλλά τό κλειδί τοῦ αἰνίγματος βρίσκεται στό νομικό πλάσμα, πού ἤδη ἀναφέραμε: ὅτι δηλαδή ὅταν ὁ Σάντσο ἀποκλείεται ἀπό τήν ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων, ἀπλῶς ἔρχεται σέ συνεννόηση μ' αὐτούς τούς ἄλλους. Αὐτό τό πλάσμα τό βρίσκουμε μέ περισσότερες λεπτομέρειες στίς παρακάτω θέσεις:

σ. 369: «Αὐτό» (δηλαδή, ὁ σεβασμός τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἄλλων) «τελειώνει ἂν Ἐγώ μπορῶ πράγματι νά ἀφήσω τοῦτο τό δέντρο σ' ἓναν ἄλλο, ὅπως ἀκριβῶς ἀφήνω τό ραβδί μου, κτλ., σ' ἓναν ἄλλο, ἀλλά δέν τό θεωρῶ ἐξαρχῆς σάν κάτι ξένο πρὸς Ἐμένα, δηλαδή ἱερό... Μᾶλλον... παραμένει ἰδιοκτησία Μου, ἄσχετα γιά πόσο διάστημα τό παραχωρῶ σ' ἓναν ἄλλο. Εἶναι δικό Μου καί παραμένει δικό Μου. Δέ βλέπω Ἐγώ τίποτε τό ξένο στήν περιουσία τοῦ τραπεζίτη.»

σ. 328: «Ἐγώ ἀποτραβιέμαι δειά ἀπό τή δική Σου καί τή δική Σας ἰδιοκτησία, ἀλλά τή θεωρῶ πάντοτε σάν ἰδιοκτησία Μου, στήν ὁποία δέ χρειάζομαι νά σεβαστῶ τίποτε. Κάνετε κι Ἐσεῖς τό ἴδιο σέ σχέση μ' αὐτό πού ὀνομάζεται ἰδιοκτησία Μου! Μέ μιά τέτοια ἀποψη θὰ συνεννοηθοῦμε εὐκολότατα μεταξύ μας.»

Ἐάν, σύμφωνα μέ τό καταστατικό τοῦ Συνεταιρισμοῦ, ὁ Σάντσο «εἰσπράξει ἓνα ξυλοφόρτωμα», μόλις βάλει χέρι σέ ξένη ἰδιοκτησία, θὰ ἰσχυριστεῖ, βέβαια, ὅτι ἰδιαιτερότητά του εἶναι νά εἶναι μακροχέρης, ἀλλά ὁ Συνεταιρισμός θὰ ἀποφανθεῖ ὅτι ὁ Σάντσο ἀπλῶς ἐπέτρεψε στόν ἑαυτό του μιά «ἐλευθερία». Κι ἂν ὁ Σάντσο εἶναι «ἐλεύθερος» ν' ἀρπάζει, ὁ

Συνεταιρισμός έχει κι αυτός τήν «ιδιαιτερότητα» νά τόν ξυλοφορτώνει γιά τοῦτο τό πράγμα.

Νά ποιό εἶναι τό πρόβλημα: Ἡ ἀστική καί ἰδιαίτερα ἡ μικροαστική ἰδιοκτησία καθῶς καί ἡ μικροαγροτική ἰδιοκτησία διατηρεῖται, ὅπως εἶδαμε, στό Συνεταιρισμό. Μόνο ἡ ἔρμηνεία, ἡ «θεώρηση» εἶναι διαφορετική καί γι' αὐτό ὁ Σάντσο τονίζει πάντοτε τόν «τρόπο θεώρησης». Ἡ «συνεννόηση» πραγματώνεται ὅταν αὐτή ἡ καινούργια φιλοσοφία τῆς θεώρησης κερδίσει τό σεβασμό ὀλόκληρου τοῦ Συνεταιρισμοῦ. Αὐτή ἡ φιλοσοφία συνίσταται στό ὅτι, πρῶτο, κάθε σχέση — ἄσχετο ἂν προκαλεῖται ἀπό τίς οἰκονομικές συνθήκες ἢ ἀπό ἄμεσο καταναγκασμό— θεωρεῖται σά μιὰ σχέση «συνεννόησης»· δεύτερο, στό ὅτι φανταζόμαστε ὅτι κάθε ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων τούς παραχωρήθηκε ἀπό μᾶς καί παραμένει σ' αὐτούς μονάχα μέχρι τήν ὥρα πού θά ἔχουμε τή δύναμη νά τούς τήν πάρουμε· κι ἂν πάλι δέν ἀποκτήσουμε ποτέ τή δύναμη αὐτή, τότε τόσο τό καλύτερο· τρίτο, στό ὅτι ὁ Σάντσο καί ὁ Συνεταιρισμός του ἐγγυοῦνται στή θεωρία τήν ἀμοιβαία ἔλλειψη σεβασμοῦ, ἐνῶ στήν πράξη ὁ Συνεταιρισμός «συνεννοεῖται» μέ τόν Σάντσο μέσω τοῦ ραβδισμοῦ· καί τέλος, ὅτι ἡ «συνεννόηση» αὐτή εἶναι μιὰ σκέτη φράση, γιατί ὁ καθένας ξέρει πῶς οἱ ἄλλοι προσχώρησαν σ' αὐτή μονάχα μέ τήν κρυφή ἐπιφύλαξη νά τήν ἀνατρέψουν στήν πρώτη εὐκαιρία. Στήν ἰδιοκτησία Σου Ἐγώ βλέπω κάτι πού δέν εἶναι δικό Σου ἀλλά δικό Μου. Ἐπειδή τό κάθε Ἐγώ κάνει τό ἴδιο, ὅλα τους βλέπουν σ' αὐτήν τό γενικό καί φτάνουμε ἔτσι στή σύγχρονη γερμανική φιλοσοφική ἔρμηνεία τῆς συνηθισμένης, ἰδιαίτερης καί ἀποκλειστικῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Συνεταιρισμοῦ γιά τήν ἰδιοκτησία περιλαμβάνει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τίς πιό κάτω φαντασιοπληξίες πού ἀπορρέουν ἀπό τό σύστημα τοῦ Σάντσο:

Στή σ. 342, ὅτι μέ τήν ἔλλειψη σεβασμοῦ μπορείς νά ἀποκτήσεις ἰδιοκτησία μέσα στό Συνεταιρισμό. Στή σ. 351, ὅτι «βρισκόμαστε ὅλοι μέσα στήν ἀφθονία», κι Ἐγώ «δέν ἔχω παρά ν' ἀπλώσω τό χέρι ὅσο μπορῶ καλύτερα», — ἐνῶ ὁλος ὁ Συνεταιρισμός ἀνήκει στίς ἑφτά ισχνές ἀγελάδες τοῦ Φαραῶ. Καί τελικά ὅτι ὁ Σάντσο «τρέφει ἰδέες» πού «βρίσκονται στό Βιβλίο του», πράγμα πού ἐξυμνεῖται στή σ. 374 μέ τήν ἀσύγκριτη ὠδή πού ἀπευθύνει στόν ἑαυτό του, μιμούμενος τίς τρεῖς ὠδές τοῦ Χάινε πρὸς τόν Σλέγκελ¹: «Ἐσύ, ἐσύ πού τρέφεις ἰδέες σάν αὐτές πού βρίσκονται στό

1. Heinrich Heine, «Sonnettenkranz an A.W. von Schlegel» («Στεφάνι σονέτων γιά τόν Α.Β. φόν Σλέγκελ») στό «Buch der Lieder» («Βιβλίο τῶν τραγουδιῶν»).

βιβλίο Σου — άνοησία!» Τέτοιος είναι ο ύμνος πού ο Σάντσο θεσπίζει προσωρινά για τον έαυτό του και πάνω στον όποιο ο Συνεταιρισμός θά έρθει άργότερα «σέ συνεννόηση» μαζί του.

Τέλος, είναι άυτονόητο και χωρίς «συνεννόηση», διτ ή ιδιοκτησία, στην άσυνήθιστη έννοια, πού γι' αὐτήν ήδη μιλήσαμε στό κεφάλαιο «Φαινομενολογία», είναι άποδεκτή στό Συνεταιρισμό μέ τήν ιδιότητα του μέσου πληρωμής σάν «ιδιοκτησία» «πού έχει πέραση» και «κυκλοφορία». Όσον άφορᾶ τά άπλά γεγονότα, λχ. τό διτ 'Εγώ νιώθω συμπόνοια, διτ 'Εγώ μιλάω μέ άλλους, διτ Μοῦ άκρωτηριάζεται (δηλαδή μου ξεριζώνεται) ένα πόδι, ο Συνεταιρισμός θά συμφωνήσει διτ τό «αίσθημα εκείνων πού αισθάνονται είναι και δικό Μου, είναι μιá ιδιοκτησία» (σ.387), διτ τά αὐτιά και οί γλώσσες τῶν άλλων ανθρώπων καθώς και οί μηχανικές σχέσεις είναι κι αὐτά ιδιοκτησία Μου. Έτσι, στό Συνεταιρισμό ή ιδιοποίηση θά συνίσταται κυρίως στό διτ όλες οί σχέσεις μετατρέπονται σέ σχέσεις ιδιοκτησίας μέ τή βοήθεια μιᾶς έλαφριάς παράφρασης. Αὐτός ο καινούργιος τρόπος νά εκφράζονται οί «δυσχέρειες», πού άφθονοῦν άπό τώρα κιόλας, είναι ένα «βασικό μέσο ή περιουσία» στό Συνεταιρισμό και θά καλύψει μέ έπιτυχία τό έλλειμμα σέ μέσα ύπαρξης, πού είναι άναπόφευκτο εξαιτίας τῶν «κοινωνικῶν χαρισμάτων» του Σάντσο.

B. Περιουσία (Vermögen)

- σ. 216: «Γενήτε ο καθένας Σας ένα παντοδύναμο 'Εγώ!»
- σ. 353: «Σκέψου πῶς θά αύξήσεις τήν περιουσία Σου!»
- σ. 420: «Κρατήστε ψηλά τήν αξία τῶν χαρισμάτων Σας, «Διατηρήστε τα στην τιμή τους, «Μήν αφήνετε νά Σᾶς έξαναγκάζουν νά πουλάτε κάτω άπό τήν τιμή. «Μήν αφήνετε νά Σᾶς πείθουν διτ τό έμπόρεμά σας δέν αξίζει τήν τιμή. «Μήν κάνετε τον έαυτό Σας γελοίο ζητώντας μιá γελοία τιμή, «Μιμηστε τούς γενναίους», κτλ.
- σ. 420: «'Αξιοποιήστε τήν ιδιοκτησία Σας!» «'Αξιοποιήσου!»

Αὐτά τά ήθικά άποφθεγμετάκια, πού ο Σάντσο τά έμαθε άπό έναν Έβραίο μικροπωλητή τής 'Ανδαλουσίας πού έδινε στό γιό του κανόνες

ζωής και έμπορίου, και πού ο Σάντσο τά βγάζει τώρα μέσα από τό γυλιό του, άποτελοϋν τήν κύρια περιουσία τοϋ Συνεταιρισμοϋ. Ή βάση δλων αυτών των θέσεων είναι ή μεγάλη θέση τής σ. 351:

«Κάθε τι πού είσαι σέ θέση νά κάνεις (vermagst) είναι ή περιουσία σου.» (Vermögen)

Αυτή ή φράση είτε δέν έχει καμμιά σημασία, δηλαδή έχει μιά σκέτη ταυτολογική σημασία, είτε είναι άνοησία. Είναι ταυτολογία άν σημαίνει: αυτό πού είσαι σέ θέση νά κάνεις είναι ικανότητά Σου (Vermögen). Είναι παραλογισμός άν τό Vermögen άριθ. 2 πρόκειται νά δηλώνει τήν περιουσία «στή συνηθισμένη έννοια», δηλαδή τήν έμπορική περιουσία, και άν ή πρόταση βασίζεται, επομένως, πάνω σ' αυτή τήν έτυμολογία. Ή σύγκρουση συνίσταται άκριβώς στό δι από τήν ικανότητά μου (Vermögen) ζητιέται κάτι διαφορετικό άπ' αυτό πού αυτή μπορεί νά κάνει, λογουχάρη από τήν ικανότητά μου νά φτιάχνει στίχους ζητιέται νά κάνει χρήματα άπ' αυτούς τούς στίχους. Ή από τήν ικανότητά μου ζητιέται άκριβώς κάτι τό έντελώς διαφορετικό από τό είδικό προϊόν αυτής τής ιδιαίτερης ικανότητας, δηλαδή ένα προϊόν πού έξαρτιέται από ξένες σχέσεις πού δέν υπάγονται στην ικανότητά μου. Αυτή ή δυσκολία υποτίθεται δι λύνεται μέσα στό Συνεταιρισμό μέ τή βοήθεια τής έτυμολογικής συνωνυμίας. Βλέπουμε πώς ο έγωιστής δημοδιδάσκαλός μας λογαριάζει νά πιάσει ένα ύψηλό πόστο στό Συνεταιρισμό. Άλλωστε αυτή ή δυσκολία είναι μονάχα φαινομενική. Τό συνηθισμένο άποφθεγματάκι, πυρήνας τής ήθικής τοϋ άστοϋ: Anything is good to make money of¹, τό βλέπουμε έδώ νά αναλύεται διά μακρών μέ τό πανηγυρικό στύλ τοϋ Σάντσο.

Γ. Ήθική, συναλλαγές, θεωρία τής έκμετάλλευσης

σ. 352: «Συμπεριφέρεστε έγωιστικά όταν δέν κοιτάζετε ο ένας τόν άλλο, ούτε σαν κάτοχο ούτε σαν κουρελή ή εργάτη, αλλά σαν ένα μέρος τής περιουσίας Σας, σά *χρήσιμα ύποκείμενα*. Τότε δε θά δώσετε ούτε στον κάτοχο, τόν ιδιοκτήτη, κάτι για τήν περιουσία του, ούτε σέ κείνον πού εργάζεται, παρά μονάχα σέ κείνον πού Ήσείς χρειάζεστε. Χρειαζόμαστε ένα βασιλιά; άναρωτιοϋνται οί Βορειοαμερικανοί, και άπαντοϋν: Αυτός και ή εργασία του δέν κάνουν για Μας ούτε μιά πεντάρα.»

1. Ήτιδήποτε είναι καλό για νά κάνεις λεφτά.

Ἐπεναντίας, στή σ. 229, κατηγορεῖ τήν «ἀστική περίοδο»:

«Ἐντί νά Μέ παίρνουν δπως εἶμαι, βλέπουν μονάχα τήν ἰδιοκτησία Μου, τίς ἰδιότητες Μου καί συνάπτουν μέ Μένα ἕνα δεσμό γάμου¹ μονάχα γιά χατίρι τῆς ἰδιοκτησίας Μου. Λές καί παντρεύονται αὐτό πού ἔχω, κι ὄχι αὐτό πού εἶμαι.»

Δηλαδή, δίνουν σημασία ἀπλῶς σ' αὐτό πού εἶμαι γιά τούς ἄλλους, στή χρησιμότητά Μου, μέ χειρίζονται σάν ἕνα χρήσιμο ὑποκείμενο. Ὁ Σάντσο φτύνει μέσα στή σούπα τῆς «ἀστικῆς περιόδου», γιά νά μπορέσει νά τήν καταβροχθίσει μόνος του μέσα στό Συνεταιρισμό.

Ἄν τά ἄτομα τῆς σημερινῆς κοινωνίας ἀλληλοκοιτάζονται σάν κάτοχοι, σάν ἐργάτες καί, ἂν τό θέλει ὁ Σάντσο, σάν κουρελῆδες, αὐτό δέ σημαίνει βέβαια τίποτε ἄλλο παρά ὅτι μεταχειρίζονται οἱ μὲν τούς δέ σά χρήσιμα ὑποκείμενα, γεγονός πού μπορεῖ νά τό ἀμφισβητήσῃ μονάχα ἕνα ἄτομο τόσο ἄχρηστο, ὅσο ὁ Σάντσο. Ὁ κεφαλαιοκράτης πού «κοιτάζει» τόν ἐργάτη «σάν ἕνα ἐργάτη», τοῦ δίνει σημασία μονάχα ἐπειδὴ χρειάζεται ἐργάτες. Τό ἴδιο κάνει κι ὁ ἐργάτης μέ τόν κεφαλαιοκράτη, ὅπως ἄλλωστε καί οἱ Ἄμερικανοί, κατά τή γνώμη τοῦ Σάντσο (ὅς μᾶς ἀναφέρει τήν πηγὴ ἀπ' ὅπου πήρε αὐτό τό ἱστορικό γεγονός), δέ *χρειάζονται βασιλιά, γιατί εἶναι ἄχρηστος γι' αὐτούς σάν ἐργάτης*. Ὁ Σάντσο διάλεξε πάλι τό παράδειγμά του μέ τή συνηθισμένη του ἀδεξιότητα, ἐφόσον ὀφείλει ν' ἀποδείξει ἀκριβῶς τό ἀντίθετο ἀπ' αὐτό πού πραγματικά ἀποδείχνει.

σ. 395: «Γιά Μένα δέν εἶσαι τίποτε ἄλλο παρά ἕνα φαγητό, τό ἴδιο ὅπως κι Ἐγώ τρώγομαι καί καταναλώνομαι ἀπό Σένα. Ἐνάμεσά μας δέν ὑπάρχει παρά μιά μόνο σχέση: ἡ σχέση τῆς χρησιμότητας, τῆς ὠφελιμότητας, τοῦ ὀφέλους.»

σ. 416: «Κανένας δέν εἶναι γιά Μένα ἕνα σεβαστό πρόσωπο, οὔτε κἂν ὁ συνάνθρωπός Μου, ἀλλά εἶναι, ὅπως τά ἄλλα *ὄντα*(!), «ἀπλῶς ἕνα ἀντικείμενο, ἐνδιαφέρον ἢ μὴ ἐνδιαφέρον, χρήσιμο ἢ ἄχρηστο.»

Ἡ σχέση τῆς «χρησιμότητας» πού ὀφείλει νά εἶναι μέσα στό Συνεταιρισμό ἢ μοναδική σχέση μεταξύ τῶν ἀτόμων, παραφράζεται μονομιᾶς σέ ἀμοιβαία «κατανάλωση». Οἱ «τέλειοι Χριστιανοί» τοῦ Συναιτερισμοῦ, συμμετέχουν κι αὐτοί σ' ἕνα δεῖπνο, ὄχι ὅμως συντρώγοντας ἀλλά τρώγοντας ὁ ἕνας τόν ἄλλο.

1. *Ehelichen Bund*. Στόν Στίρνερ εἶναι: *ehrliehen Bund* (δεσμός τιμῆς, ἐντιμη συμμαχία).

Ὁ Χέγκελ δείχνει στή *Φαινομενολογία* του πῶς αὐτή ἡ θεωρία τῆς ἀμοιβαίας ἐκμετάλλευσης, πού ὁ Μπένθαμ ἀνέπτυξε μέχρι κορεσμοῦ, μπόρεσε ἀπό τίς ἀρχές κιόλας τοῦ αἰῶνα μας νά νοηθεῖ σά μιὰ φάση τοῦ προηγούμενου αἰῶνα. Βλέπε στό κεφάλαιό του «Ὁ ἀγώνας τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐναντίον τῆς δεισιδαιμονίας», ὅπου ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας παρουσιάζεται σάν τό τελικό πόρισμα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ φαινομενική βλακεία, πού ἀνάγει ὅλες τίς ποικίλες σχέσεις τῶν ἀνθρώπων στή μιὰ καί μόνη σχέση τῆς χρησιμότητας, αὐτή ἡ φαινομενικά μεταφυσική ἀφαίρεση προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι μέσα στή σύγχρονη ἀστική κοινωνία ὅλες οἱ σχέσεις ὑπάγονται οὐσιαστικά σέ μιάν ἀφηρημένη χρηματική-ἐμπορική σχέση. Αὐτή ἡ θεωρία ἦρθε στό προσκήνιο μέ τόν Χόμπς καί τόν Λώκ ταυτόχρονα μέ τήν πρώτη καί τή δεύτερη ἀγγλική ἐπανάσταση, τά πρῶτα χτυπήματα, πού μ' αὐτά ἡ ἀστική τάξη κατάκτησε τήν πολιτική ἐξουσία. Σέ συγγραφεῖς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ἦταν φυσικά ἀπό νωρίτερα ἤδη μιὰ σιωπηρή ὑπόθεση. Ἡ καθαυτοῦ ἐπιστήμη αὐτῆς τῆς θεωρίας τῆς χρησιμότητας εἶναι ἡ πολιτική οἰκονομία. Ἀποκτᾶ τό ἀληθινό της περιεχόμενο στούς Φυσιοκράτες, γιατί αὐτοῖ ἦταν οἱ πρῶτοι πού ἐκθέσανε συστηματικά τίς ἀρχές τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στόν Ἑλβέτιο καί στόν Χόλμπαχ συναντᾶμε ἤδη μιάν ἐξιδανίκευση αὐτῆς τῆς θεωρίας, πού ἀνταποκρίνεται πέρα γιά πέρα στήν ἀντιπολιτευτική θέση τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς τάξης πρὶν τήν ἐπανάσταση. Στόν Χόλμπαχ ὅλη ἡ δραστηριότητα τῶν ἀτόμων στίς ἀμοιβαῖες τους σχέσεις, λχ. στήν ὀμιλία, τήν ἀγάπη, κτλ., παριστάνεται σά μιὰ σχέση χρησιμότητας καί χρησιμοποίησης. Οἱ πραγματικές σχέσεις πού προϋποτίθενται ἐδῶ εἶναι, συνεπῶς, ἡ ὀμιλία, ἡ ἀγάπη, καθορισμένες ἐκδηλώσεις καθορισμένων ἰδιοτήτων τῶν ἀτόμων. Οἱ σχέσεις αὐτές ὑποτίθεται τώρα ὅτι δέν ἔχουν τήν προσιδιάζουσα σ' αὐτές σημασία ἀλλά ὅτι εἶναι ἡ ἔκφραση καί ἡ εἰκόνα μιᾶς τρίτης σχέσης πού τίς ὑποκαθιστᾶ: τῆς *σχέσης χρησιμότητας ἢ χρησιμοποίησης*. Αὐτή ἡ *παράφραση* παύει νά εἶναι ἀνόητη καί ἀυθαίρετη μονάχα ἀπό τή στιγμή πού αὐτές οἱ σχέσεις ἔχουν γιά τό ἄτομο ἀξία ὄχι καθεαυτές, ὄχι σάν αὐτοδραστηριότητα, ἀλλά μᾶλλον σά μεταμφιέσεις, ὄχι τῆς κατηγορίας τῆς χρησιμοποίησης, παρά ἑνός πραγματικοῦ τρίτου σκοποῦ καί μιᾶς τρίτης σχέσης πού ὀνομάζεται *σχέση χρησιμότητας*. Ἡ μασκαράτα στίς λέξεις ἔχει νόημα μονάχα ὅταν εἶναι ἡ ἀσύνειδη ἢ συνειδητή ἔκφραση μιᾶς πραγματικῆς μασκαράτας. Στήν περίπτωσή μας, ἡ σχέση χρησιμότητας ἔχει μιάν ἐντελῶς καθορισμένη σημασία, συγκεκριμένα ὅτι ὠφελῶ τόν ἑαυτό μου προξενώντας ζημιά σέ ἄλλο (ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἀνθρώπου). Στήν περίπτωση αὐτή τό ὄφελος πού ἀντλῶ ἀπό κάποια σχέση εἶ-

ναι γενικά ξένο προς αυτή τη σχέση, όπως πιο πάνω στο κεφάλαιο για την περιουσία (Vermögen), είδαμε ότι από κάθε ικανότητα (Vermögen) ζητιόταν ένα προϊόν ξένο προς αυτήν, μία σχέση καθορισμένη από τις κοινωνικές σχέσεις —και αυτή είναι ακριβώς η σχέση χρησιμότητας. Στην πραγματικότητα, αυτό συμβαίνει με τον άστο. Γι' αυτόν αξία καθαυτή έχει *μιά μόνη* σχέση — ή σχέση της εκμετάλλευσης. Όλες οι άλλες σχέσεις έχουν αξία γι' αυτόν μονάχα στο βαθμό που μπορεί να τις κατατάξει σ' αυτή τη μία σχέση, κι ακόμα κι εκεί όπου συναντά σχέσεις που δεν μπορούν άμεσα να συμπεριληφθούν στη σχέση εκμετάλλευσης, τουλάχιστο τις συμπεριλαμβάνει σ' αυτή με τη φαντασία. Η υλική έκφραση αυτού του όφελους είναι το χρήμα, ο εκπρόσωπος της αξίας όλων των πραγμάτων, ανθρώπων και κοινωνικών σχέσεων. Άλλωστε, φαίνεται από την πρώτη ματιά ότι η κατηγορία «χρησιμοποίηση» είναι πρώτα απ' όλα μία αφαίρεση από τις πραγματικές σχέσεις που έχω με άλλους ανθρώπους —άλλά με κανένα τρόπο από τη σκέψη και τη σκέτη θέληση— και ύστερα, αντίστροφα, αυτές οι σχέσεις περνούν για πραγματικότητα της κατηγορίας που έχει βγει σαν αφαίρεση απ' αυτές τις ίδιες. Πρόκειται δηλαδή για μιά έντελώς άφηρημένη θεωρητική μέθοδο. Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο και με το ίδιο δικαίωμα, ο Χέγκελ παρέστησε όλες τις σχέσεις σά σχέσεις του αντικειμενικού πνεύματος. Έτσι η θεωρία του Χόλμπαχ είναι η ιστορικά δικαιωμένη φιλοσοφική ψευδαίσθηση για την ακριβώς τότε ανερχόμενη στη Γαλλία αστική τάξη, που η όρεξή της για εκμετάλλευση θά μπορούσε ακόμα να έρμηνευτεί σά μιά επιθυμία για την πλήρη ανάπτυξη των ατόμων μέσα σέ μιά συναλλαγή απελευθερωμένη από τά παλιά φεουδαρχικά δεσμά. Η απελευθέρωση, από την άποψη της αστικής τάξης, δηλαδή ο συναγωνισμός, ήταν ασφαλώς, για τό 18ο αιώνα, ο μοναδικός δυνατός τρόπος ν' ανοιχτεί στά άτομα ένας νέος δρόμος για πιο ελεύθερη ανάπτυξη. Η θεωρητική διακήρυξη της συνειδητοποίησης που αντιστοιχεί σ' αυτή την αστική πρακτική, της συνειδητοποίησης της άμοιβαίας εκμετάλλευσης σά γενικής άμοιβαίας σχέσης όλων των ατόμων, ήταν επίσης μιά τολμηρή και φανερή πρόοδος, ένας βεβηλωτικός *φωτισμός* πάνω στον πολιτικό, πατριαρχικό, θρησκευτικό και επαναπαυτικό καλλωπισμό της εκμετάλλευσης υπό τό καθεστώς της φεουδαρχίας· έναν καλλωπισμό που αντιστοιχοῦσε στην τοτινή μορφή εκμετάλλευσης και που συστηματοποιήθηκε ειδικά από τούς συγγραφείς της απόλυτης μοναρχίας.

Άκόμα κι αν ο Σάντσο, στο «Βιβλίο» του, είχε κάνει τό ίδιο πράγμα με κείνο που έκαμαν ο Έλβέτιος και ο Χόλμπαχ στον προηγούμενο αιώνα, ο αναχρονισμός θά ήταν και τώρα γελοῖος. Άλλά είδαμε ότι στη θέση

τοῦ ἐνεργητικοῦ ἀστικοῦ ἐγωισμοῦ ἔβαλε ἕναν καυχησιάρικο, σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του, ἐγωισμό. Ἡ μόνη του ὑπηρεσία —κι αὐτή παρά τή θέλησή του καί χωρίς νά τό ξέρει— εἶναι ὅτι ἐξέφρασε τόν πόθο τοῦ σημερινοῦ Γερμανοῦ μικροαστοῦ νά γίνει ἀστός. Ἦταν ἐντελῶς μέσα στή φύση τῶν πραγμάτων τό ὅτι ὄσο μικρόψυχα, δειλά καί στενόμυαλα ἐκδηλώνονται οἱ ἀστοί αὐτοί στήν πρακτική ζωή, τόσο ἀκριβῶς ἀγύρτικα, καυχησιάρικα καί ἀσύστολα γέμιζε τόν κόσμο μέ τίς ἀρλοῦμπες του ὁ «Μοναδικός» ἀνάμεσα στούς φιλοσοφικούς τοὺς ἐκπροσώπους. Ταιριάζει πέρα γιά πέρα μέ τήν κατάσταση αὐτῶν τῶν ἀστῶν τό ὅτι δέ θέλουν νά ξέρουν τίποτε γιά τό θεωρητικό τους φανφαρόνο καί ὅτι καί τοῦτος δέν ξέρει τίποτε γιά δαύτους, τό ὅτι βρίσκονται σέ ἀσυμφωνία μεταξύ τους, καί ὅτι αὐτός πρέπει νά κηρύσσει τό σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμό. Τώρα ἴσως ὁ Σάντσο νά βλέπει μέ τί ὀμφάλιο λῶρο συνδέεται ὁ «Συνεταιρισμός» (Verein) του μέ τήν Τελωνειακή Ἐνωσι (Zollverein)¹.

Οἱ πρόοδοι τῆς θεωρίας τῆς χρησιμότητας καί τῆς ἐκμετάλλευσης, οἱ διάφορες φάσεις της, συνδέονται στενά μέ τίς διάφορες ἐποχές ἐξέλιξης τῆς ἀστικῆς τάξης. Στήν περίπτωση τοῦ Ἑλβέτιου καί τοῦ Χόλμπαχ, τό πραγματικό περιεχόμενο τῆς θεωρίας ποτέ δέν προχώρησε πολύ πέρα ἀπό τό νά παραφράζει τόν τρόπο ἐκφρασης τῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Ἦταν μιὰ διαφορετική μέθοδος ἐκφρασης, περισσότερο ἢ ἐπιθυμία νά ἀναχθοῦν ὄλες οἱ σχέσεις στή σχέση ἐκμετάλλευσης καί νά ἐξηγηθεῖ ἡ ἐπικοινωνία τῶν ἀνθρώπων ἀπό τίς ὕλικές ἀνάγκες καί τόν τρόπο ἱκανοποίησής τους, παρά τό ἴδιο τό γεγονός. Τό πρόβλημα εἶχε τεθεῖ. Ὁ Χόμπς καί ὁ Λώκ εἶχαν μπροστά στά μάτια τους τόσο τήν προγενέστερη ἀνάπτυξη τῆς ὀλλανδικῆς ἀστικῆς τάξης (κι οἱ δύο τους εἶχαν ζήσει γιά ἕνα διάστημα στήν ὀλλανδία) ὄσο καί τίς πρῶτες πολιτικές ἐνεργεῖες πού μ' αὐτές ἡ ἀστική τάξη τῆς Ἀγγλίας βγήκε μέσα ἀπό τοὺς τοπικούς καί ἐπαρχιακούς περιορισμούς, καί ἕνα σχετικά ἀναπτυγμένο στάδιο τῆς βιομηχανίας, τοῦ ὑπερπόντιου ἐμπορίου καί τῆς ἀποικιοποίησης. Αὐτό ἰσχύει ἰδιαίτερα γιά τόν Λώκ, πού ἔγραψε κατά τήν πρώτη περίοδο τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας, ὅταν ἐμφανίστηκαν οἱ μετοχικές ἐταιρίες, ἡ Τράπεζα τῆς Ἀγγλίας καί ἡ ἀγγλική κυριαρχία στίς θάλασσες. Σ' αὐτούς, καί ἰδιαί-

1. Ἡ Zollverein, ἡ Τελωνειακή Ἐνωσι (Πρωσική-Γερμανική Τελωνειακή Ἐνωσι) εἶναι μιὰ οἰκονομική καί πολιτική συνένωση γερμανικῶν χωριστῶν κρατῶν ὑπό τήν πρωσική ἡγεμονία γιά τήν κατάργηση τῶν ἐσωτερικῶν τελωνείων καί τόν ἀπό κοινού καθορισμό τῶν τελωνειακῶν δασμῶν. Συγκροτήθηκε τήν 1η Ἰανουαρίου τοῦ 1834, ἀπό τήν Πρωσία καί ἄλλα κράτη-μέλη τῆς Γερμανικῆς Ὄμοσπονδίας. Ἡ Αὐστρία καί μερικά μικρά-κράτη δέν προσχώρησαν στήν Τελωνειακή Ἐνωσι.

τερα στον Λώκ, ή θεωρία τής εκμετάλλευσης συνδέεται ακόμα άμεσα μέ ένα οικονομικό περιεχόμενο.

Ό Έλβέτιος και ό Χόλμπαχ, εκτός από τήν άγγλική θεωρία και τήν ως τότε ανάπτυξη τής όλλανδικής και άγγλικής άστικής τάξης, είχαν μπροστά τους και τή γαλλική άστική τάξη πού άγωνιζόταν ακόμα για τήν έλευθέρή της ανάπτυξη. Τό γενικό έμπορικό πνεύμα του 18ου αιώνα είχε, ειδικά στή Γαλλία, κατακτήσει όλες τίς τάξεις μέ τή μορφή άφηρημένων θεωρητικών κατασκευών. Οί οικονομικές δυσκολίες τής κυβέρνησης και οί άπορρέουσες άπ' αυτήν διαμάχες γύρω από τό θέμα τής φορολογίας, άπασχολούσαν άπό τότε κίόλας όλη τή Γαλλία. Έπιπρόσθετα, τό Παρίσι στο 18ο αιώνα ήταν ή μόνη παγκόσμια πόλη, ή μόνη πόλη όπου ύπήρχε προσωπική επικοινωνία ανάμεσα σε άτομα όλων τών έθνών. Αυτές οί προϋποθέσεις, μαζί και μέ τόν καθολικότερο χαρακτήρα τών Γάλλων γενικά, έδωσαν στή θεωρία του Έλβέτιου και του Χόλμπαχ τήν ιδιάζουσα οικουμενική χροιά, αλλά ταυτόχρονα τής άφαίρεσαν τό θετικό οικονομικό περιεχόμενο, πού μπορούσε ακόμα νά βρεϊ κανείς στους Άγγλους. Η θεωρία, πού ήταν ακόμα στους Άγγλους ή άπλή διαπίστωση ενός γεγονότος, γίνεται στους Γάλλους ένα φιλοσοφικό σύστημα. Αυτή ή γενικότητα, ή στερημένη άπό θετικό περιεχόμενο, έτσι όπως τή διακρίνουνε στον Έλβέτιο και τόν Χόλμπαχ, διαφέρει ούσιωδώς άπό τήν πλούσια σε περιεχόμενο όλότητα πού βρίσκουμε για πρώτη φορά στον Μπένθαμ και στον Μίλλ. Η πρώτη άντιστοιχεί στή μαχόμενη και όχι ακόμα άναπτυγμένη άστική τάξη, ή δεύτερη στή κυρίαρχη, άναπτυγμένη άστική τάξη.

Τό περιεχόμενο τής θεωρίας τής εκμετάλλευσης, πού τό παραμέλησαν οί Έλβέτιος και Χόλμπαχ, τό άνάπτυξαν και τό συστηματοποίησαν οί Φυσιοκράτες τήν ίδια εποχή μέ τόν Χόλμπαχ. Έπειδή όμως πήραν σά βάση τους τίς μη άναπτυγμένες οικονομικές σχέσεις τής Γαλλίας, όπου ή φεουδαρχία —στήν όποία ή γαιοκτησία παίζει τόν κύριο ρόλο— δέν είχε ακόμα τσακιστεί, παρέμειναν σε τέτοιο βαθμό δέσμοι τής φεουδαρχικής άντίληψης, ώστε έδήλωναν ότι ή γαιοκτησία και ή καλλιέργεια τής γής είναι εκείνη (ή παραγωγική δύναμη) πού καθορίζει τήν όλη δομή τής κοινωνίας.

Η θεωρία τής εκμετάλλευσης χρωστάει τήν παραπέρα άνάπτυξή της στήν Άγγλία στον Γκόντγουϊν, αλλά ιδιαίτερα στον Μπένθαμ, πού σιγά-σιγά, στο βαθμό πού ή άστική τάξη έπιβαλόταν στήν Άγγλία και στή Γαλλία, εισηγάγε πάλι τό οικονομικό περιεχόμενο πού είχαν παραμελήσει οί Γάλλοι. Η «Πολιτική Δικαιοσύνη» του Γκόντγουϊν γράφτηκε τόν καιρό τής Τρομοκρατίας, και τά κύρια έργα του Μπένθαμ στή διάρκεια και

υστερα από τή Γαλλική επανάσταση και τήν ανάπτυξη τής μεγάλης βιομηχανίας στην Άγγλία. Τήν πλήρη συνένωση τής θεωρίας τής χρησιμότητας μέ τήν πολιτική οικονομία τή βρίσκουμε τελικά στόν Μίλλ.

Προηγούμενα, τήν πολιτική οικονομία τή μελετούσαν, είτε χρηματιστές, τραπεζίτες και έμποροι —δηλαδή, γενικά, άνθρωποι άμεσα μπλεγμένοι στίς οικονομικές σχέσεις—, είτε άνθρωποι μέ γενική μόρφωση, σάν τούς Χόμπς, Λώκ και Χιούμ, πού τούς ένδιέφερε σάν κλάδος τής έγκυκλοπαιδικής γνώσης. Χάρη στούς Φυσιοκράτες, ή πολιτική οικονομία γιά πρώτη φορά άνυψώθηκε στό επίπεδο ειδικής επιστήμης, και από αυτούς και πέρα άναπτύσσεται σάν τέτοια. Σάν ειδικός κλάδος τής επιστήμης περιέλαβε τίς άλλες σχέσεις —πολιτικές, νομικές, κτλ.— σέ τέτοιο βαθμό, ώστε τίς άνήγαγε σέ οικονομικές σχέσεις. Τήν ύπαγωγή δμως αυτή δλων τών σχέσεων στην ίδια, τή θεώρησε σά μιά μονάχα πλευρά αυτών τών σχέσεων, και έτσι τούς άφησε, κατά τά λοιπά, μιάν άυτοτελή σημασία έξω από τήν οικονομία. Ή πλήρης ύπαγωγή δλων τών ύφιστάμενων σχέσεων στή σχέση χρησιμότητας, και ή δίχως δρους άνύψωσή της ως τό σημείο νά γίνει τό μοναδικό περιεχόμενο δλων τών άλλων σχέσεων, είναι πράγματα πού συναντάμε γιά πρώτη φορά στόν Μπένθαμ. Σ' αυτόν, υστερα από τή Γαλλική επανάσταση και τήν ανάπτυξη τής μεγάλης βιομηχανίας, ή άστική τάξη δέν έμφανίζεται πιά σά μιά ξεχωριστή τάξη, αλλά σάν τάξη πού οί δροι τής ύπαρξής της είναι οί δροι ύπαρξης δλης τής κοινωνίας.

Όταν πιά έξαντλήθηκαν οί αισθηματικές και ήθικολογικές παραφράσεις, πού άποτελούσαν γιά τούς Γάλλους όλόκληρο τό περιεχόμενο τής θεωρίας τής χρησιμότητας, τό μόνο πού έμεινε γιά μιά παραπέρα της άνάπτυξη ήταν τό έρώτημα: πώς νά χρησιμοποιούνται τά άτομα και οί σχέσεις τους, πώς νά γίνεται ή εκμετάλλευσή τους; Ή άπάντηση σ' αυτό τό έρώτημα είχε, στό μεταξύ, δοθει κιόλας από τήν οικονομία. Τό μόνο βήμα πρός τά έμπρός πού μπορούσε νά γίνει ήταν ή ένσωμάτωση του οικονομικού περιεχομένου. Τό βήμα αυτό έγινε από τόν Μπένθαμ. Άλλά είχε ήδη διατυπωθει στην πολιτική οικονομία ή ιδέα δι οί κύριες σχέσεις εκμετάλλευσης καθορίζονται σέ γενικές γραμμές από τήν παραγωγή, άνεξάρτητα από τή θέληση τών ατόμων πού τίς βρίσκουν έτοιμες μπροστά τους. Έτσι, στή θεωρία τής ώφελιμότητας δέν έμεινε άλλο πεδίο γιά θεωρητικές κατασκευές, από τή στάση τών ατόμων άπέναντι σ' αυτές τίς σημαντικές σχέσεις, ή ιδιωτική εκμετάλλευση από μέρος τών ατόμων ενός κόσμου πού ήδη ύπάρχει. Πάνω σ' αυτό ο Μπένθαμ και ή σχολή του άράδιαζαν μακρούς ήθικολογικούς συλλογισμούς. Μέ τόν τρόπο αυτό, όλόκληρη ή κριτική γιά τόν ύπάρχοντα κόσμο, πού τήν είχε κάνει ή θεωρία τής χρησι-

μότητας, κρατήθηκε κι αυτή μέσα σ' έναν περιορισμένο ορίζοντα. Ήντας δέσμια τών συνθηκῶν τῆς ἀστικής τάξης, ἡ θεωρία αὐτὴ δὲν μποροῦσε νὰ ἀσκῆσει κριτικὴ παρά μόνο γιὰ τίς σχέσεις πού κληρονομήθηκαν ἀπὸ μιὰ προγενέστερη ἐποχὴ καὶ πού ἔστεκαν ἐμπόδιο στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικής τάξης. Ἐπομένως, ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας ἀναπτύσσει, βέβαια, τὴ συνάφεια ὄλων τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων μὲ τίς οικονομικὲς σχέσεις, ἀλλὰ τὸ κάνει αὐτὸ κατὰ ἕνα τρόπο περιορισμένο.

Ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ χαρακτῆρα μιᾶς θεωρίας τῆς γενικῆς χρησιμότητας, ἀλλὰ ὁ χαρακτῆρας αὐτὸς ἀπόκτησε περιεχόμενο μονάχα μὲ τὴν ἐνσωμάτωση σ' αὐτὴ τῶν οικονομικῶν στοιχείων, εἰδικά τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς. Μὲ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, ἡ ἰδιωτικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου γίνεται γενικῆς χρησιμότητας. Ἡ γενικὴ χρησιμότητα τοῦ Μπένθαμ ἀνάγεται στὴν ἴδια γενικὴ χρησιμότητα πού ἐκδηλώνεται γενικά στό συναγωνισμό. Μὲ τὴν εἰσέλευση τῶν οικονομικῶν στοιχείων τῆς γαιοπροσόδου, τοῦ κέρδους καὶ τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, εἰσάγονται οἱ καθορισμένες σχέσεις ἐκμετάλλευσης τῶν διαφόρων τάξεων, μιὰ καὶ ὁ τρόπος ἐκμετάλλευσης ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ἐκμεταλλευτῆ στὴ ζωὴ. Ὡς ἐδῶ, ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας μπόρεσε νὰ συνδεθεῖ μὲ καθορισμένα κοινωνικά γεγονότα. Ἡ παραπέρα ἐρευνὰ τῆς πάνω στὸν τρόπο ἐκμετάλλευσης ἐκτρέπεται σὲ κατηχητικὴ φρασεολογία.

Τὸ οικονομικὸ περιεχόμενο μετᾶτρεψε βαθμιαῖα τὴ θεωρία τῆς χρησιμότητας σὲ μιὰν ἀπλὴ ἀπολογία τοῦ κατεστημένου, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι, μέσα στὶς ὑπάρχουσες συνθῆκες, οἱ τωρινὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι οἱ πιὸ ἐπωφελεῖς καὶ οἱ πιὸ γενικά χρήσιμες. Αὐτὸ τὸ χαρακτῆρα ἔχει σὲ ὄλους τοὺς σύγχρονους οἰκονομολόγους.

Ἐνῶ, ἔτσι, ἡ θεωρία τῆς χρησιμότητας εἶχε τουλάχιστο τὸ πλεονέκτημα νὰ δείχνει τὴ συνάφεια ὄλων τῶν ὑφιστάμενων σχέσεων μὲ τὰ οικονομικά θεμέλια τῆς κοινωνίας, στὸν Σάντσο ἔχει χάσει κάθε θετικὸ περιεχόμενο. Εἶναι ἀποσπασμένη ἀπ' ὅλες τίς πραγματικὲς σχέσεις καὶ περιορίζεται στὴν ἀπλὴ ψευδαἰσθησιμότητα τοῦ μεμονωμένου ἀστοῦ γιὰ τὴν «ἐξυπνάδα» του, πού μ' αὐτὴ πιστεῦει πὼς ἐκμεταλλεύεται τὸν κόσμον. Ἄλλωστε ὁ Σάντσο μονάχα σὲ λίγα χωρία ἀσχολεῖται μὲ τὴ θεωρία τῆς χρησιμότητας, ἔστω καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀραιωμένη μορφή. Ὁ σύμφωνος μὲ τὸν ἑαυτὸ του ἐγωισμὸς, δηλαδὴ ἡ ψευδαἰσθησιμότητα γιὰ τούτῃ τὴν ψευδαἰσθησιμότητα τοῦ μικροαστοῦ, γεμίζει, ὅπως εἶδαμε, ὁλόκληρο τὸ «Βιβλίον». Ἀκόμα κι αὐτὰ τὰ λίγα χωρία ὁ Σάντσο καταλήγει νὰ τὰ διαλύσει σὲ φούμαρα, ὅπως θὰ φανεῖ πιὸ κάτω.

Δ. Θρησκεία

«Μέσα σ' αυτή τήν κοινότητα» (δηλαδή μαζί με άλλους ανθρώπους)
«'Εγώ δέ βλέπω ἀπολύτως τίποτε ἄλλο παρεκτός ἕναν πολλαπλασιασμό τῆς δυνάμης μου, καί αὐτή τή διατηρῶ μονάχα στό βαθμό πού εἶναι ἡ πολλαπλασιασμένη δύναμή Μου.» (σ. 416)
«'Εγώ δέν αὐτοταπεινώνομαι πιά μπροστά σέ καμμιά δύναμη, καί ἀντιλαμβάνομαι πώς ὅλες οἱ δυνάμεις εἶναι μονάχα ἡ δική Μου δύναμη, ψαί ὀφείλω ἀμέσως νά τίς ὑποτάξω, ἄν ἀπειλοῦν νά γίνουν μιά δύναμη ἐναντίον Μου ἢ πάνω ἀπό Μένα. Ἡ καθεμιά τους ἐπιτρέπεται νά εἶναι μόνο ἕνα ἀπό τά μέσα Μου γιά νά ἐπιβληθῶ.»

«Βλέπω», «ἀντιλαμβάνομαι», «ὀφείλω νά ὑποτάξω», ἡ δύναμη «ἐπιτρέπεται νά εἶναι μόνο ἕνα ἀπό τά μέσα Μου». Τί σημαίνουν αὐτές οἱ ἠθικές ἀξιώσεις καί πόσο ἀντιστοιχοῦν στήν πραγματικότητα, τό εἶδαμε κιόλας στό κεφάλαιο γιά τό «Συνεταιρισμό». Αὐτή ἡ ψευδαίσθηση γιά τή δύναμή του συνδέεται στενά μέ τήν ἄλλη, ὅτι μέσα στό Συνεταιρισμό ἡ «ὑπόσταση» ἀφανίζεται (βλέπε «'Αθρωπιστικός φιλελευθερισμός»), καί ὅτι οἱ σχέσεις τῶν μελῶν τοῦ Συνεταιρισμοῦ δέν ἀποκοτοῦν ποτέ μίαν ἀσάλευτη μορφή μπροστά στά ξεχωριστά ἄτομα.

«'Ο συνεταιρισμός (Verein), ἡ συνένωση (Vereinigung), αὐτή ἡ αἰώνια ρευστή συνένωση τῶν κάθε λογῆς σταθερῶν στοιχείων... Βέβαια, μιά κοινωνία μπορεῖ νά γεννηθεῖ καί μέσω τοῦ συνεταιρισμοῦ, ἀλλά μονάχα ὅπως μιά ἔμμομη ἰδέα μπορεῖ νά γεννηθεῖ ἀπό μιά σκέψη... Ἄν ἕνας συνεταιρισμός ἔχει ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ κοινωνία, ἔπαψε νά εἶναι μιά συνένωση, γιατί ἡ συνένωση εἶναι μιά ἀδιάκοπη διαδικασία ἐνοποίησης (Sich-Vereinigen)· ἔγινε μιά συνεταιρισμένη ὑπαρξη, τό πτώμα τοῦ συνεταιρισμοῦ ἢ τῆς συνένωσης — κοινωνία... 'Ο συνεταιρισμός δέ συγκρατεῖται οὔτε ἀπό ἕνα φυσικό οὔτε ἀπό ἕνα πνευματικό δεσμό.» (σ. 294, 408, 416)

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό «φυσικό δεσμό», αὐτός ὑπάρχει —στό πείσμα τῆς «ἀντιθέλησης» τοῦ Σάντσο— μέσα στό Συνεταιρισμό, μέ τή μορφή τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγγαρεύσιμου ἀγρότη καί τῆς ἀντίστοιχης ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας κτλ. Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τόν «πνευματικό δεσμό» μέσα στή φιλοσοφία τοῦ Σάντσο. Γιά τά λοιπά εἶναι ἀρκετό νά παραπέμψουμε σ' αὐτό πού ἔχουμε ἤδη πολλές φορές ἐπαναλάβει, ἀκόμα κι ὅταν μιλήσαμε γιά τό Συνεταιρισμό, σχετικά μέ τή βασισμένη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας αὐτονόμηση τῶν σχέσεων ἀπέναντι στά ἄτομα.

«Κοντολογίς, ἡ κοινωνία εἶναι *ιερή*, ὁ Συνεταιρισμός εἶναι *δικός Σου*. Ἡ κοινωνία Σέ χρησιμοποιεῖ, κι Ἐσύ χρησιμοποιεῖς τὸ Συνεταιρισμό», κτλ. (σ. 418)

Ε. Συμπληρωματικά στοιχεία γιὰ τὸ Συνεταιρισμό

Ἐνῶ μέχρι τώρα δέν εἶδαμε ἄλλη δυνατότητα νὰ φτάσουμε στό «Συνεταιρισμό» παρεκτός τὸ δρόμο τῆς ἀνταρσίας, τώρα μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ «Σχόλιο» ὅτι ὁ «Συνεταιρισμός τῶν ἐγωιστῶν» ἤδη ὑπάρχει σέ «ἐκατοντάδες χιλιάδες» ἀντίτυπα σὰ μιὰ πλευρὰ τῆς ὑπάρχουσας ἀστικῆς κοινωνίας καί ὅτι μᾶς εἶναι προσιτός, καί χωρὶς καμμιά ἀνταρσία καί χωρὶς κανένα «Στίρνερ».·Ὑστερα ὁ Σάντσο μᾶς δείχνει:

«τέτοιους συνεταιρισμούς στή ζωή. Ὁ Φάουστ βρίσκεται στό μέσο τέτοιων συνεταιρισμῶν ὅταν ἀναφωνεῖ: Ἐδῶ εἶμαι ἄνθρωπος» (!) «ἐδῶ μπορῶ νὰ εἶμαι ἄνθρωπος¹ — γράφει μάλιστα καθαρά ἐδῶ ὁ Γκαῖτε», («ἀλλά Humanus σημαίνει ὁ ἅγιος, βλ. Γκαῖτε»², πρβλ. «τὸ Βιβλίον»). «Ἄν ὁ Χέσς ἐξέταζε προσεκτικά τὴν πραγματικὴ ζωή, θὰ ἔβλεπε ἐκατοντάδες χιλιάδες τέτοιους ἐγωιστικούς συνεταιρισμούς — ἄλλους πολὺ ἐφήμερους καί ἄλλους διαρκείας.»

Ὁ Σάντσο βάζει ὅστερα τὰ «παιδιά» νὰ μαζευτοῦν γιὰ παιγνίδι μπροστὰ στό παράθυρο τοῦ Χέσς, καί «μερικές καλές γνωριμίες» νὰ πάρουν τὸν Χέσς σέ μιὰ ταβέρνα καί νὰ τὸν βάλουν νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὴν «ἀγαπημένη» του.

«Βέβαια, ὁ Χέσς δέ θὰ ἀντιληφθεῖ πόσο μεστὰ ἀπὸ περιεχόμενο εἶναι αὐτὰ τὰ τετριμμένα παραδείγματα καί πόσο ἀπέραντα διαφορετικά εἶναι ἀπὸ τίς ἱερές κοινωνίες, ἀκόμα κι ἀπὸ τὴν ἀδελφική, ἀνθρώπινη κοινωνία τῶν ἁγίων σοσιαλιστῶν.» («Σάντσο ἐναντίον Χέσς», Βίγκαντ, σ. 193,194)

Κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο, στή σ. 305 τοῦ «Βιβλίου», ὁ «Συνεταιρισμός γιὰ ὕλικους σκοποὺς καί συμφέροντα» γίνεται καλοπροαίρετα ἀποδεκτός σάν ἓνας ἐθελοντικός συνεταιρισμός ἐγωιστῶν.

Ἔτσι ὁ Συνεταιρισμός ἀνάγεται ἐδῶ, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, στοὺς ἀστι-

1. Ἀπὸ τὸν «Φάουστ» τοῦ Γκαῖτε, Μέρος 1ο, Πασχαλινὸς περίπατος.

2. Humanus — πρόσωπο ἀπὸ τὸ ἀτέλειωτο ποίημα τοῦ Γκαῖτε «Τὰ μυστικά».

κούς συνεταιρισμούς και μετοχικές εταιρίες και, από τήν ἄλλη, σέ λέσχες τῶν πολιτῶν, ὁμαδικές ἐκδρομές, κτλ. Τό ὅτι οἱ πρῶτοι ἀνήκουν τελείως στή σημερινή ἐποχή εἶναι γνωστό, καί τό ὅτι αὐτό ἀληθεύει ἐξίσου καί γιά τίς δευτέρες εἶναι ἐπίσης γνωστό. Ἐξετάσει ὁ Σάντσο τούς «συνεταιρισμούς» μιᾶς παλιότερης ἐποχῆς, λχ. τῆς φεουδαρχικῆς, ἢ τούς συνεταιρισμούς ἄλλων ἐθνῶν, λχ. τῶν Ἰταλῶν, τῶν Ἀγγλων, κτλ., μέχρι καί τούς «συνεταιρισμούς» τῶν παιδιῶν, γιά νά καταλάβει τή διαφορά. Μέ αὐτή τήν καινούργια ἐρμηνεία τοῦ Συνεταιρισμοῦ ἐπιβεβαιώνει ἀπλῶς τό σκουριασμένο του συντηρητισμό. Ὁ Σάντσο, πού δέχτηκε μέσα στόν δῆθεν καινούργιο θεσμό του ὀλόκληρη τήν ἀστική κοινωνία —στό βαθμό πού αὐτό τοῦ ἦταν εὐχάριστο—, διαβεβαιώνει ἀπλῶς ἐδῶ συμπληρωματικά, ὅτι μέσα στό Συνεταιρισμό του οἱ ἄνθρωποι θά διασκεδάζουν καί μάλιστα μέ τόν ἐντελῶς πατροπαράδοτο τρόπο. Ὁ ἀγαθούλης μας, φυσικά, δέ σκέφτεται ποιές ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτόν ὑπάρχουσες σχέσεις τοῦ δίνουν —ἢ δέν τοῦ δίνουν— τή δυνατότητα νά «συνοδέσει μερικές καλές γνωριμίες σέ μιᾶ ταβέρνα».

Ἡ ἰδέα νά διαλυθεῖ ὀλόκληρη ἡ κοινωνία σέ ἐθελοντικές ὁμάδες, ἰδέα ἀναθεωρημένη καί διορθωμένη ἀπό τόν Στίρνερ σύμφωνα μ' ὅσα ἄκουσε νά φημολογοῦνται στό Βερολίνο, ἀνήκει στόν Φουριέ¹. Ἀλλά στόν Φουριέ αὐτή ἡ ἀντίληψη προϋποθέτει ἕναν πλήρη μετασχηματισμό τῆς κοινωνίας καί βασίζεται σέ μιᾶ κριτική τῶν ὑφιστάμενων «συνεταιρισμῶν» —πού τόσο θαυμάζει ὁ Σάντσο— καί ὅλης τῆς ἀνιαρότητάς τους. Ὁ Φουριέ περιγράφει αὐτές τίς σημερινές προσπάθειες διασκεδάσης σέ σύνδεση μέ τίς ὑπάρχουσες σχέσεις παραγωγῆς καί ἀνταλλαγῆς, καί τίς καταπολεμᾷ. Ὁ Σάντσο ἀπέχει πολύ ἀπό τοῦ νά τίς ἐπικρίνει. Ἰσα-ἴσα θέλει νά τίς μεταφυτέψει ὀλόκληρες στόν καινούργιο του θεσμό τῆς «συνεννόησης» γιά τήν προαγωγή τῆς εὐτυχίας, ἀποδείχνοντας ἔτσι ἀπλῶς γι' ἄλλη μιᾶ φορά πόσο γερά εἶναι δέσμιος τῆς ὑπάρχουσας ἀστικῆς κοινωνίας.

Τελικά, ὁ Σάντσο ἐκφωνεῖ τόν παρακάτω *oratio pro domo*², δηλαδή γιά τό «Συνεταιρισμό».

«Ἐνας συνεταιρισμός, δπου ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν του ἀφήνουν

1. Βλ. Charles Fourier, «Théorie de l'unité universelle» («Θεωρία τῆς οἰκουμεικῆς Ἑνότητας»). Τό ἔργο αὐτό κυκλοφόρησε στό 2ο καί στόν 5ο τόμο τῶν «Ἀπάντων τοῦ Σ. Φουριέ» καί ἀποτελεῖ ἕνα ξαναδούλεμα τοῦ «Traité de l'Association domestique-agricole» («Πραγματεία γιά τόν οἰκιακό - ἀγροτικό συνεταιρισμό»).

2. Κατά λέξη: λόγο γιά τό δικό του σπίτι· ἐδῶ: γιά τό δικό του συμφέρο.

νά τούς εξαπατοῦν στά πιό φυσικά καί πιό φανερά συμφέροντά τους, εἶναι ἄραγε ἓνας συνεταιρισμός ἐγωιστῶν; Ἔχουν ἐνωθεῖ ἄραγε ἐγωιστές ἐκεῖ ὅπου ὁ ἓνας εἶναι δοῦλος ἢ δουλοπάροικος τοῦ ἄλλου;... Κοινωνίες ὅπου οἱ ἀνάγκες τοῦ ἑνός ἱκανοποιοῦνται σέ βάρος ἄλλων, ὅπου, λογουχάρη, οἱ μὲν μποροῦν νά ἱκανοποιοῦν τήν ἀνάγκη τους γιά ἀνάπαυση χάρη στό ὅτι ἄλλοι ὑποχρεώνονται νά δουλεύουν μέχρις ἐξάντλησης... Ὁ Χέσς... ταυτίζει αὐτούς τούς «ἐγωιστικούς συνεταιρισμούς» του μέ τό Συνεταιρισμό ἐγωιστῶν τοῦ Στίρνερ.» (Βίγκαντ, σ. 192, 193)

Ὁ Σάντσο λοιπόν ἐκφράζει τόν εὐσεβή πόθο, μέσα στό Συνεταιρισμό του, πού βασίζεται στήν ἀμοιβαία ἐκμετάλλευση, ὅλα τά μέλη νά εἶναι ἐξίσου δυνατά, πονηρά, κτλ. κτλ.... γιά νά μπορεῖ ὁ καθένας νά ἐκμεταλλεῖται τούς ἄλλους στόν ἴδιο ἀκριβῶς βαθμό πού τόν ἐκμεταλλεύονται κι αὐτόν, ἔτσι πού κανένας νά μήν «ἐξαπατᾶται» στά «πιό φυσικά καί πιό φανερά συμφέροντά» του ἢ νά μήν μπορεῖ νά «ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες του σέ βάρος τῶν ἄλλων». Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ὁ Σάντσο ἀναγνωρίζει «φυσικά καί φανερά συμφέροντα» καί «ἀνάγκες» ὄλων — ἐπομένως, ἴσα συμφέροντα καί ἀνάγκες. Ἐπιπλέον, θυμόμαστε καί τή σ. 456 τοῦ «Βιβλίου», ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι τό νά «ξεγελαῖς» τόν ἄλλο εἶναι μιά «ἠθική ἰδέα πού τήν κηρύσσει τό συντεχνιακό πνεῦμα», καί γιά ἓναν ἀνθρωπο πού ἀπόκτησε μιά «σοβαρή μόρφωση» αὐτή παραμένει μιά «ἔμμονη ἰδέα ἀπό τήν ὁποία καμμιά ἐλευθερία τῆς σκέψης δέν μπορεῖ νά σέ προστατέψει». Ὁ Σάντσο «παίρνει τίς σκέψεις του ἀπό τά πάνω καί μένει πιστός σ' αὐτές» (στό ἴδιο). Αὐτή ἡ ἴση δύναμη ὄλων συνίσταται, σύμφωνα μέ τήν ἀξίωσή του, στό νά γίνει ὁ καθένας «παντοδύναμος», δηλαδή ὄλοι νά γίνουν *ἀνίσχυροι* ὁ ἓνας σέ σχέση μέ τόν ἄλλο. Πρόκειται γιά ἓνα ἐντελῶς συνεπές αἶτημα καί συμπίπτει μέ τόν ἀφελή πόθο τοῦ μικροαστοῦ γιά ἓνα κόσμο μικροπωλητῶν, ὅπου ὁ καθένας ἔχει τό ὄφελός του. Ἴσως, πάλι, ὁ ἅγιός μας νά προϋποθέτει ἐντελῶς ξαφνικά μιά κοινωνία ὅπου ὁ καθένας μπορεῖ νά ἱκανοποιεῖ ἀνεμπόδιστα τίς ἀνάγκες του, χωρίς αὐτό νά γίνεται «σέ βάρος ἄλλων», καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ θεωρία τῆς ἐκμετάλλευσης γίνεται ξανά μιά δίχως νόημα παράφραση τῶν πραγματικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων ἀνάμεσά τους.

Ἄφοῦ ὁ Σάντσο μέσα στό «Συνεταιρισμό» του «καταβρόχθισε» καί κατανάλωσε τούς ἄλλους, μεταμορφώνοντας ἔτσι τίς σχέσεις μέ τόν κόσμο σέ σχέσεις μέ τόν ἑαυτό του, περνάει ἀπό αὐτή τήν ἔμμεση αὐτοαπόλαυση (Selbstgenuss), στήν ἄμεση, καταναλώνοντας τόν ἑαυτό του.

Γ. Ἡ αὐτοαπόλαυσή μου

Ἡ φιλοσοφία πού κηρύσσει τήν ἀπόλαυση (Genuss) ὑπάρχει στήν Εὐρώπη ἀπό τόν καιρό τῆς κυρηναϊκῆς σχολῆς¹. Ὅπως οἱ Ἕλληνες στήν ἀρχαιότητα, ἔτσι καί οἱ Γάλλοι, ἀπό τούς νεώτερους, εἶναι οἱ πρωταγωνιστές αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας καί μάλιστα γιά τόν ἴδιο λόγο, γιατί ἡ ἰδιοσυγκρασία τους καί ἡ κοινωνία τους τούς ἔκαναν νά εἶναι οἱ πιό ἱκανοί γιά ἀπόλαυση (zum Geniessen). Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀπόλαυσης δέν ἦταν ποτέ τίποτε περισσότερο ἀπό τήν πνευματώδη γλώσσα ὀρισμένων κοινωνικῶν κύκλων πού εἶχαν τό προνόμιο τῆς ἀπόλαυσης. Ἄσχετα ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ τρόπος καί τό περιεχόμενο τῆς ἀπόλαυσῆς τους καθορίζονταν πάντοτε ἀπό τήν ὅλη δομή τῆς ὑπόλοιπης κοινωνίας καί ἐπηρεάζονταν ἀπό ὅλες τίς ἀντιφάσεις της, ἡ φιλοσοφία αὐτή ἔγινε σκέτη *κενολογία*, ἀπό τή στιγμή πού ἄρχισε νά διεκδικεῖ ἕναν καθολικό χαρακτήρα καί αὐτοανακηρύχθηκε βιοθεωρία ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας. Ἐκφυλίστηκε τότε σ' ἕνα ἠθοπλαστικό κήρυγμα, σέ μιά σοφιστική ἐξωραΐση τῆς ὑπάρχουσας κοινωνίας, ἡ μετατράπηκε στό ἀντίθετό της, χαρακτηρίζοντας ἀπόλαυση τόν ἀθέλητο ἀσκητισμό.

Στούς νεώτερους χρόνους ἡ φιλοσοφία τῆς ἀπόλαυσης ἐμφανίστηκε μέ τήν παρακμή τῆς φεουδαρχίας καί μέ τή μετατροπή τῶν φεουδαρχῶν εὐγενῶν γαιοκτημόνων σέ γλεντζέδες, ἄσωτους ἀδελικούς εὐγενεῖς τῆς ἐποχῆς τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Σ' αὐτή τήν ἀριστοκρατία παίρνει ἀκόμα περισσότερο τή μορφή μιᾶς ἄμεσης, ἀπλοϊκῆς ἀντίληψης γιά τή ζωή, πού βρίσκει τήν ἐκφρασή της σέ ἀπομνημονεῦματα, ποιήματα, μυθιστορήματα, κτλ. Γίνεται καθαυτό φιλοσοφία μονάχα στά χέρια μερικῶν συγγραφέων τῆς ἐπαναστατικῆς ἀστικῆς τάξης, πού ἀπό τή μιά μεριά συμμετείχαν στόν πνευματικό πολιτισμό καί στόν τρόπο ζωῆς τῶν εὐγενῶν τῆς ἀυλῆς, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη συμερίζονταν τήν καθολικότερη ἀντίληψη τῆς ἀστικῆς τάξης, πού βασιζόταν στίς γενικότερες συνθηκῆς αὐτῆς τῆς τάξης. Ἔγινε γι' αὐτό ἀποδεκτὴ κι ἀπό τίς δύο τάξεις, ἂν καί ἀπό ἐντελῶς διαφορετικῆς ἀπόψεως. Ἐνῶ στούς εὐγενεῖς αὐτή ἡ γλώσσα περιοριζόταν ἀκόμα ἐντελῶς στήν κλειστή τάξη καί στούς δρους ζωῆς αὐτῆς τῆς κλει-

1. Ἡ *κυρηναϊκή σχολή* ἰδρύθηκε ἀπό τόν Ἕλληνα φιλόσοφο Ἀρίστιππο (γύρω στό 400 π.Χ.) στή γενέτειρά του πόλη Κυρήνη. Ὁ Ἀρίστιππος ὄρισε σάν τό ὑψιστό ἀγαθό τήν αἰσθησιακή καί τήν πνευματικὴ ἡδονή (Ἡδονισμός), πού ὁμως πρέπει νά ὑποτάσσονται στήν ἐσωτερικὴ ἐλευθερία.

στης τάξης, στην αστική τάξη πήρε ένα καθολικό χαρακτήρα και απευθύνθηκε σε όλα τα άτομα δίχως διάκριση, αποσπώμενη από τους δρους ζωής αυτών των ατόμων. Έτσι, η θεωρία της απόλαυσης μετατράπηκε σε μιά ανούσια και υποκριτική ήθικη διδασκαλία. Όταν η παραπέρα εξέλιξη ανέτρεψε τους ευγενείς και έφερε την αστική τάξη σε σύγκρουση με το αντίθετό της —τό προλεταριάτο—, οι ευγενείς έγιναν εύλαβείς και θρησκοί, και η αστική τάξη έγινε πανηγυρικά ήθικη και αυστηρή στις θεωρίες της, ή έπεσε στην υποκρισία που αναφέραμε πιο πάνω, παρόλο που οι ευγενείς με κανένα τρόπο δεν εγκαταλείψανε στην πράξη τις απολαύσεις, ενώ μέσα στην αστική τάξη ή απόλαυση πήρε επιπλέον μιά επίσημη οικονομική μορφή... ως πολυτέλεια*.

Η σύνδεση της απόλαυσης των ατόμων της κάθε εποχής με τις ταξικές σχέσεις μέσα στις οποίες ζούσαν, και με τους δρους της παραγωγής και ανταλλαγής που γεννούν αυτές τις σχέσεις, ή στενότητα των ως τώρα μορφών απόλαυσης, που βρίσκονταν έξω από το πραγματικό περιεχόμενο

* [Διαγραμμένο στο χειρόγραφο:] Τό Μεσαίωνα οι απολαύσεις ήταν τελείως ταξινομημένες. Κάθε κλειστή τάξη είχε τις δικές της ξεχωριστές απολαύσεις και τον ξεχωριστό της τρόπο απόλαυσης. Οι ευγενείς ήταν ή κλειστή τάξη που είχε αποκλειστικό προνόμιο στις απολαύσεις, ενώ για την αστική τάξη ό χωρισμός εργασίας και απόλαυσης υπήρχε ήδη και ή απόλαυση ήταν υποταγμένη στην εργασία. Οι δουλοπάροικοι, ή τάξη ή προορισμένη αποκλειστικά να δουλεύει, είχε μονάχα εξαιρετικά λίγες και περιορισμένες απολαύσεις, που έρχονταν τις περισσότερες φορές τυχαία, εξαρτιόταν από τή διάθεση του αφέντη τους και από άλλα τυχαία περιστατικά, και που ελάχιστα αξίζουν να παίρνονται υπόψη. — Κάτω από την κυριαρχία της αστικής τάξης οι απολαύσεις πήραν τή μορφή τους από τις τάξεις της κοινωνίας. Οι απολαύσεις της αστικής τάξης προσδιορίζονταν από τα υλικά που παρήγε αυτή ή τάξη στα διάφορα στάδια ανάπτυξης της και παίρνανε από τα άτομα και από τή συνεχή υπαγωγή των απολαύσεων στο χρηματικό κέρδος τον ανούσιο χαρακτήρα που έχουν ακόμα και τώρα. Η σημερινή κτηνώδης μορφή των προλεταριακών απολαύσεων οφείλεται, από τή μιά μεριά, στις πολλές ώρες εργασίας, πράγμα που ανέβασε στο έπακρο τή ανάγκη για αναψυχή, και, από τή άλλη μεριά, στον ποιοτικό και ποσοτικό περιορισμό των ψυχαγωγικών μέσων που είναι προσιτά στον προλετάριο. Γενικά, ή ψυχαγωγία όλων των καστών και των τάξεων που έχουν υπάρξει μέχρι τώρα δεν μπορούσε παρά να είναι παιδιάστικη, κοπιαστική ή κτηνώδης, γιατί ήταν πάντοτε αποσπασμένη από τή συνολική δραστηριότητα, από τό ιδιαίτερο περιεχόμενο της ζωής των ατόμων, και περιοριζόταν περισσότερο ή λιγότερο στο να δώσει ένα άπατηλό περιεχόμενο σε μιά δραστηριότητα χωρίς περιεχόμενο. Οι μορφές ψυχαγωγίας που έχουν υπάρξει ως τώρα μόρεσαν, βέβαια, να αποτελέσουν αντικείμενο κριτικής μονάχα από τή στιγμή που ή αντίθεση ανάμεσα στην αστική τάξη και τό προλεταριάτο αναπτύχθηκε πιά σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο κριτικής και ό τρόπος παραγωγής και ανταλλαγής.

της ζωής των ανθρώπων και σέ αντίθεση μ' αυτό, ή σύνδεση της κάθε φιλοσοφίας της απόλαυσης με την υφιστάμενη πραγματική απόλαυση και ή υποκρισία μιᾶς τέτοιας φιλοσοφίας, πού άπευθύνεται σέ όλα τά άτομα χωρίς διάκριση — όλα αυτά φυσικά μπόρεσαν νά αποκαλυφθοῦν μονάχα όταν έγινε δυνατή ή κριτική των δρων παραγωγῆς και ανταλλαγῆς στό μέχρι τώρα κόσμος, δηλαδή όταν ή αντίθεση ανάμεσα στην αστική τάξη και τό προλεταριάτο γέννησε τίς κομμουνιστικές και σοσιαλιστικές αντιλήψεις. Έτσι τό βάθος κάθε ήθικῆς, άσχετα αν έπρόκειτο γιά ήθική τοῦ άσκητισμοῦ ή γιά ήθική της απόλαυσης, καταστράφηκε.

Ὁ σαχλός ήθικολόγος μας Σάντσο πιστεύει, βέβαια, όπως βγαίνει απ' όλόκληρο τό «Βιβλίο», ότι υπάρχει απλώς θέμα γιά μιάν άλλη ήθική, γιά μιᾶ βιοθεωρία, πού τοῦ φαίνεται νέα, γιά τό «διώξιμο από τό κεφάλι» όρισμένων «έμμονων ιδεών», ώστε νά μπόρουν όλοι νά κάνουν τή ζωή τους χαρούμενη, νά χαροῦν τή ζωή. Γι αυτό, τό κεφάλαιο γιά τήν αυτοαπόλαυση θά μπορούσε τό πολύ νά ξαναφέρει κάτω από καινούργια έπιγραφή τίς ίδιες ακριβώς φράσεις και άποφθέγματα πού είχε ήδη τόσο συχνά τήν «αυτοαπόλαυση» νά μᾶς τίς συνιστᾶ. Ἡ μόνη πρωτοτυπία εκεί μέσα περιορίζεται στό ότι *ανεβάζει στά οὐράνια* τήν κάθε απόλαυση και τήν έκγερμανίζει φιλοσοφικά, δίνοντάς της τό όνομα «αυτο-απόλαυση». Ἐνώ ή γαλλική φιλοσοφία της απόλαυσης στό 18ο αιώνα περιέγραφε, τουλάχιστο, σέ μιᾶ πνευματώδη μορφή μιᾶ παρούσα χαρωπή και τολμηρή ζωή, όλόκληρη ή έλαφρομυαλιά τοῦ Σάντσο περιορίζεται σέ εκφράσεις όπως «καταβρόχθιση» και «σπατάλη», σέ εικόνες όπως «τό φῶς» (θέλει νά πει τό κερί) και σέ άναμνήσεις από τίς έπιστήμες της φύσης, πού καταλήγουν είτε σέ φιλολογίζουσες άνοησίες — όπως ότι τό φυτό «είσπνέει άέρα τοῦ αἰθέρα», ότι «τά ὠδικά πτηνά χάβουν σκαθάρια»—, είτε σέ αναλήθειες όπως, λογουχάρη, ότι ένα κερί καίει τόν έαυτό του. Ἀπό τήν άλλη μεριά, απολαμβάνουμε πάλι έδῶ όλη τήν έπίσημη σοβαρότητα των δηλώσεων εναντίον τοῦ «Ἱεροῦ» πού, όπως μᾶς λέει ό Σάντσο, έχει ὡς τώρα χαλάσει τήν αυτοαπόλαυση των ανθρώπων στή μορφή της σαν «έφεσης - προορισμοῦ - καθήκοντος», «ιδανικοῦ». Χωρίς νά επιμεινουμε, έξάλλου, στίς περισσότερο ή λιγότερο βρώμικες μορφές, όπου μπορεί τό «αυτο-» στην «αυτοαπόλαυση» νά είναι κάτι παραπάνω από μιᾶ κούφια λέξη, οφείλουμε γιά άλλη μιᾶ φορά νά παρουσιάσουμε σύντομα στόν αναγνώστη τίς ραδιουργίες τοῦ Σάντσο εναντίον τοῦ «Ἱεροῦ» μέ τίς άσήμαντες τροπολογίες αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

Ἐφεση, προορισμός, καθήκον, ιδανικό — γιά νά τό επαναλάβουμε σύντομα — είναι είτε

1. ή ιδέα για τὰ επαναστατικά καθήκοντα πού υπαγορεύονται ύλικά σέ μιὰ καταπιεζόμενη τάξη, εἴτε
2. άπλές ιδεαλιστικές παραφράσεις, ή και ή αντίστοιχη συνειδητή έκφραση τῶν αὐτονομημένων —χάρη στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας σέ διάφορα ἐπαγγέλματα— τρόπων δραστηριότητας τῶν ατόμων, εἴτε
3. ή συνειδητή έκφραση τῆς ἀνάγκης στήν όποία βρίσκονται σέ κάθε στιγμή άτομα, τάξεις και ἔθνη νά κρατήσουν τή θέση τους μέσω κάποιας ἐντελῶς καθορισμένης δραστηριότητας, εἴτε
4. οἱ δροι ὑπαρξης τῆς κυρίαρχης τάξης (οἱ καθορισμένοι ἀπό τήν προγενέστερη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς), πού ἐκφράζονται ιδεατά στους νόμους, τήν ἠθική, κτλ. και πού αὐτονομοῦνται ἀπό θεωρητική ἀποψη περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά ἀπό τους ιδεολόγους της, μπορούν νά παρουσιαστοῦν μέσα στή συνείδηση τῶν ξεχωριστῶν ατόμων αὐτῆς τῆς τάξης σάν ἔφεση κτλ., και νά προταθοῦν σάν κανόνας ζωῆς στά άτομα τῆς καταπιεζόμενης τάξης, ἐν μέρει σάν ὠραιοποίηση ή συνειδητοποίηση τῆς κυριαρχίας, και ἐν μέρει σάν ἕνα ἠθικό ὄργανο αὐτῆς τῆς κυριαρχίας. Ἐδῶ, ὅπως και γενικότερα στους ιδεολόγους, πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι αὐτοί τοποθετοῦν κατ' ἀνάγκη τὰ πράγματα μέ τό κεφάλι κάτω και θεωροῦν τήν ιδεολογία τους σάν τή δημιουργική δύναμη ἀλλά και σάν τό σκοπό ὄλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἐνῶ δέν εἶναι παρά ή έκφραση και τό σύμπτωμα αὐτῶν τῶν σχέσεων.

Ὅσο γιά τόν Σάντσο μας, ξέρουμε ὅτι ἔχει τήν πιό ἀκλόνητη πίστη στίς αὐταπάτες αὐτῶν τῶν ιδεολόγων. Ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι, ἀνάλογα μέ τους διαφορετικούς τους δρους ζωῆς, κατασκευάζουν διάφορες ιδέες γιά τόν ἑαυτό τους, δηλαδή γιά τόν ἄνθρωπο, ὁ Σάντσο νομίζει ὅτι οἱ διαφορετικές ιδέες δημιούργησαν τους διαφορετικούς δρους ζωῆς και ὅτι ἔτσι οἱ μεγαλοβιομήχανοι αὐτῶν τῶν ιδεῶν —οἱ ιδεολόγοι— ἔχουν κυριαρχήσει στόν κόσμο (Πρβλ. σ. 433).

«Οἱ σκεπτόμενοι κυριαρχοῦν στόν κόσμο», «ή ιδέα κυβερνᾷ τόν κόσμο». «Οἱ παπάδες ή δάσκαλοι», «χώνουν στά κεφάλια τους κάθε λογῆς πράγματα», «φαντάζονται ἕνα ἀνθρώπινο ιδεῶδες», πού οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι πρέπει νά τό πάρουν σάν ὁδηγό. (σ. 442)

Ὁ Σάντσο γνωρίζει μάλιστα μέ τή μεγαλύτερη ἀκρίβεια τό συλλογισμό, πού χάρη σ' αὐτόν οἱ ἄνθρωποι ὑποτάχθηκαν στίς λόξεις τῶν δημοδιδασκάλων και χάρη στή βλακεία τους ὑποτάχθηκαν στους ἴδιους τους ἑαυτούς τους:

«Ἐπειδή αὐτό εἶναι νοητό γιά Μένα» (τό δημοδιδάσκαλο), «εἶναι δυνατό γιά τούς ἀνθρώπους. Ἐπειδή εἶναι δυνατό γιά τούς ἀνθρώπους, σημαίνει ὅτι αὐτοί *ἐπρεπε* νά εἶναι τέτοιοι, ὅτι αὐτός ἦταν ὁ *προορισμός* (Beruf) τους. Καί τελικά, μονάχα σύμφωνα μέ αὐτό τόν *προορισμό*, μονάχα σάν *κλητοί* (Berufene) πρέπει νά ἐκτιμῶνται οἱ ἀνθρωποι. Καί ἀκολουθεῖ ὁ συλλογισμός: ὁ ἀνθρωπος δέν εἶναι τό μεμονωμένο ἄτομο, ἀλλά μιά *σκέψη*, ἓνα *ιδεῶδες*, εἶναι ὁ Ἄνθρωπος-Εἶδος-Ἀνθρωπότητα.» (σ. 441)

Ἦδες οἱ συγκρούσεις, ὅπου οἱ ἀνθρωποι μπλέκονται μέ τούς ἑαυτούς τους ἢ μέ ἄλλους ἐξαιτίας τῶν πραγματικῶν ὄρων τῆς ζωῆς τους, παρουσιάζονται στό δάσκαλό μας Σάντσο σά συγκρούσεις στίς ὁποῖες μπλέκονται οἱ ἀνθρωποι μέ ἀντιλήψεις γιά τή ζωή «τοῦ Ἀνθρώπου», πού εἶτε τίς ἔβαλαν οἱ ἴδιοι μέσα στό κεφάλι τους ἢ ἀφησαν τούς δασκάλους νά τους τίς βάλουν στό κεφάλι. Ἄν διώχνανε αὐτές τίς ιδέες ἀπό τά κεφάλια τους, «πόσο εὐτυχημένα» θά μπορούσαν «νά ζοῦν αὐτά τά φτωχά ὄντα», πόσα ἄλματα δέ θά μπορούσαν νά κάνουν, ἐνῶ τώρα εἶναι ὑποχρεωμένοι νά «χορεύουν στό σκοπό τῆς φλογέρας τῶν δασκάλων καί τῶν ἀρκουδιάρηδων». (σ. 435) (Ὁ κατώτερος ἀπ' αὐτούς τούς «ἀρκουδιάρηδες» εἶναι ὁ Σάντσο, γιατί μονάχα τόν *ἑαυτό του* ὀδηγεῖ ἀπό τή μύτη). Ἄν λογουχάρη οἱ ἀνθρωποι σχεδόν παντοῦ καί πάντοτε —στήν Κίνα ὅπως καί στή Γαλλία— δέν ἔχουν βάλει μέσα στό κεφάλι τους ὅτι ὑποφέρουν ἀπό τόν ὑπερπληθυσμό, τί ὑπεραφθονία τροφίμων θά βρῖσκανε ἀμέσως μπροστά τους αὐτά τά «φτωχά ὄντα».

Μέ τό πρόσχημα ὅτι γράφει μιά πραγματεία γιά τή δυνατότητα καί τήν πραγματικότητα, ὁ Σάντσο δοκιμάζει ξανά ἐδῶ νά πλασάρει τήν παλιά του ἱστορία γιά τήν κυριαρχία τοῦ Ἰεροῦ στόν κόσμο. Γι' αὐτόν δυνατό εἶναι πράγματι κάθε τι πού βάζει μέσα στό κεφάλι του ἓνας δάσκαλος γιά ὅ,τι ἀφορᾷ ἔμμεσα, ὅποτε ὁ Σάντσο μπορεί νά ἀποδείξει εὐκολά ὅτι αὐτή ἡ δυνατότητα δέν ἔχει ἄλλη πραγματικότητα παρά ἐκείνη πού εἶναι μέσα στό κεφάλι του. Ὁ βαρύγδουπος ἰσχυρισμός του ὅτι «πίσω ἀπό τή λέξη *δυνατό* νά εἶναι κρυμμένη ἀπό χιλιάδες χρόνια ἡ πιό βαρυσήμαντη παρανόηση» (σ.441), ἀποδείχνει ἐπαρκῶς τό πόσο τοῦ εἶναι ἀδύνατο νά κρύψει πίσω ἀπό λόγια τίς συνέπειες τῆς περισσείας παρανόησής του τῶν χιλιετηρίδων.

Αὐτή ἡ πραγματεία γιά τή «σύμπτωση δυνατότητας καί πραγματικότητας» (σ. 439), γιά τό τί οἱ ἀνθρωποι εἶναι ἱκανοί νά εἶναι καί γιά τό τί εἶναι, πραγματεία πού ἑναρμονίζεται τόσο καλά μέ τίς προηγούμενες ἐπίμο-

νες συμβουλές του ότι πρέπει να θέτουμε σε ενέργεια τις ικανότητές μας κτλ., τον οδηγεί, πάντως, σε μερικές ακόμα παρεκβάσεις για την υλιστική θεωρία της περίπτωσης, που θα την εξετάσουμε σε λίγο από πιο κοντά. Προηγούμενα, όμως, θ' αναφέρουμε ένα ακόμα παράδειγμα της ιδεολογικής του διαστρέβλωσης. Στη σ. 428 ταυτίζει το ερώτημα «πώς μπορεί κανείς να κερδίσει τη ζωή;» με το ερώτημα πώς μπορεί κανείς «να πραγματώσει μέσα του το αληθινό 'Εγώ» (ή και τη «ζωή»). Σύμφωνα με την ίδια σ. [428], το «άγχος της ζωής» παύει να υπάρχει με την καινούργια του ηθική φιλοσοφία και αρχίζει ή «κατασώρευση» της ζωής. Τη θαυμαστή δύναμη αυτής της δήθεν καινούργιας του ηθικής φιλοσοφίας, ο Σολομώντας μας την εκφράζει ακόμα πιο «ευλωτα» στο παρακάτω απόφθεγμα:

«Νά θεωρείς τον εαυτό Σου πιο δυνατό απ' ό,τι οι άλλοι Σέ θεωρούν, και τότε θα έχεις περισσότερη δύναμη. Νά εκτιμάς τον εαυτό Σου περισσότερο και θα έχεις περισσότερα.» (σ. 483)

Βλέπε πιο πάνω, στο κεφάλαιο για το «Συνεταιρισμό», τη μέθοδο του Σάντσο για την απόκτηση ιδιοκτησίας.

Και τώρα σχετικά με τη θεωρία της περίπτωσης.

«Ο άνθρωπος δεν έχει προορισμό, αλλά έχει δυνάμεις που εκδηλώνονται εκεί όπου υπάρχουν, γιατί το Είναι τους συνίσταται απλώς στην εκδήλωσή τους, και γιατί μπορούν να μείνουν τόσο λίγο αδρανείς όσο και η ζωή... Ο καθένας σε κάθε στιγμή χρησιμοποιεί δση δύναμη διαθέτει» («πραγματώστε την αξία σας, μιμηθήτε το γενναίο, γενήτε ο καθένας σας ένα παντοδύναμο 'Εγώ» κτλ. — Έλεγε πιο πάνω ο Σάντσο)... «Είναι αλήθεια πως οι δυνάμεις μπορούν να ένταθούν και να πολλαπλασιαστούν, ιδιαίτερα από την αντίσταση ενός έχθρου ή από τη συμπαράσταση ενός φίλου. 'Αλλά εκεί όπου λείπει ή εφαρμογή τους, μπορεί κανείς να είναι βέβαιος για την απουσία τους. Είναι δυνατό να βγάλεις φωτιά από μία πέτρα, αλλά χωρίς χτύπημα δε βγαίνει φωτιά. Τό ίδιο κι ο άνθρωπος χρειάζεται μία *ώθηση*. Κι ακριβώς επειδή οι δυνάμεις αποδείχνονται πάντοτε ατενεργές, ή έντολή για χρησιμοποίησή τους είναι περιττή και παράλογη... Δύναμη δεν είναι παρά μία πιο απλή λέξη για την εκδήλωση της δύναμης.» (σ. 436, 437)

«Ο σύμφωνος με τον εαυτό του εγωισμός», που ανάλογα με το κέφι του επιτρέπει ή όχι στις δυνάμεις του ή ικανότητές του να δράσουν και

πού εφαρμόζει σ' αυτές τό *jus utendi et abutendi*¹, γκρεμίζεται ἐδῶ ξαφνικά καί ἀπρόσμενα. Οἱ δυνάμεις, ἀπό τή στιγμή κιόλας πού υπάρχουν, δροῦν ἐδῶ μονομιᾶς αὐτόνομα —χωρίς νά νοιάζονται γιά τό «κέφι» τοῦ Σάντσο— σά χημικές ἢ μηχανικές δυνάμεις, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄτομο πού τίς κατέχει. Μαθαίνουμε ἀκόμα ὅτι μιά δύναμη δέν υπάρχει ὅταν λείπει ἡ ἐκδήλωσή της. Αὐτό κατόπι διορθώνεται μέ τό ὅτι ἡ δύναμη ἀπαιτεῖ μιά *ῶθηση* γιά νά ἐκδηλωθεῖ. Δέ μαθαίνουμε ὡστόσο πῶς θά ἀποφανθεῖ ὁ Σάντσο ἄν, σέ περίπτωση πού ἀπουσιάζει ἡ ἐκδήλωση τῆς δυνάμεις, εἶναι ἡ *δύναμη* ἢ ἡ *ῶθηση* πού λείπει. Ἐπίσης ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, ὁ μοναδικός μας φυσιοδίφης μᾶς διδάσκει ὅτι «εἶναι δυνατὸ νά βγάλεις φωτιά ἀπό μιά πέτρα», παράδειγμα πού —ὅπως συμβαίνει πάντοτε μέ τόν Σάντσο— πιό ἄτυχο δέ θά μπορούσε νά διαλέξει κανεῖς. Ὁ Σάντσο, σάν ταπεινός δάσκαλος τοῦ χωριοῦ, πιστεύει πῶς ὅταν παράγει φωτιά, αὐτή προέρχεται ἀπό τήν πέτρα πού μέσα της κρυβόταν ὡς τότε. Ἄλλά ὅποιοσδήποτε μαθητής τῆς τετάρτης τάξης θά μπορέσει νά τοῦ πεί ὅτι σ' αὐτή τήν ἀπό πολύ καιρό ξεχασμένη σέ ὄλες τίς πολιτισμένες χώρες μέθοδο παραγωγῆς φωτιᾶς, μέ τήν τριβή τοῦ ἀτσαλιοῦ καί τῆς πέτρας, τὰ σωματίδια πού πυρακτώνονται χάρις σ' αὐτή τήν τριβή ἀποχωρίζονται ἀπό τό ἀτσάλι καί ὄχι ἀπό τήν πέτρα. Ὅτι ἐπομένως ἡ «φωτιά», πού γιά τόν Σάντρο δέν εἶναι μιά καθορισμένη σχέση, πού δημιουργεῖται σέ μιά καθορισμένη θερμοκρασία, ἀνάμεσα σ' ἕνα ὀρισμένο σῶμα καί σέ ὀρισμένα ἄλλα σώματα, ἰδιαίτερα τό ὀξυγόνο, ἀλλά εἶναι ἕνα ἀνεξάρτητο πράγμα, ἕνα «στοιχεῖο», μιά ἔμμονη ἰδέα, τό «Ἱερό» — ὅτι αὐτή ἡ φωτιά δέν προέρχεται οὔτε ἀπό τήν πέτρα οὔτε ἀπό τό ἀτσάλι. Ὁ Σάντσο θά μπορούσε νά πεί ἐξίσου καλά: μπορεῖς νά φτιάξεις λευκασμένο λινάρι ἀπό χλώριο, ἀλλά ἄν λείπει ἡ «ῶθηση», δηλαδή, τό *μη λευκασμένο* λινάρι, τότε «δέ βγαίνει τίποτε». Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή καταγράφουμε, πρὸς «αὐτοαπόλαυση» τοῦ Σάντσο, ἕνα προηγούμενο γεγονός ἀπὸ τή «μοναδική» φυσική ἐπιστήμη. Στήν ὁδὸ τοῦ ἐγκλήματος ἀναφέρεται:

«Δέν ἀκοῦς νά μπουμπουνίζει ἢ μακρινή βροντή
 Καί δέ βλέπεις πῶς ὁ οὐρανός σωπαίνει
 Καί βουρκώνει γεμάτος προαισθήματα;» (σ. 319 τοῦ «Βιβλίου»)

Μπουμπουνίζει κι ὁ οὐρανός σωπαίνει. Ἐτσι ὁ Σάντσο ξέρεي κάποιο μέρος, διαφορετικό ἀπὸ τόν οὐρανό, ὅπου βροντάει. Ὑστερα ὁ Σάντσο

1. Δικαίωμα χρήσης καί πλήρους χρήσης (ἐπίσης: κατάχρησης).

άντιλαμβάνεται τή σιωπή τοῦ οὐρανοῦ μέ τό αἰσθητήριό του τῆς *δρασης* — κατόρθωμα πού κανένας δέν μπορεῖ νά τό μιμηθεῖ. Εἴτε, ἀκόμα, ὁ Σάντσο *ἀκούει* τή βροντή καί *βλέπει* τή σιωπή, ὅπου μποροῦν νά γίνονται καί οἱ δυό ταυτόχρονα. Εἶδαμε πῶς ὁ Σάντσο, στό κεφάλαιο γιά τίς «ὀπτασίες», ἔβαλε τά βουνά νά ἀντιπροσωπεύουν τό «πνεῦμα τοῦ ὕψους». Ἐδῶ ὁ σιωπηλός οὐρανός ἀντιπροσωπεύει γι' αὐτόν τό πνεῦμα τοῦ προαισθήματος.

Κατά τά ἄλλα, δέν εἶναι καθαρό γιατί ὁ Σάντσο ὀργίζεται ἐδῶ τόσο πολύ ἐναντίον τῆς «ἐντολῆς νά χρησιμοποιεῖ κανεῖς τίς δυνάμεις του». Αὐτή ἡ ἐντολή, στό κάτω-κάτω, θά μποροῦσε ἴσως νά εἶναι ἡ «ῶθηση» πού λείπει, μιᾶ ῶθηση πού, βέβαια, δέν πετυχαίνει νά ἐπιδράσει πάνω σέ μιᾶ πέτρα, ἀλλά πού τή δραστικότητα της μπορεῖ νά τήν παρατηρήσει ὁ Σάντσο σ' ἓνα ὁποιοδήποτε τάγμα φαντάρων τήν ὥρα τῶν ἀσκήσεων. Τό ὅτι ἡ «ἐντολή» εἶναι μιᾶ «ῶθηση» ἀκόμα καί γιά τίς μικρές του δυνάμεις, προκύπτει πάντως ἀπό τό ὅτι γι' αὐτόν ἡ ἐντολή καταλήγει νά εἶναι μιᾶ «πέτρα σκανδάλου»¹.

Ἡ συνείδηση εἶναι κι αὐτή μιᾶ δύναμη πού, σύμφωνα μέ τήν πιό πάνω θεωρία, ἀποδείχεται «πάντοτε ἀτενεργός». Ὁ Σάντσο δέν ἔπρεπε, συνεπῶς, νά ἐπιδιώκει τήν ἀλλαγὴ τῆς συνείδησης, ἀλλά τό πολύ τῆς «ῶθησης» πού ἐπενεργεῖ πάνω στή συνείδηση, ὅποτε ὁμοίως ὁ Σάντσο θά εἶχε γράψει στά χαμένα ὀλόκληρο τό βιβλίο του. Ἀλλά, στήν περίπτωση αὐτή, θεωρεῖ ἀσφαλῶς τά ἠθικά του κηρύγματα καί τίς «ἐντολές» σάν ἐπαρκή «ῶθηση».

«Αὐτό πού μπορεῖ κανεῖς νά γίνει, αὐτό καί γίνεται. Ἐνας γεννημένος ποιητής μπορεῖ νά ἐμποδιστεῖ ἀπό δυσμενεῖς *περιστάσεις* νά σταθεῖ στό ὕψος τῆς ἐποχῆς του καί νά δημιουργήσει μεγάλα ἔργα τέχνης, ὕστερα ἀπό τίς σοβαρές καί ἀπαραίτητες σπουδές του. Ἀλλά ποίηση θά γράψει ὁποσδήποτε, ἄσχετο ἂν εἶναι ἐργάτης γῆς ἢ ἂν θά ἔχει τήν τύχη νά ζεῖ στήν ἀυλή τῆς Βαϊμάρης². Ἐνας γεννημένος μουσικός θά ἀσχοληθεῖ μέ τή μουσική, ἄσχετο ἂν θά παίξει ὅλα τά ὄργανα» (αὐτή τή φαντασιοπληξία γιά «ὅλα τά ὄργανα» τήν

1. Λογοπαίγνιο μέ τή λέξη Anstoss —ῶθηση, ἀλλά καί ἐμπόδιο, πρόσκομμα— πού τήν ξαναβρίσκουμε στήν ἔκφραση Stein des Anstosses' πέτρα σκανδάλου: πέτρα πού πάνω της σκοντάφτουμε.

2. Ὁ ὑπαινιγμός στρέφεται κατά τοῦ Γκαίτε, πού πέρασε τό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του στήν ἀυλή τοῦ δούκα τῆς Σάξης-Βαϊμάρης.

πήρε από τόν Προυντόν. Βλ. «Κομμουνισμός»), «ή μονάχα μιά άπλή φλογέρα τοῦ βοσκοῦ» (Τά *Βουκολικά* τοῦ Βιργίλιου ξαναέρχονται φυσικά στό μυαλό τοῦ δασκάλου μας). «Μιά γεννημένη φιλοσοφική διάνοια μπορεῖ νά ἀναδειχτεῖ σέ πανεπιστημιακό φιλόσοφο εἴτε σέ φιλόσοφο τοῦ χωριοῦ. Τέλος, ἕνας γεννημένος βλάκας θά παραμένει πάντοτε ἕνας στενοκέφαλος. Φυσικά, τά ἀπό γεννησιμοῦ περιορισμένα πνεύματα ἀποτελοῦν ἀναμφισβήτητα τήν πιο πολυάριθμη τάξη τῆς ἀνθρωπότητας. Καί γιατί ἄραγε δέ θά ἔπρεπε νά παρουσιάζονται στό ἀνθρώπινο εἶδος οἱ ἴδιες διαφορές, πού εἶναι τόσο φανερές στό κάθε εἶδος ζώων;» (σ. 434)

Ἐάντις Σάντσο διάλεξε πάλι τό παράδειγμά του μέ τή συνηθισμένη του ἀδεξιότητα. Ἐάν παραδεχτοῦμε τήν ἀνοησία του γιά γεννημένους ποιητές, μουσικούς καί φιλόσοφους, τότε τό παράδειγμα αὐτό ἀποδείχνει, ἀπό τή μιά μεριά, ἀπλῶς ὅτι ἕνας γεννημένος ποιητής, κτλ., παραμένει αὐτό πού εἶναι ἀπό γεννησιμοῦ του — δηλαδή ἕνας ποιητής, κτλ., καί ἀπό τήν ἄλλη, ὅτι ὁ γεννημένος ποιητής, κτλ., στό βαθμό πού γίνεται, ἀναπτύσσεται, μπορεῖ, «ἐξαιτίας δυσμενῶν περιστάσεων», νά μή γίνει αὐτό πού θά μπορούσε νά γίνει. Τό παράδειγμά του, ἐπομένως, ἀπό τή μιά μεριά, δέν ἀποδείχνει ἀπολύτως τίποτε καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἀποδείχνει τό ἀντίθετο ἀπό αὐτό πού σκόπευε νά ἀποδείξει. Καί ἀπό τίς δύο πλευρές μαζί, ἀποδείχνει ὁ Σάντσο, εἴτε ἀπό γεννησιμοῦ του εἴτε ἐξαιτίας τῶν περιστάσεων, ἀνήκει στήν πιο πολυάριθμη τάξη τῆς ἀνθρωπότητας. Ἐτσι, μοιράζεται τήν παρηγοριά μ' αὐτήν καί μέ τή «στενοκεφαλιά» του, ὅτι εἶναι ἕνας μοναδικός στενοκέφαλος.

Ἐάντις Σάντσο δοκιμάζει ἐδῶ τήν περιπέτεια μέ τό μαγικό ποτό πού ὁ Δόν Κιχώτης ἔφτιαξε ἀπό δεντρολίβανο, κρασί, λάδι καί ἄλατι. Ὅπως διηγίεται ὁ Θεοβάντες στό 17ο κεφάλαιο, ἀφοῦ ὁ Σάντσο ἤπια αὐτό τό μίγμα, πέρασε δύο ὥρες μέ ἰδρώτα καί σπασμούς καί ὕστερα τό ξέχυσε κι ἀπό τά δύο κανάλια τοῦ σώματός του. Τό ὑλιστικό ποτό πού ὁ γενναῖος μας παιδαγωγός ρούφηξε γιά τήν αὐτοαπόλαυσή του τόν ἀπαδειάζει ἀπ' ὄλο του τόν ἐγωισμό μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια τῆς λέξης. Εἶδαμε προηγουμένα ὅτι μπροστά στήν «ᾠθηση» ὁ Σάντσο ἔχασε μονομιᾶς ὄλη του τήν ἐπισημότητα καί παραιτήθηκε ἀπό τήν «ἰκανότητά» του, ὅπως παλιότερα οἱ Αἰγύπτιοι μάγοι μπροστά στίς ψεῖρες τοῦ Μωυσῆ. Τώρα ἐμφανίζονται δύο καινούργιες κρίσεις μικροψυχίας, πού τόν κάνουν κι αὐτόν νά λυγáει μπροστά «στίς δυσμενεῖς περιστάσεις» καί τελικά νά παραδέχεται μάλιστα ὅτι ἡ ἀρχική του φυσική συγκρότηση ἀκρωτηριάζεται δίχως νά ἔχει καμμιάν ἀνάμειξη σ' αὐτό. Τί ἀπομένει ἀκόμα στό χρεωκοπημένο μας

έγωιστή; Ἡ ἀρχική του φυσική συγκρότηση δέν εἶναι στά χέρια του. Τίς «περιστάσεις» καί τήν «ᾠθηση», πού κάτω ἀπό τήν ἐπίδρασή τους ἀναπτύσσεται αὐτή ἡ συγκρότηση, δέν μπορεῖ νά τίς ἐλέγχει. «Αὐτό πού εἶναι σέ κάθε στιγμή» δέν εἶναι «δικό του δημιούργημα», ἀλλά δημιούργημα τῆς ἀλληλεπίδρασης τῶν ἐμφυτων ἱκανοτήτων του καθῶς καί τῶν περιστάσεων πού ἐπενεργοῦν πάνω σ' αὐτές. -- "Ὅλα τοῦτα ὁ Σάντσο τά παραδέχεται. "Ἄμοιρε «δημιουργέ»! Ἄμοιρότατο «δημιούργημα»!

Ἄλλά ἡ μεγαλύτερη συμφορά ἔρχεται στό τέλος. Ὁ Σάντσο, δυσσέστημενος πού ἀπό καιρό ἔχει εἰσπράξει ὄλο τό λογαριασμό ἀπό τίς tres mil azotes y trecientos en ambas sus valientes posaderas¹, τελικά χρειάζεται νά δώσει στόν ἑαυτό του ἀκόμα ἓνα γερό χτύπημα διακηρύσσοντας ὅτι εἶναι πιστός στό εἶδος. Καί τί πιστός! Πρῶτα - πρῶτα καταλογίζει στό εἶδος τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, θεωρώντας το ὑπεύθυνο γιά τό γεγονός ὅτι μερικοί ἄνθρωποι εἶναι ποιητές, ἄλλοι μουσικοί, καί ἄλλοι δάσκαλοι. Δεύτερο, ἀποδίδει στό εἶδος τά ὑπάρχοντα φυσικά καί διανοητικά ἐλαττώματα «τῆς πιό πολυάριθμης τάξης τῆς ἀνθρωπότητας» καί τό κάνει ὑπεύθυνο γιά τό ὅτι κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀστικής τάξης ἡ πλειοψηφία τῶν ἀτόμων εἶναι ὅμοια μ' αὐτόν. "Ἄν κρίνουμε ἀπό τίς ἀπόψεις του γιά τά ἐκ γενετῆς περιορισμένα μυαλά, θά ἔπρεπε νά ἐξηγήσουμε τή σημερινή διάδοση τῆς χοιράδωσης μέ τό ὅτι τό «εἶδος» βρίσκει μιάν ιδιαίτερη εὐχαρίστηση στό νά κάνει τούς ἐκ γενετῆς χοιραδικούς ὀργανισμούς νά ἀποτελοῦν «τήν πιό πολυάριθμη τάξη τῆς ἀνθρωπότητας». Ἄκόμα κι οἱ πιό κοινοί ὕλιστές καί γιατροί ἔχουν ξεπεράσει τίς τέτοιες ἀπλοϊκές ἀπόψεις πολύ προτοῦ ὁ σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστής «κληθεῖ» ἀπό «τό εἶδος», τίς «ἀντίξοες περιστάσεις» καί τήν «ᾠθηση», νά κάνει τό ντεμποῦτο του μπροστά στό γερμανικό κοινό. Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Σάντσο ἐξήγησε ὡς τώρα ὄλες τίς ἀκρωτηριάσεις τῶν ἀτόμων, καί συνακόλουθα τῶν σχέσεών τους, μέ τή βοήθεια τῶν ἐμμονων ἰδεῶν τῶν δημοδιδάσκαλων, χωρίς νά σκοτίζεται γιά τήν προέλευση τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ἔτσι καί τώρα ἐξηγεῖ αὐτό τόν ἀκρωτηριασμό μέ τή βοήθεια τῆς ἀπλῆς διαδικασίας τῆς ἀναπαραγωγῆς. Οὔτε ἀπό μακριά δέν τοῦ περνάει ἡ σκέψη ὅτι ἡ ἱκανότητα ἀνάπτυξης τῶν παιδιῶν προσανατολίζεται σύμφωνα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν γονιῶν καί ὅτι ὄλα αὐτά τά σακατλίκια, μέσα στίς ὡς τώρα κοινωνικές συνθήκες, ἔχουν ἱστορική προέλευση, καί ὅτι μποροῦν ἐξίσου θαυμάσια νά σβύσουν στήν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ἄκόμα καί οἱ

1. Τρεῖς χιλιάδες τριακόσιες καμουτσιές στά δύο γενναῖα του καπούλια.

φυσικές διαφορές μέσα στα είδη, όπως είναι οι φυλετικές διαφορές, κτλ., πού γι' αυτές ο Σάντσο δέ μιλάει κόν, μπορούν και πρέπει νά ξεαλειφθοῦν στήν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ὁ Σάντσο —πού, μέ τήν εὐκαιρία αὐτή, ρίχνει μιὰ κλεφτή ματιά στή ζωολογία καί ἀνακαλύπτει ὅτι τά «ἐκ γενετῆς περιορισμένα μυαλά» ἀποτελοῦν τήν πιό πολυάριθμη τάξη ὄχι μονάχα ἀνάμεσα στα πρόβατα καί στα βόδια, ἀλλά κι ἀνάμεσα στους πολυποδες καί στα ἐγγυματικά, πού δέν ἔχουν κεφάλι— ἔχει ἴσως ἀκούσει ὅτι καί οἱ ράτσες τῶν ζώων εἶναι δυνατό νά βελτιωθοῦν καί, μέ διασταύρωση, νά δημιουργηθοῦν ἐντελῶς καινούργιες τελειότερες, τόσο γιά τήν ἀνθρώπινη ἀπόλαυση ὅσο καί γιά τή δική τους αὐτοαπόλαυση. «Γιατί δέ θά μπορούσε» ὁ Σάντσο νά βγάλει ἀπό δῶ ἕνα συμπέρασμα πού νά ἰσχύει καί γιά τούς ἀνθρώπους;

Μέ τήν εὐκαιρία, θά «παρεμβάλουμε ἐπεισοδιακά» τίς «μεταλλαγές» τοῦ Σάντσο σχετικά μέ τό εἶδος. Θά δοῦμε ὅτι ἡ στάση του ἀπέναντι στό εἶδος εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἴδια ὅπως καί ἀπέναντι στό Ἱερό: ὅσο περισσότερο ρουθουνίζει ἐναντίον του, τόσο περισσότερο πιστεύει σ' αὐτό.

Ἄριθ. I. Εἶδαμε κιόλας πῶς τό εἶδος γεννᾷ τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας καί τά σακατλίκια πού ἐμφανίστηκαν μέσα στίς ὡς τώρα κοινωνικές συνθήκες καί *μάλιστα μέ τέτοιο τρόπο*, ὥστε τό εἶδος, μαζί μέ ὅλα τά προϊόντα του, νά θεωρεῖται σάν κάτι τό ἀναλλοίωτο σέ ὅλες τίς περιστάσεις, σάν κάτι πού ξεφεύγει ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν ἀνθρώπων.

Ἄριθ. II. «Τό εἶδος εἶναι κιόλας πραγματωμένο χάρη στήν ἐμφυτη τάση του. Ἄλλά αὐτό πού Ἐσύ κάνεις μ' αὐτή τήν ἐμφυτη τάση» (σύμφωνα μέ τά παραπάνω, θά ἔπρεπε νά πεῖ: αὐτό πού οἱ «περιστάσεις» κάνουν μέ τούτη τήν ἐμφυτη τάση) «εἶναι δική Σου πραγματώση. Τό χέρι Σου πραγματώνεται τελείως πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ εἶδους, ἀλλιῶς δέ θά ἦταν χέρι, ἀλλά ἴσως ποδάρι ζώου... Τό κάνεις ὅ,τι θέλεις, ὅπως θέλεις, καί ὅ,τι μπορείς.» (σ. 184, 185 Βίγκαντ)

Ἐδῶ ὁ Σάντσο ἐπαναλαμβάνει μέ ἄλλη μορφή αὐτό πού ἔχει ἤδη ἐίπωθεῖ στόν ἀριθ. I.

Εἶδαμε ἐπομένως, ὡς τώρα, πῶς τό εἶδος, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν ἀτόμων καί ἀπό τό στάδιο τῆς ἱστορικῆς τους ἀνάπτυξης, φέρνει στόν κόσμο ὅλα τά φυσικά καί πνευματικά χαρίσματα, τήν ἄμεση ὑπαρξη τῶν ἀτόμων καί, σέ σπέρμα, τόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας.

Ἄριθ. III. Τό εἶδος παραμένει σάν «ῶθηση», κι αὐτή δέν εἶναι παρά ἡ γενική ἔκφραση γιά τίς «περιστάσεις» πού καθορίζουν τήν ἀνάπτυξη τοῦ γεννημένου καί πάλι ἀπό τό εἶδος ἀρχέγονου ἀτόμου. Γιά τόν Σάντσο τό

είδος είναι ἐδῶ ἢ ἴδια ἀκριβῶς μυστηριώδης δύναμη πού οἱ ἄλλοι ἄστοι ὀνομάζουν φύση τῶν πραγμάτων καί πού τῆς ρίχνουν στήν πλάτη ὄλες τίς ἀνεξάρτητες ἀπ' αὐτούς, σάν ἀστούς, σχέσεις, τῶν ὁποίων ἐπομένως τή συνάρτηση αὐτοῖ δέν καταλαβαίνουν.

Ἄριθ. IV. Τό εἶδος, σά «δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου» καί σάν «ἀνθρώπινη ἀναγκαιότητα», ἀποτελεῖ τή βάση τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας στό «Συνεταιρισμό τοῦ Στίρνερ», ὅπου ἐκεῖνο πού εἶναι δυνατό γιά ὄλους καί κοινή ἀναγκαιότητα ὄλων, θεωρεῖται ἐπίσης καί σάν προϊόν τοῦ εἶδους.

Ἄριθ. V. Ἔχουμε ἤδη ἀκούσει γιά τό ρόλο πού παίζει ἡ συνεννόηση μέσα στό Συνεταιρισμό. (σ. 462):

«Ἄν μπαίνει ζήτημα συνεννόησης καί ἐπικοινωνίας, Ἐγώ μπορῶ βέβαια νά κάνω χρήση μόνο τῶν ἀνθρώπινων μέσων πού βρίσκονται στή διάθεσή μου γιατί εἶμαι ταυτόχρονα ἄνθρωπος» (δηλαδή, ἕνα δεῖγμα τοῦ εἶδους).

Ἐδῶ ἐπομένως ἡ γλώσσα θεωρεῖται προϊόν τοῦ εἶδους. Τό γεγονός ὅτι ὁ Σάντσο μιλάει γερμανικά καί ὄχι γαλλικά, δέν τό ὀφείλει μέ κανένα τρόπο στό εἶδος, ἀλλά στίς περιστάσεις. Ἄλλωστε, ὁ αὐτοφυῆς χαρακτήρας τῆς γλώσσας ἔχει ἐξαφανιστεῖ σέ ὄλες τίς σύγχρονες ἐξελιγμένες γλώσσες, ἐν μέρει χάρη στήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς γλώσσας ἀπό τό προϋπάρχον ὑλικό, ὅπως στίς ρωμανικές καί γερμανικές γλώσσες, ἐν μέρει χάρη στή διασταύρωση καί τήν ἀνάμειξη ἐθνῶν, ὅπως στήν ἀγγλική γλώσσα, ἐν μέρει χάρη στή συγκέντρωση διαλέκτων ἑνός ἔθνους σέ μιάν ἐθνική γλώσσα, συγκέντρωση πού βασίζεται σέ μιάν οἰκονομική καί πολιτική συγκέντρωση. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τά ἄτομα θά πάρουν, στήν κατάλληλη στιγμή, κι αὐτό τό προϊόν τοῦ εἶδους κάτω ἀπό τόν πλήρη ἔλεγχό τους. Στό Συνεταιρισμό θά μιᾶνε τή γλώσσα σάν τέτοια, τήν ἱερή γλώσσα, τή γλώσσα τοῦ Ἱεροῦ — τήν ἐβραϊκή, καί μάλιστα τήν ἀραμαϊκή διάλεκτο¹, πού τή μιλοῦσε ἐκεῖνο τό «ἐνσαρκωμένο Ὄν», ὁ Χριστός. Αὐτά μᾶς «πέρασαν ἀπό τό νοῦ» ἐδῶ «ἐνάντια στίς προσδοκίες» τοῦ Σάντσο, καί «μάλιστα ἀπλῶς καί μόνο γιατί Μᾶς φαίνεται πῶς αὐτό θά μπορούσε νά βοηθήσει στή διαλεύκανση τῶν ὑπόλοιπων».

1. Ἀραμαϊκή διάλεκτος — Οἱ Ἀραμαῖοι ἦταν σημιτικές φυλές, πού εἶχαν ἐποικήσει τή βόρεια Συρία κατά τό 2ο αἰῶνα πρὶν τή χρονολογία μας. Ἡ διάλεκτός τους, στίς ἀρχές τῆς χρονολογίας μας, ἦταν ἡ κοινή ὁμιλούμενη στήν Παλαιστίνη ἀπό τόν 7ο αἰῶνα καί πέρα ἐκτοπίσθηκε ἀπό τήν ἀραβική.

Ἄριθ. VI. Στίς σ. 277, 278, μαθαίνουμε ὅτι «τό εἶδος» ἀνθίζει (sich - auftut) στά ἔθνη, στίς πόλεις, στίς τάξεις, στίς κάθε λογῆς ἐνώσεις καί, τελικά, «στήν οἰκογένεια», καί γι' αὐτό ὡς τώρα, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, «ἔφτιαξε καί ἱστορία». Ἔτσι, ἐδῶ, ὅλη ἡ προηγούμενη ἱστορία, ἀκόμα καί ἡ ἄτυχη ἱστορία τοῦ Μοναδικοῦ, γίνεται προϊόν τοῦ «εἶδους», καί μάλιστα γιά τόν ἀποχρώντα λόγο ὅτι αὐτή ἡ ἱστορία ἔχει κάποτε συνοψιστεῖ κάτω ἀπό τόν τίτλο ἱστορία τῆς *ἀνθρωπότητας*, δηλαδή τοῦ εἶδους.

Ἄριθ. VII. Σ' αὐτά πού ἀναφέραμε ὡς τώρα ὁ Σάντσο ἔχει ἀποδώσει στό *εἶδος* περισσότερο ἀπ' ὅσα ὁποιοσδήποτε ἄλλος θνητός πρὶν ἀπ' αὐτόν, καί τώρα τά συνοψίζει ὅλα σέ τούτη τή φράση:

«Τό εἶδος δέν εἶναι τίποτε... τό εἶδος εἶναι ἀπλῶς ἓνα διανόημα» (Gedachtes) (πνεῦμα, φάντασμα, κτλ.). (σ. 239)

Τελικά, λοιπόν, αὐτό τό «*Τίποτε*» τοῦ Σάντσο, πού εἶναι ταυτόσημο μέ τό «*διανόημα*», δέ σημαίνει τίποτε, γιατί ὁ ἴδιος ὁ Σάντσο εἶναι τό «*δημιουργικό Τίποτε*», ἐνῶ τό εἶδος, ὅπως εἶδαμε, δημιουργεῖ πάρα πολλά, καί ἐπομένως μπορεῖ θαυμάσια ἀνάμεσα στ' ἄλλα νά εἶναι καί «*τίποτε*». Ἐπιπλέον ὁ Σάντσο μᾶς διηγίεται στή σελίδα 456:

«Ἡ *ὑπαρξη* δέ δικαιώνει τίποτε ἀπολύτως. Τό διανόημα *εἶναι* ἐξίσου καλό μέ τό μή διανόημα.»

Ἄπό τή σ. 448, ὁ Σάντσο ξετυλίγει ἓνα μακρινάρι τριάντα σελίδων μέ σκοπό νά βγάλει «*φωτιά*» ἀπό τή σκέψη καί τήν κριτική τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή. Ἔχουμε ἤδη γνωρίσει πάρα πολλές ἐκδηλώσεις τῆς σκέψης του καί τῆς κριτικῆς του γιά νά δώσουμε ἀκόμα στόν ἀναγνώστη μιάν «*ῶθηση*», προσφέροντάς του κριθαρόζουμο τοῦ φτωχοκομείου. Μιά κουταλιά ἀπό τό ζωμό αὐτό εἶναι ἀρκετή.

«Πιστεύετε ἄραγε ὅτι οἱ σκέψεις πετᾶνε τριγύρω ἐλεύθερα σάν πουλιά¹, ὥστε ὁ καθένας νά μπορεῖ νά ἀρπάξει μερικές καί ὅστερα νά Μοῦ τίς παρουσιάσει σάν ἀπαραβίαστη ἰδιοκτησία του; Ὅ,τι πετάει τριγύρω, εἶναι ὅλο δικό Μου.» (σ. 457)

Ἐδῶ ὁ Σάντσο διαπράττει λαθροθηρία μέ φανταστικές μπεκάτσες. Ἔχουμε δεῖ πόσες πολλές ἀπό τίς ἰδέες πού πετᾶνε τριγύρω ἔχει ἀρπάξει. Φαντάστηκε ὅτι γιά νά τίς τσακώσει δέν εἶχε παρά νά πασπαλίσει τήν οὐ-

1. Λογοπαίγνιο: vogelfrei σημαίνει κατά λέξη *ἐλεύθερος σάν πουλί*, ἀλλά ἡ τρέχουσα σημασία εἶναι *ἐπικηρυγμένος*.

ρά τους με τό άλάτι τοῦ Ἱεροῦ. Αὐτή ἡ κολοσσιαία ἀντίφαση, μεταξύ τῆς πραγματικῆς ἰδιοκτησίας του πάνω στίς ἰδέες καί τῆς αὐταπάτης του σχετικῶς μ' αὐτό τό ζήτημα, μπορεῖ νά χρησιμέψει σάν ἓνα κλασικό καί χειροπιαστό παράδειγμα δλόκληρης τῆς ἰδιοκτησίας του μέ τήν ἀσυνήθιστη ἔννοια. Ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἀντίθεση ἀποτελεῖ τήν αὐτοαπόλαυσή του.

6. Ἕσμα ἀσμάτων τοῦ Σολομώντα
ἢ
ὁ Μοναδικός

Ἕς μή μιλάμε πιά γιά τό σοφό τόν Ἕλληνα καί γιά τόν
Τρωαδίτη,
Γιά τά τρανά ταξίδια τους στ' ἀπέραντα πελάγη.
Ἕς σταματήσσει τοῦ Ἀλέξανδρου καί τοῦ Τραιάνου ἡ φήμη
Γιά τίς πολλές τίς νίκες τους σέ μήκη καί σέ πλάτη
.....
Μιλιά γιά ὄσα ἡ Μούσα τραγοῦδησε παλιά,
Καί γιά ὄποιον ἄλλο λαμπρότερο ἄθλο
Καί σεις ὦ Νύμφες τοῦ Σπρέε ἐλάτε κοντά
Νά μοῦ δῶστε ὄρμη καί οἶστρο μεγάλο
Ἕχι ἀγροίκου σουραυλιοῦ καί ἀγαρμπης φλογέρας
Μά εὐγενικιάς καί ἡχηρῆς σάλπιγγας τοῦ πολέμου
Ποῦ στήθη φλογίζει καί ἀναδεύει καρδιές¹,

δῶστε μου ὦ νύμφες τοῦ Σπρέε ἓνα τραγοῦδι ἀντάξιο τῶν ἡρώων ποῦ
πολεμᾶνε στίς ὄχθες σας ἐναντίον τῆς Ἕπόστασης καί τῶν ἀνθρώπων,
ἓνα τραγοῦδι ποῦ ν' ἀπλωθεῖ σ' ὄλόκληρο τόν κόσμο καί νά τραγουδιέται
σ' ὄλες τίς χῶρες, γιάτί ἐδῶ πρόκειται γιά τόν ἄνθρωπο ποῦ ἔκανε

ἐκεῖνο ποῦ δέν μπόρεσε καμμιά δύναμη ἀνθρώπου,
περισσότερα ἀπ' ὄτι μπορεῖ νά δώσει ἡ σκέτη «ἀνθρώπινη» δύναμη —
πρόκειται γιά τόν ἄνθρωπο ποῦ...

...ἴδρυσε καινούργιο βασίλειο σέ ζώνη μακρινή,

1. Τό ἀπόσπασμα αὐτό, ὄπως καί ἄλλα ποῦ ἀκολουθοῦν, εἶναι ἀπό τό ἐπικό ποῖημα τοῦ Πορτογάλου ποιητῆ Λουῖζ ντέ Καμόενς (1524-1589) «Lusiadas», ποῦ ἔχει γιά κεντρικό ἦρωα τόν ἐξερευνητή Βάσκο ντέ Γκάμα.

πού ίδρυσε ένα καινούργιο βασίλειο σ' ένα μακρινό λαό, δηλαδή τό «Συνεταιρισμό» — πρόκειται ἐδῶ γιά ἕνα

τρυφερό καί νεαρό ἀνθισμένο κλαδί
ἀπό τό δέντρο πού ὁ Χριστός ἀγάπησε,

μέ ἕνα τρυφερό καί νεαρό βλαστάρι ἑνός δέντρου πού ὁ Χριστός ἀγάπησε
ἰδιαίτερα, ἕνα δέντρο πού ἔγινε

ἡ βεβαιότατη ἐλπίδα
γιά τό μέγáλωμα τῆς μικρῆς ἀκόμα Χριστιανοσύνης,

ἡ βεβαιότατη ἐλπίδα γιά τό μέγáλωμα τῆς δειλῆς ἀκόμα Χριστιανοσύνης
— μέ μιά λέξη, πρόκειται γιά κάτι «πού δέν ὑπῆρξε ποτέ», γιά τόν «Μονα-
δικό»*.

Κάθε τι πού βρίσκεται μέσα σ' αὐτό τό ἀσύγκριτο ἄσμα ἀσμάτων γιά
τόν Μοναδικό, ἔχει κιόλας ὑπάρξει στό «Βιβλίο». Ἐναφέρουμε αὐτό τό
κεφάλαιο μονάχα γιά ζήτημα τάξης. Γιά νά εἶμαστε σέ θέση νά κάνουμε
σωστά τή δουλειά μας, ἔχουμε ἀφήσει τήν ἐξέταση μερικῶν σημείων γιά
τώρα καί θά ἀνακεφαλαιώσουμε σύντομα μερικά ἄλλα.

Τό «Ἐγώ» τοῦ Σάντσο περνáει ἀπό ἕνα πλήρη κύκλο μετεμψύχωσης.
Τό ἔχουμε κιόλας συναντήσει σά σύμφωνο μέ τόν ἑαυτό του ἐγωιστή, σάν
ἀγγαρεύσιμο χωρικό, σάν ἔμπορο ἰδεῶν, σάν ἄτυχο ἀνταγωνιστή, σάν
ἰδιοκτήτη, σά δοῦλο πού τοῦ ἀποσπάσανε τό ἕνα πόδι, σά Σάντσο γελοιο-
ποιημένο ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα σέ γέννηση καί περιστάσεις,
καί μέ ἑκατοντάδες ἄλλες μορφές. Ἐδῶ μᾶς ἀποχαιρετάει σά «Μή-
ἄνθρωπος», μέ τό ἴδιο ἔμβλημα πού κρατοῦσε κατά τήν εἴσοδό του στήν
Καينὴ Διαθήκη.

«Πραγματικός ἄνθρωπος εἶναι μόνο ὁ Μή-ἄνθρωπος.» (σ. 232)

Πρόκειται γιά μιά ἀπό τίς χίλιες καί μιά ἐξισώσεις μέ τίς ὁποῖες ὁ
Σάντσο συνθέτει τό μῦθο του γιά τό Ἱερό.

Ἡ ἔννοια Ἐάνθρωπος δέν εἶναι ὁ πραγματικός ἄνθρωπος.

Ἡ ἔννοια Ἐάνθρωπος = Ὁ ἄνθρωπος
Ἁ ἄνθρωπος = Ὁχι πραγματικός ἄνθρωπος
Πραγματικός ἄνθρωπος = Ὁ μή-ἄνθρωπος
= Ὁ ἀπάνθρωπος

* Βλ. Camoës, «Lusiadas», 1, 1-7.

«Πραγματικός άνθρωπος είναι μόνο ό... απάνθρωπος».

Ό Σάντσο προσπαθεί να ξεκαθαρίσει στο μυαλό του τον άνωδύνο χαρακτήρα αυτής της φράσης με τις ακόλουθες διατυπώσεις:

«Δέν είναι ακριβώς δύσκολο να πεις με απλά λόγια τί είναι ένας απάνθρωπος. Είναι ένας άνθρωπος(...) που δέ βρίσκεται σε συμμετρία με την έννοια του ανθρώπινου. Ή Λογική τό ονομάζει αυτό παράλογη κρίση. Θα μπορούσαμε άραγε να εκφράσουμε την κρίση ότι κάποιος μπορεί να είναι άνθρωπος δίχως να είναι άνθρωπος, αν δέ δεχτούμε την υπόθεση ότι ή έννοια άνθρωπος μπορεί να αποχωριστεί από την ύπαρξη, ότι ή ουσία μπορεί να αποχωριστεί από τό φαινόμενο; Λέμε: ό τάδε έχει βέβαια την εμφάνιση ανθρώπου, αλλά δέν είναι άνθρωπος. Αυτή την παράλογη κρίση οί άνθρωποι την έχουν διατυπώσει εδώ και πολλούς αιώνες. Κάτι περισσότερο: σ' αυτή τή μακρόχρονη περίοδο έχουν υπάρξει μονάχα απάνθρωποι. Ποιό μεμονωμένο άτομο θά μπορούσε ποτέ να αντιστοιχεί στην έννοιά του;» (σ. 232)

Αυτό που βρίσκεται και πάλι στη βάση των πιό πάνω, δηλαδή ή φαντασία του δασκάλου μας για τό δάσκαλο που ξφτιαξε ένα ιδεώδες «του Άνθρώπου», και «τό έχωσε στο κεφάλι» των άλλων, άποτελεί τό θεμελιώδες κείμενο του «Βιβλίου».

Ό Σάντσο ονομάζει υπόθεση τό γεγονός ότι ή έννοια και ή ύπαρξη, ή ουσία και τό φαινόμενο του «άνθρώπου» μπορούν να χωριστούν, σάμπως να μήν έχει κίόλας εκφράσει τή δυνατότητα του άποχωρισμού με τίς ίδιες τίς λέξεις που χρησιμοποιεί. Άπό τή στιγμή που λέει έννοια, λέει κάτι διαφορετικό από ύπαρξη. Άπό τή στιγμή που λέει ουσία, λέει κάτι διαφορετικό από φαινόμενο. Δέ φέρνει σε αντίθεση αυτούς τούς όρους, αλλά αυτοί οί ίδιοι είναι οί όροι μιās αντίθεσης. Τό μόνο έρώτημα που μπαίνει επομένως, είναι αν μπορούσε να τοποθετήσει κάτι τό συγκεκριμένο κάτω από τούτες τίς άπόψεις. Για να αναλάβει ένα τέτοιο πράγμα ό Σάντσο θά έπρεπε να εξετάσει τίς πραγματικές σχέσεις των ανθρώπων, που έχουν πάρει διαφορετικά όνόματα μέσα σ' αυτές τίς μεταφυσικές σχέσεις. Κατά τά άλλα, οί πραγματείες του Σάντσο για τό σύμφωνο με τον έαυτό του έγωιστή και για την άνταρσία δείχνουν πώς αυτές οί άπόψεις μπορούν να διαζευχθούν, στο δέ κεφάλαιο για την «αυτοαπόλαυση», οί σκέψεις του για την ιδιαιτερότητα, τή δυνατότητα και την πραγματικότητα, δείχνουν πώς αυτές μπορούν ταυτόχρονα να διαζευχθούν και να συμπέσουν.

Ἡ παράλογη κρίση τῶν φιλοσόφων, ὅτι ὁ πραγματικός ἄνθρωπος δέν εἶναι ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ ἀπλῶς, μέσα στή σφαῖρα τῆς ἀφαίρεσης, τήν πῖο καθολική, περιεκτική ἔκφραση τῆς πραγματικά ὑπάρχουσας καθολικῆς ἀντίφασης ἀνάμεσα στίς συνθηκῆς τῶν ἀνθρώπων καί τίς ἀνάγκες τους. Ἡ παράλογη μορφή τῆς ἀφηρημένης φράσης ἀντιστοιχεῖ πλήρως στόν παράλογο χαρακτήρα τῶν συνθηκῶν τῆς ἀστικής κοινωνίας, πού ἔχουν φτάσει στήν πῖο ὀξεία μορφή τους. Τό ἴδιο ὅπως καί ἡ παράλογη κρίση τοῦ Σάντσο γιά τό περιβάλλον του —εἶναι καί ταυτόχρονα δέν εἶναι ἐγωιστές— ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματική ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ὑπαρξη τῶν Γερμανῶν μικροαστῶν καί στά καθήκοντα πού οἱ ὑπάρχουσες συνθηκῆς τούς ἐπέβαλαν καί πού φωλιάζουν μέσα τους μέ τή μορφή εὐσεβῶν πόθων καί ἐπιθυμιῶν. Οἱ φιλόσοφοι, ἄλλωστε, ἔχουν δηλώσει ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπάνθρωποι, ὄχι ἐπειδή δέν ἀντιστοιχοῦσαν στήν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἐπειδή ἡ δική τους ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀντιστοιχοῦσε στήν ἀληθινή ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐπειδή δέν εἶχαν ἀληθινή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Tout comme chez nous¹, στό «Βιβλίο», ὅπου ὁ Σάντσο δηλώνει κι αὐτός ὅτι οἱ ἄνθρωποι δέν εἶναι ἐγωιστές, γιά τό μοναδικό λόγο ὅτι δέν ἔχουν ἀληθινή συνείδηση τοῦ τί εἶναι ἐγωισμός.

Ἡ ἐντελῶς ἀθῶα φράση ὅτι ἡ *ἰδέα* γιά τόν ἄνθρωπο δέν εἶναι ὁ *πραγματικός* ἄνθρωπος, ὅτι ἡ *ἰδέα* γιά ἕνα πράγμα δέν εἶναι τό ἴδιο τό πράγμα —ἡ φράση αὐτή πού ἰσχύει καί γιά τήν πέτρα καί γιά τήν *ἰδέα* τῆς πέτρας, πράγμα πού ἐπιτρέπει στόν Σάντσο νά πεῖ ὅτι ἡ πραγματική πέτρα εἶναι μόνο ἡ μὴ πέτρα— δέ θά ἔπρεπε κἀν ν' ἀναφερθεῖ, δεδομένης τῆς πελώριας κοινοτυπίας της καί τῆς ἀναμφισβήτητης ἀλήθειας της. Ἀλλά ἡ γνωστή αὐταπάτη τοῦ Σάντσο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπεφταν ὡς τώρα σέ κάθε λογῆς συμφορές μόνον ἐξαιτίας τῆς κυριαρχίας τῶν περιστάσεων καί τῶν ἐννοιῶν, τοῦ δίνει τή δυνατότητα νά συνδέσει καί πάλι τά παλιά του συμπεράσματα μ' αὐτή τή φράση. Ἡ παλιά γνώμη τοῦ Σάντσο, ὅτι δέ χρειάζεται παρά νά διώξεις ἀπό τό *κεφάλι* σου μερικές ἰδέες γιά νά διώξεις ἀπό τόν *κόσμο* τίς συνθηκῆς πού γέννησαν αὐτές τίς ἰδέες, ξαναεμφανίζεται ἐδῶ μέ τή μορφή ὅτι δέν ἔχεις παρά νά διώξεις ἀπό τό κεφάλι σου τήν *ἰδέα* τοῦ ἀνθρώπου γιά νά ἐκμηδενίσεις τίς πραγματικές συνθηκῆς πού ὀνομάζονται σήμερα *ἀπάνθρωπες* — ἄσχετα ἂν αὐτό τό κατηγορημα «ἀπάνθρωπος» εἶναι κρίση τοῦ ἀτόμου πού βρίσκεται σέ ἀντίφαση μέ τίς συνθηκῆς του ἢ ἡ κρίση τῆς ὁμαλῆς, κυρίαρχης κοινωνίας γιά τήν ἀνώμαλη, κυριαρχού-

1. Τό ἴδιο, ὅπως σέ μᾶς.

μενη τάξη. Όπως ακριβώς μία φάλαινα, πού από τό άλμυρό νερό δπου ζεί θά μεταφερόταν στό Κούπεργκράμπεν¹, αν είχε συνείδηση, θά δήλωνε δι τή κατάσταση αὐτή, πού πρακλήθηκε ἀπό «δυσμενεῖς περιστάσεις», εἶναι ἀφαιλική, αν καί ὁ Σάντσο θά μπορούσε νά ἀποδείξει δι εἶναι φαλική, ἐπειδή αὐτή εἶναι ἡ δική της κατάσταση, ἡ κατάσταση τῆς φάλαινας — ἔτσι ακριβώς κρίνουν καί οἱ ἄνθρωποι σέ ὀρισμένες περιστάσεις.

Στή σ. 185, ὁ Σάντσο θέτει τό μεγάλο ἐρώτημα:

«Ἀλλά πῶς νά συγκρατήσουμε τόν ἀπάνθρωπο πού κρύβεται μέσα στό κάθε ἄτομο; Πῶς νά κάνουμε ὥστε μαζί μέ τόν ἄνθρωπο νά μὴν ἀπελευθερώσουμε καί τόν ἀπάνθρωπο; Ὁ φιλελευθερισμός στό σύνολό του ἔχει ἓνα θανάσιμο ἐχθρό, ἓναν ἀκατανίκητο ἀντίπαλο, ὅπως ὁ Θεός ἔχει τό διάβολο. Πλάι στόν ἄνθρωπο στέκει πάντοτε ὁ ἀπάνθρωπος, ὁ ἐγωιστής, τό μεμονωμένο ἄτομο. Τό κράτος, ἡ κοινωνία, ἡ ἀνθρωπότητα, δέν μπορούν νά βάλουν κάτω αὐτό τό διάβολο.» «Καί ὅταν πληρωθῶσι τά χίλια ἔτη, θέλει λυθῆ ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ. Καί θέλει ἐξέλθει δι νά πλανήσῃ τά ἔθνη τά εἰς τάς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, τόν Γῶγ καί τόν Μαγῶγ, δι νά συνάξῃ αὐτούς εἰς πόλεμον... Καί ἀνέβησαν ἐπὶ τό πλάτος τῆς γῆς, καί περιεκύκλωσαν τό στρατόπεδο τῶν ἁγίων, καί τήν πόλιν τήν ἡγαπημένην.» (Ἀποκάλυψη Ἰωάννου, Κεφ. κ', 7-9)²

Ἡ ἐρώτηση, ὅπως τήν καταλαβαίνει ὁ Σάντσο, καταλήγει πάλι σέ καθαρό παραλογισμό. Φαντάζεται δι οἱ ἄνθρωποι ὡς τώρα ἔχουν πάντοτε φτιάξει μίαν ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, καί ὕστερα ἀπελευθερώθηκαν τόσο, ὅσο τούς ἦταν ἀναγκαῖο γιά νά πραγματώσουν μέσα τους αὐτή τήν ἔννοια· δι ὁ βαθμός ἐλευθερίας πού πέτυχαν κάθε φορά καθορίστηκε ἀπό τήν εἰκόνα πού εἶχαν σχηματίσει κάθε φορά γιά τόν ἰδεώδη ἄνθρωπο. Ὅποτε, ἀναπόφευκτα, παρέμενε σέ κάθε ἄτομο ἓνα κατάλοιπο πού δέν ἀντιστοιχοῦσε σ' αὐτό τό ἰδεῶδες καί πού, σάν «ἀπάνθρωπο», εἶτε δέν ἀπελευθερωνόταν, εἶτε ἀπλῶς ἀπελευθερωνόταν παρά τή θέλησή τους.

Στήν πραγματικότητα, φυσικά, αὐτό πού συνέβηκε ἦταν δι οἱ ἄνθρωποι ἀπελευθερώνονταν κάθε φορά στό βαθμό πού τούς ὑπαγόρευε καί ἐπέτρεπε ὄχι τό ἰδεῶδες τους γιά τόν ἄνθρωπο, ἀλλά ἡ ἐκάστοτε κατάσταση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ὅλες οἱ κατακτήσεις τῆς ἐλευθερίας ὥστόσο εἶχαν μέχρι τώρα ὡς βάση τους περιορισμένες παραγωγικές δυνά-

1. Μία ἀπό τίς διακλαδώσεις τοῦ ποταμοῦ Σπρέε στό Βερολίνο.

2. Μετάφραση Νεοφύτου Βάμβα.

μεις, πού η παραγωγή τους —άνεπαρκής για τό σύνολο τῆς κοινωνίας— έκανε δυνατή μιάν ανάπτυξη μονάχα ἄν μερικά ἄτομα ἱκανοποιούσαν τίς ἀνάγκες τους σέ βάρος ἄλλων, καί ἔτσι μερικοί —ή μειοψηφία— ἀποκτούσαν τό μονοπώλιο τῆς ἀνάπτυξης, ἐνῶ οἱ ἄλλοι —ή πλειοψηφία— χάρη στό συνεχή ἀγώνα γιά νά ἱκανοποιήσουν τίς πιά ἐπιτακτικές τους ἀνάγκες, ἀποκλείονταν προσωρινά (δηλαδή μέχρι τή δημιουργία καινούργιων, ἐπαναστατικῆς φύσης, παραγωγικῶν δυνάμεων) ἀπό ὁποιαδήποτε ἀνάπτυξη. Ἔτσι, ἡ κοινωνία μέχρι τώρα ἀναπτυσσόταν πάντοτε μέσα στά πλαίσια μιᾶς ἀντίθεσης — στήν ἀρχαιότητα τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα σέ ἐλεύθερους καί δούλους, στό Μεσαίωνα ἀνάμεσα σέ εὐγενεῖς καί δουλοπάροικους, στούς νεώτερους χρόνους ἀνάμεσα στήν ἀστική τάξη καί τό προλεταριάτο. Αὐτό ἐξηγεῖ, ἀπό τή μιᾶ μεριά, τόν ἀνώμαλο, «ἀπάνθρωπο» τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ἡ ἀρχόμενη τάξη ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες της, καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τό στενό πλαίσιο πού μέσα του ἀναπτύσσονται οἱ συναλλαγές καί, μαζί μ' αὐτές, ὀλόκληρη ἡ ἀρχουσα τάξη. Ἄρα αὐτός ὁ περιορισμένος χαρακτήρας τῆς ἀνάπτυξης συνίσταται ὄχι μόνο στόν ἀποκλεισμό μιᾶς τάξης, ἀλλά καί στή στενοκεφαλιά τῆς ἀποκλείουσας τάξης, κι ἔτσι τό «ἀπάνθρωπο» συναντιέται ἐξίσου καί μέσα στήν κυρίαρχη τάξη. Αὐτό τό λεγόμενο «ἀπάνθρωπο» εἶναι ἐξίσου προϊόν τῶν σημερινῶν συνθηκῶν ὅσο καί τό «ἀνθρώπινο». Εἶναι ἡ ἀρνητική τους πλευρά, ἡ ἀνταρσία —πού δέ βασίζεται πάνω σέ καμμιά καινούργια ἐπαναστατική παραγωγική δύναμη— ἐναντίον τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν καί πού βασίζονται στίς ὑπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις, καί ἐναντίον τοῦ τρόπου ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτές τίς συνθήκες. Ὁ θετικός δρος «ἀνθρώπινος» ἀντιστοιχεῖ στίς καθορισμένες συνθήκες πού ἐπικρατοῦν σέ συνάρτηση μ' ἕνα ὀρισμένο στάδιο παραγωγῆς καί στόν καθοριζόμενο ἀπ' αὐτές τρόπο ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν, τό ἴδιο ὅπως ὁ ἀρνητικός δρος «ἀπάνθρωπος» ἀντιστοιχεῖ στίς προκαλούμενες καθημερινά ἀπό τό ἴδιο αὐτό στάδιο παραγωγῆς προσπάθειες ἄρνησης αὐτῶν τῶν συνθηκῶν πού ἐπικρατοῦν, καί τοῦ ἐπικρατοῦντος σ' αὐτές τρόπου ἱκανοποίησης τῶν ἀναγκῶν μέσα στά πλαίσια τοῦ ὑπάρχοντος τρόπου παραγωγῆς.

Γιά τόν ἄγιο μας, οἱ τέτοιοι κοσμοϊστορικοί ἀγῶνες περιορίζονται σέ μιάν ἀπλή σύγκρουση ἀνάμεσα στόν Ἅγιο Μπροῦνο καί τή «μάζα». Πρβλ. ὀλόκληρη τήν κριτική τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φιλελευθερισμοῦ, εἰδικά στή σ. 192 κ.έ.

Ἔτσι ὁ ἀπλοϊκός μας Σάντσο, μέ τόν ἀπλοϊκό του ἀφορισμό γιά τό ἀπάνθρωπο καί γιά διώξιμο τῶν ἰδεῶν ἀπό τό κεφάλι τοῦ ἀνθρώπου —πού

χάρη σ' αυτό εξαφανίζεται και τό άπάνθρωπο και δέν υπάρχει πιά κανένα μέτρο για τά άτομα— φτάνει τελικά στό ακόλουθο πόρισμα. Θεωρεῖ τόν φυσικό, πνευματικό και κοινωνικό άκρωτηριασμό και τήν υποδούλωση, πού θύμα τους έπεσε ένα άτομο εξαιτίας τών ύφισταμένων συνθηκών, σάν τήν άτομικότητα και τήν ιδιαιτερότητα αυτού του ατόμου. Άναγνωρίζει, σάν ένας κοινός συντηρητικός, μέ ήρεμία αυτές τις συνθήκες, αφού απέλευθέρωσε τή σκέψη του από κάθε σκοτούρα, διώχνοντας από τό κεφάλι του τήν ιδέα τών φιλοσόφων γι' αυτές τις συνθήκες. Κι όπως έδω δηλώνει ότι τό τυχαίο πού επιβάλλεται στό άτομο είναι ή άτομικότητά του, έτσι προηγούμενα (πρβλ. «Λογική»), όταν μιλούσε για τό 'Εγώ του, έκανε άφαίρεση όχι μόνο από οποιοδήποτε τυχαίο, αλλά και γενικά από οποιαδήποτε άτομικότητα.

Αυτό τό «άπάνθρωπο» μεγάλο πόρισμα, ό Σάντσο τό ύμνει μέ τό παρακάτω «Κύριε έλέησον», πού τό βάζει στό στόμα του «'Απάνθρωπου»:

«Ήμουν άξιος καταφρόνιας γιατί αναζήτησα τόν καλύτερο Έαυτό Μου έξω από Μένα.

»Ήμουν τό άπάνθρωπο, γιατί όνειρευόμουν τό ανθρώπινο.

»Ήμουν σάν τους εδσεβεΐς, πού διψάνε τό άληθινό Έγώ τους και μένουν πάντοτε φτωχοί άμαρτωλοί.

»Σκεφτόμουν τόν Έαυτό Μου μονάχα σέ σύγκριση μέ κάποιον άλλο.

»Δέν ήμουν τό Πάν μέσα στό Πάν. Ήμουν μή-Μοναδικός.

»Τώρα, όμως, παύω νά εμφανίζομαι στόν έαυτό Μου σάν τό άπάνθρωπο.

»Παύω νά μετρώ τόν έαυτό Μου και ν' αφήνω νά μέ μετρούν μέ τό μέτρο του ανθρώπου.

»Παύω νά αναγνωρίζω ότιδήποτε πάνω από τόν έαυτό Μου.

»Ύπηρεξα μόνο πρωτύτερα, τό άπάνθρωπο, αλλά δέν είμαι πιά, τώρα είμαι τό Μοναδικό!»

Άλληλούϊα!

Χωρίς νά προχωρήσουμε έδω στην άνάλυση του πώς «εμφανίζεται» στον έαυτό του ή πώς δέν εμφανίζεται έδω «τό άπάνθρωπο» —πού, ως τό ποῦμε παρενετικά, έβαλε τόν έαυτό του στην άναγκαία ψυχική διάθεση, «γυρνώντας τήν πλάτη του» «στόν έαυτό του και στόν κριτικό» Άγιο Μπροῦνο— σημειώνουμε απλώς ότι ό «Μοναδικός» (ή τό «Μοναδικό») χαρακτηρίζεται έδω από τό ότι για έννιακοσιοστή φορά διώχνει τό Έρό από τό κεφάλι του, πράγμα πού — όπως κι εμείς είμαστε άναγκασμένοι για

έννιακοσιοστή φορά νά επαναλάβουμε— δέν αλλάζει τίποτε κι ἄς πρόκει-
ται μόνο γιά ἓναν εὐσεβή πόθο.

Ἔχουμε ἐδῶ τόν Μοναδικό γιά πρώτη φορά. Ὁ Σάντσο, πού μέ τήν
πιό πάνω λιτανεία χειροτονήθηκε ἱππότης, παίρνει τώρα τό καινούργιο
του ὄνομα σάν εὐγενής. Ὁ Σάντσο φτάνει στή μοναδικότητά του διώ-
χνοντας τόν «Ἄνθρωπο» μέσα ἀπ' τό κεφάλι του. Ἔτσι, παύει «νά σκέπτε-
ται τόν ἑαυτό του μονάχα σέ σύγκριση μέ κάποιον ἄλλο» καί «νά ἀναγνω-
ρίζει κάτι πάνω ἀπό τόν ἴδιο». Γίνεται ἀσύγκριτος. Ἔχουμε ἐδῶ πάλι τήν
ἴδια παλιά φαντασιοπληξία τοῦ Σάντσο, διότι δέν εἶναι οἱ ἀνάγκες τῶν ἀτό-
μων, ἀλλά οἱ ιδέες, «τό Ἱερό» —ἐδῶ μέ τή μορφή «τοῦ Ἀνθρώπου»— πού
ἀποτελοῦν τό μόνο *tertium comparationis*¹ καί τό μόνο *δεσμό* ἀνάμεσα
στά ἄτομα. Διώχνει μίαν *ιδέα* μέσα ἀπό τό κεφάλι καί γίνεται ἔτσι *μοναδι-
κός*.

Γιά νά γίνει «μοναδικός», ὅπως τό ἐννοεῖ ὁ ἴδιος, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα
νά μᾶς ἀποδείξει τήν *ἐλευθερία* του ἀπό *προϋποθέσεις*.

σ. 470: «Ἡ σκέψη Σου ἔχει σάν προϋπόθεση ὄχι τή σκέψη, ἀλλά
Ἐσένα. Ἄλλά ἔτσι εἶσαι Ἐσύ μιά προϋπόθεση; Ναι, ὄχι ὅμως γιά
μένα παρά γιά τή σκέψη Μου. Πρὶν ἀπό τή σκέψη Μου εἶμαι...
Ἐγώ. Ἐπεταί διότι δέν προηγεῖται ἀπό τή σκέψη Μου ἓνας στοχα-
σμός ἢ διότι ἡ σκέψη Μου εἶναι χωρίς προϋπόθεση. Γιατί ἡ προϋπό-
θεση, πού εἶμαι Ἐγώ γιά τή σκέψη Μου, δέν εἶναι *φτιαγμένη ἀπό τή
σκέψη*, δέν εἶναι *προῖόν* σκέψεως, ἀλλά εἶναι ὁ ἰδιοκτητής τῆς σκέ-
ψεως, καί ἀποδείχνει μονάχα διότι ἡ σκέψη δέν εἶναι τίποτε ἄλλο
παρά... ἰδιοκτησία.»

«Εἶμαστε σύμφωνοι» διότι ὁ Σάντσο δέ σκέφτεται προτοῦ σκεφτεῖ, καί
διότι εἶναι —ὅπως καί κάθε ἄλλος— ἀπό τήν ἀποψη αὐτή, ἓνας χωρίς προϋ-
ποθέσεις σκεπτόμενος. Κατά παρόμοιο τρόπο τοῦ κάνουμε τήν παραχώ-
ρηση νά παραδεχτοῦμε διότι δέν ἔχει καμμιά σκέψη σάν προϋπόθεση τῆς
ὑπαρξῆς του, δηλαδή διότι δέν ἔχει φτιαχτεῖ ἀπό σκέψεις. Ἄν γιά μιά στιγ-
μή ὁ Σάντσο κάνει ἀφαίρεση ἀπ' ὅλη τήν πραγμάτεια του τῶν σκέψεων
—πράγμα πού δέν μπορεῖ νά εἶναι πολύ δύσκολο, δεδομένου διότι ἡ συλλο-
γή του εἶναι φτωχή— παραμένει τό πραγματικό του Ἐγώ, ἀλλά μέσα στά
πλαίσια τῶν πραγματικῶν παγκόσμιων σχέσεων πού ὑπάρχουν γι' αὐτό
τό Ἐγώ. Ἔτσι, ἔχει ἀπαλλαγῆ γιά μιά στιγμή ἀπ' ὅλες τίς δογματικές

1. Ὁ (Τρίτος) ὄρος πού χρειάζεται γιά τή σύγκριση.

προϋποθέσεις, αλλά τώρα αρχίζουν γι' αυτόν οι *πραγματικές* προϋποθέσεις. Κι αυτές οι πραγματικές προϋποθέσεις είναι και οι προϋποθέσεις των *δογματικῶν* του προϋποθέσεων πού, τό θέλει είτε ὄχι, τοῦ ξαναεμφανίζονται μαζί μέ τίς πραγματικές, ὄσο καιρό δέν ἀποκτᾶ ἄλλες πραγματικές προϋποθέσεις καί, μαζί μ' αὐτές, κι ἄλλες δογματικές προϋποθέσεις, ἢ ὄσο καιρό δέν ἀναγνωρίζει σάν ὑλιστής τίς πραγματικές προϋποθέσεις σάν προϋποθέσεις τῆς σκέψης του, ὅποταν οἱ δογματικές ἐξαφανίζονται τελείως.

Καθώς ἡ προγενέστερη ἐξέλιξή του καί τό βερολινέζικο περιβάλλον του ἔδωσαν τώρα τή δογματική προϋπόθεση τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἔγωισμοῦ, μάταια φαντάζεται μιά ζωή χωρίς προϋποθέσεις· ἡ δογματική προϋπόθεση θά τοῦ μένει ὄσο καιρό δέ θά ξεπερνάει τίς πραγματικές της προϋποθέσεις.

Σάν ἀληθινός δημοδιδάσκαλος, ὁ Σάντσο ἐξακολουθεῖ νά ἀγωνίζεται γιά τήν περίφημη χεγκελιανή «σκέψη χωρίς προϋποθέσεις», δηλαδή γιά τή σκέψη χωρίς δογματικές προϋποθέσεις, πού καί στόν Χέγκελ εἶναι ἀπλῶς ἓνας εὐσεβής πόθος. Πίστεψε πῶς θά μπορούσε νά τήν τσακώσει μ' ἓναν ἐπιδέξιο ἐλιγμό καί μάλιστα νά τήν ξεπεράσει κυνηγώντας ταυτόχρονα καί τό χωρίς προϋποθέσεις Ἐγώ. Ἀλλά καί τό ἓνα καί τό ἄλλο τοῦ ξεγλίστησαν.

Ἐὸ Σάντσο δοκιμάζει τότε τήν τύχη του μέ ἄλλο τρόπο:

σ. 214, 215: «Κάνετε πλήρη χρήση τοῦ αἰτήματός σας γιά ἐλευθερία! «Ποιός πρέπει νά γίνει ἐλεύθερος; Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς. Ἐλεύθεροι ἀπό τί; Ἀπό κάθε τι πού δέν εἶναι Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς. Ἐγώ εἶμαι, ἐπομένως, ὁ *πυρήνας*... Τί μένει, ἂν ἔχω ἀπελευθερωθεῖ ἀπό κάθε τι πού δέν εἶμαι ἐγώ; Μόνον Ἐγώ καί *τίποτε* ἄλλο παρά Ἐγώ.»

«Ὡστε αὐτό ἦταν τοῦ κουταβιοῦ ὁ πυρήνας!

Ἐνας ταξιδιώτης μαθητής; Ἡ περίπτωση μέ κάνει νά γελάω.»¹

Κάθε τι πού δέν εἶναι Ἐσύ, Ἐγώ, Ἐμεῖς» εἶναι, φυσικά, μιά νέα δογματική ἰδέα, ὅπως λογουχάρη Κράτος, ἐθνικότητα, καταμερισμός τῆς ἐργασίας, κτλ. Κι ἀφοῦ αὐτές οἱ ἰδέες ὑποβλήθηκαν σέ κριτική —πράγμα πού ὁ Σάντσο νομίζει πῶς ἐγινε κιόλας ἀπό τήν «Κριτική», καί συγκεκριμένα ἀπό τήν κριτική Κριτική— φαντάζεται ξανά ὅτι ἀπελευθερώθηκε κι ἀπό τό πραγματικό κράτος, ἀπό τήν πραγματική ἐθνικότητα κι ἀπό τόν

1. Στίχοι ἀπό τόν *Φάουστ* τοῦ Γκαίτε (Μέρος πρῶτο, σκηνή τοῦ σπουδαστηρίου).

πραγματικό καταμερισμό της εργασίας. Κατά συνέπεια τό 'Εγώ, πού εἶναι ἐδῶ ὁ «πυρήνας», πού Δεθχει ἀπελευθερωθεῖ ἀπό κάθε τι πού δέν εἶναι 'Εγώ», εἶναι καί πάλι τό ἴδιο τό πῶ πάνω δίχως προϋποθέσεις 'Εγώ μαζί μέ κάθε τι ἀπό τό ὁποῖο δέν ἔχει ἀπαλλαγῆ.

Ἄν, ὥστόσο, ὁ Σάντσο σκεφτόταν κάποτε νά πιάσει τό θέμα τῆς «ἀπελευθέρωσης», μέ τήν ἐπιθυμία ν' ἀπελευθερωθεῖ ὄχι μόνο ἀπό ἀφηρημένες κατηγορίες, ἀλλά καί ἀπό πραγματικά δεσμά, τότε μιά τέτοια ἀπελευθέρωση θά προϋπόθετε μέ τή σειρά της μίαν ἀλλαγῆ κοινή γι' αὐτόν καί γιά πολλά ἄλλα ἄτομα καί θά ἔφερνε μίαν ἀλλαγμένη παγκόσμια κατάσταση πού θά ἦταν καί πάλι κοινή γιά τόν ἴδιο καί γιά τούς ἄλλους. Κατά συνέπεια, μετά τήν ἀπελευθέρωση, «θά ἔμενε» τό «'Εγώ» του, ἀλλά ἕνα 'Εγώ ὀλοτέλα ἀλλαγμένο, πού ἔχει κοινό μέ τούς ἄλλους μίαν ἀλλαγμένη παγκόσμια κατάσταση, κατάσταση πού εἶναι ἀκριβῶς ἡ κοινή γι' αὐτόν καί γιά τούς ἄλλους προϋπόθεση τόσο τῆς δικῆς του ἐλευθερίας ὅσο καί τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων. Ἡ συνέπεια εἶναι ὅτι ἡ μοναδικότητα, τό ἀπαράβλητο καί ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ «'Εγώ» του πηγαίνουν καί πάλι στά κομμάτια.

ἌΟ Σάντσο δοκιμάζει κι ἕναν τρίτο τρόπο:

σ. 237: «Ἡ ντροπή τους δέν εἶναι ὅτι αὐτοί» (ὁ Ἑβραῖος καί ὁ Χριστιανός) «ἀλληλοαποκλείονται, ἀλλά ὅτι αὐτό γίνεται μόνο κατά τό ἥμισυ. Ἄν θά μπορούσαν νά εἶναι τέλειοι ἐγωιστές, θά ἀποκλείανε ὀλοκληρωτικά ὁ ἕνας τόν ἄλλο.»

σ. 273: «Ἄν θά θέλεις μονάχα νά λύσεις τήν ἀντίθεση, τότε συλλαμβάνεις τή σημασία της μέ πολύ τυπικό καί ἀδύνατο τρόπο. Τήν ἀντίθεση ἀξίζει μᾶλλον νά τήν ὀξύνεις.»

σ. 274: «Τότε μόνο θά πάψεις νά κρύβεις ἀπλῶς τήν ἀντίθεσή σου, δταν θά τήν ἀναγνωρίζεις πλήρως καί δταν ὁ καθένας θά δείχνει ὅτι εἶναι ἀπό τήν κορυφή ὡς τά νύχια μοναδικός... Ἡ τελική καί ἡ πῶ ἀποφασιστική ἀντίθεση —ἡ ἀντίθεση τοῦ Μοναδικοῦ πρὸς ἄλλο Μοναδικό— βγαίνει βασικά ἔξω ἀπό τά ὄρια αὐτοῦ πού ὀνομάζεται ἀντίθεση... Σά Μοναδικός, Ἐσύ δέν ἔχεις τίποτα πιά τό κοινό μέ τόν ἄλλο καί γι' αὐτό τίποτε ἐπίσης πού νά σέ χωρίζει ἀπ' αὐτόν, τίποτε τό ἐχθρικό πρὸς αὐτόν... Ἡ ἀντίθεση ἐξαφανίζεται μέσα στόν τέλειο... χωρισμό ἡ στή μοναδικότητα.»

σ. 183: «Δέ θέλω νά ἔχω ἡ νά εἶμαι κάτι τό ξεχωριστό μπροστά στους ἄλλους. Ὄυτε μετρῶ τόν ἑαυτό Μου μέ τούς ἄλλους... Ἐγώ θέλω νά εἶμαι καί νά ἔχω κάθε τι πού μπορῶ νά εἶμαι καί νά ἔχω. Τί

μέ νοιάζει ἄν ἄλλοι εἶναι ἢ ἔχουν *κάτι παρόμοιο*; Δέν μποροῦν οὔτε νά εἶναι οὔτε νά ἔχουν τό ὁμοιο, τό ἴδιο. Δέν τούς κάνω καμμιά ζημιά, ὅπως δέν κάνω καμμιά ζημιά καί στό βράχο μέ τό ὅτι ἔχω ἀπέναντί του τό πλεονέκτημα ὅτι μπορῶ νά κινουῦμαι. Ἐάν μποροῦσαν νά τό ἔχουν, θά τό εἶχαν. Νά μήν κάνω ζημιά στούς ἄλλους ἀνθρώπους — σ' αὐτό ἀνάγεται ἡ ἀξίωση νά μήν ἔχω κανένα προνόμιο... Δέν πρέπει νά θεωρεῖς τόν ἑαυτό σου σάν «κάτι ξεχωριστό», λχ., Ἑβραῖο ἢ Χριστιανό. Ἐ, λοιπόν, Ἐγώ θεωρῶ τόν ἑαυτό Μου ὄχι σάν κάτι ξεχωριστό, ἀλλά σά *μοναδικό*. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχω μιᾶ ὁμοιότητα μέ ἄλλους. Ἐλλά αὐτό ἰσχύει μονάχα γιά τή σύγκριση ἢ γιά τή στόχαση. Στήν πραγματικότητα, Ἐγώ εἶμαι ἀσύγκριτος, μοναδικός. Ἡ σάρκα Μου δέν εἶναι ἡ σάρκα τους, τό πνεῦμα Μου δέν εἶναι τό πνεῦμα τους. Ἐάν τά ὑπαγάγετε στίς γενικές ἐννοιες «σάρκα», «πνεῦμα», τότε αὐτό εἶναι οἱ δικές Σας σκέψεις, πού δέν ἔχουν καμμιά σχέση μέ τή σάρκα Μου, τό πνεῦμα Μου.»

σ. 234: «Ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία χάνεται ἐξαιτίας τῶν ἐγωιστῶν, γιατί αὐτοῖ δέν ἀναφέρονται πιά ὁ ἕνας στόν ἄλλο σάν ἀνθρωποι, ἀλλά συμπεριφέρονται ἐγωιστικά, σάν ἕνα Ἐγώ πρὸς ἕνα Ἐσύ ἐντελῶς διαφορετικό ἀπό Μένα καί ἐχθρικό πρὸς Ἐμένα.»

σ. 180: «Σάμπως ἕνα ἄτομο νά μήν ἀναζητεῖ πάντοτε ἕνα ἄλλο, καί σάμπως νά μήν πρέπει νά τά βολεῦει κανεῖς μέ τόν ἄλλο, ὅταν τόν ἔχει ἀνάγκη. Ἡ διαφορά εἶναι ὅμως ὅτι τώρα τό ἄτομο πραγματικά ἐνώνεται μέ τό ἄλλο ἄτομο, ἐνῶ προηγούμενα συνδεόταν μαζί του μέ ἕνα δεσμό.»

σ. 178: «Μονάχα ὅταν εἴστε μοναδικοί μπορεῖτε, σάν αὐτό πού πραγματικά εἴστε, νά ἔχετε ἀμοιβαῖες σχέσεις.»

Ὅσον ἀφορᾷ τήν ψευδαίσθηση τοῦ Σάντσο γιά τήν ἐπικοινωνία τῶν Μοναδικῶν «σάν αὐτό πού πραγματικά εἶναι», γιά τήν «ένωση τοῦ ἀτόμου μέ τό ἄτομο», κοντολογίς γιά τό «Συνεταιρισμό», τό θέμα ἔχει τελείως ξεκαθαριστεῖ. Θά παρατηρήσουμε μόνο ὅτι ἐνῶ στό Συνεταιρισμό ὁ καθένας θεωροῦσε καί μεταχειριζόταν τόν ἄλλο ἀπλῶς σάν ἀντικείμενό του, σάν ἰδιοκτησία του (πρβλ. σ. 167 καί τή θεωρία τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς ἐκμετάλλευσης), στό «Σχόλιο» (Βίγκαντ σ. 157), ἀντίθετα, ὁ κυβερνήτης τοῦ νησιοῦ Μπαρρατάρια καταλαβαίνει καί ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ ἄλλος ἀνήκει κι αὐτός στόν ἑαυτό του, εἶναι *ἰδιοκτησία* τοῦ ἑαυτοῦ του, εἶναι μοναδικός, καί ὅτι καί μέ αὐτή τήν ιδιότητα γίνεται *ἀντικείμενο* τοῦ Σάντσο, ἄν καί δέν εἶναι πιά ἰδιοκτησία του. Στήν ἀπελπισία του σώζεται μονάχα μέ

τήν απρόσμενη ξαφνική ιδέα ότι «μέ τοῦτο ἐδῶ ξεχνιέται σέ μία γλυκειά αὐτολησμονιά», μιάν ἀπόλαυση πού τή «χαρίζει στόν ἑαυτό του χίλιες φορές τήν ὥρα» καί πού τή γλυκαίνει ἀκόμα περισσότερο ἢ γλυκειά συνείδηση ὅτι πάντως ὁ ἴδιος δέν ἔχει «τελείως ἐξαφανιστεῖ». Καταλήγουμε ἔτσι στό παλιό εὐφυολόγημα, ὅτι ὁ καθένας ὑπάρχει γιά τόν ἑαυτό του καί γιά τοὺς ἄλλους.

Ἄλλά ἄς ἀναγάγουμε τώρα τίς πομπώδεις φράσεις τοῦ Σάντσο στό πραγματικό τους ταπεινό περιεχόμενο.

Οἱ βαρύγδουπες φράσεις γιά τήν «ἀντίθεση» πού πρέπει νά δξυνθεῖ καί νά σπρωχθεῖ στά ἄκρα, καί γιά τό «ξεχωριστό», πού ὁ Σάντσο δέ θέλει νά τό ἔχει σάν πλεονέκτημά του, συνοψίζονται σέ ἕνα καί τό ἴδιο πράγμα. Ὁ Σάντσο θέλει, ἢ μάλλον πιστεύει ὅτι θέλει, τά ἄτομα νά ἔχουν μεταξύ τους σχέσεις καθαρά προσωπικές, νά μή μεσάζονται ἀπό ἕναν τρίτο, ἀπό ἕνα πράγμα (πρβλ. «Συναγωνισμός»). Αὐτό τό τρίτο εἶναι ἐδῶ τό «ξεχωριστό», ἢ ἡ ξεχωριστή, ὄχι ἀπόλυτη ἀντίθεση, δηλαδή ἡ ἀμοιβαία θέση τῶν ἀτόμων, πού καθορίζεται ἀπό τίς σημερινές κοινωνικές συνθήκες. Ὁ Σάντσο δέ θέλει, λογουχάρη, νά βρίσκονται δύο ἄτομα σέ «ἀντίθεση» μεταξύ τους, σάν ἀστός καί προλετάριος. Διαμαρτύρεται γιά τό «ξεχωριστό» πού ἀποτελεῖ τήν «ὑπεροχή» τοῦ ἀστοῦ πάνω στόν προλετάριο. Θά ἐπιθυμοῦσε νά ἔρχονται κι οἱ δύο σέ μία καθαρά προσωπική σχέση, νά ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους σά σκέτα ἄτομα. Δέν ἀναλογίζεται ὅτι στά πλαίσια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας οἱ προσωπικές σχέσεις κατ' ἀνάγκη καί ἀναπόφευκτα ἐξελίσσονται καί σταθεροποιοῦνται σάν ταξικές σχέσεις καί ὅτι, ἐπομένως, ὄλη του ἡ λογοδιάρροια καταλήγει ἀπλῶς σ' ἕναν εὐσεβή πόθο, πού σκέφτεται νά τόν πραγματοποιήσει καλώντας τά ἄτομα αὐτῶν τῶν τάξεων νά διώξουν ἀπό τά κεφάλια τους τήν ιδέα τῆς «ἀντίθεσής» τους καί τοῦ «ξεχωριστοῦ» τους «προνομίου». Στίς φράσεις τοῦ Σάντσο πού παραθέσαμε πιο πάνω δέν πρόκειται γενικά παρά γιά τό τί νομίζουν οἱ ἄνθρωποι γιά τόν ἑαυτό τους καί γιά τό τί νομίζει αὐτός, γι' αὐτούς, γιά τό τί θέλουν αὐτοί καί γιά τό τί θέλει αὐτός. Μέ μιάν ἀλλαγὴ αὐτοῦ τοῦ «νομίζω» καί «θέλω», ἢ «ἀντίθεση» καί τό «ξεχωριστό» καταργοῦνται.

Ἄκόμα καί ἡ ὑπεροχὴ πού ἕνα ἄτομο, σάν τέτοιο, ἔχει πάνω στό ἄλλο ἄτομο, εἶναι στίς μέρες μας συνάμα ἕνα προϊόν τῆς κοινωνίας καί, κατά τήν πραγμάτωσή του, πρέπει νά ἐπιβάλεται σάν προνόμιο, ὅπως τό δείξαμε ἤδη στόν Σάντσο μιλώντας γιά τό συναγωνισμό. Τό ἄτομο, σάν τέτοιο, θεωρούμενο σάν τέτοιο, εἶναι ἐπιπλέον ὑποταγμένο στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας, μέσω αὐτῆς γίνεται μονόπλευρο, ἀκρωτηριάζεται, προσδιορίζεται.

Σέ τί καταλήγει, στήν καλύτερη περίπτωση, ή δξυνηση τῆς αντίθεσης καί ή κατάργηση τοῦ ξεχωριστοῦ πού ζητάει ό Σάντσο; Στό αίτημα οί σχέσεις (die Verhältnisse) τῶν ἀτόμων νά εἶναι ή *συμπεριφορά* (Verhalten) τους, ἐνῶ οί ἀμοιβαῖες τους διαφορές πρέπει νά εἶναι οί *αὐτοδιακρίσεις* τους (δπως ἕνα ἐμπειρικό Ἐγώ διακρίνει τόν ἑαυτό του ἀπό ἕνα ἄλλο). Καί τά δύο αὐτά εἶναι εἶτε, δπως στήν περίπτωση τοῦ Σάντσο, μιά ἰδεολογική παράφραση τοῦ *κατεστημένου*, γιατί οί σχέσεις τῶν ἀτόμων σ' ὄλες τίς περιπτώσεις δέν μποροῦν νά εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ή ἀμοιβαία τους συμπεριφορά, ἐνῶ οί διαφορές τους δέν μποροῦν νά εἶναι τίποτε ἄλλο παρά οί αὐτοδιακρίσεις τους. Εἶτε εἶναι εὐσεβῆς πόθος νά *μποροῦν* νά συμπεριφέρονται *ἔτσι* καί νά διαφέρουν *ἔτσι* μεταξύ τους, ὥστε ή συμπεριφορά τους νά μήν αὐτονομεῖται σά μιά ἀνεξάρτητη ἀπό αὐτά κοινωνική σχέση καί οί ἀμοιβαῖες διαφορές τους νά μήν *μποροῦν* νά παίρνουν τόν ὕλικό (ἀνεξάρτητο ἀπό τό πρόσωπο) χαρακτήρα πού ἔχουν πάρει καί συνεχίζουν καθημερινά νά παίρνουν.

Τά ἄτομα ἔχουν πάντοτε καί σέ ὄλες τίς περιστάσεις «ξεκινήσει ἀπό τόν ἑαυτό τους», ἀλλά μιά καί δέν ἦταν *μοναδικά* —μέ τήν ἔννοια ὅτι δέ θά εἶχαν ἀνάγκη ἀπό ἀμοιβαῖες σχέσεις— μιά καί οί *ἀνάγκες* τους, κι ἐπομένως ή φύση τους καί ό τρόπος ἱκανοποίησῆς τους, τά συνέδεσε μεταξύ τους (σχέσεις τῶν δύο φύλων, ἀνταλλαγή, καταμερισμός τῆς ἐργασίας), *ἔπρεπε* νά ἔρθουν σέ σχέσεις. Ἐπιπλέον, μιά καί ἦρθαν σέ συναλλαγές ὄχι σάν καθαρά Ἐγώ, ἀλλά σάν ἄτομα σέ ἕνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων καί τῶν ἀναγκῶν τους, σέ συναλλαγές πού, μέ τή σειρά τους, καθόρισαν τήν παραγωγή καί τίς ἀνάγκες, γι αὐτό ἀκριβῶς καί ή προσωπική, ἀτομική συμπεριφορά τῶν ἀτόμων, ή ἀμοιβαία συμπεριφορά τους σάν ἀτόμων, ἐδημιούργησε τίς ὑπάρχουσες σχέσεις καί ἐξακολουθεῖ νά τίς δημιουργεῖ καθημερινά. Ἦρθαν σέ συναλλαγές τό ἕνα μέ τό ἄλλο, ὄντας αὐτά πού ἦταν, ξεκίνησαν «ἀπό τόν ἑαυτό τους», ἔτσι δπως ἦταν, ἄσχετα ἀπό τήν ἀντίληψή τους γιά τή ζωή». Αὐτή ή «βιοθεωρία» —ἀκόμα καί ή στραβή θεωρία τῶν φιλοσόφων— δέν μποροῦσε, φυσικά, νά καθοριστεῖ παρά μόνο ἀπό τήν πραγματική τους ζωή. Ἀπό δῶ βγαίνει καθαρά, ὅτι ή ἀνάπτυξη ἑνός ἀτόμου καθορίζεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη ὄλων τῶν ἄλλων μέ τά ὁποῖα βρίσκεται σέ ἄμεσες ή ἔμμεσες συναλλαγές, καί ὅτι οί διάφορες γενιές ἀτόμων, πού ἔρχονται σέ ἀμοιβαῖες σχέσεις, ἔχουν μιά σύνδεση μεταξύ τους, ὅτι ἐκεῖνοι πού ἔρχονται κατόπι καθορίζονται, στή φυσική τους ὕπαρξη, ἀπό τούς προγενέστερους, ἀπό τούς ὁποῖους παραλαμβάνουν τίς παραγωγικές δυνάμεις καί μορφές ἀνταλλαγῆς πού συσσώρευσαν ἐκεῖνοι, πράγμα πού καθορίζει τή δομή τῶν ἀμοι-

βαίων τους σχέσεων. Κοντολογίς, γίνεται φανερό ότι συντελείται μία ανάπτυξη και ότι η ιστορία ενός μεμονωμένου ατόμου δεν μπορεί να αποσπαστεί καθόλου από την ιστορία των προηγούμενων ή των σύγχρονων ατόμων, αλλά καθορίζεται απ' αυτήν.

Ἡ μετατροπή τῆς ἀτομικῆς σχέσης στό ἀντίθετό της, σέ μία καθαρά ὕλική σχέση, ἡ διάκριση πού κάνουν τά ἴδια τά ἄτομα μεταξύ ἀτομικότητας καί τύχης, εἶναι, ὅπως τό ἔχουμε ἤδη ἀποδείξει, μία ἱστορική διαδικασία, καί σέ διαφορετικά στάδια ἀνάπτυξης παίρνει διαφορετικές, ὄλο καί ὀξύτερες καί πιό καθολικές μορφές. Στήν τωρινή ἐποχή ἡ κυριαρχία τῶν ὕλικῶν συνθηκῶν πάνω στά ἄτομα, ἡ κατάπιση τῆς προσωπικότητας ἀπό τήν τύχη, ἔχει πάρει τήν ὀξύτερη καί τήν πιό καθολική της μορφή, θέτοντας ἔτσι στά ὑπάρχοντα ἄτομα ἕνα πολύ συγκεκριμένο καθῆκον: τό καθῆκον νά ἀντικαταστήσουν τήν κυριαρχία τῶν συνθηκῶν καί τῆς τύχης πάνω στά ἄτομα μέ τήν κυριαρχία τῶν ἀτόμων πάνω στήν τύχη καί τίς συνθήκες. Ἐξίωση τῆς ἐποχῆς δέν εἶναι, ὅπως φαντάζεται ὁ Σάντσο, «ν' ἀναπτυχθῶ Ἐγώ» —αὐτό τό ἔχει κάνει ὡς τώρα τό κάθε ἄτομο χωρίς τήν καλή συμβουλή τοῦ Σάντσο—, ἀλλά, ἀντίθετα, ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό ἕνα πολύ συγκεκριμένο τρόπο ἀνάπτυξης. Τό καθῆκον αὐτό, πού τό ὑπαγορεύουν οἱ τωρινές συνθήκες, συμπίπτει μέ τό καθῆκον τῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας πάνω σέ κομμουνιστική βάση.

Ἐδείξαμε ἤδη πιό πάνω ὅτι ἡ κατάργηση τῆς αὐτονομίας τῶν συνθηκῶν ἀπέναντι στά ἄτομα, τῆς ὑποταγῆς τῆς ἀτομικότητας στήν τύχη, τῆς ὑπαγωγῆς τῶν προσωπικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων στίς γενικές ταξικές σχέσεις, κτλ., καθορίζεται σέ τελευταία ἀνάλυση ἀπό τήν κατάργηση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Ἐδείξαμε ἐπίσης ὅτι ἡ κατάργηση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καθορίζεται ἀπό τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀνταλλαγῶν καί τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων σ' ἕνα τέτοιο βαθμό καθολικότητας, ὥστε ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία καί ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας νά γίνονται δεσμά τους. Ἐδείξαμε κατόπι ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία δέν μπορεῖ νά καταργηθεῖ παρά ὑπό τόν ὄρο νά πραγματοποιηθεῖ μία ὀλόπλευρη ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων, ἀκριβῶς γιατί οἱ ἀνταλλαγές καί οἱ παραγωγικές δυνάμεις πού θά βροῦν μπροστά τους θά εἶναι πολύμορφες καί μόνον ἄτομα πού ἀναπτύσσονται ὀλόπλευρα μποροῦν νά τίς ἀφομοιώσουν, δηλαδή μποροῦν νά τίς κάνουν ἐλεύθερη δραστηριότητα τῆς ζωῆς τους. Ἐδείξαμε ὅτι τά σημερινά ἄτομα πρέπει νά καταργήσουν τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, γιατί οἱ παραγωγικές δυνάμεις καί οἱ μορφές ἀναταλλαγῆς ἔχουν ἀναπτυχθεῖ σέ τέτοιο βαθμό, ὥστε κάτω ἀπό τήν κυριαρχία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας κατάντησαν καταστροφικές δυνάμεις, καί γιατί ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς τάξεις

Έχει φτάσει στο κορύφωμά της. Τέλος, έδειξαμε ότι ή κατάργηση τής ατομικής ιδιοκτησίας και του καταμερισμού τής εργασίας είναι αυτή ή ίδια ή ένωση τών ατόμων πάνω στή βάση πού προσφέρουν οι σύγχρονες παραγωγικές δυνάμεις και οι ανταλλαγές σέ παγκόσμια κλίμακα.

Μέσα στήν κομμουνιστική κοινωνία, τή μόνη όπου ή πρωτότυπη και ελεύθερη ανάπτυξη τών ατόμων δέν είναι μιά κενή φράση, ή ανάπτυξη αυτή καθορίζεται ακριβώς από τή σύνδεση τών ατόμων, μιά σύνδεση πού συνίσταται έν μέρει στίς οικονομικές προϋποθέσεις και έν μέρει στήν αναγκαία αλληλεγγύη γιά τήν ελεύθερη ανάπτυξη όλων, και, τέλος, στόν καθολικό χαρακτήρα τής δραστηριότητας τών ατόμων πάνω στή βάση τών υφιστάμενων παραγωγικών δυνάμεων. Έδώ, έπομένως, πρόκειται γιά άτομα πού βρίσκονται σ' ένα καθορισμένο στάδιο ιστορικής ανάπτυξης και καθόλου γιά οποιαδήποτε, τυχαία άτομα, ακόμα κι αν παραβλέψουμε τήν απαραίτητη κομμουνιστική επανάσταση, πού ή ίδια είναι ένας γενικός όρος γιά τήν ελεύθερή τους ανάπτυξη. Η συνείδηση τών ατόμων γιά τίς άμοιβαίες τους σχέσεις θά είναι, φυσικά, κάτι έντελώς διαφορετικό, και, έπομένως, δέν είναι ούτε ή «άρχή τής αγάπης», ούτε τό *dénoûment*¹, ούτε ό έγωισμός.

Έτσι, ή «μοναδικότητα» —μέ τήν έννοια τής πρωτότυπης ανάπτυξης και τής ατομικής συμπεριφοράς, όπως αναπτύχθηκε πού πάνω— προϋποθέτει όχι μόνο πράγματα έντελώς διαφορετικά από τήν καλή θέληση και τή σωστή συνείδηση, αλλά και ακριβώς τό αντίθετο από τίς φαντασιοπληξίες του Σάντσο. Γι' αυτόν ή «μοναδικότητα» δέν είναι τίποτε περισσότερο από μιά ώραιοποίηση τών υφιστάμενων συνθηκών, μιά παρηγορητική σταγονούλα βάλσαμου γιά τή φτώχη, άνίσχυρη ψυχή πού κατάντησε άθλια από τήν άθλιότητα.

Όσον άφορᾷ τήν «άσυγκρισμότητα» του Σάντσο, ή κατάσταση είναι ή ίδια όπως και μέ τή «μοναδικότητα». Αὐτός ό ίδιος θά θυμηθεῖ, αν δέν έχει τελείως «έξαφανιστεῖ» μέσα στή «γλυκειά αὐτολησμονία», ότι ή όργάνωση τής εργασίας στο «Συνεταιρισμό έγωιστῶν του Στίρνερ», βασιζόταν όχι μόνο πάνω στή συγκρισμότητα τών αναγκῶν, αλλά και πάνω στήν *ισότητά* τους. Και δέν υπόθετε μόνο ίσες ανάγκες, αλλά και ίση δραστηριότητα, έτσι πού ό ένας νά μπορεί νά αντικαταστήσει έναν άλλο στήν «άνθρώπινη εργασία». Και ό συμπληρωματικός μισθός του «μοναδικού» —πού στεφανώνει τίς έπιτυχίες του —πάνω σέ τί άλλο βασιζόταν παρεκτός

1. Η άφοσίωση.

στό δι ή επίδοσή του συγκρινόταν μέ τήν επίδοση τῶν ἄλλων καί πληρωνόταν καλύτερα λόγω τῆς ἀνωτερότητάς της; Καί πῶς μπορεῖ ὁ Σάντσο νά μιλάει γενικά γιά ἀσυγκρισμότητα, δταν ἐπιτρέπει νά ὑπάρχει τό πρακτικά αὐτονομημένο μέσο σύγκρισης, τό *χρήμα*, δταν ὑποτάσσεται σ' αὐτό, δταν δέχεται, γιά νά συγκριθεῖ μέ ἄλλους, νά μετριέται μέ αὐτό τό καθολικό μέτρο; Εἶναι φανερό, λοιπόν, πόσο αὐτός ὁ ἴδιος διαψεύδει τή θεωρία του γιά τήν ἀσυγκρισμότητα. Τίποτε τό εὐκολότερο ἀπό τό νά ἀποκαλεῖς ἀποφάνσεις τῆς σκέψης τήν ἰσότητα καί τήν ἀνισότητα, τήν ὁμοιότητα καί τήν ἀνομοιότητα. Ἡ ἀσυγκρισμότητα εἶναι κι αὐτή μιά ἀπόφαση τῆς σκέψης πού ἔχει σάν προϋπόθεση τή δραστηριότητα τῆς σύγκρισης. Γιά νά δοῦμε πόσο λίγο ἡ σύγκριση εἶναι μιά καθαρά αὐθαίρετη ἀπόφαση τῆς σκέψης, ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ἕνα μονάχα παράδειγμα, τό *χρήμα*, τό μόνιμο *tertium comparationis*¹ ὄλων τῶν ἀνθρώπων καί πραγμάτων.

Ἡ ἀσυγκρισμότητα μπορεῖ ἄλλωστε νά ἔχει διάφορες σημασίες. Ἡ μόνη σημασία γιά τήν ὁποία μπορεῖ νά γίνει λόγος ἐδῶ, δηλαδή ἡ «μοναδικότητα» μέ τήν ἔννοια τῆς πρωτοτυπίας, προϋποθέτει δι τήν δραστηριότητα τοῦ ἀσυγκρίσιμου ἀτόμου σέ μιάν ὀρισμένη σφαῖρα ξεχωρίζει ἀπό τήν δραστηριότητα ἰσῶν ἀτόμων. Ἡ Περσιάνι εἶναι μιά ἀσύγκριτη τραγουδίστρια ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι *τραγουδίστρια* καί συγκρίνεται μέ ἄλλες τραγουδίστριες, καί μάλιστα ἀπό αὐτιά πού, χάρη σέ μιά ὁμαλή συγκρότηση καί μιά μουσική μόρφωση, εἶναι ἱκανά νά ἀναγνωρίσουν τήν ἀσυγκρισμότητά της. Τό τραγούδι τῆς Περσιάνι εἶναι ἀσυγκρίσιμο μέ τό κόσμημα ἑνός βατράχου, ἄν κι ἐδῶ ἀκόμα θά μπορούσε νά γίνει μιά σύγκριση, πού ὁμως θά ἦταν μιά σύγκριση ἀνάμεσα σέ ἄνθρωπο καί βάτραχο, καί δι ἀνάμεσα στήν Περσιάνι καί σ' αὐτόν τό μοναδικό βάτραχο. Μονάχα στήν πρώτη περίπτωση εἶναι δυνατό νά μιλάμε γιά σύγκριση ἀνάμεσα σέ ἄτομα· στή δευτέρα ἡ σύγκριση ἀφορᾷ τό εἶδος ἢ τίς ἰδιότητες τοῦ εἶδους. Ἐνα τρίτο τύπο τῆς ἀσυγκρισμότητας —τήν ἀσυγκρισμότητα τοῦ τραγουδιοῦ τῆς Περσιάνι μέ τήν οὐρά ἑνός κομήτη— τόν ἀφήνουνε στόν Σάντσο γιά τήν «αὐτοαπόλαυσή» του, μιά καί ὀπωσδήποτε βρίσκει τόση εὐχαρίστηση στήν «παράλογη κρίση». Ὡστόσο, ἀκόμα κι αὐτή ἡ παράλογη σύγκριση ἔχει, μέσα στόν παραλογισμό τῶν σημερινῶν σχέσεων, μιά πραγματικότητα. Τό *χρήμα* εἶναι τό κοινό μέτρο γιά ὄλα, ἀκόμα καί γιά τά πιό ἑτερογενῆ πράγματα.

1. Ὁ (τρίτος) δρος πού χρειάζεται γιά τή σύγκριση.

Ἐξάλλου, ἡ ἀσυγκρισιμότητα τοῦ Σάντσο καταλήγει στήν ἴδια κενολογία ὅπως καί ἡ μοναδικότητα. Τά ἄτομα δέν πρέπει πιά νά μετριοῦνται μέ κάποιο *tertium comparationis*, ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτά, ἀλλά ἡ σύγκριση πρέπει νά μετατραπεῖ στήν αὐτοδιάκρισή τους, δηλαδή στήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητάς τους, καί μάλιστα μέ τό διώξιμο ἀπό τό κεφάλι τους τῶν «ἔμμονων ἰδεῶν».

Ἄλλωστε παρα τόν τρόπο σύγκρισης τῶν λογίων καί τῶν πολιτικάντηδων τοῦ καφερέ, πού καταλήγει στό μεγαλειῶδες συμπέρασμα ὅτι ὁ Σάντσο δέν εἶναι Μπροῦνο καί ὁ Μπροῦνο δέν εἶναι Σάντσο. Ἀπεναντίας, δέ γνωρίζει φυσικά τίς ἐπιστήμες πού —ὅπως ἡ συγκριτική ἀνατομία, ἡ βοτανική, ἡ φιλολογία κτλ.— ἔχουν κάνει σημαντικές προόδους ἀκριβῶς χάρη στή σύγκριση καί τή διαπίστωση τῶν διαφορῶν μέσα στίς σφαῖρες τῶν συγκρίσιμων ἀντικειμένων καί ὅπου ἡ σύγκριση ἀποκτᾷ ἕνα καθολικῆς σημασίας χαρακτήρα.

Μεγάλα ἔθνη —οἱ Γάλλοι, οἱ Βορειοαμερικάνοι, οἱ Ἄγγλοι— συγκρίνονται διαρκῶς μεταξύ τους, τόσο στήν πράξη ὅσο καί στή θεωρία, τόσο στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ ὅσο καί στήν ἐπιστήμη. Οἱ μικρομαγαζάτορες καί οἱ φιλισταῖοι σάν τούς Γερμανούς, πού φοβοῦνται τή σύγκριση καί τό συναγωνισμό, κρύβονται πίσω ἀπό τήν ἀσπίδα τῆς ἀσυγκρισιμότητας πού τούς τήν προμηθεύει ὁ δικός τους βιομήχανος φιλοσοφικῶν ἐτικετῶν. Ὁ Σάντσο ἔχει ἀπαγορέψει στόν ἑαυτό του κάθε σύγκριση, ὄχι μόνο πρός τό συμφέρον τους ἀλλά καί πρός τό δικό του.

Στή σ. 415 ὁ Σάντσο λέει:

«Δέν ὑπάρχει κανένας ἴσος *Μου*.»

καί στή σ. 408 ἡ συναναστροφή μέ τόν «ἴσο *Μου*» παριστάνεται σάν ἡ διάλυση τῆς κοινωνίας μέσα στή συναλλαγή:

«Τό παιδί προτιμᾷ τή συναλλαγή μέ τούς ἴσους *Του* παρά τήν κοινωνία.»

Ὡστόσο ὁ Σάντσο χρησιμοποιεῖ κάποτε τό «ἴσο *Μου*» καί «τό ἴσο» μέ τήν ἔννοια τοῦ «τό ἴδιο», λχ., στό πιό πάνω χωρίο τῆς σ. 183:

«Δέν μποροῦν νά εἶναι οὔτε νά ἔχουν κάτι τό ἴσο, τό ἴδιο.»

Καί μ' αὐτό, υἱοθετεῖ τήν τελική του «καινούργια διατύπωση», πού γίνεται ἀφθονη χρήση τῆς εἰδικά στό «Σχόλιο».

Ἡ μοναδικότητα, ἡ πρωτοτυπία, ἡ «ἰδιαίτερη» ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων, κατά τόν Σάντσο, δέ συντελεῖται λχ. σέ καμμιά «ἀνθρώπινη ἐργα-

σία», ἂν καὶ κανένας δὲ θὰ ἀρνηθεῖ ὅτι ἓνας θερμοαστροποιὸς φτιάχνει μιά σόμπα μὲ τὸν «ἴδιο» τρόπο πού τή φτιάχνει ἓνας ἄλλος. Ἡ μοναδική ἀνάπτυξη τῶν ἀτόμων, κατὰ τή γνώμη τοῦ ἴδιου τοῦ Σάντσο, δὲ συντελεῖται στή θρησκευτική, τήν πολιτική, κτλ. σφαίρα (βλέπε «Φαινομενολογία»), ἂν καὶ κανένας δὲ θὰ ἀρνηθεῖ πῶς ἀπὸ ὄλους τοὺς πιστοὺς τοῦ Ἰσλάμ κανένας δὲν πιστεύει σ' αὐτό μὲ τὸν «ἴδιο» τρόπο καὶ ἔτσι ὁ καθένας συμπεριφέρεται σὰ «μονδικός», ὅπως καὶ ἀνάμεσα σ' ὄλους τοὺς πολίτες κανένας δὲν κρατᾷ ἀπέναντι στοῦ κράτος τήν «ἴδια» στάση, ἔστω καὶ μόνο γιὰ τὸ λόγο ὅτι εἶναι *Αὐτός* καὶ ὄχι ὁ ἄλλος πού ἔχει μιά στάση. Ὅλη αὐτή ἡ πολυθρύλητη «μοναδικότητα» τοῦ Σάντσο, πού ἔγινε τόσο πολὺ διαφορετική ἀπὸ τήν «ὁμοιότητα», τήν ταυτότητα τοῦ προσώπου, ὥστε ὁ Σάντσο νὰ δεῖ σέ ὄλα τὰ μέχρι τώρα ἄτομα σχεδόν μόνο «δείγματα» ἑνὸς εἶδους, καταλήγει ἐπομένως ἐδῶ στή διαπιστωμένη ἀπὸ τήν ἀστυνομία ταυτότητα ἑνὸς προσώπου μὲ τὸν ἑαυτὸ του, στό ὅτι ἓνα ἄτομο δὲν εἶναι τὸ ἄλλο ἄτομο. Ἔτσι ὁ Σάντσο, πού ρίχτηκε νὰ κυριέψει μὲ ἔφοδο τὸν κόσμον, ζαρῶνει στό μπόι τοῦ γραφιᾶ ἑνὸς γραφείου ἐκδοσης διαβατηρίων.

Στὴ σ. 184 τοῦ «Σχολίου» ἐξηγεῖ μὲ περισσὴ κατάνυξη καὶ μεγάλη αὐτοαπόλαυση ὅτι Αὐτός δὲ χορταίνει ὅταν ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ἰαπωνίας τρώει, γιατί τὰ ἐντόσθια του καὶ τὰ ἐντόσθια τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Ἰαπωνίας εἶναι «μοναδικά», «ἀσύγκριτα ἐντόσθια», δηλαδή δὲν εἶναι τὰ ἴδια. Ἄν ὁ Σάντσο πιστεύει ὅτι μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἔχει καταργήσει τίς μέχρι τώρα κοινωνικὲς συνθήκες, ἢ ἔστω μονάχα τοὺς νόμους τῆς φύσης, τότε ἡ ἀπλοϊκότητά του εἶναι πάρα πολὺ μεγάλη καὶ πηγάζει ἀπλῶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ φιλόσοφοι δὲν ἔχουν παρουσιάσει τίς κοινωνικὲς σχέσεις σὰν τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις αὐτῶν τῶν ταυτόσημων μὲ τὸν ἑαυτὸ τους ἀτόμων, καὶ τοὺς νόμους τῆς φύσης σὰν τίς ἀμοιβαῖες συνδέσεις αὐτῶν τῶν συγκεκριμένων σωμάτων.

Εἶναι ξακουστή ἡ κλασικὴ διατύπωση πού ἔδωσε ὁ Λάιμπνιτς σ' αὐτὴ τὴν παλιά θέση (πού τὴ βρίσκουμε στήν πρώτη σελίδα τοῦ κάθε ἐγγειρίδιου φυσικῆς ὡς θεωρία τοῦ ἀδιαχώρητου τῶν σωμάτων):

«Opus tamen est... ut quaelibet monas differat ab alia quacunque, neque enim unquam dantur in natura duo entia, quorum unum exas-se conveniat cum altero.»¹ («Principia P hilosophiae seu Theses» κτλ.)

Ἡ μοναδικότητα τοῦ Σάντσο ξέπεσε ἐδῶ σέ μίαν ιδιότητα πού τὴ

1. «Κατ' ἀνάγκη, ὥστόσο, ὁποιαδήποτε μονάδα διαφέρει ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη, γιατί ποτὲ δὲν ὑπάρχουν στή φύση δύο ὄντα πού νὰ μοιάζουν ἐντελῶς τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο.»

συμμερίζεται μέ κάθε ψείρα καί κάθε κόκκο άμμου.

Ἡ μεγαλύτερη παλινωδία πού μ' αὐτή θά μπορούσε νά τελειώσει ἡ φιλοσοφία του, ἦταν δι θεώρησε τήν κρίση τοῦ κάθε χωριάταρου ἡ ἔνωματάρχη τῆς χωροφυλακῆς —δι δηλαδή ὁ Σάντσο δέν εἶναι Μπροῦνο— σά μιά ἀπό τίς μέγιστες ἀνακαλύψεις, καί τό γεγονός αὐτῆς τῆς διάκρισης σάν ἀληθινό θαῦμα.

Ἐτσι τό «κριτικό ζήτη» τοῦ «βιρτουόζου μας τῆς σκέψης» μεταβλήθηκε σ' ἕνα μή κριτικό «ἐλέησόν με ὁ Θεός».

Ἵστερα ἀπό ὄλες αὐτές τίς περιπέτειες ὁ «μοναδικός» μας σκουτέρης εἰσπλέει καί πάλι στό λιμάνι τῆς καλύβας ὅπου γεννήθηκε σά δουλοπάροικος. Ἡ «ἐπιγραφή —φάντασμα τοῦ Βιβλίου του» πετιέται ἔξω νά τόν προῦπαντήσῃ «ἀλαλάζοντας ἀπό χαρά». Τό πρῶτο της ἐρώτημα εἶναι: τί κάνει ὁ Ψαρός;

Καλύτερα ἀπό τόν κύριό του, ἀπαντάει ὁ Σάντσο.

Δόξα νάχει ὁ Θεός γιά τό μεγάλο καλό πού μοῦκανε. Ἄλλά γιά πές μου τώρα, ἀγαπητέ μου, τί κέρδισες ἀπό τό δι ἤσουν α σκουτέρης; Τί καινούργιο φουστάνι μοῦ φέρνεις;

Δέ φέρνω τίποτε τέτοιο, ἀπαντάει ὁ Σάντσο, ἀλλά φέρνω «τό δημιουργικό Τίποτε, τό Τίποτε ἀπό τό ὅποιο Ἐγώ ὁ ἴδιος, σά δημιουργός, δημιουργῶ τά πάντα». Αὐτό σημαίνει δι πρόκειται νά μέ δεῖς ἀκόμα σάν πρεσβύτερο καί σάν Ἄρχιεπίσκοπο ἑνός νησιοῦ καί μάλιστα ἑνός ἀπό τά καλύτερα πού μπορεῖ κανεῖς νά βρεῖ.

ἘΟ Θεός νά δώσει θησαυρέ μου, καί μακάρι νά γίνει γρήγαρα, γιατί τῶχουμε μεγάλη ἀνάγκη. Ἄλλά γιά ποιό νησί μιλάς, δέν κατάλαβαῖνω.

Τό μέλι δέν εἶναι γιά τό μουσοῦδι τοῦ γάιδαρου, ἀπαντάει ὁ Σάντσο. Θά τό δεῖς μόνη σου στήν ὥρα του, γυναίκα. Ἄλλά μπορῶ νά σοῦ πῶ ἀπό τώρα πῶς τίποτε δέν εἶναι πιό εὐχάριστο στόν κόσμο ἀπό τήν τιμή νά γυρεύεις περιπέτειες σά σύμφωνος μέ τόν ἑαυτό σου ἐγωιστής καί σά σκουτέρης τῆς ἔλεινῆς μορφῆς. Εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς περιπέτειες δέν «πετυχαίνουν τόν τελικό τους σκοπό» ὥστε νά «ικανοποιηθεῖ ἡ ἀνθρώπινη ἀπαιτήση» (tan como el *hombre que erra*¹), γιατί ἀπό τίς ἑκατό πού συναντᾶς, οἱ ἐνενήντα ἐννιά βγαίνουν συνήθως στραβά καί ἀνάποδα. Τό ξέρω αὐτό ἀπό πείρα, γιατί ἀπό μερικές βγῆκα γελασμέ-

1. Ὅπως τό ἐπιθυμεῖ ὁ ἄνθρωπος.

νος και από άλλες γύρισα σπίτι μου άλωνισμένος και άλεσμένος. Μολα-
ταῦτα, είναι ώραϊο πράγμα, γιατί έτσι είτε άλλιως ή «μοναδική» άπαιτήση
ίκανοποιείται όταν περιπλανιέσαι έλεύθερα διαμέσου όλης τής ιστορίας,
όταν παραθέτεις άποσπάσματα από όλα τά βιβλία τής βιβλιοθήκης του
Βερολίνου, όταν κάνεις ένα έτυμολογικό κατάλυμα σε όλες τις γλώσσες,
όταν παραχαράσσεις τό πολιτικά γεγονότα σε όλες τις χώρες, όταν προκα-
λείς κάθε λογής δράκους και στρουθοκάμηλους, καλλικάντζαρους, δαιμό-
νια και «φαντάσματα», όταν άρπάζεσαι μέ όλους τούς Πατέρες τής
Έκκλησίας και τούς φιλόσοφους, κι ώστόσο, τελικά, πληρώνεις πάλι έσύ
μέ τό πετσί σου. (πρβλ. Θερβάντες, 1, Κεφάλαιο 52).

2. ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ¹

Ἐάν καί ὁ Σάντσο παλιότερα, ὅταν βρισκόταν σέ κατάσταση ταπείνωσης —Θερβάντες, Κεφ. 26 καί 29—, ὑπόφερε ἀπό κάθε λογῆς «ἐνδοιασμούς» γιά τό ἄν ἔπρεπε νά ἀπολαύσει καποια ἐκκλησιαστική πρόσοδο, τώρα, ἀφοῦ στάθμισε τίς ἀλλαγμένες περιστάσεις καί τήν προηγούμενη προετοιμασία του σάν ὑπηρετῆς μιᾶς εὐλαβοῦς ἀδελφότητος (Θερβάντες, Κεφ. 21), ἀποφάσισε τελικά νά «διώξει ἀπό τό κεφάλι» αὐτό τόν ἐνδοιασμό. Ἐγίνε ἀρχιεπίσκοπος τοῦ νησιοῦ Μπαρταρία καί καρδινάλιος καί, μ' αὐτή τήν ιδιότητα, κάθεται μέ ἐπίσημο ὕφος καί δεσποτική ἀξιοπρέπεια ἀνάμεσα στούς πρωθιερεῖς τῆς Συνόδου μας. Σέ τούτη τή Σύνοδο ἐπιστρέφουμε τώρα, ὕστερα ἀπό τό μακρὺ ἐπεισόδιο τοῦ «Βιβλίου».

Βρίσκουμε, πράγματι, ὅτι ὁ «ἀδελφός Σάντσο» στήν καινούργια του κατάσταση ἔχει ἀλλάξει πολύ. Τώρα ἀντιπροσωπεύει τήν *ecclesia triumphans*² —σέ ἀντίθεση μέ τήν *ecclesia militans*³ ὅπου βρισκότανε προηγουμένα. Ἄντί γιά τίς πολεμικές φανφάρες τοῦ «Βιβλίου» ἔχουμε τώρα μιᾶ σερνή σοβαρότητα. Τῆ θέση τοῦ «Ἐγώ» τήν ἔχει πάρει ὁ «Στίρνερ». Αὐτό δείχνει πόσο ἀληθινὸ εἶναι τό γαλλικὸ ρητό: *qu' il n' y a qu' un pas sublime au ridicule*⁴. Ἀπό τότε πού ἔγινε ἕνας Πατήρ τῆς Ἐκκλησίας καί ἀρχισε νά γράφει ποιμαντορικές ἐπιστολές, ὁ Σάντσο δέν ὀνομάζεται παρά «Στίρνερ». Ἐμαθε αὐτή τῆ «μοναδική» μέθοδο αὐτοαπόλαυσης ἀπό τόν Φῶυερμαχ, ἀλλά ἀτυχῶς δέν τοῦ ταιριάζει καλύτερα ἀπό ὅ,τι στόν Ψαρό του νά παίξει λαγοῦτο. Ὅταν μιλάει γιά τόν ἑαυτό του στό τρίτο πρόσω-

1. Βλέπε ὑποσημείωση 3, σ. 168-169 τοῦ πρώτου τόμου τοῦ παρόντος ἔργου.

2. Θριαμβεύουσα ἐκκλησία.

3. Μαχόμενη ἐκκλησία.

4. Ὅτι ἀπό τό μεγαλειῶδες ὡς τό γελοῖο δέν ὑπάρχει παρά μόνο ἕνα βῆμα.

πο, ὁ καθένας βλέπει ὅτι ὁ Σάντσο ὁ «δημιουργός» ἀπευθύνεται στό δημιουργημά του τόν «Στίρνερ» στό τρίτο πρόσωπο, κατά τόν τρόπο τῶν Πρώτων ὑπαξιοματικῶν, καί ὅτι καθόλου δέν πρέπει νά τόν μερδεύει κανείς μέ τόν Καίσαρα. Ἡ ἐντύπωση γίνεται ἀκόμα πιο κωμική, ἐπειδή ὁ Σάντσο διαπράττει αὐτή τήν ἀσυνέπεια μόνο γιά νά κάνει συναγωνισμό στόν Φώυερμπαχ. Ἡ «αὐτοαπόλαυση» τοῦ Σάντσο νά ἐμφανίζεται σά μέγας ἀντρας γίνεται ἐδῶ *malgré lui*¹ ἀπόλαυση γιά τούς ἄλλους.

Τό «ξεχωριστό» πού κάνει ὁ Σάντσο στό «Σχόλιό» του —στό βαθμό πού δέν τό «ἐξαντλήσαμε» στό ἐπεισόδιο— συνίσταται στό ὅτι μᾶς χαρίζει μιὰ καινούργια σειρά ἀπό παραλλαγές πάνω στά γνωστά θέματα πού ἔχει ἤδη παίξει τόσο διεξοδικά στό «Βιβλίο». Ἡ μουσική τοῦ Σάντσο πού, ὅπως ἡ μουσική τῶν Ἰνδῶν ἱερέων τοῦ Βισνού, δέ γνωρίζει παρά μιὰ νότα, παίζεται ἐδῶ μερικές ὀκτάβες ψηλότερα. Ἀλλά ἡ ναρκωτική τῆς ἐνέργεια παραμένει φυσικά ἡ ἴδια. Ἐτσι, λογουχάρη, ἡ ἀντίθεση «ἐγωιστικοῦ» καί «ἱεροῦ» ξαναζυμώνεται κάτω ἀπό τίς ταμπέλλες «ἐνδιαφέρων» καί «μὴ ἐνδιαφέρων», καί ὕστερα «ἐνδιαφέρων» καί «ἀπόλυτα ἐνδιαφέρων». Πρόκειται γιά ἕνα νεωτερισμό πού μπορεῖ κατά τά ἄλλα νά εἶναι ἐνδιαφέρων μονάχα γιά τούς φίλους τοῦ ἄζυμου ψωμοῦ, τοῦ κοινά λεγόμενου λειψανάβατου. Δέ θά ἔπρεπε βέβαια νά παρεξηγοῦμε ἕνα «σπουδαγμένο» Βερολινέζο μικροαστό γιά τή λογοτεχνική διαστρέβλωση τῆς λέξης «ἐνδιαφερόμενος» καί τή μετατροπή τῆς σέ «ἐνδιαφέρων». —Ὅλες οἱ αὐταπάτες πού, σύμφωνα μέ τήν προσφιλή ἔμμονη ἰδέα τοῦ Σάντσο, δημιουργήθηκαν ἀπό «δημοδιδάσκαλους», ἐμφανίζονται ἐδῶ σά «δυσκολίες καί ἐνδοιασμοί» πού «μονάχα τό πνεῦμα τίς δημιούργησε» καί τίς ὁποῖες «οἱ φτωχές ψυχές πού ἀφέθηκαν νά τυλιχτοῦν ἀπό φλυαρίες μέσα σ' αὐτούς τούς ἐνδοιασμούς» «πρέπει... νά τίς ξεπεράσουν» μέ τήν «ἀνεμελιά» (τό περίφημο διώξιμο ἀπό τό κεφάλι) (σ. 162). Ἀκολουθεῖ μιὰ «πραγματεία» γιά τό ἄν οἱ «ἐνδοιασμοί» πρέπει νά διώχνονται ἀπ' τό κεφάλι μέ τή «σκέψη» (*Denken*) ἢ μέ τήν «ἀπερισκεψία» (*Gedankenlosigkeit*) καί ἕνα κριτικό-ἠθικό *adagio*, ὅπου ὀλοφύρεται σέ ἐλάχισσα τρόπο: «Ἡ σκέψη δέν πρέπει νά καταπνίγεται ἀπό τυχόν ἀλαλαγμούς χαρᾶς». (σ.166)

Γιά τήν καθυσύχαση τῆς Εὐρώπης, ἰδιαίτερα τῆς στριμωγμένης *old merry and young sorry England*², ὁ Σάντσο, ἀφοῦ ἐγκατεστάθηκε κάπως στήν ἐπισκοπική του *chaise percée*³ ἐκδίδει ἀπό τήν ὑψηλή του θέση τήν παρακάτω ἐλεήμονα ποιμαντορική ἐπιστολή:

1. Παρά τή θέλησή του.

2. Παλιᾶς εὐθυμης καί νέας θλιμμένης Ἀγγλίας.

3. Καθήκι σέ μορφή καρέκλας.

«Ὁ Στίρνερ δὲ σκοτίζεται καθόλου γιὰ τὴν κοινωνία τῶν ιδιωτῶν καὶ δὲ σκέφτεται μὲ κανένα τρόπο νὰ τὴν ἐπεκτείνει τόσο, ὥστε νὰ καταβροχθίσει καὶ τὸ κράτος καὶ τὴν οἰκογένεια.» (σ. 189)

— πράγμα πού ὁ κ. Κόμπντεν καὶ ὁ κ. Ντυνουαγιέ ὀφείλουν νὰ προσέξουν.

Σὰν ἀρχιεπίσκοπος, ὁ Σάντσο ἀναλαμβάνει συγχρόνως καὶ τὴν πνευματικὴ ἀστυνομία καὶ ἐπιτιμᾷ τὸν Χέσς, στή σ. 193, γιὰ ἀντίθετες πρὸς τίς ἀστυνομικὲς διατάξεις συγχύσεις, πού εἶναι τόσο πιό ἀσυγχώρητες, ὅσο εἶναι μεγαλύτερος ὁ κόπος πού καταβάλλει ὁ ἐκκλησιαστικὸς πατὴρ μας γιὰ νὰ ἐξακριβώσει τὴν ταυτότητα. Γιὰ ν' ἀποδείξει στὸν ἴδιον τὸν Χέσς πὼς ὁ «Στίρνερ» κατέχει καὶ τὸν «ἠρωισμό τοῦ ψεύδους» — αὐτὴ τὴν ὀρθόδοξη ιδιότητα τοῦ σύμφωνου μὲ τὸν ἑαυτό του ἐγωιστῆ— τραγουδάει στή σ. 188: «Ἀλλὰ ὁ Στίρνερ δὲ λέει καθόλου — ὅπως τὸν βάζει νὰ λέει ὁ Χέσς— ὅτι τὸ σφάλμα τῶν μέχρι τώρα ἐγωιστῶν συνίσταται μόνο στὸ γεγονός ὅτι δὲν εἶχαν *συνείδηση* τοῦ ἐγωισμοῦ τους» (Πρβλ. τὴ «Φαινομενολογία» καὶ ὀλόκληρο τὸ «Βιβλίον»). Τὴν ἄλλη ιδιότητα τοῦ σύμφωνου μὲ τὸν ἑαυτό του ἐγωιστῆ —τὴν εὐκολοπιστία— τὴ δείχνει στή σ. 162, ὅπου «δὲν ἀμφισβητεῖ» τὴν ἄποψη τοῦ Φώουερμπαχ, ὅτι «*τὸ ἄτομο* εἶναι κομμουνιστῆς». Μιὰν ἄλλη ἀκόμα ἄσκηση τῆς ἀστυνομικῆς του ἐξουσίας βρίσκουμε καὶ στή σ. 154, ὅπου μαστιγώνει ὄλους τοὺς κριτικούς του γιὰ τὸ ὅτι δὲν ἐξέτασαν ἀπὸ πιό κοντὰ «τὸν ἐγωισμό, ὅπως τὸν ἀντιλαμβάνεται ὁ Στίρνερ». Πράγματι, ὄλοι ἔκαναν τὸ λάθος νὰ πιστέψουν ὅτι πρόκειται γιὰ πραγματικὸ ἐγωισμό, ἐνῶ δὲν ἐπρόκειτο παρά γιὰ τὴν «ἀντίληψη» τοῦ Στίρνερ περὶ ἐγωισμοῦ.

Τὸ ἀπολογητικὸ σχόλιο ἀποδείχνει ἀκόμα τὴν ἰκανότητα τοῦ Σάντσο νὰ παίξει τὸ ρόλο τοῦ πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, ἀρχίζοντας μὲ μιὰν ὑποκριτικὴ δήλωση:

«Μιὰ σύντομη ἀπάντηση μπορεῖ νὰ εἶναι χρήσιμη, ἂν ὄχι ἴσως γιὰ τὸν προαναφερθέντα κριτικὸ μας, τουλάχιστο γιὰ τοὺς πολλοὺς ἄλλους ἀναγνώστες τοῦ βιβλίου.» (σ. 147)

Ἐδῶ ὁ Σάντσο καμώνεται τὸν ἀφοσιωμένο ἄνθρωπο καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι θυσιάζει τὸν πολῦτιμο καιρὸ του γιὰ τὸ «καλὸ» τοῦ κοινοῦ, παρόλο ὅτι μᾶς βεβαιώνει παντοῦ ὅτι ἔχει πάντα στὸ μυαλό του τὸ δικό του ὄφελος καὶ παρόλο πού ἐδῶ πασκίζει νὰ σώσει μόνο τὸ δικό του παπαδίστικο τομᾶρι.

Μ' αὐτὰ τελειώσαμε μὲ δ,τι τὸ «ἰδιαίτερο» εἶχε τὸ Σχόλιο. Ὅσο γιὰ τὸ

«Μοναδικό», πού εξάλλου βρίσκεται επίσης στο «Βιβλίο», στή σ. 491, τό φυλάξαμε ως τώρα, ὄχι τόσο γιά τό «καλό» τῶν «πολλῶν ἄλλων ἀναγνωστών», ὅσο γιά τό ἴδιο τό καλό τοῦ «Στίρνερ». Τό 'να χέρι νίβει τ' ἄλλο, ἀπ' ὅπου ἀναμφισβήτητα προκύπτει ὅτι «τό ἄτομο εἶναι κομμουνιστής».

Γιά τοὺς φιλόσοφους, ἕνα ἀπό τὰ δυσκολότερα καθήκοντα εἶναι νά κατεβαίνουν ἀπό τόν κόσμο τῶν στοχασμῶν στόν πραγματικό κόσμο. Ἡ ἄμεση πραγματικότητα τῆς σκέψης εἶναι ἡ γλώσσα. Οἱ φιλόσοφοι, ὅπως ἀκριβῶς αὐτονόμησαν τή σκέψη, ἔτσι ἔπρεπε νά κάνουν καί τή γλώσσα ἕνα αὐτόνομο βασίλειο. Αὐτό εἶναι τό μυστικό τῆς φιλοσοφικῆς γλώσσας, ὅπου οἱ στοχασμοί ὡς λέξεις ἔχουν ἕνα δικό τους περιεχόμενο. Τό πρόβλημα τοῦ κατεβάσματος ἀπό τόν κόσμο τῶν στοχασμῶν στόν πραγματικό κόσμο μετατρέπεται σέ πρόβλημα κατεβάσματος ἀπό τή γλώσσα στή ζωή.

Δείξαμε πῶς ἡ αὐτονόμηση τῶν στοχασμῶν καί τῶν ἰδεῶν εἶναι ἕνα ἐπακόλουθο τῆς αὐτονόμησης τῶν προσωπικῶν συνθηκῶν καί σχέσεων τῶν ἀτόμων. Δείξαμε πῶς ἡ ἀποκλειστική καί συστηματική ἐνασχόληση μέ τοὺς στοχασμούς αὐτούς ἐκ μέρους τῶν ἰδεολόγων καί φιλοσόφων καί, ἐπομένως, ἡ συστηματοποίηση αὐτῶν τῶν στοχασμῶν εἶναι μιὰ συνέπεια τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί ὅτι ἰδιαίτερα ἡ γερμανική φιλοσοφία εἶναι μιὰ συνέπεια τῶν γερμανικῶν μικροαστικῶν συνθηκῶν. Οἱ φιλόσοφοι δέν εἶχαν παρά νά διαλύσουν τή γλώσσα τους στή συνηθισμένη γλώσσα ἀπό τήν ὁποία εἶναι ἀποσπασμένη, γιά νά τήν ἀναγνωρίσουν ὡς τή διαστρεβλωμένη γλώσσα τοῦ πραγματικοῦ κόσμου καί γιά ν' ἀντιληφθοῦν ὅτι οὔτε οἱ στοχασμοί οὔτε ἡ γλώσσα καθεαυτοί ἀποτελοῦν ἕνα ἰδιαίτερο βασίλειο, παρά εἶναι μόνο ἐκδηλώσεις τῆς πραγματικῆς ζωῆς.

Ἐάντσο, πού ἀκολουθεῖ τοὺς φιλόσοφους στή φωτιά καί στό νερό, ὀφείλει κατ' ἀνάγκη ν' ἀναζητήσει τή φιλοσοφική λίθο, τόν τετραγωνισμό τοῦ κύκλου καί τό ἐλιξήριο τῆς ζωῆς, ν' ἀναζητήσει μιὰ «λέξη», πού, σά λέξη, νά κατέχει τή μαγική δύναμη νά μᾶς ὀδηγεῖ ἀπό τό βασίλειο τῆς γλώσσας καί τῆς σκέψης στήν πραγματική ζωή. Ἐάντσο ἔχει τόσο μολυνθεῖ ἀπό τήν πολύχρονη συναναστροφή του μέ τόν «Δόν Κιχώτη», πού δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὐτό τό «καθῆκον» του, αὐτή ἡ «ἀποστολή» του δέν εἶναι ἡ ἴδια τίποτε ἄλλο παρά συνέπεια τῆς πίστεως του στά ὀγκώδη φιλοσοφικά ἱπποτικά μυθιστορήματα.

Ἐάντσο ἀρχίζει μέ τό νά μᾶς ἐκθέτει γιά ἄλλη μιὰ φορά ὅτι τό Ἱερό καί οἱ ἰδέες κυβερνοῦν τόν κόσμο καί μάλιστα μέ τή νέα μορφή τῆς κυριαρχίας τῆς γλώσσας ἢ τῆς κούφιας φράσης. Ἡ γλώσσα γίνεται, φυσικά, μιὰ σκέτη κενολογία μόνις αὐτονομηθεῖ.

Στή σ. 151, ὁ Σάντσο ὀνομάζει τόν τωρινό κόσμο «κόσμο τῶν φράσεων, ἕνα κόσμο πού ἡ ἀρχή του ἦταν ὁ Λόγος». Περιγράφει μέ περισσό-
τερες λεπτομέρειες τά κίνητρα τοῦ κυνηγιοῦ του γιά τή μαγική λέξη:

«Ἡ ἀφηρημένη θεωρητική σκέψη στράφηκε πρὸς τὴν ἀνεύρεση
ἑνός *κατηγορήματος*, πού νά εἶναι τόσο καθολικό, ὥστε νά περιλαμ-
βάνει μέσα του τόν καθένα... Ἀλλά γιά νά περιλαμβάνει τό κατηγό-
ρημα μέσα του τόν καθένα, θά πρέπει ὁ κάθε ἕνας νά ἐμφανίζεται μέ-
σα σ' αὐτό ὡς *ὑποκείμενο*, δηλαδή ὄχι ἀπλῶς ὡς *αὐτό* πού εἶναι, ἀλ-
λά ὡς *αὐτός* πού εἶναι.» (σ. 152)

Ἐνῶ ἡ ἀφηρημένη θεωρία «ἀναζήτησε» παρόμοια κατηγορήματα,
πού ὁ Σάντσο εἶχε προηγούμενα ὀνομάσει ἀποστολή, προορισμό, καθή-
κον, εἶδος, κτλ., οἱ πραγματικοί ἄνθρωποι «ἀναζήτησαν» ὡς τώρα τόν ἑαυ-
τό τους «στή λέξη, στό Λόγο, στό κατηγορήμα» (σ. 153). Ὡς τώρα, ἂν
ἤθελες νά διακρίνεις, μέσα στά πλαίσια τῆς γλώσσας, ἕναν ἄνθρωπο ἀπό
ἕναν ἄλλο, ἀπλῶς σάν ὁμοιο πρόσωπο, χρησιμοποιοῦσες ἕνα ὄνομα. Ὁ
Σάντσο ὁμως δέν ἱκανοποιεῖται μέ τά συνηθισμένα ὀνόματα, καί καθὼς ἡ
ἀφηρημένη θεωρία τοῦ ἔβαλε καθήκον νά βρεῖ ἕνα κατηγορήμα, πού νά εἶ-
ναι τόσο καθολικό ὥστε νά περιλαμβάνει μέσα του τό καθένα ἄτομο σάν
ὑποκείμενο, αὐτός ἀναζητεῖ τό φιλοσοφικό, ἀφηρημένο ὄνομα, τό «Ὀνο-
μα» πού εἶναι ἀνω ἀπ' ὅλα τά ὀνόματα, τό ὄνομα ὄλων τῶν ὀνομάτων, τό
ὄνομα-κατηγορία πού ξεχωρίζει λχ. μέ τόση ἀκρίβεια τόν Σάντσο ἀπό τόν
Μπρούνο καί τούς δύο ἀπό τόν Φώουερπαχ, μέ ὄση καί τά ἰδιαίτερα ὀνό-
ματά τους, καί πού ὡστόσο νά τούς ταιριάζει καί τῶν τριῶν, ὅπως καί
ὄλων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί ἐνσώματων ὄντων — μιά καινοτομία πού
θά ἔφερνε τή μεγαλύτερη σύγχυση σ' ὄλες τίς συναλλαγματικές, τά συμ-
φωνητικά γάμου κτλ. καί θά κατέστρεφε μονοκοπανιάς ὄλα τά συμβολαιο-
γραφεῖα καί ληξιαρχεῖα. Αὐτό τό θαυμαστό ὄνομα, αὐτή ἡ μαγική λέξη,
πού μέσα στή γλώσσα σημαίνει τό θάνατο τῆς γλώσσας, τόν τυφλοσοῦρ-
τη γιά τή ζωὴ καί τὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς κινέζικης οὐράνιας σκάλας,
εἶναι... ὁ *Μοναδικός*. Οἱ θαυματουργές ιδιότητες αὐτῆς τῆς λέξης τραγου-
διοῦνται στίς ἀκόλουθες στροφές:

«Ὁ Μοναδικός πρέπει νά εἶναι μόνο ἡ τελευταία, ἡ θνήσκουσα μαρ-
τυρία γιά Σένα καί γιά Μένα, πρέπει νά εἶναι μόνο ἐκείνη ἡ μαρτυ-
ρία πού μετατρέπεται σέ γνώμη:
μιά μαρτυρία πού δέν εἶναι πιά μαρτυρία,
μιά μαρτυρία πού σωπαίνει, μιά βουβή μαρτυρία.» (σ. 153)

«Γι' αὐτόν» (τόν Μοναδικό) «τό Ἄνεκφραστο εἶναι τό κύριο.» (σ. 149)

«Εἶναι ἀπροσδιόριστος.» (στό ἴδιο)

«Δείχνει τό περιεχόμενό του ἔξω ἢ πέρα ἀπό τήν ἔννοια.» (στό ἴδιο)

Εἶναι «μιά δίχως προσδιορισμό ἔννοια καί δέν μπορεῖ νά γίνει πῶς προσδιορισμένος μέ καμμιάν ἄλλη ἔννοια.» (σ. 150)

Εἶναι τό φιλοσοφικό «βάφτισμα» τῶν βέβηλων ὀνομάτων. (σ. 150)

«Ὁ Μοναδικός εἶναι μιά λέξη δίχως ἰδέα.

Δέν ἔχει περιεχόμενο ἰδεῶν.»

«Ἐκφράζει κάποιον», «πού δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει γιά δεύτερη φορά, ἐπομένως οὔτε μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ.

Γιατί, ἂν μποροῦσε νά ἐκφραστεῖ πραγματικά κι ὀλοκληρωμένα, θά ὑπῆρχε γιά δεύτερη φορά, θά ὑπῆρχε στήν ἐκφραση.» (σ. 151)

Ἄφου τραγούδησε ἔτσι τίς ἰδιότητες αὐτῆς τῆς λέξης, πανηγυρίζει, στίς ἀκόλουθες ἀντιστροφές, τ' ἀποτελέσματα πού πέτυχε μέ τήν ἀνακάλυψη τῶν μαγικῶν τῆς δυνάμεων:

«Μέ τόν Μοναδικό ὀλοκληρώθηκε τό βασίλειο τῶν ἀπόλυτων συλλογισμῶν.» (σ. 150)

«Αὐτός εἶναι τό ἀγκωνάρι τοῦ κόσμου μας τῶν φράσεων.» (σ. 151)

«Εἶναι ἡ λογική πού τελειώνει σά μιά φράση.» (σ. 153)

«Στόν Μοναδικό, ἡ ἐπιστήμη μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ ζωή, γιατί σ' αὐτήν τό *Τοῦτο* (Das) μετατρέπεται στόν *Τάδε*, πού δέ γυρεύει πιά τόν ἑαυτό του στή λέξη, στό Λόγο, στό κατηγορημα.» (σ. 153)

Εἶν' ἀλήθεια πῶς ὁ Σάντσο εἶχε τήν κακοτυχία νά μάθει ἀπό τούς τιμητές του ὅτι κι ὁ Μοναδικός μπορεῖ νά «προσδιοριστεῖ σάν ἔννοια» «κι αὐτό ἀκριβῶς κάνουν οἱ ἀντίπαλοί» του (σ. 149), πού εἶναι τόσο πολύ ἀντίπαλοι τοῦ Σάντσο, ὥστε δέν αἰσθάνονται καθόλου τήν προσδοκούμενη μαγική ἐνέργεια τῆς θαυματουργῆς λέξης, ἀλλά ἀντίθετα τραγουδοῦν ὅπως στήν ὄπερα: *Ce n' est pas ça, ce n' est pas ça!*¹ Μέ μεγάλη πίκρα κι ἐπίσημη σοβαρότητα ὁ Σάντσο στρέφεται ἐνάντια στό δικό του Δόν Κιχώτη - Σέλιγκα, γιατί σ' αὐτόν ἡ παρεξήγηση προϋποθέτει μιά ἀπροκάλυπτη «ἀνταρσία» καί μιά πλήρη παραγνώριση τῆς θέσης του σά «δημιουργήματος»:

1. Δέν εἶν' αὐτό, δέν εἶν' αὐτό!

«Ἐάν ὁ Σέλιγκα εἶχε καταλάβει ὅτι ὁ Μοναδικός, ὄντας μιά ἐντελῶς δίχως περιεχόμενο φράση ἢ κατηγορία, παύει νά εἶναι κατηγορία, θά τόν εἶχε ἴσως ἀναγνωρίσει ὡς τό ὄνομα ἐκείνου γιά τόν ὁποῖο δέν ἔχει ἀκόμα ὄνομα.» (σ. 179)

Ἐδῶ ἐπομένως ὁ Σάντσο ἀναγνωρίζει ρητά ὅτι αὐτός κι ὁ Δόν Κιχώτης του ἐπιδιώκουν ἕνα καί τόν ἴδιο σκοπό, μέ τή μόνη διαφορά ὅτι ὁ Σάντσο πιστεύει πῶς ἀνακάλυψε τό σωστό ἄστρο τῆς αὐγῆς, ἐνῶ ὁ Δόν Κιχώτης, ἀκόμα στό σκοτάδι,

πλέει πάνω στήν ἔρημη μαβιά θάλασσα¹
τοῦ ἀβυθομέτρητου κόσμου*.

Ἐὸ Φῶϋερμπαχ ἔλεγε («Φιλοσοφία τοῦ μέλλοντος», σ. 49):

«Τό ὄν, θεμελιωμένο ἀποκλειστικά σέ ἀνέκφραστα στοιχεῖα, εἶναι τό ἴδιο κάτι τό ἀνέκφραστο. Μάλιστα, εἶναι τό ἄνέκφραστο. Ἐκεῖ ὅπου σταματοῦν οἱ λέξεις, ἐκεῖ μονάχα ἀρχινᾷ ἡ ζωή, ἐκεῖ μονάχα ἀποκαλύπτεται τό μυστικό τοῦ ὄντος.»

Ἐὸ Σάντσο βρῆκε τό πέρασμα ἀπό τό ἐκφραστό στό ἀνέκφραστο, βρῆκε τή λέξη πού εἶναι ταυτόχρονα περισσότερο καί λιγότερο μιά λέξη.

Εἶδαμε ὅτι ὄλο τό πρόβλημα τῆς μετάβασης ἀπό τή σκέψη στήν πραγματικότητα, κι ἐπομένως ἀπό τή γλώσσα στή ζωή, δέν ὑπάρχει παρά στήν ἀταπάτη τῶν φιλοσόφων, δηλαδή δικαιολογεῖται μονάχα γιά τήν φιλοσοφική συνείδηση, πού δέν μπορεῖ ἴσως νά εἶναι σαφής σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό χαρακτήρα καί τήν προέλευση τοῦ φαινομενικοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀπό τή ζωή. Τό μεγάλο τοῦτο πρόβλημα μιᾶς καί μπῆκε γενικά στά κεφάλια τῶν ἰδεολόγων μας, ἦταν ἐπόμενο νά ἐξελιχθεῖ ἔτσι, ὥστε τελικά ἕνας ἀπ' αὐτούς τοῦς περιπλανώμενους ἱππότες βγῆκε σέ ἀναζήτηση μιᾶς λέξης, πού σά λέξη νά ἀποτελεῖ τήν ἐν λόγῳ μετάβαση, σά λέξη νά παύει νά εἶναι σκέτη λέξη καί νά δείχνει μέ μυστηριώδη, ὑπεργλωσσικό τρόπο, τήν ἔξοδο ἀπό τή γλώσσα πρὸς τό πραγματικό σημαινόμενο ἀντικείμενο, κοντολογίς σά λέξη πού νά παίξει ἀνάμεσα στίς λέξεις τόν ἴδιο ρόλο μέ κείνον πού παίξει στή χριστιανική φαντασία ὁ λυτρωτής θεάνθρωπος ἀνάμεσα στοῦς ἀνθρώπους. Τό πιό κούφιο καί πιό πενιχρό κρανίο μεταξύ τῶν

1. Lebermeer = μαβιά θάλασσα – μυθική παγωμένη θάλασσα ὅπου τά πλοῖα ἔχουν ἀκίνητοποιηθεῖ.

* Meister Kuonrat von Wurzeburc, «Diu guldin Smitte», στ. 143.

φιλοσόφων ἔπρεπε νά «βάλει τέρμα» στή φιλοσοφία, κηρύσσοντας τή δική του ἔλλειψη ἰδεῶν σάν τό τέλος τῆς φιλοσοφίας καί, ἐπομένως, σάν τή θριαμβική εἴσοδο στήν «ἐνώματη» ζωή. Ἡ φιλοσοφική του ἔλλειψη ἰδεῶν ἦταν ἤδη, αὐτή καθεαυτή, τό τέλος τῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἡ ἀνέκφραστη γλώσσα του ἦταν τό τέλος ὄλων τῶν γλωσσῶν. Ὁ θρίαμβος τοῦ Σάντσο χρωσιόταν ἐπίσης στό ὅτι ἀπ' ὄλους τοὺς φιλοσόφους ἦταν ὁ λιγότερο γνώστης τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν, κι ἔτσι οἱ φιλοσοφικές κατηγορίες ἔχασαν σ' αὐτόν καί τό τελευταῖο κατάλοιπο συνάφειας μέ τήν πραγματικότητα καί, συνάμα, τό τελευταῖο κατάλοιπο *σημασίας*.

Καί τώρα, προχώρα εὐσεβή καί πίστέ ὑπηρετή Σάντσο προχώρα ἢ μᾶλλον τράβα μπρός καβάλλα πάνω στόν Ψαρό Σου νά βρεῖς τή Μοναδική Σου αὐτοαπόλαυση, «κατανάλωσε» μέχρι τό τελευταῖο γράμμα τόν «Μοναδικό» Σου, πού ὁ θαυμαστός τίτλος του, ἡ θαυμαστή δύναμη κι ἀντρεία του τραγουδήθηκαν κιόλας ἀπό τόν Καλντερόν μέ τ' ἀκόλουθα¹:

Ὁ Μοναδικός –	El Almirante feliz
El valiente Campeon,	De Africa, el rey soberano
El generoso Adalid,	De Alexandria, el Cadé
El gallardo Caballero,	De Barberia, de Egipto el Cid,
El ilustre Paladin,	Marabit, y <i>Gran Señor</i>
El siempre fiel Cristiano,	<i>De Jerusalem</i> ² .

«Κλείνοντας, δέ θά ἦταν ἄτοπο νά ὑπενθυμίσουμε» στόν Σάντσο, τόν μεγάλο ἄρχοντα τῆς Ἱερουσαλήμ, τήν «κριτική» πού κάνει ὁ Θεοβάντες στόν Σάντσο («Δόν Κιχώτης», κεφ. 20, σ. 171 τῆς ἐκδοσης τῶν Βρυξελλῶν τοῦ 1617). (Πρβλ. «Σχόλιο» σ. 194).

1. Ἐπί τῷ ποίημα τοῦ Calderón «La puente de Mantible» («Ἡ γέφυρα τῆς Μαντίμπλε»), πρᾶξη πρώτη.

2. Ὁ γενναῖος μαχητής, Τῆς Ἰαφρικῆς, ὁ κυρίαρχος ἡγεμῶν,
 Ὁ μεγαλόψυχος ἀρχηγός, Τῆς Ἀλεξάνδρειας, ὁ Καδής
 Ὁ ὑπέροχος ἰππότης, Τῆς Μπαρμπαριᾶς, τῆς Αἰγύπτου ὁ ἄρχοντας
 Ὁ ἐπιφανῆς εὐπατρίδης, Ὁ Μαραμποῦτ καί Μέγας Ἄρχοντας
 Ὁ πάντα πιστός Χριστιανός, Τῆς Ἱερουσαλήμ.
 Ὁ εὐτυχησμένος ναύαρχος

ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΛΕΙΨΙΑΣ

Ἄφοῦ ὁ ἅγιος Μπροῦνο κι ὁ Ἅγιος Σάντσο, ὁ ὀνομαζόμενος καί Μάξ, ἔδιωξαν ὄλους τοὺς ἀντιπάλους τους ἀπὸ τὴ Σύνοδο, κλείνουν μίαν αἰώνια συμμαχία, ψάλλοντας τὴν ἀκόλουθη συγκινητικὴ διωδία καί χαιρετίζοντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλο φιλικὰ μὲ κίνηση τῆς κεφαλῆς σὰ δύο μανδάρινοι.

Ἅγιος Σάντσο

«Ὁ κριτικός εἶναι ὁ ἀληθινὸς ἐκπρόσωπος τῆς μάζας... εἶναι ὁ ἡγεμόνας κι ὁ στρατηγὸς τῆς στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἐγωισμοῦ.» (Τὸ «Βιβλίο», σ. 187)

Ἅγιος Μπροῦνο

«Ὁ Μάξ Στίρνερ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς κι ὁ στρατηλάτης τῶν Σταυροφόρων» (κατὰ τῆς κριτικῆς). «Εἶναι ταυτόχρονα ὁ πιὸ ἄξιος κι ὁ πιὸ γενναῖος ἀπ' ὄλους τοὺς μαχητές.» (Βίγκαντ, σ. 124)

Ἅγιος Σάντσο

«Καί τώρα θὰ στήσουμε τὸν πολιτικὸ καί κοινωνικὸ φιλελευθερισμὸ μπρὸς στὸ δικαστήριο τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἢ κριτικοῦ φιλελευθερισμοῦ» (δηλαδή ἡ κριτικὴ Κριτικὴ). (Τὸ «Βιβλίο» σ. 163)

Ἅγιος Μπροῦνο

«Μπροστά στὸν Μοναδικὸ καί τὴν ἰδιοκτησία του, ὁ πολιτικὸς φιλελεύθερος, πού θέλει νὰ τσακίσει τὴν Αὐτοβουλία (Eigenwille) καί ὁ κοινωνικὸς φιλελεύθερος, πού θέλει νὰ καταστρέψει τὴν ἰδιο-

κτησία, πέφτουν νεκροί. Πέφτουν κάτω από τό κριτικό» (δηλαδή τό κλεμμένο από τήν *Κριτική*) «μαχαίρι τοῦ Μοναδικοῦ.» (Βίγκαντ, σ. 124)

Ἅγιος Σάντσο

«Μπροστά στήν Κριτική κανένας στοχασμός δέν εἶναι ἀσφαλής, γιατί ἡ Κριτική εἶναι τό ἴδιο τό *στοχαζόμενο πνεῦμα*... Ἡ Κριτική ἢ μᾶλλον Αὐτός» (δηλαδή ὁ Ἅγιος Μπροῦνο). (Τό «Βιβλίο», σ. 195, 199)

Ἅγιος Μπροῦνο

(τόν διακόπτει μέ ὑποκλίσεις)

«Μόνος ὁ *κριτικός* φιλελεύθερος... δέ θέλει νά πέσει [μπροστά] στήν Κριτική, γιατί εἶναι *αὐτός ὁ ἴδιος* [ὁ κριτικός].» (Βίγκαντ, σ. 124)

Ἅγιος Σάντσο

«Ἡ Κριτική, καί μονάχα ἡ Κριτική, βρίσκεται στό *ῥυθμό τῆς ἐποχῆς*... Ἄπ' ὄλες τίς κοινωνικές θεωρίες ἡ Κριτική εἶναι ἀναμφισβήτητα ἢ τελειότερη... Σ' αὐτήν, ἡ χριστιανική ἀρχή τῆς ἀγάπης, ἢ ἀληθινή κοινωνική ἀρχή, φτάνει στήν πιό καθαρή της μορφή, καί γίνεται τό τελευταῖο δυνατό πείραμα γιά ν' ἀφαιρεθεῖ ἀπό τόν ἄνθρωπο ἢ ἀποκλειστικότητα [καί] ἡ ἀμοιβαία ἀπόθεση: ἕνας ἀγώνας κατά τοῦ ἐγωισμοῦ στήν πιό ἀπλή καί γι' αὐτό *πιό σκληρή* μορφή του.» (Τό «Βιβλίο», σ. 177)

Ἅγιος Μπροῦνο

«Αὐτό τό Ἐγώ εἶναι... ἡ τελείωση καί τό *κορύφωμα* μιᾶς περασμένης ἱστορικής ἐποχῆς. Ὁ Μοναδικός εἶναι τό ὅστατο καταφύγιο στόν παλιό κόσμο, τό τελευταῖο κρησφύγετο, ἀπ' ὅπου ὁ κόσμος αὐτός μπορεῖ νά ξαπολύει τίς ἐπιθέσεις του» ἐναντίον τῆς κριτικῆς Κριτικῆς... «Αὐτό τό Ἐγώ εἶναι ὁ πιό ἀκράϊος, ὁ πιό ἰσχυρός, καί πιό ἐνεργητικός ἐγωισμός τοῦ παλιοῦ κόσμου» (δηλαδή τοῦ Χριστιανισμοῦ)... «Αὐτό τό Ἐγώ εἶναι ἡ ὑπόσταση στήν *πιό σκληρή* της *σκληρότητα*». (Βίγκαντ, σ. 124)

Ἵστερα ἀπό τοῦτο τόν ἐγκάρδιο διάλογο, οἱ δύο μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κηρύσσουν τό τέλος τῆς Συνόδου. Μετά, σφίγγουν βουβοί τά χέρια. Ὁ Μοναδικός «ξεχνιέται σέ μιά γλυκειά αὐτολησμονιά», δι-

χως ωστόσο «νά χαθεῖ δλότελα, ἐνῶ ὁ κριτικός «χαμογελαῖ» τρεῖς φορές κι ὕστερα «τραβάει τό δρόμο του ἀκράτητος, βέβαιος γιά τή νίκη καί θριαμβευτής».

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

**ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ
ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ
ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΡΟΦΗΤΩΝ ΤΟΥ**

Ο ΑΛΗΘΙΝΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό γερμανικό σοσιαλισμό καί στό κίνημα τοῦ προλεταριάτου τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἴδια μέ κείνη πού δεῖξαμε στόν πρῶτο τόμο (πρβλ. «Ἅγιος Μάξ», «Ὁ πολιτικός φιλελευθερισμός»), ἀνάμεσα στόν μέχρι τώρα γερμανικό φιλελευθερισμό καί στό κίνημα τῆς γαλλικῆς καί ἀγγλικῆς ἀστικῆς τάξης. Πλάι στους Γερμανούς κομμουνιστές ἐμφανίστηκε ἕνας ἀριθμός συγγραφέων, πού παρέλαβαν μερικές γαλλικές καί ἀγγλικές κομμουνιστικές ιδέες καί τίς ἀνακάτεψαν μέ τίς γερμανικές φιλοσοφικές προϋποθέσεις τους. Αὐτοί οἱ «σοσιαλιστές» ἢ «ἀληθινοί σοσιαλιστές», ὅπως αὐτοαποκαλοῦνται, βλέπουν τήν κομμουνιστική φιλολογία τοῦ ἐξωτερικοῦ ὄχι σάν τήν ἔκφραση καί τό προϊόν ἑνός πραγματικοῦ κινήματος, ἀλλά σάν ἀφηρημένα θεωρητικά συγγράμματα πού —ὅπως φαντάζονται ὅτι συμβαίνει καί μέ τά γερμανικά φιλοσοφικά συστήματα— βγήκαν ὀλόκληρα ἀπό τήν «καθαρή στόχαση». Δέ σκέφτονται ὅτι αὐτά τά συγγράμματα, κι ὅταν ἀκόμα κηρύχνουν ἕνα σύστημα, ἔχουν γιά βάση τίς πρακτικές ἀνάγκες κι ὅλες τίς βιοτικές συνθήκες μιᾶς ὀρισμένης τάξης ὀρισμένων χωρῶν. Δέχονται καλόπιστα τήν αὐτοπάτη ἀρκετῶν ἀπ' αὐτούς τούς φιλολογικούς κομματικούς ἐκπροσώπους, ὅτι ἐνδιαφέρονται τάχα γιά τήν πιό «λογική» ὀργάνωση τῆς κοινωνίας κι ὄχι γιά τίς ἀνάγκες μιᾶς ὀρισμένης τάξης καί ἐποχῆς. Ἡ γερμανική ἰδεολογία, πού δέσμοί της εἶναι αὐτοί οἱ «ἀληθινοί σοσιαλιστές», δέν τούς ἐπιτρέπει νά μελετοῦν τήν πραγματική κατάσταση. Ἡ δραστηριότητά τους ἀπέναντι στους «ἀνεπιστήμονες» Γάλλους καί Ἀγγλους, συνίσταται πρῖν ἀπ' ὅλα στό νά παραδίδουν στή δίκαιη περιφρόνηση τοῦ γερμανικοῦ κοινοῦ τήν ἐπιπολαιότητα ἢ τόν ἄξεστο ἐμπειρισμό αὐτῶν τῶν ξένων, νά ψάλλουν τό ἐγκώμιο τῆς «γερμανικῆς ἐπιστήμης» καί νά τῆς δίνουν τήν ἀποστολή ν' ἀποκαλύψει αὐτή γιά πρώτη φορά τήν ἀλήθεια τοῦ κομμου-

νισμού και του σοσιαλισμού, του απόλυτου, *ἀληθινοῦ* σοσιαλισμού. Και ρίχνονται ἀμέσως στή δουλειά για νά εκπληρώσουν αὐτή τήν ἀποστολή σάν ἐκπρόσωποι τῆς «γερμανικῆς ἐπιστήμης», παρά τό γεγονός δι στίς περισσότερες περιπτώσεις αὐτή ἡ «γερμανική ἐπιστήμη» τοὺς ἔχει μείνει τόσο ξένη ὅσο καί τά πρωτότυπα συγγράμματα τῶν Γάλλων καί τῶν Ἑλλήνων, πού τά γνωρίζουν μόνο ἀπό τά συμπιλήματα τῶν Στάιν, Ἑλκερς κ.ά.¹ Καί τί εἶναι αὐτή ἡ «ἀλήθεια», πού ἀποδίδουν στό σοσιαλισμό καί τόν κομμουνισμό; Προσπαθοῦν, μέ τή βοήθεια τῆς γερμανικῆς ἰδεολογίας, ἰδιαίτερα τῆς χεγκελιανῆς καί τῆς φωϋερμπαχικῆς, ν' ἀποσαφηνίσουν τίς ἰδέες αὐτῆς τῆς φιλολογίας πού τοὺς εἶναι ἐντελῶς ἀνεξήγητες — ἐν μέρει ἐπειδή ἀγνοοῦν ἀκόμα καί τή φιλολογική ὕφή αὐτῶν τῶν ἰδεῶν, ἐν μέρει λόγω τῆς ἀναφερόμενης πρὸ πάνω λαθμενῆς ἀντίληψῆς τους γιά τή σοσιαλιστική καί κομμουνιστική φιλολογία. Ἀποσποῦν τά κομμουνιστικά συστήματα, κριτικές καί λιβέλους ἀπό τό πραγματικό κίνημα τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπλῶς ἡ ἔκφραση καί τά συνδέουν ὄστερα αὐθαίρετα μέ τή γερμανική φιλοσοφία. Χωρίζουν τή συνείδηση συγκεκριμένων σφαιρῶν τῆς ζωῆς, ἱστορικά καθορισμένων, ἀπ' αὐτές τίς σφαῖρες καί τήν ἀποτιμᾶνε μέ τό μέτρο τῆς ἀληθινῆς, ἀπόλυτης, δηλαδή τῆς γερμανικῆς φιλοσοφικῆς συνείδησης. Μετατρέπουν μέ τέλεια συνέπεια τίς συνθήκες τῶν συγκεκριμένων ἀτόμων σέ συνθήκες τοῦ «Ἀνθρώπου», κι ἐξηγοῦν τίς ἰδέες αὐτῶν τῶν ἀτόμων γιά τίς δικές τους συνθήκες σάν ἰδέες γιά τόν «Ἄνθρωπο». Ἔτσι, παράτησαν τό ἔδαφος τῆς πραγματικότητας, τῆς ἱστορίας, γιά νά ξαναγυρίσουν στό ἔδαφος τῆς ἰδεολογίας. Κι ἐπειδή δέ γνωρίζουν τήν πραγματική σύνδεση, κατασκευάζουν εὐκολα μιά φανταστική σύνδεση μέ τή βοήθεια τῆς «ἀπόλυτης» μεθόδου ἢ μιᾶς ἄλλης ἰδεολογικῆς μεθόδου. Αὐτή ἡ μετάφραση τῶν γαλλικῶν ἰδεῶν στή γλώσσα τῶν Γερμανῶν ἰδεολόγων κι αὐτή ἡ αὐθαίρετα κατασκευασμένη συνάρτηση μεταξύ τοῦ κομμουνισμοῦ καί τῆς γερμανικῆς ἰδεολογίας συνθέτουν τόν λεγόμενο «ἀληθινό σοσιαλισμό», πού —ὄπως κάνουν καί οἱ Τόρηδες² μέ τό ἀγ-

1. Βλέπε Oelckers, «Die Bewegung des Socialismus und Kommunismus.»

2. Οἱ Tories ἦταν ἓνα κόμμα πού συγκροτήθηκε μόλις μετά τήν παλινόρθωση τῶν Στιούαρτς, οἱ ὁποῖοι τό 1660 ξαναγύρισαν στό θρόνο τῆς Ἀγγλίας. Ἐκπροσωποῦσαν μόνο τήν τσιφλικιάδικη ἀριστοκρατία καί, στό πολιτικό πεδίο, ἦταν ὀπαδοί τῆς ἀπόλυτης μοναρχίας. Ἀπ' ὅλα ἐπομένως τά ἀγγλικά κόμματα ἦταν ἐκεῖνο πού πρόσφερε τή μικρότερη ὑπηρεσία γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ Συντάγματος. Τό Σύνταγμα αὐτό ἀνταποκρινόταν περισσότερο στά συμφέροντα τῆς ἀναπτυσσόμενης ἀστικῆς τάξης, πού ἡ νίκη τῆς στήν Ἐπανάσταση ἐξασφαλίστηκε ἀπό τή δραστήρια καί ἀποφασιστική συμμετοχή τῶν λαϊκῶν μαζῶν.

γλικό Σύνταγμα— τόν διαλαλοῦν σάν τήν «περηφάνεια τοῦ ἔθνους καί τό φθόνο δλων τῶν γειτονικῶν λαῶν».

Αὐτός ὁ «ἀληθινός σοσιαλισμός» δέν εἶναι, συνεπῶς, τίποτε περισσότερο ἀπό τή μεταρσίωση τοῦ προλεταριακοῦ κομμουνισμοῦ καί τῶν λίγο ἢ πολύ συγγενικῶν του κομμάτων καί αἱρέσεων τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας, στόν οὐρανό τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος καί, ὅπως θά τό δοῦμε ἐπίσης, τῆς γερμανικῆς ψυχῆς. Ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός, πού καμώνεται ὅτι ἐδράζεται στήν ἐπιστήμη, εἶναι πρίν ἀπ' ὅλα ὁ ἴδιος μιά «ἐσωτερική» ἐπιστήμη. Ἡ θεωρητική του φιλολογία προορίζεται μόνο γιά Κεῖνους πού εἶναι μυημένοι στά μυστήρια τοῦ «σκεπτόμενου πνεύματος». Ἔχει ὁμως καί μιά ἐξωτερική φιλολογία: καί μόνο γιά τό λόγο ὅτι ἐνδιαφέρεται γιά τίς κοινωνικές, ἐξωτερικές σχέσεις, ὀφείλει νά διεξάγει κάποιον εἶδος προπαγάνδας. Σέ τούτη τήν ἐξωτερική φιλολογία δέν ἐπικαλεῖται πιά τό γερμανικό «σκεπτόμενο πνεῦμα», ἀλλά τή γερμανική «ψυχή». Τό πράγμα εἶναι πιά εὐκόλο, γιατί ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός, καθῶς δέν ἐνδιαφέρεται πιά γιά τοῦς πραγματικούς ἀνθρώπους, ἀλλά γιά «τόν ἄνθρωπον», ἔχει χάσει κάθε ἐπαναστατικό πάθος καί στή θέση του κηρύχνει τή γενική ἀγάπη τῶν ἀνθρώπων. Ἀπευθύνεται, ἐπομένως, ὄχι στοῦς προλετάρους, ἀλλά στίς δύο πολυαριθμότερες κατηγορίες ἀνθρώπων τῆς Γερμανίας, στοῦς μικροαστοῦς μέ τίς φιλανθρωπικές ἀταπάτες τους, καί στοῦς ἰδεολόγους τῶν ἰδίων αὐτῶν μικροαστῶν — τοῦς φιλόσοφους καί τοῦς μαθητές τῶν φιλοσόφων. Ἀπευθύνεται, γενικότερα, στήν «κοινή» καί μή κοινή συνείδηση πού ἐπικρατεῖ σήμερα στή Γερμανία.

Μέ τίς πραγματικά ὑπάρχουσες στή Γερμανία συνθήκες, ἦταν ἐπόμενο νά σχηματιστεῖ αὐτή ἡ ἐνδιάμεση αἵρεση, ν' ἀναζητηθεῖ ἕνας συμβιβασμός τοῦ κομμουνισμοῦ μέ τίς ἐπικρατούσες ἀντιλήψεις. Ἦταν ἐξίσου ἐπόμενο, ἕνα πλῆθος Γερμανοί κομμουνιστές, πού ξεκινούσαν ἀπό τή φιλοσοφία, νά φτάσουν καί νά φτάνουν ἀκόμα στόν κομμουνισμό μόνο ἀπό ἕνα τέτοιο πέρασμα, ἐνῶ ἄλλοι, πού δέν κατορθώνουν νά ξεμπλέξουν ἀπό τά δίχτυα τῆς ἰδεολογίας, νά κηρύχνουν αὐτό τόν ἀληθινό σοσιαλισμό ὡς τό μακάριο τέλος τους. Γι' αὐτό δέν μποροῦμε νά ξέρομε ἄν ἐκεῖνοι ἀπό τοῦς «ἀληθινούς σοσιαλιστές» πού τά κρινόμενα ἐδῶ συγγράμματα τους ἐκδόθηκαν πρίν ἕνα ὀρισμένο διάστημα, ἐμμένουν ἀκόμα στήν ἄποψη αὐτή ἢ ἔχουν προχωρήσει πιά πέρα. Γενικά, δέν ἔχουμε τίποτε μέ τά ἴδια τά πρόσωπα, ἀπλῶς θεωροῦμε τά τυπωμένα κείμενα σάν ἔκφραση μιᾶς τάσης ἀναπόφευκτης γιά μιά χώρα τόσο ἀποτελεσματικῆ ὅπως εἶναι ἡ Γερμανία.

Πέρα ὁμως ἀπ' αὐτό, ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός ἀνοίγει, βέβαια, σ' ἕνα

σωρό λογοτέχνες τῆς Νεαρῆς Γερμανίας¹, τσαρλατάνους καί ἄλλους καλαμαράδες, μιά πόρτα γιά τήν ἐκμετάλλευση τοῦ κοινωνικοῦ κινήματος. Ἡ ἀπουσία πραγματικῶν, γεμάτων πάθος, πρακτικῶν κομματικῶν ἀγώνων στή Γερμανία, ἔκανε ὥστε καί τό κοινωνικό κίνημα νά εἶναι στήν ἀρχή ἕνα καθαρά φιλολογικό κίνημα. Ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός εἶναι τό τελειότερο κοινωνικό φιλολογικό κίνημα πού γεννήθηκε δίχως πραγματικά κομματικά συμφέροντα καί τώρα, ὕστερα ἀπό τό σχηματισμό τοῦ πραγματικοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, θέλει, στό πείσμα του, νά ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει. Εἶναι αὐτονόητο δι, ἀπό τή στιγμή πού ἐμφανίστηκε ἕνα πραγματικό κομμουνιστικό κόμμα στή Γερμανία, τό κοινό τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν θά περιορίζεται ὀλο καί περισσότερο σέ μικροαστούς καί σέ ἀνίσχυρους καί ξεπεσμένους καλαμαράδες, ὡς ἐκπρόσωπους αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ.

1. *Λογοτέχνες τῆς Νεαρῆς Γερμανίας* — τό λογοτεχνικό κίνημα *Junges Deutschland* (Νεαρή Γερμανία), ἦταν μιά ομάδα συγγραφέων καί κριτικῶν φιλελεύθερων τάσεων, πού συγκροτήθηκε στή δεκαετία τοῦ 1830 στή Γερμανία καί βρέθηκε γιά ἕνα διάστημα κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τοῦ Χάινε καί τοῦ Μπέρνε. Οἱ συγγραφεῖς τῆς Νεαρῆς Γερμανίας (Γκούτσκοφ, Λάουμπε, Βήνμπαργκ, Μούντ κ. ἄ.), πού ἐκφράζανε στά λογοτεχνικά καί δημοσιογραφικά τους ἔργα τίς ἀντιπολιτευτικές διαθέσεις τοῦ μικροαστισμοῦ, ὑποστήριζαν τήν ἐλευθερία τῆς σκέψης καί τοῦ Τύπου. Οἱ ἀντιλήψεις τῶν Νεαρῶν Γερμανῶν χαρακτηρίζονταν ἀπό ἰδεολογική ἀνωριμότητα καί πολιτική ἀσάφεια. Οἱ περισσότεροι ἐκφυλίστηκαν σύντομα σέ ἀστούς φιλελεύθερους. Μετά τό 1848 ἡ ομάδα αὐτή διαλύθηκε.

I

«ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ΤΗΣ ΡΗΝΑΝΙΑΣ»¹ Ἡ Ἡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

A) «Κομμουνισμός, σοσιαλισμός, οὐμανισμός»² *«Χρονικά τῆς Ρηνανίας», τεύχος 1, σ. 167 κ.έ.*

Ἄρχιζουμε μέ τοῦτο τό ἄρθρο, γιατί ἐκθέτει μέ πλήρη συνείδηση καί μέ μεγάλη αὐτοπεποίθηση τό γερμανικό-ἐθνικό χαρακτήρα τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

σ. 168. «Φαίνεται ὅτι οἱ *Γάλλοι* δέν καταλαβαίνουν τίς ἴδιες τίς μεγαλοφυΐες τους. Ἐδῶ ἔρχεται σέ βοήθειά τους ἡ *γερμανική ἐπιστήμη*, πού προσφέρει στό *σοσιαλισμό* τό *πιό ἔλλογο κοινωνικό σύστημα*, ἄν γενικά ἰσχύει στό ἔλλογο κάποια διαβάθμιση.»

1. Τά «Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform» («Χρονικά τῆς Ρηνανίας γιά τήν κοινωνική μεταρρύθμιση») ἐκδόθηκαν ἀπό τόν Χέρμαν Πούτμαν. Κυκλοφόρησαν μόνο δύο τεύχη, τό πρῶτο τόν Αὐγουστο τοῦ 1845 στό Ντάρμστατ, τό δεύτερο στή τέλη τοῦ 1846 στή μικρή τοποθεσία Belle-Vue κοντά στήν Konstanz στή γερμανο-ελβετική μεθόριο. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐγκελς, στήν προσπάθειά τους νά κατακτήσουν σημεῖα στήριξης γιά τή διάδοση τῶν κομμουνιστικῶν τους ἀντιλήψεων στή Γερμανία, θεώρησαν ἀναγκαῖο νά χρησιμοποιήσουν τήν ἐπιθεώρηση γιά τοῦτο τό σκοπό. Τό πρῶτο τεύχος περιέχει τοὺς λόγους τοῦ Ἐγκελς στίς συνελεύσεις τοῦ Ἐλμπερφελντ (8 καί 15 Φεβρουαρίου 1845) καί τό δεύτερο, τό ἄρθρο «Ἡ γιορτή τῶν Ἐθνῶν στό Λονδίνο». Ἡ γενική κατεύθυνση τῶν «Χρονικῶν» καθοριζόταν ἀπό τοὺς συμμετέχοντες ἐκπροσώπους τοῦ «ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ».
2. Πρόκειται γιά ἓνα ἄρθρο τοῦ Χέρμαν Ζέμμιχ.

Δηλαδή, «ἡ γερμανική ἐπιστήμη» προσφέρει «στό σοσιαλισμό» ἕνα «κοινωνικό σύστημα», καί μάλιστα «τό πιό ἔλλογο». Ὁ σοσιαλισμός γίνεται ἕνας ἀπλός κλάδος τῆς παντοδύναμης, πάνσοφης καί τά πάντα πληρούσης γερμανικῆς ἐπιστήμης, πού θεμελιώνει ἀκόμα καί μιὰ κοινωνία. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ σοσιαλισμός εἶναι στήν ἀρχή του γαλλικός, ἀλλά οἱ Γάλλοι σοσιαλιστές ἦταν «καθ' ἑαυτοί» Γερμανοί, καί γι' αὐτό οἱ ἀληθινοί Γάλλοι «δέν τούς κατάλαβαν». Ἔτσι ὁ συγγραφέας μπορεῖ νά πεῖ:

«Ὁ κομμουνισμός εἶναι γαλλικός, ἐνῶ ὁ σοσιαλισμός εἶναι γερμανικός. Γιά τούς Γάλλους εἶναι μεγάλη τύχη τό ὅτι ἔχουν ἕνα τόσο εὐστοχο κοινωνικό ἐνστικτο πού θά τούς βοηθήσει κάποτε νά τό ἀντικαταστήσουν μέ τίς ἐπιστημονικές μελέτες. Τό ἀποτέλεσμα αὐτό ἦταν προδιαγραμμένο στήν ἐξέλιξη καί τῶν δυό λαῶν. Οἱ Γάλλοι ἔφτασαν στόν κομμουνισμό μέσω τῆς πολιτικῆς» (φυσικά εἶναι γνωστό πῶς ὁ γαλλικός λαός ἔφτασε στόν κομμουνισμό)· «οἱ Γερμανοί, μέσω τῆς μεταφυσικῆς, πού τελικά μετατράπηκε σέ ἀνθρωπολογία, ἔφτασαν στό σοσιαλισμό» (δηλαδή στόν ἀληθινό σοσιαλισμό). «Καί οἱ δυό καταλήγουν στόν οὐμανισμό.»

Ἄφοῦ ὁ κομμουνισμός καί ὁ σοσιαλισμός μεταβλήθηκαν σέ δυό ἀφρημένες θεωρίες, σέ δυό ἀρχές, δέν ὑπάρχει φυσικά εὐκολότερο πράγμα ἀπό τό νά ἐπινοεῖς μιάν ὁποιαδήποτε χεγκελιανή ἐνότητα γιά τίς δυό τοῦτες ἀντιθέσεις, δίνοντάς της μιὰ ὁποιαδήποτε ἀόριστη σημασία. Ἔτσι, ὄχι μόνο ρίχνεις μιὰ διεισδυτική ματιά στήν «πορεία ἀνάπτυξης» τῶν δυό λαῶν, ἀλλά καί ἀποδείχνεις συνάμα μέ λαμπρό τρόπο τήν ὑπεροχή τοῦ θεωρητικολογούντος ἀτόμου ἔναντι τῶν Γάλλων καί τῶν Γερμανῶν.

Ἡ φράση αὐτή, ἄλλωστε, εἶναι ἀντιγραμμένη σχεδόν κατά λέξη ἀπό τό «Βιβλίο τοῦ πολίτη»¹ τοῦ Πύττμαν, σ. 43 καί ἄλλες· ὅπως, ἐξάλλου, καί οἱ «ἐπιστημονικές μελέτες» τοῦ συγγραφέα γιά τό σοσιαλισμό περιορίζονται σέ μιὰ καλοαрадιασμένη ἀντιγραφή τῶν ἰδεῶν ἀπ' αὐτό τό βιβλίο τῶν «εἰκοσιένα φύλλων» κι ἀπό ἄλλα συγγράμματα πού ἐκδόθηκαν τήν ἐποχή τῆς ἐμφάνισης τοῦ γερμανικοῦ κομμουνισμοῦ.

Δίνουμε μόνο μερικά δείγματα ἀπό τίς ἀντιρρήσεις πού προβάλλονται σέ τοῦτο τό ἄρθρο ἔναντιον τοῦ κομμουνισμοῦ.

σ. 168. «Ὁ κομμουνισμός δέ συνενώνει τά ἄτομα σ' ἕνα ὀργανικό σύνολο.»

1. Βλ. τό ἄρθρο τοῦ Moses Hess, «Ἡ χρεία στήν κοινωνία μας καί ἡ θεραπεία της» ἀπό τό «Γερμανικό βιβλίο τοῦ Πολίτη γιά τό 1845», σ. 22-48.

Τό νά ἀξιῶνεις τή συνένωση τῶν «ἀτόμων» σ' ἓνα «ὀργανικό σύνολο» εἶναι τόσο παράλογο, ὅσο καί νά ἀπαιτεῖς τόν τετραγωνισμό τοῦ κύκλου.

«Ἐτσι ὅπως ὁ κομμουνισμός παρουσιάζεται πραγματικά στή Γαλλία, τήν ἔδρα του, εἶναι ἡ *ὠμή* ἀντίθεση τοῦ ἐγωιστικοῦ κατακερματισμοῦ αὐτοῦ τοῦ κράτους τῶν πρᾶματευτάδων, δέν ξεπερνάει αὐτή τήν πολιτική ἀντίθεση, δέ φτάνει σέ μιά *δίχως ὄρους καί προϋποθέσεις* ἐλευθερία.» (στό ἴδιο)

Voilà¹ τό γερμανικό ἰδεολογικό ἀξίωμα τῆς «χωρίς ὄρους καί προϋποθέσεις ἐλευθερίας», πού δέν εἶναι παρά ἡ πρακτική διατύπωση γιά τή «δίχως ὄρους καί προϋποθέσεις σκέψη». Ὁ γαλλικός κομμουνισμός εἶναι, βέβαια, «ὠμός» γιατί εἶναι ἡ θεωρητική ἐκφραση μιᾶς *πραγματικῆς* ἀντίθεσης, πού ὁμως, κατά τό συγγραφέα μας, πρέπει νά ξεπεραστεῖ, γιατί στή φαντασία του τήν ὑποθέτει ὑπερνηκημένη. Βλέπε ἐξάλλου τό «Βιβλίο τοῦ πολίτη», ἀνάμεσα στ' ἄλλα, στή σ. 43.

«Ἡ τυραννία μπορεῖ κάλλιστα νά συνεχίζεται καί στόν κομμουνισμό, γιατί αὐτός δέν ἀφήνει νά συνεχιστεῖ τό εἶδος.» (σ. 168)

Τό κακόμοιρο τό εἶδος! Ὡς τώρα, τό «εἶδος» ὑπῆρξε *ταυτόχρονα* μέ τήν «τυραννία»· ἀλλά ἀκριβῶς ἐπειδή ὁ κομμουνισμός *καταργεῖ* τό «εἶδος», μπορεῖ ν' ἀφήσει νά συνεχίζεται ἡ «τυραννία». Καί τί κάνει ὁ κομμουνισμός γιά νά καταργηθεῖ τό «εἶδος», κατά τή γνώμη τοῦ ἀληθινοῦ μας σοσιαλιστῆ; «Ἐχει μπροστά του τή μάζα.» (στό ἴδιο)

«Ὁ ἄνθρωπος στόν κομμουνισμό δέν *ἔχει συνείδηση* τῆς οὐσίας του... μέ τόν κομμουνισμό, ἡ ἐξάρτησή του καταντᾷ στήν *ἔσχατη*, τήν πιό *κτηνώδη* σχέση, στήν ἐξάρτηση ἀπό τήν *ἀκατέργαστη ὄλη* — τό χωρισμό ἀνάμεσα σέ *ἐργασία* καί *ἀπόλαυση*. Ὁ ἄνθρωπος δέ φτάνει σέ μιάν *ἐλεύθερη* ἠθική *δραστηριότητα*...»

Γιά νά ἐκτιμήσουμε τίς «ἐπιστημονικές μελέτες» πού βοήθησαν τόν ἀληθινό μας σοσιαλιστή νά καταλήξει σέ τούτη τή θέση, ἄς τήν παραβάλουμε μέ τήν ἀκόλουθη φράση:

«Οἱ Γάλλοι σοσιαλιστές καί κομμουνιστές... δέν ἀντιλήφθηκαν θεωρητικά καθόλου τήν οὐσία τοῦ σοσιαλισμοῦ... οὔτε κι οἱ ριζοσπάστες» (Γάλλοι) «κομμουνιστές ξεπέρασαν καθόλου τήν ἀντίθεση

1. Ἰδού.

ανάμεσα σέ *έργασία* καί *άπόλαυση*..., δέν ύψώθηκαν άκόμα ως τήν ιδέα τής *έλεύθερης δραστηριότητας*... Ἡ διαφορά ανάμεσα στόν κομμουνισμό καί τόν κόσμο τῶν πρραματευτάδων εἶναι άπλως δι τόν *κομμουνισμό ή πλήρης άπαλλοτρίωση τής πραγματικῆς ανθρώπινης ιδιοκτησίας* πρόκειται νά άπαλλαγεῖ άπό κάθε σύμπτωση, δηλαδή νά *έξιδανικευτεῖ*.» («Βιβλίό τοῦ πολίτη», σ. 43)

Ἔτσι, ὁ άληθινός μας σοσιαλιστής καταμαρτυρεῖ στούς Γάλλους δι *έχουν μιά σωστή γνώση γιά τήν πραγματική κοινωνική κατάσταση στή χώρα τους, ένῶ ὀφείλαν νά φέρονν στό φῶς τή συνείδηση τοῦ «Ἀνθρώπου» γιά τήν «οὐσία του»*. Ὅλες οἱ μομφές πού αὐτοῖ οἱ άληθινοῖ σοσιαλιστές *έπιρρίπτουν* στούς Γάλλους καταλήγουν στό δι τή φιλοσοφία τοῦ Φῶϋερμαπαχ δέν εἶναι ή πεμπτοσύία τής δλης τους κίνησης. Ὁ συγγραφέας *ξεκινάει άπό τή θέση —πού τή βρῆκε έτοιμη— τοῦ χωρισμοῦ έργασίας καί άπόλαυσης*. Ἄντί δμως ν' άρχίσει μέ τούτη τή θέση, *άντιστρέφει ιδεολογικά τό ζήτημα, άρχίζει μέ τήν έλλειψη συνείδησης τοῦ ανθρώπου, συνάγει άπ' αὐτό τήν «έξάρτηση άπό τήν άκατέργαστη ὕλη», κι αὐτήν πάλι τήν κάνει νά *πραγματώνεται* στό «χωρισμό τής έργασίας άπό τήν άπόλαυση»*. Θά δοῦμε, *άλλωστε, καί παραδείγματα γιά τό πού φτάνει ὁ άληθινός μας σοσιαλιστής μέ τήν ανεξαρτησία του «άπό τήν άκατέργαστη ὕλη»*. —Γενικά, *δλοι τοῦτοι οἱ κύριοι έχουν μιάν άξιοσημείωτη εἰσθησία*. Ὅλα, καί *ιδιαίτερα ή ὕλη, τούς σοκάρουν, παντοῦ παραπονιούνται γιά ὠμότητα*. Πιο πάνω *είχαμε τήν «ὠμή αντίθεση», ὕστερα είχαμε «τήν πιό κτηνώδη σχέση», τή σχέση τής «έξάρτησης άπό τήν άκατέργαστη ὕλη»*.

Ὁ Γερμανός *άνοίγει διάπλατα τό στόμα:*
Ἡ *άγάπη* ἄς μὴν εἶναι πολύ *ὠμή,*
Γιατί *άλλιῶς* θά βλάψει τήν *ύγεια!*

Φυσικά, ή μεταμφιεσμένη σέ σοσιαλισμό γερμανική φιλοσοφία *άσχολεῖται μέν γιά τά μάτια μέ τήν «ὠμή πραγματικότητα», άλλά κρατιέται πάντα προσεχτικά σέ άπόσταση άπ' αὐτή καί τής φωνάζει μέ ὕστερική νευρικότητα: Noli me tangere².*

Ἔστερα *άπό τοῦτες τίς έπιστημονικές αντίλογίες, έναντίον τοῦ γαλλικοῦ κομμουνισμοῦ, ακολουθοῦν μερικές ιστορικές αναλύσεις, πού άπο-*

1. Στίχοι τοῦ Χάινε (άπό τό «Λυρικό έντερμέτζο», ὅπου ή πρώτη λέξη «Der Domherr» *άντικαταστάθηκε* άπό τόν Μάρξ μέ τή λέξη «Der Deutsche»).

2. Μή μου *άπτου!*

τελοῦν μιά τρανή μαρτυρία γιά τήν «ἐλεύθερη ἠθική δραστηριότητα» καί τίς «ἐπιστημονικές μελέτες» τοῦ ἀληθινοῦ μας σοσιαλιστῆ, καθώς καί γιά τήν ἀνεξαρτησία του ἀπό τήν ἀκατέργαστη ὄλη.

Στή σ. 170 φτάνει στό «πόρισμα» ὅτι «ὁ» (γιά ἄλλη μιά φορά) «ὠμός γαλλικός κομμουνισμός» εἶναι ὁ μόνος πού «ὑπάρχει». Ἡ κατασκευή αὐτῆς τῆς ἀλήθειας *a priori* ἐκτελεῖται μέ πολύ «κοινωνικό ἐνστικτο» καί δειχνεῖ πώς «ὁ ἄνθρωπος ἀπόκτησε συνείδηση τῆς οὐσίας του». Ἀκοῦστε:

«Δέν ὑπάρχει ἄλλος κομμουνισμός, *ἐφόσον* αὐτό πού ἔγραψε ὁ Βάιτλινγκ δέν εἶναι παρά μιά ἐπεξεργασία τῶν φουριερικῶν καί κομμουνιστικῶν ἰδεῶν, ὅπως ὁ ἴδιος τίς εἶχε γνωρίσει στό Παρίσι καί στή Γενεύη.»

«Δέν ὑπάρχει» ἀγγλικός κομμουνισμός, «ἐφόσον αὐτό πού ὁ Βάιτλινγκ» κτλ. Ὁ Τόμας Μόρ, οἱ Ἴσοπεδωτές¹, ὁ Ὅουεν, ὁ Τόμπσον, ὁ Οὐάττς, ὁ Χόλυούκ, ὁ Χάρνεϋ, ὁ Μόργκαν, ὁ Σάουθγουελ, ὁ Γκούντγουϊν Μπάρμπαϋ, ὁ Γκρήβς, ὁ Ἐντμοντς, ὁ Χόμπσον, ὁ Σπένς θά ἐκπλαγοῦν πολύ, δηλαδή θά στριφογυρίζουν μέσα στόν τάφο τους, ὅταν θά φτάσει σ' αὐτιά τους πώς δέν εἶναι κομμουνιστές, «ἐφόσον» ὁ Βάιτλινγκ πῆγε στό Παρίσι καί στή Γενεύη.

Κατά τά ἄλλα, ὁ κομμουνισμός τοῦ Βάιτλινγκ φαίνεται, ὥστόσο, νά διαφέρει ἀπό κεῖνον τόν «ὠμό γαλλικό» χυδαῖο κομμουνισμό τοῦ Μπαμπέφ, γιατί περιέχει καί «φουριερικές ἰδέες».

1. Ἴσοπεδωτής (Leveler) —ἔτσι ὀνομαζόταν στή διάρκεια τῆς ἀγγλικῆς ἐπανάστασης μιά πολιτική ὁμάδα, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό χειρώνακτες ἐργάτες καί ἀγρότες καί πού ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή ἀνάμεσα στοὺς φαντάρους τοῦ στρατοῦ τοῦ Κρόμγουελ. Ὑποστήριζαν τήν ἀποψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπό τή γέννησή τους ἐλεύθεροι καί ἴσοι μεταξύ τους. Ἀπαιτοῦσαν τήν καθολική ψηφοφορία, τήν κατάλυση τῆς βασιλείας καί τήν ἀπόδοση τῶν «περίφρακτων» γαιῶν στοὺς ἀγρότες. Ταυτόχρονα ἦταν ἀποφασιστικοί ὑπερασπιστές τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καί ἤθελαν τήν ἐξαίρεση ἀπό τήν καθολική ψηφοφορία τῶν ἐργατῶν καί ὑπαλλήλων, ὡς μὴ ἰδιοκτητῶν. Ὑστερα ἀπ' αὐτή τήν τοποθέτηση τῶν Ἴσοπεδωτῶν κι ἀπό τά βάσανα τοῦ λαοῦ πού προκαλοῦσε ἡ φτώχεια, ἡ πείνα καί ἡ ἀναταραχὴ, ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τὸ κόμμα τους οἱ ἀληθινοὶ Ἴσοπεδωτές ἢ Σκαφιτιάδες (diggers). Αὐτοὶ ὑποστήριζαν τήν ἀποψη ὅτι οἱ ἐργαζόμενοι ἔπρεπε νά διαχειρίζονται τὰ κοινοτικά κτήματα δίχως νά πληρώνουν μίσθωμα. Σέ μερικά χωριά κατέλαβαν μέ τῆ βία ἀκαλλιέργητα χωράφια καί τὰ ἔσκαψαν γιά σπορά. Ὅταν οἱ στρατιῶτες τοῦ Κρόμγουελ ἦρθαν γιά νά τοὺς διώξουν, δέν πρόβαλαν ἀντίσταση, γιατί ἤθελαν νά χρησιμοποιήσουν αὐτὸ μόνον εἰρηνικὰ μέσα καί γιατί πίστευαν στή δύναμη τῆς πειθοῦς.

«Οί κομμουνιστές ήταν κυρίως δυνατοί στό νά σκαρώνουν συστήματα ἢ ἔτοιμα ἀπό τὰ πρὶν κοινωνικά καθεστῶτα («Ίκαρία» τοῦ Καμπέ, «Ἡ Εὐτυχία»¹, Βάιτλινγκ). Ὅλα δμως τὰ συστήματα εἶναι δογματικά-δικτατορικά.» (σ. 170)

Μέ τήν ἔκφραση τῆς γνώμης του γιά τὰ συστήματα γενικά, ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός γλύτωσε, φυσικά, ἀπό τόν κόπο νά μελετήσῃ τὰ ἴδια τὰ κομμουνιστικά συστήματα. Μ' ἓνα χτύπημα, ἀνέτρεψε ὄχι μόνο τήν «Ίκαρία»,² ἀλλά καί ὄλα τὰ φιλοσοφικά συστήματα, ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὡς τόν Χέγκελ, τό *Système de la nature*³, τό σύστημα τῶν φυτῶν τοῦ Λινναίου καί τοῦ Ζυσσιέ κι ἀκόμα καί τό ἡλιακό σύστημα. Ἐξάλλου, ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἴδια τὰ συστήματα, ὄλα σχεδόν ἐμφανίστηκαν στίς ἀρχές τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος καί ὑπηρετοῦσαν τότε τήν προπαγάνδα σά λαϊκά μυθιστορήματα, πού ἀνταποκρίνονταν τέλεια στήν ἀνεξέλικτη ἀκόμα συνείδηση τοῦ προλεταριάτου. Ὁ ἴδιος ὁ Καμπέ ὀνομάζει τήν «Ίκαρία» του «φιλοσοφικό μυθιστόρημα» καί δέν πρέπει καθόλου νά τόν κρίνουμε ἀπό τοὺς λιβέλους του, ἀλλά γενικότερα, ἀπό τήν ὄλη του δράση σάν ἀρχηγοῦ κόμματος. Μερικά ἀπ' αὐτά τὰ μυθιστορήματα, ὅπως λ.χ. τό φουριερικό σύστημα, τὰ διαπερνᾷ μιά πραγματικά ποιητική πνοή, ἀλλά, ὅπως τοῦ Ὅουεν καί τοῦ Καμπέ, δέ βασίζονται στή φαντασία, ἀλλά στόν ἐμπορικό ὑπολογισμό ἢ στήν πονηρή προσαρμογή τοῦ νομικοῦ πρὸς τίς ἀντιλήψεις τῆς τάξης πού πρέπει νά ἐπηρεάσει. Μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κόμματος, αὐτά τὰ συστήματα χάνουν κάθε σημασία καί διατηροῦνται τό πολὺ-πολὺ κατ' ὄνομα σά συνθήματα. Ποιός ἄνθρωπος στή Γαλλία πιστεύει στήν Ἂκαρία καί ποιός στήν Ἀγγλία δίνει πίστη στά διάφορα τροποποιημένα σχέδια τοῦ Ὅουεν, πού ὁ ἴδιος ἐκήρυχνε κάθε φορά, ἀνάλογα μέ τίς μεταβαλλόμενες συγκυρίες ἢ μέ τή συγκεκριμένη τάξη μέσα στήν ὁποία ἤθελε νά κάνει προπαγάνδα; Τό πόσο λίγο στέκει τό ἀληθινό περιεχόμενο τούτων τῶν συστημάτων στή συστηματική τους μορφή, τό ἀποδείχνουν καλύτερα ἀπ' ὄλους οἱ ὀρθόδοξοι φουριεριστές τῆς «*Démocratie pacifique*», πού, μ' ὄλη τήν ὀρθοδοξία τους, εἶναι οἱ ἀντίποδες ἀκριβῶς τοῦ Φουριέ, δηλαδή δογματικοὶ ἄστοί. Τό ἀληθινό περιεχόμενο ὄλων

1. Βλ. Chastellux, «De la Félicité publique» («Περὶ δημόσιας εὐτυχίας»).

2. Cabot, «Voyage en Icarie, roman philosophique et social» («Ταξίδι στήν Ἂκαρία, φιλοσοφικό καί κοινωνικό μυθιστόρημα»). Δεύτερη ἔκδοση, Παρίσι, 1842.

3. Φιλοσοφικό μυθιστόρημα.

τῶν συστημάτων πού δημιούργησαν ἐποχή εἶναι οἱ ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς δπου γεννήθηκαν. Στῆ βάση τοῦ καθενός ἀπό τοῦτα τά συστήματα βρῖσκειται ὀλόκληρη ἢ προγενέστερη ἐξέλιξη ἑνός ἔθνους, ἢ ἱστορική διαμόρφωση τῶν ταξικῶν σχέσεων μέ τίς πολιτικές, ἠθικές, φιλοσοφικές καί ἄλλες συνέπειές τους. Μπροστά σ' αὐτή τῆ βάση καί σέ τοῦτο τό περιεχόμενο τῶν κομμουνιστικῶν συστημάτων δέν ταιριάζει νά λέμε πῶς δλα τά συστήματα εἶναι δογματικά, δικτατορικά. Οἱ Γερμανοί δέν εἶχαν νά κάνουν μέ ἐξελιγμένες ταξικές σχέσεις, δπως οἱ Ἕλληνοί καί οἱ Γάλλοι. Συνεπῶς, οἱ Γερμανοί κομμουνιστές δέν μπορούσαν νά πάρουν σά βάση γιά τό σύστημά τους παρά τίς συνθηκές τῆς κοινωνικῆς θέσης ἀπό τήν ὁποία προέρχονταν. Εἶναι ἐντελῶς φυσικό, ἐπομένως, τό μόνο ὑπάρχον γερμανικό κομμουνιστικό σύστημα νά εἶναι ἕνα ἀντίγραφο τῶν γαλλικῶν ἰδεῶν στό πλαίσιο τῆς στενότητος ἀντιλήψεων πού καθορίζεται ἀπό τίς ἀσημαντες συνθηκές τοῦ χειρώνακτα.

Τό δτι ἡ τυραννία ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει στόν κομμουνισμό, τό ἀποδείχνει «*ἡ τρέλλα τοῦ Καμπέ, νά ἀπαιτεῖ νά γίνει δλος ὁ κόσμος συνδρομητής στήν ἐφημερίδα του, τόν Populaire*», σ. 168. Ἕαν ὁ φίλος μας διαστρεβλώνει πρῶτα καί ὕστερα κρίνει, μέ μέτρο τήν «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου», τά αἰτήματα πού ἕνας ἀρχηγός κόμματος εἶναι ἀναγκασμένος ἀπό ὀρισμένες περιστάσεις κι ἀπό τόν κίνδυνο τῆς διασπάθισης τῶν περιορισμένων χρηματικῶν μέσων νά θέσει στό κόμμα του, δέν μπορεῖ, βέβαια, παρά νά φτάσει στό συμπέρασμα δτι τόσο ὁ ἀρχηγός δσο καί δλοι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοῦ κόμματος εἶναι «τρελλοί», δτι ἀπεναντίας μόνο μή κομματικά ὄντα, δπως αὐτός καί ἡ «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου», τά ἔχουν τετρακόσια. Θά μπορούσαμε ἐξάλλου νά μάθουμε τήν ἀληθινή κατάσταση πραγμάτων ἀπό τῆ «*Ma ligne droite*» τοῦ Καμπέ.

Τελικά, ὀλόκληρη ἡ ἀντίθεση τοῦ συγγραφέα μας —καί γενικά τῶν Γερμανῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν καί ἰδεολόγων— πρὸς τά πραγματικά κινήματα τῶν ἄλλων ἔθνῶν συνοψίζεται σέ μιά κλασική φράση. Οἱ Γερμανοί κρίνουν τά πάντα *sub specie aeterni*¹ (σύμφωνα μέ τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου), οἱ ξένοι βλέπουν τά πάντα μέ πρακτικό τρόπο, παίρνοντας ὑπόψη τοῦς πραγματικούς ἀνθρώπους καί τίς πραγματικές συνθηκές. Οἱ ξένοι σκέφτονται κι ἐργάζονται γιά τήν *ἐπικαιρότητα*, οἱ Γερμανοί γιά τήν *αἰωνιότητα*. Αὐτό τό παραδέχεται ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο:

1. ἝΑπό τήν ἀποψη τῆς αἰωνιότητος.

«Μέ τό ἴδιο τ' ὄνομά του, μέ τήν ἀντίθεσή του πρὸς τό συναγωνισμό, ὁ κομμουνισμός δείχνει ἤδη τή μονομέρειά του. Μπορεῖ ὅμως αὐτή ἡ μεροληπτικότητα, πού *τώρα* ἔχει ἴσως ἰσχύ σάν ὀνομασία τοῦ κόμματος, νά κρατήσῃ αἰώνια;»

Ἐστερα ἀπό τούτη τή ριζική ἐκμηδένιση τοῦ κομμουνισμοῦ, ὁ συγγραφέας μας περνᾷ στό ἀντίθετό του, στό σοσιαλισμό:

«Ὁ σοσιαλισμός φέρνει τό ἀναρχικό καθεστῶς, πού *προσιδιάζει οὐσιωδῶς* τόσο στό ἀνθρώπινο εἶδος, ὅσο καί στό Σύμπαν.» (σ. 170) καί πού ἀκριβῶς γιά τοῦτο τό λόγο δέν ὑπῆρξε ὡς τώρα γιά τό «ἀνθρώπινο εἶδος».

Ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός εἶναι πάρα πολύ «ὠμός» γιά νά θεωρηθεῖ ἀπό τόν ἀληθινό μας σοσιαλιστή σάν «ἀναρχικό καθεστῶς».

«Γεμάτος ἐμπιστοσύνη στόν *ἠθικό πυρήνα* τῆς ἀνθρωπότητας, ὁ σοσιαλισμός» ἀποφαίνεται ὅτι «ἡ συνένωση τῶν φύλων *εἶναι καί πρέπει* νά εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἀγάπης, ἐπειδή μόνον ὅ,τι εἶναι φυσικό εἶναι ἀληθινό καί μόνο τό ἀληθινό εἶναι ἠθικό.» (σ. 171)

Ὁ λόγος πού «ἡ συνένωση κτλ. κτλ. εἶναι καί πρέπει νά εἶναι» ταιριάζει μέ ὅτιδήποτε. Λχ.: «Γεμάτος ἐμπιστοσύνη στόν *ἠθικό πυρήνα*» τοῦ εἶδους τῶν πιθήκων, ὁ «σοσιαλισμός» μπορεῖ νά ἀποφαίνεται ἐξίσου πῶς ὁ ἀνάνισμός πού συναντᾶμε φυσικότατα στοὺς πιθήκους «εἶναι καί πρέπει νά εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀνώτατη βαθμίδα τῆς» αὐτο-ἀγάπης, ἐπειδή μόνον ὅ,τι εἶναι φυσικό εἶναι ἀληθινό καί μόνο τό ἀληθινό εἶναι ἠθικό».

Ἀπό ποῦ ὁ σοσιαλισμός παίρνει τό κριτήριο τοῦ τί εἶναι «φυσικό», μᾶς εἶναι δύσκολο νά τό ποῦμε.

«Ἡ δραστηριότητα καί ἡ ἀπόλαυση συμπίπτουν μέ τήν *ιδιοτυπία* τοῦ ἀνθρώπου. Καί οἱ δύο καθορίζονται ἀπ' αὐτήν, καί ὄχι τὰ *ἐξω ἀπό μᾶς* προϊόντα.» Ἐπειδή ὅμως τὰ προϊόντα αὐτά εἶναι ἀπαραίτητα γιά τή δραστηριότητα, δηλαδή γιά τήν ἀληθινή ζωή, ἀλλά ἔχουν ἀποχωριστεῖ, σά νά λέμε, ἀπ' ὄλη τήν ἀνθρωπότητα, χάρη στήν κοινή δραστηριότητα τῆς τελευταίας, γι' αὐτό *εἶναι ἢ πρέπει* νά εἶναι καί γιά ὅλους τό κοινό ὑπόστρωμα τῆς μελλοντικῆς ἐξέλιξης (*κοινότητα ἀγαθῶν*).»

«Ἡ σημερινή κοινωνία μας ἔχει πράγματι τόσο ἀγριέψει, ὥστε μερικοί ρίχνονται μέ βουλιμία στά προϊόντα τῆς ξένης ἐργασίας καί

συνάμα μέ τήν άπραξία τους αφήνουν νά σαπίζει ή ίδια ή ανθρώπινη ούσία τους (είσοδηματίες). *Ή άναγκαία συνέπεια* αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι ὅτι ἄλλοι, πού ή ιδιοκτησία τους (ή ιδιαίτερη ανθρώπινη ούσία τους) έκφυλίζεται, ὄχι από άπραξία, ἀλλά από ξεθεωτική ένταση, εἶναι ὑποχρεωμένοι νά παράγουν έκτελώντας μιá μηχανική έργασία (προλετάριοι) ... *Άλλά* καί τά δύο άκρα τής κοινωνίας μας, οἱ είσοδηματίες καί οἱ προλετάριοι, στέκουν στήν ίδια βαθμίδα ανάπτυξης. Καί οἱ μέν καί οἱ δέ *έξαρτιοῦνται από τά πράγματα πού βρίσκονται έξω από τούς ίδιους*» ή εἶναι «νέγροι», ὅπως θά έλεγε ὁ Ἅγιος Μάξ. (σ. 169, 170)

Τά πιό πάνω «συμπεράσματα» τοῦ «Μογγόλου» μας γιά τή «νεγρότητα μας» εἶναι ὅτι τό τελειότερο ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός έχει ὡς τώρα «άποσπάσει, σά νά λέμε, ἀπ' αὐτόν σάν προϊόν άπαραίτητο γιά τήν ἀληθινή ζωή» καί φαντάζεται πώς, έξαιτίας τής «ιδιοτυπίας τοῦ ἀνθρώπου», «ὀλόκληρη ή ἀνθρωπότητα» πρέπει νά «ρίχνεται πάνω τους μέ ζωώδικη βουλμία».

«Είσοδηματίες», «προλετάριοι», «μηχανική», «κοινότητα αγαθών» —οἱ τέσσερις αὐτές έννοιες εἶναι πάντως γιά τό Μογγόλο μας «προϊόντα πού βρίσκονται έξω από τόν ίδιο», κι άπέναντι στά ὀποῖα ή «δραστηριότητά» του καί ή «ἀπόλαυσή» του συνίστανται στό ὅτι τά παρουσιάζουν ἀπλῶς σάν προκαταβολικές ὀνομασίες γιά τ' άποτελέσματα τής δικής του «μηχανικής έργασίας».

Μαθαίνουμε ὅτι ή κοινωνία έχει άγριέψει καί ὅτι γιά τό λόγο αὐτό τά ἄτομα πού τήν άπαρτίζουν ὑποφέρουν από κάθε λογής άναπηρίες. Ή κοινωνία άποχωρίζεται από τοῦτα τά ἄτομα, αὐτονομεῖται, άγριεύει γιά δικό της λογαριασμό, καί μόνο *σάν έπακόλουθο* αὐτῆς τής έξαγρίωσης τά ἄτομα ὑποφέρουν. Τό πρῶτο έπακόλουθο αὐτῆς τής έξαγρίωσης εἶναι τοῦτοι οἱ προσδιορισμοί: άρπακτικό ζῶο, ἄπραγος καί κάτοχος μιᾶς «ιδιαιτερης ούσίας πού σαπίζει». Ὑστερα ἀπ' αὐτό μαθαίνουμε μέ φρίκη πώς οἱ προσδιορισμοί αὐτοί εἶναι γιά τόν «είσοδηματία». Ἐδῶ έχουμε μόνο νά παρατηρήσουμε πώς αὐτό «τό σάπισμα τής ιδιαίτερης ούσίας» δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ένας φιλοσοφικά φενακισμένος τρόπος άποσαφήνισης τής «άπραξίας», πού γιά τόν πρακτικό της χαρακτήρα ὁ συγγραφέας δέ φαίνεται νά ξέρει πολλά πράγματα.

Ἡ δευτέρα «άναγκαία συνέπεια» αὐτοῦ τοῦ πρώτου έπακόλουθου τής έξαγρίωσης εἶναι οἱ δύο προσδιορισμοί: «ὁ έκφυλισμός τής ιδιαίτερης ανθρώπινης ούσίας μέ τήν ξεθεωτική ένταση» καί ή «άναγκαστική ὑπαγω-

γή τῆς παραγωγῆς σέ μιά μηχανική ἐργασία». Αὐτοί οἱ δύο προσδιορισμοί εἶναι ἡ ἀναγκαία «συνέπεια τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ εἰσοδηματίες ἀφήνουν νά σαπίζει ἡ ἴδια τους ἡ οὐσία» καί παίρνουν στή βέβηλη γλώσσα, ὅπως μαθαίνουμε ξανά μέ φρίκη, τήν ὀνομασία «προλετάριος».

Ἡ αἰτιακή συνάρτηση τῆς φράσης εἶναι ἐπομένως ἡ ἀκόλουθη: οἱ προλετάριοι ὑπάρχουν καί ἐκτελοῦν μιά μηχανική ἐργασία, αὐτό εἶναι γεγονός. Γιατί ἄραγε οἱ προλετάριοι ὀφείλουν «νά παράγουν ἐκτελώντας μιά μηχανική ἐργασία»; Διότι οἱ εἰσοδηματίες «ἀφήνουν νά σαπίζει ἡ ιδιαίτερη οὐσία τους». Γιατί ἄραγε οἱ εἰσοδηματίες ἀφήνουν νά σαπίζει ἡ ιδιαίτερη οὐσία τους; Διότι «ἡ σημερινή κοινωνία μας εἶναι τόσο ἐξαγριωμένη». Καί γιατί εἶναι τόσο ἐξαγριωμένη; Ρώτα τόν Πλάστη καί Δημιουργό σου!

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ ἀληθινός σοσιαλιστής μας βλέπει στήν ἀντίθεση εἰσοδηματιῶν καί προλεταρίων «τίς ἀκρότητες τῆς κοινωνίας μας». Αὐτή ἡ ἀντίθεση, πού ὑπάρχει σ' ὅλες σχεδόν τίς κάπως ἐξελιγμένες βαθμίδες τῆς κοινωνίας καί πού γι' αὐτήν ἔχουν μιλήσει ἄρκετά ἀπό ἀμνημονεύτων χρόνων ὅλοι οἱ ἠθικολόγοι, τέθηκε ξανά ἐπί τάπητος, ιδιαίτερα κατά τίς ἀρχές τοῦ προλεταριακοῦ κινήματος, σέ μιά ἐποχή ὅπου τό προλεταριάτο εἶχε ἀκόμα κοινά συμφέροντα μέ τή βιομηχανική καί τή μικροαστική τάξη. Παράβαλε λχ. τά συγγράματα τοῦ Κόμπεττ ἢ τοῦ Π.Λ. Κουριέ, καθώς καί τοῦ Σαίν Σιμόν, πού κατέτασσε ἀρχικά τοὺς βιομηχάνους κεφαλαιούχους μεταξύ τῶν *travailleurs*¹, σέ ἀντίθεση πρὸς τοὺς *oisifs*², τοὺς εἰσοδηματίες.

Ἐδῶ, ὅπως καί σ' ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις, ἡ σοβαρότητα τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, πού τό κορυφαῖο της σημεῖο εἶναι ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός, καταντᾷ στό νά ἐκφράζει τούτη τήν κοινότοπη ἀντίθεση, καί μάλιστα ὄχι στή συνηθισμένη, ἀλλά στήν ἱερή φιλοσοφική γλώσσα, νά διατυπώνει τούτη τήν παιδαριώδη ἰδέα ὄχι στήν κατάλληλη, ἀλλά σέ μιά νεφελώδη κι ἀφηρημένη μορφή. Τό συμπέρασμα στεφανώνει κατόπι τούτη τῆ σοβαρότητα. Ἐδῶ, ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής μεταμορφώνει τίς ὀλότελα διαφορετικές βαθμίδες ἀνάπτυξης τῶν προλεταρίων καί τῶν εἰσοδηματιῶν σέ «μιά μόνη βαθμίδα ἀνάπτυξης», ἐπειδή μπορεῖ ἔτσι νά παρακάμψει τίς ἀληθινές τους βαθμίδες καί νά τίς περικλείσει στή φιλοσοφική φράση: «ἐξάρτηση ἀπό τά πράγματα πού εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτούς». Ἐδῶ ὁ ἀληθινός

1. Δουλευτάρηδες.

2. Ἄκαμάτηδες.

σοσιαλισμός έχει βρει τη βαθμίδα ανάπτυξης όπου η διαφορότητα όλων των βαθμίδων ανάπτυξης των τριών βασιλείων της φύσης, της γεωλογίας και της ιστορίας, καταλήγουν στο τίποτε.

Παρά το μίσος του για την «εξάρτηση από τα πράγματα που είναι έξω απ' αυτόν», ο αληθινός σοσιαλιστής αναγνωρίζει ωστόσο πώς είναι εξαρτημένος απ' αυτά, «γιατί τα προϊόντα», δηλαδή αυτά ακριβώς τα πράγματα, «είναι αναπόφευκτα για τη δράση» και για την «αληθινή ζωή». Τη ντροπαλή αυτή ομολογία την κάνει για ν' ανοίξει το δρόμο σε ένα φιλοσοφικό κατασκεύασμα περί κοινότητας των αγαθών, κατασκεύασμα που εκφυλίζεται σ' ένα τόσο τέλει παραλογισμό, ώστε αξίζει το πολύ-πολύ να επισημανθεί στην προσοχή του αναγνώστη.

Έρχομαστε τώρα στην πρώτη από τις πιο πάνω φράσεις. Έδω ή «ανεξαρτησία από τα πράγματα» θεωρείται και πάλι αναγκαία για τη δραστηριότητα και την απόλαυση. Η δραστηριότητα και η απόλαυση «καθορίζονται» από την «ιδιοτυπία του ανθρώπου». Αντί να αποδείξει τούτη την ιδιοτυπία με τη δραστηριότητα και την απόλαυση στίς όποιες επιδίδονται οι γύρω του άνθρωποι, και όπου θ' ανακάλυπτε πολύ σύντομα πόσο μεγάλο ρόλο παίζουν κι έδω τα έξω από μās προϊόντα, παρουσιάζει και τις δυο «νά συμπίπτουν με την ιδιοτυπία του ανθρώπου». Αντί να εξηγήσει την ιδιοτυπία των ανθρώπων με τη δραστηριότητά τους και με τον καθορισμένο απ' αυτήν τρόπο απόλαυσης, αυτός εξηγεί και τα δυο με την «ιδιοτυπία του ανθρώπου» και κόβει έτσι κάθε συζήτηση. Έγκαταλείπει την πραγματική δράση του ατόμου και καταφεύγει πάλι στην απερίγραπτη και άζύγωτη ιδιοτυπία του. Βλέπουμε έδω, επιπλέον, τό τί έννοούν οι αληθινοί σοσιαλιστές με «ελεύθερη δραστηριότητα». Ο συγγραφέας μας μās φανερώνει απερίσκεπτα πώς είναι η δραστηριότητα που «δέν καθορίζεται από τα έξω από μās πράγματα», δηλαδή είναι η actus purus, ή καθαρή, απόλυτη δραστηριότητα, που δέν είναι τίποτε άλλο παρά δραστηριότητα και σε τελευταία ανάλυση καταλήγει ξανά στην αυταπάτη της «καθαρής σκέψης». Φυσικά η καθαρή αυτή δραστηριότητα λερώνεται πολύ όταν έχει ένα υλικό υπόστρωμα κι ένα υλικό αποτέλεσμα. Ο αληθινός σοσιαλισμός μόνο με τό στανιό ασχολείται με μιά τέτοια ακάθαρτη δραστηριότητα και περιφρονεί τό προϊόν της, που δέν τό ονομάζει πιά «άποτέλεσμα» αλλά «άπλως ένα απόρριμμα του ανθρώπου» (σ. 169). Τό υποκείμενο που βρίσκεται στη βάση αυτής της καθαρής δραστηριότητας δέν μπορεί έτσι ούτε αυτό να είναι ένας πραγματικός, υλικός άνθρωπος, παρά μόνο τό σκεπτόμενο πνεύμα. Η έκγερμισμένη έτσι «ελεύθερη δραστηριότητα» δέν είναι παρά μιά άλλη διατύπωση για την πιο πάνω «δίχως καθορισμό

καί δίχως προϋποθέσεις ἐλευθερία». Ἐξάλλου, καί μόνο μέ τό γεγονός δτι ἡ τελευταία λέξη του εἶναι τό αἴτημα τῆς ἀληθινῆς γνώσης, ὁ συγγραφέας μας ἀποδείχνει πώς αὐτή ἡ πολυλογία γιά «ἐλεύθερη δραστηριότητα», πού χρησιμεύει στούς ἀληθινούς σοσιαλιστές μόνο γιά νά συγκαλύψουν τήν ἀγνοιά τους τῆς ἀληθινῆς παραγωγῆς, καταλήγει τελικά στήν «καθαρή σκέψη».

«Αὐτός ὁ χωρισμός τῶν *δύο κυριότερων κομμάτων τῆς ἐποχῆς*» (δηλαδή τοῦ γαλλικοῦ ὤμοῦ *κομμουνισμοῦ* καί τοῦ γερμανικοῦ *σοσιαλισμοῦ*) «προέκυψε ἀπό τήν *ἐξέλιξη τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν*, πού ἄρχισε ιδιαίτερα μέ τή «Φιλοσοφία τῆς πράξης» τοῦ Χέσς στά «Εἰκοσιένα φύλλα» τοῦ Χέρβεγκ. Ἐφτασε ἔτσι ἡ στιγμή νά φωτίσουμε ἀπό πιό κοντά τά συνθήματα τῶν *κοινωνικῶν κομμάτων*.» (σ. 173)

Ἐχουμε ἐδῶ, δηλαδή, ἀπό τή μιά μεριά, τό κομμουνιστικό κόμμα τῆς Γαλλίας, πού ὑπάρχει πραγματικά, μέ τή φιλολογία του, κι ἀπό τήν ἄλλη, μερικούς ἡμιμαθεῖς Γερμανούς πού πασκίζουν ν' ἀποσαφηνίσουν φιλοσοφικά τίς ἰδέες αὐτῆς τῆς φιλολογίας. Οἱ τελευταῖοι λογαριάζονται, ὅπως κι οἱ πρῶτοι, γιά τό «*κυριότερο κόμμα τῆς ἐποχῆς*», δηλαδή γιά ἓνα κόμμα ἀπέραντης σημασίας, ὄχι μονάχα ἀπέναντι στό ἄμεσα ἀντίθετό του, τοῦς Γάλλους κομμουνιστές, ἀλλά κι ἀπέναντι στούς Ἕγγλους χαρτιστές καί κομμουνιστές, στούς Ἀμερικάνους κοινωνικούς μεταρρυθμιστές καί γενικά σ' ὅλα τά ἄλλα κόμματα «τῆς ἐποχῆς». Δυστυχῶς, ὅλα τοῦτα τά κόμματα δέν ξέρουν τίποτε γιά τήν ὑπαρξη αὐτοῦ τοῦ «*κυριότερου κόμματος*». Ἀπό καιρό ὁμως τώρα οἱ Γερμανοί ἰδεολόγοι πῆραν τή συνήθεια νά κηρύχνουν ὄχι μόνο «*κυριότερο κόμμα*», ἀλλά καί κατευθείαν «*τό κυριότερο κόμμα τῆς ἐποχῆς*», τήν καθεμιά ἀπό τίς φιλολογικές τους φατρίες, καί ιδιαίτερα ἐκεῖνη πού φαντάζεται πώς «*πάει πιό μακριά*» ἀπ' ὄλες. Ἐχουμε ἔτσι, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, «*τό κυριότερο κόμμα*» τῆς κριτικῆς Κριτικῆς, τό «*κυριότερο κόμμα*» τοῦ σύμφωνου μέ τόν ἑαυτό του ἐγωισμοῦ, τό «*κυριότερο κόμμα*» τῶν «*ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν*». Ἡ Γερμανία μπορεῖ μέ τόν τρόπο αὐτό νά φτάσει σ' ἓνα σωρό «*κυριότερα κόμματα*», πού ἡ ὑπαρξη τους εἶναι γνωστή μόνο στή Γερμανία, ἀλλά κι ἐκεῖ ἀκόμα μόνο ἀπό τό μικρό στρῶμα τῶν πολυμαθῶν, τῶν ἡμιμαθῶν καί τῶν λογίων, καί πού ὅλα τους φαντάζονται πώς γυρίζουν τή μανιβέλλα τῆς ἱστορίας, ἐνῶ δέν κάνουν ἄλλο παρά νά κλώθουν τό μακρῦ νῆμα τῶν δικῶν τους φαντασιωμάτων.

Αὐτό τό «*κυριότερο κόμμα*» τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν «*προέκυψε*

ἀπό τήν εξέλιξη τῶν δυό τελευταίων ἐτῶν, πού ἄρχισε ἰδιαίτερα μέ τή φιλοσοφία τοῦ Χέσς». Δηλαδή «προέκυψε» ὅταν ὁ συγγραφέας μας «ἄρχισε» νά μπλέκει μέ τό σοσιαλισμό, ἰδιαίτερα στή «τελευταία δυό χρόνια», ἔτσι πού γι' αὐτόν «ἔφτασε ἡ στιγμή» νά φωτιστεῖ «ἀπό πιά κοντά», διαμέσου μερικῶν «συνθημάτων» πάνω σ' αὐτό πού ὁ ἴδιος θεωρεῖ «κοινωνικά κόμματα».

Ἐποῦ ξεπερδέσαμε ἔτσι μέ τόν κομμουνισμό καί τό σοσιαλισμό, ὁ συγγραφέας μας μᾶς παρουσιάζει τήν ἀνώτατη ἐνότητα καί τῶν δυό, τόν οὐμανισμό. Ἀπό τούτη τή στιγμή καί πέρα πατάμε στή χώρα «τοῦ Ἄνθρωπου», κι ἀπό δῶ καί μπρός δλόκληρη ἡ ἀληθινή ἱστορία τοῦ ἀληθινοῦ μας σοσιαλισμοῦ ξετυλίγεται μόνο στή Γερμανία.

«Στόν οὐμανισμό λύνονται τώρα ὅλες οἱ διενέξεις γύρω ἀπό τίς ὀνομασίες: πρὸς τί οἱ κομμουνιστές, πρὸς τί οἱ σοσιαλιστές; Εἴμαστε ὅλοι ἄνθρωποι.» (σ. 172) - tous frères, tous amis¹.

Ἄς μὴν κολυμπᾶμε κόντρα στό ρέμα
Ἄδέρφια, σέ τίποτ' αὐτό δέ φελᾶ
Κάλλιο στοῦ Τέμπλοβ τήν κορφή ν' ἀνεβουῖμε
Καί νά κράξουμε κεῖ «ζήτω» στό βασιλιά.²

Πρὸς τί οἱ ἄνθρωποι, πρὸς τί τά κτήνη, πρὸς τί τά φυτά, πρὸς τί οἱ πέτρες; Ὅλοι εἴμαστε σώματα!

Ἄκολουθεῖ μιά ἱστορική ἀνάλυση, βασισμένη πάνω στή γερμανική ἐπιστήμη καί πού «κάποτε θά βοηθήσει» τοὺς Γάλλους «νά ὑποκαταστήσουν τό κοινωνικό τους ἔνστικτο». Ἀρχαϊκή ἐποχή — ἀφέλεια, Μεσαιῶνας — ρομαντισμός, Νεώτεροι χρόνοι — οὐμανισμός. Μέ τίς τρεῖς αὐτές κοινοτοπίες, ὁ οὐμανισμός τοῦ συγγραφέα μας ἔχει φυσικά κατασκευαστεῖ ἱστορικά καί ἀποδειχτεῖ σάν ἀλήθεια τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν τοῦ παρελθόντος. Ὅσον ἀφορᾶ τίς τέτοιες κατασκευές, βλέπε τόν «Ἅγιο Μάξ», πού στόν πρῶτο τόμο φτιάχνει αὐτό τό εἶδος πολύ πιά καλλιτεχνικά καί λιγότερο ἐρασιτεχνικά.

Στή σ. 172 μᾶς ἀνακοινώνεται ὅτι

«Ἡ τελευταία συνέπεια τοῦ σχολαστικισμοῦ εἶναι ἡ διάσπαση τῆς ζωῆς, πού τήν ἐκμηδένισε ὁ Χέσς.»

1. Ὅλοι ἀδέρφια, ὅλοι φίλοι.

2. Ἀπό τό ποίημα τοῦ Χάινε «Ἀνάποδος κόσμος», τοῦ κύκλου «Ποιήματα τῆς ἐποχῆς».

Έτσι, η θεωρία παρουσιάζεται εδώ σαν αίτια της «διάσπασης της ζωής». Δέν καταλαβαίνουμε γιατί αυτοί οι άληθινοί σοσιαλιστές μιλούν γενικά γιά τήν κοινωνία, όταν πιστεύουν, μαζί μέ τούς φιλόσοφους, ότι όλες οι *πραγματικές* διασπάσεις προκλήθηκαν από *διασπάσεις έννοιακές*. Μέ τούτη τή φιλοσοφική πίστη στην κοσμογονική και κοσμοχαλάστρα δύναμη τών έννοιών, μπορούν νά φανταστούν και ότι ένα όποιοδήποτε άτομο «έκμηδένισε τή διάσπαση της ζωής» μέ μιάν όποιαδήποτε «έκμηδένιση» τών έννοιών. Οι άληθινοί αυτοί σοσιαλιστές, όπως κι όλοι οι Γερμανοί ιδεολόγοι, συγγέουν διαρκώς τήν άληθινή ιστορία μέ τή φιλολογική ιστορία, θεωρώντας τες σαν ίσενεργές. Αυτή ή συνήθεια είναι, βέβαια, πολύ νοητή στους Γερμανούς, γιατί σκεπάζει τόν έλεεινό ρόλο πού έπαιξαν και έξακολουθούν νά παίζουν στην πραγματική ιστορία, τοποθετώντας τις άυταπάτες —πού τις είχαν τόσο μπόλικες— στην ίδια βαθμίδα μέ τήν πραγματικότητα.

Άς σταθοΰμε τώρα στά «δύο τελευταία χρόνια», όπου ή γερμανική έπιστήμη έλυσε ριζικά όλα τά προβλήματα. μήν αφήνοντας σε άλλα έθνη παρά τήν εκτέλεση τών διαταγμάτων της.

«Ο Φώϋερμαχ δέν εκπλήρωσε παρά μονόπλευρα —δηλαδή μόνο τό άρχισε— τό έργο της άνθρωπολογίας, τήν επανάκτηση από τόν Άνθρωπο της οΰσίας του» (ποιανού, του Φώϋερμαχ ή του Άνθρώπου;) «πού άλλοτριώθηκε έκμηδένισε τή *θρησκευτική* άυταπάτη, τή θεωρητική άφαίρεση, τό Θεό-άνθρωπο, ένώ ό Χέσς καταστρέφει τήν *πολιτική* άυταπάτη, τήν άφαίρεση της *ικανότητάς* του» (του Χέσς ή του Άνθρώπου;), «της δράσης του, δηλαδή τήν *περιοσία* του. Μόνο μέ τήν εργασία του Χέσς ό Άνθρωπος λυτρώθηκε από τις τελευταίες έξω άπ' αυτόν δυνάμεις, έγινε ικανός γιά ήθική δραστηριότητα —κάθε άνιδιοτέλεια του παλιού καιρού» (του πρίν από τόν Χέσς) «ήταν μόνο φαινομενική— κι άποκαταστάθηκε ξανά στην άξιοπρέπειά του: γιατί ό Άνθρωπος πού εκτιμιόταν προηγούμενα» (πρίν από τόν Χέσς) «γιά τό τί ήταν; Δέν εκτιμιόταν άραγε άνάλογα μέ τούς θησαυρούς του; Τά λεφτά ήταν εκείνα πού του δημιουργούσαν τήν άξία του.» (σ. 171)

Χαρακτηριστικό όλων τούτων τών ύψιπετών λέξεων γιά λυτρωμό κτλ., είναι ότι πάντα μόνο «ό Άνθρωπος» είναι ό λυτρωμένος κτλ. Άν και από τούς πιό πάνω ισχυρισμούς φαίνεται νά έχουν έξαφανιστεί ή «περιοσία», τό «χρήμα» κτλ., μαθαίνουμε ώστόσο στην επόμενη φράση ότι:

«μόλις τώρα, ύστερα από τήν ἐκμηδένιση αὐτῶν τῶν αὐταπατῶν» (τό χρῆμα ἀτενίζεται sub specie aeterni¹, εἶναι βέβαια μιά αὐταπάτη, l' or n' est qu' une chimère²), «μποροῦμε νά σκεφτοῦμε γιά μιά νέα ἀνθρώπινη ὀργάνωση τῆς κοινωνίας.» (στό ἴδιο)

Αὐτό εἶναι ὅμως ἐντελῶς περιττό, γιατί

«ἡ γνώση τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου ἔχει σά φυσικό καί ἀναγκαῖο ἐπακόλουθο μιάν ἀληθινά ἀνθρώπινη ζωή.» (σ. 172)

Νά φτάσουμε στόν κομμουνισμό ἢ τό σοσιαλισμό ἀπό τό δρόμο τῆς μεταφυσικῆς, τῆς πολιτικῆς κτλ. — αὐτές οἱ πολύ προσφιλεῖς στούς ἀληθινούς σοσιαλιστές φράσεις δέ σημαίνουν τίποτε ἄλλο παρά ὅτι ἕνας ὁποιοσδήποτε συγγραφέας ἔχει προσαρτήσει στή γλώσσα τῆς προηγούμενης ἄποψης του τίς κομμουνιστικές ἰδέες (πού τοῦ ἔφτασαν ἀπέξω καί πού ἐπήγασαν ἀπό συνθηκῆς ἐντελῶς διαφορετικές) καί τοῦς ἔδωσε τήν ἀντίστοιχη μέ τούτη τήν ἄποψη ἔκφραση. Τό ἄν ἡ μιά ἢ ἡ ἄλλη ἀπό τίς ἀποψεις αὐτές εἶναι ἡ ἐπικρατούσα σ' ἕνα ὁλόκληρο ἔθνος, τό ἄν ὁ κομμουνιστικός τρόπος πού θεωρεῖ τά πράγματα ἔχει τούτη ἢ τήν ἄλλη πολιτική ἢ μεταφυσική ἀπόχρωση, ἐξαρτιέται φυσικά ἀπό τήν ὄλη ἀνάπτυξη τοῦ λαοῦ. Ἐπί τούτο γεγονός ὅτι ὁ τρόπος πού οἱ περισσότεροί Γάλλοι κομμουνιστές βλέπουν τά πράγματα ἔχει μιά πολιτική ἀπόχρωση — γεγονός πού τοῦ ἀντιπαράθετα ἕνα ἄλλο, τό ὅτι πάρα πολλοί Γάλλοι σοσιαλιστές κάνουν ὁλοτελῆ ἀφαίρεση τῆς πολιτικῆς —, ὁ συγγραφέας μας βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι οἱ Γάλλοι «ἔφτασαν στόν κομμουνισμό», διαμέσου τῆς πολιτικῆς τους ἀνάπτυξης. Ἡ θέση αὐτή, πού κυκλοφορεῖ πολύ στή Γερμανία, δέν ἀποδείχνει ὅτι ὁ συγγραφέας μας ξέρει τίποτε ἀπό πολιτική, ιδιαίτερα ἀπό τήν πολιτική ἀνάπτυξη τῶν Γάλλων ἢ τόν κομμουνισμό, παρά μόνον ὅτι θεωρεῖ τήν πολιτική σά σφαίρα ἀυτόνομη, πού ἔχει τή δική της ἀνάπτυξη — μιά πίστη πού τή μοιράζεται μέ ὄλους τοῦς ἰδεολόγους.

Ἐνα ἄλλο σύνθημα τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν εἶναι «ἡ ἀληθινή ἰδιοκτησία», «ἡ ἀληθινή προσωπική ἰδιοκτησία», «πραγματική», «κοινωνική», «ζωτανή», «φυσική» κτλ. ἰδιοκτησία, ἐνῶ ἀντίθετα τήν ἀτομική ἰδιοκτησία τήν ὀνομάζουν πολύ χαρακτηριστικά «ἡ λεγόμενη ἰδιοκτησία». Ἐπισημάνσαμε ἤδη, στόν πρῶτο τόμο, ὅτι ἀρχικά αὐτός ὁ τρόπος ὁμιλίας

1. Ἐπί τήν ἄποψη τῆς αἰωνιότητος.

2. Ὁ χρυσός δέν εἶναι παρά μιά χίμαιρα.

προέρχεται από τους σαινσιμονιστές, πού όμως δέν τοῦ προσέδωσαν αὐτή τή γερμανική - μυστηριακή μορφή καί πού, στήν ἀρχή τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος, ἦταν κάπως δικαιολογημένοι νά τόν χρησιμοποιοῦν ἐναντίον τοῦ στενόμευαλου θορύβου πού ξεσήκωσε ἡ ἀστική τάξη. Τό τέλος, ἄλλωστε, πού εἶχαν οἱ περισσότεροί σαινσιμονιστές ἀποδείχνη πόσο εὐκολα αὐτή ἡ «ἀληθινή ἰδιοκτησία» καταλήγει ξανά στή «συνθησιμένη ἀτομική ἰδιοκτησία».

Ὅταν φαντάζεσαι τήν ἀντίθεση τοῦ κομμουνισμοῦ πρὸς τόν κόσμο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στήν πιό ὠμή, δηλαδή στήν πιό ἀφρημένη μορφή της, ὅπου ἔχει παραμερίσει ὄλους τοὺς πραγματικούς δρους αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης, βρίσκεισαι μπροστά στήν ἀντίθεση μεταξύ ἰδιοκτησίας καί ἔλλειψης ἰδιοκτησίας. Μπορεῖς τότε νά συλλάβεις τήν κατάργηση αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης σάν κατάργηση τῆς μιᾶς ἀπό τίς δύο πλευρές: εἴτε σάν κατάργηση τῆς ἰδιοκτησίας, ἀπό τήν ὁποία θά προκύψει ἡ γενική ἀπουσία ἰδιοκτησίας, ἢ ἡ ἀνέχεια· εἴτε σάν κατάργηση τῆς ἔλλειψης ἰδιοκτησίας, πού θά σημαίνει τήν ἀποκατάσταση τῆς ἀληθινῆς ἰδιοκτησίας. Στήν πραγματικότητα, ἀπό τήν μιά μεριά βρίσκονται οἱ πραγματικοί ἀτομικοὶ ἰδιοκτῆτες κι ἀπό τήν ἄλλη οἱ δίχως ἰδιοκτησία κομμουνιστές προλετάριοι. Ἡ ἀντίθεση αὐτή ὀξύνεται καθημερινά καί ὀδηγεῖ σέ μιά κρίση. Ἐτσι, ὅταν οἱ θεωρητικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν προλετάρων θέλουν νά πραγματοποιήσουν κάτι μέ τή φιλολογική τους δράση, ὀφείλουν πρὶν ἀπ' ὅλα νά ἐπιμείνουν ν' ἀπομακρυνθεῖ ὄλη ἡ φρασεολογία πού ἀποδυναμώνει τή συνειδητοποίηση τῆς ὀξύνσης αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης, ὄλη ἡ φρασεολογία πού σκεπάζει αὐτή τήν ἀντίθεση ἢ καί δίνει στοὺς ἀστοὺς τήν εὐκαιρία, μέ τοὺς φιλάνθρωπους ἐνθουσιασμούς τους, νά πλησιάζουν τοὺς κομμουνιστές γιά χάρη τῆς ἴδιας τῆς ἀσφάλειάς τους. Ὅλες όμως αὐτές τίς κακές ιδιότητες, τίς βρίσκουμε στά συνθήματα τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν, ιδιαίτερα στήν «ἀληθινή ἰδιοκτησία». Ξέρουμε πολύ καλά πὼς τό κομμουνιστικό κίνημα δέν μπορεῖ νά χαλάσει ἀπό μιά φούχτα Γερμανοὺς κατασκευαστές κούφινων φράσεων. Εἶναι ὥστόσο ἀνάγκη, σέ μιά χώρα σάν τή Γερμανία, ὅπου ἀπό αἰῶνες ἡ φιλοσοφική φρασεολογία εἶχε μίαν ὀρισμένη δύναμη καί ὅπου ἡ ἀπουσία ἐντονων ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν, σάν κι αὐτοὺς πού ὑπάρχουν σέ ἄλλες χῶρες, δίνει στήν κομμουνιστική συνείδηση λιγότερη ὀξύτητα κι ἀποφασιστικότητα, ν' ἀντιταχθοῦμε σέ κάθε φρασεολογία πού θά μποροῦσε ν' ἀποδυναμώσει καί νά νερώσει τή συνείδηση τῆς πλήρους ἀντίθεσης τοῦ κομμουνισμοῦ πρὸς τήν ὑπάρχουσα τάξη πραγμάτων.

Ἡ θεωρία αὐτῆς τῆς ἀληθινῆς ἰδιοκτησίας ἀντιλαμβάνεται τήν ὄς τώρα *πραγματικὴ* ἀτομική ἰδιοκτησία μόνο σάν *ἐπίφαση* ἀπεναντίας, τήν

άφηρημένη αντίληψη αυτής της πραγματικής ιδιοκτησίας τήν έννοει σαν *ἀλήθεια* και *πραγματικότητα* αυτής της επίφασης. Ἡ θεωρία εἶναι ἐπομένως πέρα γιά πέρα ἰδεολογική. Ἐκφράζει μόνο πιά καθαρά και πιά ἀποφασιστικά τίς ἀντιλήψεις τῶν μικροαστῶν, πού οἱ ἀγαθοεργές προσπάθειες και οἱ εὐσεβεῖς πόθοι τους τείνουν ἐξίσου στήν κατάργηση τῆς ἔλλειψης ἰδιοκτησίας.

Εἶδαμε ξανά σέ τοῦτο τό ἄρθρο ποιά στενόμυαλη-ἐθνική νοοτροπία βρίσκεται στή βάση τοῦ δῆθεν οἰκουμενισμοῦ και κοσμοπολιτισμοῦ τῶν Γερμανῶν.

Γάλλοι και Ρῶσοι τῆς στεριᾶς εἶν' ἀφέντες
Τή θάλασσα οἱ Ἑγγλέζοι κυβερνᾶν
Οἱ Γερμανοί δμως κατέχουμε στή χώρα τῶν ὄνειρων
Τήν κυριαρχία πού κανεῖς ν' ἀμφισβητήσῃ δέν τολμᾷ.
Ἐδῶ ἐμεῖς ἀσκοῦμε τήν ἡγεμονία μας
Κι εἴμαστε σά γρανίτης ἐνωμένοι
Οἱ ἄλλοι λαοί μεγάλωσαν οἱ καϋμένοι
Πατώντας μέ τά πόδια τους πάνω στό στέρεο ἔδαφος.¹

Τοῦτο τόν ὄνειρότοπο, τό βασίλειο τῆς «οὐσίας τοῦ Ἀνθρώπου», οἱ Γερμανοί τό ἀντιπαράθετον μέ περισσή ἀνταρέσκεια στούς ἄλλους λαούς, σάν τήν τελείωση και τό σκοπό ὀλάκερης τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Σέ κάθε τομέα θεωροῦν τίς φαντασιώσεις τους σάν τήν ὕστατη κρίση γιά τίς πράξεις τῶν ἄλλων ἐθνῶν, κι ἐπειδή εἶναι παντοῦ θεατές μόνο και ἐπόπτες, πιστεύουν ὅτι ἔχουν κληθεῖ νά περάσουν ὄλο τόν κόσμο ἀπό δικαστήριο και νά βάλουν ὀλάκερη τήν ἱστορία νά φτάσῃ τόν τελικό της σκοπό στή Γερμανία. Τό ὅτι αὐτή ἡ φουσκωμένη και πληθωρική ἐθνική ὑπεροψία ἀντιστοιχεῖ σέ μιά ἐντελῶς μικρόπνοη πρακτική δραστηριότητα τῶν πρᾶματευτάδων και τῶν χειροτεχνῶν, τό εἶδαμε πολλές φορές ὡς τώρα. Ἄν ἡ ἐθνική στενοκεφαλιά εἶναι παντοῦ ἀποκρουστική, στή Γερμανία γίνεται ἰδιαίτερα σιχαμερή, γιατί, τρέφοντας τήν ἀνταπάτη ὅτι εἶναι πιά πάνω ἀπό τήν ἐθνότητα και πιά πάνω ἀπ' ὄλα τά πραγματικά συμφέροντα, ἀντιτάσσεται στίς ἐθνότητες πού ἀναγνωρίζουν ἀνοιχτά τή δική τους ἐθνική στενοκεφαλιά και τή θεμελίωσή της σέ πραγματικά συμφέροντα. Ἐξάλλου, σ' ὄλους τοὺς λαούς, ἐκεῖνοι πού ἐμμένουν ἀκόμα στήν ἐθνότητα εἶναι μόνο οἱ ἄστοί και οἱ συγγραφεῖς τους.

1. Χάινε, «Γερμανία, ἓνα χειμωνιάτικο παραμῦθι», Κεφ. VII.

Β) «Άγκωνάρια του σοσιαλισμού»¹

«Χρονικά τής Ρηνανίας» (σ. 155 κ. έ.)

Σέ τοῦτο τό ἄρθρο ὁ ἀναγνώστης προετοιμάζεται, πρὶν ἀπ' ὄλα, μέσω ἑνός λογοτεχνικοῦ - ποιητικοῦ προλόγου, γιά τίς δύσκολες ἀλήθειες τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὁ πρόλογος ἀρχίζει μέ τή διαπίστωση ὅτι «ὁ τελικός σκοπός ὄλων τῶν ἀγῶνων, ὄλων τῶν κινημάτων, τῶν βαρειῶν κι ἀκάματων προσπαθειῶν τῶν περασμένων χιλιετηρίδων εἶναι ...ἡ εὐτυχία». Σέ μερικές σύντομες γραμμές ἔχουμε, σά νά λέμε, μιάν ἱστορία τῶν ἀγῶνων γιά τήν εὐτυχία:

«Ὅταν τό οἰκοδόμημα τοῦ παλιοῦ κόσμου ἔπεσε σέ συντρίμια, ἡ ἀνθρώπινη ψυχή μέ τίς ἐπιθυμίες της κατέφυγε στόν πέρα κόσμο· ἐκεῖ μετακόμισε τήν εὐτυχία της.» (σ. 156)

Ἐπίσης ἀπὸ δῶ ξεκινάει ὁ δῆλος ἡ κακοτυχία τοῦ γήινου κόσμου. Στή νεώτερη ἐποχή ὁ ἄνθρωπος καθαίρεσε τόν πέρα κόσμο κι ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής ρωτάει τώρα:

«Θά μπορέσει ἄραγε νά χαιρετίσει ξανά τή γῆ σάν τήν πατρίδα τῆς εὐτυχίας του; Ἐναγνώρισε ἄραγε σ' αὐτή, τήν ἀρχική του πατρίδα; Τότε, γιατί ἐξακολουθεῖ νά χωρίζει τή ζωή ἀπό τήν εὐτυχία, γιατί δέ βγάζει ἀπό τή μέση τό μεσότοιχο πού χωρίζει ἀκόμα τή γήινη ζωή σέ δύο μισά κομμάτια;» (στό ἴδιο)

«Χώρα τῶν πιό εὐτυχισμένων μου αἰσθημάτων!» κτλ.

Ἐπίσης ἀπευθύνει «στόν ἄνθρωπο» μιὰ πρόσκληση γιά περίπατο, πρόσκληση πού «ὁ ἄνθρωπος» δέχεται μ' εὐχαρίστηση. «Ὁ ἄνθρωπος» βαδίζει στήν «ἐλεύθερη φύση» καί ἀναπτύσσει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τίς ἀκόλουθες αἰσθηματικές διαχύσεις ἑνός ἀληθινοῦ σοσιαλιστῆ:

«...! Πολύχρωμα ἄνθη... ὑψηλές καί περήφανες βαλανιδιές... ἡ ἀνάπτυξη κι ἡ ἄνθησή τους, ἡ ζωή τους εἶναι ἡ ἱκανοποίησή τους, ἡ εὐτυχία τους... ἕνα ἀμέτρητο κοπάδι ζωάκια σά λειβάδια... πουλιά τοῦ δάσους!... μιὰ τολμηρή ἀγέλη νεαρά πουλάρια... βλέπω» (μιλάει ὁ ἄνθρωπος) «πῶς αὐτά τά ζῶα δέ γνωρίζουν οὔτε ἀποζητοῦν ἄλλην εὐτυχία ἀπό κείνη πού βρίσκεται στήν ἐκδήλωση καί τήν ἀπόλαυση τῆς ζωῆς τους. Σάν πέφτει ἡ νύχτα, τό μάτι μου ἀντικρῦζει ἕνα ἀμέ-

1. Πρόκειται γιά ἕνα ἄρθρο τοῦ Rudolph Matthäi.

τρητο πλήθος κόσμων πού περιστρέφονται σύμφωνα μ' αιώνιους νόμους στο άπεραντο διάστημα. Σέ τούτες τίς περιστροφές βλέπω μιάν ένότητα ζωής, κίνησης καί εϋτυχίας.» (σ. 157)

«Ο Ἄνθρωπος» μπορούσε νά δεῖ ἀκόμα ἕνα σωρό ἄλλα πράγματα στή φύση, λχ. τό μεγάλο συναγωνισμό μεταξύ φυτῶν καί ζώων: πῶς λχ. στό φυτικό βασίλειο, στό «δάσος» του «μέ τίς ὑψηλές καί περήφανες βαλανιδιές», αὐτοί οἱ ὑψηλοί καί περήφανοι κεφαλαιοῦχοι χαλοῦν τά μέσα ζωής τοῦ μικροῦ θάμνου καί πῶς κι αὐτός θά μπορούσε ν' ἀναφωνήσει: terra, aqua, aere et igni interdicti sumus¹. Θά μπορούσε νά δεῖ τά παρασιτικά φυτά, τούς ιδεολόγους τῆς βλάστησης, ὕστερα ἕναν ἀνοιχτό πόλεμο ἀνάμεσα στά «πουλιά τοῦ δάσους» καί τό «ἀμέτρητο κοπάδι τῶν μικρῶν ζώων», καθῶς ἐπίσης, ἀνάμεσα στό χορτάρι τοῦ «λειβαδιοῦ» του, τήν «τολμηρή ἀγέλη τῶν νεαρῶν πουλαριῶν». Θά μπορούσε νά δεῖ στό «ἀμέτρητο πλήθος τῶν κόσμων» μιάν δλάκερη οὐράνια φεουδαρχική μοναρχία, μέ ὑποτελεῖς καί δουλοπάροικους, ἀπό τούς ὁποίους μερικοί, λχ. τό φεγγάρι, σέρνουν μιάν ἄθλια ὑπαρξη, aere et aqua interdicti: μιά τσιφλικαδική ζωή, ὅπου ἀκόμα καί οἱ ἀνέστιοι ἀλῆτες, οἱ κομήτες, ὑπόκεινται σέ μιά στρωματική διάθρωση καί ὅπου λχ. οἱ θρυμματισμένοι ἀστεροειδεῖς μαρτυροῦν γιά ὀρισμένες δυσάρεστες σκηνές πού διαδραματίζονται πότε-πότε, ἐνῶ οἱ μετεωρόλιθοι, αὐτοί οἱ ἐκπτωτοί ἄγγελοι, ντροπιασμένοι σέρνονται μέσα στό «ἀπεραντο διάστημα», ὥσπου νά βροῦνε κάπου ἕνα ταπεινό ἄσυλο. Ἄν προχωρήσει πιο πέρα, θά φτάσει στούς ἀντιδραστικούς ἀπλανεῖς ἀστέρες.

«Όλα τούτα τά ὄντα βρίσκουν, στήν ἄσκηση καί στήν ἐκδήλωση ὄλων τῶν ζωτικῶν ἱκανοτήτων πού τούς χάρισε ἡ φύση, ταυτόχρονα τήν εϋτυχία, τήν ἱκανοποίηση καί τήν ἀπόλαυση τῆς ζωῆς τους.»

Δηλαδή «ὁ Ἄνθρωπος» βρίσκει πῶς αὐτά τά σώματα τῆς φύσης βρίσκουν τήν εϋτυχία τους κτλ. στήν ἀμοιβαία τους ἐπίδραση, στήν ἐκδήλωση τῶν δυνάμεών τους.

«Ο Ἄνθρωπος» δέχεται τώρα ἀπό τόν ἀληθινό μας σοσιαλιστή μιάν ἐπίπληξη γιά τή διχοτόμησή του:

«Δέ γεννήθηκε μήπως κι ὁ ἄνθρωπος ἀπό τόν ἀρχέγονο κόσμο σάν ἕνα πλάσμα τῆς φύσης, ὅπως κι ὄλα τ' ἄλλα; Δέν εἶναι μήπως πλα-

1. Εἴμαστε ἀποστερημένοι ἀπό γῆ, ἀέρα καί φωτιά.

σμένος από τὰ *ἴδια* ὕλικά καί δέν εἶναι προικισμένος μέ τίς *ἴδιες* γενικές δυνάμεις καί ιδιότητες, πού δίνουν ζωή σ' *ὄλα τὰ πράγματα*; Γιατί ἄραγε ἐδῶ στή γῆ ἐξακολουθεῖ ν' ἀναζητεῖ τήν εὐτυχία σ' ἕνα ἐξωγήινο κόσμο;» (σ. 158)

«*Οἱ ἴδιες* γενικές δυνάμεις καί ιδιότητες», πού ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀπό κοινοῦ μέ «*ὄλα τὰ πράγματα*», εἶναι ἡ συνεκτικότητα, τό ἀδιαχώρητο, ὁ ὄγκος, τό βάρος κτλ., πού τὰ βρίσκουμε ἀναγραμμένα διεξοδικά στήν πρώτη σελίδα ὁποιουδήποτε ἐγχειριδίου φυσικῆς. Δέ βλέπουμε ὅμως καθόλου πῶς αὐτό θά μπορούσε νά χρησιμέψει σάν ἐπιχείρημα γιά τό ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν πρέπει ν' ἀναζητᾷ τήν εὐτυχία σ' ἕναν ἐξωγήινο κόσμο.» Ἄλλά ὁ συγγραφέας μας παροτρύνει τόν ἄνθρωπο:

«Κοιτάξτε τὰ κρίνα στόν κάμπο.»

Ναί, κοιτάξτε τὰ κρίνα στόν κάμπο, πῶς τὰ κατατρώγουν οἱ κασίκες καί μεταφυτεύονται ἀπό τόν ἄνθρωπο στήν μπουτονιέρα του, πῶς συνθλίβονται κάτω ἀπό τίς ἀδιάντροπες ἐρωτικές θωπεῖες τῆς ἀγελαδάρισσας καί τοῦ γαῖδουριάρη.

«Κοιτάξτε τὰ κρίνα στόν κάμπο, δέ *δουλεύουν*, δέν *κλώθουν* καί ὁ οὐράνιος πατέρας σας τὰ τρέφει ὡστόσο.»

Πηγαίνετε καί κάνετε τό ἴδιο!

Ἐφοῦ μάθαμε ἔτσι τήν ἐνότητα «τοῦ Ἀνθρώπου» μέ «*ὄλα τὰ πράγματα*», μαθαίνουμε τώρα τή *διαφορά* του ἀπ' «*ὄλα τὰ πράγματα*».

«Ἄλλά ὁ Ἀνθρωπος *ἀναγνωρίζει* τόν *ἑαυτό του*, ἔχει *συνείδηση* τοῦ *ἑαυτοῦ του*. Ἐνῶ στά ἄλλα ὄντα τὰ ἐνστικτα καί οἱ δυνάμεις τῆς φύσης ἐκδηλώνονται μεμονωμένα καί ἀσύνειδα, στόν Ἀνθρωπο ἐνώνονται καί φτάνουν νά συνειδητοποιοῦνται ἀπ' αὐτόν... ἡ φύση του εἶναι ὁ καθρέφτης ὁλόκληρης τῆς φύσης πού σ' αὐτόν *ἀναγνωρίζει* τόν *ἑαυτό της*. Ἐ, λοιπόν! Ἄν ἡ φύση ἀναγνωρίζει τόν *ἑαυτό της* σέ μένα, ἐγώ ἀναγνωρίζω τόν *ἑαυτό μου* στή φύση, ἀναγνωρίζω στή ζωή της τή δική μου ζωή [...]. Ἐτσι βιώνουμε καί μεῖς αὐτό πού ἡ φύση ἔβαλε μέσα μας.» (σ. 158)

Ἐλόκληρος αὐτός ὁ πρόλογος εἶναι ἕνα ὑπόδειγμα ἀφελοῦς φιλοσοφικῆς φενάκισης. Ὁ ἀληθινός σοσιαλιστής ξεκινάει ἀπό τήν ἰδέα ὅτι ἡ διχοτόμηση ζωῆς καί εὐτυχίας πρέπει νά σταματήσει. Γιά νά βρεῖ μίαν ἀπόδειξη ὑπέρ αὐτῆς τῆς θέσης, προσφεύγει γιά βοήθεια στή φύση καί ὑποθέτει ὅτι αὐτός ὁ διχασμός δέν ὑπάρχει σ' αὐτήν. Ἀπό δῶ βγάζει τό

συμπέρασμα πώς ο διχασμός αυτός δεν πρέπει να υπάρχει ούτε για τον Άνθρωπο, γιατί και αυτός είναι ένα σώμα της φύσης και κατέχει τις γενικές ιδιότητες των σωμάτων. Με πολύ μεγαλύτερο δίκιο ο Χόμπς θα μπορούσε να αποδείξει με τη φύση το *bellum omnium contra omnes*¹ και ο Χέγκελ —πού στο οικόδομημά του βασίζεται ο άληθινός μας σοσιαλιστής— να δει στη φύση το διχασμό, την εκλυτη περίοδο της απόλυτης ιδέας και να ονομάσει μάλιστα το ζώο συγκεκριμένο άγχος του Θεού. Ο άληθινός μας σοσιαλιστής, αφού κάλυψε έτσι με μυστήριο τη φύση, μυστηριοποιεί και την ανθρώπινη συνείδηση, κάνοντάς την «καθρέφτη» της μυστηριοποιημένης με τούτο τον τρόπο φύσης. Φυσικά, από τη στιγμή που η έκδηλωση της συνείδησης αποδίδει στην ίδια τη φύση τη νοητή έκφραση ενός ευσεβούς πόθου για τις ανθρώπινες σχέσεις, γίνεται αυτονόητο ότι η συνείδηση δεν είναι παρά ο καθρέφτης όπου η φύση κοιτάζει τον εαυτό της. Όπως πιο πάνω ξεκινήσαμε από την ιδιότητα του ανθρώπου σαν άπλου σώματος της φύσης, έτσι κι εδώ ξεκινάμε από την ιδιότητά του σαν άπλου παθητικού καθρέφτη, όπου η φύση φτάνει στην αυτοσυνείδηση, για να αποδειχτεί πώς «ο Άνθρωπος» πρέπει να καταργήσει και στη σφαίρα του το διχασμό που υποτίθεται πως δεν υπάρχει στη φύση. Άλλα ως δούμε από πιο κοντά την τελευταία φράση, όπου συνοψίζεται ολόκληρος ο παραλογισμός.

Το πρώτο γεγονός που αναφέρεται είναι ότι ο άνθρωπος έχει αυτοσυνείδηση. Τά ένστικτα και οι δυνάμεις των μεμονωμένων φυσικών όντων μετατρέπονται στα ένστικτα και τις δυνάμεις «της φύσης», που φυσικά «έκδηλώνονται» τότε *απομονωμένα* σ' αυτά τα μεμονωμένα όντα. Αυτή η μυστηριοποίηση ήταν αναγκαία για να πραγματοποιηθεί ύστερα η ένωση αυτών των ένστικτων και δυνάμεων της «φύσης» στην αυτοσυνείδηση του ανθρώπου. Έτσι, η αυτοσυνείδηση του ανθρώπου μετατρέπεται τότε κι αυτή στην αυτοσυνείδηση της φύσης μέσα στον άνθρωπο. Αυτή η μυστηριοποίηση ξαναδιαλύεται φαινομενικά, με το γεγονός ότι ο άνθρωπος αντιπληρώνει τη φύση, και όπως η φύση βρίσκει την αυτοσυνείδησή της σ' αυτόν, έτσι τώρα κι αυτός γυρεύει τη δική του στη φύση — μιά διαδικασία όπου, φυσικά, αυτός δέ βρίσκει στη φύση τίποτε άλλο από εκείνο που έβαλε μέσα της με τη μυστηριοποίηση που περιγράψαμε πιο πάνω.

Έφτασε τώρα αίσίως ξανά εκεί απ' όπου είχε ξεκινήσει στην αρχή, κι

1. Πόλεμος όλων ενάντια σ' όλους.

αυτό τό στριφογύρισμα επιτόπου όνομάζεται τελευταία στή Γερμανία...
έξέλιξη.

Ύστερα από τοῦτο τόν πρόλογο έρχεται ή καθαυτό άνάλυση τοῦ
άληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

Πρῶτο άγκωνάρι

σ. 160. «Ό Σαίν-Σιμόν, στό νεκροκρέβατό του, εἶπε στους μαθητές
του: “όλη ή ζωή μου συνοψίζεται σε μία καί μόνη ιδέα: νά έξασφα-
λιστεῖ σ’ όλους τους ανθρώπους ή πιό έλεύθερη άνάπτυξη τῶν
φυσικῶν τους ίκανοτήτων”. Ό Σαίν-Σιμόν ήταν ένας προάγγελος
τοῦ σοσιαλισμοῦ.»

Ή φράση αὐτή ξαναπλάθεται τώρα σύμφωνα μέ τήν περιγραφόμενη
πιό πάνω μέθοδο τοῦ άληθινοῦ σοσιαλισμοῦ καί σε συνδυασμό μέ τή
μυστηριοποίηση τῆς φύσης στόν Πρόλογο.

«Ή φύση ως βάση κάθε ζωῆς εἶναι μία ένότητα πού πηγάζει από
τόν έαυτό της καί επιστρέφει στόν έαυτό της, πού περιλαμβάνει
όλες τίς άμέτρητες ποικιλίες τῶν φαινομένων της καί πού έξω άπ’
αὐτή δέν υπάρχει τίποτε.» (σ. 158)

Εἶδαμε ποιά εἶναι ή άρχική διεργασία γιά νά μετατραποῦν τά διάφορα
σώματα τῆς φύσης καί οἱ μεταξύ τους σχέσεις σε ποικίλα «φαινόμενα» τῆς
μυστικῆς οὐσίας αὐτῆς τῆς μυστηριώδους «ένότητας». Στή φράση αὐτή
δέν υπάρχει τίποτε τό καινούργιο έκτός από τό δι τι ή φύση όνομάζεται τή
μία φορά «ή βάση κάθε ζωῆς» καί άμέσως κατόπι λέγεται δι τι «έξω άπ’ αὐ-
τή δέν υπάρχει τίποτε», έπομένως περικλείνει καί «τή ζωή» καί δέν μπορεί
νά εἶναι μόνο ή *βάση* της.

Ύστερα από τοῦτα τά ήχηρά λόγια, ακολουθεῖ ό άξονας όλόκληρου
τοῦ άρθρου:

«Τό καθένα από τοῦτα τά φαινόμενα, ή κάθε *άτομική ζωή* υπάρχει κι
άναπτύσσεται μονάχα διαμέσου τῆς *αντίθεσής* της, τοῦ *άγώνα* της
μέ τόν έξω κόσμο, στηρίζεται μόνο στήν άμοιβαία έπενέργεια μέ τή
συνολική ζωή, μέ τήν όποία πάλι εἶναι —άπό τήν ίδια τή φύση της—
συνδεμένη σάν ένα σύνολο, σά μία *όργανική ένότητα* τοῦ Σύμπαν-
τος.» (σ. 158, 159)

Αὐτή ή κεντρική φράση διασαφηνίζεται μέ τόν άκόλουθο τρόπο:

«Ἡ ἀτομικὴ ζωὴ βρίσκει, ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά, τὴ βάση της, τὴν πηγὴ καὶ τροφὴ της, στὴ συνολικὴ ζωὴ καὶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ συνολικὴ ζωὴ γυρεύει, μ' ἓνα συνεχὴ ἀγῶνα, νὰ καταβροχθίσει καὶ νὰ διαλύσει μέσα της τὴν ἀτομικὴ ζωή.» (σ. 159)

Ἐποὺ διατυπώθηκε αὐτὴ ἡ θέση γιὰ τὴν *κάθε* ἀτομικὴ ζωὴ, μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστεῖ «ἐπομένως» καὶ στὸν ἄνθρωπο, ὅπως συμβαίνει καὶ στὴν πραγματικότητα:

«Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ, ἐπομένως, ν' ἀναπτυχθεῖ μόνο μέσα στὴ συνολικὴ ζωὴ καὶ διαμέσου τῆς συνολικῆς ζωῆς.» (Ἀριθ. I, στό ἴδιο)

Τώρα, στὴν ἀσυνεῖδη ἀτομικὴ ζωὴ ἀντιπαρατίθεται ἡ συνειδητὴ ἀτομικὴ ζωὴ, καὶ στὴ συνολικὴ φυσικὴ ζωὴ, ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία, καὶ ὅστερα ἐπαναλαμβάνεται ἡ τελευταία φράση μὲ τὴν ἀκόλουθη μορφή:

«Μπορῶ, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση μου, νὰ πετύχω τὴν ἀνάπτυξή μου, τὴν αὐτοσυνειδητὴ ἀπόλαυση τῆς ζωῆς μου, νὰ γίνω μέτοχος τῆς εὐτυχίας μου μόνο μέσα στὴν κοινότητα καὶ διαμέσου τῆς κοινότητάς μὲ ἄλλους ἀνθρώπους.» (Ἀριθ. II, στό ἴδιο)

Αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου στὴ κοινωνία ἀναλύεται, ὅπως καὶ πιὸ πάνω, ὅπου γίνεται λόγος γενικὰ γιὰ τὴν «ἀτομικὴ ζωή»:

«Ἡ ἀντιπαράθεση τῆς ἀτομικῆς ζωῆς στὴ συνολικὴ ζωὴ γίνεται καὶ στὴν κοινωνία ὁ ὅρος τῆς συνειδητῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης. Ἐναπτύσσομαι μέσα στό συνεχὴ ἀγῶνα, στὴ συνεχὴ ἀντενέργεια κατὰ τῆς κοινωνίας, πού μου ἐναντιώνεται σὰ μιᾶ περιοριστικὴ δύναμη, ὅσπου νὰ πετύχω τὸν αὐτοπροσδιορισμό μου, τὴν ἐλευθερία, δίχως τὴν ὁποία δὲν ὑπάρχει εὐτυχία. Ἡ ζωὴ μου εἶναι μιᾶ συνεχῆς ἀπελευθέρωση, μιᾶ συνεχῆς πάλη καὶ νίκη κατὰ τοῦ συνειδητοῦ καὶ ἀσυνεῖδου ἐξωτερικοῦ κόσμου, πάλη πού ἀποβλέπει στὴν καθυστάτη καὶ χρησιμοποίησή του γιὰ τὴν ἀπόλαυση τῆς ζωῆς μου. Τὸ ἔνστικτο αὐτοσυντήρησης, ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀτομικῆς εὐτυχίας, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἱκανοποίησης, εἶναι *ἐπομένως* φυσικές, δηλαδὴ λογικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.» (στό ἴδιο)

Παρακάτω:

«Ἐπαιτῶ, *ἐπομένως*, ἀπὸ τὴν κοινωνία νὰ μοῦ ἐξασφαλίσει τὴ *δυνατότητα* νὰ κατακτήσω, ἀπ' αὐτὴν, τὴν ἱκανοποίηση καὶ τὴν εὐτυχία

μου, νά μου ἀνοίξει ἕνα πεδίο μάχης γιά τήν ἀγωνιστικότητά μου. Ὅπως τό ἀτομικό φυτό ζητάει χῶμα, θερμότητα, ἥλιο, ἀέρα καί βροχή γιά νά μεγαλώσει καί νά βγάλει φύλλα, ἄνθη καί καρπούς, ἔτσι κι ὁ ἄνθρωπος θέλει νά βρεῖ στήν κοινωνία τούς *δρους* γιά τήν ὀλόπλευρη ἀνάπτυξή του καί γιά τήν ἱκανοποίηση ὄλων τῶν ἀναγκῶν, κλίσεων καί ταλέντων του. Ἡ κοινωνία ὀφείλει νά τοῦ προσφέρει τή δυνατότητα νά κατακτήσει τήν εὐτυχία του. Τό πῶς θά τή μεταχειριστεῖ, τό τί θά κάνει τόν ἑαυτό του, τή ζωή του, αὐτό ἐξαρτιέται ἀπό τόν ἴδιο, ἀπό τήν ἰδιαιτερότητά του. Τήν εὐτυχία μου δέν μπορεῖ νά τήν καθορίζει κανένας ἄλλος ἔξω ἀπό μένα τόν ἴδιο.» (σ. 159, 160)

Ἄκολουθεῖ τώρα, σάν τελικό συμπέρασμα τῆς ὅλης ἀνάλυσης, ἡ θέση τοῦ Σαίν-Σιμόν πού παραθέσαμε στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ ἀγκωναρίου. Ἡ γαλλική ἰδέα θεμελιώνεται ἔτσι ἀπό τή γερμανική ἐπιστήμη. Σέ τί συνίσταται αὐτή ἡ θεμελίωση;

Μόλις πιό πάνω, φορτώθηκαν στή φύση μερικές ἰδέες πού ὁ ἀληθινός σοσιαλισμός ἐπιθυμεῖ νά τίς δεῖ νά πραγματώνονται στήν ἀνθρώπινη κοινωνία. Ὅπως πρωτύτερα ὁ ἀτομικός ἄνθρωπος, ἔτσι καί τώρα ἡ κοινωνία ὀλάκερη εἶναι ὁ καθρέφτης τῆς φύσης. Ἀπό τίς φορτωμένες στή φύση ἰδέες, μπορεῖ τώρα νά βγεῖ ἕνα ἀκόμα συμπέρασμα γιά τήν ἀνθρώπινη κοινωνία. Μιά κι ὁ συγγραφέας δέν ἀσχολεῖται μέ τή ἱστορική ἐξέλιξη τῆς κοινωνίας καί ἀρκεῖται μέ τούτη τή στείρα ἀναλογία, εἶναι ἀκατανόητο γιὰ τήν κοινωνία δέν ὑπῆρξε σ' ὅλες τίς ἐποχές ἕνα πιστό ἀντίγραφο τῆς φύσης. Οἱ φράσεις, γιά τήν κοινωνία πού ἀντιπαρατίθεται στά ἄτομα σάν περιοριστική δύναμη κτλ., ταιριάζουν, ἐπομένως, καί σ' ὅλες τίς μορφές κοινωνίας. Εἶναι φυσικό, σέ τούτη τή ἐρμηνεία τῆς κοινωνίας, νά παρσισφύρουν μερικές ἀσυνέπειες. Ἐτσι, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἁρμονία τοῦ προλόγου, ὁ συγγραφέας μας ὀφείλει ν' ἀναγνωρίσει τώρα τήν ὑπαρξη ἑνός *ἀγῶνα* στή φύση. Τήν κοινωνία, τή «συνολική ζωή», τήν ἀντιλαμβάνεται ὄχι σάν ἀλληλεπίδραση τῶν «ἀτομικῶν ζωῶν» πού τή συνθέτουν, ἀλλά σά μιὰ χωριστή ὑπαρξη, πού ἔχει καί μιάν εἰδική ἀλληλεπίδραση μέ αὐτές τίς «ἀτομικές ζωές». Ἄν ὑπάρχει ἐδῶ μιὰ ὀποιαδήποτε σχέση μέ τίς πραγματικές συνθήκες, αὐτή συνίσταται στήν ἀνταπάτη τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ κράτους ἔναντι τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς καί τῆς πίστεως σ' αὐτή τή φαινομενική ἀνεξαρτησία σά σέ κάτι τό ἀπόλυτο. Ἐδῶ ὁμως, ὀπως καί σ' ὄλο τό ἄρθρο, δέν πρόκειται γιά φύση καί κοινωνία, ἀλλά ἀπλῶς γιά τίς δύο κατηγορίες : ἀτομικό καί καθολικό, πού τούς δίνονται διάφορες ὀνομασίες καί

πού γι' αυτές λέγεται ότι σχηματίζουν μιά αντίθεση και ότι η συμφιλίωσή τους είναι στον ύψιστο βαθμό επιθυμητή.

Ἐκ τῆς ἀναγνώρισης τοῦ δικαιώματος τῆς «ἀτομικῆς ζωῆς» ἐναντί τῆς «συνολικῆς ζωῆς», προκύπτει ὅτι ἡ ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ταλέντων, ἡ αὐτοαγάπη κτλ. εἶναι «φυσικὲς καὶ λογικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς». Ἐκ τῆς ἀντίληψης ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἕνα καθρέφτισμα τῆς φύσης, προκύπτει ὅτι σ' ὅλες τίς ὡς τώρα ὑπάρχουσες μορφές τῆς κοινωνίας, μαζί καὶ στὴν τωρινή, αὐτὲς οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἔφτασαν στὴν πλήρη τους ἀνάπτυξη καὶ ὅτι ἡ καταξίωσή τους ἔχει ἀναγνωρισθεῖ.

Μαθαίνουμε ξάφνου, στή σ. 159, ὅτι «στὴ σημερινή κοινωνία μας» αὐτὲς οἱ λογικὲς καὶ φυσικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς «καταπνίγονται πολὺ συχνά» καὶ «συνήθως ἐκφυλίζονται, ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο τὸ λόγο, σὲ ἀφυσικότητα, παραμόρφωση, ἐγωισμό, κακοήθεια κτλ.».

Ἐπειδὴ, ὡστόσο, ἡ κοινωνία δὲν ἀνταποκρίνεται στὴ φύση, στὸ ἀρχέτυπό της, ὁ ἀληθινὸς σοσιαλιστὴς «ἀπαιτεῖ» ἀπ' αὐτὴ νὰ ὀργανωθεῖ σύμφωνα μὲ τὴ φύση καὶ ἀποδείχνει τὸ δικαίωμά του σὲ τοῦτο τὸ αἴτημα, μὲ τὸ ἀτυχεῖς παράδειγμα τοῦ φυτοῦ. Πρῶτο, τὸ φυτό δὲν «ἀπαιτεῖ» ἀπὸ τὴ φύση ὅλους τοὺς ἀριθμούμενους πῶς πάνω δρους ὑπαρξῆς, ἀλλὰ, ἂν δὲν τοὺς βρεῖ, δὲ γίνεται κανὴν φυτό, μένει σπóρος. Ὑστερα, ἡ σύνθεση «τῶν φύλλων, τῶν ἀνθέων καὶ τῶν καρπῶν» ἐξαρτιέται πολὺ ἀπὸ τὸ «χῶμα», τὴ «θερμότητα» κτλ., ἀπὸ τοὺς κλιματολογικοὺς καὶ γεωλογικοὺς δρους τῆς ἀνάπτυξής του. Ἐπομένως, ἐνῶ ἡ ἀποδιδόμενη στὸ φυτό «ἀπαίτηση» καταλήγει σὲ μιά πλήρη ἐξάρτηση ἀπὸ τίς πραγματικὲς συνθηκὲς ὑπαρξῆς, ἡ ἴδια αὐτὴ ἀπαίτηση δίνει στὸν ἀληθινὸ μας σοσιαλιστὴ τὸ δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ μιά ὀργάνωση τῆς κοινωνίας σύμφωνα μὲ τὴ ἀτομικὴ του «ἰδιαιτερότητα». Τὸ αἴτημα τῆς ἀληθινῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας θεμελιώνεται στὸ φανταστικὸ αἴτημα ἑνὸς κοκκοφοίνικα πρὸς τὴ «συνολικὴ ζωὴ» νὰ τοῦ προμηθεύσῃ «χῶμα, θερμότητα, ἥλιο, ἀέρα καὶ βροχή» στὸ βόρειο πόλο.

Τὸ πῶς πάνω αἴτημα τοῦ ἀτόμου πρὸς τὴν κοινωνία συνάγεται ἀπὸ τὴ δῆθεν σχέση ἀνάμεσα στὰ μεταφυσικὰ πρόσωπα «ἀτομικότητα» καὶ «καθολικότητα» καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας. Γι' αὐτὸ δὲ χρειάζεται παρὰ μόνον νὰ ἐρμηνεύσῃς τὰ ἄτομα σὰν ἀντιπροσώπους, σὰν ἐνσαρκώσεις τῆς ἀτομικότητας, καὶ τὴν κοινωνία σὰν ἐνσάρκωση τῆς καθολικότητας, καὶ τὸ κόλπο ἔγινε. Ταυτόχρονα, ἡ θέση τοῦ Σαίμσον γιὰ τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ταλέντων ἐπαναφέρεται καὶ αὐτὴ στὴ σωστὴ τῆς ἔκφραση καὶ στὴν ἀληθινὴ τῆς θεμελίωση. Αὐτὴ ἡ σωστὴ ἔκφραση συνίσταται στὸν παραλογισμό ὅτι τὰ ἄτομα πού ἀπαρτίζουν τὴν

κοινωνία διατηροῦν τὴν «ἰδιαιτερότητά» τους, ὅτι θέλουν νὰ παραμείνουν ὅπως εἶναι, ἐνῶ ζητοῦν ἀπὸ τὴν κοινωνία μιὰν ἀλλαγὴ πού δὲν μπορεῖ νὰ προκύψει παρὰ ἀπὸ τὴ δική τους ἀλλαγὴ.

Δεύτερο ἀγκωνάρι

«Κι ὅποιος δὲν ξέρει πὶό πέρα τὸ τραγούδι,
Ἄς τὸ ξαναπάρει ἀπὸ τὴν ἀρχή!»¹

«Ἡ ἀτέλειωτη ποικιλία ὄλων τῶν ἀτομικῶν ὄντων, νοημένων ὡς ἐνότητα, εἶναι ὁ παγκόσμιος ὀργανισμός.» (σ. 160)

Ἔτσι ἐκσφενδονιζόμεστε πίσω στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου καὶ ξαναζοῦμε γιὰ ἄλλη μιὰ φορά ὀλόκληρη τὴν κωμωδία τῆς ἀτομικῆς ζωῆς καὶ τῆς συνολικῆς ζωῆς. Μᾶς ἀποκαλύπτεται καὶ πάλι τὸ βαθύ μυστικὸ τῆς ἀλληλεπίδρασης τῶν δυὸ ζωῶν, *restauré à neuf*² μετὰ τὴ βοήθεια τῆς νέας ἐκφρασης «πολικὴ σχέση» καὶ μετὰ τὴ μετατροπὴ τῆς ἀτομικῆς ζωῆς σ' ἓνα σκέτο *σύμβολο*, «ἀπεικασμα» τῆς συνολικῆς ζωῆς. Τὸ ἄρθρο τοῦτο ἀντανακλᾶται καλειδοσκοπικά στὸ ἴδιο — μιὰ μέθοδος ἀνάλυσης κοινὴ σ' ὄλους τοὺς ἀληθινούς σοσιαλιστές. Κάνουν μετὰ τίς θέσεις τους ὅ,τι ἔκανε κι ἐκεῖνη ἡ πωλήτρια τῶν κερασιῶν, πού τὰ πουλοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ κόστος σύμφωνα μετὰ τὴν ὀρθόδοξη οἰκονομικὴ ἀρχή: ἐν τῇ ποσότητι τὸ κέρδος. Γιὰ τὸν ἀληθινὸ σοσιαλιστὴ αὐτὸ εἶναι ἀκόμα πὶό ἀναγκαῖο, γιατί τὰ κεράσια του ἦταν σάπια προτοῦ ἀκόμα ὀριμάσουν.

Μερικὰ δείγματα αὐτῆς τῆς αὐτοαντανάκλασης:

Ἄγκωνάρι ἀριθ. I, σ. 158, 159.

«Κάθε ἀτομικὴ ζωὴ ὑπάρχει κι ἀναπτύσσεται μόνο μέσω τῆς ἀντίθεσής της... στηρίζεται μόνο στὴν ἀλληλεπίδραση μετὰ τὴ συνολικὴ ζωὴ,

Μετὰ τὴν ὁποία πάλι, μέσω τῆς φύσης της, συνενώνεται σ' ἓνα ὄλον.

Ἄγκωνάρι ἀριθ. II, σ. 160, 161.

«Κάθε ἀτομικὴ ζωὴ ὑπάρχει κι ἀναπτύσσεται μέσα στὴ συνολικὴ ζωὴ καὶ διαμέσου τῆς συνολικῆς ζωῆς, ἢ συνολικὴ ζωὴ μόνο μέσα στὴν ἀτομικὴ ζωὴ καὶ διαμέσου τῆς ἀτομικῆς ζωῆς.» (Ἀλληλεπίδραση).

«Ἡ ἀτομικὴ ζωὴ ἀναπτύσσεται... ὡς μέρος τῆς γενικῆς ζωῆς.

1. Ἐπωδὸς ἐνός παιδικοῦ τραγουδιοῦ.

2. Ἀνασκευασμένο.

Ἐργανική ἐνότητα τοῦ Σύμπαντος.

Ἡ ἀτομική ζωὴ βρίσκει ἀπὸ τῆ μιά μεριά τὸ *θεμέλιο*, τὴν πηγὴ καὶ τὴν *τροφή* τῆς στή συνολικὴ ζωὴ,

ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ συνολικὴ ζωὴ γυρεύει νὰ καταναλώσει τὴν ἀτομικὴ ζωὴ σ' ἓνα συνεχῆ *ἀγῶνα*.

Κατὰ συνέπεια (σ. 159):

Αὐτὸ πού ἡ ἀσύνειδη γενικὴ παγκόσμια ζωὴ εἶναι γιὰ τὴν ἀσύνειδη ἀτομικὴ ζωὴ, εἶναι ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία... γιὰ τὴ *συνειδητὴ ζωὴ*.

Ἐγὼ μπορῶ ν' *ἀναπτυχθῶ* μόνο μέσα στὴν *κοινότητα* καὶ *διαμέσου* τῆς *κοινότητας* με ἄλλους ἀνθρώπους...

Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴν *ἀτομικὴ ζωὴ* καὶ τὴ *γενικὴ ζωὴ* ὑπάρχει καὶ στὴν *κοινωνία*» κτλ.

«Ἡ φύση... εἶναι μιά... *ἐνότητα* πού *περιλαμβάνει* τὴν ἀμέτρητη *ποικιλία* τῶν φαινομένων τῆς.»

Ἡ ἐνότητα νοημένη σὰ σύνολο εἶναι ὁ παγκόσμιος ὀργανισμός.

Αὐτὴ» (ἡ συνολικὴ ζωὴ) «γίνεται τὸ *ἔδαφος* καὶ ἡ *τροφή* τῆς ἀνάπτυξής τῆς» (τῆς ἀτομικῆς ζωῆς) «... ὅτι καὶ οἱ δύο *θεμελιώνονται* ἀμοιβαῖα...

Ἐπιπλέον οἱ δύο ἀλληλομάχονται καὶ τηροῦν ἐχθρική στάση ἢ μιά πρὸς τὴν ἄλλη.

Ἀπὸ δῶ προκύπτει (σ. 161):

Ἐπιπλέον ἡ *συνειδητὴ ἀτομικὴ ζωὴ*... καθορίζεται ἀπὸ τὴ *συνειδητὴ συνολικὴ ζωὴ* καί...» (ἀντίστροφα).

«*Τὸ ἄτομο ἀναπτύσσεται μόνο μέσα στὴν κοινωνία καὶ διαμέσου τῆς κοινωνίας*» ἀντίστροφα, κτλ.

«Ἡ κοινωνία εἶναι ἡ *ἐνότητα* πού περιέχει καὶ συγκεντρώνει τὴν *ποικιλία* τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπινων ἀτομικῶν ζωῶν.»

Μὴ ἱκανοποιημένος ἀπὸ τούτη τὴν καλειδοσκοπία, ὁ συγγραφέας μας ἐπαναλαμβάνει τίς ἀπέριττες θέσεις του γιὰ τὸ ἀτομικὸ καὶ τὸ καθολικὸ καὶ με ἄλλο τρόπο. Πρῶτα, παρουσιάζει αὐτές τίς στεγνές ἀφαιρέσεις σάν ἀπόλυτες ἀρχές κι ἀπὸ δῶ συμπεραίνει ὅτι ἡ ἴδια σχέση πρέπει νὰ ὑπάρχει καὶ στὸν πραγματικὸ κόσμο. Αὐτὸ τοῦ δίνει κίόλας τὴν εὐκαιρία νὰ λέει —κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίφαση τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ— τὸ κάθε τι δύο φορές, πρῶτα με τὴν ἀφηρημένη μορφή καὶ κατόπι, σὰ συμπέρασμα, με μιά φαινομενικὰ συγκεκριμένη μορφή. Ἐπειτα ὅμως ἐναλλάσσει τίς συγκεκριμένες *ὀνομασίες* πού δίνει καὶ στίς δύο κατηγορίες. Ἐτσι, τὸ γενικὸ παρουσιάζεται ἐναλλάξ σὰ φύση, σάν ἀσύνειδη συνολικὴ ζωὴ, σὰ συνειδητὴ συνολικὴ ζωὴ, σὰ γενικὴ ζωὴ, σάν παγκόσμιος ὀργανισμός, σὰ

συγκεντρωτική ένότητα, σάν ανθρώπινη κοινωνία, σάν κοινότητα, σάν οργανική ένότητα του Σύμπαντος, σάν καθολική εδύχια, συνολικό καλό κτλ., καί τό άτομικό μέ τήν αντίστοιχη όνομασία: άσύνειδη καί συνειδητή άτομική ζωή, άτομική εδύχια, εδύμερία του άτόμου κτλ. Σέ καθεμιά άπ' αὐτές τίς όνομασίες εἴμαστε ύποχρεωμένοι ν' άκούμε πάλι τίς ίδιες φράσεις πού εἰπώθηκαν ἤδη άρκετές φορές γιά τό άτομικό καί τό καθολικό.

Τό δεύτερο άγκωνάρι δέν περιέχει, έπομένως, τίποτε άλλο άπό κείνο πού περιείχε τό πρώτο. Ἐλλά μιά καί οἱ λέξεις *égalité, solidarité, unité d'intérêts*¹ συναντιόυνται στους Γάλλους σοσιαλιστές, ό συγγραφέας μας προσπαθεῖ, μέ τόν έκγερμανισμό τους, νά πελεκήσει τά «άγκωνάρια» του άληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

«Σά συνειδητό μέλος τῆς κοινωνίας, άναγνωρίζω κάθε άλλο μέλος σάν ένα δν διαφορετικό άπό μένα, πού μου άντιπαρατίθεται, αλλά πού εἶναι ταυτόχρονα ἴσο μου, προέρχεται άπό τό κοινό πρώτο αίτιο του δντος καί στηρίζεται σ' αὐτό. Ἐναγνωρίζω κάθε συνάνθρωπο σάν άντιπαρατιθέμενο σέ μένα λόγω τῆς ιδιαίτερης φύσης του, αλλά σάν δμοιό μου λόγω τῆς γενικῆς του φύσης. Ἐναγνωρίζω τῆς ἰσότητας μεταξύ τῶν ανθρώπων, του δικαιώματος του καθενός στή ζωή, στηρίζεται *έπομένως* στή *συνείδηση* μιᾶς γενικῆς φύσης, κοινῆς σ' δλους τους άνθρώπους· ἡ άγάπη, ἡ φιλία, ἡ δικαιοσύνη καί δλες οἱ κοινωνικές άρετές στηρίζονται έπίσης στό συναίσθημα τῆς κοινότητας καί τῆς φυσικῆς ανθρώπινης ένότητας.

Ἐώρα, αὐτά θεωρήθηκαν καί επιβλήθηκαν σάν καθήκοντα, σέ μιά κοινωνία *δμως* πού δέ θά θεμελιώνεται στον έξωτερικό καταναγκασμό παρά στή *συνείδηση* τῆς έσωτερικῆς ανθρώπινης φύσης, δηλαδή στό Λόγο, θά γίνουν έλεύθερες καί φυσικές έκδηλώσεις τῆς ζωῆς. *Γι' αὐτό*, στή φυσική, δηλαδή στήν έλλογη κοινωνία, οἱ δροι τῆς ζωῆς πρέπει νά εἶναι οἱ ἴδιοι, δηλαδή γενικοί γιά δλα τά μέλη της.» (σ. 161, 162)

Ἐ συγγραφέας έχει τό μεγάλο ταλέντο νά παρουσιάζει μιά θέση πρώτα μέ τήν άποφαντική μορφή καί ύστερα νά τή θεμιτοποιεῖ σά μιά συνέπεια τῆς ἴδιας μ' ένα *άρα, ώστόσο* κτλ. Καταφέρνει έπίσης νά χώνει, σά πεταχτά, μέσα σέ τοῦτο τόν περίεργο παραγωγικό συλλογισμό παραδοσιακές πιά τώρα σοσιαλιστικές φράσεις, χρησιμοποιώντας γιά τό σκοπό

1. Ἐσότητα, άλληλεγγύη, ένότητα συμφερόντων.

αυτό κι από ένα «έχει», «είναι» — «τότε πρέπει», «τότε θά» κτλ.

Στό πρώτο άγκωνάρι είχαμε, από τή μιά μεριά, τό άτομικό, καί από τήν άλλη, τό καθολικό, σέ αντιπαράθεση πρός τό άτομικό, σάν κοινωνία. Έδῶ ἡ αντίθεση επανέρχεται μέ τή μορφή τοῦ ἀτομικοῦ πού χωρίζεται σέ μιάν ιδιαίτερη καί σέ μιά γενική φύση. Ἐπί τή γενική φύση ὁ συγγραφέας συνάγει κατόπι τήν «ἀνθρώπινη ἰσότητα» καί τήν κοινότητα. Οἱ κοινές στούς ἀνθρώπους συνθήκες ἐμφανίζονται ἐπομένως ἐδῶ σάν προϊόν τῆς «οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου», τῆς φύσης, ἐνῶ εἶναι, στόν ἴδιο βαθμό μέ τή συνείδηση τῆς ἰσότητας, ἱστορικά προϊόντα. Μή ἱκανοποιημένος καί μ' αὐτό, ὁ συγγραφέας θεμελιώνει τήν ἰσότητα στό γεγονός διὰ αὐτή στηρίζεται στό «κοινό πρῶτο αἶτιο τοῦ ὄντος». Στόν πρόλογο μάθαμε (σ. 158) διὰ ὁ ἄνθρωπος «ἀποτελεῖται ἀπό τά ἴδια ὑλικά καί εἶναι προικισμένος μέ τίς ἴδιες γενικές δυνάμεις καί ιδιότητες πού δίνουν ζωή σ' ὅλα τά πράγματα». Στό πρῶτο άγκωνάρι μάθαμε πῶς ἡ φύση εἶναι ἡ «βάση κάθε ζωῆς», ἐπομένως «τό κοινό πρῶτο αἶτιο τοῦ ὄντος». Ὁ συγγραφέας ξεπέρασε δηλαδή κατά πολύ τοῦς Γάλλους, ἐφόσον, «σά συνειδητό μέλος τῆς κοινωνίας», ὄχι μόνον ἀπόδειξε τήν ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους, ἀλλά καί τήν ἰσότητά τους μέ τόν κάθε ψύλλο, μέ τό κάθε ἄχυρο, μέ τήν κάθε πέτρα.

Θέλουμε εὐχαρίστως νά πιστέψουμε διὰ «ὄλες οἱ κοινωνικές ἀρετές» τοῦ ἀληθινοῦ μας σοσιαλιστῆ «στηρίζονται στό συναίσθημα τῆς φυσικῆς ἀνθρώπινης ὁμοιογένειας καί ἐνότητας», ἂν καί ἡ φεουδαρχική δουλοπαροικία, ἡ δουλεία καί ὄλες οἱ κοινωνικές ἀνισότητες ὄλων τῶν ἐποχῶν στηρίζονται σέ τούτη τή «φυσική ὁμοιογένεια». Μιά καί τό ἔφερε ὁ λόγος, ἄς σημειώσουμε πῶς αὐτή ἡ «φυσική ἀνθρώπινη ὁμοιογένεια» εἶναι ἓνα ἱστορικό προϊόν, πού καθημερινά ἀναπλάθεται ἀπό τοῦς ἀνθρώπους, πού ἦταν πάντα πολύ φυσικό, ὅσο κι ἂν μπορεῖ νά φαίνεται ἀπάνθρωπο κι ἀφύσικο ὄχι μόνον στήν κρίση τοῦ «Ἀνθρώπου», ἀλλά καί σέ μιά κατοπινῆ ἐπαναστατικῆ γενιά.

Συμπτωματικά μαθαίνουμε ἀκόμα διὰ τή τωρινή κοινωνία στηρίζεται «στόν ἐξωτερικό καταναγκασμό». Μέ «ἐξωτερικό καταναγκασμό» οἱ ἀληθινοί σοσιαλιστές δέν ἐννοοῦν τίς περιοριστικές ὑλικές βιοτικές συνθήκες ὀρισμένων ἀτόμων, ἀλλά ἀπλῶς τόν καταναγκασμό πού ἀσκεῖ τό κράτος μέ τίς ξιφολόγχες, τήν ἀστυνομία, τά κανόνια πού, μακριά ἀπό τό ν' ἀποτελοῦν τά θεμέλια τῆς κοινωνίας, δέν εἶναι παρά μιά συνέπεια τῆς δομῆς τῆς. Αὐτό ἀναλύθηκε ἤδη στήν «Ἁγία Οἰκογένεια», καί τώρα ξανά ἀναλύεται στόν πρῶτο τόμο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Ἐναντι τῆς τωρινῆς, τῆς «θεμελιωμένης στόν ἐξωτερικό καταναγκα-

σμό» κοινωνίας, ο σοσιαλιστής αντιπαραθέτει τό ιδεῶδες τῆς ἀληθινῆς κοινωνίας, πού στηρίζεται στή «συνείδηση τῆς *ἐσωτερικῆς* φύσης τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή στό Λόγο». Δηλαδή στή συνείδηση τῆς συνείδησης, στή σκέψη τῆς σκέψης. Ὁ ἀληθινός σοσιαλιστής δέν ξεχωρίζει πιά ἀπό τοὺς φιλόσοφους οὔτε στόν τρόπο πού ἐκφράζεται. Ξεχνάει πῶς τόσο ἡ «ἐσωτερική φύση» τῶν ἀνθρώπων, ὅσο καί ἡ «συνείδησή» τους γι' αὐτή, «δηλαδή» ὁ «Λόγος» τους, ἦταν σ' ὄλες τίς ἐποχές ἱστορικά προϊόντα, καί ὅτι κι ἂν ἀκόμα, ὅπως νομίζει, ἡ κοινωνία τους θεμελιώνεται στόν «ἐξωτερικό καταναγκασμό», ἡ «ἐσωτερική φύση» τους ἀνταποκρινόταν σ' αὐτό τόν «ἐξωτερικό καταναγκασμό».

Ἄκολουθοῦν στή σ. 163 τό ἀτομικό καί τό καθολικό μέ τῆ συνηθισμένη συνοδεία τους, στή μορφή τῆς ἀτομικῆς εὐημερίας καί τῆς συνολικῆς εὐημερίας. Παρόμοιες ἐξηγήσεις γιά τῆ σχέση ἀνάμεσα στά δύο βρίσκονται στό κάθε ἐγχειρίδιο πολιτικῆς οἰκονομίας, στό κεφάλαιο περί συναγωνισμοῦ, καθὼς ἐπίσης καί στόν Χέγκελ, ἀλλά καλύτερα διατυπωμένες.

Λχ. «Χρονικά τῆς Ρηνανίας», σ. 163:

«Προάγοντας τῆ συνολική εὐημερία, προάγω καί τῆ δική μου εὐημερία, καί προάγοντας τῆ δική μου εὐημερία, προάγω καί τῆ συνολική εὐημερία.»

Στή «Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου» τοῦ Χέγκελ, σ. 248 (1833):

«Προάγοντας τό σκοπό μου, προάγω καί τό καθολικό, κι αὐτό μέ τῆ σειρά του προάγει τό σκοπό μου.»

Πρβλ. ἐπίσης «Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου», σ. 323 κ. ἔ. γιά τῆ σχέση πολίτη καί κράτους.

«Σάν τελικό ἀποτέλεσμα, ἐμφανίζεται ἐπομένως ἡ συνειδητή ἐνότητα τῆς ἀτομικῆς ζωῆς μέ τῆ συνολική ζωή, ἡ ἄρμονία.» (σ. 163, «Χρονικά τῆς Ρηνανίας»)

«Σάν τελικό ἀποτέλεσμα», βγαίνει συγκεκριμένα ὅτι

«αὐτή ἡ πολική σχέση μεταξύ τῆς ἀτομικῆς καί τῆς γενικῆς ζωῆς συνίσταται στό ὅτι τῆ μιά φορά οἱ δύο τους ἀντιμάχονται καί κρατοῦν ἐχθρική στάση μεταξύ τους, καί τὴν ἄλλη ἀλληλοκαθορίζονται καί ἀλληλοθεμελιώνονται.»

«Σάν τελικό ἀποτέλεσμα», ἀκολουθεῖ τό πολύ ἡ ἄρμονία τῆς δυσαρ-

μονίας μέ τήν άρμονία, κι άπό τήν δλη πολλαπλή επανάλειψη τών γνωστών φράσεων άκολουθεϊ μόνο ή πίστη τοῦ συγγραφέα διτι τό μάταιο βασανιστήριό του μέ τίς κατηγορίες τοῦ «άτομικοῦ» καί τοῦ «γενικοῦ» εἶναι ή άληθινή μορφή στήν όποία πρέπει νά λύνονται τά κοινωνικά προβλήματα.

Ἐο συγγραφέας καταλήγει σαλπίζοντας τά άκόλουθα:

«Ἡ όργανική κοινωνία έχει γιά βάση τήν καθολική ισότητα καί αναπτύσσεται μέσω τών αντιθέσεων μεταξύ τών ατόμων καί τοῦ καθολικοῦ, μέχρι τήν επίτευξη μιᾶς ελεύθερης συμφωνίας, μέχρι τήν ένότητα τοῦ ατόμου μέ τήν καθολική εὐτυχία, μέχρι τήν κοινωνική (sozialen)» (!) «έταιρική (gesellschaftlichen)» (!) «άρμονία, άντανάκλαση τῆς οϊκουμενικῆς άρμονίας.» (σ. 164)

Μονάχα ή μετριοφροσύνη μπορεί νά όνομάσει αυτή τή φράση «άγκωνάρι», ένῶ εἶναι δλάκερος άρχέγονος βράχος τοῦ άληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

Τρίτο άγκωνάρι

«Πάνω στήν πολική αντίθεση, τήν άλληλεπίδραση τῆς ιδιαίτερης ζωῆς μου μέ τή γενική ζωή τῆς φύσης, στηρίζεται ό άγώνας τοῦ ανθρώπου μέ τή φύση. Ὅταν ό άγώνας αυτός εμφανίζεται σά συνειδητή δράση, τότε όνομάζεται έργασία.» (σ. 164)

Μήπως, άντίστροφα, ή ιδέα τῆς «πολικῆς αντίθεσης» στηρίζεται στή διαπίστωση ένός άγώνα τοῦ ανθρώπου μέ τή φύση; Πρῶτ' άπ' όλα συνάγεται μιᾶ άφαίρεση άπό ένα γεγονός. Ὑστερα έξηγεῖται πώς αυτό τό γεγονός έδράζεται στήν άφαίρεση: ή φτηνότερη μέθοδος γιά νά παρουσιάσειςαι βαθύς καί θεωρητικός σά Γερμανός.

Λχ.: Γεγονός: Ἡ γάτα τρώει τό ποντίκι.

Στόχαση: Γάτα-φύση, ποντίκι-φύση, φάγωμα τοῦ ποντικιοῦ άπό τή γάτα = φάγωμα τῆς φύσης άπό τή φύση = αυτοφάγωμα τῆς φύσης.

Φιλοσοφική παρουσίαση τοῦ γεγονότος: τό φάγωμα τοῦ ποντικιοῦ άπό τή γάτα έδράζεται στό αυτοφάγωμα τῆς φύσης.

Ἐτσι, ύστερα άπό τή φενάκιση, μέ τοῦτο τόν τρόπο, τοῦ άγώνα τοῦ ανθρώπου μέ τή φύση, ή συνειδητή δράση τοῦ ανθρώπου έναντι τῆς φύσης φενακίζεται, έφόσον ή δράση αυτή νοεῖται σάν *έκδήλωση* μιᾶς άπλής

αφαίρεσης από τόν πραγματικό αγώνα. Τέλος, σάν πόρισμα αὐτῆς τῆς φενάκισης, παρεισάγεται ἡ βέβηλη λέξη *ἐργασία*, μιά λέξη πού ὁ ἀληθινός μας σοσιαλιστής τήν εἶχε ἀπό τήν ἀρχή στήν ἄκρη τῶν χειλιῶν, ἀλλά δέν τόλμησε νά τήν προφέρει παρά ὕστερα ἀπό τήν κατάλληλη θεμιτοποίηση. Ἡ ἐργασία κατασκευάζεται ἀπό τίς ἀπλές καί ἀφηρημένες ἔννοιες ἀνθρώπου καί φύση καί γι' αὐτό προσδιορίζεται κι αὐτή μ' ἓναν τρόπο πού ἐξίσου ταιριάζει καί δέν ταιριάζει σ' ὄλες τίς βαθμίδες ἀνάπτυξης τῆς ἐργασίας.

«Ἐργασία εἶναι *ἐπομένως* κάθε συνειδητή δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, πού μ' αὐτήν ὁ ἀνθρώπος προσπαθεῖ νά ὑποτάξει τή φύση πνευματικά καί ὕλικά στήν κυριαρχία του, νά τή χρησιμοποιήσει σά συνειδητή ἀπόλαυση τῆς ζωῆς του γιά πνευματική ἢ σωματική ἱκανοποίησή του.» (στό ἴδιο)

Ἐφιστοῦμε ἀπλῶς τήν προσοχή στό λαμπρό συμπέρασμα:

«Ὅταν ὁ ἀγώνας αὐτός ἐμφανίζεται σά συνειδητή δραστηριότητα, ὀνομάζεται ἐργασία — ἐργασία εἶναι *ἐπομένως* ἡ συνειδητή δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου», κτλ.

Αὐτή τή βαθιὰ κρίση τήν ὀφείλουμε στήν «πολική ἀντίθεση».

Ἄς ξαναθυμηθοῦμε τήν πιό πάνω θέση τοῦ Σαίν-Σιμόν γιά τήν «ἐλεύθερη ἀνάπτυξη ὄλων τῶν ἱκανοτήτων». Ἄς θυμηθοῦμε ταυτόχρονα ὅτι ὁ Φουριέ ἤθελε ν' ἀντικαταστήσει τή σημερινή «ἀποκρουστική ἐργασία» μέ τήν «ἐλκυστική ἐργασία». Στήν «πολική ἀντίθεση» ὀφείλουμε τήν ἀκόλουθη αἰτιολόγηση κι ἐξήγηση τούτων τῶν θέσεων:

«Ἐπειδή *ὁμως*» (αὐτή τό «ὁμως» σημαίνει ὅτι δέ γίνεται ἐδῶ καμμιά σύνδεση) «ἡ *ζωή* σέ κάθε *ἐκφάνση*, ἄσκηση καί ἔκφραση τῶν δυνάμεων καί ἱκανοτήτων της, πρέπει νά ὀδηγεῖ στήν ἀπόλαυση, τήν ἱκανοποίηση, *ἐπεταί* ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἐργασία *πρέπει* νά εἶναι μιά ἔκφραση καί μιά ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπινων ἱκανοτήτων καί νά προσφέρει ἀπόλαυση, ἱκανοποίηση καί εὐτυχία. Ἡ ἴδια ἡ ἐργασία *πρέπει*, *συνεπῶς*, νά γίνεται μιά *ἐλεύθερη* ἔκφραση τῆς ζωῆς καί, ἔτσι, μιά ἀπόλαυση.» (στό ἴδιο)

Ἐδῶ ὁ συγγραφέας δείχνει αὐτό πού εἶχε ὑποσχεθεῖ στόν πρόλογο τῶν «*Χρονικῶν τῆς Ρηνανίας*», δηλαδή «ὡς ποιό σημεῖο ἡ γερμανική κοινωνική ἐπιστήμη, στή μέχρι τώρα ἀνάπτυξή της, διαφέρει ἀπό τή γαλλική καί τήν ἀγγλική» καί τί σημαίνει «παρουσιάζω ἐπιστημονικά τή θεωρία τοῦ κομμουνισμοῦ».

Είναι δύσκολο να ξεσκεπάσουμε σε τούτες τις λιγοστές γραμμές όλα τα όλισθήματα λογικής, δίχως να γίνουμε ανιαροί. Πριν απ' όλα οι στραβομάρες έναντι της τυπικής λογικής.

Ο συγγραφέας, για ν' αποδείξει ότι η εργασία, μιά έκφραση της ζωής, πρέπει να φέρνει απόλαυση, υποθέτει ότι η ζωή πρέπει να φέρνει απόλαυση σε οποιαδήποτε έκφρασή της, κι από δω βγάζει τό συμπέρασμα ότι η ζωή πρέπει να φέρνει απόλαυση και με τήν έκφρασή της σάν εργασία. Ο συγγραφέας μας δεν ικανοποιείται με τούτη τήν παραφραστική μετατροπή ενός αίτηματος σε συμπέρασμα, αλλά φτιάχνει λαθεμένα και τό συμπέρασμα. Από τό γεγονός ότι «η ζωή σ' οποιαδήποτε έκφρασή της πρέπει να οδηγεί στην απόλαυση», προκύπτει γι' αυτόν ότι η εργασία, πού είναι μιά από τις εκφάνσεις της ζωής, «πρέπει να είναι ή ίδια μιά έκφραση και μιά ανάπτυξη τών ανθρώπινων ικανοτήτων», δηλαδή και πάλι τής ζωής. Πρέπει δηλαδή να είναι αυτό πού είναι. Τί θά μπορούσε να έκανε ή εργασία για να μὴν είναι μιά «έκφραση τών ανθρώπινων ικανοτήτων;» Άλλά αυτό δεν είναι αρκετό. Επειδή πρέπει να είναι έτσι ή εργασία, «πρέπει» «έπομένως» να είναι έτσι ή και ακόμα καλύτερα: επειδή «πρέπει να είναι μιά έκφραση και μιά ανάπτυξη τών ανθρώπινων ικανοτήτων», πρέπει επομένως να γίνει κάτι έντελώς διαφορετικό, δηλαδή «μιά ελεύθερη έκδήλωση τής ζωής», πράγμα για τό όποιο δεν έγινε καθόλου λόγος ως τώρα. Κι ενώ πίο πάνω ο συγγραφέας συνήγαγε απευθείας από τό αίτημα τής απόλαυσης τής ζωής, τό αίτημα τής εργασίας ως απόλαυσης, τό τελευταίο τούτο αίτημα παρουσιάζεται τώρα ως μιά συνέπεια του νέου αίτηματος τής «ελεύθερης έκφρασης τής ζωής με τήν εργασία».

Όσο για τό περιεχόμενο αυτής τής θέσης, δεν μπορούμε να καταλάβουμε γιατί ή εργασία δεν υπήρξε πάντοτε αυτό πού πρέπει να είναι και γιατί πρέπει να γίνει αυτό τό πράγμα τώρα, ή γιατί πρέπει να γίνει κάτι πού ως τώρα δεν υπήρχε ανάγκη να γίνει. Άλλά, φυσικά, ως τώρα ή ουσία του ανθρώπου και ή πολιική αντίθεση μεταξύ ανθρώπου και φύσης δεν είχαν ακόμα εξηγηθεί.

Άκολουθεί μιά «έπιστημονική αιτιολόγηση» τής κομμουνιστικής θέσης για τήν κοινή ιδιοκτησία τών προϊόντων τής εργασίας:

«Τό προϊόν τής εργασίας *δμως*» (αυτό τό νέο «δμως» έχει τό ίδιο νόημα με κείνο του πίο πάνω) «πρέπει ταυτόχρονα να υπηρετεί τήν ευτυχία του ατόμου, του εργαζόμενου ατόμου και τή γενική ευτυχία. Αυτό γίνεται με τήν αμοιβαιότητα, με τήν αμοιβαία συμπλήρωση όλων τών κοινωνικών δραστηριοτήτων.» (στό ίδιο)

Ἡ φράση αὐτή δέν εἶναι παρά ἓνα ἀντίγραφο —πού ἔγινε ἀσαφές μέ τήν εἰσαγωγή τῆς λέξης «εὐτυχία»— τῶν ἐγκωμίων πού πλέκονται στό συναγωνισμό καί στόν καταμερισμό τῆς ἐργασίας σ' ἓνα ὁποιοδήποτε βιβλίο πολιτικῆς οἰκονομίας.

Τέλος, ἡ φιλοσοφική αἰτιολόγηση τῆς γαλλικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας:

«Ἡ ἐργασία, σά μιὰ ἐλεύθερη δραστηριότητα, πολύ ἀπολαυστική καί πού δίνει ἰκανοποίηση, ὑπηρετώντας ταυτόχρονα καί τό γενικό καλό, εἶναι ἡ βάση τῆς *ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας*.» (σ. 165)

Ἐφόσον ὁμως ἡ ἐργασία *ὀφείλει καί πρέπει* πρῶτα νά γίνει «μιὰ ἐλεύθερη δραστηριότητα πολύ ἀπολαυστική κτλ.», κι ἐπομένως δέν εἶναι ἀκόμα, θά ἔπρεπε μάλλον νά ἀναμένεται, *ἀντίστροφα*, ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας νά εἶναι ἡ βάση τῆς «ἐργασίας σά μιᾶς πολύ ἀπολαυστικῆς δραστηριότητος». Ἀλλά ἡ *ἐννοια* ἐργασία σάν τέτοια δραστηριότητα εἶναι ὑπερκετή γιά τό συγγραφέα μας.

Στό τέλος τοῦ ἄρθρου του, πιστεύει πῶς ἔχει φτάσει σέ «πορίσματα». Αὐτά τά «ἀγκωνάρια» κι αὐτά τά «πορίσματα», μαζί μέ τούς ἄλλους ὄγκους γρανίτη πού βρίσκονται στά «Εἰκοσιένα φύλλα», στό «Βιβλίο τοῦ πολίτη» καί στά «Νέα Ἀνέκδοτα»¹, συνθέτουν τό βράχο, πού πάνω του ὁ *ἀληθινός σοσιαλιστής*, ἤ, μέ τό ἄλλο ὄνομά του, *ἡ γερμανική κοινωνική φιλοσοφία*, θά χτίσει τήν Ἐκκλησία της.

Μέ τήν εὐκαιρία θ' ἀκούσουμε μερικούς ἀπό τούς ὕμνους, μερικά ἀποσπάσματα τοῦ *cantique allégorique hébraïque et mystique*², πού ψάλλονται σέ τούτη τήν ἐκκλησία.

1. Πρόκειται ἐδῶ γιά τή συλλογή «Νέα Ἀνέκδοτα», πού ἐκδόθηκε στά τέλη Μαΐου 1845 στό Ντάρμστατ. Ὁ τόμος περιεῖχε δημοσιογραφικά ἄρθρα τῶν Μόζες Χέσς, Κάρλ Γρύν, Ὅττο Λύνινγκ κ.ἄ., ἄρθρα πού εἶχε ἀπαγορέψει ἡ λογοκρισία καί πού τά περισσότερα εἶχαν γραφτεῖ στό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1844. Πολύ σύντομα μετά τήν ἐκδοση αὐτοῦ τοῦ τόμου, ὁ Μάρξ κι ὁ Ἐγκελς διατύπωσαν —ὅπως βγαίνει ἀπό μιάν ἐπιστολή πρὸς τόν Χέσς— μιὰ σειρά πολύ κριτικῶν παρατηρήσεων, πού ἀφοροῦσαν τό περιεχόμενό του.

2. Ἑβραϊκός καί μυστικός ἀλληγορικός ὕμνος.

IV
ΚΑΡΑ ΓΚΡΥΝ:
«ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ
ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΒΕΛΓΙΟ»
(Ντάρμστατ 1845)

ἢ
Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ

«Πραγματικά, ἂν δέν ἐπρόκειτο ἐδῶ νά ἐπισημάνουμε μίαν δλόκληρη συμμορία... θά πετούσαμε τήν πέννα... Καί τώρα αὐτή βαδίζει» (ἢ «*Ἱστορία τῆς κοινωνίας*» τοῦ Μούντ) «μέ τήν ἴδια προπέτεια μπροστά στό μεγάλο ἀναγνωστικό κοινό, πού ἀδράχνει πειναλέα ὅ,τι ἔχει στήν προμετωπίδα τή λέξη *κοινωνικός*, διότι ἕνα ἀλάθευτο ἔνστικτο τοῦ λέει ποιὰ μυστικά τοῦ μέλλοντος βρίσκονται κρυμμένα μέσα σέ τούτη τή λεξούλα. Διπλή εὐθύνη τοῦ συγγραφέα, διπλός σωφρονισμός τοῦ ἀξίζει, ἂν καταπιάστηκε ἀπρόσκλητος μέ τό ἔργο!»

«Δέ θέλουμε σώνει καί καλά νά ἔρθουμε σέ ἀντιδικία μέ τόν κ. Μούντ, γιά τό ὅτι δέν ξέρει τίποτε ἄλλο ἀπό τίς πραγματικές ἐπιτεύξεις τῆς γαλλικῆς καί ἀγγλικῆς κοινωνικῆς φιλολογίας ἔξω ἀπό ἐκεῖνα πού τοῦ ἀποκάλυψε ὁ κύριος *Α. Στάιν*, τοῦ ὁποῦ το βιβλίο μποροῦσε νά ἐκτιμηθεῖ τότε πού ἐκδόθηκε... Ἄλλά τό νά φτιάχνεις σήμερα... φράσεις γιά τόν Σαίν-Σιμόν, τό νά λές γιά τόν Μπαζάρ καί τόν Ἄνφαντέν ὅτι ἀποτελοῦν δυό κλάδους τοῦ σαιν-σιμονισμού, τό νά μιᾶς κατόπι γιά τόν Φουριέ, τό νά παπαγαλίζεις γιά τόν Προυντόν διάφορες κουταμάρες κτλ!... Ὡστόσο εὐχαρίστως θά κλείναμε ἕνα μάτι, ἂν τουλάχιστον ἡ γένεση τῶν κοινωνικῶν ιδεῶν παρουσιαζόταν μέ τρόπο προσωπικό καί νέο.»

Μέ τούτη τήν ἀγέρωχη, ραδαμάνθεια¹ ἀπόφαση ἀρχίζει ὁ κύριος Γκρύν («*Νέα Ἀνέκδοτα*», σ. 122, 123) μιά κριτική τῆς «*Ἱστορίας τῆς κοινωνίας*» τοῦ Μούντ.

Πόσο θά σαστίσει ὁ ἀναγνώστης ἀπό τό καλλιτεχνικό ταλέντο τοῦ κ. Γκρύν, πού κάτω ἀπό τό προαναφερθέν προσωπεῖο ἔκρυβε μόνο μίαν αὐτοκριτική τοῦ ἴδιου τοῦ βιβλίου του, τότε ἀγέννητου ἀκόμα.

Ὁ κ. Γκρύν μᾶς προσφέρει τό διασκεδαστικό θέαμα μιᾶς συγχώνευσης τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τή νεαρή γερμανική φιλολογία. Τό βιβλίο αὐτό εἶναι γραμμένο σέ μορφή ἐπιστολῶν πρὸς μιά κυρία. Ὁ ἀναγνώστης μαντεύει ἤδη ἀπ' αὐτές ὅτι οἱ βαθυστόχαστοι θεοὶ τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ σουλατσάρουν ἐδῶ στεφανωμένοι μέ ρόδα καί μύρτα τῆς «νεαρῆς λογοτεχνίας». Ἄς μαζέψουμε ἀμέσως μερικά ρόδα:

«Ἡ *Καρμανιόλα* στριφογυρνοῦσε μέσα στό κεφάλι μου... ὅπως ὅποτε ὅμως εἶναι φοβερό τό ὅτι στό κεφάλι ἑνός Γερμανοῦ συγγραφέα ἢ *Καρμανιόλα* — ἀκόμα κι ἂν δέν ἔχει ἐκεῖ τή μόνιμη κατοικία της — μπορεῖ νά σταματήσει τουλάχιστον γιά νά πάρει τό πρόγευμά της.» (σ. 3)

«Ἄν εἶχα ἐδῶ τόν γερο-Χέγκελ, θά τόν τσάκωνα ἀπό τ' αὐτιά: Πῶς! ἢ φύση εἶναι λοιπόν ἡ ἑτερότητα τοῦ πνεύματος; Ἔ, τί λές νυχτοφύλακα;» (σ. 11)

«Οἱ Βρυξέλλες παριστάνουν κατά κάποιον τρόπο τή γαλλική Συμβατική: ἔχουν ἓνα κόμμα ὄρεινό κι ἓνα κόμμα πεδινό.» (σ. 24)

«Ἡ Λυονβούργεια στέππα τῆς πολιτικῆς.» (σ. 80)

«Ἡ πολύχρωμη, ποιητική, ἀσυνεπής, ἀπίστευτη χρυσαλλίδα.» (σ. 82)

«Τό φιλελευθερισμό τῆς Παλινόρθωσης, τόν τεράστιο κάκτο, πού σάν παρασιτικό φυτό τυλίγεται γύρω ἀπό τίς ἔδρες τῆς Βουλῆς.» (σ. 87, 88)

Τό ὅτι ὁ κάκτος δέν εἶναι οὔτε τεράστιος οὔτε «παρασιτικό φυτό», δέ χαλάει καθόλου τήν ὡραία τούτη εἰκόνα, ὅπως κι ἡ προηγούμενη δέ χάνει τίποτε ἀπό τό ὅτι δέν ὑπάρχουν «πολύχρωμες», «ποιητικές» ἢ «ἀσυνεπεῖς» χρυσαλλίδες ἢ κουκούλια.

«Ἐγώ ὁ ἴδιος ὅμως ἀμύνομαι μέσα σέ τοῦτα τά κύματα» (τῶν ἐφημερίδων καί τῶν δημοσιογράφων στήν κυβέρνηση Μονπανσιέ) «σάν

1. *Ραδάμανθος* — τύπος ἑνός ἀτεγκτου δικαστῆ τοῦ Ἄδη ἀπό τήν ἑλληνική μυθολογία.

Ένας άλλος Νώε, πού ξαπολύει τά περιστέρια του γιά νά δεῖ ἄν χτίζονται πουθενά καλύβες ἢ ἄν μπορεῖ νά φυτέψει κάπου κλήμα, ἄν εἶναι δυνατό νά κλείσει μέ τούς ὀργισμένους θεούς κάποια λογική συμφωνία.» (σ. 259)

Ὁ κύριος Γκρύν μιλάει βέβαια ἐδῶ γιά τή δράση του σάν ἀνταποκριτή ἔφημερίδας.

«Ὁ Καμίγ Ντεμουλέν ἦταν ἓνας ἄνθρωπος. Ἡ Συντακτική ἀποτελιόταν ἀπό φιλισταίους. Ὁ Ροβεσπιέρρος ἦταν ἓνας ἐνάρετος μαγνητιστής. Ἡ νεώτερη ἱστορία εἶναι, κοντολογίς, ὁ ἀγῶνας ζωῆς ἢ θανάτου ἐνάντια στούς ἐρίσιους¹ καί τούς μαγνητιστές !!!» (σ. 311)
«Ἡ εὐτυχία εἶναι ἓνα σύν, ἀλλά ἓνα σύν στή χιοστή δύναμη.» (σ. 203)

Ἔτσι ἡ εὐτυχία = +^x, ἓνας τύπος πού βρίσκεται μόνο στά αἰσθητικά μαθηματικά τοῦ κυρίου Γκρύν.

«Τί εἶναι ἄραγε ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας; Καί οἱ λαοί ἀπάντησαν στή Σφίγγα μέ χίλιες φωνές ἔφημερίδας... Ἡ Γαλλία τραγουδάει τή στροφή, ἡ Γερμανία τήν ἀντιστροφή, ἡ παλιά μυστικιστική Γερμανία.» (σ. 259)

«Ἡ βόρεια Ἀμερική μοῦ εἶναι πιό ἀντιπαθητική ἀπό τόν παλιό κόσμο, γιατί τοῦτος ὁ ἐγωισμός τοῦ μπακαλόκοσμου ἔχει τό κόκκινο χρῶμα μιᾶς προκλητικῆς υἱείας... γιατί ἐκεῖ ὅλα εἶναι τόσο ἐπιφανειακά, τόσο ἄρριζα, σχεδόν θά ἔλεγα ἐπαρχιώτικα... Ἐσεῖς ὀνομάζετε τήν Ἀμερική νέο κόσμο· εἶναι ὁ παλιότερος ἀπ' ὅλους τούς παλιούς. Τ' ἀποφῶρια μας ἔχουν ἐκεῖ μεγάλη πέραση.» (σ. 101, 324)

Ὡς τώρα ξέραμε μόνο πῶς οἱ ἀφόρετες γερμανικές κάλτσες φοριοῦνται ἐκεῖ, ἄν καί εἶναι πολύ ἄσκημες γιά «νά ἔχουν πέραση».

«Ὁ στέρεος ἀπό τήν ἄποψη τῆς λογικῆς γιγαντισμός αὐτῶν τῶν θεσμῶν.» (σ. 461)

Ἄν τοῦτα τά λούλουδα δέν ξανοίγουν τήν καρδιά σου,
Τότε «ἄνθρωπος» δέν ἀξίζει νᾶναι τ' ὀνομά σου!²

1. Μπακάληδες.

2. Τροποποιημένο ἀπόσπασμα τοῦ «Μαγεμένου αὐλοῦ» τοῦ Μότσαρτ.

Τί χαριτωμένη κατεργαριά! Τί προκλητική αφέλεια! Τί ήρωικο ανάσκαλεμα τῆς αἰσθητικῆς! Τί νωχέλεια καί μεγαλοφυΐα ἀντάξια ἑνός Χάινε!

Ἐξαπατήσαμε τόν ἀναγνώστη. Ἡ λογοτεχνία τοῦ κυρίου Γκρύν δέ στολίζει τήν ἐπιστήμη τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ· ἡ ἐπιστήμη εἶναι μόνο τό παραγέμισμα ἀνάμεσα σέ τοῦτες τίς λογοτεχνικές μωρολογίες. Ἀποτελεῖ, νά ποῦμε, τό «κοινωνικό» τους «φόντο».

Σ' ἕνα ἄρθρο τοῦ κυρίου Γκρύν: «Ὁ Φώϋερμπαχ καί οἱ σοσιαλιστές» (Γερμανικό βιβλίο τοῦ πολίτη», σ. 74) βρίσκεται ἡ ἀκόλουθη σκέψη:

«Ὅταν νοματίζεις τόν Φώϋερμπαχ, ἔχεις νοματίσει ὀλόκληρο τό ἔργο τῆς φιλοσοφίας ἀπό τόν Βάκωνα τοῦ Βέριουλαμ μέχρι σήμερα, ταυτόχρονα ἔχεις πει ἔτσι, τί θέλει καί τί σημαίνει σέ τελευταία ἀνάλυση ἡ φιλοσοφία, ἔχεις τόν *ἄνθρωπο* σάν τελευταῖο ἀποτέλεσμα τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἐπιπλέον, προχωρᾷς *πίο σίγουρα*, ἐπειδή προχωρᾷς *πίο βαθυστόχαστα*, στό ἔργο, παρά ἄν φέρνεις ἐπί τάπητος τό μισθό, τό συναγωνισμό, τήν ἐλαττωματικότητα τῶν Συνταγμάτων καί τῶν πολιτευμάτων... Κερδίσαμε τόν *ἄνθρωπο*, τόν ἄνθρωπο πού ἔχει ἀπαλλαγῆ ἀπό τή θρησκεία, ἀπό τίς νεκρές ἰδέες, ἀπό κάθε τι πού τοῦ εἶναι ξένη οὐσία μαζί μέ ὄλες τίς ἐφαρμογές τῆς στήν πράξη, κερδίσαμε τόν *καθαρό, ἀληθινό ἄνθρωπο*».

Αὐτή καί μόνη ἡ φράση μᾶς φωτίζει πλήρως γιά τό εἶδος τῆς «σιγουριάς» καί τῆς «ἐμβρίθειας» πού μποροῦμε νά βροῦμε στόν κύριο Γκρύν. Δέν ἀσχολεῖται μέ μικροζητήματα. Ὀπλισμένος μέ τήν ἀκλόνητη πίστη στά πορίσματα τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας, ὅπως ἐκτίθενται ἀπό τόν Φώϋερμπαχ, δηλαδή ὅτι «ὁ *ἄνθρωπος*», ὁ «καθαρός, ἀληθινός ἄνθρωπος» εἶναι ὁ τελικός σκοπός τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι ἡ ἐξωτερικευμένη ἀνθρώπινη οὐσία, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη οὐσία εἶναι ἡ ἀνθρώπινη οὐσία καί τό μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων· ὀπλισμένος καί μέ τίς ἄλλες ἀλήθειες τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλισμοῦ (βλέπε *πίο πάνω*), ὅτι καί τό χρῆμα, ἡ μισθωτή ἐργασία κτλ. εἶναι ἐξωτερικεύσεις τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, ὅτι ὁ γερμανικός σοσιαλισμός εἶναι ἡ πραγμάτωση τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας καί ἡ θεωρητική ἀλήθεια τοῦ ξένου σοσιαλισμοῦ καί κομμουνισμοῦ κτλ. — ὁ κύριος Γκρύν ἀναχωρεῖ γιά τίς Βρυξέλλες καί τό Παρίσι μέ ὄλη τήν αὐταρέσκεια τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

Τά ἰσχυρά σαλπίσματα τοῦ κυρίου Γκρύν, γιά ἐγκωμιασμό τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ καί τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, ξεπερνοῦν ὄλα ὄσα παρουσίασαν ἄνω σέ τοῦτο τό θέμα οἱ ὁμόδοξοί του. Ὅσον ἀφορᾷ τόν

ἀληθινό σοσιαλισμό, αὐτά τὰ ἐγκώμια ἔρχονται, ὀλοφάνερα, ἀπό τήν καρδιά. Ἡ μετριοφροσύνη τοῦ κυρίου Γκρύν δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά προφέρει οὔτε μιά φράση πού νά μήν τήν ἔχει ἀποκαλύψει ἤδη πρὶν ἀπ' αὐτόν ἕνας ἄλλος ἀληθινός σοσιαλιστής, στά «Εἰκοσιένα φύλλα», στό «Βιβλίο τοῦ πολίτη» καί στά «Νέα Ἀνέκδοτα». Μάλιστα, ὀλόκληρο τό βιβλίο του δέν ἔχει ἄλλο σκοπό ἀπό τό νά παραγεμίσει ἕνα περίγραμμα τοῦ γαλλικοῦ κοινωνικοῦ κινήματος, πού δίνει ὁ Χέσς στά «Εἰκοσιένα φύλλα» (σ. 74-88) καί ν' ἀνταποκριθεῖ ἔτσι σέ μιάν ἀνάγκη ἐκφρασμένη στό ἴδιο ἔργο, στή σ. 88¹. Ὅσον ἀφορᾷ ὁμως τὰ ἐγκώμια γιά τή γερμανική φιλοσοφία, αὐτή πρέπει νά τοῦ εἶναι ἀκόμα περισσότερο εὐγνώμων πού τή γνωρίζει λιγότερο. Ἡ ἐθνική περηφάνεια τῶν ἀληθινῶν σοσιαλιστῶν, ἡ περηφάνεια γιά τή Γερμανία σάν τήν πατρίδα «τοῦ Ἀνθρώπου», τῆς «οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου», σέ διάκριση ἀπό τίς ἄλλες βέβηλες ἐθνότητες, φτάνει σ' αὐτόν τό κορυφαῖο σημεῖο της. Δίνουμε ἀμέσως μερικά δείγματα:

«Θά ἤθελα ὥστόσο νά ξέρω ἂν ὄλοι αὐτοί, Γάλλοι καί Ἄγγλοι, Βέλγοι καί Βορειοαμερικανοί, θά ἔπρεπε ν' ἀρχίσουν νά διδάσκονται ἀπό μᾶς.» (σ. 28)

Αὐτό τώρα θ' ἀναπτυχθεῖ λεπτομερῶς:

«Οἱ Βορειοαμερικανοί μοῦ φαίνονται πολύ πεζοί καί, παρ' ὄλη τή νομική τους ἐλευθερία, πρέπει νά μάθουν τό σοσιαλισμό μόνον ἀπό μᾶς.» (σ. 101)

Ἰδιαίτερα ἀπό τό 1829, ἀπό τότε πού ἔχουν μιά δική τους σοσιαλιστική-δημοκρατική σχολή, τήν ὁποία καταπολεμοῦσε ἤδη ἀπό τό 1830 ὁ Ἀμερικανός οἰκονομολόγος Κοῦπερ.

«Οἱ Βέλγοι δημοκράτες! Μήπως πιστεύεις πῶς ἔφτασαν στό μισό τῆς ἀπόστασης πού διανύσαμε ἐμεῖς οἱ Γερμανοί; Χρειάστηκε ξανά νά τσακωθῶ μ' ἕναν ἀπ' αὐτούς, πού θεωρεῖ τήν πραγμάτωση τῆς ἐλεύθερης ἀνθρωπότητας σά μιά χίμαιρα!» (σ. 28)

Ἐδῶ ἡ ἐθνικότητα «τοῦ Ἀνθρώπου», τῆς «οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου», τῆς «ἀνθρωπότητας» παίρνει ὕφος ἀπέναντι στήν βελγική ἐθνικότητα.

«Ἐσεῖς οἱ Γάλλοι ἀφήστε ἡσυχο τόν Χέγκελ, ὥσπου νά τόν καταλάβετε.» (Νομίζουμε πῶς ἡ κατά τὰ ἄλλα πολύ ἀδύνατη κριτική τῆς

1. Βλ. Moses Hess, «Socialismus und Communismus».

φιλοσοφίας του Δικαίου από τον Λερμινιέ¹ δείχνει περισσότερη κατανόηση απ' ότιδήποτε έχει γράψει ο κύριος Γκρύν είτε με το όνομά του είτε qua² «Έρνστ φον ντερ Χάιντε»). «Μήν πίνετε καφέ και κρασί έναν ολόκληρο χρόνο· μήν εξάπτεσθε από κανένα συνταρακτικό πάθος· αφήστε τον Γκιζώ να κυβερνά και την Άλγερία να περιέλθει υπό την κυριαρχία του Μαρόκου» (πώς θα μπορούσε ποτέ να περιέλθει ή Άλγερία υπό την κυριαρχία του Μαρόκου, κι αν ακόμα οι Γάλλοι παραιτούνταν από αυτό!)· «μείνετε σε μία σοφίτα και μελετήστε τη «Λογική» μαζί και τη «Φαινομενολογία». Κι όταν, τέλος, ύστερα από ένα χρόνο κατεβείτε στους δρόμους ισχυροί, και με τα μάτια κοκκινισμένα σκοντάψετε πάνω σε κάποιο δανδή ή σε κάποιο δημόσιο κήρυκα, μήν ξεγελαστήτε. Γιατί στο μεταξύ έχετε γίνει μεγάλοι και δυνατοί άνθρωποι, το πνεύμα σας θα μοιάζει με μία δρυ που την τρέφουν θαυματουργοί» (!) «χυμοί· δ,τι παρατηρείτε, σ'ας αποκαλύπτει τίς πιο μυστικές του αδυναμίες· αν και είστε πλασμένα πνεύματα, εισδύετε στον πυρήνα της φύσης· το βλέμμα σας είναι φονικό, ο λόγος σας μετακινεί βουνά, ή διαλεκτική σας είναι πιο κοφτερή κι από την πιο κοφτερή λαιμητόμο. Παρουσιάζεστε στο Hôtel de Ville³ και πάει ή αστική τάξη· πορεύεστε προς το Palais Bourbon⁴, κι αυτό πέφτει σε κομμάτια, κι ολόκληρη ή Βουλή του διαλύεται σ' ένα nihilum album⁵. 'Ο Γκιζώ εξαφανίζεται, από τον Λουδοβίκο - Φίλιππο δέν απομένει παρά ένα ιστορικό σχήμα, κι απ' όλα ταυτα τα αφανισμένα στοιχεία υψώνεται νικήτρια και περήφανη ή απόλυτη ιδέα της ελεύθερης κοινωνίας. Δίχως άστεία, τον Χέγκελ δέν μπορείτε να τον νικήσετε, αν δέ γίνετε ό ίδιος προηγούμενα Χέγκελ. 'Οπως είπα και πιο πάνω: ή αγαπημένη του Μόορ δέν μπορεί να πεθάνει παρά μόνο από τό χέρι του Μόορ⁶.» (σ. 115, 116)

‘Ο καθένας θά νιώσει ν’ ανεβαίνει στη μύτη του τό λογοτεχνικό άρω-

1. Lermnier, «Philosophie du Droit» («Φιλοσοφία του δικαίου»).

2. Σάν. Έδω: με τό ψευδώνυμο.

3. Hôtel de Ville – Δημαρχείο, έδω τό Δημαρχείο του Παρισιού.

4. Palais Bourbon – τό κτίριο του γαλλικού Κοινοβουλίου που βρίσκεται στο Quai d'Orsay, στο Παρίσι. Τό μέγαρο βρισκόταν στην κατοχή των Βουρβόνων ως την Έπανάσταση και τό 1790 κηρύχτηκε έθνική ιδιοκτησία. Στην περίοδο της Παλινόρθωσης άρχισε να συνεδριάζει έδω ή Βουλή.

5. Γκρίζο τίποτα.

6. 'Από τους «Ληστές» του Σίλλερ.

μα πού περιβάλλει αυτές τις φράσεις του αληθινού σοσιαλισμού. Ὁ κύριος Γκρύν, όπως δλοι οἱ αληθινοὶ σοσιαλιστές, δέν ξεχνάει νά παρουσιάσει ξανά τὰ ἀερολογήματα γιά τήν ἐπιπολαιότητα τῶν Γάλλων.

«Εἶμαι πράγματι καταδικασμένος, κάθε φορά πού πλησιάζω στό γαλλικό πνεῦμα, νά τό βρίσκω ἀνεπαρκές καί ἐπιφανειακό.» (σ. 371)

Ὁ κύριος Γκρύν δέ μᾶς κρύβει πώς σκοπός τοῦ βιβλίου του εἶναι νά ἐξάρει τό γερμανικό σοσιαλισμό ὡς τήν κριτική τοῦ γαλλικοῦ.

«Ὁ συρφετός τῆς γερμανικῆς καθημερινῆς λογοτεχνίας λέει γιά τίς δικές μας σοσιαλιστικές προσπάθειες ὅτι εἶναι μίμηση τῶν γαλλικῶν διαστροφῶν. Ὡς τώρα κανένας δέ θεώρησε ὅτι ἄξιζε νά δοθεῖ σ' αὐτό μιά ἀπάντηση. Αὐτός ὁ συρφετός θά πρέπει νά ντρέπεται — ἂν ἔχει κάποιο αἶσθημα ντροπῆς — δταν διαβάσει *τοῦτο τό βιβλίο*. Φαίνεται πώς δέν τοῦ πέρασε κἄν ἀπό τό μυαλό πώς ὁ *γερμανικός σοσιαλισμός εἶναι ἡ κριτική τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλισμοῦ*, ὅτι κάθε ἄλλο παρά θεωρεῖ τοὺς Γάλλους σάν ἐφευρέτες τοῦ νέου *Κοινωνικοῦ συμβολαίου* καί ὅτι, ἀντίθετα, ἀξιώνει ἀπ' αὐτούς νά *ἀρτιωθοῦν μέ τή βοήθεια τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης*. Τή στιγμή αὐτή προετοιμάζεται ἐδῶ στό Παρίσι ἡ ἔκδοση μιᾶς μετάφρασης τῆς «Οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ» τοῦ Φῶϋερμπαχ. Εὐχόμαστε στοὺς Γάλλους νά τοὺς κάνει καλό ἡ γερμανική σχολή! Ὅ,τι κι ἂν προκύψει ἀπό τήν οἰκονομική κατάσταση τῆς χώρας κι ἀπό τόν ἀστερισμό τῆς ντόπιας πολιτικῆς, μόνο ἡ ἀνθρωπιστική κοσμοαντίληψη θά κάνει δυνατή στό μέλλον μιάν *ἀνθρώπινη* ζωή. Ὁ ἀπολιτικός καί ἀξιοκαταφρόνητος γερμανικός λαός, πού δέν εἶναι κἄν λαός, θά ἔχει θέσει τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο γιά τό χτίσιμο τοῦ μέλλοντος.» (σ. 353)

Φυσικά, ἕνας αληθινός σοσιαλιστής, πού βρίσκεται σέ τόσο στενές σχέσεις μέ τήν «οὐσία τοῦ ἀνθρώπου», δέ χρειάζεται νά ξέρει «τί προκύπτει» σέ μιά χώρα «ἀπό τήν οἰκονομική κατάσταση κι ἀπό τόν ἀστερισμό τῆς πολιτικῆς».

Ὁ κύριος Γκρύν, σάν ἀπόστολος τοῦ αληθινού σοσιαλισμοῦ, δέν ἱκανοποιεῖται, όπως οἱ συναπόστολοί του, μέ τό ν' ἀντιπαραθέτει περήφανα τήν παντογνωσία τῶν Γερμανῶν στήν ἀμάθεια τῶν ἄλλων λαῶν. Προσφεύγει στή μακρά πείρα του ὡς ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, πασκίζει νά ἐπιβληθεῖ στοὺς ἀντιπρόσωπους τῶν διαφόρων σοσιαλιστικῶν, δημοκρατικῶν καί κομμουνιστικῶν κομμάτων μέ τόν πιό ἀνυπόληπτο τρόπο ἑνός τυχοδιώκτη καί, ἀφοῦ τοὺς ὀσφρανθεῖ ἀπ' ὄλες τίς μεριές, τοὺς

παρουσιάζεται σάν απόστολος τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ. Δέν τοῦ μένει πιά ἄλλο παρά νά τοῦς νουθετήσει, νά τοῦς μεταβιβάσει τίς πιό βαθειές ἐξηγήσεις γιά τήν ἐλεύθερη ἀνθρωπότητα. Ἡ ὑπεροχή τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ σέ σχέση μέ τά κόμματα τῆς Γαλλίας μετατρέπεται ἐδῶ σέ προσωπική ὑπεροχή τοῦ κυρίου Γκρύν ἀπέναντι στούς ἀντιπρόσωπους αὐτῶν τῶν κομμάτων. Τέλος, αὐτό δίνει τήν εὐκαιρία, ὅχι μόνο νά χρησιμεύει ἡ γαλλική κομματική ἡγεσία σά στυλοβάτης τοῦ κυρίου Γκρύν, ἀλλά καί νά προσαχθοῦν πλῆθος κουτσομπολιά πού ἀποζημιώνουν τό Γερμανό ἐπαρχιώτη γιά τήν ἔνταση πού τοῦ προκάλεσαν οἱ πιό περιεκτικές φράσεις τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

«Μιά πληβειακή ἰλαρότητα φάνηκε σ' ὀλόκληρο τό πρόσωπο τοῦ Κάτς, δταν τόν βεβαίωσα γιά τή μεγάλη μου ἱκανοποίηση ἀπό τήν ὀμιλία του.» (σ. 50)

Ἐπίσης ὁ κύριος Γκρύν ἐνημερώνει ἀμέσως τόν Κάτς γιά τή γαλλική τρομοκρατία καί

«εἶχα τήν εὐτυχία νά κερδίσω τήν ἐπιδοκιμασία τοῦ νέου μου φίλου.» (σ. 51)

Ἐντελῶς διαφορετικῆς σημασίας ἦταν ἡ ἐπίδρασή του στόν *Προυντόν*:

«Εἶχα τήν ἀπέραντη εὐχαρίστηση νά γίνω κατά ἓνα τρόπο ὀ ιδιαίτερος καθηγητής τοῦ ἀνθρώπου πού ἡ ὀξύνοιά του δέν ξεπεράστηκε ἴσως ποτέ ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Λέσσινγκ καί τοῦ Κάντ.» (σ. 404)

Ἐπίσης ὁ *Λουῖ Μπλάν* εἶναι μόνο ὀ «μελαψός νεαρός φίλος του». (σ. 314)

«Ἐρωτοῦσε μέ πολλή περιέργεια ἀλλά καί μέ πολλήν ἄγνοια γιά τήν κατάστασή μας. Ἐμεῖς οἱ Γερμανοί γνωρίζουμε» (;) «τίς γαλλικές συνθήκες σχεδόν τόσο καλά ὀσο καί οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι ἢ τουλάχιστο τή μελετοῦμε.» (;) (σ. 315)

Καί γιά τόν «Μπαρμπα-Καμπέ» μαθαίνουμε ὀτι εἶναι «στενοκέφαλος» (σ. 382). Ἐπίσης ὁ κύριος Γκρύν τοῦ βάζει ἐρωτήσεις, γιά τίς ὀποῖες ὀ Καμπέ

«ὀμολόγησε ὀτι δέν τίς εἶχε καί πολύ ἐμβαθύνει. Αὐτό, τό εἶχα παρατηρήσει Ἐγώ» (ὀ Γκρύν) «ἀπό καιρό, κι αὐτό σήμαινε, φυσικά, πῶς ὀλα τελείωσαν, τόσο μἄλλον πού ἡ ἀποστολή τοῦ Καμπέ εἶχε λήξει ἀπό καιρό.» (σ. 381)

Θά δοῦμε ἀργότερα πῶς μπόρεσε ὁ κ. Γκρύν νά δώσει στόν Καμπέ μιὰ νέα «ἀποστολή».

Ἄς σταθοῦμε πρῶτα ιδιαίτερα στό περίγραμμα καί στίς μερικές ξεφτισμένες γενικές ιδέες πού ἀποτελοῦν τό σκελετό τοῦ βιβλίου τοῦ Γκρύν. Καί τοῦτες καί οἱ ἄλλες εἶναι ἀντιγραμμένες ἀπό τόν Χέσς, πού ὁ κύριος Γκρύν τόν παραφράζει γενικά μέ τόν πιό μεγαλοπρεπή τρόπο. Πράγματα πού ἀκόμα καί γιά τόν Χέσς εἶναι ὀλότελα ἀκαθόριστα καί μυστικιστικά, ἀλλά πού στήν ἀρχή —στά «Εἰκοσιένα φύλλα»— εἶναι ἄξια ἀναγνώρισης καί πού ἔγιναν ἀνιαρά καί ἀντιδραστικά μόνο μέ τήν ἀδιάκοπη ἐπανάληψή τους στό «Βιβλίο τοῦ πολίτη», στά «Νέα Ἀνέκδοτα» καί στά «Χρονικά τῆς Ρηνανίας», σέ μιάν ἐποχή πού ἦταν κιόλας ἀπαρχαιωμένα — αὐτά τά πράγματα γίνονται ἐντελῶς ἀνόητα στό στόμα τοῦ κυρίου Γκρύν.

Ὁ Χέσς συνθέτει τήν ἀνάπτυξη τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας — τόν Σαίν-Σιμόν μέ τόν Σέλλινγκ, τόν Φουριέ μέ τόν Χέγκελ, τόν Προυντόν μέ τόν Φώϋερμαχ. Πρβλ. λχ. τά «Εἰκοσιένα φύλλα», σ. 78, 79, 326, 327· τά «Νέα Ἀνέκδοτα», σ. 194, 195, 196, 202 κ. ἔ. (παραλληλισμός μεταξύ Φώϋερμαχ καί Προυντόν, λχ., Χέσς: «Ὁ Φώϋερμαχ εἶναι ὁ Γερμανός Προυντόν» κτλ., «Νέα Ἀνέκδοτα», σ. 202. Γκρύν: «Ὁ Προυντόν εἶναι ὁ Γάλλος Φώϋερμαχ», σ. 404). Αὐτή ἡ σχηματικότητα, μέ τήν ἀνάπτυξη πού τῆς δίνει ὁ Χέσς, ἀποτελεῖ ὀλόκληρη τήν ἐσωτερική συνοχή τοῦ βιβλίου τοῦ κυρίου Γκρύν. Μόνο, πού ὁ κύριος Γκρύν δέν παραλείπει νά διανθίσει λογοτεχνικά τίς φράσεις τοῦ Χέσς. Ἀκόμα καί γκάφες ὀλοφάνερες τοῦ Χέσς, λχ. ὅτι οἱ θεωρητικές ἀναπτύξεις ἀποτελοῦν τό «κοινωνικό φόντο» καί τή «θεωρητική βάση» τῶν πρακτικῶν κινήματων («Νέα Ἀνέκδοτα», σ. 192), ὁ κύριος Γκρύν τίς ἀντιγράφει πιστά. (Λχ. Γκρύν, σ. 264: «Τό κοινωνικό φόντο τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος στό 18^ο αἰώνα... ἦταν τό ταυτόχρονο προῖόν τῶν δύο φιλοσοφικῶν ρευμάτων» — τῶν αἰσθησιοκρατῶν καί τῶν δεϊστών). Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀντιγράφει καί τή γνώμη ὅτι ἀρκεῖ νά μεταφέρεις τόν Φώϋερμαχ στήν πράξη, νά τόν ἐφαρμόσεις στήν κοινωνική ζωή, γιά νά ἔχεις τήν τέλεια κριτική τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Ἄν προσθέσουμε καί τίς ἄλλες κριτικές παρατηρήσεις τοῦ Χέσς γιά τό γαλλικό κομμουνισμό καί ἡσοσιαλισμό, λχ. ὅτι «ὁ Φουριέ, ὁ Προυντόν κ. ἄ. δέν προχώρησαν πιό πέρα ἀπό τήν κατηγορία τῆς μισθωτῆς ἐργασίας» («Βιβλίο τοῦ πολίτη», σ. 40 κ.ἄ.), ὅτι «ὁ Φουριέ ἤθελε νά κάνει εὐτυχισμένο τόν κόσμο μέ ἄλλους συνεταιρισμούς τοῦ ἐγωισμοῦ» («Νέα Ἀνέκδοτα», σ. 196), ὅτι «καί οἱ ἴδιοι οἱ Γάλλοι ριζοσπάστες κομμουνιστές δέν ξεπέρασαν ἀκόμα

τήν αντίθεση ανάμεσα στην εργασία και την απόλαυση, δέν υνώθηκαν ακόμα ως τήν *ένότητα παραγωγής και κατανάλωσης*» κτλ. («Βιβλίο τοῦ πολίτη», σ. 43), ὅτι «ἡ ἀναρχία εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς ἔννοιας τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας» («Εἰκοσιένα φύλλα», σ. 77), κτλ. — ἂν προσθέσουμε κι αὐτά, ἔχουμε στήν τσέπη ὀλόκληρη τήν κριτική πού κάνει στοὺς Γάλλους ὁ κ. Γκρύν. Ἐξω ἀπό τά δσα ἀναφέρθηκαν πῶς πάνω, τό ξεκαθάρισμα τῶν λογαριασμῶν τοῦ κ. Γκρύν μέ τοὺς Γάλλους κομμουνιστές καί σοσιαλιστές διευκολύνεται μέ τίς πατροπαράδοτες φράσεις πού κυκλοφοροῦν στή Γερμανία γιά τή θρησκεία, τήν πολιτική, τήν ἐθνικότητα, τό ἀνθρώπινο καί τό ἀπάνθρωπο, κτλ. κτλ., φράσεις πού μεταβιάστηκαν ἀπό τοὺς φιλόσοφους στοὺς ἀληθινούς σοσιαλιστές.

Δέν ἔχει παρά νά γυρέψει παντοῦ τόν «ἄνθρωπο» καί τή λέξη ἀνθρώπινος καί νά καταδικάζει ὅπου δέν τοὺς βρίσκει. Λχ.: «Ἐσύ εἶσαι πολιτικός, ἄρα εἶσαι στενόμυαλος» (σ. 283). Μέ τόν ἴδιο τρόπο, ὁ κύριος Γκρύν μπορεῖ ν' ἀναφωνήσῃ: «Ἐσύ εἶσαι ἐθνικός, θρησκός, οἰκονομολόγος, ἔχεις ἓνα θεό, ἄρα δέν εἶσαι ἀνθρώπινος, εἶσαι στενόμυαλος». Αὐτό κάνει σ' ὄλο τό βιβλίο. Κι ἔτσι, ἀσκεῖται ριζική κριτική στήν πολιτική, τήν ἐθνικότητα, τή θρησκεία κτλ. καί ταυτόχρονα φωτίζονται ἄρκετα τά χαρακτηριστικά τῶν ἐπικρινόμενων συγγραφέων καί ὁ δεσμός τους μέ τήν κοινωνική ἐξέλιξη.

Βλέπουμε ἤδη ἀπ' αὐτό πῶς ἡ χοντροδουλειά τοῦ κυρίου Γκρύν εἶναι πολύ κατώτερη ἀπό τό βιβλίο τοῦ Στάιν, πού τουλάχιστο προσπάθησε νά παρουσιάσῃ τή σύνδεση μεταξύ τῆς σοσιαλιστικῆς λογοτεχνίας καί τῆς πραγματικῆς ἐξέλιξης τῆς γαλλικῆς κοινωνίας. Δέ χρειάζεται σχεδόν καθόλου νά ἀναφέρουμε ὅτι, τόσο στό ὑπό συζήτηση βιβλίο ὅσο καί στά «Νέα Ἀνέκδοτα», ὁ μικρός Γκρύν κοιτάζει μέ τή μεγαλύτερη ὑπεροψία τόν προκάτοχό του.

Ἄλλά, ἔχει τουλάχιστο ἀντιγράψει σωστά ὁ κύριος Γκρύν τά δσα παρέλαβε ἀπό τόν Χέσς καί τοὺς ἄλλους; Ἐχει εἰσαγάγει τουλάχιστο στό σχῆμα, πού δέχτηκε ἄκριτα καί μέ τυφλή πίστη, τό ἀναγκαῖο ὕλικό; Ἐχει δώσει μιὰ σωστή καί πλήρη ἐκθεση γιά τόν καθένα ἀπό τοὺς σοσιαλιστές συγγραφείς, μέ βάση τίς πηγές; Αὐτές εἶναι, βέβαια, οἱ πῶς χαμηλές ἀξιώσεις πού μπορεῖ κανεὶς νά προβάλλῃ σ' ἓναν ἄνθρωπο ἀπό τόν ὅποιο οἱ Βορειοαμερικανοί καί οἱ Γάλλοι, οἱ Ἄγγλοι καί οἱ Βέλγοι ἔχουν νά διδαχθοῦν, πού ἦταν ὁ ἰδιαίτερος καθηγητής τοῦ Προυντόν καί πού κορδώνεται κάθε στιγμή γιά τή γερμανική σοβαρότητα μπροστά στοὺς ἐπιπόλαιους Γάλλους.

Σαιν-σιμονισμός

Ἄπ' ὄλη τῆ σαιν-σιμονική φιλολογία, ὁ κύριος Γκρύν δέν ἔπιασε στό χέρι οὔτε ἓνα βιβλίο. Οἱ κυριότερες πηγές του εἶναι: πρῖν ἅπ' ὄλα ὁ πολυ-καταφρονημένος *Λόρεντζ*¹ *Στάιν*, ὕστερα ἡ κυριότερη πηγή τοῦ Στάιν, ὁ *Α. Ρεϋμπώ*² (σέ ἀνταπόδοση, στή σ. 260, θέλει νά τιμωρήσει παραδειγματικά τόν κύριο Ρεϋμπώ, καί τόν ἀποκαλεῖ φιλισταῖο· στήν ἴδια σελίδα προσποιεῖται ὅτι τό βιβλίο τοῦ Ρεϋμπώ τοῦ ἔπεσε τυχαῖα στό χέρι πολύ μετά τό ξεκαθάρισμα τῶν λογαριασμῶν του μέ τοὺς σαιν-σιμονιστές) καί κάπου-κάπου ὁ *Α. Μπλάν*. Θά δώσουμε ἀμέσως τήν ἀπόδειξη.

Ἄς δοῦμε πρῶτα τί λέει ὁ κύριος Γκρύν γιά τῆ ζωῆ τοῦ ἴδιου τοῦ Σαίν-Σιμόν.

Οἱ κύριες πηγές γιά τῆ ζωῆ τοῦ Σαίν - Σιμόν εἶναι τὰ ἀποσπάσματα τῆς αὐτοβιογραφίας του στά «Ἔργα τοῦ Σαίν-Σιμόν», πού ἐκδόθηκαν ἀπό τόν Ὀλίβιτε Ροντρίγκες, καί στό «L' Organisateur»³ τῆς 19 Μαΐου 1830.

Ἔχουμε ἐπομένως μπροστά μας ὄλα τὰ κείμενα: 1) τίς πρῶτες πηγές, 2) τόν Ρεϋμπώ, πού τίς συνόψισε, 3) τόν Στάιν, πού χρησιμοποίησε τόν Ρεϋμπώ, 4) τῆ λογοτεχνική ἔκδοση τοῦ κ. Γκρύν.

Κύριος Γκρύν:

«Ὁ Σαίν-Σιμόν συμμετέχει στόν ἀπελευθερωτικό πόλεμο τῶν Ἀμερικανῶν δίχως κανένα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τόν ἴδιο τόν πόλεμο· τοῦ περνάει ἀπό τό μυαλό πῶς οἱ δύο μεγάλοι ὠκεανοί θά μπορούσαν νά ἐνωθοῦν.» (σ. 85)

Στάιν, σ. 143:

«Στήν ἀρχή κατατάχθηκε στό στρατό... καί πῆγε μέ τόν Μπουϊγιέ στήν Ἀμερική... Στόν πόλεμο τοῦτο, πού τῆ σημασία του τήν κατά-

1. Στό πρωτότυπο: Λούντβιχ.

2. Reybaud, «Etudes sur les réformateurs ou socialistes modernes» (Μελέτες γιά τοὺς μεταρρυθμιστές ἢ σύγχρονους σοσιαλιστές).

3. Βλ. τό ἄρθρο «A un Catholique. Sur la vie et le caractère de Saint-Simon» (Πρός ἓναν Καθολικό. Σχετικά μέ τῆ ζωῆ καί τό χαρακτήρα τοῦ Σαίν-Σιμόν) στό προαναφερθέν φύλλο τοῦ «L' Organisateur».

«L' Organisateur» – καθημερινή ἐφημερίδα τῆς σαιν-σιμονιστικῆς σχολῆς. Κυκλοφόρησε στό Παρίσι στά 1829-1831.

λαβε βέβαια... 'Ο πόλεμος, είπε, δέ μ' ενδιέφερε αυτός καθαυτόν, παρά μόνο ο σκοπός αυτού του πολέμου κτλ.»... «'Αφού μάταια πασκίζει νά ξυπνήσει τό ενδιαφέρον του αντιβασιλέα του Μεξικού για τήν κατασκευή μιᾶς μεγάλης διώρυγας πού συνέδεε τούς δύο ὠκεανούς.»

Ρεϋμπώ, σ. 77:

«Soldat de l' indépendance américaine, il servait sous Washington... la guerre, en elle-même, ne m' intéressait pas, dit-il; mais le seul but de la guerre m' intéressait vivement, et cet intérêt m' en faisait supporter les travaux sans répugnance.»¹

'Ο κύριος Γκρύν αντιγράφει μόνο πώς ο Σαίν-Σιμόν δέν εἶχε «κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιά τόν ἴδιο τόν πόλεμο», παραλείπει δμως τό κύριο σημεῖο, δηλαδή τό ενδιαφέρον του γιά τό σκοπό αὐτοῦ τοῦ πολέμου.

'Ο κύριος Γκρύν παραλείπει ἀκόμα ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν θέλησε νά πραγματοποιήσει τό σχέδιό του μέσω τοῦ αντιβασιλέα καί περιορίζει ἔτσι τό σχέδιο σέ μιᾶ σκέτη «ἰδέα». Παραλείπει ἐπίσης νά πει — ἐπειδή ὁ Στάιν τό ὑποδηλώνει μόνο μέ τή χρονολογία — ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν ἔκανε αὐτή τήν πρόταση μόνο «à la raix»².

'Ο κύριος Γκρύν συνεχίζει ἀμέσως:

«'Αργότερα» (πότε;) «καταστρώνει τό σχέδιο γιά μιᾶ γαλλο - ολλανδική ἐκστρατεία στίς ἀγγλικές 'Ινδίες.» (στό ἴδιο)

Στάιν:

«Τό 1785 ταξίδεψε στήν 'Ολλανδία γιά νά καταστρώσει τό σχέδιο μιᾶς κοινῆς γαλλο-ολλανδικῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν ἀγγλικῶν ἀποικιῶν στίς 'Ινδίες.» (σ. 143)

'Ο Στάιν εἶναι ἐδῶ ἀνακριβής καί ὁ Γκρύν τόν αντιγράφει πιστά. Σύμφωνα μέ τόν ἴδιο τόν Σαίν-Σιμόν, ὁ δούκας τοῦ Λά Βαγκυγιόν ἔπεισε τή γαλλική Συνέλευση ν' ἀναληφθεῖ μιᾶ κοινή ἐκστρατεία μέ τή Γαλλία ἐναντίον τῶν ἀγγλικῶν ἀποικιῶν στίς 'Ινδίες. Γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του ὁ

1. «Σά στρατιώτης τῆς ἀμερικάνικης ἀνεξαρτησίας, ὑπηρετοῦσε ὑπό τόν Ουάσιγκτον... ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος δέ μ' ενδιέφερε, εἶπε, ἀλλά μόνο ὁ σκοπός τοῦ πολέμου μ' ενδιέφερε ζωηρά, κι αὐτό τό ενδιαφέρον μ' ἔκανε νά ὑπομένω τίς δυσκολίες του δίχως ἀπέχθεια.»

2. Μετά τήν ὑπογραφή τῆς εἰρήνης.

Σαίν-Σιμόν λέει μονάχα ότι «επί ένα χρόνο καταγίνηκε (poursuivi) με την επεξεργασία αυτού του σχεδίου».

Κύριος Γκρύν:

«Στήν Ίσπανία θέλει να σκάψει μία διώρυγα από τη Μαδρίτη μέχρι τη θάλασσα.» (στό ίδιο)

Ό Σαίν-Σιμόν θέλει να σκάψει μία διώρυγα, τί ανοησία! Πρίν λίγο του είχε περάσει από τό μυαλό, τώρα θέλει. Ό Γκρύν παραποιεί έδω τό γεγονός δχι γιατί, όπως πύ πάνω, αντιγράφει πάρα πολύ πιστά τόν Στάιν, αλλά γιατί τόν αντιγράφει πάρα πολύ επιπόλαια.

Στάιν, σ. 144:

«Έχοντας επιστρέψει στη Γαλλία τό 1786, τήν επόμενη χρονιά κίό-λας πήγε στην Ίσπανία να παρουσιάσει στην Κυβέρνηση ένα σχέδιο για τήν αποπεράτωση μιās διώρυγας από τη Μαδρίτη ως τη θάλασσα.»

Διαβάζοντας επιτροχάδην, ό κύριος Γκρύν μπόρεσε να συναγάγει τήν πύ πάνω φράση του από τη φράση του Στάιν, πού φαίνεται τουλάχιστο να λέει πώς τό σχέδιο κατασκευής και ή ιδέα όλόκληρου του σχεδίου ξεκίνησαν από τόν Σαίν-Σιμόν, ενώ αυτός δέν είχε κάνει τίποτε άλλο από τήν έκπόνηση ενός σχεδίου για τό ξεπέραςμα τών οίκονομικών δυσκολιών πού ανέκυψαν κατά τήν κατασκευή τής διώρυγας, ή όποία είχε αρχίσει από καιρό.

Ρεϋμπώ:

«Six ans plus tard il proposa au gouvernement espagnol un plan de canal qui devait établir une ligne navigable de Madrid à la mer.»¹ (σ. 78)

Τό ίδιο λάθος μέ κείνο του Στάιν.

Σαίν-Σιμόν, σ. XVII:

«Le gouvernement espagnol avait entrepris un canal qui devait faire communiquer Madrid à la mer; cette entreprise languissait parce que ce gouvernement manquait d'ouvriers et d'argent; je me concertai

1. «Έξι χρόνια αργότερα πρότεινε στην Ισπανική κυβέρνηση τό σχέδιο μιās διώρυγας πού θ' άνοιγε έναν πλωτό δρόμο από τη Μαδρίτη ως τη θάλασσα.»

avec M. le conte de Cabarrus, aujourd' hui ministre de finances, et nous présentâmes au gouvernement le projet suivant.»¹ κτλ.

Κύριος Γκρύν:

«Στή Γαλλία κάνει στοχασμούς (spekuliert) σχετικά με τά έθνικά κτήματα.»

Ό Στάιν περιγράφει πρώτα τή στάση τοῦ Σαίν-Σιμόν κατά τήν επανάσταση καί περνᾷ κατόπι στή σπέκουλά του μέ τά έθνικά κτήματα (σ. 144 κ. έ.). Ἐπό ποῦ ὁμοῦς ἄντλησε ὁ κ. Γκρύν τήν ἀνόητη ἔκφραση «Κάνει στοχασμούς σχετικά μέ τά έθνικά κτήματα», ἀντί τοῦ «κάνει σπέκουλα» μέ τά έθνικά κτήματα, μποροῦμε νά τό ἐξηγήσουμε στόν ἀναγνώστη παρουσιάζοντάς του τό πρωτότυπο:

Ρεϋμπώ, σ. 78:

«Revenu à Paris, il tourna son activité vers des spéculations, et trafiqua sur les domaines nationaux.»²

Ό κύριος Γκρύν παρουσιάζει τήν πιό πάνω θέση δίχως καμμιάν αἰτιολόγηση. Δέ μᾶς ἐξηγεῖ γιατί ὁ Σαίν-Σιμόν ἔκανε στοχασμούς σχετικά μέ τά έθνικά κτήματα καί γιατί τό ἀσήμαντο, αὐτό καθαυτό, γεγονός εἶναι σημαντικό στή ζωή του. Ό κύριος Γκρύν θεωρεῖ δηλαδή περιττό ν' ἀντιγράψει ἀπό τόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ τό γεγονός ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν ἤθελε νά ἰδρύσει μιάν ἐπιστημονική σχολή καί μιά μεγάλη βιομηχανική ἐπιχείρηση, πειραματικά, καί ὅτι ἤθελε νά προσποριστεῖ τό ἀναγκαῖο κεφάλαιο μέ αὐτές τίς κερδοσκοπίες. Ό ἴδιος ὁ Σαίν-Σιμόν αἰτιολογεῖ ἔτσι τίς κερδοσκοπίες του (Oeuvres, σ. XIX).

Κύριος Γκρύν:

«Παντρεύεται γιά νά μπορεῖ νά φιλοξενεῖ τοῦς ἐπιστήμονες, γιά νά κατασκοπεύει τή ζωή τῶν ἀνθρώπων καί νά τοῦς ἀπομυζᾷ μέ ψυχολογικές μεθόδους.» (στό ἴδιο)

-
1. «Ἡ ἰσπανική Κυβέρνηση εἶχε ἀναλάβει τή διάνοιξη μιᾶς διώρυγας πού ἐπρόκειτο νά συνδέσει τή Μαδρίτη μέ τή θάλασσα. Τό σχέδιο βάλτωσε, γιατί ἡ Κυβέρνηση δέ διέθετε ἐργάτες καί χρήμα. Συνεννοήθηκα μέ τόν κύριο κόμητα ντέ Καμπαρρῦς, τό σημερινό ὑπουργό τῶν Οἰκονομικῶν, καί παρουσίασα στήν Κυβέρνηση τό ἀκόλουθο σχέδιο.»
 2. «Όταν γύρισε στό Παρίσι, ἔστρεψε τή δραστηριότητά του πρὸς τήν κερδοσκοπία καί ἔκανε σπέκουλα μέ τά έθνικά κτήματα.»

Ἐδῶ ὁ κύριος Γκρύν πηδᾶ μονομιᾶς μίαν ἀπό τίς σπουδαιότερες περιόδους τῆς ζωῆς τοῦ Σαίν - Σιμόν, τήν περίοδο ὅπου μελετοῦσε τίς φυσικές ἐπιστῆμες καί ταξίδευε γιά τοῦτο τό σκοπό. Τί σημαίνει παντρεύεται γιά νά φιλοξενεῖ ἐπιστήμονες, παντρεύεται γιά νά ἀπομυζᾷ τοὺς ἀνθρώπους (μέ τοὺς ὁποίους δέν παντρεύεται κανεῖς) μέ ψυχολογικές μεθόδους κτλ; Ὅλη ἡ ὑπόθεση συνίσταται στό ἐξῆς: ὁ Σαίν-Σιμόν παντρεύτηκε γιά νά ἔχει ἓνα σαλόνι καί νά μπορεῖ ἐκεῖ νά μελετᾷ, ἀνάμεσα στ' ἄλλα καί τοὺς λογίους.

Ὁ Στάιν τό διατυπώνει αὐτό μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο, σ. 149:

«Παντρεύεται στά 1801... Ἔκανα χρήση τοῦ γάμου γιά νά μελετήσω τοὺς λογίους». (Πρβλ. Σαίν-Σιμόν, σ. 23)

Τώρα, παραβάλλοντας μέ τό πρωτότυπο, καταλαβαίνουμε καί ἐξηγοῦμε τόν παραλογισμό τοῦ κυρίου Γκρύν.

«Ἡ ψυχολογική ἀπομύζηση τῶν ἀνθρώπων» δέν εἶναι, στόν Στάιν καί στόν ἴδιο τόν Σαίν-Σιμόν, τίποτε περισσότερο ἀπό τή μελέτη τῶν λογίων μέσα στήν κοινωνική τους ζωή. Ὁ Σαίν-Σιμόν ἤθελε, σέ πλήρη συμφωνία μέ τή θεμελιακή σοσιαλιστική του ἀντίληψη, νά γνωρίσει τήν ἐπιρροή τῆς ἐπιστήμης πάνω στήν προσωπικότητα τῶν λογίων καί πάνω στή συμπεριφορά τους στήν καθημερινή ζωή. Ὁ κύριος Γκρύν μετατρέπει αὐτό σ' ἓνα ἀνόητο, ἀκαθόριστο, μυθιστορηματικό καπρίτσιο.

Κύριος Γκρύν:

«Φτωχαίνει» (πῶς; γιατί;) «καί γίνεται γραφιάς σ' ἓνα ἐνεχυροδανειστήριο μέ μισθό χίλια φράγκα τό χρόνο — αὐτός, ὁ κόμης, ὁ ἀπόγονος τοῦ Καρλομάγνου. Ὑστερα» (πότε καί γιατί;) «ζεῖ ἀπό τή μεγαλοψυχία ἑνός πρώην ὑπηρέτη του. Ἀργότερα» (πότε καί γιατί;) «ἀποπειρᾶται ν' αὐτοκτονήσει, σώζεται καί ἀρχίζει μιά νέα ζωή μελέτης καί προπαγάνδας. Τώρα μόλις γράφει τά δύο βασικά του ἔργα.»

«Φτωχαίνει» — «ὑστερα» — «ἀργότερα» — «τώρα», χρησιμεύουν στόν κύριο Γκρύν γιά νά ἀντικαταστήσει τή χρονολογία καί τή σύνδεση ἀνάμεσα στίς διάφορες στιγμές τῆς ζωῆς τοῦ Σαίν-Σιμόν.

Στάιν, σ. 156, 157:

«Ἐπιπλέον, ἓνας νέος καί φοβερός ἐχθρός φανερώθηκε: ἡ ὕλική φτώχεια, πού γίνεται ὄλο καί πιό καταθλιπτική... Ὑστερα ἀπό μίαν

ἐξάμνην ὀδυνηρή ἀναμονή... πετυχαίνει μιά θέση» — (Ἀκόμα καί τήν παύλα ὁ κύριος Γκρύν τήν πῆρε ἀπό τόν Στάιν, ἀλλά εἶναι ἀρκετά πονηρός καί τήν τοποθέτησε μετὰ τό ἐνεχυροδανειστήριο) «σάν γραφιάς στό ἐνεχυροδανειστήριο» (ὄχι, ὅπως τό ἀλλάζει πονηρά ὁ κ. Γκρύν, «σ' ἕνα ἐνεχυροδανειστήριο», γιατί εἶναι γνωστό πῶς στό Παρίσι δέν ὑπάρχει παρά ἕνα μοναδικό, τό δημόσιο ἐνεχυροδανειστήριο) «μέ μισθό χίλια φράγκα τό χρόνο. Καταπληκτική ἀλλαξοτουχιά σέ κείνη τήν ἐποχή! Ὁ ἐγγονός τοῦ διάσημου αὐλικοῦ τοῦ Λουδοβίκου 14ου, ὁ κληρονόμος ἑνός δουκικοῦ στέματος καί μιᾶς τεράστιας περιουσίας, ἕνας ὁμότιμος ἄρχοντας τῆς Γαλλίας καί ἕνας Γκράντε τῆς Ἰσπανίας, νά καταντᾷ γραφιάς σ' ἕνα ἐνεχυροδανειστήριο!»

Ἔτσι ἐξηγεῖται τό λάθος τοῦ κυρίου Γκρύν μέ τό ἐνεχυροδανειστήριο· ἐδῶ, στόν Στάιν, ἡ ἔκφραση εἶναι στή θέση της. Γιά νά δξύνει ἀκόμα τή διαφορά του ἀπό τόν Στάιν, ὁ κύριος Γκρύν ἀποκαλεῖ τόν Σαίν - Σιμόν μόνο «κόμη» καί «ἀπόγονο τοῦ Καρλομάγνου». Τό τελευταῖο τό πῆρε ἀπό τόν Στάιν, σ. 142, κι ἀπό τόν Ρεϋμπώ, σ. 77, πού ὅμως εἶναι ἀρκετά συνειδητοί γιά νά πούν ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν θεωροῦσε ὁ ἴδιος ὅτι καταγόταν ἀπό τόν Καρλομάγνο. Στή θέση τῶν θετικῶν γεγονότων πού ἀναφέρει ὁ Στάιν καί πού κάνουν πράγματι νά φαίνεται καταπληκτική ἡ φτώχεια τοῦ Σαίν-Σιμόν *στήν περίοδο τῆς Παλινόρθωσης*, μαθαίνουμε ἀπό τόν κύριο Γκρύν μόνο τή δική του ἐκπληξη γιά τό ὅτι ἕνας κόμης καί δῆθεν ἀπόγονος τοῦ Καρλομάγνου μπορεῖ γενικά νά ξεπέφτει.

Στάιν:

«Ἐξῆσε ἄλλα δύο χρόνια» (ὕστερα ἀπό τήν ἀπόπειρα αὐτοκτονίας) «καί πραγματοποίησε στή διάρκειά τους περισσότερα ἴσως ἀπ' ὅσα στά εἴκοσι χρόνια τῆς ὡς τότε ζωῆς του. Ὁ *Catéchisme des industriels* ὀλοκληρώθηκε» (ὁ κύριος Γκρύν μετατρέπει αὐτή τήν ὀλοκλήρωση ἑνός ἔργου πού εἶχε προετοιμαστεῖ ἀπό καιρό σέ «μόλις τώρα ἔγραψε» κτλ.) «καί ὁ *Nouveau cristianisme*, κτλ.» (σ. 164, 165)

Στή σ. 169 ὁ Στάιν ὀνομάζει αὐτά τά δύο συγγράμματα «τά δύο βασικά ἔργα τῆς ζωῆς του».

Ὁ κύριος Γκρύν ἔχει, ἐπομένως, ὄχι μόνο ἀντιγράψει τά λάθη τοῦ Στάιν, ἀλλά κατασκεύασε καί ἄλλα ἀπό ἄοριστα διατυπωμένα ἀποσπάσματα τοῦ Στάιν. Γιά νά καλύψει τή λογοκλοπία του, ἐπιλέγει μόνο τά πῶς προεξέχοντα γεγονότα, τ' ἀπογυμνώνει ὅμως ἀπό τό χαρακτήρα τους σά

γεγονότων, αποσπώντας τα από τη χρονολογική τους σύνδεση και απ' όλα τα κίνητρά τους και παραλείποντας ακόμα και τους πιο ζωτικούς ενδιαμέσους κρίκους. Όσα παραθέσαμε πιο πάνω είναι κυριολεκτικά *δλα* δσα εκθέτει ο κύριος Γκρύν για τη ζωή του Σαίν-Σιμόν. Στην έκθεση αυτή, ή τρικυμισμένη ενεργητική ζωή του Σαίν - Σιμόν μετατρέπεται σε μία σειρά ξαφνικές ιδέες και συμβάντα που παρουσιάζουν μικρότερο ενδιαφέρον απ' ό,τι ή ζωή του πρώτου τυχόντος χωρικού ή σπεκουλάντη που έζησε την εποχή εκείνη σε μία ταραγμένη επαρχία της Γαλλίας. Και ύστερα, αφού σκαρίφισε αυτή τη βιογραφική μουτζούρα, αναφωνεί: «Τί άρτια, γνήσια πολιτισμένη ζωή!». Μάλιστα δε νιώθει καμμία συστολή όταν λέει στη σ. 85: «Η ζωή του Σαίν - Σιμόν είναι ο καθρέφτης του ίδιου του σαισιμονισμού» — σάμπως αυτή ή άλά Γκρύν «ζωή» του Σαίν-Σιμόν, νά ήταν ο καθρέφτης κάποιου άλλου πράγματος, έξω από «την ίδια» τη μέθοδο του κυρίου Γκρύν νά φτιάχνει βιβλία.

Σταθήκαμε πολύ σε τούτη τη βιογραφία, γιατί μάς προσφέρει ένα κλασικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο ο κύριος Γκρύν καταπιάνεται *σοβαρά* με τους Γάλλους σοσιαλιστές. Όπως έδω, όπου ο κύριος Γκρύν, με φαινομενική νωχέλεια, σκαριφίζει, παραλείπει, παραποιεί, μετατοπίζει, για νά κρύψει τη λογοκλοπία του, θά δούμε και πιο πέρα πώς συνεχίζει νά παρουσιάζει όλα τα συμπτώματα ενός ενδόμυχα ανήσυχου λογοκλόπου: τεχνητή συγχυση για τό δύσκόλεμα της σύγκρισης, παράλειψη φράσεων και λέξεων από τις περικοπές των προγενέστερων του, που δέν τίς καταλαβαίνει όπως πρέπει, επειδή άγνοεί τό πρωτότυπο, ποιητικός έξωραϊσμός με άόριστες φράσεις, ύπουλες επιθέσεις εναντίον εκείνων άκριβώς που άντιγράφει. Ο κύριος Γκρύν είναι μάλιστα τόσο βιαστικός και φουριόζος στη λογοκλοπία του, ώστε συχνά αναφέρεται σε θέματα που γι' αυτά δέν έχει ποτέ μιλήσει στους άναγνώστες του, αλλά που ο ίδιος, σαν άναγνώστης του Στάιν, τά περιφέρει μέσα στό κεφάλι του.

Περνάμε τώρα στην έκθεση της θεωρίας του Σαίν-Σιμόν από τον κύριο Γκρύν.

1. «Lettres d' un habitant de Genève
à ses contemporains»¹

Ὁ κύριος Γκρύν δέ φωτίστηκε καλά ἀπό τό βιβλίο τοῦ Στάιν γιά τή σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στό σχέδιο γιά τήν ὑποστήριξη τῶν λογίων, πού σκιαγραφεῖται στό ἀναφερόμενο ἐδῶ σύγγραμμα, καί στό ἀλλόκοτο παράρτημα τῆς μπροσοῦρας. Μιλáει γιά τοῦτο τό σύγγραμμα σά νά γίνονται σ' αὐτό λόγος κυρίως γιά μιá νέα ὀργάνωση τῆς κοινωνίας καί καταλήγει ὡς ἑξῆς:

«Ἡ πνευματική ἰσχὺς στά χέρια τῶν λογίων, ἡ κοσμική ἰσχὺς στά χέρια τῶν ἰδιοκτητῶν, τό δικαίωμα ψήφου γιά ὄλους.» (σ. 85. Πρβλ. Στάιν, σ. 151, Ρεϋμπώ, σ. 83)

Τῆ φράση «le pouvoir de nommer les individus appelés à remplir les fonctions des chefs de l' humanité entre les mains de tout le monde»², πού ὁ Ρεϋμπώ παραθέτει ἀπό τόν Σαίν-Σιμόν (σ. 47) καί πού ὁ Στάιν μεταφράζει μέ τόν πιό ἀδέξιο τρόπο — αὐτή τῆ φράση ὁ κύριος Γκρύν τήν περιορίζει στό «δικαίωμα ψήφου γιά ὄλους», ἀφαιρώντας τῆς ἔτσι κάθε νόημα. Ὁ Σαίν-Σιμόν μιλάει γιά τήν ψήφο τοῦ Νευτώνειου Συμβουλίου, ὁ κύριος Γκρύν γιά τήν ψήφο γενικά.

Ἐφοῦ ὁ κύριος Γκρύν ξεμπερδεψε ἀπό καιρό μέ τίς «Lettres κτλ.», χάρη στίς τέσσερις ἢ πέντε φράσεις πού ἀντέγραψε ἀπό τόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ, καί ἀφοῦ μίλησε ἤδη γιά τόν «Nouveau christianisme», ξαναγυρίζει ξαφνικά σ' αὐτές.

«Ἀλλά ἡ ἀφηρημένη γνώση, βέβαια, δέν ἀρκεῖ» (κι ἀκόμα λιγότερο ἢ συγκεκριμένη ἄγνοια, ὅπως βλέπουμε). «Ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἀφηρημένης γνώσης, βέβαια, ὑπῆρχε ἀκόμα ἓνας διαχωρισμός ἀνάμεσα στούς “ἰδιοκτῆτες” καί τόν “καθένα”.» (σ. 87)

Ὁ κ. Γκρύν ξεχνάει ὅτι ὡς τώρα ἔχει μιλήσει μόνο γιά «δικαίωμα ψήφου γιά ὄλους», ὄχι γιά τόν «καθένα». Στόν Στάιν ὁμοῦ καί στόν Ρεϋμπώ

-
1. «Ἐπιστολές ἑνός κατοίκου τῆς Γενεύης στούς συγχρόνους του». Τό ἔργο τοῦτο τοῦ Σαίν-Σιμόν γράφτηκε τό 1802 καί ἐκδόθηκε δίχως ὄνομα συγγραφέα τό 1803 στό Παρίσι.
 2. «Ἡ ἐξουσία, νά διορίζεις τά ἄτομα πού καλοῦνται νά ἐκπληρώσουν τίς λειτουργίες ἀρχηγῶν τῆς ἀνθρωπότητας, πρέπει νά βρίσκεται στά χέρια ὄλων».

βρίσκει «δλους» και γι' αυτό βάζει τόν «καθένα» μέσα σε εισαγωγικά. Ξεχνάει ακόμα διτι δε μᾶς μετάδωσε τήν ακόλουθη φράση του Στάιν, μέ τήν όποία αιτιολογεῖται τό «βεββαια» στή δική του φράση:

«Γι' αυτόν» (τόν Σαίν-Σιμόν), «πλάι στους σοφούς και τους πολυμαθείς, οι propriétaires¹ ξεχωρίζουν από τον tout le monde². Είναι αλήθεια διτι ανάμεσα στις δυό τελευταίες ομάδες δέν υπάρχουν *ακόμα* σαφή σύνορα... 'Ωστόσο, σε κείνη τήν άοριστη εικόνα του tout le monde βρίσκεται ήδη κρυμμένο τό σπέρμα τής τάξης, πού ή κατανόηση και άνύψωση της έγιναν άργότερα ή κύρια τάση τής θεωρίας του, τής πολυαριθμότερης και φτωχότερης τάξης. Και, στήν πραγματικότητα, επίσης, τούτο τό τμήμα του λαού ήταν εκείνη τήν εποχή μόνο δυνάμει παρόν.» (σ. 154)

Ό Στάιν τονίζει διτι ό Σαίν-Σιμόν κάνει *ήδη* μιά διάκριση ανάμεσα στους propriétaires και τόν tout le monde, αλλά μιά διάκριση πολύ άοριστη *ακόμα*. Ό κύριος Γκρύν τό διαστρέφει αυτό, λέγοντας για τόν Σαίν-Σιμόν διτι γενικά κάνει *ακόμα* αυτή τή διάκριση. Αυτό είναι φυσικά ένα μεγάλο σφάλμα του Σαίν-Σιμόν, ένα σφάλμα πού εξηγείται μόνο μέ τό διτι στις «Lettres» ακολουθεῖ τήν άποψη τής άφηρημένης γνώσης. Δυστυχώς όμως, στήν περικοπή αυτή, ό Σαίν-Σιμόν δε μιλάει καθόλου, όπως νομίζει ό κύριος Γκρύν, για διακρίσεις σε μιά μελλοντική κοινωνική όργάνωση. Άπευθύνεται για συνεισφορές σ' όλόκληρη τήν ανθρωπότητα πού, έτσι όπως τή βρίσκει μπροστά του, του φαίνεται νά χωρίζεται σε τρεις τάξεις: σε τρεις τάξεις πού δέν είναι, όπως πιστεύει ό Στάιν, οι savants³, οι propriétaires και ό tout le monde, αλλά 1) οι savants και artistes⁴ και όλοι οι άνθρωποι μέ φιλελεύθερες ιδέες, 2) οι αντίπαλοι τής καινοτομίας, δηλαδή οι propriétaires, εφόσον δέν προσχωρούν στήν πρώτη τάξη, 3) τό surplus de l' humanité qui se tallie au mot égalité⁵. Οι τρεις αυτές τάξεις αποτελούν τόν tout le monde. Πρβλ. Σαίν-Σιμόν, «Lettres», σ. 21, 22. 'Εξάλλου, μιά και ό Σαίν-Σιμόν λέει άργότερα διτι θεωρεῖ τόν τρόπο πού μοιράζει τήν

1. 'Ιδιοκτήτες.

2. Καθένα. Κατά λέξη: όλο τόν κόσμο.

3. Οι σοφοί, οι πολύμαθοι.

4. Οι καλλιτέχνες.

5. Τό υπόλοιπο τής ανθρωπότητας πού συσπειρώνεται γύρω από τό σύνθημα τής ισότητας.

έξουσια έπωφελή για όλες τις τάξεις, μπορούμε να δεχτούμε πώς στο μέρος που κάνει λόγο για αυτό το μοίρασμα, στη σ. 47, το *tout le monde* αντιστοιχεί όλοφάνερα σ' αυτό το «υπόλοιπο» που συσπειρώνεται γύρω από το σύνθημα «ίσότητα», δίχως ώστόσο ν' αποκλείει τις άλλες τάξεις. Έτσι, ό Στάιν έχει βασικά πιάσει σωστά τό ζήτημα, αν και δέ δίνει προσοχή στην περικοπή τών σ. 21 και 22. Ό κύριος Γκρύν, που δέ γνωρίζει καθόλου τό πρωτότυπο, άγκιστρώνεται στο άσήμαντο σφάλμα του Στάιν για να συναγάγει από τό συλλογισμό του μία καθαρή άνοησία.

Συναντάμε όμως ένα ακόμα πιο χτυπητό παράδειγμα. Στη σ. 94, που ό κύριος Γκρύν δέ μιλάει πιά καθόλου για τόν Σαίν-Σιμόν, αλλά για τή σχολή του, μαθαίνουμε αναπάντεχα:

«Ό Σαίν-Σιμόν, σ' ένα από τά βιβλία του, προφέρει τις μυστηριώδεις λέξεις: “Όι γυναίκες θά γίνουν δεκτές, θά μπορούν μάλιστα και να άναγορεύονται”. Άπό τουτό τόν σχεδόν άγανο σπόρο ξεφύτρωσε όλο τό γιγάντιο θέμα τής χειραφέτησης τών γυναικών.»

Βέβαια, αν ό Σαίν-Σιμόν έχει μιλήσει σ' ένα οποιοδήποτε σύγγραμμά του για είσοδή και άναγόρευση τών γυναικών δίχως να είναι γνωστό για ποίο σκοπό, τότε πράγματι πρόκειται για πολύ «μυστηριώδεις λέξεις». Τό μυστήριο όμως ύπάρχει μόνο για τόν κύριο Γκρύν. Τό «ένα από τά βιβλία» του Σαίν-Σιμόν δέν είναι άλλο από τις «Lettres d' un habitant de Genève». Έδω ό Σαίν-Σιμόν, αφού είπε ότι ό κάθε άνθρωπος μπορεί να ύπογράψει για τό Νευτώνειο Συμβούλιο ή για τά τμήματά του, συνεχίζει: *Les femmes seront admises à souscrire, elles pourront être nommées*¹. Φυσικά, σε μία θέση αυτού του συμβουλίου ή τών τμημάτων του. Ό Στάιν παραθέτει, όπως ταιριάζει, τούτη τήν περικοπή, σε σύνδεση με τό ίδιο τό βιβλίο, και κάνει σχετικά τήν άκόλουθη παρατήρηση:

Έδω κτλ. «βρίσκονται τά φύτρα τών κατοπινών του άπόψεων, ακόμα και τών άπόψεων τής σχολής του, ακόμα και ή πρώτη ιδέα για μία χειραφέτηση τών γυναικών.» (σ. 152)

Ό Στάιν ύπογραμμίζει σωστά, σε μία σημείωση, ότι για λόγους πολεμικής ό Όλίντε Ροντρίγκεν τύπωσε στην έκδοση του 1832 αυτή τήν περικοπή με μεγάλα στοιχεία, ως τή μοναδική άναφορά του Σαίν-Σιμόν για τή χειραφέτηση τών γυναικών. Ό Γκρύν, για να κρύψει τή λογοκλοπία του, μεταθέτει τό άπόσπασμα από τό βιβλίο που άνήκει, στη σχολή

1. Στις γυναίκες θά έπιτραπεί να ύπογράφουν, θά μπορούν να άναγορεύονται.

τοῦ Σαίν-Σιμόν, τὸ μετατρέπει στὴν πιὸ πάνω ἀνοησία, ἀλλάζει τὰ «φύτρα» τοῦ Στάιν σὲ «σπόρο» καὶ φαντάζεται παιδιάστικα πὼς ἡ θεωρία γιὰ τὴ χειραφέτηση τῶν γυναικῶν γεννήθηκε ἀπὸ τούτη τὴν περικοπὴ.

Ὁ κύριος Γκρὺν ἀποτολμᾷ νὰ ἐκφράσει μιὰν ἄποψη γιὰ τὴν ἀντίφαση πού, ὅπως πιστεύει, ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς «Ἐπιστολὲς ἑνὸς κατοικοῦ τῆς Γενεύης» καὶ στὴν «Κατήχηση τῶν βιομηχάνων», καὶ πού συνίσταται στὸ ὅτι στὴν «Κατήχηση» τονίζεται τὸ δικαίωμα τῶν *travailleurs*¹. Ὁ κύριος Γκρὺν ἔπρεπε πράγματι ν' ἀνακαλύψει αὐτὴ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς «Lettres» πού τοῦ μεταδόθηκαν ἀπὸ τὸν Στάιν καὶ τὸν Ρεϋμπώ, καὶ στὴ «Κατήχηση» πού τοῦ μεταδόθηκε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἄν εἶχε διαβάσει τὸν ἴδιο τὸν Σαίν-Σιμόν, ἀντὶ αὐτὴ τὴν ἀντίφαση θὰ ἔβρισκε στὶς «Lettres» τὸ «σπόρο» τῆς ἄποψης πού ἀναπτύσσεται, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, στὴν «Κατήχηση». Λχ.:

«Tous les hommes travailleront.»² («Lettres», σ. 60) «Si sa cervelle» (τοῦ πλούσιου) «ne sera pas propre au travail, il sera bien obligé de faire travailler ses bras; car Newton ne laissera sûrement pas sur cette planète... des ouvriers volontairement inutiles dans l' atelier.»³ (σ. 64)

2. «Catéchisme politique des industriels»⁴

Ἐπειδὴ ὁ Στάιν παραθέτει συνήθως τοῦτο τὸ σύγγραμμα ὡς «Catéchisme des industriels», ὁ κύριος Γκρὺν δὲ γνωρίζει ἄλλον τίτλο. Ἐφόσον ὁμοῦς ἀφιερώνει σὲ τοῦτο τὸ ἔργο μόνο δέκα σειρὲς, ὅταν μιλάει γι' αὐτὸ οἰκιοθελῶς, θ' ἀπαιτοῦσε κανεὶς τουλάχιστο νὰ δώσει τὸ σωστὸ τίτλο.

Ἄφοῦ ἀντέγραψε ἀπὸ τὸν Στάιν ὅτι στὸ σύγγραμμα αὐτὸ ὁ Σαίν-Σιμόν θέλει νὰ δώσει τὴν κυριαρχία στὴν ἐργασία, ὁ κύριος Γκρὺν συνεχίζει:

1. Ἐδῶ: τῶν ἐργατῶν.
2. «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θὰ ἐργάζονται».
3. «Ἄν τὸ μυαλό του... «δὲν εἶναι κατάλληλο γιὰ δουλειά, θὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ δουλέψει μὲ τὰ χέρια του» γιατί ὁ Νεύτων δὲ θ' ἀφήσει ἀσφαλῶς σὲ τοῦτο τὸν πλανήτη ἐργάτες θεληματικὰ ἄχρηστους στὸ ἐργαστήρι».
4. «Πολιτικὴ κατήχηση τῶν βιομηχάνων» — Ἡ πρώτη ἐκδοσὴ αὐτοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Σαίν-Σιμόν κυκλοφόρησε μὲ τὸν τίτλο «Κατήχηση τῶν βιομηχάνων» στὰ 1823-1824, στὸ Παρίσι, σὲ 3 τεύχη.

«Ο κόσμος τώρα είναι, γι' αυτόν, μοιρασμένος σε άκαμάτηδες και σε βιομηχάνους.» (σ. 85)

Ο κύριος Γκρύν διαπράττει εδώ μία πλαστογραφία. Αποδίδει στην «Κατήχηση» μία διάκριση που τη βρίσκει στον Στάιν πολύ αργότερα, όταν αυτός μιλάει για τη σαιν-σιμονιστική σχολή:

Στάιν, σ. 206:

«Η κοινωνία αποτελείται τώρα από άκαμάτηδες και εργάτες.» (Enfantin)

Αντί για αυτή την παρείσακτη διαίρεση, βρίσκουμε στην «Κατήχηση» τη διαίρεση σε τρεις τάξεις, *les classes féodale, intermédiaire et industrielle*¹, που ο κύριος Γκρύν δεν μπορούσε, φυσικά, να τις αναλύσει, δίχως ν' αντιγράψει τον Στάιν, εφόσον δε γνωρίζει την ίδια την «Κατήχηση». Ο κύριος Γκρύν επαναλαμβάνει κατόπι, για μία άλλη μία φορά, ότι το περιεχόμενο της «Κατήχησης» είναι η κυριαρχία της εργασίας και τελειώνει έτσι το χαρακτηρισμό του γι' αυτό το σύγγραμμα:

«Όπως ο ρεπουμπλικανισμός λέει: όλα για το λαό, όλα διαμέσου του λαού, έτσι κι ο Σαίν-Σιμόν λέει: όλα για τη βιομηχανία, όλα διαμέσου της βιομηχανίας.» (στο ίδιο)

Στάιν, σ. 165:

«Εφόσον όλα γίνονται διαμέσου της βιομηχανίας, πρέπει και όλα να γίνονται γι' αυτήν.»

Όπως σωστά αναφέρει ο Στάιν (σ. 160 σημείωση), το μότο: *Tout par l'industrie, tout pour elle*² βρίσκεται ήδη στο σύγγραμμα του Σαίν-Σιμόν «L'industrie» του 1817. Ο χαρακτηρισμός της «Κατήχησης» από τον κύριο Γκρύν συνίσταται επομένως στο ότι, έξω από την πιο πάνω παραποίηση, παραθέτει λαθεμένα και το μότο ενός πολύ παλιότερου συγγράμματος, που ούτε καν το γνωρίζει.

Μ' αυτό, η γερμανική έμβριθεια κριτίκαρε αρκετά τον «*Catéchisme politique des industriels*». Ωστόσο, βρίσκουμε ακόμα και σε άλλες πολύ σκόρπιες περικοπές από τη σαλάτα του Γκρύν μερικά σχόλια αναφορικά με τουτό το πρόβλημα. Ο κύριος Γκρύν, με ένδομυχη ευχαρίστηση για

1. Φεουδαρχική, μεσαία και βιομηχανική τάξη.

2. Όλα από τη βιομηχανία, όλα γι' αυτήν.

τήν πονηριά του, κατανέμει τό υλικό πού βρίσκει μαζεμένο στήν ἀνασκόπηση ἀπό τόν Στάιν αὐτοῦ τοῦ συγγράμματος καί τό ἐπεξεργάζεται μέ ἀξιέπαινο θάρρος.

Κύριος Γκρύν σ. 87:

«Ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός ἦταν μιά νοθευμένη, συγκεχυμένη ἔννοια, μιά ἔννοια πού περιεῖχε μέσα της ἕναν καινούργιο κόσμο ἀγώνων καί δυστυχίας, τῶν ἀγώνων ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τήν ἐργασία καί τῆς δυστυχίας τοῦ δίχως κεφάλαιο ἐργάτη. Ὁ Σαίν-Σιμόν καθάρισε τήν ἔννοια βιομηχανία, τήν ἀνήγαγε στήν ἔννοια ἐργάτες· διατύπωσε τά δικαιώματα καί τά παράπονα τῆς τέταρτης τάξης, τοῦ προλεταριάτου. Θεώρησε ἀναγκαῖο νά καταργήσῃ τό κληρονομικό δικαίωμα, γιατί ἔγινε μιά ἀδικία πρὸς τόν ἐργάτη, πρὸς τό βιομήχανο. Αὐτή τῆ σημασία ἔχει ἡ «Κατήχηση τῶν βιομηχάνων» τοῦ Σαίν-Σιμόν.»

Ὁ κύριος Γκρύν βρῆκε στόν Στάιν (σ. 169) τήν ἀκόλουθη παρατήρηση σχετικά μέ τήν «Κατήχηση»:

«Ἐπομένως, ἡ ἀληθινή σημασία τοῦ Σαίν-Σιμόν εἶναι ὅτι πρόβλεψε σάν κάτι τό βέβαιο αὐτή τήν ἀντίθεση.» (μεταξύ ἀστικής τάξης καί λαοῦ)

Αὐτή εἶναι ἡ πηγή τῆς «σημασίας» πού ὁ κύριος Γκρύν ἀποδίδει στήν «Κατήχηση».

Στάιν:

«Αὐτός» (ὁ Σαίν-Σιμόν στήν «Κατήχηση») «ἀρχίζει μέ τήν ἔννοια βιομηχανικός ἐργάτης.»

Ὁ κύριος Γκρύν συνάγει ἀπό τούτη τήν περικοπή τήν κολοσσιαία ἀνοησία ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν, πού βρῆκε τόν ἐλεύθερο συναγωνισμό σά «νοθευμένη ἔννοια», «καθάρισε τήν ἔννοια βιομηχανία καί τήν ἀνήγαγε στήν ἔννοια ἐργάτες». Ὁ κύριος Γκρύν δείχνει παντοῦ πῶς ἡ δική του ἔννοια τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ καί τῆς βιομηχανίας εἶναι πράγματι πολύ «νοθευμένη» καί «συγκεχυμένη».

Μή ἱκανοποιημένος μέ τούτη τήν ἀνοησία, ἀποτολμᾷ τό ἄμεσο ψέμα ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν ἀπαιτεῖ τήν κατάργηση τοῦ κληρονομικοῦ δικαιώματος.

Στηριζόμενος πάντα στήν τρόπο πού καταλαβαίνει τήν Κατήχηση, ὅπως τήν παρουσιάζει ὁ Στάιν, ὁ κ. Γκρύν λέει στή σ. 88:

«Ο Σαίν-Σιμόν είχε όρισει τά δικαιώματα του προλεταριάτου και διατυπώσει τό νέο σύνθημα: *οί βιομήχανοι, οί εργάτες* πρέπει νά ύψωθοϋν στην άνώτατη βαθμίδα της έξουσίας. Αυτό ήταν μονόπλευρο, αλλά κάθε άγώνας συνεπάγεται τήν μονομέρεια· όποιος δέν είναι μονόπλευρος, δέν μπορεί ν' άγωνίζεται.»

Ό κύριος Γκρύν μέ τό γλαφυρό του άπόφθεγμα για τή μονομέρεια, διαπράττει ό ίδιος τή μονομέρεια νά παρανοεί τόν Στάιν, ότι δηλαδή ό Σαίν-Σιμόν θέλησε «ν' άνεβάσει στην άνώτατη βαθμίδα της έξουσίας» τούς καθαυτό εργάτες, τούς *προλετάριους*. Πρβλ. σ. 102, όπου λέει για τόν Μισέλ Σεβαλιέ:

«Ό κ. Σεβαλιέ μιλάει ακόμα μέ μεγάλη συμπάθεια για τούς *βιομήχανους*... αλλά για τό μαθητή οί βιομήχανοι δέν είναι πιά, όπως ήταν για τό δάσκαλο, οί *προλετάριοι*. Συμπεριλαμβάνει σε μιά έννοια τόν κεφαλαιούχο, τόν επιχειρηματία και τόν εργάτη, συγκατατάσσει επομένως τούς άκαμάτηδες σε μιά κατηγορία πού θά έπρεπε νά περιλαμβάνει μονάχα τήν πιο φτωχή και πολυάριθμη τάξη.»

Γιά τόν Σαίν-Σιμόν, στους βιομήχανους ανήκουν, εκτός από τούς εργάτες, και οί *fabricants* και οί *négociants*¹, κοντολογίς *όλοι οί βιομηχανικοί κεφαλαιούχοι* προς τούς όποιους και άπευθύνεται ιδιαίτερα. Ό κύριος Γκρύν μπορούσε νά τό βρεί αυτό στην πρώτη κιόλας σελίδα της «Κατήχησης». Βλέπουμε όμως πώς, δίχως νά δει ποτέ τό ίδιο έργο, πλέκει ώραιές φράσεις γι' αυτό, από τά όσα φημολογούνται.

Σχολιάζοντας τήν «Κατήχηση», ό Στάιν λέει:

«Από... ό Σαίν-Σιμόν φτάνει σε μιά *ίστορία της βιομηχανίας*, στή σχέση της μέ τήν κρατική έξουσία... είναι ό πρώτος πού συνειδητοποίησε ότι στην έπιστήμη της βιομηχανίας βρίσκεται κρυμμένος ένας κρατικός συντελεστής... είναι άναμφισβήτητο ότι πέτυχε νά δώσει μιά ούσιαστική ώθηση. Γιατί, μόνον άπ' αυτόν και δώθε ή Γαλλία κατέχει μιά *Ίστορία της πολιτικής οικονομίας*,» κτλ. (σ. 165, 170)

Ό ίδιος ό Στάιν είναι στον ύψιστο βαθμό συγκεχυμένος όταν μιλάει για έναν «κρατικό συντελεστή» στην «έπιστήμη της βιομηχανίας». Δείχνει ώστόσο πώς είχε μιά σωστή διαίσθηση, γιατί προσθέτει ότι ή ιστορία του

1. Έργοστασιάρχες, έμποροι.

κράτους είναι στενότερα δεμένη με την Ιστορία της εθνικής οικονομίας.

Ής δοῦμε πῶς ὁ κύριος Γκρύν ἀργότερα, μιλώντας γιὰ τὴ σαιν-σιμονιστικὴ σχολή, οἰκειοποιεῖται αὐτὰ τὰ ἀποσπασματάκια τοῦ Στάιν:

«Ὁ Σαίν-Σιμόν εἶχε δοκιμάσει, στὴν «Κατήχηση τῶν βιομηχάνων», νὰ γράψει μιὰν *Ἱστορία τῆς βιομηχανίας*, τονίζοντας σ' αὐτὴν τὸ κρατικὸ στοιχεῖο. Ἐπομένως, ὁ ἴδιος ὁ δάσκαλος ἀνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν *πολιτικὴ οἰκονομία*.» (σ. 99)

Ὁ κ. Γκρύν, «ἐπομένως», μετατρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα τὸν «κρατικὸ συντελεστὴ» τοῦ Στάιν σὲ «κρατικὸ στοιχεῖο», καὶ κάνει μιὰ φράση δίχως νόημα, ἐφόσον παραλείπει τὶς λεπτομέρειες πού ἔδωσε ὁ Στάιν. Αὐτὴ ἡ «πέτρα¹ πού οἱ οἰκοδόμοι τὴν ἀρνήθηκαν» ἐγινε ἀληθινὰ γιὰ τὸν κ. Γκρύν «ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος» τῶν «Ἐπιστολῶν καὶ μελετῶν» του. Ἀλλὰ συνάμα ἐγινε καὶ ἡ πέτρα σκανδάλου. Κάτι περισσότερο. Ἐνῶ ὁ Στάιν λέει ὅτι ὁ Σαίν-Σιμόν, τονίζοντας τὸν κρατικὸ συντελεστὴ στὴν ἐπιστῆμη τῆς βιομηχανίας, ἀνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν *ἱστορία* τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, ὁ κύριος Γκρύν τὸν κάνει σκαπανέα *τῆς ἴδιας τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*. Ὁ κύριος Γκρύν διαλογίζεται κάπως ἔτσι: ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Σαίν-Σιμόν² ὅπως ὁμοίως διηγείται ὁ Στάιν, αὐτός, ὁ Σαίν-Σιμόν, τόνισε τὸν κρατικὸ συντελεστὴ τῆς βιομηχανίας, ἔκανε ἐπομένως τὴν οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη νὰ γίνῃ κρατικὴ – κρατικὴ οἰκονομία = πολιτικὴ οἰκονομία – ἄρα ὁ Σαίν-Σιμόν ἀνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία. Ὁ κύριος Γκρύν δείχνει δίχως ἄλλο ἓνα πολὺ φαιδρὸ πνεῦμα στὴν κατασκευὴ τῶν εἰκασιῶν του.

Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού ὁ κύριος Γκρύν κάνει τὸν Σαίν-Σιμόν σκαπανέα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τὸν κάνει καὶ σκαπανέα τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ:

Ὁ σαιν-σιμονισμὸς «περιέχει... τὸν ἐπιστημονικὸ σοσιαλισμὸ, διότι ὁ Σαίν-Σιμόν σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἀναζητοῦσε τὴ νέα ἐπιστῆμη!» (σ. 82)

3. «Nouveau christianisme»²

Μὲ τὸν ἴδιο λαμπρὸ τρόπο ὁ κύριος Γκρύν ἐξακολουθεῖ νὰ δίνει περικοπὲς ἀπὸ περικοπὲς τοῦ Στάιν καὶ τοῦ Ρεϋμπώ, στολίζοντάς τες

1. Λογοπαίγνιο μὲ τὴ λέξη Stein, πού στὰ γερμανικά σημαίνει πέτρα.

2. «*Νέος χριστιανισμός*»: τίτλος ἑνὸς ἄλλου ἔργου τοῦ Σαίν-Σιμόν.

λογοτεχνικά και διαμελίζοντάς τες άσπλαχνα. Δίνουμε ένα μόνο παράδειγμα, για να δείξουμε πώς ούτε κι αυτό τό σύγγραμμα πέρασε ποτέ από τά χέρια του.

«Ό Σαίν-Σιμόν στόχευε τήν οίκοδόμηση μιās ένιαίας κοσμοαντίληψης, πού νά ταιριάζει στίς οργανικές περιόδους τής Ιστορίας, τίς όποίες αντιπαραθέτει σαφώς στίς κρίσιμες περιόδους. Κατά τή γνώμη του, από τόν Λούθηρο και δώθε ζούμε σέ μιá κρίσιμη περίοδο, κι ό ίδιος σκεφτόταν νά θεμελιώσει τήν άπαρχή μιās νέας οργανικής περιόδου. Άπό δώ γεννήθηκε ό νέος χριστιανισμός.» (σ. 88)

Ό Σαίν-Σιμόν δέν αντιπάρθεσε ποτέ και πουθενά τίς οργανικές περιόδους στίς κρίσιμες περιόδους τής Ιστορίας. Έδω ό κύριος Γκρύν λέει ένα καθαρό ψέμα. Ό Μπαζάρ ήταν ό πρώτος πού έκανε αυτό τό διαχωρισμό. Ό κύριος Γκρύν ανακάλυψε στόν Στάιν και τόν Ρεϋμπώ ότι στο «Νέο χριστιανισμό» ό Σαίν-Σιμόν παραδέχεται τήν κριτική του Λούθηρου, αλλά ότι θεωρεί τή θετική, δογματική διδασκαλία του έλαττωματική. Ό κύριος Γκρύν ανακατεύει αυτή τή φράση μέ τά δσα θυμάται από τίς ίδιες αυτές πηγές για τή σαιν-σιμονιστική σχολή και κατασκευάζει από τούτα τά δυό τόν πιο πάνω ισχυρισμό του.

Ό κύριος Γκρύν, άφοϋ έφτιαξε μέ τόν τρόπο πού σκιαγραφήσαμε μερικές λογοτεχνικές φράσεις για τή ζωή και τό έργο του Σαίν-Σιμόν, χρησιμοποιώντας μονάχα τόν Στάιν και τόν όδηγό του τελευταίου, τόν Ρεϋμπώ, τελειώνει μέ τήν άναφώνηση:

«Κι αυτόν, τόν Σαίν-Σιμόν, οι φιλισταίοι τής ήθικης —ό κύριος Ρεϋμπώ και μαζί μ' αυτόν όλόκληρο τό κοπάδι των Γερμανών παπαγάλων— σκέφτηκαν πώς έπρεπε νά τόν πάρουν υπό τήν προστασία τους, διακηρύσσοντας, μέ τή συνηθισμένη τους σοφία, πώς ένας τέτοιος άνθρωπος και μιá τέτοια ζωή δέν πρέπει νά μετριοϋνται μέ τά συνηθισμένα μέτρα! — Άλλά πέστε μου, τά δικά σας μέτρα είναι μήπως από ξύλο; Πέστε τήν αλήθεια! Θα εύχαριστηθούμε αν είναι από γερό κορμό βαλανιδιάς. Δώστε μάς τα, θα τά δεχτούμε μ' εύγνωμοσύνη σαν ένα πολύτιμο δώρο. Δέ θέλουμε νά τά κάψουμε, θείς φυλάξοι! Θέλουμε νά μετρήσουμε μ' αυτά... τή ράχη των φιλισταίων.»

Μέ τέτοιες λογοτεχνικές ήχηρές φράσεις τεκμηριώνει ό κύριος Γκρύν τήν ύπεροχή του πάνω στους ανθρώπους πού έχει άντιγράψει.

4. Ἡ σαιν-σιμονιστικὴ σχολή

Μιά και ὁ κύριος Γκρύν διάβασε ἀπὸ τοὺς σαιν-σιμονιστὲς ἀκριβῶς τόσα, ὅσα κι ἀπὸ τὸν Σαίν-Σιμόν, δηλαδή τίποτε, θά ἔπρεπε τουλάχιστο νά κάνει μιὰ σωστὴ περίληψη ἀπὸ τὸν Στάιν καί τὸν Ρεϋμπά, νά τηρήσει τὴ χρονολογικὴ σειρά, νά ἐκθέσει μὲ εἰρμὸ τὰ γεγονότα, νά ἀναφέρει τὰ βασικὰ σημεῖα. Ἀντί γι' αὐτό, ὀδηγημένος ἀπὸ τὴν κακὴ του συνείδηση, κάνει τὸ ἀντίθετο: ἀνακατεύει τὰ πράγματα ὅσο μπορεῖ περισσότερο, παραλείπει τὰ πιὸ ἀναγκαῖα καὶ δημιουργεῖ μιὰ σύγχυση ἀκόμα μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη πού εἶδαμε στὴν ἐκθεσὴ του γιὰ τὸν Σαίν-Σιμόν. Πρέπει ἐδῶ νά εἴμαστε ἀκόμα πιὸ σύντομοι, γιατί ἄλλιῶς θά χρειαζόταν νά γράψουμε ἓνα βιβλίο τόσο χοντρό ὅσο καὶ τοῦ κυρίου Γκρύν, γιὰ νά δείξουμε τὴν κάθε μιὰ λογοκλοπία καὶ τὴν κάθε μιὰ γκάφα.

Γιὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Σαίν-Σιμόν ὡς τὴν ἐπανάσταση τοῦ Ἰουλίου, πού συμπίπτει μὲ τὴ σημαντικότερη θεωρητικὴ ἀνάπτυξη τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ, δὲ μαθαίνουμε τίποτε. Κι ἔτσι γιὰ τὸν κύριο Γκρύν, ἡ σπουδαιότερη πλευρὰ τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ, ἡ κριτικὴ τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης, δέν ὑπάρχει. Ἦταν πράγματι δύσκολο νά πεῖ κάτι πάνω σέ τοῦτο τὸ θέμα δίχως νά γνωρίζει τίς ἴδιες τίς πηγές, καὶ ιδιαίτερα τίς ἐφημερίδες.

Ὁ κύριος Γκρύν ἀρχίζει τὴ διδασκαλία του γιὰ τοὺς σαιν-σιμονιστὲς μὲ τὴν ἀκόλουθη φράση:

«Στόν καθένα ἀνάλογα μὲ τὴν ἰκανότητά του, στὴν κάθε ἰκανότητα ἀνάλογα μὲ τὰ ἔργα της, αὐτό εἶναι τὸ πρακτικὸ δόγμα τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ.»

Ὅπως καὶ ὁ Ρεϋμπά (σ. 96), ὁ Γκρύν παρουσιάζει τὴ φράση αὐτὴ σὰ σημεῖο περάσματος ἀπὸ τὸν Σαίν-Σιμόν στοὺς σαιν-σιμονιστὲς, καὶ συνεχίζει:

Ἡ φράση αὐτὴ «πηγάξει ἀπευθείας ἀπὸ τίς τελευταῖες λέξεις τοῦ Σαίν-Σιμόν: πρέπει νά ἐξασφαλιστεῖ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ἡ πιὸ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ἰκανοτήτων τους.»

Ὁ κύριος Γκρύν θέλησε νά ξεχωρίσει ἐδῶ ἀπὸ τὸν Ρεϋμπά. Ὁ Ρεϋμπά συνδέει αὐτό τὸ «πρακτικὸ δόγμα» μὲ τὸ «Νέο χριστιανισμό». Ὁ κύριος Γκρύν τὸ θεωρεῖ αὐτό σὰ μιὰ ἐπινόηση τοῦ Ρεϋμπά καὶ δίχως δισταγμὸ ἀντικαθιστᾷ τὸ «Νέο χριστιανισμό» μὲ τίς τελευταῖες λέξεις τοῦ Σαίν-Σιμόν. Δέν ἤξερε ὅτι ὁ Ρεϋμπά ἔδωσε ἀπλῶς κατὰ λέξη ἓνα ἀπόσπα-

σμα από την «Doctrine de Saint-Simon, Exposition, première année», σ. 70.

Ὁ κύριος Γκρύν δέν μπορεῖ νά καταλάβει γιατί ὁ Ρεϋμπώ, ἀφοῦ δίνει μερικά ἀποσπάσματα γιά τή θρησκευτική ἱεραρχία τοῦ σαιν-σιμονισμοῦ, εἰσάγει ξαφνικά τό «πρακτικό δόγμα». Κι ἐνῶ ἡ φράση αὐτή μπορεῖ νά ἀποτελεῖ ὑπαινιγμό γιά μιά νέα ἱεραρχία, μόνο ἂν νοηθεῖ σέ σύνδεση μέ τίς θρησκευτικές ιδέες τοῦ «Νέου χριστιανισμοῦ», ἐνῶ δίχως αὐτές τίς ιδέες ὀδηγεῖ τό πολύ σέ μιά βέβηλη ταξινόμηση τῆς κοινωνίας, ὁ κύριος Γκρύν φαντάζεται πῶς ἡ ἱεραρχία προκύπτει ἄμεσα ἀπ' αὐτή τή φράση. Λέει στή σ. 91:

«Τό νά λέμε: στόν καθένα ἀνάλογα μέ τήν ἱκανότητά του, σημαίνει νά κάνουμε τήν ἱεραρχία τῶν Καθολικῶν νόμο τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης. Τό νά λέμε: στήν κάθε ἱκανότητα ἀνάλογα μέ τά ἔργα της, σημαίνει νά μετατρέπουμε ἀκόμα καί τό ἐργαστήρι σέ ἱεροφυλάκιο καί ὀλόκληρη τήν ἰδιωτική ζωή σ' ἓνα τσιφλίκι τῶν παπᾶδων.»

Στόν Ρεϋμπώ βρίσκει πράγματι, στό ἀπόσπασμα ἀπό τήν Exposition πού ἀναφέραμε πιο πάνω, τή φράση:

«L' église vraiment universelle va paraître... l' église universelle gouverne le temporel comme le spirituel... la science est sainte, l' industrie est sainte... et tout est bien d' église et toute profession est une fonction religieuse, un grade dans la hiérarchie sociale. — *A chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres.*»¹

Εἶναι φανερό πῶς ὁ κύριος Γκρύν δέν εἶχε παρά νά ἀντιστρέψει αὐτή τήν περικοπή, νά μετατρέψει τίς πρόηγούμενες φράσεις σέ συμπεράσματα τῆς τελικῆς φράσης, γιά νά ἐξαγάγει τήν ὀλότελα ἀκατανόητη δική του φράση.

Ὁ σαιν-σιμονισμός, ὅπως καθρεφτίζεται στό ἔργο τοῦ Γκρύν, παίρνει μιά «τόσο μπερδεμένη καί ἀλλόκοτη μορφή», πού στή σ. 90 αὐτός συνάγει πρῶτα ἀπό τό «πρακτικό δόγμα» ἓνα «πνευματικό προλεταριάτο», ὕστερα ἀπό τοῦτο τό πνευματικό προλεταριάτο μιάν «ἱεραρχία τῶν πνευμάτων», κι ἀπ' αὐτή τήν ἱεραρχία τῶν πνευμάτων μιάν κορυφή τῆς ἱεραρ-

1. «Ἡ ἀληθινά οἰκουμενική ἐκκλησία θά φανεῖ... ἡ οἰκουμενική ἐκκλησία κυβερνᾷ τό κοσμικό ὅσο καί τό πνευματικό... ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀγια, ἡ βιομηχανία εἶναι ἀγια... καί κάθε ἀγαθό εἶναι ἀγαθό τῆς ἐκκλησίας, κάθε ἐπάγγελμα εἶναι ἓνα θρησκευτικό λειτουργήμα, μιά βαθμίδα στήν κοινωνική ἱεραρχία. — *Στόν καθένα ἀνάλογα μέ τήν ἱκανότητά του, στήν κάθε ἱκανότητα ἀνάλογα μέ τά ἔργα της.*»

χίας. Ἐάν διάβαζε ἔστω καί μόνο τήν *Exposition*, θά ἔβλεπε πῶς ἡ θρησκευτική ἀντίληψη τοῦ «Νέου χριστιανισμοῦ», σέ σύνδεση μέ τό πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῆς «ικανότητας», συνεπάγεται τήν ἀναγκαιότητα τῆς ἱεραρχίας καί τῆς κορυφῆς της.

Μέ τή μοναδική φράση «Στόν καθένα ἀνάλογα μέ τήν ἰκανότητά του, στήν κάθε ἰκανότητα ἀνάλογα μέ τά ἔργα της», ἐπεράτωσε ὁ κύριος Γκρύν ὅλη του τήν παρουσίαση καί κριτική τῆς *Exposition* τοῦ 1828/29. Τόν «Producteur»¹ καί τόν «Organisateur», μόλις πού τούς ἀναφέρει. Φυλλομετρεῖ τόν Ρεϋμπώ καί βρίσκει στό κεφάλαιο «Ἡ τρίτη ἐποχή τοῦ σαινσιμονισμοῦ», σ. 126 (Στάιν, σ. 205):

«... et les jours suivants *Le Globe* parut avec le sous-titre de *Journal de la doctrine de Saint-Simon*, laquelle était *résumée* ainsi sur la première page:

Religion
Science *Industrie*
*Association universelle*²»

Ἐο κύριος Γκρύν πηδάει τώρα μονομιᾶς ἀπό τήν πιό πάνω φράση στό ἔτος 1831, τροποποιώντας τόν Ρεϋμπώ μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο (σ. 91):

«Οἱ σαινσιμονιστές κατασκεύασαν τό ἀκόλουθο *σχῆμα* τοῦ συστήματός τους, πού ἡ διατύπωσή του ἦταν κυρίως ἔργο τοῦ Μπαζάρ:

Θρησκεία
Ἐπιστήμη *Βιομηχανία*
Οἰκουμενική ἔνωση»

Ἐο κύριος Γκρύν παραλείπει τρεῖς φράσεις, πού ὑπάρχουν ἐπίσης στήν πρώτη σελίδα τῆς «*Le Globe*»³ καί πού ὅλες ἀναφέρονται στίς πρα-

1. «*Le Producteur*» – πρῶτο δημοσιογραφικό ὄργανο τῆς σαινσιμονιστικῆς σχολῆς· τό περιοδικό ἐκδιδόταν στό Παρίσι τό 1825/26.

2. «... καί τίς ἐπόμενες μέρες ἡ *Le Globe* κυκλοφόρησε μέ τόν ὑπότιτλο *ἡμερηίδα τῆς διδασκαλίας τοῦ Σαιν-Σιμόν*», πού συνοψιζόταν ἔτσι στήν πρώτη σελίδα:

Θρησκεία
Ἐπιστήμη *Βιομηχανία*
Οἰκουμενική ἔνωση»

3. «*Le Globe*» – καθημερινή ἡμερηίδα, πού ἐβγαίνει στό Παρίσι στά χρόνια 1824-1832. Ἐπό τίς 18 Ἰανουαρίου 1831 ἦταν τό ὄργανο τῆς σαινσιμονιστικῆς σχολῆς.

κτικές κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Βρίσκονται τόσο στον Στάιν όσο και στον Ρεϋμπώ. Τό κάνει αυτό, για να μπορέσει να μετατρέψει αυτό το έμβλημα μιᾶς ἡμερίδας σ' ἓνα «σχῆμα» τοῦ συστήματος. Ἀποσιωπᾶ τό ὅτι αὐτό βρισκόταν στήν πρώτη σελίδα τῆς ἡμερίδας «Le Globe», καί μπορεῖ τώρα, χάρι στον ἀκρωτηριασμένο τίτλο αὐτοῦ τοῦ ἔντυπου, νά κριτικάρει ὀλόκληρο τό σαιν-σιμονισμό μέ τήν ἐξυπνη παρατήρηση ὅτι ἡ θρησκεία βρίσκεται ἐπικεφαλῆς. Ἐξάλλου μποροῦσε νά βρεῖ ἀπό τόν Στάιν ὅτι δέ συμβαίνει τίποτε τέτοιο μέ τήν «Le Globe». Ἡ «Le Globe» περιέχει τήν πιό διεξοδική καί τήν πιό σημαντική κριτική τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, ἰδιαίτερα τῆς οἰκονομικῆς – πράγμα πού ὁ κύριος Γκρύν δέν μποροῦσε βέβαια νά ξέρει.

Ἄπό πού πήρε ὁ κύριος Γκρύν τή νέα, ἀλλά σπουδαία εἶδηση, ὅτι ἡ «διατύπωση αὐτοῦ τοῦ σχήματος» τῶν τεσσάρων λέξεων «ἦταν κυρίως ἔργο τοῦ Μπαζάρ», εἶναι δύσκολο νά πεί κανεῖς.

Ἄπό τόν Ἰανουάριο τοῦ 1831 ὁ κύριος Γκρύν πηδαῖ τώρα πίσω στον Ὀκτώβριο τοῦ 1830:

«Λίγο μετά τήν Ἰουλιανή ἐπανάσταση, στήν περίοδο τοῦ Μπαζάρ» (ἀπό πού τή βγάξει;) «οἱ σαιν - σιμονιστές ἀπηύθυναν μιᾶ σύντομη ἀλλά περιεκτική διακήρυξη πίστεως στή Βουλή, μετά πού οἱ κύριοι Ντυπέν καί Μωγκέν τούς κατηγορήσαν ἀπό τό βῆμα ὅτι κηρύχουν τήν κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν καί τῶν γυναικῶν.»

Ἀκολουθεῖ ἡ διακήρυξη καί ὁ κύριος Γκρύν κάνει σχετικά τήν ἀκόλουθη παρατήρηση:

«Πόσο λογικά καί μετρημένα εἶναι ὠστόσο ὄλα τούτα! Ὁ Μπαζάρ σύνταξε τήν ἀναφορά πρὸς τή Βουλή.» (σ. 92-94)

Ὅσον ἀφορᾶ, πρῶτα, τήν τελική αὐτή παρατήρηση, ὁ Στάιν λέει στή σ. 205:

«Κρίνοντας ἀπό τή μορφή καί τόν τόνο, δέ διστάζουμε οὔτε στιγμή νά τό ἀποδώσουμε» (τούτο τό κείμενο) «μᾶλλον στον Μπαζάρ παρά στον Ἀνφάντεν.»

Καί ὁ Ρεϋμπώ, σ. 123:

«Ἀπό τή μορφή καί τίς πολύ μετριοπαθεῖς ἀξιῶσεις αὐτοῦ τοῦ κειμένου, εὐκόλα βλέπει κανεῖς πῶς προερχόταν μᾶλλον ἀπό τήν πρωτοβουλία τοῦ κ. Μπαζάρ παρά ἀπό κείνη τοῦ συναδέλφου του.»

Ἡ μεγαλοφυΐς τόλμη τοῦ κυρίου Γκρύν μεταμορώνει τήν εἰκασία τοῦ Ρεϋμπώ, ὅτι ὁ Μπαζάρ *μᾶλλον* παρά ὁ Ἄνφαντέν ἔδωσε τήν ὠθηση γι' αὐτή τή διακήρυξη, σέ βεβαιότητα, ὅτι αὐτός τή σύνταξε στήν ὁλότητά της. Ἡ εἰσαγωγική φράση πρὸς αὐτό τό κείμενο εἶναι μεταφρασμένη ἀπό τό βιβλίον τοῦ Ρεϋμπώ, σ. 122:

«Οἱ κ.κ. Ντυπέν καί Μωγκέν ἐπισήμαναν ἀπό τό βῆμα μίαν αἴρεση πού κήρυχνε τήν κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν καί τήν κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν.»

Ὁ κύριος Γκρύν ἀπλῶς παραλείπει τή χρονολογία πού δίνει ὁ Ρεϋμπώ, καί τήν ἀντικαθιστᾷ μέ τό: «λίγο μετά τήν ἰουλιανή ἐπανάσταση». Ἡ χρονολόγησις, γενικά, δέν ταιριάζει μέ τή μέθοδο τοῦ κυρίου Γκρύν, νά χειραφετεῖται δηλαδή ἀπό τοὺς προγενέστερους του. Ἀπό τόν Στάιν ξεχωρίζει ἐδῶ, βάζοντας στό κείμενο αὐτό πού ὁ Στάιν περιόρισε σέ μίαν ὑποσημείωσις, ἀφήνοντας ἔξω τό εἰσαγωγικό μέρος τῆς διακήρυξης καί μεταφράζοντας τό *fonds de production* (παραγωγικό κεφάλαιο) μέ «*ἀκίνητη περιουσία*» καί τό *classement social des individus* (κοινωνική ταξινόμησις τῶν ἀτόμων) μέ «κοινωνική τακτοποίηση τῶν ἀτόμων».

Ἄκολουθοῦν μερικές ἀκατάστατες σημειώσεις γιά τήν ἱστορία τῆς σαιν-σιμονιστικῆς σχολῆς πού συρράφτηκαν ἀπό περικοπές τοῦ Στάιν, τοῦ Ρεϋμπώ καί τοῦ Λ. Μπλάν μέ τόν ἴδιο ἀριστοτεχνικό τρόπο πού εἶδαμε πῶς πάνω στήν περιγραφή τῆς ζωῆς τοῦ Σαίν-Σιμόν. Ἀφήνουμε στόν ἀναγνώστη νά τά ἀναζητήσει ὁ ἴδιος στό βιβλίον.

Ἐχομε τώρα κάνει γνωστά στόν ἀναγνώστη ὅλα ὅσα ὁ κύριος Γκρύν ξέρεי νά πεῖ γιά τό σαιν-σιμονισμό στήν περίοδο τοῦ Μπαζάρ, δηλαδή ἀπό τό θάνατο τοῦ Σαίν-Σιμόν ὡς τό πρῶτο σχίσμα. Μπορεῖ τώρα νά παίξει ἕνα λογοτεχνικό-κριτικό ἀτού, ἀποκαλώντας τόν Μπαζάρ «κακό διαλεκτικό», καί νά συνεχίσει ἔτσι:

«Ἀλλά ἔτσι εἶναι οἱ ρεπουμπλικάνοι. Ξέρουν μόνο πῶς νά πεθαίνουν, ὁ Κάτων δπως κι ὁ Μπαζάρ· ὅταν δέν αὐτομαχαιρώνονται, πεθαίνουν ἀπό *καρδιοσωμό*.» (σ. 95)

«Λίγους μῆνες ὕστερα ἀπό τούτη τή φιλονικία» (ὁ Μπαζάρ) «πέθανε ἀπό *συντριβή καρδιάς*.» (Στάιν, σ. 210)

Πόσο σωστή εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ κυρίου Γκρύν, τό ἀποδείχνουν ρεπουμπλικάνοι σάν τόν Λεβασσέρ, τόν Καρνῶ, τόν Μπαρέρ, τόν Μπιγιώ-Βαρένν, τόν Μπουοναρόττι, τόν Τέστ, τόν ντ' Ἀρζανσόν κ.ἄ.

Ἄκολουθοῦν τώρα μερικές τετριμμένες φράσεις γιά τόν Ἄνφαντέν.

Ἐπισύρουμε τήν προσοχή μόνο στήν ἀκόλουθη ἀνακάλυψη τοῦ κυρίου Γκρύν:

«Τό ἱστορικό τοῦτο φαινόμενο δέν κάνει ἄραγε σαφές ἐπιτέλους δι-
ή θρησκεία δέν εἶναι παρά αἰσθησιοκρατία, διότι ὁ ὕλισμός μπορεῖ ν’
ἀξιώσει μέ τόλμη τήν ἴδια καταγωγή δπως καί τό ἴδιο τό ἱερό δόγ-
μα;» (σ. 97)

Ὁ κύριος Γκρύν κυττάζει αὐτάρεσκα γύρω του: «*Τό σκέφτηκε αὐτό*
κανεῖς ὡς τώρα;» Δέ θά «τό σκεφτόταν» ποτέ αὐτό, ἄν τό «Hallische Jahr-
bücher» δέν «τό εἶχε σκεφτεῖ» σχετικά μέ τούς ρομαντικούς¹. Κατά τά ἄλ-
λα, θά μποροῦσε κανεῖς νά περιμένει ἀπό τόν κύριο Γκρύν νά προχωροῦ-
σε λίγο τή σκέψη του ἀπό τότε.

Ὅπως εἶδαμε, ὁ κύριος Γκρύν δέν ξέρεي τίποτε γιά ὀλόκληρη τήν οἰ-
κονομική κριτική τῶν σαιν-σιμονιστῶν. Ὡστόσο κάνει χρήση τοῦ
Ἄνφαντέν γιά νά πεῖ μιά λέξη καί γιά τά οἰκονομικά πορίσματα τοῦ Σαίν-
Σιμόν, γιά τά ὁποῖα μυθολόγησε ἤδη πῶς πάνω. Βρίσκει στόν Ρεϋμπώ, σ.
129, καί στόν Στάιν, σ. 206, ἀποσπάσματα ἀπό τήν «Πολιτική οἰκονομία»
τοῦ Ἄνφαντέν, ἀλλά πλαστογραφεῖ κι ἐδῶ: μετατρέπει τήν κατάργηση
τῶν φόρων πάνω στά πῶς ἀναγκαῖα γιά τή ζωή ἀγαθά —κατάργηση πού ὁ
Ρεϋμπώ καί ὁ Στάιν, ἀκολουθώντας τόν Ἄνφαντέν, τήν παρουσιάζει
σωστά σά μιά συνέπεια τῶν προτάσεων γιά τό κληρονομικό δικαίωμα— σ’
ἓνα ἀκαθόριστο, ἀνεξάρτητο μέτρο, *δίπλα* σέ τοῦτες τίς προτάσεις. Δείχνει
ἀκόμα τήν πρωτοτυπία του παραποιώντας τή χρονολογική σειρά: μιλάει
πρῶτα γιά τόν παπᾶ Ἄνφαντέν καί γιά τό Μενιλμοντάν² καί ὕστερα γιά
τόν *οἰκονομολόγο* Ἄνφαντέν, ἐνῶ οἱ προκάτοχοί του πραγματεῦνται τήν
πολιτική οἰκονομία τοῦ Ἄνφαντέν στήν περίοδο τοῦ Μπαζάρ δταν κά-
νουν λόγο γιά τήν «Le Globe», γιά τήν ὁποία καί γράφτηκε³. Ἄν ἐδῶ συμ-
περιλαμβάνει τήν περίοδο Μπαζάρ στήν περίοδο Μενιλμοντάν, ἀργότερα,

1. Βλ. τό ἄρθρο τοῦ Karl Rosenkranz «Ludwig Tieck und die romantische Schule» στό
«Hallische Jahrbücher», ἔτος 1838, τεύχη 155-158 καί 160-163.

2. *Ménilmontant* — τήν ἐποχή ἐκεῖνη προάστειο, σήμερα τό 20^ο διαμέρισμα τοῦ Παρισιοῦ.
Ἐκεῖ ὁ Ἄνφαντέν, ὁ «ἀνώτατος πατήρ» τῶν σαιν-σιμονιστῶν, εἶχε ἓνα κτῆμα, στό
ὁποῖο ἀποτραβήχτηκε τό 1832, μετά τή φιλονικία του μέ τόν Μπαζάρ, μαζί μέ 40
πιστούς του. Μ’ αὐτούς προσπάθησε ἐδῶ νά ἰδρύσει μίαν ἐργατική κοινότητα.

3. Πρόκειται γιά τό *σύγγραμμα* τοῦ B. P. *Enfantin* «*Economie politique et Politique*» («Πολι-
τική οἰκονομία καί Πολιτική»), πού κυκλοφόρησε σά βιβλίο στό Παρίσι τό 1831, ἐνῶ
ἀρχικά εἶχε δημοσιευτεῖ σά σειρά ἄρθρων στήν ἐφημερίδα «Le Globe» τοῦ 1831.

δταν μιλάει για τήν οίκονομία καί για τόν Μ. Σεβαλιέ, συμπεριλαμβάνει καί τήν περίοδο Μενιμοντάν. Τό «*Livre nouveau*»¹ τοῦ δίνει τήν εὐκαιρία γι' αὐτό καί, ὅπως συνήθως, μετατρέπει τήν εἰκασία τοῦ Ρεϋμπώ —διό ὁ Μ. Σεβαλιέ εἶναι ὁ συγγραφέας αὐτοῦ τοῦ κειμένου— σέ μιά κατηγορηματική βεβαίωση.

Ὁ κύριος Γκρύν ἔχει τώρα παρουσιάσει τό σαιν-σιμονισμό «στήν ὁλότητά του» (σ. 82). Κράτησε τήν ὑπόσχεσή του «νά μήν τόν κυνηγήσει κριτικά στό φιλολογικό του ἔργο» (στό ἴδιο) καί γι' αὐτό ἐμπλεξε πολύ ἄκριτα μέ μιάν ἐντελῶς ἄλλη «φιλολογία», μέ τά βιβλία τοῦ Στάιν καί τοῦ Ρεϋμπώ. Γιά ἀποζημίωση μᾶς δίνει μερικές ἐξηγήσεις πάνω στίς παραδόσεις πολιτικῆς οίκονομίας τοῦ Μ. Σεβαλιέ στά 1841/42, δταν αὐτός εἶχε πάψει ἀπό καιρό νά εἶναι σαιν-σιμονιστής. Γιατί, τότε πού ὁ κύριος Γκρύν ἔγραφε γιά τόν σαιν - σιμονισμό, εἶχε μπροστά του μιά κριτική αὐτῶν τῶν παραδόσεων στή «*Revue des deux Mondes*», κριτική πού μπόρεσε νά τή χρησιμοποιήσει μέ τόν ἴδιο τρόπο πού τή χρησιμοποίησαν ὡς τότε ὁ Στάιν καί ὁ Ρεϋμπώ. Δίνουμε μόνο ἓνα δεῖγμα τῆς κριτικῆς του ὀξυδέρκειας:

«Ἰσχυρίζεται αὐτοῦ πῶς δέν παράγονται ἀρκετά. Αὐτό εἶναι μιά λέξη ἐντελῶς ἀντάξια τῆς παλιᾶς οίκονομικῆς σχολῆς μέ τίς σκουριασμένες μονομέρειές της... Ὅσον καιρό ἡ πολιτική οίκονομία δέν ἀντιλαμβάνεται πῶς ἡ παραγωγή ἐξαρτιέται ἀπό τήν κατάλωση, αὐτή ἡ δῆθεν ἐπιστήμη δέν πρόκειται νά δεῖ προκοπή.» (σ. 102)

Βλέπουμε πῶς ὁ κύριος Γκρύν, μέ τίς φράσεις γιά τήν κατανάλωση καί τήν παραγωγή, πού παρέλαβε ἀπό τόν ἀληθινό σοσιαλισμό, στέκει πολύ πάνω ἀπό κάθε ἔργο πολιτικῆς οίκονομίας. Ἐξω ἀπό τό ὅτι μπορεῖ νά βρεῖ στόν κάθε οίκονομολόγο πῶς ἡ προσφορά ἐξαρτιέται κι ἀπό τή ζήτηση, δηλαδή ἡ παραγωγή ἀπό τήν κατανάλωση, στή Γαλλία ὑπάρχει καί μιά εἰδική οίκονομική σχολή, τοῦ Σισμοντί, πού θέλει νά κάνει τήν παραγωγή νά ἐξαρτιέται ἀπό τήν κατανάλωση καί μ' ἓναν τρόπο διαφορετικό ἀπό κείνο τοῦ ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ, μιά σχολή πού βρίσκεται σέ

1. «*Le Livre Nouveau*» («Τό νέο Βιβλίο») εἶναι ἓνα χειρόγραφο πού ἀναλύει τή διδασκαλία τῶν σαιν-σιμονιστῶν, καί πού κατά τήν ἀποψη τῶν συγγραφέων του θά ἔπρεπε νά γίνει «νέα Βίβλος» τῆς σαιν-σιμονιστικῆς θρησκείας. Συντάχθηκε τό 1832, κατά τίς συνεδριάσεις τῆς ἡγετικῆς ὀμάδας τῆς σαιν-σιμονιστικῆς σχολῆς μ' ἐπικεφαλῆς τόν Ἄνφάν-τέν. Στοιχεῖα γιά τό «νέο Βιβλίο» καί ἀποσπάσματα ἀπ' αὐτό βρίσκονται στόν Ρεϋμπώ, «Μελέτες γιά τούς μεταρρυθμιστές ἢ σύγχρονους σοσιαλιστές».

δξύτατη αντίθεση με τούς οικονομολόγους πού πολεμᾷ ὁ κύριος Γκρύν. Ὡστόσο, μόνον ἀργότερα θά δοῦμε πόσο πετυχημένα σπεκουλάρει μέ τό ἐμπιστευμένο σ' αὐτόν τάλαντο πάνῃ στήν ἐνότητα παραγωγῆς καί κατανώλωσης.

Ὁ κύριος Γκρύν ἀποζημιώνει τόν ἀναγνώστη γιά τήν ἀνία πού προκάλεσαν τά ἰσχνά, παραποιημένα καί νοθευμένα μέ κούφιας φράσεις ἀποσπάσματα ἀπό τόν Στάιν καί τόν Ρεϋμπώ, μέ τό ἀκόλουθο πυροτέχνημα, πού σπιθοβολάει σάν τή «Νεαρή Γερμανία», πού φλογοβολάει οὐμανισμό καί ἀνθοβολάει σοσιαλισμό:

«Ὁλόκληρος ὁ σαιν-σιμονισμός, σάν κοινωνικό σύστημα, δέν ἦταν τίποτε περισσότερο ἀπό μία βροχή ἀπό ἰδέες πού ἕνα εὐεργετικό σύννεφο ἔριξε στό ἔδαφος τῆς Γαλλίας.» (προηγούμενα, σ. 82, 83 ἦταν μία «μάζα φωτός, ἀλλά ἀκόμα σέ χαώδη κατάσταση» (!), «ἔχι ἕνα τακτοποιημένο φέγγος»!!!) «Ἦταν ἕνα θέαμα συγκλονιστικό καί ταυτόχρονα διασκεδαστικό. Ὁ ποιητής πέθανε πρὶν ἀκόμα ἀπό τήν παράσταση, ἕνας ἀπό τούς σκηνοθέτες στή διάρκειά της, οἱ ἄλλοι σκηνοθέτες καί δλοὶ οἱ ἠθοποιοὶ βγάλανε τά κοστούμια τους, φόρεσαν γρήγορα τά πολιτικά τους ροῦχα, τράβηξαν στά σπίτια τους καί φέρνονταν σά νά μήν εἶχε συμβεῖ τίποτα. Ἦταν ἕνα θέαμα, ἕνα ἐνδιαφέρον θέαμα, ἄν καί κάπως μπερδεμένο στό φινάλε» μερικοὶ ἠθοποιοὶ τό παραξήλωσαν — κι αὐτό ἦταν δλο.» (σ. 104)

Πόσο σωστά ἔκρινε ὁ Χάινε τούς γαυγίζοντες μιμητές του: «Ἔσπειρα δόντια δράκοντα καί σόδειασα ψύλλους».

Φουριερισμός

Ἐκτός ἀπό τή μετάφραση μερικῶν ἀποσπασμάτων ἀπό τίς «*Quatre mouvements*»¹, πάνω στό θέμα τῆς ἀγάπης, δέ μαθαίνουμε κι ἐδῶ τίποτε πού νά μή βρίσκεται πληρέστερα στόν Στάιν. Ὁ κύριος Γκρύν ξοφλάει μέ τήν ἠθική μέ μία φράση πού εἰπώθηκε ἤδη, πολύ πρὶν τόν Φουριέ, ἀπό ἑκατοντάδες ἄλλους συγγραφεῖς:

1. Ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Φουριέ «*Théories des quatre mouvements et des destinées générales*» («Θεωρίες τῶν τεσσάρων κινήσεων καί τῶν γενικῶν πεπωμένων») κυκλοφόρησε δίχως ὄνομα συγγραφέα τό 1808 στή Λυών. Γιά ν' ἀποφευχθοῦν οἱ δυσκολίες μέ τή γαλλική ἀστυνομία, δόθηκε σάν τόπος ἐκτύπωσης ἡ Λειψία.

«Ἡ ἠθικὴ δὲν εἶναι κατὰ τὸν Φουριέ τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴ συστηματικὴ προσπάθεια καταστολῆς τῶν ἀνθρώπινων παθῶν.» (σ. 147)

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν ἔδωσε ποτέ διαφορετικὸ ὄρισμό τοῦ ἑαυτοῦ της.

Μέ τὴν κριτικὴ τοῦ Φουριέ γιὰ τὴν τωρινὴ γεωργία καὶ βιομηχανία, ὁ κύριος Γκρύν δὲν ἀσχολεῖται καθόλου, καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν κριτικὴ τοῦ ἐμπορίου, ἀρκεῖται νὰ μεταφράσει μερικὲς γενικὲς φράσεις ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ σ' ἓνα κεφάλαιο τῶν «Τεσσάρων κινήσεων» («Origine de l' économie politique et de la controverse mercantile»¹, σ. 332, 334 τῶν «Τεσσάρων κινήσεων»). Ἀκολουθοῦν μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὶς «Τέσσερις κινήσεις» κι ἓνα ἀπὸ τὸ «Traité de l' association»² γιὰ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, μαζί με τοὺς πίνακες γιὰ τὸν πολιτισμό, πού γνώρισε ἀπὸ τὸν Στάιν. Ἐτσι ξοφλάει, μέ τὴ μεγαλύτερη ἐπιπολαιότητα καὶ βιασύνη, μέ τὸ κριτικὸ μέρος τῶν ἰδεῶν τοῦ Φουριέ —τό πιὸ σημαντικό— σέ 28 σελίδες κατὰ λέξη μετάφρασης, πού μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις περιορίζονται στὰ γενικότατα καὶ τὰ πιὸ ἀφηρημένα ζητήματα καὶ ἀνακατεῦουν τὸ σημαντικό μέ τὸ ἀσήμαντο.

Ὁ κύριος Γκρύν περνάει κατόπι στὴν ἐκθεση τοῦ φουριεριοῦ συστήματος. Ὁ *Chouroa*³, πού τὸ ἔργο του ἀναφέρθηκε ἤδη ἀπὸ τὸν Στάιν, μᾶς ἔδωσε πολὺ πιὸ πρὶν μιά τελειότερη καὶ καλύτερη. Εἶναι ἀλήθεια διὰ τὸν κύριος Γκρύν θεωρεῖ «ζωτικὰ ἀναγκαῖο» νὰ δώσει βαθιεῖς διασαφήσεις γιὰ τὶς σειρὲς τοῦ Φουριέ, δὲν ξέρει ὅμως νὰ κάνει τίποτε καλύτερο γιὰ τοῦτο τὸ σκοπὸ ἀπὸ τὸ νὰ μεταφράσει κατὰ λέξη περικοπὲς ἀπὸ τὸν Φουριέ καὶ ἀργότερα, ὅπως θὰ δοῦμε, νὰ συντάξει μερικὲς λογοτεχνικὲς φράσεις γιὰ τὸν ἀριθμὸ. Δέ σκέφτεται καὶ νὰ δείξει πῶς ἔφτασε ὁ Φουριέ νὰ πραγματεῦεται τὶς σειρὲς καὶ πῶς αὐτὸς κι οἱ μαθητὲς του κατασκεύασαν σειρὲς. Δέ δίνει τὴν παραμικρὴ ἐξήγηση γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ αὐτῶν τῶν σειρῶν. Τέτοιες δομές, ὅπως καὶ τὴ γεγκελιανὴ μέθοδος,

-
1. «Καταγωγὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς διαμάχης γιὰ τὸ ἐμπόριο».
 2. Βλ. Zourier «Théorie de l' unité universelle» («Θεωρία τῆς οἰκουμενικῆς ἐνότητας»). Τὸ ἔργο αὐτὸ ἐκδόθηκε στοὺς τόμους 2-5 τῶν Ἀπάντων τοῦ Φουριέ καὶ ἀποτελεῖ μιά παραπέρα ἐπεξεργασία τῆς μελέτης τοῦ «Traité de l' association domestique-agricole».
 3. Βλ. Chouroa, «Kritische Darstellung der socialtheorie Fourier's» («Κριτικὴ ἐκθεση τῆς κοινωνικῆς θεωρίας τοῦ Φουριέ»).

μπορείς να τις υποβάλεις σε κριτική μόνο δείχνοντας πώς φτιάχνονται, κι αποδειχνοντας έτσι ότι τις κατέχεις.

Τέλος, ο κύριος Γκρύν άπωθει στο δεύτερο πλάνο αυτό που ο Στάν τουλάχιστο προβάλλει με κάποια έμφαση: την αντίθεση ανάμεσα στην άποκρουστική έργασία και την έλκυστική έργασία.

Τό βασικό σ' δλην αυτή τήν έκθεση είναι ή κριτική που κάνει ο κ. Γκρύν στον Φουριέ. Ύπενθυμίζουμε στον άναγνώστη αυτό που είπαμε ήδη για τις πηγές τής κριτικής του Γκρύν και θά δείξουμε τώρα με μερικά παραδείγματα πώς ο κύριος Γκρύν στην άρχή δέχεται τις θέσεις του άληθινού σοσιαλισμού και κατόπι τις ύπερβάλλει και τις παραποιεί. Τό ότι ή διάκριση που κάνει ο Φουριέ ανάμεσα στο κεφάλαιο, τό ταλέντο και τήν έργασία προσφέρει ένα έξαιρετικό ύλικό για επίδειξη έξυπνάδας, τό ότι μπορεί κανείς να μακρολογεί για τήν άδυναμία και τήν άδικία αυτής τής διάκρισης, για τήν εμφάνιση τής μισθωτής έργασίας κτλ., δίχως να κριτικάρει αυτή τή διάκριση με βάση τήν *πραγματική* σχέση μεταξύ έργασίας και κεφαλαίου, είναι κάτι που δέν άξίζει ν' άναφέρεται. Ο Προυντόν έχει εκθέσει όλα ταυτα πριν άπό τον κύριο Γκρύν άπείρως καλύτερα, δίχως ώστόσο ν' άγγίξει τήν ουσία του ζητήματος.

Τήν κριτική του στην *Ψυχολογία* του Φουριέ, όπως έξάλλου κι όλόκληρη τήν κριτική του, ο κύριος Γκρύν τή συνάγει άπό τήν «ουσία του άνθρώπου».

«Γιατί ή ουσία του άνθρώπου είναι τό π̄αν μέσα στο π̄αν.» (σ. 190)
«Ο Φουριέ επικαλείται επίσης αυτή τήν άνθρώπινη ουσία που τό έσωτερικό της περιβλήμα»(!) «μ̄ας τό άποκαλύπτει με τόν τρόπο του, στον πίνακα των δώδεκα παθών. Όπως κάθε τίμιος και λογικός άνθρωπος, θέλει κι αυτός να κάνει τήν έσωτερική ουσία του άνθρώπου πραγματικότητα, *πράξη*. Αυτό που είναι μέσα να είναι κι έξω, κι έτσι ή διάκριση ανάμεσα στο έσωτερικό και τό έξωτερικό να καταργηθεί όλότελα. Η ιστορία τής ανθρωπότητας βριθει άπό σοσιαλιστές, αν θέλουμε να τους άναγνωρίσουμε άπ' αυτό τό διακριτικό σημάδι... σημασία όμως έχει, τό τί έννοεί ο καθένας με ουσία του άνθρώπου.» (σ. 190)

Ή, μάλλον, για τους άληθινούς σοσιαλιστές σημασία έχει τό να παρεισάγουν στον καθένα ιδέες για τήν ουσία του άνθρώπου και να μετατρέπουν τις διάφορες βαθμίδες του σοσιαλισμού σε διάφορες φιλοσοφίες τής ουσίας του άνθρώπου. Αυτή ή ανιστορική άφαίρεση παρασύρει έδω τον κύριο Γκρύν στο να διακηρύχνει τήν κατάργηση κάθε διάκρισης ανά-

μεσα σέ έσωτερικό καί έξωτερικό, κατάργηση πού θά έθετε τέρμα καί στήν ίδια τήν αναπαραγωγή τής ούσίας του ανθρώπου. Άλλωστε, δέν καταλαβαίνουμε γιατί οί Γερμανοί κομπάζουν τόσο φοβερά γιά τίς γνώσεις τους περί ούσίας του ανθρώπου, τή στιγμή πού δλες αύτες οί γνώσεις, δηλαδή οί τρεΐς γενικές ιδιότητες, Νόηση, Συναίσθημα καί Βούληση, εΐναι ήδη γνωστές από τήν εποχή του Άριστοτέλη καί τών Στωικών. Ό κύριος Γκρύν, ξεκινώντας από τήν άποψη αύτε, επιρρίπτει στον Φουριέ τό δτι «σκίζει» τόν άνθρωπο σέ δώδεκα πάθη.

«Δέ θέλω κán νά συζητήσω τήν πληρότητα αυτου του πίνακα από *ψυχολογική* άποψη. Τόν θεωρώ ανεπαρκή» (καί μ' αυτό, τό κοινό μπορεί νά ήσυχάσει, «άπό ψυχολογική άποψη»). «Μέ τουτο τόν αριθμό δώδεκα, μπορεί νά μάθει κανείς τί εΐναι ό άνθρωπος; Καθόλου. Ό Φουριέ θά μπορούσε εξΐσου καλά νά αναφέρει απλώς τίς πέντε αΐσθήσεις: *όλόκληρος ό άνθρωπος* βρίσκεται μέσα σ' αύτες, άρκει νά τίς εξηγήσουμε καλά, νά ξέρουμε νά έρμηνεύσουμε σωστά τό ανθρώπινο περιεχόμενό τους» (σάμπως αυτό τό «άνθρώπινο περιεχόμενο» νά μήν έξαρτιέται όλοτελα από τή βαθμίδα ανάπτυξης τής παραγωγής καί τών ανθρώπινων σχέσεων). «Μάλιστα ό άνθρωπος βρίσκεται *όλόκληρος σέ μιά μόνη* αΐσθηση, στό αΐσθημα¹. αΐσθάνεται διαφορετικά άπ' ό,τι τό ζώο,» κτλ. (σ. 205)

Βλέπουμε έδω πώς ό κύριος Γκρύν, γιά πρώτη φορά σ' όλο τό βιβλίο, παίρνει τόν κόπο νά πεί κάτι από τήν άποψη του Φώϋερμαχ γιά τήν ψυχολογία του Φουριέ. Βλέπουμε έπίσης τί λογής φανταστικό πλάσμα εΐναι αύτες ό «όλόκληρος άνθρωπος» πού «βρίσκεται» μέσα σέ μιά μοναδική ιδιότητα ενός πραγματικού άτομου καί πού ό φιλόσοφος τόν έρμηνεύει μ' αύτεν· τί λογής άνθρωπος γενικά εΐναι αύτες πού δέ θεωρείται στήν πραγματική ιστορική δραστηριότητα καί υπαρξή του, αλλά μπορεί νά συνάγεται από τό λωβό του ίδιου του αυτιου του ή από κάποιο άλλο σημάδι πού τόν διακρίνει από τό ζώο. Ό άνθρωπος αύτες «βρίσκεται» μέσα στον ίδιο τόν έαυτό του, σάν τό ίδιο τό μπιμπίκι του. Τό δτι τό ανθρώπινο αΐσθημα εΐναι ανθρώπινο κι όχι ζωώδικο, όχι μόνο κάνει φυσικά περιττή κάθε ψυχολογική έρευνα, αλλά καί εΐναι ταυτόχρονα ή κριτική δλης τής ψυχολογίας.

1. *Das Gefühl*. — Ό λέξη έχει στή γερμανική διπλή έννοια: *άφή* καί *αΐσθημα*, αΐσθαντικότητα. Έπίσης τό ρήμα *fühlen*, σημαίνει καί *άγγίζω*, *ψηλαφώ*, καί *αΐσθάνομαι*.

Τόν τρόπο πού ό Φουριέ εξετάζει τό θέμα τής αγάπης ό κύριος Γκρύν μπορεί εδκόλα νά τόν κριτικάρει, εφόσον κρίνει τήν κριτική πού άσκεϊ ό Φουριέ στίς σημερινές έρωτικές σχέσεις μέ βάση τίς φαντασίες μέ τίς όποιες ό ίδιος Φουριέ προσπαθοῦσε νά δώσει στόν έαυτό του μιάν άποψη γιά τόν έλεύθερο έρωτα. Ό κύριος Γκρύν, σά γνήσιος Γερμανός φιλισταίος, παίρνει αὐτές τίς φαντασίες στά σοβαρά. Εἶναι τό μόνο πράγμα πού παίρνει στά σοβαρά. Ἄν ήθελε ποτέ ν' άσχοληθεῖ μέ τούτη τήν πλευρά τοῦ συστήματος, δέ βλέπουμε γιατί δέν καταπιάστηκε καί μέ τίς αναλύσεις τοῦ Φουριέ γιά τήν εκπαίδευση, πού εἶναι οἱ καλύτερες στό εἶδος τους καί περιέχουν τίς πιό μεγαλοφυεῖς παρατηρήσεις. Ἐξάλλου, σχετικα μέ τήν αγάπη, ό κύριος Γκρύν προδίνει πόσο λίγα έχει διδαχτεῖ ό ίδιος, σά γνήσιος λόγιος τής «Νεαρῆς Γερμανίας», από τήν κριτική τοῦ Φουριέ. Θεωρεῖ ότι εἶναι τό ίδιο πράγμα ἄν ξεκινᾷς από τήν κατάργηση τοῦ γάμου ή από τήν κατάργηση τής ατομικῆς ιδιοκτησίας, γιατί ή μιά ακολουθεῖ αναγκαστικά τήν ἄλλη. Ὡστόσο εἶναι καθαρή λογοτεχνική φαντασία νά θέλεις νά ξεκινήσεις από μιά διάλυση τοῦ γάμου διαφορετική από κείνη πού ὑπάρχει ἤδη σήμερα στήν πράξη, μέσα στήν αστική κοινωνία. Ό ίδιος ό Φουριέ, δπως θά μπορούσε ν' ανακαλύψει ό κ. Γκρύν, ξεκινάει πάντα από τό μετασχηματισμό τής παραγωγῆς.

Ό κύριος Γκρύν άπορεῖ γιά τό ότι ό Φουριέ, πού πάντα ξεκινάει από τήν κλίση (θέλει νά πει: από τήν έλξη), κάνει λογιῆς-λογῆς «μαθηματικούς» πειραματισμούς — γι' αὐτό καί τόν όνόμασε, στή σ. 203, «μαθηματικό σοσιαλιστή». Ἄκόμα κι ἄν ἄφηνε κατά μέρος δλες τίς συνθηκες ζωῆς τοῦ Φουριέ, ό κύριος Γκρύν θά έπρεπε νά έρευνήσει από πιό κοντά τήν έλξη, δπου καί θά έβρισκε πολύ σύντομα ότι μιά τέτοια φυσική σχέση δέν μπορεί νά καθοριστεῖ μέ ακρίβεια δίχως ὑπολογισμό. Ἄντι γι' αὐτό, μάς προσφέρει ένα λογοτεχνικά διανθισμένο φιλιππικό, ανακατεμένο μέ γεγκελιανές παραδόσεις, έναντίον τοῦ αριθμοῦ, δπου εμφανίζονται περικοπές δπως αὐτή:

Ό Φουριέ «ὑπολογίζει τά μόρια τοῦ πιό άνώμαλου γούστου σου»,
—άληθινό θαῦμα— καί παρακάτω:

«Ό πολιτισμός, πού δέχεται τέτοιες σκληρές επιθέσεις, βασίζεται στόν άκαρδο πίνακα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ... ό αριθμός δέν εἶναι κάτι καθορισμένο... Τί εἶναι ό αριθμός ένα;... Τό ένα δέν έχει ήσυχία, γίνεται δυό, τρία, τέσσερα»...

τοῦ συμβαίνει κι αὐτοῦ δ,τι,καί στό Γερμανό παπά τοῦ χωριοῦ, πού έπί-

σης «δέν έχει ήσυχία», ὥσπου νά ἀποκτήσει μιὰ γυναίκα καί ἑννιά παιδιά...

«Ὁ ἀριθμός σκοτώνει κάθε τι τό οὐσιαστικό καί πραγματικό· γιατί τί εἶναι ἓνα μισό λογικό, τί εἶναι ἓνα τρίτο ἀλήθεια;»

Θά μπορούσε ἐπίσης νά ρωτήσει: τί εἶναι ἓνας πρσιτισμένος λογάριθμος;...

«στήν ὀργανική ἐξέλιξη ὁ ἀριθμός τρελλαίνεται»...

μιὰ θέση πού πάνω της στηρίζεται ἡ φυσιολογία καί ἡ ὀργανική χημεία (σ. 203, 204).

«Ὅποιος παίρνει τόν ἀριθμό γιά μέτρο τῶν πραγμάτων, αὐτός γίνεται, ὄχι, αὐτός εἶναι ἓνας ἐγωιστής.»

Μέ τή φράση αὐτή μπορεῖ νά συνδέσει —ἐξογκώνοντάς την— μιάν ἄλλη πού τήν παρέλαβε ἀπό τόν Χέσς (βλέπε πιο πάνω):

«Ὀλόκληρο τό ὀργανωτικό σχέδιο τοῦ Φουριέ δέ στηρίζεται παρά στόν ἐγωισμό... τό χειρότερο ἐκτυπο τοῦ πολιτισμένου ἐγωισμοῦ εἶναι ἀκριβῶς ὁ Φουριέ.» (σ. 206, 208)

Αὐτό τό ἀποδείχνει ἀμέσως ἱστορώντας πῶς στό παγκόσμιο καθεστῶς τοῦ Φουριέ τό πιο φτωχό μέλος τρώει καθημερινά 40 πιάτα, πῶς παίρνονται πέντε γεύματα τή μέρα, οἱ ἄνθρωποι φτάνουν ὡς τήν ἡλικία τῶν 144 χρόνων καί ἄλλα παρόμοια. Τό κολοσσιαῖο δράμα γιά τοὺς ἀνθρώπους, πού ὁ Φουριέ ἀντιπαραθέτει μ' ἓνα ἀπλοϊκό χιοῦμορ στή λιτή μετριότητα τῶν ἀνθρώπων τῆς περιόδου τῆς Παλινόρθωσης, δίνει ἀπλῶς στόν κύριο Γκρύν τήν εὐκαιρία νά ἐπιλέξει τήν πιο ἀθῶα πλευρά καί νά κάνει πάνω σ' αὐτή ἠθικούς σχολιασμούς φιλισταίου.

Καθώς κατακρίνει τόν Φουριέ γιά τόν τρόπο πού ἀντιλαμβάνεται τή γαλλική ἐπανάσταση, ὁ κύριος Γκρύν δίνει ταυτόχρονα μιὰ πρόγευση τῆς δικῆς του κρίσης γιά τήν ἐπαναστατική περίοδο:

«Ἄν ὁ συνεταιρισμός εἶχε γνωσθεῖ μόνο σαράντα χρόνια νωρίτερα» (βάζει τόν Φουριέ νά λέει), «ἡ ἐπανάσταση θά μπορούσε ν' ἀποτραπεῖ. Πῶς ὁμως συνέβηκε» (ρωτάει ὁ κύριος Γκρύν) «καί ὁ ὑπουργός Τυργκῶ γνώριζε τό δικαίωμα στήν ἐργασία κι ὡστόσο τό κεφάλι τοῦ Λουδοβίκου 16ου ἔπεσε; Μέ τό δικαίωμα στήν ἐργασία θά ἦταν εὐκολότερο νά πληρωθεῖ τό δημόσιο χρέος, παρά μέ αὐτά τῆς κότας.» (σ. 211)

Ὁ κύριος Γκρύν παραβλέπει μόνο τή μικρή λεπτομέρεια δι τὸ δικαίωμα στὴν ἐργασία, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάει ὁ Τυργκώ, εἶναι ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός, καί δι τὸ ἀκριβῶς αὐτός ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ.

Ὁ κ. Γκρύν μπορεῖ νὰ συνοψίσει τὴν δλη κριτικὴ του γιὰ τὸν Φουριέ στὴ φράση δι τὸ Φουριέ δέν ὑπέβαλε «τόν πολιτισμό» σὲ μιὰ «ριζικὴ κριτικὴ». Καί γιὰ τὸ Φουριέ δέν τὸ ἔκανε αὐτό; Ἀκοῦστε:

Ὁ πολιτισμός «ἐπικρίθηκε στίς ἐκδηλώσεις του, ὄχι στὴ βάση του. Καταφρονήθηκε καί γελοιοποιήθηκε σάν ὑπαρκτὸ φαινόμενο, ἀλλὰ δέν ἐρευνήθηκε στὴ ρίζα του. Οὔτε ἡ πολιτικὴ, οὔτε ἡ θρησκεία δέν προσάχθηκαν μπροστὰ στὸ ἐδώλιο τῆς κριτικῆς καί γι' αὐτὸ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου παρέμεινε ἀνεξερεύνητη.» (σ. 209)

Ὁ κύριος Γκρύν χαρακτηρίζει ἐδῶ τίς πραγματικὲς συνθήκες ζωῆς τῶν ἀνθρώπων ἐκδηλώσεις, ἐνῶ τὴ θρησκεία καί τὴν πολιτικὴν βάση καί ρίζα αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων. Ἀπ' αὐτὴ τὴ σαχλή θέση βλέπουμε πῶς οἱ ἀληθινοὶ σοσιαλιστὲς ἀντιπαραθέτουν, σάν ἀνώτερη ἀλήθεια, τὴν ιδεολογικὴ φρασεολογία τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας στίς πραγματικὲς περιγραφές τῶν Γάλλων σοσιαλιστῶν καί συνάμα πῶς πασκίζουν νὰ συνδέσουν τὸ δικὸ τους ἰδιαιτέρου στόχο, τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὰ πορίσματα τῆς γαλλικῆς κριτικῆς τῆς κοινωνίας.

Ὅταν ἡ θρησκεία καί ἡ πολιτικὴ θεωροῦνται σάν ἡ βάση τῶν ὑλικῶν συνθηκῶν ζωῆς, εἶναι ἐντελῶς φυσικὸ νὰ καταλήγουν τὰ πάντα, σὲ τελευταία ἀνάλυση, στὴ διερεύνηση τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας, δηλαδὴ, τῆς συνείδησης πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν ἑαυτό του. — Βλέπουμε συνάμα πόσο λίγο νοιάζεται ὁ κύριος Γκρύν γιὰ τὸ τί ἀντιγράφει σὲ μιὰ κατοπινὴ περικοπὴ, ὅπως καί στὰ «Χρονικά τῆς Ρηνανίας», οἰκαιοποιεῖται, μὲ τὸν τρόπο του, αὐτὸ πού ἔχει εἰπωθεῖ στὰ «Γερμανο-γαλλικὰ χρονικά»¹ γιὰ τὴν σχέση μεταξύ *citoyen* καί *bourgeois* καί πού ἀντιφάσκει στὴν παραπάνω θέση.

Ἔχουμε φυλάξει στὸ τέλος, γιὰ τὸν ἀναγνώστη, τὴν προυσίαση τῆς θέσης περὶ παραγωγῆς καί κατανάλωσης πού ὁ ἀληθινὸς σοσιαλισμὸς ἐμπιστεύθηκε στὸν κύριο Γκρύν. Ἀποτελεῖ ἓνα χτυπητὸ παράδειγμα τοῦ πῶς ὁ κύριος Γκρύν χρησιμοποιεῖ τίς θέσεις τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ

1. Ἡ ἀναφορὰ γίνεται στὸ ἄρθρο τοῦ Μάρξ «Zur Judenfrage» («Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν Ἑβραίων») πού δημοσιεύτηκε στὰ *Γερμανο-γαλλικὰ χρονικά*.

σά μονάδα μέτρησης για τίς έπιτεύξεις τῶν Γάλλων καί πῶς, βγάζοντας τίς θέσεις αὐτές ἀπό τήν πλήρη ἀοριστία τους, τίς ἐκθέτει σάν τέλειες ἀνοησίες.

«Ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση μποροῦν νά χωριστοῦν στό χρόνο καί στό χῶρο, τόσο θεωρητικά ὅσο καί στήν *έξωτερική πραγματικότητα*, ἀλλά στήν οὐσία εἶναι ἓνα. Μήπως ἡ δραστηριότητα τοῦ πιό συνηθισμένου τεχνίτη, λχ. τοῦ ἀρτοποιοῦ, δέν εἶναι μιά παραγωγή πού για ἑκατό ἄλλους γίνεται κατανάλωση; Ἀλλά τί εἶναι καί για τόν ἴδιο τόν ἀρτοποιό, πού καταναλώνει σιτάρι, νερό, γάλα, αὐγά, κτλ.; Ἡ κατανάλωση παπουτσιῶν καί ἐνδυμάτων δέν εἶναι μήπως παραγωγή για τοὺς παπουτσηδες καί τοὺς ράφτες;... Δέν παράγω ἐγώ ὅταν τρώω ψωμί; Παράγω τρομερά, παράγω μύλους, σκάφες, φούρνους καί, συνεπῶς, ἀλέτρια, σβάρνες, κόπανους, τροχοὺς τοῦ μύλου, ἔργα ξυλουργικῆς, οἰκοδομικῆς» («καί συνεπῶς» ξυλουργοὺς, χτίστες καί γεωργοὺς, «συνεπῶς» τοὺς γονιοὺς τους, «συνεπῶς» ὄλους τοὺς προγόνους τους, «συνεπῶς» τόν Ἀδάμ). «Δέν καταναλῶνω μήπως ὅταν παράγω; Ἐξίσου τρομερά... Ὅταν διαβάξω ἓνα βιβλίο, καταναλῶνω στ' ἀλήθεια πρῶτ' ἀπ' ὅλα τό προῖόν ὀλάκερων χρόνων ἂν τό φυλάξω για μένα ἢ τό καταστρέψω, καταναλῶνω τό ὑλικό καί τή δραστηριότητα τοῦ ἐργοστασίου χαρτιοῦ, καί τυπογραφείου, τοῦ βιβλιοδέτη. Μήπως ὁμως δέν παράγω τίποτε; Παράγω, ἴσως, ἓνα καινούργιο βιβλίο, καί μ' αὐτό τόν τρόπο, καινούργιο χαρτί, καινούργια τυπογραφικά στοιχεῖα, καινούργιο τυπογραφικό μελάνι, καινούργια ἐργαλεῖα για βιβλιοδεσία. Ἄν τό διαβάσω μονάχα καί ἂν τό διαβάσουν καί ἄλλα χίλια ἄτομα, παράγουμε μέ τήν καταναλωτική δραστηριότητά μας μιά νέα ἔκδοση, καί μέ τόν τρόπο αὐτό ὅλα τ' ἀναγκαῖα ὑλικά για τήν κατασκευή της. Ἐκεῖνοι πού φτιάχνουν ὅλα τοῦτα, καταναλῶνουν μέ τή σειρά τους μιά μεγάλη ποσότητα ἀκατέργαστου ὑλικοῦ, πού πρέπει ὥστόσο νά παραχθεῖ καί δέν μπορεῖ νά παραχθεῖ παρά διαμέσου τῆς κατανάλωσης... Μέ δύο λόγια, *δραστηριότητα καί χρήση* (Genuss) εἶναι ἓνα καί τό αὐτό, μόνο ἓνας ἀνάποδος κόσμος ἔχει ἀποσπάσει τή μιά ἀπό τήν ἄλλη καί σφήνωσε ἀνάμεσα στίς δύο τήν ἔννοια *ἀξία καί τιμή*, ἔκοψε μέ τήν ἔννοια αὐτή τόν ἄνθρωπο στά δύο καί, μαζί μέ τόν ἄνθρωπο, τήν κοινωνία.» (σ. 191, 192)

Στήν πραγματικότητα, ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση βρίσκονται σέ ἀντίφαση μεταξύ τους ἀπό πολλές ἀπόψεις. Ἄρκει ὁμως νά *ἐρμηνευθεῖ*

αυτή ή αντίφαση σωστά, νά κατανοηθεῖ ή άληθινή ουσία τής παραγωγής και τής κατανάλωσης, για ν' αποκατασταθεῖ ή ενότητα τους και νά αρθεῖ κάθε αντίφαση. Έτσι, ή γερμανική αυτή ιδεολογική θεωρία ταιριάζει έξοχα μέ τόν ύφιστάμενο κόσμο. Η ενότητα μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης αποδείχεται μέ παραδείγματα από τή σημερινή κοινωνία, ύπάρχει καθ' έαυτήν. Ο κύριος Γκρύν αποδείχνει πρίν άπ' όλα, ότι ύπάρχει γενικά μία σχέση ανάμεσα στην παραγωγή και τήν κατανάλωση. Έξηγηεί ότι δέν μπορεί νά φοράει ένα σακάκι, δέν μπορεί νά τρώει ψωμί χωρίς και τά δύο νά έχουν παραχθεῖ, και ότι στην σημερινή κοινωνία ύπάρχουν άνθρωποι πού παράγουν σακάκια, παπούτσια, ψωμί, και ότι άλλοι άνθρωποι είναι οί καταναλωτές αυτών των πραγμάτων. Ο κύριος Γκρύν θεωρεῖ πώς ή ιδέα αυτή είναι καινούργια. Τήν εκφράζει σέ μία κλασική λογοτεχνικο-ιδεολογική γλώσσα. Λχ.:

«Ο κόσμος νομίζει πώς ή χρήση του καφέ, τής ζάχαρης κτλ. είναι σκέτη κατανάλωση' αλλά ή χρήση αυτή δέν είναι άραγε παραγωγή στίς άποικίες;»

Θά μπορούσε έξίσου καλά νά ρωτήσει: ή χρήση αυτή δέν είναι μήπως ή χρήση του μαστιγίου για τούς νέγρους σκλάβους και παραγωγή μαστιγώσεων στίς άποικίες; Βλέπουμε πώς από τούτη τή στομφώδη φρασολογία δέν μπορεί νά βγει παρά μία άπολογία των ύφιστάμενων συνθηκών. Η δεύτερη ιδέα του κυρίου Γκρύν είναι ότι αυτός καταναλώνει όταν παράγει, συγκεκριμένα τήν πρώτη ύλη και γενικά τά έξοδα παραγωγής' κατάλαβε δηλαδή ότι από τό τίποτε δέ βγαίνει τίποτε, ότι πρέπει νά έχει υλικό. Ο κύριος Γκρύν θά μπορούσε νά βρεῖ διεξοδικά σέ οποιοδήποτε έγχειρίδιο πολιτικής οίκονομίας, στό κεφάλαιο «Αναπαραγωγική κατανάλωση», τίς περίπλοκες συνάψεις πού συνεπάγεται αυτή ή σχέση, άν δέν περιοριζόταν στην κοινότοπη διαπίστωση ότι δίχως πετσί δέν μπορείς νά φτιάξεις μπότες.

Ός τώρα ο κύριος Γκρύν έπεισε τόν έαυτό του ότι για νά καταναλώ- νεις πρέπει νά παράγεις και ότι στην παραγωγή καταναλώνεται πρώτη ύλη. Η πραγματική δυσκολία αρχίζει γι' αυτόν εκεί όπου θέλει ν' αποδείξει ότι παράγει όταν καταναλώνει. Ο κύριος Γκρύν κάνει έδώ μιάν όλότε- λα άποτυχημένη προσπάθεια νά φωτίσει, έστω και λίγο, τόν έαυτό του πάνω στην πιό τετριμμένη και συνηθισμένη σχέση μεταξύ ζήτησης και προσφοράς. Φτάνει στην κατανόηση του ότι ή κατανάλωσή του, δηλαδή ή ζήτησή του, παράγει νέα προσφορά. Ξεχνάει όμως πώς ή ζήτησή του πρέπει νά είναι μία ενεργητική ζήτηση, ότι πρέπει νά προσφέρει ένα ισοδύνα-

μο για τό ζητούμενο προϊόν, για νά προκαλέσει μιά νέα παραγωγή. Οί οίκο-
νομολόγοι ἀναφέρονται κι αὐτοί στό ἀδιαχώριστο τῆς κατανάλωσης
καί τῆς παραγωγῆς καί στήν ἀπόλυτη ταυτότητα τῆς ζήτησης καί τῆς
προσφορᾶς —δταν θέλουν ἀκριβῶς ν' ἀποδείξουν ὅτι ποτέ δέ συντελεῖται
ὑπερπαραγωγή—, ἀλλά δέν παρουσιάζουν ποτέ τά πράγματα τόσο ἀδέξια
καί πεζά. Ἐξάλλου, ἡ μέθοδος αὐτή εἶναι ὁμοια μέ κείνη πού χρησιμο-
ποίησαν πάντα οἱ εὐγενεῖς, οἱ παπάδες, οἱ εἰσοσηματίες κτλ. γιά ν' ἀποδεί-
ξουν τήν παραγωγικότητά τους. Ὁ κύριος Γκρύν ξεχνάει ἀκόμα ὅτι τό
ψωμί πού παράγεται σήμερα ἀπό ἀτμόμυλους, παραγόταν προηγουμένα
ἀπό ἀνεμόμυλους ἢ ὑδρόμυλους κι ἀκόμα πιό πρὶν ἀπό χειρόμυλους, ὅτι
οἱ διάφοροι αὐτοὶ τρόποι παραγωγῆς εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι ἀπό τήν
ἀπλή ψωμοφαγία καί ὅτι, ἐπομένως, ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιάν ἱστορική
ἐξέλιξη τῆς παραγωγῆς, πού ὁ «τρομερά παραγωγικός» κύριος Γκρύν δέν
τή σκέφτεται. Δέν ἔχει ἰδέα γιά τό ὅτι οἱ διάφορες αὐτές βαθμίδες τῆς
παραγωγῆς συνεπάγονται καί διάφορες σχέσεις παραγωγῆς καί κατανά-
λωσης, καθὼς καί διάφορες ἀντιφάσεις μεταξύ τῶν δύο, ὅτι οἱ ἀντιφάσεις
αὐτές δέν μποροῦν νά κατανοηθοῦν παρά μέ μιά μελέτη τοῦ ἐκάστοτε τρό-
που παραγωγῆς καί δέν μποροῦν νά λυθοῦν παρά μέ τήν πρακτική ἀλλα-
γή του καί ὀλόκληρου τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος πού βασιίζεται πάνω σ'
αὐτόν. Ἄν ὁ κύριος Γκρύν καί στ' ἄλλα του παραδείγματα στέκει, σ' ὅτι
ἀφορᾷ τήν κοινοτοπία, πιό κάτω ἀπό τοὺς μετριότερους οἰκονομολόγους,
μέ τό παράδειγμά του τοῦ βιβλίου ἀποδείχνει ὅτι αὐτοὶ εἶναι πιό «ἀνθρώ-
πινοι» ἀπό τόν ἴδιο. Δέν ἀπαιτοῦν, δταν αὐτός ἔχει καταναλώσει ἕνα
βιβλίο, νά παραχθεῖ ἀμέσως ἕνα καινούργιο! Εἶναι εὐχαριστημένοι, πού μ'
αὐτή τήν κατανάλωση παράγει τή δική του μόρφωση κι ἐπιδρᾷ ἔτσι εὐνοϊ-
κά πάνω στή παραγωγή γενικά. Μέ τήν παράλειψη τοῦ ἐνδιάμεσου κρί-
κου, τῆς πληρωμῆς σέ χρῆμα, πού ὁ κύριος Γκρύν τόν κάνει περιττό μέ
μιάν ἀπλή ἀφαίρεση— ἂν καί μόνο μ' αὐτόν ἡ ζήτησή του γίνεται *ἐνεργητι-
κή*, ἡ ἀναπαραγωγική κατανάλωσή του μετατρέπεται σ' ἕνα ἀληθινὸ θαῦ-
μα. Ὁ κύριος Γκρύν διαβάσει καί, μέ τό ἀπλό γεγονός ὅτι *διαβάσει*, δίνει
τή δυνατότητα στοὺς χύτες τυπογραφικῶν στοιχείων, στοὺς ἐργοστασιαίρ-
χες χαρτιοῦ καί στοὺς τυπογράφους νά παράγουν καινούργια τυπογραφι-
κά στοιχεῖα, καινούργιο χαρτί, καινούργια βιβλία. Ἡ ἀπλή κατανάλωσή
του ἀποζημιώνει ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους γιά τά ἐξοδά τους παρα-
γωγῆς. Κατά τά ἄλλα, δείξαμε ὡς τώρα μέ τό παραπάνω τῆ δεξιότεχνια
τοῦ κυρίου Γκρύν στό νά βγάζει νέα βιβλία διαβάζοντας τά παλιά καί ν'
ἀποσπᾷ τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἐμπορευόμενου κόσμου σάν παραγωγὸς
καινούργιου χαρτιοῦ, καινούργιων τυπογραφικῶν στοιχείων, καινούργιας

τυπογραφικής μελάνης και καινούργιων εργαλείων για βιβλιοδέτηση. Ή πρώτη επιστολή του βιβλίου του Γκρύν τελειώνει με τις λέξεις: «Πρόκειται να επιδοθῶ στη βιομηχανία». Πουθενά σέ ὄλο τό βιβλίο ὁ κύριος Γκρύν δέ διαψεύδει αὐτό τό ἀπόφθεγμά του.

Σέ τί συνίσταται, ἐπομένως, ὄλη ἡ δραστηριότητα τοῦ κυρίου Γκρύν; Γιά ν' ἀποδείξει τήν ὀρθότητα τῆς θέσης τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ γιά τήν ἐνότητα παραγωγῆς καί κατανάλωσης, ὁ κύριος Γκρύν καταφεύγει στίς πιό κοινότοπες θέσεις τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας γιά τή ζήτηση καί τήν προσφορά, καί, γιά νά τίς προσαρμόσει στό σκοπό του, πετάει ἔξω ἀπ' αὐτές τούς ἀναγκάιους ἐνδιάμεσους κρίκους, μετατρέποντάς τες ἔτσι σέ καθαρές φαντασίες. Ἡ οὐσία ὄλου τοῦ ἔργου εἶναι, ἐπομένως, μιᾶ ἀνίδη καί φανταστική μεταμόρφωση τῆς ὑφιστάμενης κατάστασης.

Χαρακτηριστικό εἶναι καί τό σοσιαλιστικό συμπέρασμα, ὅπου ψελλίζει τίς φράσεις πού ἔμαθε ἀπό τούς Γερμανούς προκατόχους του. Ἡ παραγωγή καί ἡ κατανάλωση εἶναι χωρισμένες, γιατί ἕνας ἀνάποδος κόσμος ἔχει ἀποσπάσει τή μιᾶ ἀπό τήν ἄλλη. Πῶς ὁ ἀνάποδος τοῦτος κόσμος τό ἔκανε αὐτό; Σφήνωσε μιάν ἐννοια ἀνάμεσα στίς δυό. Μέ τοῦτο στό σφήνωμα *χώρισε* τόν ἄνθρωπο *στά* δυό. Μή ἱκανοποιημένος μ' αὐτό, χωρίζει καί τήν κοινωνία *στά* δυό, δηλαδή τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἡ τραγωδία αὐτή ἐγίνε τό 1845.

Ἡ ἐνότητα κατανάλωσης καί παραγωγῆς, πού στούς ἀληθινούς σοσιαλιστές εἶχε ἀρχικά τό νόημα ὅτι ἡ ἴδια ἡ δραστηριότητα πρέπει νά παρέχει ἀπόλαυση (γι' αὐτούς, φυσικά, μιᾶ καθαρά φανταστική ἐννοια), ὀρίζεται παραπέρα ἀπό τόν κύριο Γκρύν: «Ἡ κατανάλωση καί ἡ παραγωγή, ἀπό οἰκονομική ἄποψη, πρέπει νά *συμπίπτουν*» (σ. 196)· δέν πρέπει νά ὑπάρχει πλεόνασμα τῆς μάζας τῶν προϊόντων πάνω στίς ἄμεσες ἀνάγκες τῆς κατανάλωσης, πού θά σήμαινε, φυσικά, τό τέλος κάθε κίνησης. Γι' αὐτό, μέ σπουδαῖο ὕφος, κατηγορεῖ καί τόν Φουριέ ὅτι θέλει νά *διαταράξει* αὐτή τήν ἐνότητα μέ μιάν *ὑπερπαραγωγή*. Ὁ κύριος Γκρύν ξεχνᾷ πῶς ἡ ὑπερπαραγωγή προκαλεῖ κρίσεις μόνο μέ τήν ἐπίδρασή της πάνω στήν ἀξία ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων καί ὅτι ὄχι μόνο στόν Φουριέ ἀλλά καί στόν ἄριστο κόσμο τοῦ κυρίου Γκρύν ἡ ἀξία ἀνταλλαγῆς ἔχει ἐξαφανιστεῖ. Γι' αὐτή τή φιλισταίικη κουταμάρα δέν ἔχουμε νά ποῦμε ἄλλο, παρά ὅτι εἶναι ἀντάξια τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ὁ κύριος Γκρύν ἐπαναλαμβάνει σέ πολλά μέρη μέ μεγάλη αὐταρέσκεια τό σχόλιό του γιά τή θεωρία τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ περί παραγωγῆς καί κατανάλωσης.

Έτσι, μιλώντας για την άποψη του Προυντόν, λέει:

«Κηρύξτε την κοινωνική ελευθερία των καταναλωτών και θά έχετε την άληθινή ισότητα της παραγωγής.» (σ. 433)

Τίποτε ευκολότερο από τό νά κηρύχνεις αυτό τό πράγμα! Όλο τό λάθος ήταν ως τώρα τό γεγονός,

«δτι οί καταναλωτές είναι άδιαπαιδαγώγητοι, άμόρφωτοι, δτι δλοι δέν καταναλώνουν *άνθρωπινά*.» (σ. 432) «Ή άποψη αυτή, δτι ή κατανάλωση είναι τό μέρος της παραγωγής και όχι τό αντίστροφο, σημαίνει τό θάνατο δλων τών μέχρι τώρα οικονομικών αντιλήψεων.» (στό ίδιο) «Ή άληθινή άλληλεγγύη τών ανθρώπων μετατρέπει μάλιστα σε άλήθεια τή θέση, δτι ή κατανάλωση του καθενός έχει σαν προϋπόθεση την κατανάλωση δλων.» (στό ίδιο)

Ή κατανάλωση του καθενός έχει, στά πλαίσια του συναγωνισμού, λίγο-πολύ συνεχώς σαν προϋπόθεση την κατανάλωση δλων, όπως και ή παραγωγή του καθενός έχει σαν προϋπόθεση την παραγωγή δλων. Τό ζήτημα όμως είναι, πώς, μέ ποιόν τρόπο, συμβαίνει αυτό. Ό κύριος Γκρύν άπαντά έδω μόνο μέ τό ήθικό αξίωμα της *άνθρώπινης* κατανάλωσης, τή γνώση της «άληθινής ουσίας της κατανάλωσης» (σ. 432). Και καθώς δέν ξέρει τίποτε για τίς πραγματικές σχέσεις παραγωγής και κατανάλωσης, δέν του μένει άλλο παρά νά καταφύγει στον τελευταίο κρυψώνα του άληθινού σοσιαλισμού, την ουσία του ανθρώπου. Για τόν ίδιο λόγο επιμένει νά μήν ξεκινάει από την παραγωγή, αλλά από την κατανάλωση. Όταν ξεκινάς από την παραγωγή, πρέπει νά ενδιαφέρεσαι για τίς πραγματικές συνθήκες της παραγωγής και για την παραγωγική δραστηριότητα τών ανθρώπων. Όταν όμως ξεκινάς από την κατανάλωση, μπορείς νά ικανοποιείσαι μέ την εξήγηση δτι τώρα ή κατανάλωση δέν είναι «άνθρωπινή» και μέ τό αίτημα της «άνθρωπινής κατανάλωσης», της διαπαιδαγώγησης για την άληθινή κατανάλωση και τίς παρόμοιες κενές φράσεις, δίχως νά ασχολείσαι, οδτε στό ελάχιστο, μέ τίς πραγματικές συνθήκες ζωής τών ανθρώπων και μέ τή δραστηριότητά τους.

Τέλος, πρέπει ακόμα ν' αναφέρουμε δτι ακριβώς οί οικονομολόγοι εκείνοι, πού ξεκίνησαν από την κατανάλωση, υπήρξαν αντιδραστικοί και άγνόησαν τό επαναστατικό στοιχείο μέσα στό συναγωνισμό και τή μεγάλη βιομηχανία.

Ὁ «στενοκέφαλος μπάρμπα-Καμπέ» καὶ ὁ κύριος Γκρύν

Ὁ κύριος Γκρύν τελειώνει τὴν παρέμβασή του γιὰ τὴ φουριερικὴ σχολή καὶ γιὰ τὸν κ. Ρεϋμπώ μὲ τὰ παρακάτω:

«Θέλω νὰ φέρω στοὺς ὀργανωτὲς τῆς ἐργασίας τὴ συνείδηση τῆς οὐσίας τους, θέλω νὰ τοὺς δείξω ἱστορικὰ ἀπὸ ποῦ κατάγονται... αὐτὰ νόθα πλάσματα... ποὺ δὲν ἔχουν βγάλει ἀπὸ μέσα τους τὴν παραμικρὴ σκέψη. Κι' ἀργότερα θὰ λογαριαστῶ μὲ τὸν κ. Ρεϋμπώ, κι ὄχι μονάχα μὲ τὸν κ. Ρεϋμπώ, παρά καὶ μὲ τὸν κ. Σαί. Ὁ πρῶτος δὲν εἶναι, κατὰ βάθος, τόσο κακός, εἶναι ἀπλῶς βλάκας· ὁ δεῦτερος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ βλάκας, εἶναι διαβασμένος. Κι ἔτσι...» (σ. 260)

Ἡ στάση μονομάχου ποὺ παίρνει ὁ κύριος Γκρύν, οἱ ἀπειλὲς του ἐναντίον τοῦ Ρεϋμπώ, ἡ περιφρόνηση γιὰ τὴ μάθηση, οἱ ἡχηρὲς ὑποσχέσεις του, ὅλα τοῦτα εἶναι σίγουρα σημάδια τοῦ ὅτι ἐμφορεῖται ἀπὸ μεγάλα πράγματα. Ἐχοντας πλήρη «συνείδηση τῆς οὐσίας του», διαισθανόμεσταν ἀπὸ τοῦτα τὰ συμπτώματα ὅτι ὁ κύριος Γκρύν πρόκειται νὰ ἐκτελέσει ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ κολοσσιαῖα κόλπα λογοκλοπίας. Ἔτσι καὶ μῆρες στὸ νόημα τῆς τακτικῆς του, ἡ καυχησιολογία του χάνει τὴν ἀθωότητά της καὶ καταντᾷ παντοῦ ἓνας πονηρὸς ὑπολογισμὸς.

«Κι ἔτσι»:

Ἄκολουθεῖ ἓνα κεφάλαιο μὲ τὸν τίτλο:

«Ἡ ὀργάνωση τῆς ἐργασίας!»

«Ποῦ γεννήθηκε αὐτὴ ἡ ἰδέα; —Στὴ Γαλλία.— Πῶς δμως;»

Καὶ σὰν ὑπότιτλος:

«Ἀνασκόπηση τοῦ 18ου αἰώνα.»

«Ποῦ γεννήθηκε» αὐτὸ τὸ κεφάλαιο τοῦ κυρίου Γκρύν; «Στὴ Γαλλία. Ἄλλὰ πῶς;»

Ὁ ἀναγνώστης θὰ τὸ μάθει ἀμέσως.

Ἄς θυμηθεῖ γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ ἀναγνώστης ὅτι ὁ κύριος Γκρύν θέλει ἐδῶ νὰ φέρει στοὺς Γάλλους ὀργανωτὲς τῆς ἐργασίας τὴ συνείδηση τῆς οὐσίας τους μὲ μιὰ ἱστορικὴ ἐκθεση σὲ βαθύ γερμανικὸ στυλ.

Κι έτσι:

Όταν ο κύριος Γκρύν αντιλήφθηκε —κι αυτό έγινε από καιρό τώρα— πώς ο Καμπέ είναι «στενοκέφαλος» και διτι ή «ἀποστολή του έχει λήξει από καιρό», αυτό δέ σήμαινε «φυσικά» πώς δλα είχαν τελειώσει». Ἀντίθετα, ο κ. Γκρύν ἔδωσε στὸν Καμπέ τή νέα ἀποστολή, νά σχηματίσει, μέ μερικά κατά βούληση ἐπιλεγμένα χωρία, τό γαλλικό «φόντο» γιά τή γερμανική ἱστορία τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος τοῦ 18ου αἰώνα πού θά ἔγραφε ὁ κύριος Γκρύν.

Πῶς ἀρχίζει αὐτή τή δουλειά; Διαβάζει «παραγωγικά».

Στό «*Ταξίδι στὴν Ἰκαρία*» ὁ Καμπέ ἀνακατεύει στά κεφάλαια 12 καί 13 τίς γνώμες παλιῶν καί νέων ἀθηντιῶν ὑπέρ τοῦ κομμουνισμοῦ. Δέν έχει καθόλου τὴν ἀξίωση νά περιγράψει ἕνα ἱστορικό κίνημα. Γιά τό Γάλλο ἀστό, ὁ κομμουνισμός εἶναι ἕνα κακόφημο πρόσωπο. Ὁραῖα, λέει ὁ Καμπέ, ἐγὼ θά σᾶς προσκομίσω τίς μαρτυρίες τῶν πιό ἀξιοσέβαστων ἀνδρῶν δλων τῶν ἐποχῶν, πού ἐγγυοῦνται γιά τό χαρακτήρα τοῦ πελάτη μου. Καί ὁ Καμπέ ἐνεργεῖ σά δικηγόρος. Ἀκόμα καί τίς δυσμενεῖς γιά τὸν πελάτη του μαρτυρίες, τίς μεταβάλλει σέ εὐνοϊκές μαρτυρίες. Ἀπό μιὰ ἀγόρευση δικηγόρου δέν μπορεῖς ν' ἀπαιτεῖς ἱστορική ἀκρίβεια. Ἄν κάποιος διάσημος ἄνθρωπος πέταξε τυχαῖα μιὰ λέξη ἐναντίον τοῦ χρήματος, ἐναντίον τῆς ἀνισότητος, ἐναντίον τοῦ πλούτου, ἐναντίον τῶν κοινωνικῶν κακῶν, ὁ Καμπέ τή μαζεύει, ζητάει νά ἐπαναληφθεῖ, τὴν κάνει ἄρθρο πίστης τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ, τὴν τυπώνει, χειροκροτεῖ καί φωνάζει μέ εἰρωνική καλοψυχιά στὸν ὀργισμένο ἀστό του: Ecoutez, écoutez, n' était-il pas communiste?¹ Κανένας δέν τοῦ γλυτώνει, οὔτε ὁ Μοντεσκιέ, οὔτε ὁ Σιεγιές, οὔτε ὁ Λαμαρτίνος, οὔτε κἀν ὁ Γκιζῶ —δλοι εἶναι κομμουνιστές ἄθελά τους. Voilà mon communiste tout trouvé².

Ὁ κύριος Γκρύν, στὴν παραγωγική του διάθεση, διαβάζει περικοπές πού μάζεψε ὁ Καμπέ γιά τό 18ο αἰώνα· δέν ἀμφιβάλλει οὔτε στιγμή πώς ὁ Καμπέ ἔχει σ' ὄλα δίκαιο· αὐτοσχεδιάζει γιά τὸν ἀναγνώστη ἕνα μυστικό δεσμό ἀνάμεσα στοὺς συγγραφεῖς πού συναντιοῦνται τυχαῖα σέ μιὰ σελίδα τοῦ Καμπέ, περιχύνει τό σύνολο μέ τό λογοτεχνικό κοπροζούμι τῆς νεαρῆς Γερμανίας καί τό βαφτίζει ὕστερα ὅπως εἶδαμε πιό πάνω.

Κι έτσι.

1. Ἀκοῦστε, ἀκοῦστε, δέν ἦταν μήπως κομμουνιστής;

2. Νά ὁ κομμουνιστής μου τσακωτός!

Κύριος Γκρύν:

‘Ο κύριος Γκρύν αρχίζει τήν ἀνασκόπησή του μέ τά ἀκόλουθα:

«Ἡ κοινωνική ἰδέα δέν ἐπесе ἀπό τόν οὐρανό· εἶναι ὀργανική, δηλαδή γεννήθηκε στήν πορεία τῆς βαθμιαίας ἐξέλιξης. Δέν μπορῶ νά γράψω ἐδῶ ὀλόκληρη τήν ἱστορία της, δέν μπορῶ ν’ ἀρχίσω ἀπό τούς Ἰνδούς καί τούς Κινέζους, ὅστερα νά περάσω στήν Περσία, τήν Αἴγυπτο καί τήν Ἰουδαία, νά ρωτήσω τούς Ἑλληνας καί τούς Ρωμαίους γιά τήν κοινωνική τους συνείδηση, νά ἀνακρίνω τό Χριστιανισμό, τό Νεοπλατωνισμό καί τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ν’ ἀφήσω νά μιλήσουν ὁ Μεσαίωνας καί οἱ Ἄραβες, νά ἐρευνήσω τή Μεταρρύθμιση καί τήν ἀφυπνιζόμενη φιλοσοφία καί οὕτω καθεξῆς ὡς τό 18ο αἶώνα.» (σ. 261)

Καμπέ:

‘Ο Καμπέ ἀρχίζει τίς περικοπές του μέ τά ἀκόλουθα¹:

«Ἰσχυρίζεστε, ἐσεῖς, ἀντίπαλοι τῆς κοινοκτημοσύνης, διότι δέν ἔχει ὑπέρ της παρά μερικές γνῶμες ἀναξιόπιστες καί δίχως βαρύτητα. Ἐ, λοιπόν, θά ἀνακρίνω μπροστά σας τήν ἱστορία καί ὄλους τούς φιλοσόφους: Ἀκοῦστε! Δέ θά σταθῶ νά σᾶς μιλήσω γιά πολλούς ἀρχαίους λαούς, πού ἐφάρμοζαν ἢ εἶχαν ἐφαρμόσει τήν κοινοκτημοσύνη τῶν ἀγαθῶν! Δέν στέκομαι οὔτε στούς Ἑβραίους... οὔτε στούς Αἰγύπτιους ἱερεῖς οὔτε στό Μίνωα... τόν Λυκούργο καί τόν Πυθαγόρα... Δέ σᾶς μιλάω οὔτε γιά τόν Κομφούκιο καί τόν Ζωροάστρη, πού ὁ ἕνας στήν Κίνα κι ὁ ἄλλος στήν Περσία... ἐκήρυξαν αὐτή τήν ἀρχή.» («Voyage en Icarie», 2η ἐκδοση, σ. 470)

Μετά τό πιό πάνω ἀπόσπασμα, ὁ Καμπέ ἐρευνᾷ τήν ἑλληνική καί ρωμαϊκή ἱστορία, ἀνακρίνει τό Χριστιανισμό, τό Νεοπλατωνισμό, τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, τό Μεσαίωνα, τή Μεταρρύθμιση, τήν ἀφυπνιζόμενη φιλοσοφία. Πρβλ. Καμπέ, σ. 471-482. ‘Ο κύριος Γκρύν ἀφήνει τήν ἀντιγραφή αὐτῶν τῶν ἑντεκα σελίδων σέ ἄλλα «πιό ὑπομονητικά πρόσωπα, ἀρκεῖ ἡ σκόνη τῶν βιβλίων νά ἔχει ἀφήσει στήν καρδιά τους τόν ἀναγκαῖο γι’ αὐτό» (γιά τήν ἀντιγραφή) «οὐμανισμό». Γκρύν, σ. 261. Μόνο ἡ κοινωνική συνείδηση τῶν Ἀράβων ἀνήκει στόν κύριο Γκρύν. Περιμένουμε μέ λαχτάρα τίς διευκρινίσεις, πού ἔχει νά διαβιβάσει στόν κόσμον σχετικά μ’ αὐτό. «Πρέπει νά περιοριστῶ στό 18ο αἶώνα.» Ἄς ἀκολουθήσουμε τόν κύριο Γκρύν στό 18ο αἶώνα κι ἄς παρατηρήσουμε μόνο προκα-

1. Τά ἀποσπάσματα τοῦ Καμπέ εἶναι στά γαλλικά στό κείμενο.

ταβολικά, πώς ο Γκρύν και ο Καμπέ υπογραμμίζουν σχεδόν έντελως τις ίδιες λέξεις.

Κύριος Γκρύν

«Ο Λώκ, ο ιδρυτής τῆς Αίσθησιοκρατίας, λέει: Ὅποιος κατέχει περισσότερα ἀπὸ τίς ἀνάγκες του, ξεπερνᾶ τὰ ὄρια τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς φυσικῆς δικαιοσύνης καὶ ληστεύει αὐτὸ πού ἀνήκει στοὺς ἄλλους. Κάθε περίσσευμα εἶναι σφετερισμός καὶ ἡ θέα τοῦ στερημένου πρέπει νὰ ξυπνάει τύψεις στὴν ψυχὴ τοῦ πλούσιου. Ἄνθρωποι διεφθαρμένοι, πού κολυμπᾶτε στὰ πλοῦτη καὶ στίς ἡδονές, τρέμετε τὴ μέρα πού ὁ δυστυχισμένος πού στερεῖται τὰ ἀναγκαῖα γνωρίσει ἀληθινὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀπάτη, ἡ κακὴ πίστη, ἡ πλεονεξία ἔχουν δημιουργήσει τὴν ἀνισότητα στίς περιουσίες, πού ἀποτελεῖ τὴν κακοδαιμονία τοῦ ἀνθρώπινου γένους, σωρεύοντας ἀπὸ τὴ μιά μεριά πλᾶι στὰ πλοῦτη, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλᾶι στὴν ἀθλιότητα, ὅλα τὰ κακά. Ὁ φιλόσοφος ὀφείλει ἐπομένως νὰ θεωρεῖ τὴ χρῆση τοῦ νομίματος σὰ μιά ἀπὸ τίς πιὸ διεστραμμένες ἐφευρέσεις τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος.» (σ. 266)

Καμπέ

«Ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι ὁ Λώκ, ἀκοῦστε τον ν' ἀναφωνεῖ στὴ θαυμάσιά του *Πολιτικὴ κυβέρνησις*: “Ὅποιος κατέχει περισσότερα ἀπὸ τίς ἀνάγκες του, περνᾶει τὰ σύνορα τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς πρωτόγονης δικαιοσύνης καὶ ἀφαιρεῖ αὐτὸ πού ἀνήκει στοὺς ἄλλους. Κάθε περίσσεια εἶναι σφετερισμός καὶ ἡ θέα τοῦ ἀπόρου θὰ ἔπρεπε νὰ ξυπνήσει τίς τύψεις στὴν ψυχὴ τοῦ πλοῦσιου. Ἄνθρωποι διεστραμμένοι, πού κολυμπᾶτε στὰ πλοῦτη καὶ τίς ἡδονές, τρέμετε τὴ μέρα πού ὁ ἄμοιρος πού στερεῖται τὸ ἀναγκαῖο θὰ μάθει νὰ γνωρίζει ἀληθινὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου”. Ἀκοῦστε τον ν' ἀναφωνεῖ ξανά: “Ἡ ἀπάτη, ἡ κακοπιστία, ἡ φιλαργυρία δημιούργησαν αὐτὴ τὴν ἀνισότητα στίς περιουσίες, πού κάνει τὴν δυστυχία τοῦ ἀνθρώπινου γένους, σωρεύοντας ἀπὸ τὴ μιά μεριά ὅλες τίς ἀκολασίες μετὸν πλοῦτο κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅλα τὰ δεινὰ μετὸν φτώχεια” (ἀπὸ τὴ φράση αὐτὴ ὁ κύριος Γκρύν ἔβγαλε μιάν ἀνοησία). “Ὁ φιλόσοφος ὀφείλει ἐπομένως νὰ θεωρήσει τὴ χρῆση τοῦ χρήματος σὰ μιά ἀπὸ τίς πιὸ ὀλέθριες ἐφευρέσεις τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος.”» (σ. 485)

Ὁ κύριος Γκρύν συμπεραίνει ἀπ' αὐτὰ τὰ χωρία τοῦ Καμπέ ὅτι ὁ

Λώκ υπήρξε «ένας αντίπαλος του νομισματικού συστήματος» (σ. 264), «όπιό άπροσχημάτιστος αντίπαλος του χρήματος και της κάθε ιδιοκτησίας, πού υπερβαίνει τις ανάγκες». (σ. 266) Δυστυχώς, αυτός ο Λώκ είναι ένας άπό τούς έπιστημονικούς υπέρμαχους του νομισματικού συστήματος, ένας ειδικός συνήγορος του μαστιγώματος τών άλητών και τών φτωχών. Ένας άπό τούς πρυτάνεις της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας.

Κύριος Γκρύν:

«Ο Μποσσυέ, ο έπίσκοπος του Μώ, λέει ήδη στο έργο του “Η πολιτική, ή συναγόμενη άπό τήν ‘Αγία Γραφή”: “Δίχως τις κυβερνήσεις” (“δίχως τήν πολιτική” — γελοία προσθήκη του κυρίου Γκρύν) “ή γή μέ δλα τ’ άγαθά της θά άνηκε άπό κοινου στους άνθρώπους δπως ο άέρας και τό φώς. Σύμφωνα μέ τό άρχέγονο δίκαιο της φύσης, κανένας δέν έχει ένα ιδιαίτερο δικαίωμα άνω σε ότιδήποτε. Όλα άνήκουν σε όλους. Άπό τήν πολιτική κυβέρνηση γεννιέται ή ιδιοκτησία”. Ένας παπάς του 17ου αιώνα έχει τήν τιμιότητα νά λέει τέτοια πράγματα, νά εκφράζει τέτοιες άντιλήψεις! Κι ο Γερμανός Πούφφεντορφ, πού δέν είναι γνωστός» (δηλαδή στον κύριο Γκρύν) «παρά άπό ένα έπίγραμμα του Σίλλερ¹, φρονούσε ότι: “Η τωρινή άνισότητα τών περιουσιών είναι μιá άδικία, πού συνεπιφέρει τις άλλες άνισότητες χάρη στην άδιαντροπία τών πλουσιών και τήν άνανδρία τών

Καμπέ:

«Ακούστε τό βαρώνο ντέ Πούφφεντορφ, καθηγητή του φυσικού δικαίου και σύμβουλο της έπικρατείας στη Στοκχόλμη και τό Βερολίνο, ο όποιος στο δίκαιο της φύσης και τών άνθρώπων άνασκειάζει τή διδασκαλία του Χόμπς και του Γρότιου για τήν άπόλυτη μοναρχία, και πού κηρύχνει τή φυσική ισότητα, τήν άδελφοσύνη, τήν άρχέγονη κοινοκτημοσύνη τών άγαθών και άναγνωρίζει ότι ή ιδιοκτησία είναι ένας άνθρώπινος θεσμός, άποτέλεσμα μιās διανομής μέ κοινή συγκατάθεση για τήν έξασφάλιση στον καθένα, και προπάντων στον έργαζόμενο, μιās μόνης ιδιοκτησίας, άδιαίρετης ή διαιρετής, και ότι, συνεπώς, ή σημερινή άνισότητα στις περιουσίες είναι μιá άδικία πού συνεπιφέρει τις άλλες άδικίες» (άνόητα μεταφρασμένο άπό τον κύριο Γκρύν) «μόνο χάρη στη θρασύτητα τών πλουσιών και τήν άνανδρία τών φτωχών.

Και ο Μποσσυέ, ο έπίσκοπος του

1. Βλ. τό έπίγραμμα «Φιλόσοφοι» του Σίλλερ.

φτωχῶν»». (σ. 270) Ὁ κύριος Γκρύν προσθέτει ἀκόμα: «Δέ θέλουμε νά παρέκβουμε ἀπό τό θέμα, ἀλλά νά μείνουμε στή Γαλλία.»

Μώ, ὁ δάσκαλος τοῦ Δελφίνου τῆς Γαλλίας, ὁ διάσημος Μποσσυέ, στήν *“Πολιτική, τή συναγόμενη ἀπό τήν Ἁγία Γραφή”*, πού συνέταξε γιά τήν ἐκπαίδευση τοῦ Δελφίνου, ἀναγνωρίζει κι αὐτός ὅτι δίχως τίς κυβερνήσεις ἡ γῆ καί ὅλα τά ἀγαθά θά ἦταν τόσο *κοινόκτητα* μεταξύ τῶν ἀνθρώπων ὅσο κι ὁ ἀέρας καί τό φῶς: Σύμφωνα μέ τό ἀρχέγονο δίκαιο *τῆς φύσης* κανένας δέν ἔχει ἕνα ἰδιαίτερο δικαίωμα σέ *ὀτιδήποτε*: *ὅλα ἀνήκουν σέ ὅλους*, καί ἡ ἰδιοκτησία γεννιέται ἀπό τήν πολιτική.» (σ. 486)

Ἡ «παρέκβαση» τοῦ κυρίου Γκρύν ἀπό τή Γαλλία, συνίσταται στό ὅτι ὁ Καμπέ παραθέτει ἕνα Γερμανό συγγραφέα. Γράφει μάλιστα τά γερμανικά ὀνόματα σύμφωνα μέ τή μή ὀρθή ὀρθογραφία τῶν Γάλλων. Χώρια ἀπό τό ὅτι κάπου-κάπου μεταφράζει λαθεμένα καί κάνει παραλείψεις, μᾶς ξαφνιάζει μέ τίς «διορθώσεις» του. Ὁ Καμπέ μιλάει πρῶτα γιά τόν Πούφφεντορφ καί ὕστερα γιά τόν Μποσσυέ· ὁ κύριος Γκρύν πρῶτα γιά τόν Μποσσυέ κι ὕστερα γιά τόν Πούφφεντορφ. Ὁ Καμπέ μιλάει γιά τόν Μποσσυέ σά γιά ἕνα διάσημο ἄντρα· ὁ κύριος Γκρύν τόν χαρακτηρίζει «ἕνα παπά». Ὁ Καμπέ παραθέτει τόν Πούφφεντορφ μέ τούς τίτλους του· ὁ κύριος Γκρύν κάνει τήν εἰλικρινή παρατήρηση πῶς δέν εἶναι γνωστός παρά ἀπό ἕνα ἐπίγραμμα τοῦ Σίλλερ. Τώρα τόν γνωρίζει κι ἀπό ἕνα χωρίο τοῦ Καμπέ καί, ὅπως φαίνεται, ὁ στενοκέφαλος Γάλλος Καμπέ ἔχει μελετήσει καλύτερα ἀπό τόν κύριο Γκρύν ὄχι μόνο τούς συμπατριῶτες του ἀλλά καί τούς Γερμανούς.

Ὁ Καμπέ λέει: «Βιάζομαι νά φτάσω στούς μεγάλους φιλόσοφους τοῦ 18ου αἰώνα καί ἀρχίζω μέ τόν Μοντεσκιέ». (σ. 487) Ὁ κύριος Γκρύν, γιά νά φτάσει στόν Μοντεσκιέ, ἀρχίζει μέ μιᾶ σκιαγράφηση τοῦ «νομοθετικοῦ δαιμόνιου τοῦ 18ου αἰώνα». (σ. 282) Παραβάλετε τά ἀντίστοιχα χωρία τους ἀπό τόν Μοντεσκιέ, τόν Μαμπλύ, τόν Ρουσσώ, τόν Τυργκώ. Ἐμᾶς, μᾶς ἀρκεῖ ἐδῶ νά παραβάλουμε τά ὅσα λένε ὁ Καμπέ καί ὁ κύριος Γκρύν γιά τόν Ρουσσώ καί τόν Τυργκώ. Ὁ Καμπέ περνάει ἀπό τόν Μοντεσκιέ στόν Ρουσσώ· ὁ κύριος Γκρύν φτιάχνει τοῦτο τό πέρασμα: «Ὁ Ρουσσώ

ήταν ο ριζοσπάστης πολιτικός, όπως ο Μοντεσκιέ ήταν ο συνταγματικός πολιτικός».

‘Ο κύριος Γκρύν παραθέτει ένα χωρίο από τον Ρουσσώ:

«Τό μεγαλύτερο κακό έχει κιόλας γίνει όταν πρέπει να υπερασπίζεις τους φτωχούς και να βάζεις χαλινάρι στους πλούσιους κτλ.»..... (τελειώνει με τὰ λόγια) «έπεται ότι ή κοινωνική κατάσταση είναι εὐνοϊκή για τους ανθρώπους, μόνον όταν ὅλοι τους έχουν κάτι και κανένας τους δέν έχει πάρα πολλά.» ‘Ο Ρουσσώ γίνεται κατά τόν κύριο Γκρύν «συγκεχυμένος και ὀλότελα ταλαντευόμενος όταν ὀφείλει να ἀπαντήσει στό ἐρώτημα: ποιά μεταβολή συμβαίνει με τήν ὥς τότε ιδιοκτησία, όταν ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος μπαίνει στήν κοινωνία; Τί ἀπαντᾷ; Ἀπαντᾷ: ‘Η φύση ἔκανε ὅλα τὰ ἀγαθὰ κοινά»... (ὁ κ. Γκρύν τελειώνει με τὰ ἀκόλουθα:) «στήν περίπτωση διανομῆς, τό μερίδιο τοῦ καθενός γίνεται ιδιοκτησία του.» (σ. 284, 285)

‘Ο Καμπέ:

«Ἀκούστε τώρα τόν Ρουσσώ, τό συγγραφέα τοῦ ἀθάνατου αὐτοῦ “Κοινωνικοῦ συμβολαίου” ...ἀκούστε: “Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι σέ δικαιώματα. ‘Η φύση ἔκανε ὅλα τὰ ἀγαθὰ κοινά... σέ περίπτωση διανομῆς, τό μερίδιο τοῦ καθενός γίνεται ιδιοκτησία του. Σ’ ὅλες τίς περιπτώσεις ή κοινωνία εἶναι πάντα ή μόνη ιδιοκτήτρια ὅλων τῶν ἀγαθῶν”» (βασικό σημεῖο πού ὁ κύριος Γκρύν παραλείπει). «Ἀκούστε ἀκόμα:» (τελειώνει:) «“ἀπ’ αὐτό έπεται ότι ή κοινωνική κατάσταση δέν εἶναι εὐνοϊκή στους ἄνθρώπους, παρά στό βαθμό πού αὐτοί έχουν κάτι και κανένας τους δέν έχει τίποτα ἐπιπλέον”. Ἀκούστε, ἀκούστε ἀκόμα τόν Ρουσσώ στήν “Πολιτική οἰκονομία” του: “Τό μεγαλύτερο κακό έχει κιόλας γίνεται όταν έχεις φτωχούς να υπερασπίσεις και πλούσιους να χαλιναγωγῆσεις”» κτλ. κτλ. (σ. 489, 490)

Οἱ μεγαλοφυεῖς καινοτομίες τοῦ κυρίου Γκρύν συνίστανται ἐδῶ, πρῶτο, στό ότι ἀνακατεύει τίς περικοπές ἀπό τό «Κοινωνικό συμβόλαιο» με περικοπές ἀπό τήν «Πολιτική οἰκονομία» και, δεύτερο, στό ότι ἀρχίζει ἀπό τίς περικοπές, με τίς ὁποῖες ὁ Καμπέ τελειώνει. ‘Ο Καμπέ ἀναφέρει τους τίτλους τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ρουσσώ, ἀπό τὰ ὁποῖα παραθέτει χωρία, ὁ κύριος Γκρύν τὰ ἀποσιωπᾷ: Τήν τακτική αὐτή τήν ἐξηγοῦμε με τό ότι ὁ Καμπέ μιλάει για μιᾷ «Πολιτική οἰκονομία» τοῦ Ρουσσώ, πού ὁ κύριος Γκρύν δέν μπορεῖ να τή γνωρίσει οὔτε καν ἀπό ἕνα ἐπίγραμμα τοῦ

Σίλλερ. Για τόν κύριο Γκρύν, πού εἶναι μπασμένος σ' ὄλα τά μυστικά τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας» (πρβλ σ. 263), ἔμεινε ἕνα μυστικό τό ὅτι ἡ «Πολιτική οἰκονομία» τοῦ Ρουσσώ δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά τό λῆμμα τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας» γιά τήν πολιτική οἰκονομία.

Ἄς περάσουμε στόν *Τυργκώ*. Ἐδῶ, ὁ κύριος Γκρύν δέν ἀρκεῖται πιά στήν ἀπλή ἀντιγραφή χωρίων, ἀλλά ἀντιγράφει καί τό πορτραῖτο πού δίνει ὁ Καμπέ γιά τόν Τυργκώ.

Κύριος Γκρύν:

«Ὁ Τυργκώ ἔκανε μίαν ἀπό τίς εὐγενέστερες καί τίς πιό μάταιες ἀπόπειρες νά φυτέψει τό καινούριο πάνω στό ἔδαφος τοῦ παλιοῦ, πού ἀπειλοῦνταν ἀπό παντοῦ μέ κατάρρευση. Μάταιος κόπος. Ἡ ἀριστοκρατία προκαλεῖ ἕνα τεχνητό λιμό, ὀργανώνει ἐξεγέρσεις, μηχανορραφεῖ καί συκοφαντεῖ τόσο πολύ, πού ἀναγκάζει τελικά τόν πρῶτο Λουδοβίκο νά ἀπολύσει τόν ὑπουργό του. — Ἡ ἀριστοκρατία δέν ἤθελε ν' ἀκούσει, ἔπρεπε ἐπομένως νά νιώσει. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητος παίρνει πάντα φοβερή ἐκδίκηση γιά τούς καλούς ἄγγελους πού μπροστά ἀπό μιά καταστροφή βγάζουν τήν τελευταία ἐπείγουσα προειδοποιητική κραυγή. Ὁ γαλλικός λαός εὐλογεῖ τόν Τυργκώ, ὁ Βολταῖρος ἤθελε νά τοῦ φιλήσει τό χέρι προτοῦ νά πεθάνει, ὁ βασιλιάς τόν ὀνόμασε φίλο του... Ὁ Τυργκώ, βαρῶνος, ὑπουργός, ἕνας ἀπό τούς τελευταίους φεουδάρχες ἀρχοντες, ἐμφοροῦνταν ἀπό τήν ἰδέα ὅτι ἔπρεπε νά ἐφευρεθεῖ ἕνα οἰκιακό πιεστήριο γιά νά ἐξασφαλιστεῖ

Καμπέ:

«Καί ὁμοίως, ἐνῶ ὁ βασιλιάς δηλώνει πώς αὐτός ὁ μόνος καί ὁ ὑπουργός του» (ὁ Τυργκώ) «εἶναι, στήν ἀλήθεια, οἱ φίλοι τοῦ λαοῦ, ἐνῶ ὁ λαός τόν γεμίζει μέ τίς εὐλογίες του, ἐνῶ οἱ φιλόσοφοι τόν πνίγουν μέ τό θαυμασμό τους, ἐνῶ ὁ Βολταῖρος θέλει, προτοῦ πεθάνει, νά φιλήσει τό χέρι πού ὑπέγραψε τόσα διατάγματα γιά τή βελτίωση τῆς κατάστασης τοῦ λαοῦ, ἡ ἀριστοκρατία συνωμοτεῖ, μάλιστα ὀργανώνει ἕνα μεγάλο λιμό καί ἐξεγέρσεις γιά νά τόν ἀφανίσει καί κάνει τόσα μέ τίς ραδιουργίες καί συκοφαντίες τῆς, πού κατορθώνει νά ξεσηκώσει τά σαλόνια τοῦ Παρισιοῦ ἐναντίον τοῦ μεταρρυθμιστῆ καί νά σπρώξει τόν ἴδιο τό Λουδοβίκο 16ο στό χαμό του, ἐξαναγκάζοντάς τον νά ἀπολύσει τόν ἐνάρετο ὑπουργό πού θά τόν ἐσωζε.» (σ. 497) «Ἄς ξανάρθουμε στόν Τυργκώ, βαρῶνο, ὑπουργό τοῦ Λουδοβίκου 16ου κατά τόν πρῶτο χρόνο τῆς βασιλείας του, πού θέλει νά διορθώσει τίς ὑπερβασίες, πού κάνει πλῆθος μεταρρυθμίσεις, πού

πλήρως ή έλευθερία του Τύπου.» θέλει νά επιβάλει μιά νέα γλώσσα
(σ. 289, 290) και πού, για νά εξασφαλίσει τήν
έλευθερία του Τύπου, εργάζεται ο
ίδιος για τήν εφεύρεση ενός οικια-
κού πιεστηρίου.» (σ. 495)

‘Ο Καμπέ αποκαλεί τόν Τυργκό βαρῶνο και ύπουργό, ο κύριος Γκρύν τό αντιγράφει άπ’ αυτόν. Για νά έξωραίσει τόν Καμπέ, μεταμορφώ-
νει τό μικρότερο γιό του προϊστάμενου τών εμπόρων του Παρισιού «σ’
έναν από τούς *πιό παλιούς* φεουδάρχες άρχοντες». ‘Ο Καμπέ σφάλλει όταν
παρουσιάζει τό λιμό και τήν έξέγερση του 1775 σά μηχανορραφία τής
άριστοκρατίας. Μέχρι σήμερα δέν έχει ξεκαθαριστεί ποιοί ήταν οί πρωταί-
τιοι τής κατακραυγής για τό λιμό και του κινήματος που προκλήθηκε άπ’
αυτόν. Πάντως τά κοινοβούλια και οί λαϊκές προλήψεις έπαιξαν ένα πολύ
μεγαλύτερο ρόλο άπ’ ό,τι ή άριστοκρατία. Τό ότι ο κύριος Γκρύν αντιγρά-
φει τουτο τό λάθος του «στενόμυαλου μάρμπα» Καμπέ είναι πολύ φυσι-
κό. Πιστεύει σ’ αυτόν όπως σ’ ένα Εθαγγέλιο. Βασιζόμενος στην άδθεντία
του Καμπέ, ο κύριος Γκρύν κατατάσσει μεταξύ τών κομμουνιστών τόν
Τυργκό, έναν από τούς άρχηγούς τής σχολής τών Φυσιοκρατών, τόν *πιό*
άποφασιστικό εκπρόσωπο του έλεύθερου συναγωνισμού, τόν υπερασπι-
στή τής τοκογλυφίας, τό δάσκαλο του Άνταμ Σμιθ. ‘Ο Τυργκό ήταν ένας
μεγάλος άντρας, γιατί άνταποκρίθηκε στην εποχή του κι όχι στίς φαντα-
σίες του κυρίου Γκρύν. Πώς αυτές γεννήθηκαν, τό δείξαμε ήδη.

Άς περάσουμε τώρα στους άντρες τής Γαλλικής Έπανάστασης. ‘Ο
Καμπέ βάζει στην *πιό* μεγάλη άμηχανία τόν άστό έναντι στον όποιο άγο-
ρεύει, όταν κατατάσσει τόν Σιεγιές μεταξύ τών προδρόμων του κομμουνι-
σμού, και μάλιστα για τό λόγο ότι ο Σιεγιές άναγνωρίζει τήν ισότητα τών
δικαιωμάτων και θεωρεί ότι μόνο μέσω του κράτους επικυρώνεται ή ιδιο-
κτησία. (Καμπέ, σ. 499-502) ‘Ο κύριος Γκρύν, που «είναι καταδικασμένος,
κάθε φορά που πλησιάζει στο γαλλικό πνεύμα, να τό βρίσκει άνεπαρκές
και επιπόλαιο», τό αντιγράφει αυτό θαρραλέα και φαντάζεται πως ένας
παλιός άρχηγός κόμματος σαν τόν Καμπέ έχει προορισμό να υπερασπίσει
τόν «ούμανισμό» του κυρίου Γκρύν από τή «σκόνη τών βιβλίων». ‘Ο Καμ-
πέ συνεχίζει: «*Ecoutez le fameux Mirabeau!*» (σ. 504) ‘Ο κύριος Γκρύν
λέει: «Άς άκούσουμε τόν Μιραμπώ!» (σ. 292) και παράθετει μερικά από τ’
άποσπάσματα που ύπογράμμισε ο Καμπέ, και όπου ο Μιραμπώ άποφαίνε-
ται υπέρ τής ίσης μοιρασιάς τής κληρονομιάς μεταξύ άδελφών. ‘Ο κύριος
Γκρύν άναφωνεί: «‘Ο κομμουνισμός για τήν οίκογένεια!» (σ. 292) Μέ τή

μέθοδο αυτή, ο κύριος Γκρύν μπορεί να διατρέξει δλους τους αστικούς θεσμούς και να βρει παντού από ένα κομμάτι κομμουνισμό, έτσι που όλα μαζί ν' αποτελούν τον τέλειο κομμουνισμό. Μπορεί να βαφτίσει τον Κώδικα του Ναπολέοντα Κώδικα της κοινότητας και ν' ανακαλύψει ότι οι οίκοι άνοχης, οι στρατώνες και οι φυλακές είναι κομμουνιστικές παροικίες.

Κλείνουμε αυτές τις άνιαρές περικοπές με τον *Κοντορσέ*. Ή σύγκριση των δύο βιβλίων θά δείξει στον άναγνώστη πολύ καθαρά, πώς ο κύριος Γκρύν παραλείπει, άνακατεύει, πότε παραθέτει τίτλους, πότε όχι, αφήνει έξω χρονολογίες, αλλά ακολουθεί με ακρίβεια τη σειρά της έκθεσης του Καμπέ, και πώς, τελικά, δέν καταφέρνει, ώστόσο, τίποτε παραπάνω από μιá κακή και φοβισμένα συγκαλυμμένη περίληψη.

Κύριος Γκρύν:

«Ο ριζοσπάστης Γιρονδίνος είναι ο *Κοντορσέ*. Αυτός άναγνωρίζει την άδικία στη διανομή της ιδιοκτησίας και υπερασπίζει τό φτωχό λαό... Άν ο λαός ρέπει καταρχήν λίγο στην κλοπή, γι' αυτό φταίνε οι θεσμοί.

Στήν έφημερίδα του «Η κοινωνική παιδεία»... άνέχεται ακόμα και μεγάλους κεφαλαιούχους...

Ή *Κοντορσέ* πρότεινε στη Νομοθετική συνέλευση να μοιραστούν τά 100 έκατομμύρια των τριών έμιγκρέδων πριγκήπων σε 100.000 μέρη... όργανώνει την παιδεία και την *έγκαθίδρυση* δημόσιων άρωγών». (Πρβλ. τό πρωτότυπο κείμενο)

«Στήν έκθεσή του για τή δημόσια εκπαίδευση στη Νομοθετική συνέλευση, ο *Κοντορσέ* λέει: «Νά προσφερθούν σ' όλα τά άτομα του άνθρώπινου γένους τά μέσα για να ίκανοποιούν τις άνάγκες τους...

Καμπέ:

«Άκούστε τον *Κοντορσέ* να υποστηρίζει, στην άπάντησή του προς την Άκαδημία του Βερολίνου...» (άκολουθεί ένα μακρύ απόσπασμα από τον Καμπέ, που καταλήγει:)

«“Επομένως, μόνον επειδή οι θεσμοί είναι κακοί, ο λαός είναι τόσο συχνά λιγάκι κλέφτης καταρχήν.”

Άκούστε τον στην έφημερίδα του «L' Instruction sociale»... άνέχεται ακόμα και μεγάλους κεφαλαιούχους» κτλ.

«Άκούστε έναν από τους γιρονδίνους άρχηγούς, τό φιλόσοφο *Κοντορσέ*, από τό βήμα της Νομοθετικής συνέλευσης στις 6 Ήουλίου 1792: “Θεσπίστε, να εκτεθούν άμέσως σε πούληση τά υπάρχοντα των τριών Γάλλων πριγκήπων (του Λουδοβίκου 18ου, του Καρόλου 10ου και του πρίγκηπα του Κοντέ” — πράγμα που ο κύριος Γκρύν παραλείπει) “... άνέρχονται σε 100

Αυτό είναι τό αντικείμενο τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης καί τό καθήκον μιᾶς κρατικῆς ἐξουσίας κτλ.»» (Ἐδῶ ὁ κύριος Γκρύν μετατρέπει τήν ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς, γιά τό σχέδιο τοῦ Κοντορσέ, σέ μιάν ἐκθεση τοῦ Κοντορσέ). (Γκρύν, σ. 293, 294)

ἐκατομύρια περίπου, καί θ' ἀντικαταστήσετε τρεῖς πρίγκηπες μ' ἑκατό χιλιάδες πολίτες... Ὅργανώστε τήν παιδεία καί τά *ιδρύματα* δημόσιας βοήθειας.»

Ἄλλά ἀκοῦστε καί τήν ἐπιτροπή Δημόσιας Ἐκπαίδευσης νά παρουσιάζει στίς 20 Ἀπρίλη 1792 τήν ἐκθεσή της γιά τό ἐκπαιδευτικό σχέδιο πού σύνταξε ὁ Κοντορσέ: «Ἡ δημόσια ἐκπαίδευση ὀφείλει νά παρέχει σ' ὅλα τά ἄτομα τά μέσα γιά ν' ἀντιμετωπίζουν τίς ἀνάγκες τους... αὐτός πρέπει νά εἶναι ὁ πρῶτος σκοπός μιᾶς ἐθνικῆς ἐκπαίδευσης καί, ἀπό τήν ἄποψη αὐτή, εἶναι γιά τήν πολιτική ἐξουσία ἕνα καθήκον ὑπαγορευμένο ἀπό τή δικαιοσύνη» κτλ. (σ. 502, 503, 505, 509)

Ὁ κύριος Γκρύν, πού μέ τήν ἀδιάντροπη αὐτή λογοκλόπια ἀπό τόν Καμπέ προσκομίζει, μέ τήν ἱστορική μέθοδο, στούς Γάλλους ὀργανωτές τῆς ἐργασίας τῆ συνείδηση τῆς οὐσίας τους, ἐνεργεῖ συνάμα σύμφωνα μέ τήν ἀρχή: διαίρει καί βασιλευε. Παρεμβάλλει στή στιγμή ἀνάμεσα στά χωρία τήν τελική κρίση του γιά τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους μόλις ἔχει γνωρίσει ἀπό μιᾶ περικοπή πού διάβασε πρὶν λίγο, προσθέτει ἀκόμα μερικῆς φράσεις γιά τή Γαλλική ἐπανάσταση καί μοιράζει τό ὄλο σέ δύο μισά μέ τή βοήθεια μερικῶν χωρίων ἀπό τόν Μορελλύ, πού χάρις στόν Βουλγαρντέλ ἔγινε τῆς μόδας στό Παρίσι, ἀκριβῶς στήν κατάλληλη στιγμή γιά τόν κύριο Γκρύν, καί πού τά κυριότερα ἀποσπάσματα ἀπό τό ἔργο του τά εἶχε μεταφράσει πολύ πρὶν ἀπό τόν κύριο Γκρύν ἡ παρισινή ἐφημερίδα «Φόρβαϊρτς»¹.

1. «*Vorwärts*» («Ἐμπρός») — γερμανική ἐφημερίδα, πού κυκλοφοροῦσε ἀπό τόν Ἰανουάριο ὡς τό Δεκέβριο τοῦ 1844 δύο φορές τήν ἐβδομάδα στό Παρίσι. Στήν ἐφημερίδα συνεργάστηκαν ὁ Μάρξ καί ὁ Ἑγκελς. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ Μάρξ, πού ἀπό τό

Δίνουμε ἐδῶ μόνο ἕνα-δύο παραδείγματα τῆς ἀνεμελιᾶς μέ τήν ὁποία μεταφράζει ὁ κύριος Γκρύν:

Μορελλύ

«Τό συμφέρον *διαφθείρει* τίς καρδιές καί πικραίνει τούς πιό γλυκοῦς δεσμούς, μετατρέποντάς τους σέ βαρειές ἄλυσες, πού τίς *μισοῦνε στήν κοινωνία μας οἱ παντρεμένοι, μισώντας ταυτόχρονα ὁ ἕνας τόν ἄλλο.*»*

Ὁ κύριος Γκρύν:

«Τό συμφέρον κάνει τίς καρδιές *ἀφύσικες* καί πικραίνει τούς πιό γλυκοῦς δεσμούς, μετατρέποντάς τους σέ βαρειές ἄλυσες πού *οἱ παντρεμένοι μας τίς ἀπεχθάνονται καί ἐπιπλέον ἀπεχθάνονται ὁ ἕνας τόν ἄλλο.*» (σ. 274)

Καθαρή ἀνοησία.

Μορελλύ:

«Τήν ψυχή μας... τήν πιάνει μιά τόσο ἄγρια δίψα, πού *πνίγεται* γιά νά τή σβήσει.»

Ὁ κύριος Γκρύν:

«Τήν ψυχή μας τήν πιάνει μιά τόσο ἄγρια δίψα, πού *πνίγει ἄλλους, γιά νά τή σβήσει.*» (στό ἴδιο)

Καί πάλι καθαρή ἀνοησία.

Μορελλύ:

«Αὐτοί πού ἔχουν τήν ἀξίωση νά ρυθμίζουν τά ἦθη καί νά ὑπαγορεύουν τούς νόμους» κτλ.

Ὁ κύριος Γκρύν:

καλοκαίρι τοῦ 1844 συνεργαζόταν στενά στή Σύνταξη τῆς ἐφημερίδας, αὐτή ἄρχισε νά παίρνει κομμουνιστικό χαρακτήρα καί ἄσκησε δριμεία κριτική στό ἀντιδραστικό καθεστῶς τῆς Πρωσίας. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1845, μέ ἀπαίτηση τῆς πρωσικῆς κυβέρνησης, ἡ κυβέρνηση Γκυζώ διέταξε τήν ἀπέλαση ἀπό τή Γαλλία τοῦ Μάρξ καί μερικῶν ἄλλων συνεργατῶν τῆς ἐφημερίδας. Ἔτσι ἡ ἐφημερίδα σταμάτησε τήν ἐκδόσή της.

* Στό γερμανικό πρωτότυπο, τά ἀποσπάσματα ἀπό τόν Morelly παρατιθενται στά γαλλικά.

«Αὐτοὶ ποὺ περνᾶνε γιὰ ἀνθρωποὶ ποὺ ρυθμίζουν τὰ ἦθη καὶ ὑπαγορεύουν τοὺς νόμους» κτλ. (σ. 275)

Καὶ τὰ τρία λάθη γίνονται σέ μιά μόνο παράγραφο τοῦ Μορελλύ, ποὺ ὁ κύριος Γκρύν τὴ δίνει σέ 14 ἀράδες. Στὴν ἐκθεσὴ του γιὰ τὸν Μορελλύ ὑπάρχουν ἐπίσης μεγάλα ἀποσπάσματα κλεμμένα ἀπὸ τὸν Βιλγκαρντέλ.

Ὁ κύριος Γκρύν μπορεῖ νὰ συνοψίσει ὀλόκληρη τὴ σοφία του γιὰ τὸ 18ο αἶώνα καὶ γιὰ τὴν ἐπανάσταση στὰ ἀκόλουθα λόγια:

«Ἐνάντια στὸν παλιὸ κόσμο ξαπόλυσαν συνδυασμένη ἐφοδο ἡ αἰσθησιарχία, ὁ δεῖσμός καὶ ὁ θεῖσμός. Ὁ παλιὸς κόσμος γκρεμίστηκε. Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ χτιστεῖ ἓνας καινούργιος κόσμος, ὁ δεῖσμός νίκησε στὴ Συνακτικὴ, ὁ θεῖσμός στὴ Συμβατικὴ καὶ ἡ καθαρὴ αἰσθησιарχία ἀποκεφαλίστηκε ἢ φимώθηκε.» (σ. 263)

Βλέπουμε ἐδῶ, πῶς τὸ φιλοσοφικὸ τρόπο, νὰ ξαποστέλνει τὴν ἱστορία μὲ μερικὲς κατηγορίες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ὁ κύριος Γκρύν τὸν κατέβασε στὸ τελευταῖο σκαλοπάτι τοῦ ἐξευτελισμοῦ, σέ μιά σκέτη λογοτεχνικὴ φρασεολογία, καὶ πῶς αὐτὸς ὁ τρόπος χρησιμεύει μόνο γιὰ νὰ φτιάχνει ἀραβουργήματα μὲ τίς λογοκλοπίες του. Μιά προειδοποίηση στοὺς φιλόσοφους!

Προσπερνᾶμε τὰ ὅσα ὁ κύριος Γκρύν λέει γιὰ τὸν κομμουνισμό. Οἱ ἱστορικὲς σημειώσεις εἶναι ἀντιγραμμένες ἀπὸ τίς μπροσοῦρες τοῦ Καμπέ καὶ τὸ «Ταξίδι στὴν Ἰκαρία» ἐρμηνεύεται μὲ τὸν τρόπο ποὺ υἱοθέτησε ὁ ἀληθινὸς σοσιαλισμὸς (πρβλ. «Βιβλίον τοῦ πολίτη» καὶ «Χρονικὰ τῆς Ρηνανίας»)¹. Ὁ κύριος Γκρύν δείχνει τίς γνώσεις του γιὰ τίς συνθηκὲς τῆς Γαλλίας καὶ ταυτόχρονα τῆς Ἀγγλίας, ἀποκαλώντας τὸν Καμπέ «κομμουνιστὴ Ὁ'Κόννελ τῆς Γαλλίας» (σ. 282) καὶ λέει κατόπι:

«Θὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ διατάξει νὰ μὲ κρεμάσουν ἂν εἶχε τὴ δύναμη νὰ τὸ κάνει κι ἂν ἤξερε τὸ τί σκέφτομαι καὶ τί γράφω γι' αὐτόν. Αὐτοὶ οἱ δημαγωγοὶ εἶναι ἐπικίνδυνοι γι' ἀνθρώπους σάν καὶ μᾶς, γιατί εἶναι στενόμυαλοι.» (σ. 382)

1. Βλέπε τὸ ἄρθρο τοῦ Κάρλ Γκρύν: «Ὁ Φώδερμαχ καὶ οἱ σοσιαλιστές» στὸ «Γερμανικὸ βιβλίον τοῦ πολίτη γιὰ τὸ 1845», καθὼς καὶ «Πολιτικὴ καὶ σοσιαλισμὸς» στὰ «Χρονικὰ τῆς Ρηνανίας», 1845 (σ. 98-144).

Προυντόν

«Ο κύριος Στάιν έδωσε στόν έαυτό του ένα λαμπρό πιστοποιητικό πενίας μεταχειριζόμενος αὐτόν τόν Προυντόν σάν κάτι τό άσήμαντο.» (Πρβλ. «Είκοσιένα φύλλα», σ. 84) «Βέβαια χρειάζεται κάτι περισσότερο από τά παλιά μωρολογήματα τοῦ Χέγκελ γιά νά παρακολουθήσει αὐτή τήν ένσάρκωση τῆς λογικῆς.» (σ. 411)

Μερικά μόνο παραδείγματα μποροῦν νά δείξουν πώς ό κύριος Γκρύν μένει πιστός στόν έαυτό του καί σέ τοῦτο τό κεφάλαιο.

Μεταφράζει από τή σ. 437 ὠς τή σ. 444 μερικά άποσπάσματα από τά οικονομολογικά έπιχειρήματα τοῦ Προυντόν, γιά τό ὅτι ἡ ιδιοκτησία εἶναι άνυπόφερτη, καί στό τέλος άναφωνεῖ:

«Δέ χρειάζεται νά προστέσουμε τίποτε σέ τούτη τήν κριτική τῆς ιδιοκτησίας πού εἶναι ἡ τέλεια διάλυσή της. Δέ θέλουμε νά γράψουμε ἔδῳ μιά καινούργια κριτική, πού θά καταργοῦσε ξανά τήν ισότητα τῆς παραγωγῆς καί τήν άπομόνωση τῶν ἴσων παραγωγῶν. Ἐδείξα πῶς πάνω τί εἶναι άναγκαῖο. Τό ὑπόλοιπο» (δηλαδή ἐκεῖνο πού ό κύριος Γκρύν δέν ἔχει δείξει) «θά τό δοῦμε ὅταν ἡ κοινωνία θά άνοικοδομηθεῖ, ὅταν θά θεμελιωθοῦν οἱ άληθινές σχέσεις ιδιοκτησίας.» (σ. 444)

Ἔτσι ό κύριος Γκρύν προσπαθεῖ νά άποφύγει τήν άνάλυση τῶν οικονομολογικῶν έπιχειρημάτων τοῦ Προυντόν καί ταυτόχρονα νά ὑψωθεῖ πάνω άπ' αὐτά. Ὅλες οἱ άποδείξεις τοῦ Προυντόν εἶναι λαθεμένες, αλλά αὐτό ό κύριος Γκρύν θά τό δεῖ μόλις κάποιος ἄλλος θά τό άποδείξει.

Οἱ παρατηρήσεις πού γίνονται στήν «Ἁγία οἰκογένεια» γιά τόν Προυντόν – ιδιαίτερα ὅτι ό Προυντόν επικρίνει τήν πολιτική οἰκονομία από τήν άποψη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καί τό δίκαιο από τή νομική άποψη – άντιγράφονται από τόν κύριο Γκρύν. Αὐτός ὅμως ἔχει καταλάβει τόσο λίγα γιά τό τί ἐπρόκειτο, ὥστε παραλείπει τό καθαυτό, βασικό σημείο [δηλαδή] τό ὅτι ό Προυντόν άντιπαραθέτει τίς *αὐταπάτες* τῶν νομικῶν καί τῶν οικονομολόγων στήν πρακτική τους δράση καί σχετικά μέ τήν πῶς πάνω θέση παρουσιάζει μιάν έντελῶς άνόητη φρασεολογία.

Τό σπουδαιότερο στό βιβλίο τοῦ Προυντόν «De la création de l'ordre dans l'humanité»¹ εἶναι ἡ dialectique sérielle² του, ἡ άπόπειρα νά δώ-

1. Σχετικά μέ τή δημιουργία τῆς «τάξης στήν άνθρωπότητα».

σει μιά μέθοδο σκέψης όπου ή διαδικασία¹ τής σκέψης νά αντικαθιστᾶ τίς ἀνεξάρτητες ιδέες. Ὁ Προυντόν, ξεκινώντας ἀπό τή γαλλική ἀποψη, γυρεύει μιά διαλεκτική, ὁμοια μέ κείνη πού ἔδωσε πραγματικά ὁ Χέγκελ. Ἡ συγγένεια μέ τόν Χέγκελ ὑπάρχει ἐπομένως ἐδῶ στήν πραγματικότητα καί ὄχι μέσω μιᾶς φανταστικῆς ἀναλογίας. Ἡ κριτική τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Προυντόν ἦταν ἐπομένως εὐκολο νά δοθεῖ ἐδῶ ἀπό κάποιον πού θά εἶχε ξεπερδέψει μέ τήν κριτική τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγκελ. Αὐτό ὁμως θά μπορούσε νά τό ἀπαιτήσῃ κανεῖς τόσο λιγότερο ἀπό τούς ἀληθινούς σοσιαλιστές ὅσο ὁ ἴδιος ὁ Φῶϋερμπαχ —ὁ φιλόσοφος πού αὐτοί διεκδικοῦν σά δικό τους— δέν κατόρθωσε νά τό κάνει. Ὁ κύριος Γκρύν προσπαθεῖ νά ξεφύγῃ μ' ἕναν ἀστεῖο τρόπο ἀπό τό καθήκον του. Ἀκριβῶς στό σημεῖο όπου θά ἔπρεπε νά βάλῃ μπρός τό γερμανικό βαρὺ πυροβόλο του, τό σκάει μέ μίαν ἄπρεπη χειρονομία. Γεμίζει πρῶτα μερικά φύλλα μέ μεταφράσεις καί ὕστερα ἐξηγεῖ στόν Προυντόν, μέ μιά φουσκωμένη λογοτεχνική *captatio benevolentiae*², ὅτι μέ τήν ὄλη του διαλεκτική τῶν σειρῶν ἤθελε μόνο νά κάνει τόν σοφό. Προσπαθεῖ φυσικά νά τόν παρηγορήσῃ μέ τήν προσφώνηση:

«Ἄχ καλέ μου φίλε, ὅσο γιά τό νά εἶναι κανεῖς σοφός (καί ὑφηγητής) μὴν ξεγελιέσαι. Χρειάστηκε νά ξεμάθουμε ὅλα ὅσα οἱ σχολάρχες μας καί ὄλες οἱ πανεπιστημιακές μηχανές μας» (μέ ἐξαίρεση τούς Στάιν, Ρεϋμπώ καί Καμπέ) «προσπάθησαν νά μᾶς διδάξουν μέ τόσο ἀπέραντο κόπο καί μέ μεγάλη ἀπέχθεια ἐκ μέρους των κι ἐκ μέρους μας.» (σ. 457)

Σάν ἀπόδειξη ὅτι τώρα ὁ κύριος Γκρύν δέ μαθαίνει πιά «μέ τόσο ἀπέραντο κόπο», ἂν καί μπορεῖ ἴσως μέ ἐξίσου «μεγάλη ἀπέχθεια», ἀρχίζει τίς σοσιαλιστικές μελέτες καί ἐπιστολές του στό Παρίσι τήν 6 Νοεμβρίου καί ὡς τίς 20 Ἰανουαρίου ἔχει τελειώσει ὄχι μόνο τίς σπουδές του, ἀλλά «ἀναπόφευκτα» καί τήν ἐκθεση τῆς ἀληθινῆς συνολικῆς ἐντύπωσης ἀπό ὀλόκληρη τήν πορεία».

1. Ἡ διαλεκτική τῶν σειρῶν.

2. Ἀπόπειρα νά κερδίσει τή συναίνεση.

V
**«Ο ΔΟΚΤΩΡ ΓΚΕΟΡΓΚ ΚΟΥΛΜΑΝ
ΑΠΟ ΤΟ ΧΟΛΣΤΑΪΝ»**
ἢ
Η ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗΘΙΝΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ
Ο ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ
ἢ
ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΓΗ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ¹

«Ἐλεγε ένας ἄνθρωπος», διαβάζουμε στὸν Πρόλογο, «πού στό στόμα του θά ἔβρισκαν φωνή ὄλοι μας οἱ πόνοι καί ὄλες μας οἱ λαχτάρες κι ἐλπίδες, κοντολογίς ὄλα ὄσα ταραίζουν βαθύτατα τήν ἐποχή μας. Κι αὐτός ἔπρεπε νά φανερωθεῖ καταμεσίς αὐτῆς τῆς πίεσης καί τοῦ κυκλώματος τῶν ἀμφιβολιῶν καί τῆς νοσταλγίας, νά βγεῖ ἀπό τή μοναξιά τοῦ πνεύματος καί νά λύσει τό αἶνιγμα πού μᾶς περικυ-

«Die Neue Welt oder das Reich des Geistes auf Erden. Verkündigung» («Ὁ νέος κόσμος, ἢ τό βασίλειο τοῦ πνεύματος πάνω στή γῆ. Εὐαγγελία»), Γενεῦη 1845.— Στό ἔργο αὐτό δημοσιεύονται διαλέξεις πού ἔδωσε ὁ G. Kuhlmann στίς ἐνορίες τοῦ Βάιτλινγκ τῆς Ἑλβετίας. Βλέπε χαρακτηρισμό τοῦ βιβλίου στό ἄρθρο τοῦ Ἑγκελς «Συμβολή στήν ἱστορία τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ» (1894).

Τό χειρόγραφο τοῦ κεφαλαίου «V. Ὁ Δρ. Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν, ἢ ἡ προφητεία τοῦ ἀληθινοῦ σοσιαλισμοῦ» εἶναι γραμμένο μέ τό χέρι τοῦ Βαϊντεμάγιερ καί ἔχει στό τέλος τή σημείωση «M. Χέσς». Τό κεφάλαιο τοῦτο ἔχει πιθανῶς σχεδιαστεῖ ἀπό τόν Χέσς, μεταγραφεῖ ἀπό τόν Βαϊντεμάγιερ καί ἐτοιμαστεῖ τελικά γιά ἐκτύπωση ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἑγκελς.

κλώνει δλους μέ τόσο ζωντανά σύμβολα. Ὁ ἄνθρωπος αὐτός πού περίμενε ἡ ἐποχή μας, παρουσιάστηκε. *Εἶναι ὁ δόκτωρ Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν.*»

Ὁ Αἰγούστος Μπέκερ, ὁ συντάκτης αὐτῶν τῶν γραμμῶν, ἄφησε ἔτσι τόν ἑαυτό του νά πειστεῖ ἀπό ἓνα πολύ ἀπλοϊκό πνεῦμα κι ἓνα πολύ ἀμφίβολο χαρακτήρα, πῶς οὔτε ἓνα αἶνιγμα δέν ἔχει λυθεῖ ἀκόμα, οὔτε μιὰ ἐνέργεια δέν ἔχει σηκωθεῖ — ὅτι τό κομμουνιστικό κίνημα, πού ἔχει ἤδη ἀδράξει ὄλες τίς πολιτισμένες χῶρες, εἶναι ἓνα κούφιο καρῦδι, πού δέν μπορεῖ νά βρεθεῖ ἡ ψίχα του, ἓνα αὐγὸ τοῦ κόσμου πού τό ἔχει γεννήσει ἡ μεγάλη κότα τοῦ κόσμου δίχως τήν ἐπέμβαση κόκορα — ἐνῶ ἡ ἀληθινή ψίχα καί ὁ πραγματικός κόκορας εἶναι ὁ δόκτωρ Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν!...

Αὐτός ὁ μέγας κόκορας τοῦ κόσμου δέν εἶναι ὡστόσο παρά ἓνα κοινότατο καπόνι, πού ἀφέθηκε νά τό ταῖζουν γιά ἓνα διάστημα στήν Ἑλβετία οἱ Γερμανοὶ χειροτέχνες καί πού δέν μπορεῖ νά ξεφύγει ἀπό τή μοίρα του.

Ὅχι πῶς θεωροῦμε τό δόκτορα Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν ἓναν κοινό τσαρλατάνο κι ἓναν πανοῦργο ἀπατεῶνα, πού δέν πιστεῦει οὔτε ὁ ἴδιος στή θεραπευτική δύναμη τοῦ ἐλιξίριου του τῆς ζωῆς καί πού δέν ἐπιδιώκει ἄλλο σκοπὸ μ' ὄλη του τή μακροβιοτική παρά νά κρατήσῃ στή ζωὴ τό ἴδιο τό ἄτομό του — ὄχι, ξέρουμε πολύ καλά πῶς αὐτός ὁ ἐμπνευσμένος δόκτωρ εἶναι ἓνας πνευματόφρων τσαρλατάνος, ἓνας εὐσεβῆς ἀπατεῶνας, ἓνας μυστικιστῆς πανοῦργος, πού ὄμως, ὅπως ὄλο τό σοί του, δέν ἔχει πάρα πολλοὺς ἐνδοιασμούς στήν ἐκλογή τῶν μέσων, γιατί οἱ ἄγιοι σκοποὶ του εἶναι σύμφυτοι μέ τό πρόσωπό του. Πράγματι, οἱ ἄγιοι σκοποὶ εἶναι πάντοτε σύμφυτοι μέ τά ἄγια πρόσωπα, γιατί εἶναι καθαρά ἰδεαλιστικῆς φύσης καί ὑπάρχουν μόνο μέσα στά κεφάλια. Ὅλοι οἱ ἰδεαλιστές, τόσο οἱ φιλοσοφικοὶ ὄσο καί οἱ θρησκευτικοὶ, τόσο οἱ ἀρχαῖοι ὄσο καί οἱ νεώτεροι, πιστεύουν στίς ἐμπνεύσεις, στίς ἄνωθεν ἀποκαλύψεις, στούς Σωτήρες, στούς θαυματοποιούς, κι ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό βαθμὸ τῆς μόρφωσῆς τους τό ἂν αὐτὴ ἡ πίστη παίρνῃ μιὰν ἀξεστη, θρησκευτικὴ ἢ μιὰ μορφωμένη, φιλοσοφικὴ μορφή, ὅπως ἐπίσης ἐξαρτιέται μόνο ἀπό τό βαθμὸ τῆς ἐνεργητικότητάς τους, τοῦ χαρακτήρα τους, τῆς κοινωνικῆς θέσης τους κτλ. τό ἂν ἡ στάση τους εἶναι παθητικὴ ἢ ἐνεργητικὴ πρὸς τήν πίστη στά θαύματα, δηλαδή τό ἂν εἶναι ποιμένες θαυματοποιοὶ ἢ πρόβατα, ἂν ἐπιδιώκουν θεωρητικούς ἢ πρακτικούς σκοπούς.

Ὁ Κούλμαν εἶναι ἓνας ἐνεργητικὸς ἄνθρωπος καί δέ στερεῖται ἀπό

φιλοσοφική μόρφωση· ή στάση του δέν είναι καθόλου παθητική προς τήν πίστη στά θαύματα και επιπλέον επιδιώκει σκοπούς πολύ πρακτικούς.

‘Ο Αβγουστος Μπέκερ έχει κοινό μέ τόν Κούλμαν μόνο τήν έθνική ψυχασθένεια. ‘Ο καλός άνθρωπος «λυπᾶται εκείνους πού δέν είναι σέ θέση νά καταλάβουν δι τή θέληση και ή σκέψη τής εποχής δέν μπορούν νά έκφραστούν παρά μόνο από μεμονωμένα άτομα». Για τόν ιδεαλιστή τό κάθε κοσμομεταμορφωτικό κίνημα υπάρχει μονάχα στό κεφάλι ενός έκλεκτου, και ή τύχη του κόσμου εξαρτιέται από τό αν τό μοναδικό τουτο κεφάλι, πού κατέχει δι τή σοφία σαν άτομικός ιδιοκτήτης, θά πληγωθεί ή όχι θανάσιμα από κάποια ρεαλιστική πέτρα προτου προλάβει νά κάνει τίς αποκαλύψεις του. «Ή μήπως δέν είναι έτσι;» —προσθέτει προκλητικά ό Αβγουστος Μπέκερ—. «Συνάξετε δλους τούς φιλόσοφους και θεολόγους τής εποχής, αφήστε τους νά διαβουλευτούν και νά ψηφίσουν, και κοιτάξετε ύστερα τί βγαίνει απ’ αυτό!»

‘Ολόκληρη ή ιστορική εξέλιξη ανάγεται, για τόν ιδεαλιστή, στίς θεωρητικές αφαιρέσεις τής ιστορικής εξέλιξης, όπως έχουν διαμορφωθεί στό «κεφάλια» όλων των «φιλοσόφων και θεολόγων τής εποχής». Και επειδή είναι αδύνατο νά «συνάξεις» όλα τά «κεφάλια» και νά τ’ αφήσεις «νά διαβουλευτούν και νά ψηφίσουν», πρέπει νά υπάρχει μιá μοναδική ιερή κεφαλή, πού αποτελεί τήν κορυφή όλων αυτών των φιλοσοφικών και θεολογικών κεφαλών. Και αυτή ή *όξεία κεφαλή* (Spitz Kopf) είναι ή θεωρητική ένότητα των *άμβλειών κεφαλών* (Dick körfe) — ό Σωτήρας.

Τουτο τό σύστημα των κεφαλών είναι τόσο παλιό όσο και οι Πυραμίδες τής Αιγύπτου, μέ τίς όποιες έχει πολλές όμοιότητες, και τόσο νέο όσο και ή πρωσική μοναρχία, στήν πρωτεύουσα τής όποιας αναστήθηκε πρόσφατα ξανανιωμένη. Οι ιδεαλιστές Δαλαϊλάμες έχουν κοινό μέ τόν πραγματικό Δαλαϊλάμα τό δι τή θά ήθελαν νά πείσουν τόν εαυτό τους πώς ό κόσμος από τόν όποιο άντλούν τήν τροφή τους δέ θά μπορούσε νά υπάρξει δίχως τά άγια τους περιτώματα. Μόλις ή ιδεαλιστική αυτή τρέλλα μετατεθεί στήν πράξη, φανερώνεται ό *κακοήθης* χαρακτήρας της: ή παπαδίστικη δίψα της για έξουσία, ό θρησκευτικός της φανατισμός, ή άγυρτεία της, ή ίησουϊτική της ύποκρισία, ή θεοσεβούμενή της άπάτη. Τό θαύμα είναι ό *τυφλοσούρτης* από τό βασίλειο των ιδεών στήν *πράξη*. ‘Ο κύριος δόκτωρ Γκεόργκ Κούλμαν από τό Χόλσταϊν είναι ένας τέτοιος τυφλοσούρτης —είναι έμπνευσμένος— και δέν είναι έπομένως δυνατό τά μαγικά του λόγια νά μή μετακινήσουν και τά πιό σταθερά βουνά. Αυτό είναι μιá παρηγοριά για τά ύπομονετικά πλάσματα, πού δέ νιώθουν μέσα τους άρκετή ένέργεια για ν’ ανατινάξουν στόν άέρα τουτα τά *βουνά* μέ *φυσική*

δυναμίτιδα, είναι μία πηγή εμπιστοσύνης για τούς τυφλούς και τούς αναποφάσιστους πού δέν μποροῦν νά δοῦν τήν ὕλική συνάφεια ἀνάμεσα στά μέ πολλούς τρόπους κατακερματισμένα φαινόμενα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος.

«Ἐλεγε ὡς τώρα ἕνα σημεῖο συγκέντρωσης», λέει ὁ Αὔγουστος Μπέκερ.

Ὁ Ἅγιος Γκεόργκ ὑπερνικᾷ μέ μεγάλη εὐκολία δλα τά πραγματικά ἐμπόδια, μετατρέποντας δλα τά συγκεκριμένα πράγματα σέ ιδέες καί φανταζόμενος τόν ἑαυτό του σάν τή θεωρητική ἐνότητά τους, πράγμα πού τόν κάνει ἰκανό «νά τίς κυβερνᾷ καί νά τίς ρυθμίζει»:

«Ἡ κοινωνία τῶν ιδεῶν εἶναι ὁ κόσμος. Καί ἡ ἐνότητά τους ρυθμίζει καί κυβερνᾷ τόν κόσμο.» (σ. 138)

Σέ τούτη τήν «*κοινωνία τῶν ιδεῶν*» ὁ προφήτης μας λύνει καί δένει δπως ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ του.

«Ἐκεῖ, καθοδηγούμενοι ἀπό τήν ἴδια τήν ιδέα μας, ἄς τριγυρνᾷμε ἐδῶ καί κεῖ κι ἄς μελετᾷμε δλα ὡς τίς μικρότερες λεπτομέρειες, ἐφόσον τό ἀπαιτεῖ ἡ ἐποχή μας.» (σ. 138)

Τί θεωρητικὴ ἐνότητα ἀνοησίας!

Ἄλλά τό χαρτί εἶναι ὑπομονετικό καί τό γερμανικό κοινό, στό ὁποῖο ὁ προφήτης του παρουσίασε τούς χρησμούς του, ἤξερε τόσο λίγα γιά τή φιλοσοφική ἐξέλιξη τῆς πατρίδας του, πού δέν ἀντιλήφθηκε κἀν πῶς ὁ μέγας προφήτης, στοὺς θεωρητικούς χρησμούς του, δέν κάνει ἄλλο παρά νά ἐπαναλαμβάνει τήν πιό ξεφτισμένη φιλοσοφική φρασεολογία, πού τήν ἔχει προσαρμόσει γιά τούς πρακτικούς του σκοπούς.

Ὅπως οἱ θαυματοποιοὶ ψευτογιατροὶ καί οἱ θαυματοθεραπεῖες βασίζονται στήν ἄγνοια τῶν νόμων τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἔτσι καί οἱ κοινωνικοὶ θαυματοποιοὶ καί οἱ κοινωνικὲς θαυματοθεραπεῖες βασίζονται στήν ἄγνοια τῶν νόμων τοῦ κοινωνικοῦ κόσμου — καί ὁ θαυματοποιός δόκτωρ ἀπό τό Χόλσταϊν εἶναι ἀκριβῶς ὁ σοσιαλιστής ποιμὴν ἀπό τό Νήντερεμπτ.

Αὐτός ὁ θαυματοποιός ποιμὴν ἀποκαλύπτει στά πρόβατά του πρὶν ἀπ' δλα:

«Βλέπω μπροστά μου μιὰ σύναξη ἐκλεκτῶν, πού προηγήθηκαν ἀπό μένα μέ λόγια καί μέ ἔργα στή δράση γιά τή σωτηρία τῆς ἐποχῆς μας καί πού τώρα ἦρθαν ν' ἀκούσουν τί θά πῶ ἐγώ σχετικά μέ τίς χαρές καί τίς λύπες τῆς ἀνθρωπότητας.»

Πολλοί έχουν ήδη μιλήσει και γράψει στ' όνομά της: κανένας όμως ακόμα δεν έχει εκφράσει από τί πραγματικά υποφέρει, τί ελπίζει και προσδοκᾷ και πῶς μπορεί νά τό πετύχει. Αυτό ακριβῶς θά κάνω ἐγώ.»

Καί τά πρόβατά του τόν πιστεύουν.

Σ' όλόκληρο τό ἔργο αὐτοῦ τοῦ «ἁγίου πνεύματος», πού μεταποιεῖ παλιωμένες ἤδη σοσιαλιστικές θεωρίες στίς πιό γυμνές και πιό γενικές ἀφαιρέσεις, δέ βρίσκεται οὔτε μιά πρωτότυπη σκέψη. Οὔτε καν στή μορφή και στό στυλ δέν ὑπάρχει κάτι πρωτότυπο. Τό ἱερό ὄψος τῆς Βίβλου, τό έχουν ἤδη μιμηθεῖ ἄλλοι πιό πετυχημένα. Ἐπό τήν ἀποψη αὐτή, ὁ Κούλμαν πῆρε γιά ὑπόδειγμα τόν Λαμενναί. Ἐλλά δέν εἶναι ὁ ἴδιος παρά ἡ γελοιογραφία τοῦ Λαμενναί. Θά δώσουμε ἐδῶ στούς ἀναγνώστες μας ἕνα δεῖγμα ἀπό τίς ὁμορφιές τοῦ ὄψους του:

«Πέστε μου, πρῶτα, πῶς νιώθετε δταν σκέφτεστε ποιά θάναί ἡ μοίρα σας στήν αἰωνιότητα;

»Πολλοί, ἀλήθεια, γελᾶνε και λένε: “τί μέ σκοτίζει ἐμένα ἡ αἰωνιότητα;”

»Ἄλλοι τρίβουν τά μάτια τους και ρωτᾶνε: “Αἰωνιότητα — τί εἶναι τοῦτο;”

»Πῶς νιώθετε, ὕστερα, δταν σκέφτεστε τήν ὥρα πού θά σᾶς καταπιεῖ ὁ τάφος;»

«Κι ἀκούω πολλές φωνές.» — Ἐνάμεσά τους μιά πού μιλάει ἔτσι: «Διδάσκεται, τόν τελευταῖο καιρό, πῶς τό πνεῦμα εἶναι αἰώνιο, πῶς μόνο μέ τό θάνατο διαλύεται και πάλι στό Θεό ἀπό τόν ὁποῖο ἐκπορεύτηκε. Αὐτοί όμως πού διδάσκουν τέτοια πράγματα, δέν μπορούν νά μοῦ ποῦν τί θά μείνει τότε ἀπό μένα. Ὡ, πού νά μή γεννιόμουν ποτέ! Κι ἂν ὑποθέσουμε ὅτι συνεχίζω νά ὑπάρχω — ὦ, γονιοί μου, ἀδελφές μου, ἀδελφοί μου, παιδιά μου, ὅλοι ἐσεῖς πού ἐγώ ἀγαπῶ, θά σᾶς ξαναδῶ ἄραγε καμμιά φορά; Ὡ, πού νά μή σᾶς ἐβλεπα ποτέ μου!» κ.ο.κ.

«Καί ὕστερα, πῶς νιώθετε δταν σκέφτεστε τό ἄπειρο;»...

Νιώθουμε ἄσκημα, κύριε Κούλμαν — ὄχι μπροστά στή σκέψη τοῦ θανάτου, ἀλλά μπροστά στή δική σας φανταστική ἰδέα γιά τό θάνατο, μπροστά στό ὄψος σας, μπροστά στά εὐτελῆ μέσα, πού μεταχειρίζεστε γιά νά ἐπηρεάσετε τά αἰσθήματα τῶν ἄλλων!

«Πῶς νιώθετε», ἀγαπητέ ἀναγνώστη, δταν ἀκούς ἕναν παπά, πού κά-

νει για τὰ πρόβατά του τήν κόλαση πολύ θερμή καί τήν ψυχή τους πολύ μαλακή, πού δλη του ή εὐφράδεια περιορίζεται στό νά ἐνεργοποιήσει τούς *δακρυγόνους ἀδένες* τῶν ἀκροατῶν του καί πού σπεκουλάρει μόνο στήν *ἀνανδρία* τῆς ἐνορίας του;

Ὅσο για τό πενιχρό *περιεχόμενο* τῆς «Εὐαγγελίας», τό πρῶτο μέρος ἢ ἡ εἰσαγωγή τοῦ «Νέου κόσμου» συνοψίζεται στήν ἀπλή ἰδέα διότι ὁ κύριος *Κούλμαν* ἦρθε ἀπό τό Χόλσταϊν για νά ἰδρύσει τό «βασιλείο τοῦ πνεύματος», τό «*οὐράνιο βασίλειο*» πάνω στή γῆ, διότι κανένας ἄνθρωπος πρὶν ἀπ' αὐτόν δέν ἤξερε τί εἶναι ἡ ἀληθινή κόλαση καί τί ὁ ἀληθινός οὐρανός — διότι δηλαδή ἡ πρώτη εἶναι ἡ ὡς τώρα κοινωνία καί ὁ δεύτερος, ἡ μελλοντική, τό «*βασιλείο τοῦ πνεύματος*»— καί διότι αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι τό πολυπόθητο ἅγιο «πνεῦμα»...

Ὅλες αὐτές οἱ μεγάλες ἰδέες δέν εἶναι ἐντελῶς πρωτότυπες ἰδέες τοῦ Ἁγίου Γκεόργκ καί δέν ἦταν ἀνάγκη νά κάνει τόν κόπο νά ἔρθει ἀπό τό Χόλσταϊν στήν Ἑλβετία. Καί νά κατέβει ἀπό τή «*μοναξιά τοῦ πνεύματος*» ὡς τούς χειρῶνακτες καί νά τούς «ἀποκαλυφθεῖ», για νά δείξει αὐτό τό «*δραμα*» στόν «κόσμο».

Ὡστόσο, ἡ ἰδέα διότι ὁ *δόκτωρ Κούλμαν* ἀπό τό Χόλσταϊν εἶναι τό «*πολυπόθητο ἅγιο πνεῦμα*», ἀποτελεῖ ἀποκλειστική ἰδιοκτησία του καί θά μείνει τέτοια.

Ἡ ἅγια Γραφή τοῦ Ἁγίου μας Γκεόργκ παίρνει τώρα, ὅπως τό «ἀποκαλύπτει» ὁ ἴδιος, τήν ἀκόλουθη ἐξέλιξη:

«Θά ἀνοίξει», λέει, «τό βασίλειο τοῦ πνεύματος σέ γήινη μορφή, για ν' ἀτενίσετε τό μεγαλεῖο τῆς καί νά δεῖτε πῶς δέν ὑπάρχει ἄλλη σωτηρία παρά στό βασίλειο τοῦ πνεύματος. Ἐκ τῆς ἄλλης μεριά, θά σᾶς *φανερῶσει* τήν κοιλάδα σας τῶν δακρύων, για ν' ἀτενίσετε τήν ἀθλιότητά σας καί ν' ἀναγνωρίσετε τήν αἰτία ὄλων τῶν πόνων σας. Ὑστερα θά σᾶς δείξω τό δρόμο πού ὁδηγεῖ ἀπό αὐτό τό θλιβερό παρόν σ' ἕνα πασίχαρο μέλλον. Γι' αὐτό τό σκοπό ἀκολουθήστε με ἐν πνεύματι σ' ἕνα *ὑψωμα*, ἀπ' ὅπου θά ἔχουμε μιάν ἐλεύθερη θέα πάνω σ' ὄλο τό τοπίο.»

Ὁ προφήτης μᾶς ἐπιτρέπει ἔτσι ν' ἀγναντέψουμε πρῶτα-πρῶτα τό «*ὄμορφο τοπίο*» του, τό «*βασιλείο τῶν οὐρανῶν*» του. Δέν βλέπουμε ὅσο τίποτε ἄλλο ἀπό μιὰ παρερμηνεῖα τοῦ σαιν-σιμονισμού, ἄθλια σκηνοθετημένη μέ γελοιογραφημένο λαμενναισιακό κοστουμί, γαρνιρισμένο μέ ἀναμνήσεις ἀπό τόν κύριο Στάνιν.

Παραθέτουμε τώρα τίς πιό σπουδαῖες ἀποκαλύψεις ἀπό τή *βασιλεία*

των ούρανων, πού δείχνουν τήν προφητική μέθοδο. Λχ. στή σ. 37:

«Ἡ ἐκλογή εἶναι ἐλεύθερη καί καθορίζεται ἀπό τίς κλίσεις τοῦ καθε-
νός. Ἡ κλίση καθορίζεται ἀπό τίς ἰκανότητες του.»

«Ἄν στήν κοινωνία», χρησιμοδοτεῖ ὁ Ἅγιος Γκεόργκ, «ὁ καθένας ἀκολουθεῖ τήν κλίση του, τότε ὅλων οἱ ἰκανότητες γενικά θ' ἀναπτυχθοῦν, κι ἂν ἔτσι ἔχει τό πράγμα, τότε ἐπίσης θά παράγεται συνεχῶς ὅ,τι ὅλοι γενικά χρειάζονται, στό βασίλειο τοῦ πνεύματος ὅπως καί στό βασίλειο τῆς ὕλης. Διότι ἡ ἱστορία κατέχει πάντα τόσες ἰκανότητες καί δυνάμεις, ὅσες εἶναι κι οἱ ἀνάγκες πού ἔχει»... «Les attractions sont proportionnelles aux Destinées»¹, πρβλ. καί Προυντόν.

Ὁ κύριος Κούλμαν διαφέρει ἐδῶ ἀπό τοὺς σοσιαλιστές καί κομμουνιστές μόνον ἐξαιτίας μιᾶς *παρεξήγησης*, πού τήν αἰτία της πρέπει νά τήν ἀναζητήσουμε στήν ἐπιδίωξη τῶν *πρακτικῶν σκοπῶν* του καί δίχως ἄλλο ἐπίσης στή στενοκεφαλιά του. Συγγέει τῆ διαφορά τῶν προδιαθέσεων καί ἰκανοτήτων μέ τήν *ἀνισότητα τῆς ἰδιοκτησίας* καί τῆς *ἀπόλαυσης*, πού ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἰδιοκτησία, καί γι' αὐτό *κάνει πολεμική ἐναντίον τοῦ κομμουνισμοῦ*.

«Κανένας δέν πρέπει νά ἔχει ἐκεῖ» (δηλαδή στόν κομμουνισμό) «*ἓνα πλεονέκτημα ἀπέναντι στοὺς ἄλλους*», λέει μ' ἔξαψη ὁ προφήτης, «κανένας δέν πρέπει νά κατέχει περισσότερα ἢ νά ζεῖ καλύτερα ἀπό τόν ἄλλο... Κι ἂν ἔχετε ἀμφιβολίες γι' αὐτό καί δέν ἐνώνετε τή φωνή σας μέ τήν κατακραυγή τους, τότε σᾶς βρίζουν, σᾶς καταδικάζουν, σᾶς καταδιώκουν καί σᾶς στέλνουν στήν κρεμάλα.» (σ. 100)

Καμμιά φορά, ὡστόσο, ὁ Κούλμαν προφητεύει πολύ σωστά:

«Στίς ἀράδες τους στέκουν ὅλοι ἐκεῖνοι πού φωνάζουν: Κάτω ἡ Βίβλος! Κάτω πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ χριστιανική θρησκεία, γιατί εἶναι ἡ θρησκεία τῆς ταπεινοφροσύνης καί τῆς δουλοφροσύνης! Κάτω γενικά ἢ κάθε πίστη! Δέ θέλουμε νά ξέρουμε τίποτα γιά θεό οὔτε γιά ἀθα-

1. Οἱ ἔλξεις εἶναι ἀνάλογες μέ τά πεπωμένα — περικοπή ἀπό τό ἔργο τοῦ Φουριέ «Θεωρία τῶν τεσσάρων κινήσεων καί τῶν γενικῶν πεπωμένων». Σ' αὐτό γίνεται λόγος ἀπό τή μιά μεριά γιά τίς ροπές τῶν ἀνθρώπων νά ἀσκήσουν ὀρισμένες φυσικές ἰκανότητες, κι ἀπό τήν ἄλλη γιά τοὺς θεϊκοὺς νόμους πού κυβερνοῦν τόν κόσμο.

νασία. Αὐτά δέν εἶναι παρά πλάσματα τῆς φαντασίας, πού τά ἐκμεταλλεύονται γιά δικό τους ὄφελος» (θέλει νά πεῖ: πού τά ἐκμεταλλεύονται οἱ παπάδες γιά ὄφελός τους) «καί πού συνέχεια τά κλώθουν ψεῦτες καί ἀπατεῶνες. Στ' ἀλήθεια, ὅποιος ἀκόμα πιστεύει τέτοια πράγματα εἶναι ὁ μεγαλύτερος τρελλός!»

Ὁ Κούλμαν καταφέρεται μέ ἰδιαίτερη σφοδρότητα ἐνάντια σέ κείνους πού εἶναι καταρχήν ἀντίπαλοι τῆς διδασκαλίας γιά τήν *πίστη*, τήν *ταπεινοφροσύνη* καί τήν *ἀνισότητα*, δηλαδή γιά τή «*διαφορά κοινωνικῆς θέσης καί γέννησης*».

Τό σοσιαλισμό του τόν θεμελιώνει πάνω στήν ἀχρεία διδασκαλία γιά τήν προκαθορισμένη δουλεία, —πού, ἐκφρασμένη μέ τόν τρόπο τοῦ Κούλμαν, θυμίζει ἐντονα τόν *Φρήντριχ Ρῶμερ*—, πάνω στή θεοκρατική ἱεραρχία καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, πάνω στό *ἴδιο ἱερό πρόσωπό του!*

«Ὁ κάθε κλάδος ἐργασίας», λέει στή σ. 42, «θά καθοδηγεῖται ἀπό τόν πῶ ἐπιδέξει, πού ἐργάζεται κι ὁ ἴδιος μαζί μέ τούς ἄλλους, καί κάθε κλάδος στό βασίλειο τῆς ἀπόλαυσης ἀπό τόν πῶ εὐχαριστημένο, πού συμμετέχει κι ὁ ἴδιος στήν ἀπόλαυση. Ὅπως ὁμοίως ἡ κοινωνία εἶναι ἀδιαίρετη καί ἔχει μόνο ἓνα πνεῦμα, ἔτσι καί ὁλόκληρο τό σύστημα καθοδηγεῖται καί κυβερνιέται μόνο ἀπό ἓναν ἄνθρωπο. Κι αὐτό εἶναι τό πῶ σοφῶ, τό πῶ ἐνάρετο καί τό πῶ μακάριο.»

Στή σ. 34 μαθαίνουμε:

«Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται ἐν πνεύματι γιά τήν ἀρετή, τότε ἀναδεύει καί κουνάει τά μέλη του κι ἀναπτύσσει, πλάθει καί μορφοποιεῖ ὅλα μέσα του κι ἔξω του, ὅπως τοῦ ἀρέσει. Κι ἂν νιώθει καλά ἐν πνεύματι, τότε πρέπει νά νιώθει τό ἴδιο σ' ὅλα ὅσα ἐνσαρκώνονται καί ζοῦν μέσα του. Γι' αὐτό, ὁ ἄνθρωπος τρώει, πίνει καί εὐφραίνεται, γι' αὐτό τραγουδάει, παίζει, χορεύει, φιλάει, κλαίει καί γελάει.»

Ἡ ἐπίδραση πού ἡ *θέαση τοῦ θεοῦ* ἀσκεῖ πάνω στήν *ὄρεξη* καί τήν *πνευματική μακαριότητα*, πάνω στή *σεξουαλική ὁρμή*, δέν εἶναι οὔτε αὐτή ἀκριβῶς ἀτομική ἰδιοκτησία τοῦ κουλμανισμοῦ· ἀποκαλύπτει ὁμοίως κάμποσες σκοτεινές πλευρές τοῦ *προφήτη*.

Λχ. στή σ. 36·

«Καί οἱ δύο» (ἡ κατοχή καί ἡ ἀπόλαυση) «ἀντιστοιχοῦν στήν ἐργασία του» (δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου). «Αὐτή εἶναι τό μέτρο τῶν ἀνα-

γκῶν του» (ἔτσι διαστρεβλώνει ὁ Κούλμαν τή θέση δι τή *κομμουνιστική* κοινωνία *στό σύνολό της* ἔχει τόσες ἰκανότητες καί δυνάμεις ὡσες εἶναι καί οἱ ἀνάγκες της), «γιατί ἡ ἐργασία εἶναι ἡ ἐκφραση τῶν ἰδεῶν καί τῶν ὀρμῶν. Κι ἀπ' αὐτές ἀπορρέουν οἱ ἀνάγκες. Ἐφόσον ὁμως οἱ ἰκανότητες καί οἱ ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων εἶναι πάντα διαφορετικές καί καταμερισμένες, ἔτσι πού οἱ πρῶτες νά μήν μποροῦν νά ἀναπτύσσονται καί οἱ τελευταῖες νά μήν μποροῦν νά ἰκανοποιούνται παρά μόνον ὅταν ὁ ἕνας δουλεύει γιά ὄλους καί τό προϊόν ὄλων ἀνταλλάσσεται καί μοιράζεται κατ' ἀξίαν» —(;)— «ὁ καθένας λαβαίνει μόνο τήν ἀξία τῆς ἐργασίας του.»

Ἡ ὅλη αὐτή ἡ ταυτολογική ἀσυναρτησία —ὅπως λχ. οἱ φράσεις πού ἀκολουθοῦν καί ὅπως πολλές ἄλλες ἀκόμα, ἀπό τίς ὁποῖες ἀπαλλάσσουμε τόν ἀναγνώστη— θά ἦταν τελείως ἀπροσπέλαστη, παρά τήν ἐγκωμιαζόμενη ἀπό τόν Α. Μπέκερ «ὑπέροχη ἀπλότητα καί σαφήνεια» τῆς «Ἀποκάλυψης», ἂν οἱ *πρακτικοί* σκοποὶ πού ἐπιδιώκει ὁ προφήτης δέν ἀποτελοῦσαν ἕνα κλειδί. Ἡ ὅλα σέ λίγο θά γίνουν κατανοητά.

«Ἡ ἀξία», χρησιμοδοτεῖ ὁ κύριος Κ., «αὐτοκαθορίζεται σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες ὄλων» (;). «Στήν ἀξία περικλείνεται πάντα ἡ ἐργασία τοῦ καθενός καί, σέ ἀνταλλαγμά της» (;) «αὐτός μπορεῖ νά προμηθεύεται ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ του.»
«Βλέπετε, φίλοι μου», λέει στή σ. 39, «ἡ κοινωνία τῶν ἀληθινῶν ἀνθρώπων θεωρεῖ πάντα τή ζωὴ σάν ἕνα σχολεῖο ... γιά νά ... διαπαιδαγωγεῖται. Καί ἐπιπλέον θέλει νά εἶναι εὐτυχής. Ἄλλά κάτι τέτοιο» (;) «πρέπει νά φανεῖ καί νά γίνῃ ὄρατό» (;) «διαφορετικά, αὐτό» (;) «δέν εἶναι δυνατό.»

Τί θέλει νά πεῖ ὁ κύριος Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν ὅταν ἰσχυρίζεται δι «κάτι τέτοιο» (ἡ ζωὴ ἢ ἡ εὐτυχία;) «πρέπει νά φανεῖ» καί νά γίνῃ «ὄρατό», γιατί διαφορετικά, «αὐτό» δέν εἶναι «δυνατό» —δι ἡ «ἐργασία» «περικλείνεται μέσα στήν ἀξία» καί δι μπορεῖ κανεὶς σέ ἀντάλλαγμά της (ποιᾶς;) νά προμηθεύεται ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ του— δι, τέλος, ἡ «ἀξία» αὐτοκαθορίζεται σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες: εἶναι ἀδύνατο καί πάλι νά μποῦμε στό νόημα, ἂν δέν πάρουμε ὑπόψη τό κύριο σημεῖο ὄλης τῆς Ἀποκάλυψης, δηλαδή τό *πρακτικό σημεῖο*.

Ἡ Ἄς δοκιμάσουμε ἐπομένως νά δώσουμε μιά πρακτικὴ ἐξήγηση.

Ἡ Ὅπως μαθαίνουμε ἀπό τόν Αὔγουστο Μπέκερ, ὁ Ἅγιος Γκεόργκ Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν δέν τὰ πῆγε καλά στήν πατρίδα του. Φτάνει

στήν Ἑλβετία καί βρίσκει ἐκεῖ ἕναν ἐντελῶς «καινούργιο κόσμο»: τίς κομμουνιστικές ἐνώσεις τῶν Γερμανῶν χειρωνακτῶν. Αὐτό τόν βολεῦει — κι ἀρχίζει νά καταπιάνεται μέ τόν κομμουνισμό καί τούς κομμουνιστές. Ὅπως μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Αὔγουστος Μπέκερ, «δούλεψε πάντα δίχως ἀνασασμό γιά νά *τελειοποιήσει* τή διδασκαλία του καί νά τήν ἀνεβάσει στό *ὕψος* τῆς μεγάλης ἐποχῆς», δηλαδή ἔγινε κομμουνιστής ἀνάμεσα στούς κομμουνιστές *ad maiorem Dei gloriam*¹. Ὡς ἐδῶ ὄλα πῆγαν πολύ καλά!

Μιά ὁμως ἀπό τίς οὐσιώδεις ἀρχές τοῦ κομμουνισμοῦ, πού τόν κάνει νά διαφέρει ἀπό κάθε ἀντιδραστικό σοσιαλισμό, εἶναι ἡ ἐμπειρική ἀποψη —πού βασίζεται στή φύση τῶν ἀνθρώπων—, ὅτι οἱ διαφορές *μυαλοῦ* καί διανοητικῶν ἱκανοτήτων δέν καθορίζουν γενικά τίς διαφορές *στομάχου* καί φυσικῶν *ἀναγκῶν*, ὅτι ἐπομένως ἡ βασισμένη στίς ὑφιστάμενες συνθήκες μας λαθεμένη θέση: «*στόν καθένα ἀνάλογα μέ τίς ἱκανότητές του*», στό βαθμό πού ἀναφέρεται στήν ἀπόλαυση, μέ τή στενή ἐννοια τοῦ δρου, πρέπει ν' ἀλλάξει στή φράση: *στόν καθένα ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες του*, ὅτι, μ' ἄλλα λόγια, ἡ διαφορά στή δραστηριότητα, στή ἐργασία, δέ δικαιολογεῖ καμμιάν *ἀνισότητα*, κανένα *προνόμιο* ἰδιοκτησίας καί ἀπόλαυσης.

Ὁ προφήτης δέν μπορούσε νά τό δεχτεῖ αὐτό. Γιατί τό προνόμιο, τό πλεονέκτημα, τό νά ἀνήκειε στούς ἐκλεκτούς, εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού *γαργαλεῖ* τόν προφήτη. «Κάτι τέτοιο ὁμως πρέπει νά φανεῖ καί νά γίνεῖ ὁρατό, διαφορετικά δέν εἶναι δυνατό». Χωρίς πρακτικό πλεονέκτημα, χωρίς *αἰσθητό γαργάλισμα*, ὁ προφήτης δέ θά ἦταν κἀν προφήτης, δέ θά ἦταν ἕνας *πρακτικός*. ἀλλά μόνο ἕνας *θεωρητικός* ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, δηλαδή ἕνας φιλόσοφος. Ὁ προφήτης ὀφείλει ἐπομένως νά κάνει ἀντιληπτό στούς κομμουνιστές ὅτι ἡ διαφορά *δραστηριότητας, ἐργασίας*, δικαιολογεῖ μιά διαφορά *ἀξίας* καί *εὐδαιμονίας* (ἢ ἀπόλαυσης, κέρδους, εὐχαρίστησης, πού ὄλα εἶναι τό ἴδιο), καί ὅτι μιά κι ὁ καθένας καθορίζει μόνος του τήν *εὐδαιμονία* καί τήν *ἐργασία* του, αὐτός, ὁ προφήτης —κι αὐτό εἶναι τό πρακτικό *κεντρικό σημεῖο* τῆς Ἀποκάλυψης— μπορεί νά ἀπαιτεῖ νά ἔχει μιά *καλύτερη ζωή* ἀπ' ὅ,τι ὁ *κοινός χειρῶνακτας**.

Ἔστερ' ἀπ' αὐτό, ὄλες οἱ σκοτεινές πλευρές τοῦ προφήτη γίνονται σαφεῖς: ὅτι ἡ «ἰδιοκτησία» καί ἡ «ἀπόλαυση» τοῦ καθενός ἀντιστοιχοῦν στήν «ἐργασία» του· ὅτι ἡ «ἐργασία» τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τό μέτρο τῶν

1: Γιά τή μεγαλύτερη τοῦ Θεοῦ δόξα.

* Ἐξάλλου, σέ μιά διάλεξή του, πού ἔμεινε ἀτύπωτη, ὁ προφήτης ἐξέφρασε ἀνοιχτά αὐτό τό πράγμα.

«ἀναγκῶν» του· ὅτι ἡ «ἀξία» αὐτοκαθορίζεται σύμφωνα μέ τίς «ἀνάγκες»· ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ καθενός «περικλείνεται» στήν ἀξία καί ὅτι αὐτός μπορεῖ νά προμηθεύεται, σέ ἀντάλλαγμα τῆς, ὅ,τι ἐπιθυμεῖ ἡ «ψυχή» του· ὅτι, τέλος, ἡ «εὐδαιμονία» τοῦ ἐκλεκτοῦ πρέπει «νά φανεῖ καί νά γίνεῖ ὀρατή», γιατί διαφορετικά δέν εἶναι «δυνατή». Ὅλη τούτη ἡ ἀνοησία γίνεται τώρα κατανοητή.

Δέν ξέρουμε πόσο μακριά πᾶνε στήν πραγματικότητα οἱ πρακτικές ἀξιώσεις τοῦ δόκτορα Κούλμαν, ἐναντι τῶν χειρωνακτῶν. Ξέρουμε ὅμως πῶς ἡ διδασκαλία του εἶναι τό βασικό δόγμα τῆς κάθε λογῆς δίψας γιά ἐξουσία, πνευματικῆς ἢ ἐγκόσμιας, τό μυστικιστικό πέπλο τῆς κάθε ὑποκριτικῆς δίψας γιά ἀπολαύσεις, ὁ ἐξωραϊσμός τῆς κάθε ἀχρειότητος καί ἡ πηγή πολλῶν παραλογισμῶν.

Δέν πρέπει νά παραλείψουμε νά δείξουμε ἀκόμα στόν ἀναγνώστη τό δρόμο πού, κατά τόν κύριο Κούλμαν ἀπό τό Χόλσταϊν, «ὀδηγεῖ ἀπό τοῦτο τό θλιβερό παρόν σ' ἕνα χαρούμενο μέλλον». Ὁ δρόμος αὐτός εἶναι γοητευτικός καί εὐχάριστος σάν ἡ ἀνοιξη σ' ἕναν ἀνθισμένο κάμπο — ἢ σάν ἕνα ἀνθισμένο κάμπο τήν ἀνοιξη.

«Ἀπαλά καί ἀνάλαφρα — μέ ζεστό χέρι — βγάξει μπουμπούκια — τά μπουμπούκια γίνονται ἄνθη — καί κελαιδοῦν ὁ κορυδαλλός καί τ' ἀηδόνη — ξυπνάει ὁ τζίτζικας στό γρασίδι.— Ὅπως ἡ ἀνοιξη, ἄς ἐρθεῖ λοιπόν ὁ καινούργιος κόσμος.» (σ. 114 κ.έ.)

Στ' ἀλήθεια εἰδυλλιακά ζωγραφίζει ὁ προφήτης τό πέρασμα ἀπό τήν τωρινή κοινωνική ἀπομόνωση στήν κοινότητα. Ὅπως μετατρέπει τήν πραγματική κοινωνία σέ μιᾶ «κοινωνία ἰδεῶν», γιά νά μπορέσει, «ὀδηγούμενος ἀπό τήν ἴδια τήν ἰδέα του, νά τριγυρνᾷ ἐδῶ καί κεῖ καί νά μελετᾷ ὅλα ὡς τή μικρότερη λεπτομέρεια, στό βαθμό πού τό ἀπαιτεῖ ἡ ἐποχή του», ἔτσι μετατρέπει καί τό πραγματικό κοινωνικό κίνημα — πού ἤδη κάνει τήν ἐμφάνισή του σ' ὄλες τίς πολιτισμένες χώρες σάν πρόδρομος μιᾶς τρομερῆς ριζικῆς μεταβολῆς τῆς κοινωνίας— σέ μιάν *ἀνετη* καί *σιωπηλή μεταστροφή*, σέ μιάν *ἤρεμη ζωή*, ὅπου οἱ ἰδιοκτητῆτες καί οἱ κυρίαρχοι τοῦ κόσμου θά μποροῦν νά κοιμοῦνται *πολύ ἡσυχᾶ*. Οἱ *θεωρητικές ἀφαιρέσεις* τῶν πραγματικῶν γεγονότων, τά *ἰδεατά* του σημάδια, εἶναι γιά τοῦς *ἰδεαλιστές* ἢ *πραγματικότητα*, καί τά *πραγματικά γεγονότα* ἀπλῶς «σημάδια ὅτι ὁ παλιός κόσμος τραβάει πρὸς τόν τάφο».

«Τί γραπώνεστε μέ τέτοιο ἄγχος ἀπό τά φαινόμενα τῆς ἡμέρας», μωγγρίζει ὁ προφήτης στή σ. 118, «πού δέν εἶναι παρά σημάδια ὅτι

ὁ παλιός κόσμος τραβάει πρὸς τὸν τάφο, καὶ γιατί σπαταλάτε τὶς δυνάμεις σας σὲ προσπάθειες πού δὲν μποροῦν νὰ ἐκπληρώσουν τὶς ἐλπίδες καὶ τὶς προσδοκίες σας;»

«Μὴν γκρεμίζετε καὶ καταστρέφετε ὅ,τι σᾶς στέκει στὸ δρόμο, ἀλλὰ νὰ τὸ παρακάμψετε καὶ νὰ τὸ ἐγκαταλείψετε. Κι ἂν τὸ ἔχετε παρακάμψει κι ἐγκαταλείψει, τότε αὐτὸ μόνο παύει νὰ ὑπάρχει, γιατί δὲ βρίσκει πιά τροφή.»

«Ἄν ἀναζητᾶτε τὴν ἀλήθεια καὶ ξαπλώνετε τὸ φῶς, τότε ἐξαφανίζεται ἀπὸ ἀνάμεσά σας ἡ ψευτιά καὶ τὸ σκοτάδι.» (σ. 116)

«Ἄλλὰ πολλοὶ θὰ ποῦνε: “Πῶς μποροῦμε ἐμεῖς νὰ θεμελιώσουμε μιὰ νέα ζωὴ ὅσο βαστάει ἀκόμα τὸ παλιὸ καθεστῶς καὶ μᾶς ἐμποδίζει νὰ κάνουμε τοῦτο τὸ πράγμα; Δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ καταστραφεῖ πρῶτα αὐτό;” — “Καθόλου”, ἀπαντᾷ ὁ σοφώτατος, ὁ ἐναρετότατος, ὁ εὐδαιμονέστατος, “καθόλου. Ἄν κατοικεῖτε μαζί μὲ ἄλλους σ’ ἓνα σπίτι πού ἔχει σαπίσει, πού εἶναι πολὺ στενὸ καὶ ἄβολο γιὰ σᾶς, κι ἂν οἱ ἄλλοι θέλουν νὰ μείνουν σ’ αὐτό, μὴν τὸ γκρεμίσετε καὶ μὴ μείνετε στὸ ὑπαιθρο, ἀλλὰ χτίστε πρῶτα ἓνα καινούργιο, κι ὅταν εἶναι ἑτοιμο, μετακομίστε σ’ αὐτό κι ἀφήστε τὸ ἄλλο στὴν τύχη του.”» (σ. 120)

Ὁ προφήτης δίνει τώρα δύο σελίδες κανόνες γιὰ τὸ πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ *τροπώσει* στὸν καινούργιο κόσμο. Ὑστερα γίνεται φιλοπόλεμος.

«Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀρκετὸ νὰ εἶστε ἐνωμένοι καὶ ν’ ἀπαρνεῖστε τὸν παλιὸ κόσμο — θὰ χρησιμοποιεῖστε καὶ τα ὀπλα ἐναντίον του, γιὰ νὰ τὸν πολεμήσετε καὶ νὰ μεγαλώσετε καὶ νὰ δυναμώσετε τὸ βασίλειό σας. Ὅχι ὁμως μὲ τὴ βία, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐλεύθερη πειθῶ.»

Ἄλλὰ ἂν ὡστόσο ὑπάρξει ἀνάγκη ν’ ἀδράξεις ἓνα *πραγματικό* σπαθὶ καὶ νὰ ριψοκινδυνέψεις τὴν *πραγματικὴ* ζωὴ σου γιὰ νὰ «κατακτήσεις τὸν οὐρανὸ μὲ τὴ βία», τότε, ὁ προφήτης ὑπόσχεται στὸ ἱερό του μπουλούκι μιὰ ρωσικὴ ἀθανασία (οἱ Ρῶσοι πιστεύουν πῶς ὅταν σκοτώνονται στὸν πόλεμο ἀπὸ τὸν ἐχθρό, ἀνασταίνονται στὰ ἀντίστοιχα χωριά τους):

«Κι αὐτοὶ πού πέφτουν στὸ δρόμο, θὰ ξαναγεννηθοῦν καὶ θ’ ἀνθίσουν καὶ πάλι ὠραιότεροι ἀπὸ πρὶν. Γι’ αὐτό» (γι’ αὐτό!) «μὴ σᾶς μέλλει γιὰ τὴ ζωὴ σας καὶ μὴ φοβᾶστε τὸ θάνατο.» (σ. 129)

Ἔτσι λοιπόν, οὔτε στὸν ἀγῶνα μὲ *πραγματικά* ὀπλα — ὁ προφήτης διαβεβαιώνει τὸ ἱερό του μπουλούκι— δὲ χρειάζεται νὰ ριψοκινδυνέψετε τὴ ζωὴ σας *πραγματικά*, παρὰ μόνο *φαινομενικά*.

Ἡ διδασκαλία τοῦ προφήτη εἶναι ἀπό κάθε ἄποψη *καθησυχαστική* καί, ὕστερα ἀπό τοῦτα τὰ δείγματα τῆς ἀγίας του γραφῆς, δέν μπορεῖ κανείς νά ἀπορεῖ γιά τήν ἐπιδοκιμασία πού βρῆκε σέ ὀρισμένους φιλήσυχους *χουζουρλήδες*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

**[Ο Μάρξ για τη σχέση του
μέ τον Χέγκελ και τον Φώϋερμαχ¹]**

ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ

**Η ΧΕΓΚΕΛΙΑΝΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ
ΤΗΣ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑΣ**

1. Ἡ αὐτοσυνείδηση στή θέση τοῦ ἀνθρώπου. Ὑποκείμενο-ἀντικείμενο.
2. Οἱ διαφορές τῶν πραγμάτων εἶναι ἀσήμαντες, ἐπειδή ἡ ὑπόσταση νοεῖται σάν αὐτοδιαφόριση ἢ ἐπειδή ἡ αὐτοδιαφόριση, ἡ διάκριση, ἡ δραστηριότητα τῆς νόησης θεωρεῖται οὐσιαστική. Γι' αὐτό ὁ Χέγκελ ἔδωσε μέσα στά πλαίσια τῆς ἀφηρημένης θεωρίας διακρίσεις (Distinktionen) πραγματικές, πού πιάνουν τήν οὐσία τοῦ ζητήματος.
3. Ἄρση (Aufhebung) τῆς ἀλλοτρίωσης ταυτισμένη μέ τήν ἄρση τῆς ἀντικειμενικότητας (Gegenständlichkeit) (μιά πλευρά πού ἀναπτύχθηκε ἰδιαίτερα ἀπό τόν Φώϋερμαχ).
4. Ἡ ἄρση ἀπό σένα τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποῦ ἔχεις τήν παράσταση, τοῦ ἀντικειμένου σάν ἀντικείμενο τῆς συνείδησης, ταυτισμένη μέ τήν πραγματική ἀντικειμενική ἄρση, μέ τή διακριτή ἀπό τή σκέψη αἰσθητηριακή δράση, μέ τήν πράξη, καί τήν πραγματική δραστηριότητα. (Χρειάζεται ἀκόμα ἀνάπτυξη).

Γράφτηκε πιθανῶς τόν Ἰανουάριο τοῦ 1845.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στά γερμανικά τό 1932
ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο Μάρξ-Ἐγκελς-Λένιν
(Μόσχα)

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές βρίσκονται στή σελίδα 16 τοῦ σημειωματάρου τοῦ Μάρξ μαζί μέ τίς 11 «θέσεις γιά τόν Φώϋερμαχ» (βλ. τόμ. 1, σ. 44-48)

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

[Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΩΝ ΚΑΙ Η ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ¹]

1. *Ἡ ἱστορία τῆς γέννησης τοῦ νεώτερου κράτους ἢ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση.*
Ἡ αὐτοὑπερεκτίμηση τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης — σύγχυση μὲ τὸ ἀρχαῖο κράτος. Ἡ σχέση τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς τὴν κοινωνία τῶν ἰδιωτῶν. Διπλασιασμός δλων τῶν στοιχείων σὲ ἰδιωτικά καὶ κρατικά.
2. *Ἡ διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ σύσταση τοῦ κράτους.*
Ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ κρατικὴ ἐξουσία.
Ἐλευθερία, Ἰσότητα καὶ Ἐνότητα. Ἡ λαϊκὴ κυριαρχία.
3. *Τὸ κράτος καὶ ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία.*
4. *Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ κράτος καὶ ὁ Χάρτης.*
Τὸ συνταγματικὸ ἀντιπροσωπευτικὸ κράτος, τὸ δημοκρατικὸ ἀντιπροσωπευτικὸ κράτος.
5. *Ὁ χωρισμός τῶν ἐξουσιῶν.* Νομοθετικὴ καὶ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία.
6. *Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία καὶ τὰ νομοθετικὰ σώματα.* Πολιτικὴς λέσχος.
7. *Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία.* Κεντροποίηση καὶ ἱεραρχία. Κεντροποίηση καὶ πολιτικὸς πολιτισμός. Ὁμοσπονδιακὸ σύστημα καὶ βιομηχανιάρχια. *Ἡ κρατικὴ διοίκηση καὶ ἡ τοπικὴ διοίκηση.*
- 8'. *Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία καὶ τὸ δίκαιο.*
- 8''. *Ἡ ἐθνικότητα καὶ ὁ λαός.*
- 9'. *Τὰ πολιτικὰ κόμματα.*
- 9''. *Τὸ δικαίωμα ψήφου, ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κατάργηση (Aufhebung) τοῦ κράτους καὶ τῆς κοινωνίας τῶν ἰδιωτῶν.*

Γράφηκε πιθανῶς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1845.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ γερμανικά τὸ 1932
ἀπὸ τὸ Ἰνστιτοῦτο Μάρξ - Ἐγκελς - Λένιν
(Μόσχα).

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές βρίσκονται στίς σελίδες 22 καὶ 23 τοῦ σημειωματρίου τοῦ Μάρξ μαζί μὲ τίς 11 «Θέσεις γιὰ τὸν Φῶϋερμαχ».

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

[ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΦΩΪΕΡΜΠΑΧ¹]

*Ό θεϊκός έγωιστής σέ αντίθεση μέ τόν έγωιστή άνθρωπο.
Ή πλάνη, κατά τήν επανάσταση, αναφορικά μέ τό άρχαϊό κράτος.
Ή «έννοια» καί ή «ύπόσταση».
Ή επανάσταση = ιστορία τής γένεσης του νεώτερου κράτους.*

Γράφτηκε τήν Άνοιξη του 1845.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στα γερμανικά τό 1932
άπό τό Ίνστιτούτο Μάρξ - Έγκελς - Λένιν
(Μόσχα).

1. Οι σημειώσεις αυτές βρίσκονται στη σελίδα [51] του σημειωματάρου του Μάρξ, πριν από τις 11 «Θέσεις για τόν Φώυερμαχ».

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

[ΑΠΟ ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ Ι. ΦΩΪΕΡΜΠΑΧ¹]

Ἐπίδραση τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας πάνω στήν ἐπιστήμη.
Τί εἶναι στό κράτος, τό δίκαιο, τήν ἠθική κτλ. ἡ *καταστολή*.
[Στό] νόμο οἱ ἄστοί ὀφείλουν νά δώσουν οἱ ἴδιοι μιᾶ γενική ἔκφραση,
ἀκριβῶς ἐπειδή κυβερνοῦν σάν τάξη*.
Ἐπιστήμη τῆς φύσης καί Ἱστορία.
Δέν ὑπάρχει ἱστορία τῆς πολιτικῆς, τοῦ δικαίου, τῆς ἐπιστήμης κτλ., τῆς
τέχνης, τῆς θρησκείας κτλ.

Γιατί οἱ ἰδεολόγοι στήνουν τό κάθε τι μέ τό κεφάλι κάτω.

Κληρικοί, νομικοί, πολιτικοί.

Νομικοί, πολιτικοί (γενικά πολιτευόμενοι), ἠθικολόγοι, κληρικοί.

Γιά τήν ἰδεολογική ὑποδιαίρεση στά πλαίσια μιᾶς τάξης, 1) *αὐτονόμηση τοῦ ἐπαγγέλματος μέσω τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας*· ὁ καθένας θεωρεῖ τήν τέχνη του σάν τή μόνη ἀληθινή. Πάνω στή σχέση στήν ὁποία βρίσκονται ἡ τέχνη τους μέ τήν πραγματικότητα, τρέφουν κατανάγκη αὐταπάτες, γιατί ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς τέχνης τους προκαλεῖ αὐτό τό πράγμα. Στή νομολογία, στήν πολιτική κτλ. οἱ σχέσεις γίνονται ἔννοιες — στή συνείδηση·

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές βρίσκονται στίς δύο τελευταῖες σελίδες τοῦ χειρόγραφου «Ι. Φώϋερμπαχ».

* [Σημείωση τοῦ Μάρξ στό περιθώριο:] Στήν «κοινότητα», ὅπως αὐτή ἐμφανίζεται στό ἀρχαῖο κράτος, στή φεουδαρχία καί στήν ἀπόλυτη μοναρχία, στό δεσμό αὐτό ἀνταποκρίνονται ἰδιαίτερα οἱ (καθολικές) θρησκευτικές παραστάσεις.

καθώς αυτοί δέ βγαίνουν έξω απ' αυτές τις σχέσεις, και οι έννοιες τούτων των σχέσεων είναι, μέσα στο κεφάλι τους, σταθερές έννοιες· ο δικαστής, λχ., εφαρμόζει τόν κώδικα· γι' αυτόν ή νομοθεσία είναι ή αληθινή καθοδηγητική δύναμη. Σεβασμός γιά τήν πραγμάτεια τους· γιατί τό επάγγελμά τους έχει νά κάνει μέ γενικά προβλήματα. Ίδέα τοῦ δικαίου. Ίδέα τοῦ κράτους. Στή *συνηθισμένη* συνείδηση τό ζήτημα είναι τοποθετημένο ανάποδα...

Ἡ θρησκεία είναι ἀπό τήν ἀρχή ή συνείδηση τῆς *υπερβατικότητας* [πού] προκύπτει ἀπό μία *πραγματική* ἀνάγκη.

Αὐτό πιά ἐκλαϊκευμένα.

Παράδοση, γιά τό δίκαιο, τή θρησκεία κτλ.

Τά άτομα ξεκίνησαν πάντα καί ξεκινᾶνε πάντα ἀπ' αὐτά τά ἴδια. Οἱ σχέσεις τους είναι σχέσεις τῆς πραγματικῆς ζωῆς τους. Πῶς συμβαίνει αὐτές οἱ σχέσεις νά αὐτονομοῦνται ἀπέναντι στά άτομα καί οἱ δυνάμεις τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων ν' ἀποκτοῦν ὑπεροχή πάνω σ' αὐτά;
Κοντολογία: *ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας*, πού τό ἐπίπεδό του ἐξαρτιέται ἀπό τήν ἐκάστοτε ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικῆς δυνάμεις.

Κοινοτική ἰδιοκτησία

Ἐγγεια ἰδιοκτησία, φεουδαρχική, σύγχρονη.

Ταξική ἰδιοκτησία. Ἰδιοκτησία μανιφακτούρας, βιομηχανικό κεφάλαιο.

Γράφτηκε τό 1845 ἢ 1846.

Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπό τό Ἰνστιτούτο Μάρξ - Ἐγκελς - Λένιν (Μόσχα) στά ρωσικά τό 1924 καί στά γερμανικά τό 1932.

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ ΕΓΚΕΛΣ

ΦΩΪΕΡΜΠΑΧ¹

α) Ὀλόκληρη ἡ φιλοσοφία τοῦ Φῶϋερμπαχ συνοψίζεται σέ: 1) Φιλοσοφία τῆς φύσης —παθητική λατρεία, ἐκστατική γονυκλισία μπρός στό μεγαλεῖο, καί τήν παντοδυναμία τῆς φύσης—. 2) Ἀνθρωπολογία καί συγκεκριμένα α) φυσιολογία, δπου τίποτε καινούργιο δέ λέγεται ἀπό ἐκεῖνο πού ἔχουν πεῖ οἱ ὕλιστές γιά τήν ἐνότητα τῶν σωμάτων καί τῶν ψυχῶν, μόνον ὄχι τόσο μηχανικά, ἀλλά ἀπό τήν ἄλλη κάπως ἐξογκωμένα, β) ψυχολογία, πού ἀνάγεται σέ δοξαστικούς διθύραμβους γιά τήν ἀγάπη, ἀνάλογους μέ τή λατρεία τῆς φύσης, κατά τά ἄλλα τίποτε τό καινούργιο. 3) Ἠθική, ἡ ἀξίωση νά ἀνταποκρίνεσαι στήν ἐννοια «ἄνθρωπος», ἀδυναμία πού τέθηκε σέ δράση. Πρβλ. §54, σ. 81: «ἡ ἠθική καί λογική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό στομάχι συνίσταται στό νά μεταχειρίζεται τό τελευταῖο ὄχι σάν κάτι τό ζωῶδες ἀλλά σάν κάτι τό ἀνθρώπινο». §61: «Ὁ ἄνθρωπος... σάν ἠθικό ὄν» καί ἡ πολυλογία γιά τήν ἠθικότητα στήν «Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ».

β) Τό γεγονός δτι, στό τωρινό στάδιο ἀνάπτυξης, οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά ἱκανοποιοῦν τίς ἀνάγκες τους μόνο μέσα στους κόλπους τῆς κοινωνίας, δτι γενικά, ἀπό τήν ἀρχή ἀκόμα —ἀπό τότε πού ὑπάρχουν— οἱ ἄν-

1. Οἱ σημειώσεις αὐτές πιθανῶς προορίζονταν ἀπό τόν Ἐγκελς γιά τό κεφ. I τοῦ πρώτου τόμου τῆς *Γερμανικῆς Ἰδεολογίας*. Σ' αὐτές ὁ Ἐγκελς παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπό τό ἔργο τοῦ Λ. Φῶϋερμπαχ. «Βάσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος», Ζυρίχη καί Βίντεν-τουρ, 1843.

θρωποι είχαν ανάγκη ό ένας από τόν άλλο και ότι μονάχα έτσι μπόρεσαν ν' αναπτύξουν τίς ανάγκες και τίς δεξιότητές τους κτλ., τό γεγονός ότι ήρθαν σε σχέσεις μεταξύ τους, εκφράζεται από τόν Φώϋερμπαχ μέ τόν ακόλουθο τρόπο:

«ό μοναχικός άνθρωπος δι' εαυτόν δέν έχει μέσα του τήν ούσία του ανθρώπου»· «ή ούσία του ανθρώπου περιέχεται μόνο μέσα στην κοινότητα, στην ένότητα του ανθρώπου μέ τόν άνθρωπο, μίαν ένότητα όμως πού στηρίζεται μόνο πάνω στην πραγματικότητα τής διαφορής ανάμεσα στό 'Εγώ και τό 'Εσύ.

'Ο άνθρωπος δι' εαυτόν είναι άνθρωπος (μέ τήν τρέχουσα σημασία), ό άνθρωπος μαζί μέ τόν άνθρωπο —ή ένότητα του 'Εγώ και του 'Εσύ— είναι ό Θεός.» (δηλαδή, ό άνθρωπος μέ τήν υπερτρέχουσα σημασία τής λέξης) (§61, 62, σ. 83)

'Η φιλοσοφία φτάνει στό σημείο, νά παρουσιάζει τό τετριμμένο γεγονός του αναπόδραστου τής συναλλαγής μεταξύ τών ανθρώπων —ένα γεγονός πού, δίχως τήν αναγνώρισή του, ή δεύτερη γενιά ανθρώπων, πού υπήρξε ώστόσο, δέ θά είχε ποτέ γεννηθεί, ένα γεγονός πού συνίσταται γενικά στη διαφορά μεταξύ τών φύλων— νά τό παρουσιάζει στό τέρμα όλόκληρης τής σταδιοδρομίας της, σάν τό σπουδαιότερο άποτέλεσμα. Και, επιπλέον, μέ τή μυστηριώδη μορφή τής «ένότητας του 'Εγώ και του 'Εσύ». 'Η φράση αυτή δέ θά ήταν καν δυνατή, άν ό Φώϋερμπαχ δέν είχε σκεφτεί τή σεξουαλική πράξη, τήν πράξη του ζευγαρώματος, τήν κατ' έξοχήν¹ κοινότητα του 'Εγώ και του 'Εσύ*. Και στό βαθμό πού ή κοινότητά του γίνεται πρακτική, περιορίζεται στη γενετήσια πράξη και στη συνεννόηση σχετικά μέ φιλοσοφικές ιδέες και προβλήματα, μέ τήν «άληθινή διαλεκτική», §64, μέ διάλογο· καθώς και «στη γέννηση του ανθρώπου, τόσο του πνευματικού όσο και του φυσικού», σ. 67. Όσο για τό τί κάνει ύστερα αυτός ό «γεννημένος» άνθρωπος —έκτός από τό ότι «γεννά» μέ τή σειρά του «άνθρώπους», «πνευματικούς» και «φυσικούς»— δέ γίνεται καθόλου λόγος. 'Ο Φώϋερμπαχ δέ γνωρίζει καν άλλη σχέση από τή σχέση μεταξύ δύο όντων,

1. 'Ελληνικά στό πρωτότυπο.

* Γιατί, εφόσον ό άνθρωπος = μυαλό + καρδιά, και χρειάζονται δύο για νά φτιαχτεί ό άνθρωπος, στίς σχέσεις τους ό ένας εμφανίζεται ώς μυαλό και ό άλλος ώς καρδιά — άντρας και γυναίκα. Διαφορετικά είναι αδύνατο νά κατανοηθεί γιατί δύο άτομα είναι πιο ανθρώπινα από ένα. Τό σαιν-σιμονιστικό άτομο.

«... ή αλήθεια είναι ότι κανένα μεμονωμένο όν δεν είναι αληθινό, τέλειο, άπολύτο όν και ότι ή αλήθεια και ή τελειότητα δεν είναι παρά ή συνένωση, ή ενότητα *δυσ* όμοούσιων όντων.» (σ. 83, 84)

γ) Ἡ ἀρχή τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος» δείχνει ἀμέσως τή διαφορά ἀνάμεσα σέ μᾶς καί σ' αὐτόν:

§1: «Ἔργο τῶν νεώτερων χρόνων ἦταν ή πραγμάτωση καί ἐξανθρώπιση τοῦ Θεοῦ, ή μετατροπή καί διάλυση τῆς θεολογίας στήν ἀνθρωπολογία.» Πρβλ. «Ἡ ἄρνηση τῆς θεολογίας εἶναι ή οὐσία τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.» («Φιλοσοφία τοῦ μέλλοντος», σ. 23)

δ) Ἡ διάκριση πού κάνει ὁ Φώϋερμαχ ἀνάμεσα στόν καθολικισμό καί τόν προτεσταντισμό, στήν §2· καθολικισμός: «θεολογία» «πού ἐνδιαφέρεται γιά τό τί εἶναι ὁ Θεός καθ' ἑαυτόν», ἔχει «μιά τάση πρὸς τήν ἀφηρημένη θεωρία καί τήν ἐνατένιση»· ὁ προτεσταντισμός εἶναι σκέτη χριστολογία πού ἀφήνει τό Θεό στόν ἑαυτό του, καί τήν ἀφηρημένη θεωρία καί ἐνατένιση στή φιλοσοφία — τίποτε παραπάνω ἀπό ἕνας καταμερισμός τῆς ἐργασίας πού προέκυψε ἀπό μίαν προσιδιάζουσα στήν ἀνανάπτκτη φιλοσοφία ἀνάγκη. Μέ τούτη τή σκέτη ἀνάγκη *μέσα στά πλαίσια τῆς θεολογίας*, ὁ Φώϋερμαχ ἐξηγεῖ τόν προτεσταντισμό, προσθέτοντας κατόπι ἀβίαστα μίαν αὐτοτελή ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

ε) «Τό ὄν δεν εἶναι μιά γενική ἔννοια πού μπορεῖ ν' ἀποχωριστεῖ ἀπό τά πράγματα. Εἶναι ἕνα μέ κείνο πού ὑπάρχει... Τό ὄν εἶναι ή κατάφαση (Position) τῆς οὐσίας. *Ὅ,τι εἶναι ή οὐσία μου εἶναι τό ὄν μου*. Τό ψάρι εἶναι στό νερό, ἀλλά δεν μπορεῖς νά χωρίσεις ἀπ' αὐτό τό ὄν τήν οὐσία του. Ἡ ἴδια ή γλώσσα ταυτίζει τό ὄν μέ τήν οὐσία. Μόνο στήν ἀνθρώπινη ζωή τό ὄν χωρίζεται ἀπό τήν οὐσία — ἀλλά καί πάλι μόνο σέ ἀνώμαλες, ἀτυχεῖς περιπτώσεις· συμβαίνει ή οὐσία ἑνός ἀτόμου νά μή βρῖσκεται ἐκεῖ πού εἶναι τό ὄν του, ἀλλά, ἀκριβῶς ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ χωρισμοῦ, δεν εἶναι μέ τήν ψυχή ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἀληθινά μέ τό σῶμα. Μόνο ἐκεῖ ὅπου εἶναι ή καρδιά σου, *εἶσαι κι' Ἐσύ*. Ὅλα ὁμως τά πράγματα —μέ ἐξαίρεση τίς παρά φύσιν περιπτώσεις— εἶναι εὐχαριστημένα νά εἶναι ἐκεῖ πού εἶναι καί αὐτό πού εἶναι.» (σ. 47)

ἽΩραῖο ἐγκώμιο γιά τό κατεστημένο. ἽΑν ἐξαιρέσεις τίς παρά φύσιν περιπτώσεις καί τίς λιγοστές ἀνώμαλες περιπτώσεις, εἶσαι εὐχαριστημένος νά γίνεις σέ ἡλικία ἐφτά χρονῶν φύλακας σ' ἕνα ἀνθρακωρυχεῖο, νά μένεις δεκατέσσερις ὥρες μόνος στό σκοτάδι, καί ἐπειδή αὐτό εἶναι τό ἽΟν σου, αὐτό εἶναι καί ἡ οὐσία σου. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν κομποδέτρια σέ μιάν αὐτόματη κλωστική μηχανή. Εἶναι ἡ «οὐσία» σου νά εἶσαι ὑποταγμένος σ' ἕναν κλάδο ἐργασίας¹. Πρβλ. «Οὐσία τῆς πίστης», σ. 11, «ἀνικανοποίητη πείνα», αὐτή ἡ α[...]

στ) §48, σ. 73: «Τό μόνο μέσο γιά νά συνενώσουμε, δίχως ἀντίφαση, ἀντιτιθέμενους ἢ ἀντιφάσκοντες προσδιορισμούς σ' ἕνα καί τό ἴδιο ὄν, εἶναι ὁ χρόνος. Αὐτό ἰσχύει, τουλάχιστο στό ἐμβιο ὄν. ἽΕτσι μόνο βγαίνει στό φῶς —ἐδῶ λχ. στόν ἄνθρωπο— ἡ ἀντίφαση, δι τή μιὰ στιγμή μέ κυβερνᾷ καί μέ διακατέχει τούτος ὁ προσδιορισμός, τούτη ἡ πρόθεση, καί τήν ἄλλη στιγμή ἕνας ὀλότελα διαφορετικός, διαμετρικά ἀντίθετος προσδιορισμός.»

Αὐτό, ὁ Φῶϋερμαχ τό ὀνομάζει 1) μιάν ἀντίφαση, 2) μιὰ συνένωση ἀντιφάσεων καί λέει 3) δι τὸ χρόνοσ πρόκειται νά τό κάνει αὐτό. Φυσικά, ὁ «γεμάτος» χρόνος, πάντως ὀμως ὁ χρόνοσ κι ὀχι αὐτό πού συντελεῖται μέσα σ' αὐτόν. ἽΗ φράση σημαίνει δι μόνο στήν πορεία τοῦ χρόνου εἶναι δυνατή μιὰ ἀλλαγῆ.

Γράφτηκε πιθανῶς τόν ἽΟκτώβριο τοῦ 1846.
Πρωτοδημοσιεύτηκε στά γερμανικά τό 1932
ἀπό τό Ἵνστιτοῦτο Μάρξ - Ἵγκελς - Λένιν
(Μόσχα).

1. ἽΕδῶ συμπληρώνεται ὁ συλλογισμός, πού ἡ ἀνάπτυξῆ του στή σ. 93 τοῦ πρώτου τόμου εἶχε διακοπεῖ ἀπό ἕνα κενό στό χειρόγραφο.

K.A. 552107

Set ISBN 960-01-0191-4
τ. B ISBN 960-01-0193-0